

รายงานผลการสังเคราะห์งานวิจัยฉบับสมบูรณ์

**“ตัวชี้วัดทางสังคม: การศึกษาสภาวะทางสังคมเศรษฐกิจ
เพื่อการบริหารจัดการลุ่มน้ำปากพนัง**

โดย ณรงค์ บุญสวยขวัญ และคณะ

พฤษภาคม 2551

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ“ตัวชี้วัดทางสังคม: การศึกษาสภาวะทางสังคมเศรษฐกิจ
เพื่อการบริหารจัดการลุ่มน้ำปากพนัง

คณะผู้วิจัย

1. ดร.ณรงค์ บุญสววยขวัญ	สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
2. ผศ.ดร.ภัทรวรรณ แทนทอง	สำนักวิชาการจัดการ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
3. ดร.นันทา แก้วประเสริฐ ระฆังทอง	สำนักวิชาการจัดการ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
4. สมใจ หนูผึ้ง	สำนักวิชาการจัดการ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
5. ไพโรจน์ นวลนุ่ม	สำนักวิชาการจัดการ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
6. จินตนิย์ จินตรานันท์	สำนักวิชาการจัดการ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
7. สุนทราภรณ์ จันทภาโส	โรงเรียนศรีธรรมราชศึกษา จังหวัดนครศรีธรรมราช

ชุดโครงการวิจัยและพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว.ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

ลุ่มน้ำปากพนังเป็นพื้นที่ที่กว้างใหญ่ เกี่ยวข้องกับประชาชนที่ตั้งถิ่นฐานที่มีความเหมือนและแตกต่างกันในการได้รับประโยชน์จากทรัพยากรและนโยบายแตกต่างกันมาก ดังนั้น ในระยะทศวรรษข้างหน้าเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชนชาวลุ่มน้ำปากพนังให้สอดคล้องกับเป็นพื้นที่พัฒนาแบบพิเศษนอกระบบราชการปกตินั้น ต้องมีภาพลุ่มน้ำปากพนังที่เด่นชัดและมีมาตรการที่รองรับด้วยความรู้ที่ถูกต้อง ตลอดจนข้าราชการหรือกลไกบุคคลที่เกี่ยวข้องกับปฏิบัติการพัฒนาที่ต้องปรับกระบวนการทัศน์การพัฒนาใหม่ การปฏิบัติงานพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังแบบเคยชินหรือเดิมๆ นั้นดีในสถานการณ์หนึ่งเท่านั้น แต่ในสถานการณ์ที่พื้นที่แห่งนี้เป็นที่ที่ถูกระดับเป็นพื้นที่พิเศษตามแนวทางการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ต้องอาศัยกระบวนการทัศน์การปฏิบัติงานใหม่ สำหรับองค์ความรู้ทางสังคม เศรษฐกิจที่พัฒนาขึ้นเป็นตัวชี้วัดทางสังคม เศรษฐกิจนั้น นับว่ามีความสำคัญเพียงพอที่ทุกฝ่าย ทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องในฐานะกลไกการพัฒนาหรือเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาพึงพิจารณาในการบริหารจัดการลุ่มน้ำปากพนัง งานชิ้นนี้มีข้อเสนอแนะให้กลไกกระบวนการเหล่านั้นหรือทุกฝ่ายที่เป็นภาคในการบริหารจัดการลุ่มน้ำปากพนังสมควรพิจารณาจากตัวชี้วัดหรือตัวบ่งชี้ทางสังคมเศรษฐกิจ ซึ่งเคยมีพลังและเคยมีประสบการณ์ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังตลอดมาในระยะ 100 ปีที่ผ่านมา กล่าวคือ

1) ตัวชี้วัดกลุ่มเชิงเหตุ คือ ตัวบ่งชี้ที่เป็น “ผลจากการพัฒนา” หรือเป็นกลไกภายในกระบวนการจัดการพัฒนา ประกอบด้วย

- 1.1) ตัวบ่งชี้ด้านความรู้ ภูมิปัญญา** มีลักษณะที่ครอบคลุมกระบวนการเรียนรู้ ความรู้เรื่อง การจัดการปัจจัยการผลิต ความรู้เรื่องจัดการการผลิต ความรู้เรื่องจัดการเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม
- 1.2) ตัวบ่งชี้ด้านการรวมกลุ่ม เครือข่าย** มีลักษณะครอบคลุม ลักษณะกลุ่ม เครือข่ายที่สามารถพัฒนาไปสู่องค์กรทางสังคมที่เข้มแข็ง ขอบข่ายหรือประเภทเครือข่ายด้าน กลไกวิธีการทำงาน กลไกที่ปฏิสัมพันธ์กับรัฐ
- 1.3) ตัวชี้วัดด้านกลไกภาครัฐ ระบบราชการ** พิจารณาจากผลที่เกิดขึ้นจากรัฐ เป้าหมาย กลไกรัฐและบทบาทของข้าราชการ หรือรัฐ

2) ตัวชี้วัดกลุ่มเชิงผลลัพธ์หรือผลผลิต จากการพัฒนา ประกอบด้วย

- 2.1) ตัวบ่งชี้ด้านทรัพยากรธรรมชาติ** มีลักษณะ การเข้าถึงทรัพยากร ความสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมมีปริมาณเพียงพอ
- 2.2) ตัวบ่งชี้ด้านสังคม** มีลักษณะที่ครอบคลุม ความเป็นอยู่ที่ดีด้านสังคมที่มีอยู่ การย้ายแรงงาน โดยในกระบวนการบริหารจัดการต้องพิจารณาตัวบ่งชี้ด้านปัจจัยเหตุจากการพัฒนาทั้งสามด้านควบคู่กันจึงจะส่งผลต่อการแก้ไขปัญหาอาการของการพัฒนาหรือผลลัพธ์ของการพัฒนา ที่ต้องพิจารณาจากตัวบ่งชี้ด้านทั้งสองประเด็น.

ดังนั้น ภาคีภาคส่วนในฐานะที่เป็นกลไกและกระบวนการพัฒนาเพื่อเปลี่ยนแปลงลุ่มน้ำแห่งนี้ที่สมควรพิจารณาสามารถแบ่งเป็นฝ่ายๆหรือภาคส่วนอย่างน้อย 2 ภาคส่วน กล่าวคือ **กลไกรัฐหรือราชการในกระบวนการพัฒนา** ในฐานะที่มีอำนาจหน้าที่ในการพัฒนา ซึ่งถือเป็นปัจจัยเหตุในการพัฒนาและเป็นตัวกระทำที่เป็นหลักในการพัฒนามาตลอดระยะศตวรรษที่ผ่านมา สมควรดำเนินการด้วย

ประการแรก ต้องอาศัยการดำเนินงานเชิงบูรณาการภาคส่วนต่างๆของแต่ละหน่วยงาน โดยกระบวนการปฏิบัติงานมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องการปรังานวิจัย ผลการศึกษา ชี้นี้หรือชี้นอื่น ๆ ไปประโยชน์หรือลุ่มน้ำปากพนังยุคใหม่ต้องก้าวเดินไปด้วยความรู้หรือปัญญา ดังนั้นความรู้หรือปัญญาจึงจำเป็นในทางการบริหารสำหรับปฏิบัติการในพื้นที่ เพราะอำนาจราชการคืออำนาจรัฐ แต่ต้องอาศัยอำนาจความรู้ไปใช้อย่างเป็นระบบ โดยต่อยอด

เสริม เติบโต ประยุกต์จากงานวิจัย ผลการศึกษา นั่นคือนักพัฒนาที่เป็นมืออาชีพ นอกจากนี้ การบูรณาการจากศักยภาพภายในลุ่มน้ำจะต้องเริ่มต้นขึ้นมาเป็นปฐม องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นคือรัฐบาลท้องถิ่นมีการกิจโดยตรง ราชการส่วนภูมิภาค หน่วยงานพิเศษที่แต่งตั้งตามระบบราชการพิเศษ ต้องมีกลไก กระบวนการบูรณาการที่ดีเพียงพอกับการใช้การปฏิบัติงานฐานความรู้ ดังที่กล่าวแล้ว

ประการที่สอง ต้องมีกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคีหรือภาคส่วนต่าง ๆ ในลุ่มน้ำปากพนังร่วมกัน หรือเป็นผู้มีส่วนได้เสีย คือ ประชาชน เพราะบุคคลในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง คือ บุคคลที่มีการเรียนรู้ มีความรู้ มีปัญญาของความเป็นปัจเจกบุคคล การตอบโต้ การต่อรองจากประชาชนกับราชการจะเกิดขึ้นเสมอหากราชการไม่สนใจในความรู้ของชุมชนของประชาชน และล้มเหลวเหมือนข้อค้นพบจากงานวิจัยชั้นนี้ที่เห็นวิวัฒนาการอาชีพที่ปราศจากการควบคุมกำกับ จึงเห็นการเกิดขึ้นของมะพร้าว ข้าว นกแอ่น ประมง ไร่นาสวนผสม ไม้สน ไร่นาสวนผสม กุ้งกุลาดำ ปาล์ม แต่ผลตอบแทนที่ได้ไม่คุ้มกับเวลาที่เสียไปและนิเวศที่เสื่อมไปอย่างรวดเร็ว เช่นนั้น พื้นที่สาธารณะของลุ่มน้ำต้องเกิดขึ้น และเป็นพื้นที่ที่ให้โอกาสผู้คน และให้เกียรติ ข้อพึงระวังกระบวนการมีส่วนร่วมการพัฒนา คือ คิดไว้แล้วเบ็ดเสร็จเพียงหนึ่งความคิด แล้วมาตั้งต้นถามให้ผู้มีส่วนได้เสียว่าจะร่วมหรือไม่ ถือว่าเป็นกระบวนการคิดแทน แบบความคิดเดียวถูกต้องสูงสุด ถามผู้มีส่วนได้เสียเพื่อจะอธิบายว่านี่คือกระบวนการมีส่วนร่วม ในที่สุดจะล้มเหลวในกระบวนการมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่พบได้ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเสมอๆ

ประการที่สาม เนื้อหาสาระสำคัญของเป้าหมายลุ่มน้ำปากพนังจะเป็นอย่างไรนั้น หากยึดความเห็นที่หลากหลาย แต่มีข้อจำกัดที่ความเห็นที่เต็มไปด้วยอารมณ์ ความต้องการที่หาข้อยุติไม่ได้ ผู้วิจัย เห็นว่างานสมควรพินิจพิจารณาจากพัฒนาของถิ่นฐาน ประวัติศาสตร์ชุมชนต่างๆ ข้อเสนอแนะต่างๆมาตั้งต้นการพิจารณา ข้อเสนอการผลิตเพื่อการค้า ข้าว หรืออื่นๆ ต้องพึงพินิจแล้ววิเคราะห์ร่วมกันโดยต้องสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ประสบการณ์ของพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

ส่วนภาคสังคมที่มีส่วนได้เสีย หรือประชาชนในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ต้องเคลื่อนไหวในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นด้วยการริเริ่มอย่างมีสติปัญญา ใ้วางใจด้วยกันและมีความเป็นอดทน

ประการแรก กลไกสำคัญของภาคสังคมหรือประชาชน คือ การรวมกลุ่ม และค่อย ๆ พัฒนาเป็นองค์กรทางสังคมที่มีความเข้มแข็ง มีระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพ เรียนรู้การจัดการองค์กรชุมชนท้องถิ่นด้วยความรู้ในสังคมและความรู้สมัยใหม่ องค์กรทางสังคม คือเครื่องมือในการเสริมสร้างสังคมที่ดีในสถานการณ์ปัจจุบัน การรวมกันเป็นประสบการณ์เดิมของชุมชนลุ่มน้ำปากพนังเมื่อศตวรรษที่ผ่านมา ดังนั้น หากจะเริ่มรื้อฟื้นประสบการณ์นี้มาแล้วปรับแต่งใหม่ มีการเชื่อมเครือข่ายระหว่างกันกับองค์กรที่อยู่นอกพื้นที่หรือข้ามภูมิศาสตร์ ข้ามประเด็นปัญหา เรียนรู้ แลกเปลี่ยน และร่วมกิจกรรมที่ร่วมกันได้อย่างเท่าเทียมกัน อย่างเกียติกัน พร้อมทั้งต้องมีพันธะหรือเอาธุระกับกิจกรรมชุมชนท้องถิ่น เรื่องราวของสาธารณะพอกๆกับประโยชน์ของปัจเจกบุคคลและประโยชน์ของกลุ่มองค์กร ก็จะเป็นพื้นที่ที่อยู่อย่างมีความสุข เป็นที่ปรารถนาของประชาชนและลูกหลานชาวลุ่มน้ำฯไม่ให้ย้ายถิ่นได้

ประการที่สอง ผู้นำ แกนนำ ถือว่าเป็นกลไกทางสังคมที่มีความสำคัญเพียงพอให้กับกลุ่ม องค์กร ประเด็นในกระบวนการพัฒนา คือ ผู้นำและแกนนำต้องเป็นผู้นำทางสังคม เสียสละ มั่นคง เรียนรู้และเท่าทัน ไม่สมควรสร้างความไม่ไว้วางใจหรือหวาดระแวงเกี่ยวกับพฤติกรรมว่าจะใช้สังคมเป็นเครื่องมือในการแสวงหาอำนาจทางการเมือง ผู้นำ แกนนำต้องเป็นนักจัดการชุมชนท้องถิ่นที่แท้จริง

บทคัดย่อ

รหัสโครงการ : RDG4840055

ชื่อโครงการ : ตัวชี้วัดทางสังคม: การศึกษาสภาวะทางสังคมเศรษฐกิจเพื่อการบริหารจัดการลุ่มน้ำปากพนัง

นักวิจัย : นายณรงค์ บุญสวยขวัญ

สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

E-mail Address : bnarong@wu.ac.th

ระยะเวลาโครงการ : กันยายน 2548 – 28 กุมภาพันธ์ 2551

การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์การศึกษาวิจัยประกอบด้วย 1). เพื่อสร้างองค์ความรู้ทางสังคม เศรษฐกิจ เพื่อเสริมสร้างการบริหารจัดการ พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง 2). เพื่อเป็นเวทีในการริเริ่มกระบวนการทางสังคมในกระบวนการบริหารจัดการลุ่มน้ำปากพนัง 3). เพื่อสร้างเกณฑ์และเครื่องมือการบริหารจัดการลุ่มน้ำปากพนัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งลุ่มน้ำย่อยและประจวบเหมาะน้ำอุทกวิทยาประสิทธิ โดยมีวิธีวิทยาและการดำเนินงาน คือ การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารเป็นหลักภายใต้โครงการวิจัยนี้ และเอกสารอื่นๆ ดำเนินงานด้วยกระบวนการ 2 ขั้นตอน กล่าวคือ ขั้นตอนแรกการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำฯ ขั้นตอนที่สอง ใช้ผลการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนสร้างการกรอบชีวิตหรือตัวบ่งชี้ใช้ในการบริหารจัดการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

ผลการศึกษาพบว่า ประวัติศาสตร์ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำปากพนังเป็นช่วงเวลาที่สำคัญๆ แบ่งได้ตามเงื่อนไขทางเศรษฐกิจหรือทางการผลิต บทบาทของรัฐหรือราชการ และสภาพดินฟ้าอากาศ ช่วงเวลาที่เป็นจุดเปลี่ยนคือ ก่อน พ.ศ. 2500 กับช่วงหลัง พ.ศ.2500 ผลจากที่มีอาชีพทำนาข้าวเป็นผลให้เกิดวัฒนธรรมการผลิตข้าว ก่อให้เกิดคุณลักษณะของปัจเจกบุคคลและสังคม นาข้าวเป็นวัฒนธรรมที่มากกว่าอาชีพและอาหาร เพราะเป็นทุกสิ่งในการหล่อหลอมบ่มเพาะให้เป็นคนดี ความเติบโตของข้าวได้ชะลอตัวหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึงปัจจุบันนำไปสู่ประเด็นปัญหาสำคัญ คือ (1) ผลผลิตข้าวต่ำ (2) ราคาข้าวตกต่ำ (3) ขาดแคลนแรงงานการทำนาหรือขาดแคลนชาวนา (4) ต้นทุนการผลิตข้าวสูง (5) ขาดกลไกด้านการซื้อขายข้าว (6) คุณภาพของข้าวต่ำ (7) การเป็นเกษตรกรรายย่อย คือครองที่ดินรายย่อยๆ (8) การปฏิบัติตามนโยบายรัฐเกี่ยวกับโครงการจำนำล้มเหลว จากประเด็นปัญหาที่ส่งผลให้เกษตรกรหรือประชาชนมีหนี้สินสูง การย้ายถิ่นส่วนการย้ายถิ่นออกไปอาศัยที่อื่น มีทั้งย้ายหนีนาหาสวนและหนีนาหาเมือง ทั้งชาวนาและกลุ่มผู้ได้รับการศึกษาสูง อย่างไรก็ตาม ผลผลิตของพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง สัมพันธ์กับการผลิตเพื่อการส่งออกอยู่ตลอดเวลา รูปแบบการผลิตจึงการเปลี่ยนแปลงหลายรูปแบบ โดยมีข้าวเป็นผลผลิตหลัก นอกจากนั้นมีอาชีพอื่นๆเสริมเป็นระยะๆ โดยสรุปว่าวิถีชีวิตประชาชนที่ผ่านมาผูกพันกับการผลิตเพื่อการค้าตลอดมา ทั้งนี้เพราะประชาชนลุ่มน้ำปากพนังจึงมีลักษณะการปรับตัวในกระบวนการผลิตเป็นการปรับเปลี่ยนแปรรูปกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งการเพิ่มมูลค่า เพิ่มคุณค่าจากปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ให้สูงหรือเพิ่มมากขึ้น และเป็นการปรับเพื่อตอบโต้และปฏิกริยาต่อการถ่วงลำและการบุกรุกเข้าไปในอาณาบริเวณชุมชน ในการปรับตัวนี้ก่อเกิดเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เรียกร้องต่อราชการและการจัดการเพื่อปรับตัวของประชาชนเอง เป็นการปรับตัวจากระบบการพัฒนาของรัฐ หรือการเมือง การปรับตัวจากระบบนิเวศ ที่ผันแปรทั้งที่เกิดจากธรรมชาติและที่เกิดโดยการพัฒนาของรัฐ ส่วนวัฒนธรรม ความเชื่อ ทางด้านสังคมพบว่าพื้นที่แห่งนี้มีค่านิยมการเรี่ยไร ในระบบโรงเรียนและนอกโรงเรียน ส่วนทรัพยากรธรรมชาติที่จำกัดและความมั่นคงที่มีจำกัดส่งผลให้มีการสร้างกลุ่มทางสังคมซึ่งถือได้ว่าเป็นปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวทางสังคมที่สำคัญมาก โดยกลุ่มทางสังคมในอดีตมาจากความขาดแคลน ความไม่สมบูรณ์ ความไม่เพียงพอ ส่วนองค์กรทางสังคม ในช่วงทศวรรษ 2500 ที่เน้นการพัฒนาโดยรัฐ พบว่าเมืององค์กรทางสังคมเพิ่มจำนวนมากขึ้น มาจากกลุ่มผู้คนที่มีความเห็นร่วมกัน โดยเฉพาะยิ่งในยุคการพัฒนาตามแนวพระราชดำริก็ยิ่งทำให้เกิดกลุ่มและพัฒนาเป็นองค์กรทางสังคมมากขึ้นเช่นเดียวกัน หรือยิ่งเร่งการพัฒนาโดยรัฐ ยิ่งเบียดขับให้ประชาชนรวมกลุ่ม และยิ่งเสริมพลังทางสังคมในกระบวนการสร้างความสัมพันธ์กับ

อำนาจรัฐขึ้นมาใหม่ เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่อาจจะอธิบายความสัมพันธ์ของปัจเจกบุคคลผ่านกลุ่มทางสังคมเป็น การเคลื่อนไหวทางสังคม เพียงแต่พื้นฐานที่สำคัญ ความมีน้ำใจ การการช่วยเหลือเกื้อกูล หรืออื้ออาทรต่อกันในรูปแบบ “เกลอ” และ “ดอง” แต่ในระยะเวลาพัฒนาเน้นเศรษฐกิจพบว่ามีความขัดแย้งและความรุนแรงทางสังคมเกิดจากเหตุ ปัจจัยและกระบวนการผลิตมีความขัดกัน ส่วนความรู้ภูมิปัญญาในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีทักษะในการผสมผสาน ระหว่างการเรียนรู้และภูมิปัญญาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและใช้เป็นเครื่องมือในการดำรงชีวิต ทางสังคมได้เป็นอย่างดีมากชุมชนหนึ่ง เช่น (1) การใช้ความรู้และภูมิปัญญาในการรักษาฐานะอำนาจผ่านสร้างและจัดการ เครือข่ายทางสังคมซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น (2) มีภูมิปัญญาในการปรับใช้ในวิทยาการแผนใหม่ ความรู้ในระบบโรงเรียน เพื่อการเพิ่มคุณค่ามูลค่า (3) การปรับตัวของอาชีพบางคราวนำไปสู่การลดทอนคุณค่าภูมิปัญญาและคุณค่าในเชิง นามธรรมจึงขาดสายใยทางสังคม (4) พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีการพัฒนาโดยรัฐมีตลอด ยิ่งหลังทศวรรษ 2500 เป็นต้นมาจน มีขบวนการทางสังคมตอบโต้ราชการมากขึ้นเช่นเดียวกัน โดยกระบวนการตอบโต้เป็นการเลือกสรรที่พร้อมจะรับและ ปฏิเสธรัฐหรือสมยอมกับรัฐ ส่วนความรู้ ภูมิปัญญา ลุ่มน้ำปากพนังทางด้านทรัพยากรปริมาณและคุณภาพของ ทรัพยากรส่งผลต่อวิถีชีวิต เช่นเดียวกับทรัพยากรส่งผลต่อการตั้งถิ่นฐานหรือตั้งบ้านเรือนและลักษณะการก่อสร้าง บ้านเรือน และสัมพันธ์กับวิถีชีวิต ก่อเกิดการปรับตัวจนเป็นภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรให้สัมพันธ์กับวิถีของชุมชน ท้องถิ่น ความสัมพันธ์ของผู้คนระหว่างกลุ่ม เช่นเดียวกับกระบวนการจัดการทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพ เป็นไปด้วยเรียบ ง่าย เพียงพอ อื้ออาทรต่อทรัพยากร และแบ่งปันกันและกัน มีการพยายามสร้าง ดัดแปลงทรัพยากร หรือสร้างขึ้นมาด้วย สมาชิกในชุมชนเอง ส่วนปัจจุบันนั้นความสมบูรณ์กลับลดลงอย่างมาก ระบบนิเวศเปลี่ยนแปลงไปทั้งจากธรรมชาติและ นโยบายการพัฒนาของรัฐ ส่งผลต่อสังคมและกระบวนการผลิต จนเกิดเป็นเครือข่ายซึ่งมีลักษณะ (1) ในอดีตนั้นการมี เครือข่ายเป็นกลุ่มญาติสนิทมิตรสหาย หรือวงศ์ญาติญาติ มีการเริ่มสร้างขึ้นเองในรูปแบบการผูกสัมพันธ์ เครือข่ายแบบ นี้เริ่มต้นมาจากเหตุผลความมั่นคงปลอดภัยและความมั่งคั่งหรือความสมบูรณ์ (2) ประชาชนใช้ความรู้ประสบการณ์จาก ราชการปรับกระบวนการรวมกลุ่มเป็นกลุ่มองค์กรที่มีความเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น(3) การพัฒนาแบบใหม่ที่รัฐดำเนินการ อย่างเต็มที่เกิดประเด็นปัญหาความต้องกร่วมกัน การเกิดขบวนการในลักษณะเครือข่ายทางสังคมขับเคลื่อนกิจกรรมที่มี พลังและศักยภาพในการก่อความสัมพันธ์ในเชิงดุลยภาพใหม่กับรัฐ มีกระบวนการกลไกในการตอบโต้ ปรับตัวอย่างดี

พัฒนาการของบทบาทรัฐหรือราชการ ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในระยะศตวรรษที่ผ่านมาสามารถแบ่งเป็นสอง ช่วงเวลา ช่วงแรก คือ **พัฒนาการบทบาทรัฐในช่วงก่อน 2505** ช่วงที่สอง คือ **พัฒนาการบทบาทรัฐในช่วงการพัฒนา** โดยที่ช่วงระยะพัฒนานั้นได้แบ่งออกเป็น ยุคย่อยๆ สี่ยุค

ส่วนข้อตัวชี้วัดหรือตัวบ่งชี้ทางสังคมเศรษฐกิจ (1) ตัวชี้วัดกลุ่มเชิงเหตุ คือ ตัวบ่งชี้ที่เป็น “ผลจากการพัฒนา” หรือเป็นกลไกภายในกระบวนการจัดการพัฒนา ประกอบด้วย **ตัวบ่งชี้ด้านความรู้ ภูมิปัญญา** มี ล ก ษ ณ ะ ที่ ครอบคลุม กระบวนการเรียนรู้ ความรู้เรื่องการจัดการปัจจัยการผลิต ความรู้เรื่องการจัดการการผลิต ความรู้เรื่องการ จัดการเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม ตัวบ่งชี้ด้านการรวมกลุ่ม เครือข่าย ครอบคลุม ลักษณะกลุ่ม เครือข่ายที่สามารถพัฒนาไปสู่ องค์กรทางสังคมที่เข้มแข็ง ขอบข่ายหรือประเภทเครือข่ายด้าน กลไกวิธีการทำงาน กลไกที่ปฏิสัมพันธ์กับรัฐ ตัวชี้วัดด้าน กลไกภาครัฐ ระบบราชการ พิจารณาจากผลที่เกิดขึ้นจากรัฐ เป้าหมายกลไกรัฐและบทบาทของข้าราชการ หรือรัฐ (2) **ตัวชี้วัดกลุ่มเชิงผลลัพธ์หรือผลผลิต** จากการพัฒนา ประกอบด้วย **ตัวบ่งชี้ด้านทรัพยากรธรรมชาติ** มีลักษณะ การ เข้าถึงทรัพยากร ความสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมมีปริมาณเพียงพอ ตัวบ่งชี้ด้านสังคม มีลักษณะที่ครอบคลุม ความ เป็นอยู่ที่ดีด้านสังคมที่มีอยู่ การย้ายแรงงาน โดยในกระบวนการบริหารจัดการต้องพิจารณาตัวบ่งชี้ด้านปัจจัยเหตุจากการ พัฒนาทั้งสามด้านควบคู่กันจึงจะส่งผลต่อการแก้ไขปัญหาอาการของการพัฒนาหรือผลลัพธ์ของการพัฒนา ที่ต้อง พิจารณาจากตัวบ่งชี้ด้านทั้งสองประเด็น.

คำหลัก : ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น, วัฒนธรรม ความเชื่อ, ความรู้ ภูมิปัญญา, เครือข่ายทางสังคม, ตัวบ่งชี้ทางสังคมเศรษฐกิจเพื่อบริหารจัดการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำ, ลุ่มน้ำปากพนัง

Abstract

Project Code: RDG4840055

Project Title: The studies of Socio-Economy indicators for management of Pak Phanang basin.

Investigators: Narong Boonsuaykwanee
School of Liberal Arts; Walailak University

E-mail Address: narong@wu.ac.th

Project Period: 01 September 2005 to 28 February 2007

The objectives of this research provides socio-economic knowledge, to strengthen process of management in Pak Phanang project, to be an initiative open- space for supports social process, and to build criteria , tools for this project management. This methodology research project by documentary research , in-depth interview and focus group discussions. It also used public hearings from local community to find change of local community for analyzes the history of Pak Phanang and provides the socio-economic indicators for managing Pak Phanang basin project.

The results found that; the historical study consists of two eras: 1) the traditional era or the agricultural era without technology (before 2505); 2) the developing era, the agricultural era with technology (2505 – present). The socio-economic changing from three major factors: The first, State imposition or government policies in Pak Phanang area about support rices activities, Infrastructure developed projects, Educations. The second, Changing from trading system to capital market system. The third, Change in natural and environmental resources and natural disaster. In the Pak Phanang basin is importance because it is the main area which produce rice and exported rice to serve others community and city in Siam-Malay. The ways of life of rice farmer emerged the rice culture or farmer culture and it affects to the individual behavior and society interaction. Rice farming is an importance cultural more than occupations and food but it can make a good population , on the same time. The growth of rice farming in Pak Phanang slow down after word war II and present day , The society of rice farming in Pak Phanang basin face of crucial problems are (1) low of rice production (2) low price of rice (3) lack of farmer (4) higher of capital (5) lack of rice business (6) low in quality of rice (7) small rice farmer (8) unqualify of state Implementation. The results form the most of them include the rice farmer ; increase of debt , migrant in forest and city.

It concluded the ways of life of the peoples in Pak Phanang basin have potential in adaptation for values add from the rice farming. Adaptation from state or politic or public official , Ecology or natural resource. The most of them affects to the community's economic and social three issues : change in Culture or beliefs in society, change in knowledge and local wisdom for instrumental in quality of life , emerging in social movement from social networking in this area have process and mechanism for counters the state power and the economy power into the Pak Phanang basin. The study divined state or public official history into two eras: the first is the weak state before 2505 , the second is the strong state era (2505-present).

For the success of the socio-economic indicators use for the Pak Phanang basin management can be concentrates 2 level , **the first** is cause indicators (1) knowledge and local wisdom (2) state apparatus or public official or implementator in Pak Phanang basin (3) people group and social networking , **the second** is effects indicators (1) natural resource or environment (2) social issue

Keywords: Community historical, cultural and beliefs, knowledge and local wisdom, social networking, Socio-economic indicators, Pak Phanang basin management , Pak Phanang basin

กิตติกรรมประกาศ

“ขอขอบคุณที่ดีที่เกิดขึ้นจากการทุ่มเทงานวิจัยนี้เพื่อส่งผล ต่อความดีที่เกิดขึ้นในปิตุภูมิและมาตุภูมิของผู้วิจัย”

ขอขอบคุณสำนักวิชาศิลปศาสตร์ สถาบันวิจัยและพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ที่เป็นหน่วยงานต้นสังกัดของผู้วิจัยที่รับผู้วิจัยเข้ามาเป็นอาจารย์และได้รับการมอบหมายให้เลื่อนไหลงานพัฒนาและงานวิชาการเพื่อพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ซึ่งมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ได้ถือว่าเป็นนโยบายสำคัญในฐานะที่เป็นสถาบันทางวิชาการที่ตั้งอยู่ในชุมชนท้องถิ่น โดยถือว่าเป็นภารกิจของมหาวิทยาลัยที่ต้องนำเสนอและแสดงความรับผิดชอบต่อสาธารณะ และในโอกาสนี้จึงขอขอบคุณมหาวิทยาลัยฯ เป็นพิเศษที่ได้มอบหมายให้ผู้วิจัยรับผิดชอบภารกิจสำคัญนี้ตลอดมาตั้งแต่ พ.ศ. 2545

ขอขอบคุณประชาชนชาวลุ่มน้ำปากพนังที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรม ผู้ซึ่งให้ข้อมูลตลอดมา โดยที่ทุกครั้งที่คุณวิจัยลงสู่พื้นที่เก็บข้อมูลจะได้รับการต้อนรับและเรียกร้องให้มาช่วยเป็นเพื่อนกับชาวนา ประชาชนกลุ่มต่างๆ หลายครั้งที่เขาเหล่านั้นคาดหวังว่าผู้วิจัยจะมีพลังเพียงพอที่จะเคลื่อนไหวให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีกว่า แต่ความจริงแล้วผู้วิจัยผลิตงานวิจัยจึงเคลื่อนไหวผ่านงานวิจัยซึ่งอาจจะส่งผลเกิดการปฏิบัติซ้ำๆ ไม่เท่าทันสถานการณ์ของประเด็นปัญหาที่พัฒนาไปอย่างรวดเร็ว แต่ผู้วิจัยก็ได้รับเมตตาในการให้ข้อมูล และยังสำนึกเสมอว่าต้องตอบสนองเขา และนี่คือ พันธะทางจริยธรรม กล่าวคือ จักต้องใช้งานวิจัยหรืองานวิชาการยกระดับของประชาชนพื้นที่ลุ่มน้ำแห่งนี้ให้มีเสียงดัง มีเสียงที่มีพลังแน่นอนว่ากลไก กระบวนการที่จะยกระดับพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในระดับชาติ คือ งานวิจัย งานวิชาการ และผู้วิจัยภูมิใจมากที่ได้ร่วมภารกิจนี้มาตั้งแต่ พ.ศ.2534 แม้ความสำเร็จยังไม่เกิดขึ้น ในขณะที่ยกระดับให้เสียงชาวลุ่มน้ำปากพนังโด่งดังในระดับนานาชาติผ่านงานวิจัยก็ตาม ทั้งนี้ทั้งนั้น เพราะคุณภาพชีวิตของประชาชนโดยรวมยังมีความรู้สึกที่ไม่บรรลุนั้น เพราะมีปัจจัยต่างๆ ที่ควบคุมไม่ได้โถมเข้าในพื้นที่ประจวบตั้งเกลียวคลื่นที่บ้าคลั่งก็ตาม ดังนั้น ผู้วิจัยยังคงถือว่าเป็นภารกิจทางจริยธรรมที่ผู้วิจัยสำนึกอย่างไม่เสื่อมคลาย

ขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย ผู้อำนวยการฝ่าย 4 ที่เอาใจใส่ต่อพื้นที่แห่งนี้เป็นพิเศษ และต่อเนื่อง อุทิศตนเองทั้งการเสนอแนะ กำกับให้งานวิจัยให้เป็นงานเชิงพื้นที่ที่มีพลังต่อวิชาการและการประยุกต์ใช้ได้ ขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านซึ่งให้ข้อเสนอแนะอย่างทรงคุณค่า อาจารย์ ดร. อานันท์ กาจนพันธ์ จากเชียงใหม่ , อาจารย์ ดร.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ จากจุฬาลงกรณ์ , อาจารย์ ดร.พอพันธ์ อุษยานนท์ , จากสุโขทัยธรรมาราช , อาจารย์ ดร.บัญญัติ แก้วส่อง นักวิชาการอิสระจากภาคอีสาน , อาจารย์ ดร.อรรถจักร สัตยานุเคราะห์ จากเชียงใหม่ เหล่านี้ คือผู้ทรงคุณวุฒิที่ช่วยกันเสนอแนะ วิเคราะห์ด้วยความเป็นกัลยาณมิตร , คณะนักวิจัยหลักของมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์และโรงเรียนศรีธรรมราชศึกษา ทั้ง 6 ท่านที่ทุ่มเทในการศึกษาวิจัยทั้งที่งานการสอนเป็นภารกิจที่หนักอยู่แล้ว นักวิจัยพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังทุกท่านซึ่งทั้งช่วยเก็บข้อมูล ประสานงานพื้นที่และช่วยแสดงความคิดเห็นประเด็นต่างๆ ในเบื้องต้น สุดท้ายคือ คุณบอย ภานุวัฒน์ บุญเรืองขาว ศิษย์และผู้ช่วยวิจัยที่ปรับตัวเองให้สอดคล้องกับพฤติกรรมของผู้วิจัย และที่สำคัญ คือ การเรียนรู้ในการปรับตนเองจนเป็นที่พึงพาในยามยุ่งยากและพัฒนาตนเองจนเป็นที่วางใจได้มาก พร้อมๆ กับสามารถใช้ประสบการณ์การบริหารงานวิจัยและวิธีวิทยาการวิจัยโครงการนี้เพื่อเป็นนักวิจัยที่ดีได้ในอนาคต

ขอบคุณครอบครัวบุญสวยขวัญ ทั้งภรรยา ลูกสาวทั้งสองคน ที่ไม่เคยอ่อนแอในขณะที่ผู้วิจัยต้องใช้เวลาอย่างเคร่งเครียดในการปฏิบัติงาน ทำให้ผู้วิจัยต้องไม่ต้องกังวล แต่ยังคงตั้งคำถาม ตั้งข้อสังเกตและร่วมเรียนรู้ใน

(ช)

กระบวนการวิจัยในภาคสนาม ภาคทฤษฎีไปด้วยกัน โดยเฉพาะคุณพ่อ คุณแม่ ที่ตั้งบ้านเรือนในพื้นที่ลุ่มน้ำแห่งนี้ ต้องมี
บทบาทเตรียมอาหาร หุงข้าว และอื่นๆที่มีอย่างพอเพียงให้ผู้วิจัยได้รับประทานในการลงพื้นที่ ท่านได้แนะนำบุคคลหลัก
ประเด็นเล็กๆ และข้อเท็จจริงที่เป็นประโยชน์ให้แก่ผู้วิจัยตลอดเวลา

สุดท้ายขอขอบคุณคำติชม ขอโทษหากผิดพลาดขาดความสมบูรณ์ ผู้วิจัยจะขอบคุณมากและยินดีเป็นอย่างยิ่งหาก
ได้รับการสะท้อนประเด็น ข้อเท็จจริง เพื่อการพัฒนา แก้ไขปรับปรุงต่อไป ซึ่งนั่นคือ ภารกิจความรับผิดชอบที่ต้องกระทำ
ต่อไป และขอบคุณมากๆ หากใครผู้ใด องค์กรหรือสถาบันใดนำความรู้จากงานนี้ไปใช้ประโยชน์ต่อไปให้สมกับคุณค่า
มูลค่าจากงานวิจัย

ณรงค์ บุญสวยขวัญ

วัดพระพุทธรบาท

ปลายเมษายน 2550

สารบัญ

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	(ก)
บทคัดย่อ	(ค)
Abstract	(จ)
กิตติกรรมประกาศ	(ช)
สารบัญ	(ฅ)
สารบัญแผนที่	(ฉ)
สารบัญแผนภูมิ	(ฐ)
สารบัญตาราง	(ท)
บทที่ 1 บทนำ	1
วัตถุประสงค์การศึกษาวิจัย	1
กรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัยและสังเคราะห์	2
แนวคิด ทฤษฎีเพื่อเป็นกรอบนำในการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน	4
แนวคิดทฤษฎีที่ใช้อธิบายนำทางการสร้างตัวชี้วัดทางสังคมเศรษฐกิจ	7
วิธีวิทยาการศึกษา	15
วิธีการดำเนินงาน	16
บทที่ 2 ประวัติศาสตร์ชุมชนลุ่มน้ำปากพนัง	19
ช่วงเวลาที่สำคัญหรืออนุทินหรือยุคของประวัติศาสตร์ชุมชนหรือ	
บ้านหรือหย่อมบ้านการศึกษาลุ่มน้ำปากพนัง	21
เงื่อนไขปัจจัยหรือจุดเปลี่ยนสำคัญในการแบ่งยุคและการเปลี่ยนแปลง	55
พื้นที่ศึกษา	56
บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงสังคม เศรษฐกิจ ทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง	59
วัฒนธรรม ความเชื่อ	59
เศรษฐกิจ	59
วัฒนธรรมการผลิตข้าว	59
ข้าว กับ ความมั่งคั่ง และความสมบูรณ์ในลุ่มน้ำปากพนัง	
สู่ การเปลี่ยนแปลง	62
อนุทินชีวิตชาวนาลุ่มน้ำยุคอดีต	65
กึ่งอุตสาหกรรม กับ ความรวดเร็วของอาชีพใหม่ นำสู่ความร่ำรวยและหายนะ	78
สรุปวัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยมทางการผลิต	82
วัฒนธรรมการช่วยเหลือเกื้อกูล	87
แรงงาน และเกษตรกร	88

สารบัญ

สังคม	89
ค่านิยมการเรียนรู้หนังสือ	89
ค่านิยมในการเรียนรู้ : วัด	90
การแบ่งช่วงชั้น	94
กลุ่ม องค์การทางสังคม	96
การย้ายถิ่น	100
ความมีน้ำใจ การช่วยเหลือเกื้อกูล หรือื้ออาหารต่อกัน	108
ความขัดแย้งและความรุนแรงทางสังคม	110
ทรัพยากร	111
การตั้งถิ่นฐาน	111
วัฒนธรรมความเชื่อ การสร้างและใช้ประโยชน์ทรัพยากร	113
ทรัพยากร กับ ความมั่งคั่ง และความสมบูรณ์ในลุ่มน้ำปากพนัง	116
ความขัดแย้ง จาก ทรัพยากร ในลุ่มน้ำปากพนัง	119
ความรู้ ภูมิปัญญา และการพัฒนาด้านความรู้	122
ความรู้และภูมิปัญญาลุ่มน้ำปากพนังกับพัฒนาการของ	
ความรู้ภูมิปัญญาทางสังคม	122
ความรู้และภูมิปัญญาลุ่มน้ำปากพนังกับพัฒนาการ	
ความรู้ภูมิปัญญาทางเศรษฐกิจ	124
การผสมผสานระหว่างการเรียนรู้และภูมิปัญญา	129
เครือข่าย	134
เครือข่ายทางสังคม	134
เครือข่ายทางเศรษฐกิจ	136
เครือข่ายทางทรัพยากร	140
บทที่ 4 การสังเคราะห์ผลการวิจัยตัวชี้วัดทางด้านเศรษฐกิจสังคม	144
ตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจ	144
ความรู้ทางเศรษฐกิจ	144
วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ค่านิยมทางเศรษฐกิจ	145
เครือข่ายทางเศรษฐกิจ	146
ตัวชี้วัดทางด้านทรัพยากร	146
ความรู้ทางด้านทรัพยากร	146
วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยมทางด้านทรัพยากร	147
เครือข่าย ทางด้านทรัพยากร	147
ตัวชี้วัดทางสังคม	148
ความรู้ ทางสังคม	148
วัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยมและความเชื่อทางสังคม	148
เครือข่ายวัฒนธรรม ประเพณี ทางสังคม	149

สารบัญ

บทที่ 5 พลวัตบทบาทรัฐหรือราชการในกลุ่มน้ำปากพหนัง	150
บทบาทของกลไกรัฐหรือข้าราชการในช่วงหลังสมัยพระพุทธเจ้าหลวงถึงช่วงการพัฒนานิยม	150
บทบาทของกลไกรัฐหรือข้าราชการในช่วงการพัฒนานิยมหรือช่วงการใช้แผนพัฒนา	153
พ.ศ.2505 - 2510 ยุคการพัฒนาเป็นแบบอุดมการณ์	153
ทศวรรษที่ 2510 - 2520 ยุคบทบาทชี้้นำการพัฒนาจากรัฐกลาง หรือขยายบทบาทการให้	154
ทศวรรษที่ 2520 - 2530 ยุคแสวงหาทางเลือกเพื่อการพัฒนาโดยรัฐและ การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นอุดมการณ์ของวิธีการพัฒนา	156
ทศวรรษที่ 2531 - 2541 ยุคการพัฒนาตามนานาทัศนะ และประสบการณ์ที่หลากหลาย	158
ทศวรรษที่ 2542 - 2549 ยุคการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ	160
บทที่ 6 สรุปและเสนอแนะ	162
สรุปข้อค้นพบ	162
ระยะเวลาในการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนหมู่บ้านกลุ่มน้ำปากพหนัง	162
ประวัติศาสตร์ชุมชนหมู่บ้านกลุ่มน้ำปากพหนัง	163
พัฒนาการของบทบาทรัฐหรือราชการ ในพื้นที่กลุ่มน้ำปากพหนัง	177
ข้อเสนอแนะเพื่อชีวิตหรือตัวบ่งชี้ทางสังคมเศรษฐกิจ	178
บรรณานุกรม	184
ภาคผนวก	189
ภาคผนวก ก. การประชุมกลุ่มย่อย	189
ภาคผนวก ข. การประชุมของหน่วยงานต่าง	189
ภาคผนวก ค. รูปแบบปฏิบัติการตอบโต้กับรัฐของกลุ่มองค์กรขบวนการประชาชน พื้นที่กลุ่มน้ำปากพหนังในระยะหลังการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ	190
ภาคผนวก จ. แผนที่แสดงบ้านต่าง ๆ ที่อธิบายถึงการตั้งถิ่นฐานของบ้าน ชุมชนท้องถิ่นใน พ.ศ. 2477	192
ภาคผนวก ฉ. แผนที่แสดงบ้านต่าง ๆ ที่อธิบายถึงการตั้งถิ่นฐานของบ้าน ชุมชนท้องถิ่นใน พ.ศ. 2481	193
ภาคผนวก ช. แผนที่แสดงบ้านต่าง ๆ ที่อธิบายถึงการตั้งถิ่นฐานของบ้าน ชุมชนท้องถิ่นใน พ.ศ. 2491	194
ภาคผนวก ซ. สถิติเกี่ยวกับจำนวนประชากรแยกตามช่วงอายุ	195
ภาคผนวก ฌ. บุคคลสำคัญกลุ่มน้ำปากพหนัง	198
ภาคผนวก ญ. ข้อมูลผลงานและการอบรมในระยะ พ.ศ. 2546 – 2549	203
ประวัตินักวิจัย	203

สารบัญแผนที่

แผนที่ที่ 1 พื้นที่ย่อยตามการแบ่งของ นิรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินทรานันต์	57
แผนที่ที่ 2 พื้นที่ย่อยตามการแบ่งของ ไพโรจน์ นวลนุ่ม	58
แผนที่ที่ 3 ภาพถ่ายทางอากาศแสดงพื้นที่นาทุ่งสองฝั่งแม่น้ำปากพ่องและคลองหัวไทร	80
แผนที่ที่ 4 ภาพถ่ายทางอากาศแสดงพื้นที่นาทุ่งสองฝั่งปากอ่าวปากพ่อง	81
แผนที่ที่ 5 ลักษณะการใช้ที่ดินนาทุ่งของพื้นที่รอบอ่าว ในปี 2538	82

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่ 1	แนวคิดการวิเคราะห์ชุมชนของ ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย	3
แผนภูมิที่ 2	กรอบแนวคิดเพื่อการวิเคราะห์	4
แผนภูมิที่ 3	แสดงแนวคิดสามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา	8
แผนภูมิที่ 4	กรอบแนวคิดเพื่อการสร้างตัวชี้วัดทางสังคมเศรษฐกิจพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง	9
แผนภูมิที่ 5	เป้าหมายการผลิตของลุ่มน้ำปากพนังในระยะแผนพัฒนา	20
แผนภูมิที่ 6	วัฒนธรรมข้าว	68
แผนภูมิที่ 7	การเป็นศูนย์กลางของปากพนัง	86
แผนภูมิที่ 8	พระเกจิอาจารย์ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง	93
แผนภูมิที่ 9	ลักษณะของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในอดีต	112
แผนภูมิที่ 10	รูปแบบการเชื่อมโยงเครือข่ายภายในและภายนอกองค์กรการเงินอำเภอหัวไทร	139
แผนภูมิที่ 11	เป้าหมายการผลิตและการเพิ่มมูลค่าการผลิตของลุ่มน้ำปากพนัง	166
แผนภูมิที่ 12	ตัวอย่างเครือข่ายองค์กรสังคมที่หน้าที่เกี่ยวข้องกับเครือข่ายอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม	176
แผนภูมิที่ 13	กรอบแนวคิดเพื่อการสร้างตัวชี้วัดทางสังคมเศรษฐกิจพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง	179

สารบัญตาราง

ตารางที่ 1	พื้นที่และผู้รับผิดชอบการดำเนินงานวิจัย	17
ตารางที่ 2	ผู้ทรงคุณวุฒิที่ช่วยพัฒนางานวิจัยและนักวิจัย	18
ตารางที่ 3	การแบ่งยุคออกเป็นช่วงการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนลุ่มน้ำปากพนัง	54
ตารางที่ 4	เงื่อนไขปัจจัยหรือจุดเปลี่ยนสำคัญในการแบ่งยุค และการเปลี่ยนแปลง	55
ตารางที่ 5	พัฒนาการของพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง	70
ตารางที่ 6	ผลผลิตข้าวในช่วงฤดูกาลผลิตในอดีต	71
ตารางที่ 7	พัฒนาการของราคาข้าวเปลือก	72
ตารางที่ 8	แสดงต้นทุนของการทำนาข้าว	74
ตารางที่ 9	ลักษณะขนาดโรงสีข้าวลุ่มน้ำ	76
ตารางที่ 10	ตัวอย่างหนี้สินของประชากร	78
ตารางที่ 11	รายได้ประชาชนลุ่มน้ำปากพนัง กรณีตำบลบ้านเพิง	83
ตารางที่ 12	รายได้ประชาชนลุ่มน้ำปากพนัง กรณีตำบลท่าพญา พ.ศ. 2548	83
ตารางที่ 13	พัฒนาการอาชีพลุ่มน้ำปากพนังในระยะเวลาศตวรรษที่ผ่านมา	84
ตารางที่ 14	อายุการสร้างวัดลุ่มน้ำปากพนัง	92
ตารางที่ 15	จำนวนวัด และจำนวนวัดร้างในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง	94
ตารางที่ 16	ชนชั้นในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง	94
ตารางที่ 17	จำนวนกลุ่มองค์กรทางสังคมในช่วงการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ	98
ตารางที่ 18	ช่วงเวลาที่ย้ายออกและสถานที่ย้ายไปตั้งหลักแหล่ง	102
ตารางที่ 19	การย้ายถิ่น (กรณีตัวอย่างข้อมูลบ้านทาบทอง)	105
ตารางที่ 20	การเคลื่อนย้ายถิ่น (กรณีศึกษา หมู่ที่ 10 บ้านคลองอาทิตย์ ตำบลเขาพังไกร)	105
ตารางที่ 21	แสดงการย้ายเข้าของประชากรในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ตั้งแต่ พ.ศ. 2537-2549	102
ตารางที่ 22	แสดงการย้ายออกของประชากรในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังตั้งแต่ พ.ศ. 2537-2549	107
ตารางที่ 23	พัฒนาการของกระบวนการเปลี่ยนแปลงการทำนา	125
ตารางที่ 24	การจัดตั้งหน่วยงานของรัฐเพื่อการพัฒนาและส่งเสริมความรู้และเทคโนโลยีในพื้นที่ลุ่มน้ำ	130
ตารางที่ 25	ทางราชการกับความพยายามเอาองค์ความรู้สู่ชุมชนลุ่มน้ำ	131
ตารางที่ 26	การเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่ม ขบวนการทางสังคม ในการใช้รูปแบบการศึกษา	132
ตารางที่ 27	ประเด็นการก่อเกิดกลุ่มองค์กร ขบวนการทางสังคมในลุ่มน้ำปากพนัง	136
ตารางที่ 28	การแบ่งยุคออกเป็นช่วงการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนลุ่มน้ำปากพนัง	163

บทที่ 1

บทนำ

การพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังนั้น นับวันจะมีความเข้มข้นในกลไก กระบวนการพัฒนามากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลไกการพัฒนาที่นับวันจะมีตัวกระทำในการพัฒนาเปลี่ยนแปลง มีความสลับซับซ้อนและเพิ่มมากขึ้น จากอดีตที่มีตัวกระทำการพัฒนา คือคนใน ในฐานะคนพื้นที่ เป็นเจ้าของวัฒนธรรมซึ่งมีส่วนได้เสียจากการเปลี่ยนแปลงเป็นกลุ่มคนที่ต้องดำเนินการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคม จากนั้นพบว่าตัวกระทำการพัฒนา คือ หน่วยงานราชการที่มีอำนาจรัฐเป็นสื่อกลางในการยึดกุมอำนาจการเปลี่ยนแปลงในนามการพัฒนา ในขณะที่เดียวกันกับพัฒนาการของหน่วยงานราชการนี้ได้เข้ามาในพื้นที่นี้ท่ามกลางข้อจำกัด และไร้ทิศทางหรือขาดภาพที่คาดหวังที่ชัดเจน จนมีการยกระดับการพัฒนาสู่ การพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ภายใต้ “โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ตามแนวพระราชดำริ ” นั้น คือการพัฒนาด้วยระบบพิเศษเหนือกว่าระบบราชการปกติในปลายทศวรรษ 2530 ที่มีเป้าหมาย กลไก กระบวนการที่ชัดเจน เพียงแต่เป็นที่ยอมรับกันว่า การพัฒนาพื้นที่แห่งนี้สลับซับซ้อนทั้งสภาพพื้นที่ ผู้คน กลไกต่าง ๆ รวมถึงเงื่อนไขปัจจัยต่างๆ ที่ควบคุมค่อนข้างยาก จึงไม่อาจจะสำแดงผลการพัฒนาให้บรรลุเป้าหมายได้ การถกเถียงทำให้ผลการพัฒนาค่อนข้างไม่สัมพันธ์กับความคาดหวังของคนในพื้นที่ ดังนั้น ผลการพัฒนาตามแนวพระราชดำรินี้ในระยะหนึ่งรอบของการพัฒนาตามแนวทางดังกล่าวหรือประมาณทศวรรษของการพัฒนา (2537-2549) เน้นหลักๆ เพียงการก่อสร้างหรือปฏิบัติงานด้านโครงสร้างพื้นฐานมากกว่าด้านคุณภาพชีวิต ยอมที่จะยากในการตอบสนองเชิงบวกต่อประชาชนคนใน ได้โดยตรงเป้าหมาย เช่นนั้น ในระยะทศวรรษที่จะก้าวไปข้างหน้า หรือทศวรรษ 2550 เป็นต้นไป จึงเป็นช่วงเวลาแห่งการพัฒนาหลังการก่อสร้างระบบกายภาพต่างๆ หรือจะกล่าวว่าในระยะเวลาต่อไปต้องเป็นช่วงระยะเวลาของ “การพัฒนาคุณภาพชีวิต” ประชาชนลุ่มน้ำปากพนังอย่างแท้จริง

เช่นนั้น ช่วงระยะเวลาที่เริ่มต้นการพัฒนาในทศวรรษใหม่ให้เหมาะสมนั้น จำเป็นต้องก้าวไปข้างหน้าเพื่อกำหนดเป้าหมายการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังต้องเป็นองค์รวม ครอบคลุม ไม่ลุ่มเสี่ยงต่อผลกระทบที่ไม่คาดหวัง การก้าวเดินไปข้างหน้าในระยะสั้นหรือกลางๆ จึงต้องพึงพิจารณาอย่างรอบด้านทั้งสถานการณ์หรือบริบททั้งในระดับมหภาค จุลภาค พอๆ กับต้องพิจารณาศักยภาพภายในอันเป็นต้นทุนของลุ่มน้ำปากพนัง เพื่อแสวงหากรอบการเปลี่ยนแปลงให้ประชาชนพอใจสมกับการเป็นโครงการที่ราชการลงทุนสูงมาก การแสวงหากรอบการพัฒนาอันยังชี้การถึงสถานการณ์พัฒนาจึงต้องกลับไปศึกษาหาความจริงอันเป็นประสบการณ์ดั้งเดิมที่ถือว่าเป็นต้นทุนของพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เพื่อกำหนดกรอบหรือหามาตรการพัฒนาในการเป็นเป้าหมายให้กับตัวกระทำการพัฒนาหรือใครที่ก้าวเข้ามารับผิดชอบ ทั้งตัวกระทำที่เป็นคนใน และหน่วยงานราชการ ต้องมีพื้นฐานของการศึกษาไปกำกับในกิจกรรม โครงการหรือกระบวนการต่างๆ

วัตถุประสงค์การศึกษาวิจัย

1. เพื่อสร้างองค์ความรู้ทางสังคม เศรษฐกิจ เพื่อเสริมสร้างการบริหารจัดการ พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง
2. เพื่อเป็นเวทีในการริเริ่มกระบวนการทางสังคมในกระบวนการบริหารจัดการลุ่มน้ำปากพนัง
3. เพื่อสร้างเกณฑ์และเครื่องมือ ในการบริหารจัดการลุ่มน้ำปากพนัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งลุ่มน้ำย่อยและประตูระบายน้ำอุทกวิภาชประสิทธิ์

กรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัยและสังเคราะห์¹

ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นการศึกษาด้วยการใช้ประสบการณ์ของชุมชนหมู่บ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นฐานในการกำหนดแนวทางการพัฒนาในเชิงการบริหารการจัดการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำที่จะเกิดขึ้นในระยะทศวรรษหน้า โดยได้ปรึกษาหารือร่วมกันของนักวิจัย ผู้ทรงคุณวุฒิและตัวแทนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่สนับสนุนงบประมาณการวิจัยว่าต้องใช้ประวัติศาสตร์² หรือประสบการณ์ของลุ่มน้ำปากพนังในระยะ 100 ปี เพื่อค้นหาจุดเด่นในเชิงประวัติศาสตร์ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำปากพนังเพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาในอนาคตในการเป็นกรอบในการจัดทำตัวชี้วัดหรือตัวบ่งชี้ใช้ในการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เจกเช่นคำว่า **ประสบการณ์ในอดีต และที่เป็นอยู่วันนี้ เป็นเครื่องชี้อนาคต** การค้นหาประสบการณ์จากชุมชนหมู่บ้านส่งผลให้เกิดการใช้แนวคิดการจัดทำประวัติศาสตร์ชุมชนเพื่อค้นหาความรู้และประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในระยะศตวรรษที่ผ่านมาเพื่อการวิจัยและการสังเคราะห์ โดยผู้วิจัยได้ศึกษาทบทวนผลงานทางวิชาการผ่านงานของนักวิชาการต่างๆ เกี่ยวกับชุมชนหมู่บ้านเพื่อใช้เป็นองค์ความรู้สำหรับเป็นกรอบการเก็บข้อมูลศึกษาของผู้วิจัยและเป็นกรอบเพื่อการสังเคราะห์ในงานชิ้นนี้ เช่นงานฉัตรทิพย์ นาถสุภา³ ที่ค้นพบว่าหมู่บ้านไทยเป็นลักษณะชุมชนที่อิสระมีน้ำใจ ช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกัน³ งานของสีลาภรณ์ บัวสาย⁴ ที่ชื่อว่า “พลังท้องถิ่น: บทสังเคราะห์งานวิจัยด้านชุมชน” และงานของสุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์⁵ พบว่ามีประเด็นเหมือนและต่างกัน หรือแต่ละนักวิชาการหรือแต่ละสำนักคิดให้ความสนใจในแต่ละประเด็นที่แตกต่างกันไป

¹ เอกสารที่สังเคราะห์เพื่อเป็นการนำเสนอแนวคิดเพื่อเป็นกรอบนำไปสู่การวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ใช้ในการประชุมปฏิบัติการครั้งที่ 1 วันที่ 11 เมษายน 2549 ณ ห้องประชุมลุ่มน้ำปากพนัง โครงการวิจัยและพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ และ ครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 26-28 เมษายน 2549 ณ ริมเขื่อนเรื่อนแพ ตำบลหล้อง ปากพนัง

² เนื่องจากการที่มีการศึกษาร่วมกันของชุมชนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชนนั้นๆ จะทำให้เกิดความรู้สึที่ดีต่อกัน สามารถลดอคติที่เคยมีต่อกัน หรือความขัดแย้งที่เคยมีมาร่วมกันสร้างประวัติศาสตร์ร่วมกัน ทั้งนี้เพราะทุกคนเป็นเจ้าของประวัติศาสตร์ เป็นเจ้าของประสบการณ์ มีความเชื่อหรือค่านิยมร่วมกัน จึงสามารถถ่ายทอดประสบการณ์ได้อย่างเท่าเทียมกัน

³ มีงานจำนวนมากของท่าน ที่เน้นลักษณะนี้ ผู้สนใจสามารถอ่านได้จากผู้เขียนเดียวกันนี้ เช่น

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2543(ก). **ฤดูใบไม้ที่เมใด.**

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2529. **บ้านกับเมือง.**

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2540. **ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชุมชนและชนชาติไทย.**

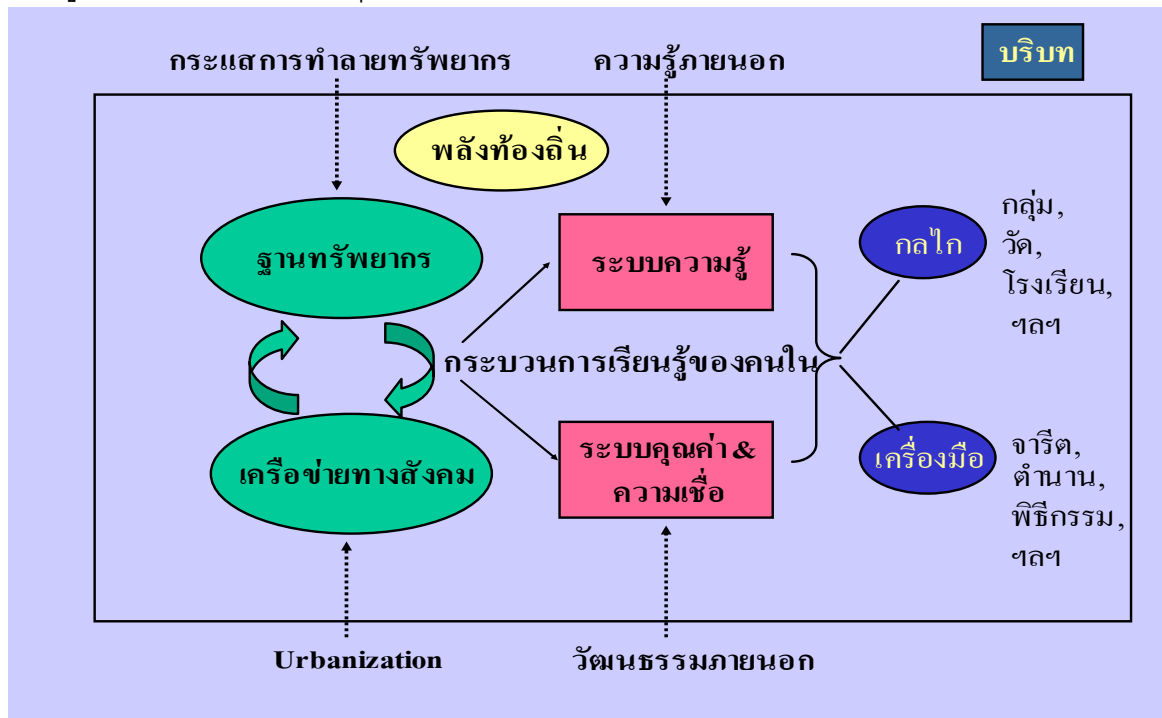
ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2543. (ข). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย.** คำบรรยาย คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยโตเกียว และ มหาวิทยาลัยโทโฮกุ กักกูอิน.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2548. **ปาฐกถาพิเศษการประชุมวิชาการ เรื่อง การศึกษาชุมชน.** ในการประชุมทางวิชาการโครงการวิจัยและพัฒนาชุดโครงการสภาวะเศรษฐกิจและสังคม เพื่อการบริหารจัดการลุ่มน้ำปากพนัง. วันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2548 ห้องศรีวิชัย ศาลากลางจังหวัดนครศรีธรรมราช.

⁴ สีลาภรณ์ บัวสาย. 2547 คู่มือภูมิที่ 1 แนวคิดการวิเคราะห์ชุมชนของ ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย

⁵ สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ . 2545

แผนภูมิที่ 1 แนวคิดการวิเคราะห์ชุมชนของ ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย

ที่มา: จาก power point การบรรยายเกี่ยวกับการเสนอแนะโครงการวิจัยและพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ที่มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ โดย ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย วันที่ เดือน พ.ศ.2548

เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาในพื้นที่ชุมชนชนบท ดังนั้น ในเบื้องต้นจะทำความเข้าใจคุณลักษณะชุมชนที่พิจารณาจากคุณลักษณะสมาชิกในชุมชน เช่นงานของฉัตรทิพย์ นาถสุภา⁶ ที่อธิบายว่าลักษณะชุมชนที่เป็นอิสระและมีน้ำใจ ถือพี่ ถือน้อง แบ่งกันกินกันอยู่ สมาชิกชอบทำอะไรตามใจ ไม่ชอบการบังคับกดขี่ ไม่ชอบการใช้อำนาจ ไม่ชอบรัฐ เช่นเดียวกับ Etizioni ได้เสนอความเป็นชุมชนผ่านลักษณะของสมาชิกชุมชนที่ประกอบด้วย "สิทธิ" และ "ภาระหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบ" คือการยุติกิจกรรมที่ไม่เหมาะสมที่กำลังดำเนินการอยู่⁷, การมีหน้าที่ที่ปราศจากสิทธิ แต่เป็นการคิดถึงประเด็นในอนาคตที่สำคัญ⁸, ต้องเอาใจใส่ในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน ถือว่าเป็นหน้าที่ของสมาชิกที่ต้องดำเนินการแม้ว่าไม่อาจจะถือว่าเป็นใช้สิทธิก็ตาม , และต้องมีความใคร่ครวญไตร่ตรองในการตัดสินใจหรือการตีความ⁹ ส่วนการพิจารณาถึงผลกระทบเชิงลบ จากการที่ชุมชนมีอิสระแบบสัมพัทธ์จากรัฐและตลาดพบจากการสังเคราะห์ของ ประเวศ วะสี¹⁰ ในวิกฤตหมู่บ้านไทยที่ชี้ให้เห็นวิกฤตของหมู่บ้านหรือชนบทไทยว่าเกิดจากการล่มสลายทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านทำให้สถาบันครอบครัวล่มสลายให้ทำลายระบบนิเวศ¹¹ สัมพันธ์กับงานของณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ¹² พบว่าชุมชนเป็น "วิกฤตที่ไม่สิ้นสุด" มีปัญหา ราคาพืชผลทุกชนิดตกต่ำหมด รายได้ไม่พอเลี้ยงชีพ ชนบทต้องการแรงงานนอก

⁶ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2548.104-116

⁷ เช่น ยุติสงคราม ความขัดแย้ง การชำระหนี้ ชำระภาษี ซึ่งเป็นหน้าที่ของพลเมืองที่ดี, การมีสิทธิที่ต้องปฏิบัติหน้าที่ ใน Etizioni.1994.

⁸ คือ สิ่งแวดล้อม ใน Etizioni.1994.

⁹ Etizioni.1994. 4-11

¹⁰ ประเวศ วะสี.2532

¹¹ ประเวศ วะสี .2532: 14-15 โดยประเวศ วะสี กล่าวว่าปัจจัยเหตุที่เศรษฐกิจเป็นอย่างนี้เพราะเหตุปัจจัยที่ (1) อารยธรรมตะวันตก (2) การศึกษาแผนใหม่ (3) การพัฒนาสมัยใหม่ (4) สื่อและบันเทิงเพื่อการค้า ดูใน ประเวศ วะสี .2532 :31-39

¹² ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ.2547 :13-14 โดยณรงค์ฯ ได้แบ่งวิกฤตรอบด้านโดยครอบคลุมวิกฤต ดังนี้ (1) วิกฤตชนบท (2) วิกฤตสถาบันการเงิน (3) วิกฤตคนจน (4) วิกฤตการเมืองที่แนวรับระหว่างฝ่ายค้านกับฝ่ายรัฐบาล (5) แนวรับระหว่างพรรคการเมืองกับพรรคการเมือง (6) แนวรับในพรรคการเมือง และ (7) แนวรับระหว่างรัฐกับประชาชน

ภาคการเกษตรเพิ่มเติมเพราะส่งผลต่อการย้ายแรงงานเข้าสู่เมือง ดังนั้น ชุมชนชนบทจึงไม่ได้อิสระ แต่สัมพันธ์กับบริบทต่าง ๆ อย่างแยกไม่ออกและเกิดผลต่อพลัง ศักยภาพภายในอย่างต่อเนื่องและผลกระทบทั้งทางด้านบวกและด้านลบ

ดังนั้น แนวคิดทฤษฎีที่ใช้มีสองลักษณะ คือ ประการแรก แนวคิด ทฤษฎีเพื่อเป็นกรอบนำไปสู่การศึกษาประเด็นต่าง ๆ ในพื้นที่หรือใช้นำทางศึกษาประเด็นต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ชุมชน กับแนวคิดทฤษฎีที่ใช้อธิบายปรากฏการณ์ประวัติศาสตร์ชุมชน ประการที่สอง แนวคิดทฤษฎีที่ใช้อธิบายนำทางการสร้างตัวชี้วัดทางสังคมเศรษฐกิจเพื่อใช้ในการบริหารลุ่มน้ำปากพนัง ซึ่งได้ทบทวนเพื่อใช้ในการเป็นแนวการศึกษาและแนวเพื่อการอธิบายตามลำดับ

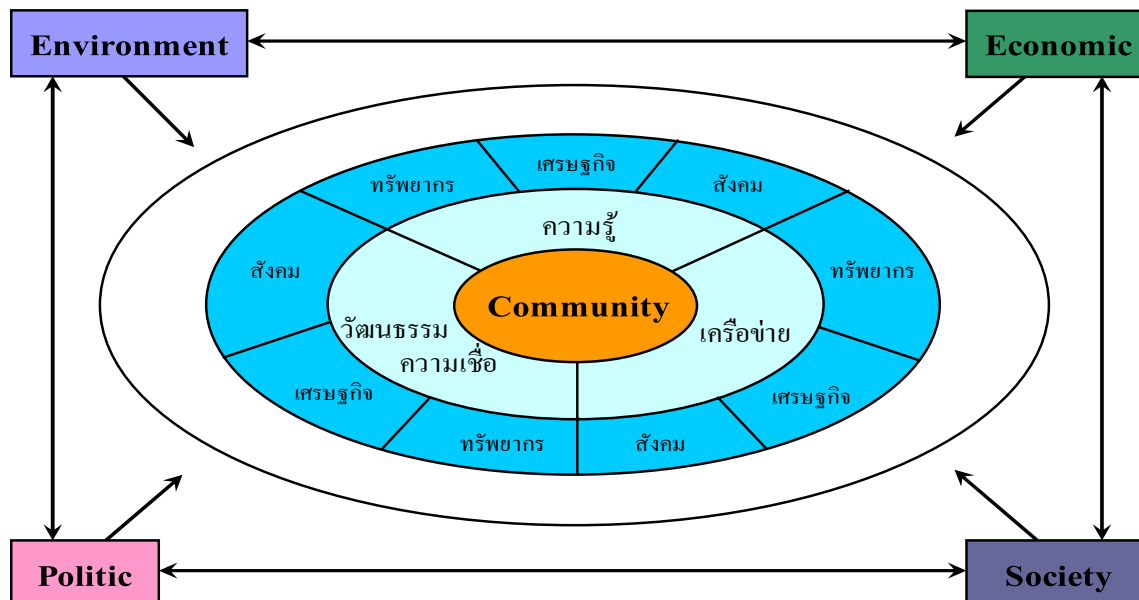
แนวคิด ทฤษฎีเพื่อเป็นกรอบนำในการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน

แนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนของนักวิชาการเหล่านี้พบว่าประเด็นที่นำมาใช้ต่อไปนี้มี ความสำคัญและสามารถพัฒนาไปสู่ตัวชี้วัดหรือตัวบ่งชี้ทางสังคมเศรษฐกิจเพื่อการบริหารจัดการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง ทั้งนี้ ประเด็นที่นำมาเป็นกรอบนั้นสามารถพิจารณาออกเป็นประเด็นย่อยร่วมกัน คือ สังคม เศรษฐกิจ และทรัพยากร (ดูแผนภูมิที่ 2 กรอบแนวคิดเพื่อการวิเคราะห์) โดยที่ทั้งประเด็นหลักและประเด็นย่อยๆ เหล่านี้จะศึกษาทฤษฎี แนวคิด หรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาสนับสนุนหรือโต้แย้ง ประกอบด้วย

- ประการแรก วัฒนธรรม ความเชื่อ
- ประการที่สอง เครือข่าย ทางสังคม
- ประการที่สาม ภูมิปัญญา ความรู้ในและของชุมชน

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยยังได้ใช้ประเด็นย่อยใดๆ ที่น่าสนใจและโดดเด่นที่จะพัฒนามาสู่การจัดทำเป็นตัวชี้วัด ผู้วิจัยก็จะเสริมแนวคิด หรืองานวิจัยอื่นๆ ขึ้นมาสนับสนุนหรือโต้แย้งที่เป็นการเฉพาะขึ้นมา เช่น แนวคิดเรื่อง ความไว้วางใจ การฉ้อโกง

แผนภูมิที่ 2 กรอบแนวคิดเพื่อการวิเคราะห์

ชุมชนที่มีลักษณะเชิงพลวัต เช่น งานอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ที่มองว่าชุมชนมีอิสระเชิงสัมพัทธ์จากรัฐ (Relative Autonomy)¹³ สัมพันธ์กับงานของนักมานุษยวิทยาเช่นอานันท์ กาญจนพันธ์ ที่อธิบายว่า ความเป็นชุมชนหมู่บ้านไม่ได้อยู่โดดเดี่ยว แต่อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์กับรัฐ ตลอด¹⁴

การเชื่อมโยงเครือข่ายทางสังคม (Social Networking) แนวคิดเกี่ยวกับ “เครือข่าย” ได้รับการกล่าวขานมากในยุคที่เกิดประเด็นชุมชนท้องถิ่นหรือยุคที่เน้นยุทธศาสตร์ชุมชนเข้มแข็ง โดยที่ “เครือข่าย” ในชุมชนหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้านให้เป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมต่อกันจนเป็นขบวนการทางสังคมที่เคลื่อนไหว (social movement) เพื่อตอบโต้ของระบบการค้าเสรีและอำนาจรัฐ การสร้างเครือข่ายของชุมชนหมู่บ้านจึงเป็นขบวนการทางสังคมมีนับวันจะมีความสำคัญ งานของ Putnam ได้อธิบายว่าการเชื่อมโยงเครือข่ายเป็นกระบวนการใหม่และเป็นหนึ่งในทุนสังคมอันทำให้ส่งผลต่อประสิทธิภาพของการเคลื่อนไหวทางสังคมและส่งผลต่อความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลง¹⁵ สัมพันธ์กับแนวคิดของ Buechler , Starkey, สีลาภรณ์ บัวสาย¹⁶ ที่อธิบายว่าผลของการเชื่อมโยงเครือข่ายทางสังคมขององค์กรหรือกลุ่มประชาสังคมในฐานะที่เป็นตัวกระทำทางการเมืองใหม่เพื่อให้สำเร็จในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองให้มีคุณภาพ มีความชอบธรรมมากขึ้น นอกจากนี้ทำให้เกิดพลังแบบทวีคูณ หรือที่เสรี พงศ์พิศ เรียกว่า เป็นการผนึกกำลังรอบด้านหรือ (Synergy)¹⁷ หรือเป็นอำนาจในสังคม อย่างไรก็ตามงานของ Putnam สนใจที่วิถีชีวิตทางสังคมของพลเมืองว่าประกอบด้วยเครือข่ายทางสังคม¹⁸ ซึ่ง Putnam ได้อธิบายว่าเครือข่ายเป็นพันธะที่ต้องช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกัน¹⁹ ส่วน Mathews อธิบายอย่างเป็นรูปธรรมว่า “การเชื่อมโยงเครือข่ายปฏิสัมพันธ์ของสมาคมกับสมาคม”²⁰ เช่นเดียวกับข้อค้นพบของณรงค์ บุญสวชัย อธิบายถึง การเชื่อมโยงเครือข่าย คือ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มกับกลุ่ม หรือองค์กรกับองค์กรในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังยุคการพัฒนาเศรษฐกิจจำมีมากขึ้นและเข้มแข็งขึ้น²¹ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีความเห็นแตกต่างกันเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลและความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนกับกลุ่มคน แต่ก็ไม่ได้เป็นประเด็นเคร่งครัดนักในทัศนะนักวิชาการที่สนใจปฏิบัติการ²² ในที่นี้ผู้วิจัยใช้การเชื่อมโยงเครือข่ายในฐานะที่เป็นความสัมพันธ์ของบุคคล กลุ่มบุคคลหรือองค์กรที่สมัครใจทำกิจกรรมร่วมกัน ด้วยระยะเวลายาวนานพอสมควร สามารถที่จะช่วยเหลือกันในยามที่มีปัญหา โดยพบว่ามีลักษณะการเชื่อมโยงเครือข่ายทางสังคม²³ คือ สมาชิกมีความเป็นอิสระหรือไม่มีผลกระทบต่อความเป็นตัวของตัวเองหรือตัวตนขององค์กรนั้น มีการจัดระเบียบโครงสร้างความสัมพันธ์ในระดับองค์กรชุมชน ระดับจังหวัด และระดับภูมิภาค ประเทศและระหว่างประเทศ เป็นปฏิสัมพันธ์ทางราบหรือแนวนอนหรือเชิงภาคี เป็นลักษณะเพื่อนช่วยเพื่อน ด้วยการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ทั้งนี้มาจากเงื่อนไขของการมีบรรทัดฐานร่วมกัน มีพันธะที่ต่างตอบแทนระหว่างกัน ความร่วมมือร่วมใจหรือเกื้อกูลระหว่างกัน และมาจากความสมัครใจ ด้วยรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่จำกัดหรือมีความหลากหลาย โดยที่ประโยชน์การเชื่อมโยงเครือข่ายทางสังคมมีหลายประการ เป็นต้นว่า (1) เป็นการร่วมมือการช่วยเหลือระหว่างกันระหว่างองค์กรเพื่อสนับสนุน ช่วยเหลือให้สมาชิกมีทรัพยากร การให้กำลังใจระหว่างกัน การ

¹³ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์.2548: 126

¹⁴ อานันท์ กาญจนพันธ์ . . 59

¹⁵ Putnam. 2000:152-153

¹⁶ Buechler.1995 , Starkey, 1997, p. 20; สีลาภรณ์ บัวสาย, 2547, หน้า 16

¹⁷ เสรี พงศ์พิศ. 2545:198

¹⁸ Putnam ได้อธิบายว่า เครือข่ายทางสังคม เป็นองค์ประกอบหนึ่งในการอธิบายทุนทางสังคม (Social Capital) ที่วิถีชีวิตทางสังคมของพลเมืองประกอบด้วยคุณลักษณะ คือ (1) การเชื่อมโยงของปัจเจกบุคคล (2) เครือข่ายทางสังคม (3) บรรทัดฐานของการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกัน และ (4) ความไว้วางใจ ใน Putnam. 2000:19

¹⁹ Putnam. 2000:20

²⁰ Mathews.1999:131

²¹ ณรงค์ บุญสวชัย.2549

²² เช่น Coleman, 1990 ใน Goddard, 2003, กาญจนา แก้วเทพ, 2538; ขนิษฐา กาจนรังษิณนท์, 2542; ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543, หน้า 304-306 ใน ณรงค์ บุญสวชัย.2549

²³ Gerlach, 1999, p. 90; Starkey, 1997, pp. 18-19 ในณรงค์ บุญสวชัย.2549

แลกเปลี่ยนข้อมูลสารสนเทศ ทักษะความรู้ (2) เป็นการประหยัดต้นทุนและประหยัดเวลา (3) สามารถทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์กิจกรรมสาธารณะโดยกลุ่มประชาชนทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติและนานาชาติ (4) ช่วยให้เกิดความเข้าใจปัญหาและประเด็นการพัฒนาที่ซับซ้อน รวมไปถึงการปรับตัว (5) เครือข่ายทางสังคมเป็นหัวใจในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในชุมชนหมู่บ้านหรือใต้²⁴ ทั้งที่จริงแล้ว แนวคิดเครือข่ายทางสังคมนี้สามารถอธิบายได้ดีกับปรากฏการณ์ในยุครัฐอ่อน หรือกว่าศตวรรษที่ผ่านมา ซึ่งเป็นกลไกและกระบวนการทางสังคมในชุมชนหมู่บ้าน และระหว่างชุมชนหมู่บ้าน เช่น รูปแบบนายห้อยหมิพ ของกระบวนการทางสังคมรอบแอ่งทุ่งกุลาร้องไห้ เสียในภาคอีสาน ส่วนในภาคใต้พบจากสุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์²⁵ กล่าวว่า เป็นภูมิปัญญาประเภทรักษาดินแดน อำนาจและความมั่นคงปลอดภัย เพียงแต่สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์²⁶ กล่าวถึงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของประชาชนภาคใต้ในอดีตว่าเป็นความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคล กล่าวคือ เป็นอธิบายความสัมพันธ์แบบ “มีมิตรมีสหาย มีย่านมีโยด มีเกลอ” ซึ่งหมายถึงความเป็นบุคคลที่มีความสัมพันธ์กับผู้อื่นหรือที่สุริวงค์ฯ อธิบายว่ามีเพื่อนมีพรรคพวกมากจะเกิดเป็นฐานอำนาจ ซึ่งมีโครงสร้างความเป็นเพื่อนของวัฒนธรรมภาคใต้มี 3 ระดับ คือ “เป็นอ้ายเพื่อน” “เป็นอ้ายคอ” และระดับ “เป็นอ้ายเกลอ” ที่สุริวงค์ฯ กล่าวว่า เป็นวิธีการผูกย่านผูกโยดกับคนต่างวงศ์ต่างญาติหรือต่างฐานะกันแต่ต่างก็ได้รับผลตอบแทน ดังนั้น เครือข่ายหรือรูปแบบความสัมพันธ์แบบเกลอเป็นการเสริมสร้างความมั่นคงและมั่งคั่ง นั้นเอง ในที่นี้สนใจที่เครือข่าย 3 ประการ คือ ประการแรก เครือข่ายทางเศรษฐกิจ หมายถึง ความสัมพันธ์แบบกลุ่มคนกับกลุ่มคนในการสร้างเครือข่ายเพื่อการผลิต การเศรษฐกิจ การทำมาหากินในบ้านหรือหอย่อมบ้านและเครือข่ายการผลิตที่ข้ามหอย่อมบ้าน มีกลไกหรือรูปแบบ กระบวนการหรือกิจกรรมในการดำเนินการของเครือข่าย ประเภทของเครือข่ายทางเศรษฐกิจที่ปรากฏในบ้านหอย่อมบ้าน มีลักษณะการจัดระเบียบหรือข้อปฏิบัติของเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการผลิต ประการที่สอง เครือข่ายทางสังคม หมายถึง ความสัมพันธ์แบบกลุ่มคนกับกลุ่มคน กลุ่มคนกับปัจเจกบุคคล ความสัมพันธ์ของปัจเจกบุคคลในกิจกรรมทางสังคมในบ้านหรือหอย่อมบ้านและเครือข่ายการผลิตที่ข้ามหอย่อมบ้าน มีกลไกหรือรูปแบบ²⁷ กระบวนการหรือกิจกรรมในการดำเนินการของเครือข่าย ประเภทของเครือข่ายทางเศรษฐกิจที่ปรากฏในบ้านหรือหอย่อมบ้าน มีลักษณะการจัดระเบียบหรือข้อปฏิบัติของเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมในบ้านหรือหอย่อมบ้าน ประการที่สาม เครือข่ายทางทรัพยากร หมายถึง ความสัมพันธ์แบบกลุ่มคนกับกลุ่มคน กลุ่มคนกับปัจเจกบุคคล ความสัมพันธ์ของปัจเจกบุคคลกับปัจเจกบุคคลในกิจกรรมทางทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในบ้านหรือหอย่อมบ้านและเครือข่ายการผลิตที่ข้ามหอย่อมบ้าน มีกลไกหรือรูปแบบ กระบวนการหรือกิจกรรมในการดำเนินการของเครือข่าย ประเภทของเครือข่ายทรัพยากรที่ปรากฏในบ้านหรือหอย่อมบ้าน มีลักษณะการจัดการระเบียบหรือข้อปฏิบัติของเครือข่ายความสัมพันธ์ทางด้านทรัพยากรสิ่งแวดล้อม

ความขัดแย้งทางสังคม (Social Conflicts) ที่มีปัจจัยเหตุมาจากการแสดงออกเพื่อการยอมรับทางสังคมการแสวงตำแหน่งแห่งที่ทางสังคม (Social Positioning) จึงนำไปสู่การละเมิดสิทธิซึ่งกันและกัน กับความขัดแย้งทางสังคมเนื่องจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจ งานของณรงค์ บุญสวขัญญ์²⁸ ที่ศึกษาการพัฒนาเศรษฐกิจในระดับท้องถิ่นยังพัฒนา ยิ่งก่อให้เกิดความขัดแย้งกันมากขึ้นเนื่องจากกระบวนการผลิตที่แตกต่างกันและแย่งชิงปัจจัยการผลิต ปรากฏการณ์ตามความขัดแย้งทางสังคม อันเนื่องมาจากการจัดการพัฒนาในรูปแบบต่างๆ เกิดขึ้นโดยทั่วไป ณรงค์ บุญสวขัญญ์²⁹ อธิบายสรุปความว่าในการพัฒนาเศรษฐกิจระดับชุมชนท้องถิ่นยุคเร่งรัดพัฒนา มีการเร่งใช้ทรัพยากรธรรมชาติมาใช้เป็นปัจจัยการผลิต จึงมีการแย่งชิงกันขึ้น โดยมีลักษณะความขัดแย้งทางสังคม คือ (1) ระหว่างปัจเจกบุคคลด้วยกันเอง หรือปัจเจกบุคคลกับกลุ่มคนหรือกลุ่มคนกับกลุ่มคนหรือองค์กรรัฐ โดยที่บางขั้นตอนของกระบวนการผลิตฝ่ายหนึ่งไปสร้าง

²⁴ Starkey, 1997, p. 20; สีสวรรณ์ บัวสาย, 2547, หน้า 16 ในณรงค์ บุญสวขัญญ์ .2549

²⁵ สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์.2544.

²⁶ สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์.2544. (II) หน้า 136-137

²⁷ เช่น ปราณ โหม เกลอ ดอง

²⁸ ณรงค์ บุญสวขัญญ์. 2536

²⁹ ณรงค์ บุญสวขัญญ์. 2536

ผลกระทบอีกฝ่ายหนึ่งหรือไปทำลายเครื่องมือ ปัจจัยการผลิตและทรัพย์สินสาธารณะ (2) คุณลักษณะคู่ขัดแย้งมักจะเป็นฝ่ายที่ด้อยโอกาสทางสังคม ไร้สิทธิ์กับฝ่ายที่ได้รับสิทธิ์พิเศษหรืออภิสิทธิ์จากนโยบายรัฐ (3) สาเหตุของความขัดแย้งมาจากนโยบายรัฐในการพัฒนาความเติบโตทางเศรษฐกิจ (4) ระดับและอัตราความขัดแย้งจะเติบโตอัตราการเร่งรัดการพัฒนา (5) คู่ขัดแย้งมีแนวโน้มที่จะไม่ต่อสู้ ไม่มีการห้ามนั้นระหว่างกันเป็นปรปักษ์กัน เพื่อเอาชนะกันให้ถึงที่สุดแต่ตรงกันข้ามอาจจะมีความสัมพันธ์กันได้อย่างดี (6) รูปแบบการแก้ไขมักจะไม่นิยมใช้ทางออกโดยกฎหมายหรือระบบการแก้ไขของรัฐ แต่ส่วนใหญ่จะใช้รูปแบบการแก้ไขโดยให้บุคคลที่สามดำเนินการ และใช้กลยุทธ์ที่ซับซ้อน เช่น ใช้มวลชนประทุง นอกจากความขัดแย้งทางสังคมแล้ว งานของเลิศชาย ศิริชัย และคณะ. ชี้ให้เห็นความขัดแย้งจากการจัดการทรัพยากรโดยรัฐในพื้นที่ต่างๆ โดยสรุป คือ (1)ระบบนิเวศที่ผันแปรของระบบนิเวศอย่างรวดเร็วเป็นนิเวศแบบใหม่ซึ่งเกิดจากการกระทำของมนุษย์ ทำให้การปรับตัวไม่เท่าทัน (2) ประชาชนพึ่งพาผลจากการจัดการโดยรัฐเพราะประชาชนถูกเบียดขับจากการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติโดยกฎหมาย แล้วรัฐเปิดโอกาสให้สาธารณะสมบัติใช้เป็นทรัพย์สินของฝ่ายนักธุรกิจเข้าไปกอบเอาผลประโยชน์³⁰ ส่วนรูปแบบการขัดแย้งตามทีวันชัย วัฒนศัพท์³¹ สังเคราะห์ว่ามี 3 รูปแบบ ความขัดแย้งแฝง (Latent Conflicts) ความขัดแย้งกำลังเกิด (Emerging Conflicts) และความขัดแย้งที่ปรากฏออกมาแล้ว (Manifest Conflicts) ซึ่งรูปแบบสุดท้ายนี้เองที่พัฒนาทางเศรษฐกิจจะยิ่งมากขึ้นสัมพันธ์กับงานวิจัยของผู้วิจัยที่กล่าวแล้ว

แนวคิดทฤษฎีที่ใช้อธิบายนำทางการสร้างตัวชีวิตทางสังคมเศรษฐกิจ

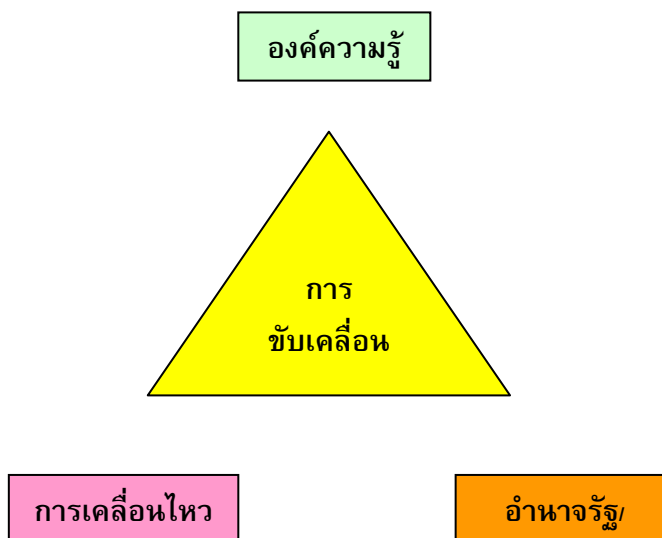
กรอบแนวคิดการสร้างตัวชีวิตเพื่อขับเคลื่อนงานการพัฒนา นั้นมีหลากหลายทฤษฎี แต่ในที่นี้น่าสนใจการพัฒนาที่พินิจพิจารณาองค์รวม ซึ่งผู้วิจัยประยุกต์จากแนวคิดของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ราษฎรอาวุโส ได้เสนอแนวคิดในการขับเคลื่อนสังคมเพื่อหลุดพ้นจากวิกฤติ เช่นนั้นงานการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นที่ครอบคลุมประเด็นต่างๆ ดังแผนภูมิที่สังเคราะห์จากนักคิดต่าง ๆ นั้น สมควรที่ขับเคลื่อนการพัฒนาอย่างรอบด้านและหากดำเนินการในกิจกรรมใดๆ แล้วส่งผลต่อประเด็นอื่นๆ นั่นคือ หากพัฒนาเริ่มต้นที่ความรู้ ภูมิปัญญา ก็จะส่งผลต่อกิจกรรมอื่นๆ โดยความรู้ต้องอาศัยอำนาจหรือนักการเมือง ราชการที่มีอำนาจหน้าที่โดยชอบธรรมใน เช่นเดียวกับการเคลื่อนไหวความรู้เพื่อส่งให้กับฝ่ายการเมือง หรือทั้งสามประเด็นนี้จะเริ่มต้นพัฒนาในประเด็นใดก่อนก็จะสัมพันธ์เหล่านี้ซึ่ง ประเวศ วะสี เรียกว่า "สามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา" หมายถึงต้องพึ่งพาส่วนประกอบของ 3 มุม คือ (1) องค์ความรู้ (2) การเคลื่อนไหวทางสังคม และ (3) การเมือง³² ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่าการพัฒนา ดังแผนภูมิที่ 3

³⁰ เลิศชาย ศิริชัย และคณะ. 2544:230

³¹ วันชัย วัฒนศัพท์. 2547:10-11

³² การบรรยายเรื่อง"บทบาทสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กับแนวทางการพัฒนานโยบายสาธารณะ" เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2548 ที่สำนักงานสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ อาคารพญาไทพลาซ่า กรุงเทพฯ

แผนภูมิที่ 3 แสดงแนวคิดสามเหลี่ยมเชื่อมโยง

ที่มา: ประเวศ วะสี.2548

ส่วน ศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์³³ ได้นำเสนอ 7 แนวคิด ดังนี้ (1.) **Rural infra-structuring** ต้องให้ความสำคัญกับการปรับเปลี่ยนโครงสร้าง ดุศักรูปภาพการปรับเปลี่ยน การผลิตนอกภาคการเกษตร (2.) **Adaptive productive strategy** ความสามารถในการบริหารกลยุทธ์การผลิตว่าแต่ละกลุ่มมีศักยภาพในการปรับเปลี่ยนอย่างไร (3.) **Livelihood strategy** โดยมีการขยายความแนวคิดนี้ในโครงการวิจัยนี้จากปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี ให้ความหมายว่าวิถีชีวิตหรือวิถีแห่งการรองรับชีวิตหรือการยังชีพ แนวคิดนี้เน้นการเปลี่ยนแปลงที่เคยเพ่งพินิจการดำรงชีพที่เน้นเพียงแต่รายได้ในรูปของเงินตราหรือเงินสดมาเป็นการพิจารณาถึงโอกาสหรือความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรและทุน³⁴ และทรัพยากร ตลอดจนการมีสิทธิ์และไรสิทธิ์ในการใช้ทุนและทรัพยากร เพื่อการดำรงชีพ โดยมีการปรับตัวโดยอิงสิ่งเหล่านี้³⁵ ส่งผลให้เกิด ความมั่นคงของการดำรงชีพ ซึ่งประกอบด้วย ความมั่นคงของสถาบัน ความมั่นคงระบบสิทธิ ความมั่นคงกฎเกณฑ์ ระเบียบ ความมั่นคงกลไกทางสังคม³⁶ (4.) **Resource access** ความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากร ตัวชี้วัด มี 2 ตัว คือ สิทธิ และ ความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากร (5.) **Environment risk** ความเสี่ยงทางด้านสิ่งแวดล้อม เช่น ความเสี่ยงจากนโยบายการพัฒนาของราชการ ความเสี่ยงที่เกิดจากระบบทุนนิยม ความเสี่ยงที่เกิดจากการบริหารจัดการน้ำ ทำให้ทราบว่าปัญหาในการจัดการหรือไม่ (6.) **Participation** การมีกลไกและศักยภาพเพื่อการมีส่วนร่วม , การเคลื่อนไหวทางสังคมต่าง ๆ (social movement) โดยมีรูปแบบต่างๆ (7.) **กระบวนการเรียนรู้ผ่านเครือข่าย ผ่านกระบวนการของรัฐ** รูปแบบการเรียนรู้และการใช้ข้อมูลที่ชัดเจนจะเกิดพลังในการเคลื่อนไหวการพัฒนาหรือใช้ข้อมูลเพื่อให้ได้ดังปรารถนา ส่วนสีลาภรณ์ บัวสาย³⁷ ชี้ให้เห็นว่าตัวชี้วัดควรมีน้อยตัวแต่อำนาจอธิบายสูง

³³ เก็บความจาก อานันท์ กาญจนพันธุ์ ในการนำเสนอความคิดเห็นและข้อเสนอแนะในการนำเสนอผลการวิจัยชุดโครงการวิจัยและพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2551 ณ ห้องประชุม 1 อาคารวิจัย มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

³⁴ ประกอบด้วย ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม ทุนทางธรรมชาติ ทุนทรัพยากร ใน ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี.2550

³⁵ ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี.2550

³⁶ เก็บความจาก อานันท์ กาญจนพันธุ์ ในการนำเสนอความคิดเห็นและข้อเสนอแนะในการนำเสนอผลการวิจัยชุดโครงการวิจัยและพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2551 ณ ห้องประชุม 1 อาคารวิจัย มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

³⁷ เก็บความจาก สีลาภรณ์ บัวสาย ในการนำเสนอความคิดเห็นและข้อเสนอแนะในการนำเสนอผลการวิจัยชุดโครงการวิจัยและพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2551 ณ ห้องประชุม 1 อาคารวิจัย มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

จึงมีข้อเสนอตัวชี้วัดเป็น 2 กลุ่ม ที่เชื่อมโยงกันได้ ผู้วิจัยสามารถนำมาพัฒนาเป็นกรอบคิดเชิงทฤษฎีสร้างตัวชี้วัดทางสังคม เศรษฐกิจได้ดัง แผนภูมิที่ 4) ซึ่งประกอบด้วย

1) ตัวชี้วัดกลุ่มเชิงผล คือ output หรือ outcome

1.1 ด้านทรัพยากรธรรมชาติ

1.2 ด้านสังคม

2) ตัวชี้วัดกลุ่มเชิงเหตุ คือ ตัวที่เป็นประเหตผล

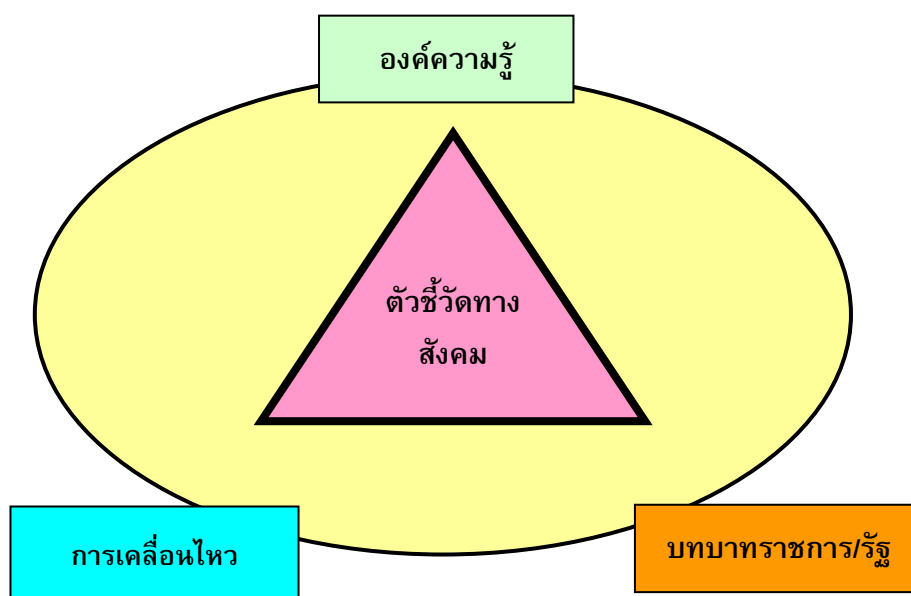
2.1 ด้านความรู้

2.2 ด้านการรวมกลุ่ม เครือข่าย

2.3 ด้านกลไกภาครัฐ ระบบ นโยบาย ³⁸

ในที่นี้ผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่าข้อเสนอแนะมีความเหมาะสมที่นำมาปรับเป็นกรอบการสร้างตัวชี้วัดเพื่อนำไปสู่การเป็นเครื่องมือในการบริหารพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังจากนักวิชาการทั้ง 3 ท่าน

แผนภูมิที่ 4 กรอบแนวคิดเพื่อการสร้างตัวชี้วัดทางสังคมเศรษฐกิจพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

กลุ่ม องค์การ ขบวนการในชุมชนท้องถิ่น ในสังคมชุมชนชนบทไทยในอดีตและปัจจุบัน มีลักษณะการก่อเกิดและพัฒนาการของกลุ่ม องค์การ ขบวนการที่แตกต่างกันไป จากอดีตมาจากรวมกันเป็นญาติบ้านเดียวกัน มาสู่ปัจจัยการมีประเด็นร่วมกัน (Issue-base) อย่างไรก็ตาม กลุ่ม องค์การ ในปัจจุบันมีการก่อเกิดและพัฒนาที่มีลักษณะความสัมพันธ์ข้ามพื้นที่ทางภูมิศาสตร์มากขึ้น เป็นการกระทำร่วมกัน (Collective action) โดยมีกิจกรรมต่าง ๆ (Activities) ที่ต่อเนื่องกิจกรรมระหว่างกลุ่ม องค์การจึงเป็นเหมือนตัวร้อยรัดให้พัฒนาการ ขบวนการทางสังคม ³⁹ ในขณะที่ยึดเน้นของความเป็นกลุ่มทางสังคม (People group) คือ การพิจารณาที่จัดการอันเน้นความสัมพันธ์เชิงวัฒนธรรมแบบจารีต ความเป็นญาติและอิงแอบศาสนา ส่วนความเป็นองค์การทางสังคม (Social organization) นั้นการบริหารจัดการที่เป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น มีกฎเกณฑ์ชัดเจนมากขึ้น การบริหารองค์การ ซึ่งประกอบด้วย 1) ผู้นำที่มีความคิด อุดมการณ์และวิสัยทัศน์ชัดเจน 2) การกำหนดเป้าหมายที่แน่นอน 3) ภารกิจที่เป็นรูปธรรมเด่นชัด ปฏิบัติได้ บรรลุเป้าหมายที่กำหนด 4) ความเชื่อมั่นและความไว้วางใจต่อกัน 5) ปัจจัยร้อยรัดอารมณ์และความต้องการร่วม อันประกอบด้วยศรัทธาในตัวบุคคลหรือ

³⁸ เก็บความจาก สิลลาภรณ์ บัวสาย ในการนำเสนอความคิดเห็นและข้อเสนอแนะในการนำเสนอผลการวิจัยชุดโครงการวิจัยและพัฒนา พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2551 ณ ห้องประชุม 1 อาคารวิจัย มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

³⁹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ. 2547 และ 2549

ผู้นำ อุดมการณ์และความเชื่อเดียวกัน สุดท้ายคือการมีผลประโยชน์ร่วมกัน⁴⁰ สมาชิกที่มีสปิริต (Spirit) และทักษะ อย่างไรก็ตามเราจะพบว่า กลุ่ม องค์กรทางสังคมในปัจจุบันนี้ในหลายมิติ หนึ่งในจำนวนนั้น อาจจะอธิบายว่า กลุ่ม องค์กร คือ วาทกรรม (Discourse) ในกระบวนการของชุมชนท้องถิ่นใช้โต้ตอบกับรัฐหรือราชการที่เคยครอบงำ ดังนั้น หากพิจารณาในมิตินี้ บทบาทของชุมชนหรือเป็นพัฒนาการของบ้าน ไปสู่รูปแบบหน่วยทางสังคมแบบใหม่ เช่น กลุ่ม องค์กร ขบวนการทางสังคม ซึ่งเป็นเครือข่ายทางสังคมที่มีกิจกรรมเชิงอำนาจหรือการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระดับสังคม ชุมชนท้องถิ่นกับรัฐชาติหรือหน่วยงานราชการ ทั้งนี้เพื่อบทบาทในการพิทักษ์รักษาทรัพยากรให้อยู่ที่ชุมชนมากขึ้น

บทบาทรัฐหรือราชการที่นับวันมีบทบาทมากตามการพัฒนาประเทศมาก ในระหว่างความเป็นบ้านกับเมืองนั้น พบว่า ยุคดั้งเดิมที่มีความเป็นนครรัฐอิสระนั้น ตัวกระทำที่บ้านเป็นสมาชิกภายในชุมชนมีบทบาทมาก แต่ละพื้นที่หรือ บ้านที่มีอิสระจะสร้างพื้นที่เชิงอำนาจเป็นชุมชนการเมืองเล็กของตนเองแทนรัฐ บริหารจัดการความมั่นคงและคุณภาพ ชีวิตของตนเองด้วยพลังของชุมชนเองหรือกล่าวได้ว่าเป็นรัฐอ่อน (Weak State) ที่เปิดโอกาสให้ชุมชนหรือบ้านมีบทบาท ที่เข้มแข็ง (Strong Society) ได้โอกาสแสดงพลังเชิงอำนาจจัดการชุมชนของตนเองได้มากขึ้น ชุมชนต่าง ๆ มีบทบาทในการแสดงอัตลักษณ์ของชุมชนได้มาก เช่นเดียวกันเมื่อระยะเวลาพัฒนามาสู่สมัยใหม่หรือรูปแบบรัฐพัฒนาเป็นประเทศ หรือรัฐชาติมากขึ้น รัฐหรือราชการจึงเป็นตัวกระทำที่มีบทบาทมากขึ้นในบ้าน สัมพันธ์กับการศึกษาของสารูป ฤทธิ์ชู⁴¹ เช่นเดียวกับเมื่อพิจารณาที่ “บทบาทรัฐ” หรือบทบาทราชการมักจะพยายามครอบงำและแย่งชิงทรัพยากรจากบ้านหรือ หอ่อมบ้านหรือชุมชนชนบทมากเท่าที่ทำได้ ซึ่งงานของฉัตรทิพย์ นาถสุภา กิติ งานของสารูป ฤทธิ์ชู⁴² กิติ ยืนยัน สภาพการณ์ดังกล่าวนี้ อย่างไรก็ตาม การสอดตัวหรือแทรกตัวของรัฐหรือ ราชการลงไปสถาปนาความเป็นรัฐในชุมชนหรือ บ้านหรือหอ่อมบ้านเป็นกระบวนการที่น่าสนใจ ผ่านผู้นำ และผ่านรูปแบบสาธารณกิจอื่น ๆ เช่น โรงเรียน สุขศาลา อนามัย จนมีกระบวนการที่ซับซ้อนมากขึ้นท่ามกลางความเป็นรัฐชาติที่เน้นการทำแทนมากขึ้นและครอบงำทรัพยากรใน บ้านมากขึ้น งานของณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ อธิบายว่าบทบาทรัฐเป็นเหตุให้เกิดวิกฤติรอบด้านในหมู่บ้าน จากบ้านที่พึ่งตนเองจากบ้านที่ต้องพึ่งพา ซึ่งพบในงานของณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ⁴³ ที่ว่าชุมชนวิกฤติรอบด้าน โดยเป็น “วิกฤติที่ไม่ สิ้นสุด” มีปัญหาการเปลี่ยนแปลงจากเหตุการณ์สร้างความทันสมัยให้กับประเทศหรือโดยบทบาทของรัฐ⁴⁴ สำหรับรูปแบบ การสอดตัวหรือการแทรกแซงหรือการขยายบทบาทของรัฐต่อชุมชนท้องถิ่นนั้นมีรูปธรรมหลากหลาย เป็นต้นว่า ประการ แรก บทบาทรัฐในการสร้างความมั่นคงให้กับชุมชนท้องถิ่น โดยกระบวนการปราบปราม โจรผู้ร้าย ประการที่สอง บทบาท รัฐในการพัฒนาโดยใช้อำนาจเด็ดขาดเชิงบังคับและคาดโทษในการเกณฑ์หรือระดมแรงงานเพื่อการขุดคลองส่งน้ำ และ การตีตราประชาชนว่าเป็นอันตพาลหากมีการขัดขึ้นหรือไม่ร่วมปฏิบัติการเกณฑ์⁴⁵ ประการที่สาม บทบาทในการส่งเสริม ความมั่งคั่งหรือด้านอาชีพ โดยการสร้างบุคคลตัวแบบซึ่งเป็นบุคคลภายในชุมชนเป็นกลไกในการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่รัฐ ตรวจสอบและอนุญาตแล้วผ่านบุคคลตัวแบบในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิตในชุมชนท้องถิ่น ประการ ที่สี่ การสงเคราะห์ให้ประชาชนในยามประสบประภัยหรือความทุกข์ยากอันเกิดจากภัยธรรมชาติต่างๆ ประการที่ห้า การ กล่อมเกล้าหรือการบ่มเพาะผ่านวัฒนธรรมผ่านสื่อชนิดต่างๆ ประการที่หก “รูปแบบการการศึกษา” สำหรับในระบอบการ พัฒนาตามแผนพัฒนาที่ผ่านมาหลัง พ.ศ. 2504 นั้นได้มีการปรับปรุงองค์ความรู้ และกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปตาม ความประสงค์ของรัฐ จึงมีการกำหนดแบบแผนของการศึกษาชาติ ทั้งองค์ความรู้และกระบวนการศึกษาให้เป็นไปในระบบ การศึกษา (formal education) ที่จัดการโดยราชการหรือรัฐอนุญาต หรือความรู้แบบวิทยาศาสตร์ ที่มีลักษณะการศึกษา

⁴⁰ อภิญา เวชชัย, ศิริพร ยอดกมลศาสตร์. 2547:186-187

⁴¹ สารูป ฤทธิ์ชู. 2543

⁴² สารูป ฤทธิ์ชู. 2543:45

⁴³ ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. 2547 :13-14 โดยได้แบ่งวิกฤติรอบด้านโดยครอบคลุมวิกฤติ ดังนี้ (1) วิกฤติชนบท (2) วิกฤติสถาบันการเงิน (3) วิกฤติคนจน (4) วิกฤติการเมืองที่แนวรบระหว่างฝ่ายค้านกับรัฐบาล (5) แนวรบระหว่างพรรคการเมืองกับพรรคการเมือง (6) แนวรบใน พรรคการเมือง และ (7) แนวรบระหว่างรัฐกับประชาชน

⁴⁴ มิงงานวิจัยจำนวนมาก ทั้งไทยและต่างประเทศที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนบทอันเนื่องมาจากการบทบาทรัฐในการสร้างความ ทันสมัย และใช้แนวคิดความทันสมัย เศรษฐกิจการเมือง สนใจอ่านได้จากงานของฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ. 2536

⁴⁵ ณรงค์ บุญยเวชชัญญ. 2544 :192-193

จึงมีลักษณะแบบสำเร็จรูปที่มีหนึ่งเดียวหรือเป็นความรู้อันเป็นทางการที่ถูกยอมรับว่าถูกต้องโดยรัฐ เป็นการจัดการศึกษา โดยระบบการศึกษา นอกจากนี้ยังได้ส่งองค์ความรู้ไปในลักษณะอื่น เช่นองค์ความรู้ในการประกอบอาชีพ การสุขภาพอนามัย กระบวนการจัดการทางสังคม ไปยังชุมชนท้องถิ่นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทและพลังการพัฒนา มากขึ้นเท่าไร องค์ความรู้โดยรัฐเพื่อการพัฒนาจะส่งออกไปมากขึ้นเป็นเท่าทวีคูณด้วย ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้อธิบาย บทบาทของรัฐในช่วงทศวรรษ 2520 ว่า เป็น “การพัฒนาแบบรัฐนำประชาชนตาม” เนื่องจากการพัฒนาเป็นกิจกรรมที่รัฐ เป็นผู้นำ รัฐกำหนดวิธีการและจัดการควบคุมการใช้ทรัพยากร⁴⁶ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ อธิบายการพัฒนาในภาคใต้ว่า ก่อให้เกิดคุณภาพการพัฒนาที่หลงทาง โดยกล่าวว่า “ภาครัฐจะยึดยึดความคิด จนชาวนาไม่ต้องคิด”⁴⁷ เช่นเดียวกับการที่ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ ได้สังเคราะห์บทบาทรัฐในการพัฒนาเชิงพาณิชย์และอุตสาหกรรมต่อชนบท หรือต่อ ชาวนาชาวไร่ ยังไม่มีแนวทางชัดเจน แต่มีกิจกรรมจำนวนมากที่มีแบบแผนในการสอดตัวเข้าไปในชนบท⁴⁸ บทบาทที่ไม่มี ความไม่ชัดเจน ประกอบกับความไม่เท่าทันของชาวชนบทหมู่บ้านและการเปิดโอกาสให้ฝ่ายธุรกิจที่มีความต้องการกำไร ไปปฏิสัมพันธ์ในลักษณะที่ทำให้มูลค่าส่วนเกินของภาคชนบทต้องถูกขูดรีดให้กับฝ่ายธุรกิจดังที่ ปีเตอร์ เบลล์ (2533) ได้สรุปไว้⁴⁹ และสุดท้ายฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ ได้สรุปผลการพัฒนาที่นำโดยรัฐอันมีกลไกของภาคธุรกิจตามหลังลงไป ในพื้นที่ชนบทก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เช่นระบบเครือญาติลดลง ระบบอุปถัมภ์มีบทบาทมากขึ้น โดยการแปลงโฉมระบบอุปถัมภ์เป็นระบบชนชั้น ความสำคัญของชุมชนลดลง มีพฤติกรรมแบบปัจเจกบุคคล ความ สมานฉันท์และพันธะทางสังคมลดลง มีการแสวงหาประโยชน์ในเชิงกำไรและธุรกิจแบบเงินตรา⁵⁰

ระบบทรัพย์สินในบ้านหรือหย่อมบ้านหรือชุมชน มีความคิดเห็นคล้าย ๆ กัน เช่น อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์⁵¹ ได้แบ่งทรัพย์สินออกเป็น 4 ประเภท คือ ระบบทรัพย์สินรัฐ ระบบทรัพย์สินเอกชน ระบบทรัพย์สินของชุมชน และ ระบบทรัพย์สินแบบเปิด ส่วนพัฒนาการของสิทธิในบ้านหรือชุมชนพิจารณาจากการจัดการทรัพยากรซึ่งมีความเห็นๆ ร่วมกันทั้ง อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์⁵² โอบาส ปัญญาและคณะ⁵³ ว่าเป็นการจัดการทรัพยากรตามช่วงเวลา คือ ในอดีตเป็น การจัดการตามสิทธิส่วนร่วมมากกว่าสิทธิส่วนบุคคลหรือสิทธิปัจเจกบุคคล เป็นการจัดการทรัพยากรตามธรรมชาติทาง วิชาการที่เรียกว่า “นิเวศชุมชน” (Community Ecology System) ซึ่งเป็นการอธิบายให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างสังคม หรือชุมชนกับทรัพยากรในการใช้เป็นวิถีในการดำเนินชีวิต⁵⁴ เช่นนั้น การจัดการชีวิตของบุคคลและชุมชนที่เป็นองค์ รวมอยู่กับธรรมชาติ ทั้งนี้ทั้งนั้น การจัดการทรัพยากรสมัยใหม่ จึงประกอบด้วยการจัดการสามรูปแบบคือ การจัดการโดย “รัฐ” การจัดการโดย “ชุมชน” และการจัดการโดย “ปัจเจกบุคคล” อย่างไรก็ตามในสมัยปัจจุบันนี้มีการสรุปว่า⁵⁵ การจัดการ ทรัพยากรเป็นไปโดยรัฐมากกว่า⁵⁶ ชุมชนหรือบ้านตามพัฒนาของรัฐที่เข้มแข็งขึ้นตามวิทยาการของโลกตะวันตก⁵⁶ ซึ่ง เป็นการจัดการทรัพยากรที่ผูกขาดโดยรัฐอย่างสมบูรณ์

การเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement)⁵⁷ ซึ่งเป็นการกระทำร่วมกันทางสังคม (collective action) หรือ มีความหมายใกล้เคียงกัน นั่นคือ ผลผลิตทางสังคมอันเนื่องมาจากการจัดวางความสัมพันธ์ทางสังคมใหม่⁵⁸ นับว่าเป็น

⁴⁶ ชัยอนันต์ สมุทวณิช. 2528

⁴⁷ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. 2544:167

⁴⁸ ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ. 2536 :6

⁴⁹ ปีเตอร์ เบลล์ (2533) ใน ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ. 2536 :11

⁵⁰ ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ. 2536 :15

⁵¹ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. 2548:124

⁵² อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. 2548

⁵³ โอบาส ปัญญา และคณะ. 2543:286

⁵⁴ โอบาส ปัญญา และคณะ. 2543:301

⁵⁵ โอบาส ปัญญา และคณะ. 2543, อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. 2548

⁵⁶ ที่เน้นกำไร เน้นความเป็นส่วน ๆ โดยเอาประโยชน์จากทรัพยากรมากกว่าอยู่ร่วมกับทรัพยากร ดู โอบาส ปัญญา และคณะ. 2543

⁵⁷ จากการศึกษาและสังเคราะห์ เอกสารเพื่อสรุปประกอบการบรรยายใน วิชาการจัดการสังคม 1107-203 ภาคที่ 3/2546 (16 มกราคม 2547)

⁵⁸ Melucci. 1993:247 ใน John Keane (ed). 1993

ปรากฏการณ์ทางสังคมการเมืองใหม่ ที่ประกอบขึ้นมาจากการมีส่วนร่วมของสมาชิกหรือผู้คนที่มีส่วนได้เสีย⁵⁹ ในปัจจุบัน การเคลื่อนไหวทางสังคมมีมากและนับวันมีพลังต่อการขับเคลื่อนต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งทางการเมือง สังคมและ **สาระสำคัญเชิงทฤษฎีของการเคลื่อนไหวทางสังคม**นั้นมีการพัฒนาการแบ่งเป็น 2 ยุคสมัย ตามบริบททางสังคม การเมืองที่เปลี่ยนแปลง ซึ่งมีลักษณะที่แบ่งออกเป็น 2 แบบ กล่าวคือ **แบบแรก การเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement)** ในสังคมตะวันตกตามทฤษฎี Karl Marx⁶⁰ เน้นการต่อสู้ระหว่างชนชั้น สมาชิกที่เคลื่อนไหวแตกต่างกันตาม สถานภาพสังคม ส่วนในสังคมตะวันออกอาจจะมาจากกลุ่มเกษตรกร กลุ่มชาวนา โดยการเคลื่อนไหวมีลักษณะของคน จำนวนมากหรือมวลชน มาจากมูลเหตุทางเศรษฐกิจ และอุดมการณ์ทางการเมืองที่เกี่ยวกับความยุติธรรม หรือเงื่อนไข เศรษฐกิจ การเมืองและอาจจะมีเหตุจากศรัทธาในคำสอนของศาสนา **แบบที่สอง การเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (New Social Movement = NSM)** มีนักวิชาการหลายคน⁶¹ ได้บรรยายในเชิงทฤษฎี จากการสังเคราะห์แนวคิดจาก นักทฤษฎีเหล่านั้นพบว่า มีลักษณะสำคัญ 5 ประการคือ **ประการแรก** เป็นการกระทำในลักษณะของกลุ่มคน โดยใช้พื้นที่ ทางสังคม วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือ หรือใช้พื้นที่หรือเครื่องมือเหล่านั้นเพื่อการมีส่วนร่วมในกิจการสาธารณะเพื่อการร่วม ตัดสินใจในกิจกรรมที่มีผลกระทบต่อสาธารณะ ซึ่งต้องกระทบกับพื้นที่การเมืองที่เคยผูกขาดโดยระบบตัวแทน **ประการ ที่สอง** กลยุทธ์ที่สำคัญของการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่ คือการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย (Network) มากกว่าเป็นการรวม ศูนย์ และดำเนินการแบบองค์กรเดียว การเชื่อมกันหลายๆกลุ่มจนเป็นขบวนการทางสังคม (Movement) ที่เป็นอิสระ เป็น ตัวของตัวเอง และดำเนินกิจกรรมเป็นกระบวนการ **ประการที่สาม** ขบวนการทางสังคมเกิดโดยให้ความสนใจในการเป็น ปฏิบัติต่อต้านนิยมทางวัตถุ หรือเป็นการระดมหรือเกณฑ์กลุ่มคนที่ถูกกระทำจากค่านิยมใหม่ที่เน้นวัตถุ จนรู้สึกอึดอัดใจ หรือรู้สึกว่าถูกเอารัดเอาเปรียบจาก “ความใหม่” ของกระบวนการทุนนิยมใหม่ **ประการที่สี่** การเคลื่อนไหวมักแสดงออก หรือมีรูปแบบที่พยายามสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มต่างๆ **ประการที่ห้า** เป้าหมายของการเคลื่อนไหวเป็นการอุทธรณ์หรือ ร้องทุกข์ในเชิงสาธารณะเพื่อนำเสนอให้เห็นถึงความทุกข์ยากและอุดมการณ์ ที่เป็นประเด็นทางสังคมร่วมกันหรือคุณค่า ร่วมกันและเป็นประเด็นสาธารณะที่เผชิญกับทุกคน โดยทั่วไปแล้วมักจะมีประเด็นใหม่ ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นักวิชาการ Touraine⁶² ได้บรรยายการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ว่ามีลักษณะ 1)แตกต่างจากอดีตที่เน้นด้านเศรษฐกิจและ สังคมการเมือง 2)สนใจประเด็นทางสังคม 3) เป็นกลุ่มที่รวมตัวขึ้นมาจากปัจเจกบุคคล แต่ประกอบด้วยสมาชิกจำนวนมากแล้วได้กลายเป็นขบวนการใหญ่ สำหรับรูปแบบการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่นี้หลายแบบ เช่น ผ่านอาจจะมีอัต ลักษณ์ร่วมของกลุ่ม⁶³ (collective identity) ซึ่งจะมีแนวโน้มมากขึ้นในสังคมการเมืองเปิด (Open Society) เป็นรูปแบบ ของกลุ่มสังคมดังที่ Melluci⁶⁴ ได้กล่าวถึงเป็นผลการปฏิสัมพันธ์ของปัจเจกบุคคลในบริบทสังคมทำให้เกิดการนิยาม ร่วมกันของปัจเจกบุคคลและกลุ่มคน ภายใต้**คุณค่าร่วมกัน**, สไตล์เหมือนกัน, พฤติกรรม, ประเพณี, สัญลักษณ์ อุดมการณ์ร่วมกัน⁶⁵ นอกจากนี้อาจจะมาจากความคิด ความเชื่อร่วมกัน มีประวัติศาสตร์หรือประสบการณ์ร่วมกัน และมีความสำนึกร่วมกัน โดยรูปแบบการเคลื่อนไหวทางสังคมอาจจะเป็นรูปธรรมและความเคลื่อนไหวในเชิงสัญลักษณ์

⁵⁹ Bryant, White. 1984 ได้เขียนงานการบริหารจัดการพัฒนาชนบทด้วยการมีส่วนร่วมขนาดเล็กกว่า ยุทธศาสตร์ 3 ประการ และ 1 ใน 3 คือ การกระทำร่วมกัน หรือ collective action สนใจยุทธศาสตร์ทั้ง 3 สามารถอ่านเพิ่มเติมจากผู้เขียนคนเดียวกันนี้หน้า 15-30

⁶⁰ ในผาสุข พงศ์ไพจิตร ก็ยอมรับในแนวคิดของนี้

⁶¹ Buechler. 1995. p. 443-444, Haynes. 1997.p.13-14 เขาได้สังเคราะห์จากงานของ Touraine 1985, Cohen 1985, Meluci, 1985; Escobar and Alvarez 1992.

⁶² Touraine ใน Haynes, 1997:13-14 การเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่หรือ NSM เป็นความพยายามแสดงออกหรือเคลื่อนไหวเพื่อคุณค่า ในการดำรงชีวิตและประโยชน์สาธารณะมากกว่าจากอุดมการณ์ ร่วมกันเพราะการมีอุดมการณ์ร่วมกันเป็นเงื่อนไขขับเคลื่อนในการกำหนด กลุ่มและการปฏิบัติเป็นการเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อช่วงชิงอำนาจทางการเมืองหรือเพื่อเปลี่ยนแปลงระบบการเมือง (Political Ideology for Political Change) ซึ่งในขั้นนี้ไม่ใช้การเคลื่อนไหวทางสังคม

⁶³ Buechler. 1995. p.442 โดยงานชิ้นนี้เขาได้สังเคราะห์ปรากฏการณ์ที่ผ่านงานแนวคิดของนักทฤษฎีหลัก 4 ท่าน คือ Castells, Touraine, Habermas และ Melluci; Cohen ใน Haynes, 1997:14

⁶⁴ ใน Glossary of Terms Used to Study Social Movements

⁶⁵ นักวิชาการบางสายอธิบายถึงการเคลื่อนไหวทางสังคมว่าไม่ได้ถูกกำกับด้วยอุดมการณ์ เพราะจะเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเก่า

แสดงออกร่วมกันและต่อรองต่อกิจกรรมต่าง ๆ ผ่านการร่วมกันสร้างคุณลักษณะหรือสัญลักษณ์เฉพาะของกลุ่มคนขึ้นมา โดยมีกลยุทธ์ที่กลุ่ม องค์กรทางสังคมไม่ได้โดดเด่นแต่พร้อมจะแสดงออกรวมกันเป็น “ขบวนการทางสังคม” จากการจัด “เครือข่ายทางสังคม” ระหว่างกลุ่ม องค์กรทางสังคมต่าง ๆ เข้าด้วยกัน แน่นอนว่าไม่ใช่เป็นความต้องการเปลี่ยนแปลงแบบรวดเร็วและรุนแรงที่เรียกว่า “ปฏิวัติ” (Revolution) บ้างก็ว่า NSM เป็นขบวนการที่พยายามให้คุณค่าความหมายหรือตีความใหม่ในเชิงบรรทัดฐานทางสังคมและวัฒนธรรม มีความเป็นอิสระหรือมีความเป็นตัวของตัวเองในสังคมการเมืองที่เป็นประชาธิปไตย ในขณะที่นักวิชาการบางคน⁶⁶ ได้บรรยายว่า NSM อาจจะทำการท้าทายการเมืองหรืออำนาจรัฐและต่อต้านระบบ มีความต้องการเปลี่ยนแปลงระเบียบเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และได้ก่อให้เกิดความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างสูง ในที่นี้ความหมายว่า NSM ไม่สนใจได้อำนาจรัฐ แต่สนใจมีส่วนร่วมในการใช้อำนาจรัฐ เป็นต้นว่าการตัดสินใจหรือมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การแสดงความคิดเห็นหรือบางคนก็ให้ความเห็นว่า⁶⁷ หากจะกล่าวให้เด่นชัดตามทฤษฎีของนักคิดสำนักมาร์ก ว่าการเป็นปรากฏการณ์การกระทำที่เข้าลักษณะการทำลายสถานภาพเดิม และต่อต้านระบอบเก่า ต้องการเปลี่ยนแปลงระเบียบกฎเกณฑ์ โครงสร้างและระบบสังคม การเมืองและเศรษฐกิจ⁶⁸ หรือเป็นความพยายามได้กลับอำนาจความเป็นใหญ่และความครอบงำ (counter hegemonic movement) ตามทฤษฎีของ Gramsci⁶⁹ ซึ่งเป็นขบวนการทางสังคมที่มีจุดมุ่งหมายที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมออกไปจนเปลี่ยนค่านิยม (values) และสถาบัน (institutions) เดิม ๆ และจัดสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจใหม่ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ

ความรู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่น หากพิจารณาในฐานะที่เป็นฐานอำนาจในชุมชน ตามทฤษฎีของเสรี พงศ์พิศ ตีความนั้นพบว่า “อำนาจชุมชนที่แท้จริง” มาจาก 3 ส่วน คือประการแรก การมีทุนที่มากกว่าทุนคือเงินสด ทุนเงินตรา ทุนทรัพยากร ทุนธรรมชาติ ทุนที่เป็นผลผลิต ทุนภูมิปัญญา ทุนของความไว้วางใจ เชื่อใจ ประการที่สอง อำนาจในชุมชนที่มาจากความรู้ โดยที่ “ความรู้” คือ “ระบบการจัดการสังคม” ที่มี “ปัญญา” นำหน้า โดยมี “ความคิดสร้างสรรค์” เป็นทหารเอกด้านซ้ายและ “เครือข่ายองค์กรชุมชน” เป็นทหารเอกด้านขวา ความรู้ที่ได้จากท้องถิ่น รู้จักการปฏิบัติ พิสูจน์ ทดลองโดยการผสมผสาน ประยุกต์ความรู้เก่าความรู้ใหม่เข้าด้วยกันอย่างลงตัว ประการที่สาม มาจากความสัมพันธ์ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เช่น ตีความว่าอำนาจชุมชนมาจากการกระทำกิจกรรมวิสาหกิจชุมชนร่วมกันมีตลาดคือตลาดเครือข่ายเป็นกลไกแลกเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจฐานรากหรือเศรษฐกิจรากหญ้า⁷⁰ ความรู้ในที่นี้หมายถึงความรู้สากลและความรู้เฉพาะของชุมชน เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) สำหรับภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นผู้วิจัยสนใจความหมายและการอธิบายของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ กล่าวในทำนองความรู้ในชุมชน คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีกระบวนการเรียนรู้ตลอดเวลา หมายถึงการปรับตัวเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ไม่มีข้อยุติ จึงเป็น situated knowledge หมายความว่า เป็นความรู้ที่ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ได้เป็นหนึ่งเดียว แต่ผสมผสานจากการเรียนรู้หลากหลาย ไม่ยึดติด และเกี่ยวข้องกับอำนาจ เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ความรู้หรือกระบวนการเรียนรู้จึงสัมพันธ์กับการจัดการเชิงอำนาจ เช่นนั้น ภูมิปัญญาเกี่ยวข้องกับอำนาจ⁷¹ ส่วน ศรีศักร วัลลิโภดม กล่าวถึงเรื่องนี้อย่างน่าสนใจและเหมาะสมสัมพันธ์กับการใช้ในการศึกษากลุ่มน้ำปากพนังว่า ภูมิปัญญา คือ ศักยภาพของมนุษย์ในการปรับตัวให้เข้ากับพื้นที่หนึ่ง ๆ เพื่อที่จะอยู่รอด (survive)⁷² นอกจากนี้สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ กล่าวถึง วิธีการจัดการ วิธีการชี้นำ และการริเริ่มเสริมต่อของนักปราชญ์ในท้องถิ่นหรือในกลุ่มชนที่สั่งสมองงามขึ้นมาจากความรอบรู้ ประสบการณ์ ผวนกด้วยญาณทัศนะเป็นรากฐาน⁷³ ที่น่าสนใจ คือ ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ได้เป็นหนึ่งเดียว แต่ผสมผสานจากการ

⁶⁶ Auda, G 1991 An Uncertain re ponse:the Islam Movement in Egypt. ใน Haynes, 1997:13-14, ผาสุก พงศ์ไพจิตร, ประภาส ปันตบแต่ง. 2541

⁶⁷ เช่น Escobar, Alvarez, 1992:320 ใน Haynes, 1997:14

⁶⁸ เป็นคำอธิบายของ Auda อ้างถึงใน Haynes. 1997.p.13

⁶⁹ สรุปจากผาสุก พงษ์ไพจิตรและคณะ. 2543.หน้า 9-10

⁷⁰ เสรี พงศ์พิศ. 2545:195-196, 193-196

⁷¹ อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2547:202-206

⁷² ศรีศักร วัลลิโภดม . 2547:42

⁷³ สุทธิวงศ์ พงษ์ไพบูลย์.2544:173

เรียนรู้หลากหลาย ไม่ยึดติดและเกี่ยวข้องกับอำนาจแต่เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือความรู้หรือกระบวนการเรียนรู้ก่อให้เกิดเป็นอำนาจในตนเอง เพราะฉะนั้นภูมิปัญญาจึงสัมพันธ์กับการจัดการเชิงอำนาจ เช่นนั้น ภูมิปัญญาเกี่ยวข้องกับอำนาจ⁷⁴ และเกี่ยวข้องกับ การยังชีพ การพิทักษ์รักษาไว้ซึ่งชีวิตและทรัพย์สิน การสร้างและพิทักษ์รักษาฐานะและอำนาจ การจัดการเพื่อสาธารณะประโยชน์ และการสร้างสรรค์พิเศษ⁷⁵ นอกจากความเหมือนกันในการใช้ประโยชน์แจกแจงจากที่กล่าวแล้ว ยังมีการใช้ภูมิปัญญาเพิ่มเติมในทัศนะที่นำเสนออีกจากเอกวิทย์ ณ ถลาง เป็นต้นว่า เพื่อการดำรงชีพในสภาวะแวดล้อม การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและชุมชน การตอบโต้และปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลง ยังถูกใช้เพื่อปรับตัวและแสวงหาทางเลือก ผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรมเพื่อตอบโต้การครอบงำของทุนนิยม⁷⁶ ดังนั้น การกล่าวถึงภูมิปัญญา จึงหมายถึง คือ องค์ความรู้ และกระบวนการจัดการความรู้ที่เกี่ยวข้องกับความรู้นอกระบบ ความรู้ในท้องถิ่นจึงมีหลายประเภท เป็นต้นว่า ประการแรก ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นทางเศรษฐกิจ หมายถึง การให้คุณค่าหรือการให้ความหมายเกี่ยวกับคุณลักษณะของเศรษฐกิจของครัวเรือน คุณลักษณะทางเศรษฐกิจของบ้านหรือหย่อมบ้านเน้นที่อาชีพ⁷⁷ มีการใช้ความรู้จากแหล่งต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกเพื่อการผลิต การสร้างและพัฒนาองค์ความรู้ทางด้านการผลิตของครัวเรือนชุมชน ที่เน้นกระบวนการจัดการทางการผลิต อาชีพต่าง ๆ เช่น การจัดการแปลงนา การจัดการแรงงานในครัวเรือน การจัดการเพื่อให้เกิดรายได้ และการจัดการเพื่อให้รายได้กับรายจ่าย ประการที่สอง ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นทางเศรษฐกิจทางสังคม หมายถึง การให้คุณค่าหรือการให้ความหมายเกี่ยวกับคุณลักษณะของปัจเจกบุคคลในฐานะสมาชิกของบ้านหรือหย่อมบ้าน⁷⁸ คุณลักษณะผู้นำ⁷⁹ คุณลักษณะของกลุ่มคน คุณลักษณะของบ้านหรือหย่อมบ้าน (เช่น สังคมที่มีความสุข) ความรู้ในการจัดการทางสังคมของบ้านหรือหย่อมบ้าน คุณลักษณะของบ้านหรือหย่อมบ้านแห่งความรู้ เครื่องมือหรือกลไก กระบวนการในการถ่ายทอดความรู้ของบ้านหรือหย่อมบ้าน บรรยากาศของการเป็นสังคมแห่งความรู้ที่แสดงออกจากการสร้างและพัฒนาองค์ความรู้ในการปรับเปลี่ยนอาชีพ ปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ เพื่อการสร้างความมั่นคงทางสังคม ทางเศรษฐกิจ ใช้ความรู้เพื่อการดำรงชีวิตในสังคมให้มีความสุข ประการที่สาม ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นทางเศรษฐกิจทางทรัพยากร หมายถึง การให้คุณค่าหรือการให้ความหมาย การสร้างและพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากร การใช้ทรัพยากร สิ่งแวดล้อม ธรรมชาติของบ้านหรือหย่อมบ้านเพื่อใช้ในการดำเนินวิถีชีวิตที่พึงพึงอิงแอบกับระบบนิเวศวิทยา การจัดการทรัพยากรส่วนบุคคล การจัดการทรัพยากรส่วนร่วมของชุมชน เช่น ที่หมอนทางเดินระบบน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคของชุมชนบ้านหรือหย่อมบ้าน ความรู้ที่ปรับ

วัฒนธรรม ความเชื่อ หมายถึง ค่านิยมซึ่งมีอารมณ์ความรู้สึกเจือปน เช่นเดียวกับที่สุนทรีย โคมิน และสนิท สมัการ ให้ความหมายว่า ค่านิยมเป็นความเชื่อที่ไม่มีอารมณ์ความรู้สึก แต่จะมีความรู้ มีความผูกพันและก่อให้เกิดพฤติกรรม⁸⁰ ในด้านต่าง ๆ ทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจและด้านทรัพยากร นั่นคือ การก่อเกิดในชั้นการปฏิบัติหรือแสดงออกหรือการดำเนินงานในวิถีชีวิตประจำวันด้วย ในที่นี้ผู้วิจัยเน้นวัฒนธรรม ความเชื่อ 3 ประการ คือ ประการแรก **วัฒนธรรม ความเชื่อทางสังคม** หมายถึง ค่านิยมและการดำเนินงานหรือแบบแผนปฏิบัติในวิถีชีวิตโดยพิจารณาจากความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนท้องถิ่น ที่มีเงื่อนไขอารมณ์ ความรู้สึก และความรู้กำกับอยู่ด้วย ประการที่สอง **วัฒนธรรม ความเชื่อทางเศรษฐกิจ** หมายถึง ค่านิยมและการดำเนินงานทางการผลิตหรือธุรกิจของชุมชนบ้านหรือหย่อมบ้าน ลักษณะหรือประเภทของทรัพย์สินของบ้านหรือหย่อมบ้านที่ปรากฏจนกลายเป็นวัฒนธรรมซ้ำในพื้นที่บ้านหรือหย่อมบ้าน มีการจัดระเบียบของบ้านหรือหย่อมบ้านหรือแนวทางปฏิบัติของบ้านทางการผลิต ประการที่สาม

⁷⁴ อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2547:202-206 , วิรุฒิ เสนาคำ.2540:10-19

⁷⁵ ศรีศักร วัลลิโภดม . 2547:186-193

⁷⁶ เอกวิทย์ ณ ถลาง..2544:86-172

⁷⁷ เช่น การผลิตแบบยังชีพ การผลิตแบบพอเพียง การผลิตแบบทุนนิยม

⁷⁸ หน่วยในการศึกษาเป็น “ระดับบุคคล”

⁷⁹ หน่วยในการศึกษาเป็น “ระดับบุคคล”

⁸⁰ มีการให้ความหมายหลากหลาย แต่ในที่นี้ผู้วิจัยสนใจการให้ความหมายว่าความเชื่อเป็นค่านิยม ดังในการศึกษาของ สุนทรีย โคมิน สนิท สมัการ.2522:16-17-

วัฒนธรรม ความเชื่อทางด้านทรัพยากร หมายถึง ค่านิยมที่สำคัญและการปฏิบัติร่วมกันของบ้านหรือหมู่บ้าน การจัดการทางสังคมเพื่อจัดการบ้านหรือหมู่บ้าน เช่น ลักษณะและประเภทของทรัพยากร การจัดการทางสังคมเพื่อจัดการทรัพยากรของบ้าน

วิธีวิทยาการศึกษา

การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. ศึกษาจากเอกสารเป็นหลัก ภายใต้โครงการวิจัยตัวชี้วัดทางภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ในคราวนี้จำนวน 5 ชิ้นประกอบด้วย

- (1) งานของ อาจารย์ ดร.นิรนาท แก้วประเสริฐ และอาจารย์จินตนิย จิตราพันธ์ กรณีพื้นที่รอบอ่าวปากพนัง.
- (2) อาจารย์ ดร.ภัทรวรรณ แท่นทอง, กรณีพื้นที่ริมชะอวด – แพรกเมืองและพื้นที่ตำบลควนชะลิก แหลม เขาพังไกร रामแก้ว
- (3) อาจารย์สมใจ พิมล, กรณี “พื้นที่นาข้าวในเขตชลประทาน”(พื้นที่นาข้าวบริเวณ ลุ่มน้ำคลองบางไทร คลองเชียรใหญ่ และคลองชะเมา)
- (4) อาจารย์ไพโรจน์ นวลนุ่ม, กรณีพื้นที่นาข้าวในท้องที่ตำบลเกาะเกิด ตำบลเขาพระบาท ตำบลท่าขนาน ตำบลเสื่อหิง อำเภอลำชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช.
- (5) อาจารย์สุนทรภรณ์ จันทภาโส .กรณีพื้นที่ริมสองฝั่งแม่น้ำปากพนังและพื้นที่นาบริเวณตำบลบ้านเพิง ปากแพรก ท่าพญา

แต่มีข้อจำกัดเนื่องจากงานวิจัยเหล่านี้ค่อนข้างจะไม่เข้าถึงข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชนและข้อมูลเชิงประจักษ์ในบางประเด็น จึงไม่อาจจะมีพลังเพียงพอในการเล่าประวัติศาสตร์และไม่เข้มแข็งในการอธิบายประวัติศาสตร์ ผู้วิจัยจึงใช้เอกสารอื่น เป็นต้นว่า เอกสารงานราชการ งานวิจัยอื่นๆที่มีจำนวนพอสมควรและสอดคล้องสัมพันธ์กับงานนี้ นอกจากนี้งานของผู้วิจัยเองที่มีประสบการณ์การทำวิจัยในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมาอย่างต่อเนื่อง โดยทำวิทยานิพนธ์มาตั้งแต่ พ.ศ. 2535 งานวิจัยในโครงการเมธีวิจัยอาวุโส ภายใต้การสนับสนุนของ สกว., โครงการสวัสดิการคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย ภายใต้การสนับสนุนของ สกว., โครงการวิจัยและพัฒนาของมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ ระยะที่ 2 ภายใต้การสนับสนุนของ สกว., โครงการจัดทำยุทธศาสตร์ข้าวภาคใต้ เน้นที่ยุทธศาสตร์ชาวนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ภายใต้การสนับสนุนของจังหวัดนครศรีธรรมราช, การเขียนคู่มือปฏิบัติโดยใช้กรณีศึกษาพื้นที่ลุ่มน้ำแห่งนี้ เป็นต้น เหล่านี้ก็จะเป็เอกสารในการนำมาสังเคราะห์ด้วย ดังนั้น กระบวนการเก็บข้อมูลและแหล่งข้อมูล จึงมีปริมาณและคุณภาพเพียงพอสำหรับการสังเคราะห์ครั้งนี้

2. การศึกษาภาคสนาม โดยการ สัมภาษณ์เจาะลึก การสนทนากลุ่มย่อย การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมและสังเกตการณ์อย่างไม่เปิดเผย การใช้การศึกษาลุ่มน้ำปากพนังร่วมกับงานอื่นๆ เช่นการประชุมร่วม

ขอบเขตการวิจัย

1. **ขอบเขตด้านเวลา** ใช้การศึกษาประวัติศาสตร์ในระยะเวลา 100 ปีที่ผ่านมา หรือประมาณ พ.ศ.2450 - ปัจจุบัน โดยผู้วิจัยได้แบ่งช่วงเวลาออกเป็นช่วงต่างๆ ตามเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในชุมชน (ดูการแบ่งช่วงในหัวข้อใหม่ที่มาจากการสังเคราะห์ขึ้นเป็นการเฉพาะ)

2. **ขอบเขตด้านพื้นที่** ใช้พื้นที่ตามความเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิ และความจำเป็นเร่งด่วนในการ บริหารจัดการเพื่อพัฒนา หรือเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบอย่างสูงจากโครงการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ดังนั้น พื้นที่จึงประกอบด้วยพื้นที่นาข้าวตั้งแต่สันทรายเชียรใหญ่ไปถึงทะเล (ดูแผนที่ที่ศึกษา) โดยต้องการให้มีการศึกษาแยกพื้นที่ออกเป็นพื้นที่

ย่อยๆ เพื่อให้เกิดความเด่นชัดถึงความเหมือนความแตกต่างกัน เพราะฐานคิดที่ว่า การจำแนกให้เด่นชัดมากขึ้นเท่าไรก็มีโอกาสถูกต้องมากกว่า เหมารวมพื้นที่ขนาดใหญ่เป็นหนึ่งเดียว⁸¹ พื้นที่ย่อยๆ แต่ละพื้นที่เป็นไปตามสภาพ นิเวศ กล่าวคือพื้นที่ลุ่มน้ำย่อย ที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ 5 พื้นที่ย่อย (ดูตารางที่ 1-1 พื้นที่และผู้รับผิดชอบการดำเนินงานวิจัย) “นักวิจัยหลัก” แต่ละคนเป็นผู้รับผิดชอบพื้นที่เป็นการเฉพาะใน การศึกษา

- (1) อาจารย์ ดร.นิรนาท แก้วประเสริฐ , อาจารย์จินตนิย์ จิตรานันต์
- (2) อาจารย์ ดร.ภัทรวรรณ แท่นทอง
- (3) อาจารย์สมใจ พิมล
- (4) อาจารย์ไพโรจน์ นวลนุ่ม
- (5) อาจารย์สุนทรภรณ์ จันทภาโส

3. ขอบเขตด้านเนื้อหา (1) การศึกษาที่เน้นประวัติศาสตร์ชุมชนหมู่บ้านตามประเด็นใหญ่ๆ ที่ปรากฏในแผนภูมิ กรอบแนวคิดเพื่อการวิเคราะห์ (ดูแผนภูมิ กรอบแนวคิดเพื่อการวิเคราะห์) คือ ประเด็นแรก วัฒนธรรม ความเชื่อ, ประเด็นที่สอง เครือข่าย, ประเด็นที่สาม ภูมิปัญญา ความรู้ใน/และของชุมชน ซึ่งครอบคลุมทั้งประเด็นย่อย 3 ด้าน คือ ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจและด้านทรัพยากร⁸² (2) การสร้างตัวชี้วัด หรือตัวบ่งชี้สำหรับใช้เป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง

สำหรับตัวชี้วัดหรือตัวบ่งชี้⁸³ นั้น เป็นผลลัพธ์ของโครงการวิจัยนี้มีเป้าหมายเพื่อใช้เป็นข้อเสนอแนะของโครงการวิจัยฯ ใช้เป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง ไม่ต้องใช้วัดในพื้นที่ลุ่มน้ำ ดังนั้นตัวชี้วัดหรือตัวบ่งชี้การพัฒนาในที่นี้ จึงเป็นการพรรณนาปรากฏการณ์ทางสังคมเศรษฐกิจที่สรุปเป็นประเด็นในประเด็นนั้นๆ อย่างมีคุณค่า คือ สังคม เศรษฐกิจลุ่มน้ำที่เหมาะสมที่สัมพันธ์หรือสอดคล้องกับข้อมูลหรือปรากฏการณ์ประวัติศาสตร์ชุมชนหมู่บ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง พร้อมกับปัจจัยภายนอก ซึ่งเป็นเงื่อนไขปัจจัยปัจจุบันที่มีอิทธิพลต่อสังคมและเศรษฐกิจในพื้นที่ เช่นนั้น ตัวชี้วัดหรือตัวบ่งชี้ จึงเป็นสภาพการณ์พัฒนาพื้นที่ที่สมควรจะเป็นภายใต้การผสมผสานจากกระบวนการทางความคิด (การศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์ เป็นประเด็น) กับบริบทต่างๆ โดยผู้วิจัยสังเคราะห์จากประวัติศาสตร์ชุมชนหมู่บ้านที่ศึกษาและรับฟังความเห็นของชุมชนจากเวทีต่างๆ ได้กำหนดสถานะสังคมเศรษฐกิจลุ่มน้ำปากพนังลงอย่างชัดเจนแล้ว⁸⁴ ว่าพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง แห่งนี้สมควรจะเป็นพื้นที่การเกษตรกรรม กสิกรรม เพื่อการค้า ส่งผลให้ตัวชี้วัดหรือตัวบ่งชี้สังคมและเศรษฐกิจเป็นการพรรณนาและอธิบายภาพสังคมเศรษฐกิจหรือสถานะหรือปรากฏการณ์สังคมเศรษฐกิจให้กับบุคคลหรือคณะบุคคลอันเป็นผู้ที่ต้องมารับผิดชอบการบริหารจัดการพัฒนาพื้นที่แห่งนี้

วิธีการดำเนินงาน

เนื่องจากงานชิ้นนี้มีลักษณะเป็นงานค่อนข้างใหม่ในแนวทางการศึกษา เพราะเป็นการสร้างเครื่องมือในการบริหารการพัฒนาจากงานวิจัย โดยกระบวนการวิจัยที่สร้างเครื่องมือการพัฒนาจากการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน จากนั้นก็จะสร้างตัวชี้วัดสำหรับใช้เป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง โดยรวมแบ่งการทำงานออกเป็นสองระยะ ในระยะแรกเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนหมู่บ้านเป็นระยะเวลาที่ต้องใช้ความรู้

⁸¹ แนวคิดนี้ยังได้รับการยืนยันเช่น การเก็บความข้อเสนอแนะของศาสตราจารย์ ดร.อนันท์ กาญจนพันธุ์ ผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้คำแนะนำในโครงการนี้ ในการประชุมรณางานความก้าวหน้าระยะแรก วันที่ 23-24 เดือน มีนาคม พ.ศ.2549

⁸² ด้านทรัพยากร นั้น คณะผู้วิจัยไม่พิจารณาทรัพยากรในมุมมองวิทยาศาสตร์ แต่ใช้มุมมองหรือมิติทางสังคมมองทรัพยากร เพราะในทางวิทยาศาสตร์นั้น มีโครงการวิจัยกลุ่มที่ 1 ตามโครงการวิจัยนี้ อันมี รศ.ดร.กาน จันทพรมา รับผิดชอบดำเนินการศึกษาอยู่แล้ว

⁸³ เป็นคำที่ผ่านเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิประจำโครงการนี้มาตลอด โดยเฉพาะ ดร.สิลาภรณ์ บัวสาย

⁸⁴ ดร.อุทัย ดุลยเกษม ได้เป็นวิทยากรในโครงการวิจัยนี้ เกี่ยวกับการวิเคราะห์ชุมชน เพื่อหาตัวชี้วัด ได้เสนอแนะและผู้วิจัยเห็นร่วมกันเป็นอย่างดี ต้องกำหนดภาพลุ่มน้ำปากพนังเสียก่อนว่าเป็นภาพหรือสถานะสังคมอย่างไร จึงจะสร้างตัวบ่งชี้การพัฒนา

ความสามารถสูงเพราะเป็นฐานการสังเคราะห์ของคณะนักวิจัย ระยะที่สอง เป็นระยะการสังเคราะห์เพื่อสร้างตัวชี้วัด หรือตัวบ่งชี้ทางสังคม เศรษฐกิจ

ในระยะแรกนั้น นอกเหนือจากการศึกษาแล้ว ผู้วิจัยได้ใช้กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมของชุมชน โดยการให้ “ตัวแทนชุมชน” ในฐานะเจ้าของวัฒนธรรมหรือเจ้าของประวัติศาสตร์ ผู้รับรู้ประสบการณ์ในชุมชนมีส่วนร่วมในการเป็นผู้เขียนประวัติศาสตร์ชุมชน จึงแต่งตั้งตัวแทนชุมชนละ 2-3 คนให้เป็น “นักวิจัยพื้นที่” ดำเนินการศึกษาร่วมกับนักวิจัยหลัก แน่นอนว่า จะมีข้อจำกัดในการจัดการระหว่างนักวิจัยกับนักวิจัยพื้นที่ แต่ก็ดำเนินการไปด้วยเรียบร้อย โดยมีการประชุมร่วมกันเพื่อทำความเข้าใจ จากนั้นนักวิจัยทั้งสองประเภทจะทำงานร่วมกัน

ตารางที่ 1 พื้นที่และผู้รับผิดชอบการดำเนินงานวิจัย

พื้นที่ศึกษา	นักวิจัยหลัก	นักวิจัยพื้นที่
พื้นที่รอบอ่าวปากพนัง.	ดร.นิรนาท แก้วประเสริฐ , อาจารย์จินตนิย จินตรานันต์	นายเจริญ ชูทอง นายสุวิทย์ สุขศรีนวล นายเทิดศักดิ์ หนูปลอด
พื้นที่นาข้าวในเขตชลประทาน นาข้าวบริเวณ ลุ่มน้ำคลองบางไทร คลองเชียรใหญ่ และคลองชะเมา	อาจารย์สมใจ พิมล	นายจรูญ ทนุรัตน์ นางลลวรรณ สุขห่อ นางสาวนงเยาว์ แก้วถาวร
พื้นที่ริมสองฝั่งแม่น้ำปากพนังและพื้นที่นาบริเวณตำบลบ้านเพิงปากแพรก ท่าพญา	อาจารย์สุนทราภรณ์ จันทภาโส	นายสง่า ดวงจันทร์ นายโสภา แก้วจัน นางสมบุรณ์ เอียดแก้ว
กรณีพื้นที่นาข้าวในท้องที่ตำบลการะเกด ตำบลเขาพระบาท ตำบลท่าขนาน ตำบลเสื่อหึ่ง อำเภอยะรังใหญ่	อาจารย์ไพโรจน์ นวลนุ่ม	นายसानนท์ สนมมิโน นายภัสสุช บุญสวยขวัญ นางสุวรรณี สุวรรณรัตน์
พื้นที่ริมชะอวด – แพรกเมืองและพื้นที่ตำบลควนชะลิก แหลม เขาพังไกร รามแก้ว	ดร.ภัทรวรรณ แท่นทอง	นางสาวรัตนกร รุยแก้ว นางสาวเสาวนีย์ สุนทรานุรักษ์ นายมนัส รอดเกลี้ยง

นอกจากนี้ยังได้มีกระบวนการพัฒนานักวิจัยด้วยการเชิญผู้ทรงคุณวุฒิมาให้ความรู้ เพื่อการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนและการสร้างตัวชี้วัดทางสังคม พร้อมกับเชิญนักวิชาการมาเป็นผู้ทรงคุณวุฒิประจำเพื่อช่วยกลั่นกรองคุณภาพงานวิจัย และผู้ทรงคุณวุฒิภายนอกมาเสริมเป็นครั้งคราว

ตารางที่ 2 ผู้ทรงคุณวุฒิที่ช่วยพัฒนางานวิจัยและนักวิจัย

กิจกรรมเสริมสร้างการวิจัย	ผู้ทรงคุณวุฒิ /วิทยากร	หมายเหตุ
ประวัติศาสตร์ชุมชน	ศ.ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ศ.สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์	ปาฐกถาพิเศษการประชุมวิชาการ เรื่อง การศึกษาชุมชน ในการประชุมทางวิชาการ วันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2548 ห้องศรีวิชัย ศาลากลางจังหวัดนครศรีธรรมราช. ทั้งสองท่านนี้ถือว่าเป็นประวัติศาสตร์ชุมชนเป็นยอมรับโดยทั่วไป
ตัวชี้วัดทางสังคม	รศ.ดร.โกวิท พวงงาม ผศ.ดร.วีระยุทธ ชาทกาญจน์	
ผู้ทรงคุณวุฒิประจำโครงการ	ศ.ดร.อานันท์ กาจนพันธ์ รศ.ดร.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ รศ.ดร.พอฟัน อูยานนท์ รศ.ดร.อรรถจักร สัตยาเคราะห์ อ.ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย อ.ดร.บัญญัติ แก้วส่อง อ.ดร.ทิพย์วัลย์ ศรีจันทร์	ผู้ทรงคุณวุฒิที่มาเสนอแนะ วิจารณ์ ผลการนำเสนอความก้าวหน้าประจำโครงการวิจัย
ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอกมาเสริม	อาจารย์ ดร.อุทัย ดุลยเกษม อาจารย์สารูป ฤทธิ์ชู อาจารย์ฐิราวุฒิ เสนาคำ	การวิเคราะห์ชุมชน เพื่อการสร้างตัวชี้วัด นักวิชาการประวัติศาสตร์ท้องถิ่น นักวิชาการด้านชุมชน

ระยะที่สอง เป็นการสร้างตัวชี้วัดหรือตัวบ่งชี้สำหรับการพัฒนา ที่ผู้วิจัยหลักเห็นว่าเป็นปรากฏการณ์เด่นชัดจนเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนหมู่บ้านต่าง ๆ นำมาประมวลและ/หรือสังเคราะห์เป็นประเด็นตัวชี้วัดหรือตัวบ่งชี้ของชุมชนนั้นๆ หรือแต่ละพื้นที่ย่อยทั้ง 5 พื้นที่ย่อย จากนั้นผู้วิจัยจะสรุปเชิงสังเคราะห์เป็นตัวชี้วัดหรือตัวบ่งชี้สำหรับการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

บทที่ 2

ประวัติศาสตร์ชุมชนลุ่มน้ำปากพนัง

การศึกษาประวัติศาสตร์พื้นที่กว้างใหญ่นี้ มีความจำเป็นต้องจำแนกแยกแยะให้เป็นส่วนเลี้ยวหรือทำให้มีความแตกต่างกันออกไป เพื่อความแม่นยำในการศึกษา ดังนั้น ผู้วิจัยจึงทำให้แตกต่างกันโดยใช้มิติเวลา และแตกต่างกันไปตามพื้นที่ย่อยๆ หรือแต่ละพื้นที่แต่ละของชุมชนหรือบ้านหรือหย่อม หรือหลายๆหย่อมบ้านที่มีลักษณะเหมือนกัน ซึ่งจะนำเสนอตามลำดับไป

ความแตกต่างในมิติเวลา กล่าวคือ การแบ่งยุคของชุมชนหรือบ้านหรือหย่อมบ้าน การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนมักจะมีการพยายามแบ่งออกเป็นช่วง ๆ (Periodization) มีการใช้เกณฑ์การแบ่งที่ต่างกันตามอัตวิสัยและเหตุการณ์ที่ผู้ศึกษาเลือกใช้¹

ทั้งนี้เพื่อให้สะดวกต่อการทำความเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การศึกษาในมหภาคการแบ่งช่วงประวัติศาสตร์ดูได้จากงานของฉัตรทิพย์ นาถสุภา² แบ่งโดยใช้เกณฑ์การแบ่งประวัติศาสตร์จาก “พัฒนาการของแนวคิดประวัติศาสตร์ชุมชน” แม้ว่าจะไม่สามารถระบุปี พ.ศ. ให้สัมพันธ์ต่อเนื่องได้แต่ก็อนุมานจากแนวคิดชุมชนซึ่งสรุปสาระสำคัญในแต่ละช่วง ดังนี้ (1) แนวคิดชุมชนแบบพระศรีอาริย์ในช่วงศักดินาโบราณ (โบราณ-2475) เป็นแนวคิดที่อธิบายชุมชนผ่านศาสนาพุทธแบบชาวนาน โดยเฉพาะความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีอาริย์เมตไตรหรือคนมีบุญ ที่เชื่อเรื่องความเท่าเทียมกันของบุคคล จนเกิดการปะทุขึ้นมาเป็นระยะ ๆ ทั้งในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วสยามประเทศ โดยที่ “ขบวนการผู้มีบุญ” ขึ้นมาปะทะกับอำนาจรัฐจึงถูกปราบปรามอย่างรุนแรง โดยสรุปว่าขบวนการผู้มีบุญมีแนวคิดปฏิเสธรัฐศักดินาที่บังคับเอาส่วยและเกณฑ์แรงงานไปจากหมู่บ้าน ต้องการรักษาและพัฒนาองค์อธิปัตย์ของบ้านและเครือข่ายที่อิสระจากอำนาจรัฐ ให้บ้านมีความเข้มแข็ง อุดมสมบูรณ์ทางวัตถุ การจัดองค์กรแบบสมัครใจ ร่วมกระทำด้วยความศรัทธาผู้นำ ซึ่งอ้างการมีบุญมาเกิด(2) แนวคิดชุมชนในลัทธิในลัทธิชาตินิยมช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (2475-2500)มีแนวคิดชุมชนใหญ่คือ “ชาติ” ขึ้นมา แม้ว่าจะมีมีโนภาพไม่ชัดเจนก็ตามแต่ก็พยายามโยงไปสู่การจัดการปกครองเพื่อรับกับลัทธิประชาธิปไตย สร้างวัฒนธรรมมวลชนขนาดใหญ่คือ “วัฒนธรรมไทย” แทนวัฒนธรรมชุมชน มีการ “ชาติ” ไปผูกกับการเผชิญหน้ากับภัยคุกคามจากมหาอำนาจ มีการเสนออุดมการณ์ความเป็นชาติผ่านกลไกทางอุดมการณ์ เช่น หนังสือ บทความ การจัดการแสดง และทิศทางการพัฒนา เช่น เค้าโครงการพัฒนาเศรษฐกิจ (3) แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน (ทศวรรษ 2520-2540) ทูนิยมแผ่เข้าไปในชุมชนชนบททั้งรัฐผ่านแผนพัฒนาและพรรคคอมมิวนิสต์ จนไม่มีที่ยืนให้ชุมชนชนบท จนเกิดนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าไปสู่สถานการณ์เพื่อเสนอแนวคิดการพัฒนาชนบทแบบพึ่งตนเอง แนวคิดทางเลือกการพัฒนา จนเกิดเป็นแนวคิดเศรษฐกิจและสังคมที่ยอมรับระบบชุมชนเป็นแกนกลางของสังคมไทย (4) แนวคิดเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชนในฐานะระบบคู่ขนานกับทุนนิยม (2540-ปัจจุบัน) หลังจากการที่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจซึ่งได้พัฒนาไปสู่ความทันสมัยจากแรกเริ่มของแผนพัฒนา จนเกิดผลเสียหายหลายประการ ผลการพัฒนาตกแก่คนกลุ่มเดียว ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย การพัฒนาที่ละทิ้งภาคเกษตรกรรมในชนบท การพัฒนาทำให้ชาวชนบทต้องบุกรุกไปจับจองหาที่ดินทำกิน ้วยรุ่นต้องไปขายแรงงานในเมือง สถาบันชุมชนหมู่บ้านถูกกระทบกระเทือน มีความสัมพันธ์แบบสินค้าและเงินตราแทนความสัมพันธ์แบบครอบครัวและชุมชน จนมีการนำเสนอการพัฒนาใหม่ขององค์พระประมุขคือ “เศรษฐกิจแบบพอเพียง” (Sufficient Economy) หรือเศรษฐกิจแบบชุมชนพึ่งตนเอง แต่ยังเป็นแนวคิดทฤษฎีมากกว่าปฏิบัติได้จริง ๆ แต่ก็ยังเป็นระบบคิดที่รื้อฟื้นขึ้นมาใหม่เพื่อแก้ไขทุนนิยม

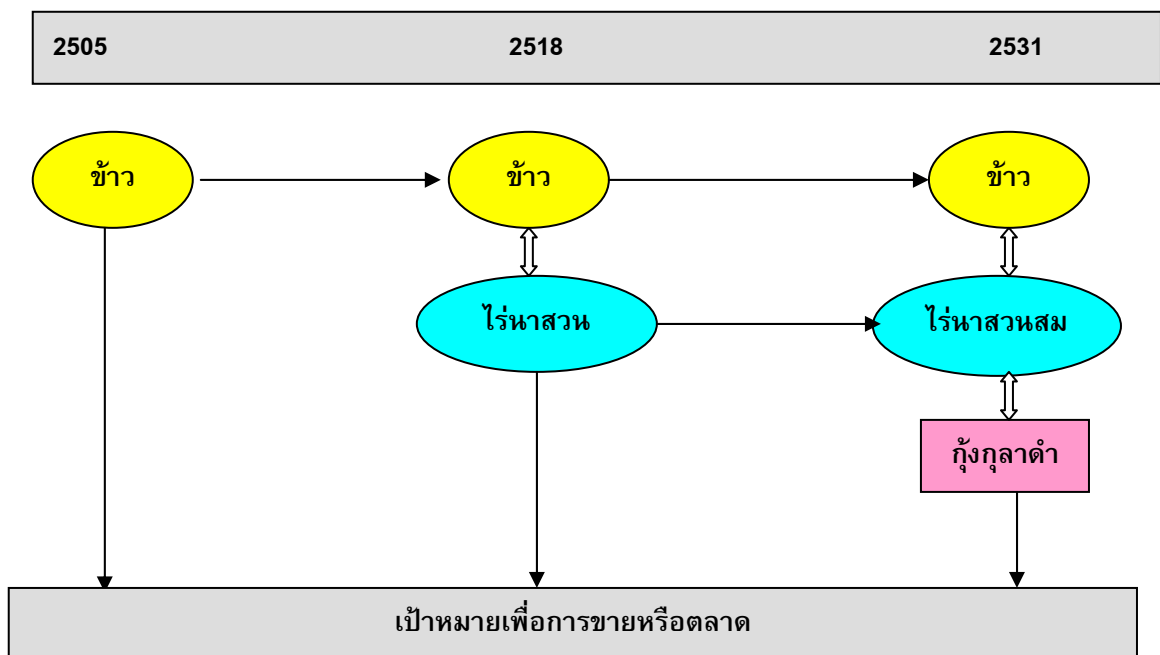
¹ เช่น งานของสารูป ฤทธิ์ชู (2543) ได้ใช้เกณฑ์เวลาเพื่อการแบ่งช่วงเวลาของชุมชนที่เลี้ยงช้างภาคใต้ โดยพรรณนาให้เห็นเหตุการณ์ในแต่ละช่วง เช่น สมัยสังคมบ้านป่า เป็นลักษณะสังคมเปิด สมัยสร้างป่าเป็นนา, สมัยพืชพาณิชย์

² ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2548: 104-116

สำหรับงานของพอลตา แก่นแก้ว³ ที่ศึกษาภาพรวมเชิงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมของชุมชนปากพนังในช่วงเวลายาวเกือบศตวรรษ ตั้งแต่ พ.ศ. 2439-2525 โดยเน้นการศึกษาด้วยวิธีวิทยาเชิงประวัติศาสตร์ แม้ว่าเธอจะไม่ระบุว่าใช้เกณฑ์อย่างไร แต่เมื่อศึกษารายละเอียดในแต่ละช่วงเวลา แต่พินิจวิเคราะห์เนื้อหา คือ เกณฑ์การจับบทบาทของตลาดหรือระบบเศรษฐกิจที่มาจากภายนอก เช่นระบบการค้าระหว่างชุมชนการเมืองสยามกับชุมชนการเมืองอื่น โดยแสดงให้เห็นถึงเทคโนโลยีที่นำมาใช้ในการผลิตข้าวสารส่งออก นอกจากนี้เธอยังได้ใช้การปรับตัวทางอาชีพของชาวชุมชนปากพนัง กระนั้นก็ตามงานของเธอยังต้องงานทางสังคม กระบวนการทางสังคมอย่างมากเมื่อเปรียบเทียบกับเศรษฐกิจที่เธอแสดงให้เห็นได้เด่นชัดกว่า แต่ก็เป็นการนำเสนอให้เห็นถึงแต่ละยุค แต่ละช่วง 3 ช่วง คือ (1) ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม 2439 ถึงสงครามโลกครั้งที่ 2 (2) ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึง พ.ศ. 2515 (3) ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมช่วง พ.ศ. 2516-2525

งานของณรงค์ บุญสวขัญญ⁴ ศึกษาพลวัตของวิถีชีวิตประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในระยะเวลาสั้นประมาณ 4 ทศวรรษ ตั้งแต่การใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฉบับที่ 1 ถึง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ได้แบ่งช่วงเวลาออกเป็นช่วงหรือยุค โดยใช้เกณฑ์ของปรากฏการณ์ทางธรรมชาติกับรัฐหรือราชการ และระบบการผลิต ที่มีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแห่งนี้แม้ว่าณรงค์ ทำได้ไม่ชัดเจนว่าแต่ละยุคคืออะไร แต่วิเคราะห์ให้เห็นถึงปรากฏการณ์ที่เป็นวิถีของชุมชน (eventual history) เป็นประวัติศาสตร์ของแต่ละยุคแตกต่างออกไปตามมิติในการอธิบาย เช่น พินิจที่เป้าหมายการผลิต (ดังแผนภูมิที่ 5)

แผนภูมิที่ 5 เป้าหมายการผลิตของลุ่มน้ำปากพนังในระยะแผนพัฒนา

หรือในงานเดียวกันนี้ณรงค์ บุญสวขัญญ⁵ ได้การใช้เกณฑ์ที่พินิจจากการใช้เทคโนโลยีการผลิต ได้แก่ “โรงสีไฟ” ซึ่งเป็นเครื่องมือในการผลิตเข้ามาประมาณ 70 ปีที่ผ่านมาแล้วเปลี่ยนเป็น “โรงสีหีบด และ โรงสีห้วยโยก” ตามลำดับ โดยที่ทศวรรษที่ 2500 “รถไถนา” ต่อจากนั้นในทศวรรษที่ 2520 “รถไถแบบเดินตาม” หรือที่เรียกกันทั่ว ๆ ไปว่า “รถลูกหมา” ค่อย ๆ เข้ามาแทนแรงงานวัว ส่วนในทศวรรษที่ 2530 สำหรับ พ.ศ. 2538 การเกี่ยวข้าวด้วย “แคะ” ก็

³ พอลตา แก่นแก้ว. 2528.

⁴ ณรงค์ บุญสวขัญญ. 2544

⁵ ณรงค์ บุญสวขัญญ. 2544

หมดไปเพราะถูก “รถตัดข้าว” เข้ามามีบทบาทแทนและในต้นทศวรรษ 2540 รถตัดข้าวเป็นเทคโนโลยีที่ครอบคลุมพื้นที่ค่อนข้างสมบูรณ์⁶ แม้ว่าจะไม่เป็นเกณฑ์ที่เป็นมาตรฐานเดียวกันในการแบ่งช่วงเวลา แต่เป็นการเน้นที่ปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นจริง

นอกจากนี้ยังมีงานการศึกษาเกี่ยวกับลุ่มน้ำปากพนังที่พยายามแบ่งช่วงเวลาหรือยุคออกตามประวัติศาสตร์ภายในหรือเกณฑ์ตามแนวทางผู้ศึกษาแต่ละรายใช้เพื่อทำการศึกษา ประกอบด้วย งานของไพศาล นิ่มสุวรรณ⁷ ศึกษาการเปลี่ยนแปลงชุมชนบ้านปากกระวะ โดยใช้เกณฑ์การแบ่งช่วงเวลา คือ การพัฒนาของรัฐและกระบวนการผลิตแบบใหม่ โดยพิจารณาจากการเริ่มต้นและการลดลงของอาชีพใหม่⁸ ซึ่งมีช่วงดังนี้คือ พ.ศ. 2519 การตัดถนนสายหัวไทร-สงขลา, พ.ศ. 2530 การเติบโตของกึ่งอุตสาหกรรมที่เดินทางมาจากอ่าวปากนครและเติบโตอย่างรวดเร็ว, พ.ศ. 2536-2537 กึ่งอุตสาหกรรมเบา งานของสนธิ มณีดุลย์⁹ วิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรมของชาวลุ่มน้ำปากพนัง ศึกษาที่ตำบลเกาะเพชร อำเภอหัวไทร ที่มีการเปลี่ยนแปลงการทำการเป็น การเลี้ยงกุ้งเมื่อ พ.ศ. 2532 พบว่ามีการใช้เกณฑ์การเปลี่ยนแปลง คือ การผลิต และกระบวนการสำคัญที่ทำให้เกษตรกรรมเปลี่ยนแปลง คือ รัฐ รัฐที่ส่งเสริมเกษตรกรรมในรูปแบบนโยบายต่าง ๆ เช่น ให้เงินกู้ นายทุนต่างถิ่น 2532 เช่นนั้น เกณฑ์การแบ่งช่วงเวลา จึงประกอบด้วย การพัฒนาของรัฐ เหตุการณ์ทางธรรมชาติ การพัฒนาเศรษฐกิจ หรืออื่น ๆ ขึ้นอยู่กับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ

ช่วงเวลาที่สำคัญหรืออนุทินหรือยุคของประวัติศาสตร์ชุมชนหรือบ้านหรือหอย่อมบ้านการศึกษา ลุ่มน้ำปากพนัง

การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนเป็นผลจากการศึกษาของนักวิจัยทั้ง 5 โครงการย่อยนั้นพบว่า มีการแบ่งช่วงเวลาที่สำคัญ ๆ หรือประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นนี้สามารถนำเสนอเป็นอนุทินลุ่มน้ำปากพนัง เป็นการเฉพาะของปรากฏการณ์ทางสังคมยอมเปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัยเงื่อนไขหรือจุดเปลี่ยนในแต่ละช่วงเวลาหรือยุคนั้นๆ

อย่างไรก็ตาม ประวัติศาสตร์ชุมชนลุ่มน้ำปากพนัง ตามผลการศึกษาวิจัยของนักวิจัยในโครงการนี้ มีความพยายามเสนอข้อมูลเป็นช่วง พ.ศ. ซึ่งเหมือนกันและมีความแตกต่างกันของปรากฏการณ์หรือเหตุการณ์ในแต่ละพื้นที่ที่ศึกษา ซึ่งเป็นข้อมูลที่สามารถจะจัดทำเป็นอนุทินชุมชนลุ่มน้ำปากพนัง ดังนี้

พ.ศ.2158 วัดแรกของ ตำบลหัวไทรได้แก่ วัดศาลาแก้ว มีหลักฐานจากแผนที่แสดงเขตชลประทาน วัดบนเกาะสะทิงพระ จ.สงขลา สมัยกรุงศรีอยุธยา ว่าทำใน ตรงกับสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ มีข้อความในแผนที่ว่า “วัดตนปาสลาแก้ว เขินพะโคะ” คำว่าวัดตนปาสลาแก้ว หมายถึงวัดศาลาแก้วในปัจจุบัน และคำว่า “เขินพะโคะ” มาจากคำว่า “เขินพะโคะ” หมายถึงเป็นวัดที่ขึ้นกับวัดพะโคะ อ.สะทิงพระ จ.สงขลา¹⁰

พ.ศ. 2325 ถึง 2420 ตั้ง วัดบางนกตาย ตั้งอยู่แถวคลองบางไทร เมื่อมีบ้าน ก็มีวัด วัดนี้สร้างในช่วงปี เป็นวัดแห่งแรก ต่อมาเกิดอหิวาตกโรคในหมู่บ้าน ชาวบ้านอพยพหนีไข้ วัดบางนกตายแต่ร้าง¹¹

หลัง พ.ศ. 2435 ภาครัฐได้เข้ามาส่งเสริมการลงทุนของเอกชน ทั้งบริษัท โรงน้ำแข็ง โรงงานอาหารสัตว์ โรงสีไฟ และบริษัทอีสเอเซียติก¹²

⁶ ผู้สนใจอ่านจากณรงค์ บุญสวยขวัญ. 2544

⁷ ไพศาล นิ่มสุวรรณ. 2538:6-9

⁸ คือ กึ่งอุตสาหกรรม

⁹ สนธิ มณีดุลย์. 2549

¹⁰ ภัทรวรรณ . 2-7

¹¹ สมใจ.2-3

¹² นิรันดร์ .2-26

ประมาณ พ.ศ. 2435 มีผู้อพยพเข้ามาเป็นกลุ่มย่อย ตั้งถิ่นฐานในแถบหัวไทร เขาพังไกร จากบ้านชุมชนสะทิง-พระ เข้ามาจับจองที่ดินว่างเปล่า โดยมีผู้นำที่มักจะเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถทางด้านไสยศาสตร์ เป็นหมอ หนึ่งตระกูล และมีความรู้พิเศษเป็นหมอแผนโบราณ มีความสามารถด้านการเป็นผู้นำกลุ่ม มีความขยัน เป็นแบบอย่างที่ดีของชาวบ้าน เป็นคนกว้างขวาง ชอบคบหากับผู้คนจำนวนมาก ได้จับจองที่นาเป็นจำนวนมาก และทำการเลี้ยงควาย เรียกว่าควายฝูง และยึดอาชีพการทำนาเป็นอาชีพหลัก

พ.ศ. 2438 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ส่งพระยาสุหมณีนวินิต (ปั้น สุขุม) เลขาส่วนพระองค์ ไปแก้ไขปัญหาโจรผู้ร้าย การพนัน และปล้นฆ่า ใน 3 เมืองภาคใต้ ได้แก่ เมืองสงขลา พัทลุง และนครศรีธรรมราช และเพียงระยะเวลา 1 ปี ก็แก้ไขปัญหาดังกล่าวได้สำเร็จ บ่อนการพนันถูกสั่งปิด โจรผู้ร้ายลดลง ประชาชนหันมาประกอบอาชีพ ทำให้เศรษฐกิจของนครศรีธรรมราชเจริญรุ่งเรืองอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะบริเวณเบ็ญชัต (เดิมบริเวณนี้เรียกว่าอำเภอบีญชัต) มีประชากรกว่า 25,000 คน รัฐได้รายได้จากภาษีส่งออกข้าวในเขตนี้กว่า 120,000 เหรียญ¹³

พ.ศ. 2439 รัฐได้ส่งเสริมให้ขยายพื้นที่ทำนาออกไปในเขตที่น้ำท่วมขังได้ ทั้งยังเพิ่มความสะดวกในเรื่องการคมนาคมขนส่งซึ่งในสมัยนั้นการสัญจรทางน้ำมีความสำคัญมาก พื้นที่การทำนาซึ่งเป็นนอกเหนือจากที่เป็นตลาด บริเวณลุ่มน้ำย่อยต่าง ๆ โดยภาครัฐมีนโยบายให้ค่าแรงการขุดลอกคลองเป็นที่ดินบริเวณรอบคลอง¹⁴

หลัง พ.ศ. 2439 มีนโยบายจากภาครัฐในการส่งเสริมการทำนา ร่วมกับนโยบายการส่งเสริมการขุดคลอง โดยภาครัฐมีกลยุทธ์ให้คนมาช่วยกันขุดคลอง ภาครัฐจ่ายค่าจ้างแรงงานในการขุดคลอง¹⁵

พ.ศ. 2440 ตั้งชื่ออำเภอเป็นอำเภอเบ็ญชัต แต่ชาวบ้านเรียก “ปากพนัง”¹⁶

พ.ศ. 2440 การสีข้าวของอำเภอปากพนัง เริ่มมาเปลี่ยนจากการใช้ครกตำข้าว และครกกระเดื่อง เป็นการโรงสีแบบใช้กำลังคน โรงสีข้าวที่สีด้วยมือแต่หลังการปฏิรูปการปกครองแบบเทศาภิบาล และมีการส่งเสริมการเกษตร มีโรงสีเอี่ยมเส็ง ตั้งอยู่บนปากพนังฝั่งตะวันออก¹⁷

พ.ศ.2440 หรือ ร.ศ.116 มีหลักฐานปรากฏชัดเจนระบุข้อความตรงกันเกี่ยวกับการตั้งอำเภอหัวไทร ว่า นายกำน มหาดเล็ก เป็นนายอำเภอ แสดงให้เห็นว่ามีนายอำเภอพังไกรแล้ว ซึ่งมีประชากรจำนวน 26,630 คน มากเป็นอันดับที่ 3 รองจากอำเภอเมืองและปากพนัง¹⁸

พ.ศ. 2439 – 2481 เมืองปากพนังเป็นเมืองท่าส่งผ่านสินค้าระหว่างนครศรีธรรมราชกับภายนอกมากขึ้น และอยู่ในฐานะที่จะเพิ่มผลผลิตและขยายการค้า โดยมีข้าวเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุด และการส่งออกข้าวรุ่งเรืองที่สุดในปี พ.ศ. 2480 พ่อค้าชาวต่างชาติที่เข้ามาซื้อข้าวที่ปากพนังและนำสินค้าติดตัวมาด้วยได้แก่ ชาวยุโรป ชาวจีน และชาวสิงคโปร์ รัฐบาลจึงทุ่มทุนการพัฒนาการผลิตโดยการเร่งสร้างสาธารณูปโภคต่าง ๆ เช่น การขุดคลอง การตัดถนน จัดตั้งไปรษณีย์และโทรเลข นอกจากนี้ยังส่งเสริมทั้งการเกษตรกรรมและการอุตสาหกรรม การผลิตเพื่อการส่งออกจึงมีบทบาทมากขึ้น¹⁹

พ.ศ.2439 ถึง พ.ศ.2484 (ก่อนสงครามโลกครั้งที่2) เศรษฐกิจเจริญรุ่งเรืองมาก โดยเฉพาะ เรื่องการปลูกและการส่งออกข้าวที่สำคัญแห่งหนึ่งโลก²⁰

พ.ศ.2440 น้ำทะเลแรง ทำนบพังหมด²¹ ในพื้นที่ริมทะเลตั้งแต่ปากพนังถึงหัวไทร

¹³ รายงานสมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 4.ใน สมใจ พิมล (1-9)

¹⁴ วุฒิชัย, 2541 ใน นีรนาท แก้วประเสริฐ, จินตนิย จินตรานันต์ .2-5 และ 2-26

¹⁵ นีรนาท .2-26

¹⁶ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์.1-4 และ 1-6

¹⁷ ขวลิท อังวิทย์ 2540ใน นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ .2-15

¹⁸ ภัทรวรรณ . 2-1

¹⁹ พอดตา แก่นแก้ว ใน ภัทรวรรณ,3-1, นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ .2-14

²⁰ สมใจ พิมล (1-10)

²¹ พระยาสุหมณีนวินิต มีใบบอกถึงกรมมหาดำรงราชานุภาพอ้างจาก พอดตา แก่นแก้ว ใน นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์.

พ.ศ.2441 ชุมชนชายคลอง คลองขุด หรือ คลองสุขุมคลองนี้ขุดเสร็จ โดยซื้อคลองขุดตั้งเพื่อเป็นเกียรติแก่พระยาสุขุมนัยวินิต ซึ่งขุดแยกจากบางจากมาออกคลองปากพนังไม่ใช้เงินของรัฐในการจ้างแรงงาน แต่ใช้แรงงานของราษฎร ใครขุดได้ยาวเท่าใดจะยกที่นาสองฝั่งคลองให้ โดยกำหนดพื้นที่วัดจากฝั่งคลองเป็นระยะ 40 เส้น และไม่เรียกเก็บค่านาในปีที่ 1 และ 2 ด้วย จึงทำให้ราษฎรพร้อมใจกันขุดคลอง เพราะต้องการที่นาเป็นของตนเอง โดยมีใบบอกที่น่าสนใจ คือ “...ขุดคลองตั้งแต่แม่น้ำปากพนัง ไปทะลุคลองบางจาก เสร็จเพื่อให้ น้ำไหลลงแรงจะได้ต้นน้ำเค็มไว้ได้ การขุดคลองจะได้ประโยชน์สองอย่าง คือ พวกที่อยู่ปากพนัง จะมาเมืองนครศรีธรรมราช ไม่ต้องออกทะเล กับจะได้เนื้อที่นาเพิ่มขึ้นอีกมาก...” คลองแม่น้ำปากพนัง เป็นทำเลขายที่หนึ่ง ผลประโยชน์ที่เก็บได้ในศก 116 ถึง 38,000 บาท แต่ยังคงคารด้านทางไปมากับน้ำจืด ปีหนึ่งมีฤดูน้ำจืดแต่สามเดือน ราษฎรและพ่อค้า ต้องไปตักน้ำจืดถึงปากแพรก ได้สืบทราบที่นี้ น้ำเค็มอยู่เสมอ ก็เป็นเพราะน้ำไหลแรงไม่พอกับน้ำทะเลที่จะอัดขึ้นไปอย่างเดียว อีกอย่างฤดูมรสุมปากกระวะคลองระโนด คลื่นซัดน้ำทะเลไหลเข้าทางนั้น จึงได้ส่งให้นายแขวง ปิดกั้นน้ำทะเลไม่ให้เข้าทางนั้น²²

พ.ศ. 2442 มีการตั้งโรงเรียนปากพนังขึ้น โดยเริ่มต้นชื่อโรงเรียนไพบูลย์บำรุง เป็นการให้เกียรตินายอำเภอ เพราะชื่อไพบูลย์ ในประวัติการสร้างโรงเรียน เกิดจากพระผู้มีชื่อเสียงของเมืองปากพนังและเป็นพระนักพัฒนาการศึกษา คือ พระรัตนธัชมุนีศรีธรรมราช หรือท่านม่วง ปากพนังเป็นเมืองหนึ่งที่ได้รับโอกาสทางการศึกษาในการขยายการศึกษา ยุคแรก²³

พ.ศ.2443 เรือสำเภาจีนเข้ามาทำการค้าขายจำนวนมาก (ประมาณ 30 ลำ) บริเวณรอบอ่าวปากพนังส่งผลให้เศรษฐกิจของชุมชนที่ปลูกข้าวรุ่งเรืองตามไปด้วย²⁴

พ.ศ. 2445 (5 มีนาคม) เปลี่ยนชื่ออำเภอเบ็ญต๊ะเป็นอำเภอปากพนังเพราะว่าคนไม่เรียก²⁵

พ.ศ.2448 เริ่มขุดคลองสุขุม และก่อสร้างถนนสุขอนันต์ (ถนนที่เชื่อมต่อระหว่างนครศรีธรรมราช ถึงอำเภอปากพนัง) ส่งผลให้วิถีความเป็นอยู่และวิถีการค้าขายได้เปลี่ยนแปลงไปและเป็นปีที่ พระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสปากพนัง²⁶ ทรงบันทึกไว้เมื่อเสด็จประพาสปากพนังในวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2448 ตอนหนึ่งสรุปได้ว่า “แถบลุ่มน้ำปากพนังนั้นมีที่นาอุดมสมบูรณ์มาก มีทั้งเรือไทยหลายร้อยลำ เรือกำปั่นแขก สำเภาจีน ค้าขายทอดอยู่กลางน้ำเกือบ 30 ลำ สินค้าไม่มีอื่นสำคัญเท่าข้าว ปลา มีสุกรแต่ไม่มาก เรือเหล่านี้โดยมากมาจากเมืองสิงคโปร์ และเมืองแขกทางอีสต์เอเซียติดต่อง่ายขึ้นไว้สำหรับสินค้าไปบรรทุกลงเรือเมล์ด้วยเหมือนกัน เมื่อคิดว่าตำบลนี้มีราคาเท่าใดเมื่อเทียบกับสงขลา เงินผลประโยชน์ แต่อำเภอเดียวนั้นน้อยกว่าเมืองสงขลาอยู่แค่ 20,000 บาทเท่านั้น....” “...ข้างจีนกล่าวว่าดีกว่านาคลองรังสิตและมีที่ว่างเหลืออยู่มากจะทำนาขึ้นได้ใหม่กว่าที่มีอยู่แล้ว เดียวนี้อีก 10 เท่า เขากะกำลังทูลงั้นว่า ถ้ามีน้ำบริบูรณ์จะตั้งโรงสีไฟได้ประมาณ 10 โรง ขาดแต่คนเท่านั้น มาทั้งมณฑลนครศรีธรรมราชไม่มีที่ไหนสู้...”²⁷ โดยในวันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2448 รัชกาลที่ 5 ประพาสทางชลมารค เปิดโรงสี ใ้ว้หะหังเป็นปฐมฤกษ์²⁸

พ.ศ.2449 เกิดโรคหิวตักโรคระบาดอย่างหนัก ผู้คนล้มตายจำนวนมาก²⁹

พ.ศ. 2450 เกิด **ตลาดตาอ่อง**: สถานที่ตั้งบ้านอ่าวเผือก (เดิมอยู่ในตำบลหัวไทร ในปัจจุบัน หมู่ที่ 8 ตำบลบ้านราม) ผู้จัดตั้งตลาดคือนายอ่อง กิมวุ่นเส้ง³⁰

²² พระยาสุขุมนัยวินิต มีใบบอกถึง กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ อ้างจาก พอตา แก่นแก้ว ใน นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ .2-25

²³ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ . 1-4 และ 1-6 และ 2-26

²⁴ สมใจ พิมล (1-10)

²⁵ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ (1-4 - 1-6)

²⁶ สมใจ พิมล (1-10)

²⁷ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ .2-3

²⁸ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ .1-4

²⁹ สมใจ พิมล (1-10)

³⁰ กัทวรรณ . 3-8

พ.ศ. 2451 แสดงให้เห็นถึงการเพิ่มปริมาณสินค้าออกประเภทข้าวสารของปากพนัง ในปีนี้ยอดขายของราคาสินค้าออกข้าวสารจากปากพนังขึ้นถึง 115,112 เหรียญ ซึ่งยอดส่งออกสูงถึง 5 เท่า³¹

พ.ศ. 2452 ยอดขายข้าวสารจากปากพนังส่งออกลดลงเหลือ 82,470 เหรียญเท่านั้น เพราะเหตุว่า บางท้องที่ผลผลิตบางส่วนไม่ได้ผลเท่าที่ควร³²

พ.ศ.2454 – 2455 ชาวบ้านเริ่มมีการปรับเปลี่ยนอาชีพมาปลูกฝ้ายเพิ่มมากขึ้น³³ ฝ้ายจึงเป็นสินค้าหรือพืชส่งออกของปากพนังในยุคนี้ ฝ้ายในอำเภอปากพนังส่งไปจำหน่ายเมืองสิงคโปร์ 979 หาบ 15 ชั่ง ราคา 8,184 บาท 80 สตางค์ พ.ศ. 2455 ส่ง 1,016 หาบ 17 ชั่ง ราคา 7,652 บาท พ.ศ. 2456 ส่ง 1,016 หาบ 6 ชั่ง ราคา 16,212.42 บาท แต่ฝ้ายที่ส่งออกไปจำหน่ายนี้เป็นฝ้ายทั้งเม็ดเสียโดยมาก³⁴

พ.ศ. 2455 (เดือนตุลาคม) ปากพนังได้รับเปิดทำการไปรษณีย์โทรเลข³⁵

พ.ศ. 2456 รัฐได้ส่งเสริมให้มีการปลูกมะพร้าวในท้องที่ชุมชนปากพนัง จากการสำรวจในปี ปรากฏว่า อำเภอปากพนัง มีพื้นที่ปลูกมะพร้าว 1,014 ไร่ ปลูกมะพร้าว 30,156 ต้น³⁶

พ.ศ.2456 โรงเรียนแห่งแรกของหัวไทร ได้แก่ โรงเรียนประชาบาลตำบลหัวไทร 1 เดิมเป็นโรงเรียนประชาบาลตำบลหน้าสวน ตั้งที่ริมคลองหัวไทร ตรงข้ามวัดศาลาแก้ว แล้วยุบเลิกมาตั้งที่บ้านหัวไทร ภายหลังได้เปลี่ยนชื่อจากโรงเรียนประชาบาลตำบลหัวไทร 1 มาเป็น โรงเรียนบ้านหัวไทร (เรือนประชาบาล)³⁷

พ.ศ. 2470 นักแค้นเข้ามาในปากพนัง³⁸

พ.ศ.2470 สร้างวัดหัวไทร³⁹

พ.ศ. 2472 บัญชีโรงสีข้าวในพระราชอาณาจักรสยามระบุว่าโรงสีข้าวตั้งอยู่ในลุ่มน้ำปากพนัง 6 โรง⁴⁰

พ.ศ. 2475 โรงสีโค้วชะหงิงหยุดกิจการเพราะหมดสัญญาและขายกิจการให้กับชาวสิงคโปร์ชื่อลิมไฮเฮา⁴¹

พ.ศ. 2477 บัญชีโรงสีข้าวในพระราชอาณาจักรสยามระบุว่าโรงสีข้าวที่ตั้งอยู่ในลุ่มน้ำปากพนังนับได้ 19 โรง⁴²

พ.ศ. 2480 วัดหัวลำภู สร้างประมาณต้นกรุงรัตนโกสินทร์ วัดอมรานุยุตต์ (วัดอิมมอญ)⁴³

พ.ศ. 2480 เกิดโรคระบาด คือไข้ห่า (อหิวาตกโรค)⁴⁴ บริเวณบ้านคลองบางไทร คลองชะเมา

พ.ศ. 2480 ชุมชนปากพนังเป็นอำเภอเดียวที่มีสถานะเป็นอำเภอ พร้อมกับเมืองนครศรีธรรมราช⁴⁵

³¹ Diplomatic and Consular Report "Siam" Report for the year 1909 on the trade of the momthons of Nakhon Si Thammarat and Patani Edited the Erci office and the Board of trade, Annual Series No 4333 f. 343. ใน นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ .2-17

³² Diplomatic and Consular Report "Siam" Report for the year 1909 on the trade of the momthons of Nakhon Si Thammarat and Patani Edited the Erci office and the Board of trade, Annual Series No 4333 f. 343. ใน นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ .2-17

³³ สมใจ พิมล (1-10)

³⁴ พอตา แก่นแก้ว 2528) ใน นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ .2-18

³⁵ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ .2-26

³⁶ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ .2-19

³⁷ ภัทรวรรณ . 2-7

³⁸ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ (1-4 - 1-6) และดูรายละเอียด หน้า 5-9

³⁹ ภัทรวรรณ . 2-7

⁴⁰ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ .2-15

⁴¹ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ (1-4 - 1-6)

⁴² นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ .2-15

⁴³ ภัทรวรรณ . 2-7

⁴⁴ สมใจ.2-3

⁴⁵ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ ,1-4 และ 1-6

พ.ศ. 2480 มณฑลนครศรีธรรมราช ได้มีการเปลี่ยนแปลงจากระบบสังคมแบบศักดินามาสู่ระบบเศรษฐกิจแบบการค้าในชุมชนหมู่บ้าน เกษตรกรเริ่มเป็นเจ้าของที่ดินมากขึ้น และหลังจากปีนี้มีอิทธิพลได้เข้าจ้องพื้นที่กันเป็นจำนวนมาก⁴⁶

พ.ศ. 2484 (เดือนธันวาคม) เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ปากพนังเป็นเส้นทางทัพของญี่ปุ่นยกพลขึ้นบกแล้วเดินทัพต่อไปยังเมืองนครศรีธรรมราช หลังจากนั้นเป็นเงื่อนไขสำคัญ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจของปากพนังเป็นอันมากโดยเฉพาะการค้าข้าวการค้าข้าวระส่ำระสาย รัฐบาลต้องลงมาควบคุมโรงสีทั้ง 19 โรง โดยให้โรงสีทั้ง 19 โรง มาลงทะเบียนเป็นโรงสีของรัฐบาล การค้าในเมืองท่าปากพนังเริ่มหยุดชะงักลง ความรุ่งเรืองจากการแลกเปลี่ยนในการค้าระหว่างประเทศเริ่มลดลง สินค้า⁴⁷

ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึงก่อนปี 2505 การประมงน้ำเค็มทำได้ไม่สะดวกมากนัก เนื่องจากชาวญี่ปุ่นได้อาศัยน่านน้ำ ความเป็นเมืองท่าให้เกิดประโยชน์ในการจอดเรือรบ ยุคนี้เป็นยุคที่การประมงไม่ขยายตัวมากนัก แต่เป็นยุคแห่งความรู้เริ่มต้นของวิทยาการของการต่อเรือ⁴⁸

ก่อนปี 2485 ปากพนังเป็นพื้นที่เกษตรและประมงผืนใหญ่ที่สมบูรณ์ผืนหนึ่งของภาคใต้ในยุคนั้น เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ราบบริเวณปากแม่น้ำ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทั้งในทะเลและใน นอกจากนี้ยังมีความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้อต่อการเป็นเมืองท่า เนื่องจากมีปากแม่น้ำที่กว้าง มีผืนดินล้นหลาม รวมทั้งเป็นทางผ่านที่สำคัญของการเดินเรือ จากเมืองพระนคร สู่มืองแขก (กลันตัน ตรัง กานู) เมืองจีน และเกาะเล็ก เกาะน้อยในอ่าวไทย นอกจากนี้ในบริเวณพื้นที่ยังมีคลองสาขามากมายที่สามารถสัญจรเชื่อมต่อกับแม่น้ำปากพนัง ทำให้เมืองปากพนังเป็นเมืองท่าที่มีศักยภาพสูงในยุคเฟื่องฟูของการค้าทางทะเล และการค้าทางน้ำในพื้นที่ใกล้เคียง จนกลายเป็นศูนย์กลางการค้าของภาคใต้ เกิดกลุ่มธุรกิจเดินเรือ มีเรือสินค้าขนาดใหญ่ประมาณ 20 ต้น รับสินค้าจากปากพนังไปชะวอด เขียวใหญ่ ปากนคร ต่อมาก็ได้ขายเรือลำเล็กไปซื้อเรือลำใหญ่ประมาณ 30 กว่าต้น เป็นเรือใบเดินจากปากพนังไปกรุงเทพฯ ขาขึ้นรับจ้างบรรทุกไม้แปรรูปขึ้นกรุงเทพฯ ขาลงก็ซื้อเกลือมาขาย ส่วนใหญ่ขายปากพนังและสงขลา พอหลังจากนั้นก็เริ่มเป็นเรือเครื่องยนต์ แบบนี้อยู่นานจนถนนหนทางมันดีขึ้นหลังจากนั้นเรือต่าง ๆ ที่เข้าปากพนังก็เริ่มหมดไป⁴⁹

พ.ศ. 2487 รัฐบาลออกพระราชบัญญัติควบคุมการส่งออก ส่งผลทำให้ระบบเศรษฐกิจที่ถดถอยจากภาวะสงคราม ชบเซาลงไปอีก เพราะปากพนังเป็นเมืองท่าแห่งการค้าข้าวที่สำคัญ หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศไทยต้องส่งข้าวให้ฝ่ายพันธมิตรโดยไม่คิดค่าตอบแทน เป็นค่าทำขวัญข้าวที่ไทยเข้าร่วมสงคราม⁵⁰

พ.ศ. 2487 การเริ่มก่อสร้างถนนสายปากพนังไปเมืองนครศรีธรรมราช เสร็จใน พ.ศ. 2500⁵¹

ก่อนปี 2488 สมาคมไผ่หล้าจะรุ่งเรืองมาก เขาส่งเสริมให้เด็กขยันเรียน เวลาสมาคมประชุมส่วนมากเขาจะไม่มีการเลี้ยงไม่มีการกินเหล้า เขากินน้ำชา เขาไม่มี สมาคมนี้นี้ช่วงหลังเขาเลิกหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 หรือเลิกตอน 2488 สาเหตุการเลิกเกี่ยวกับการอพยพของสมาชิกไปตั้งรากฐานที่อื่นที่ทำมาหากิน⁵²

พ.ศ. 2489 รัฐบาลได้ประกาศจัดการผูกขาดการค้าข้าวโดยรัฐบาลได้จัดตั้ง “บริษัทไทยนิยม” ขึ้นมา จากนั้นก็ค่อยๆ ขยายจัดตั้งบริษัทในจังหวัดต่างๆ สินค้าข้าวที่ส่งออกจากจังหวัดต่างๆ ต้องส่งผ่านบริษัทจังหวัด บริษัทจังหวัดส่งให้บริษัทไทยนิยม ในทางกลับกัน ถ้าเป็นการนำเข้า ต้องผ่านบริษัทไทยนิยม ส่งไปยังบริษัทจังหวัด นับว่าเป็นการออก

⁴⁶ สมยศ ใน นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ .2-14

⁴⁷ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ ,1-4 และ 1-6 และ 3-1 และ 3-8

⁴⁸ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ , 3-11

⁴⁹ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ .2-1 , 3-9

⁵⁰ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ , 3-1

⁵¹ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ , 3-10

⁵² นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ .2-22

ประกาศเขตควบคุมการค้าข้าวในพระราชบัญญัติการค้าข้าว และการผูกขาดการค้าข้าวโดยภาครัฐ จึงส่งผลการทบทวน การชบเซาทางเศรษฐกิจของอำเภอปากพนังเพิ่มขึ้นอีก ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นช่วงของการปิดอ่าวของเมืองท่าปากพนัง⁵³

พ.ศ. 2493 - พ.ศ. 2498 เกิดการปิดประตูกันน้ำเค็มคลองสุขุม การสัญจรทางเรือได้ยุติลง โรงสีไฟเสีย ผลประโยชน์และเริ่มชบเซาลง ขณะเดียวกันเกิดโรงสีขนาดเล็กโดยเจ้าของนารายใหญ่⁵⁴

พ.ศ. 2494 เรือยนต์เริ่มเข้ามาใช้ในชุมชน ตำบลชะเมา ลำแรกเป็นของ ครูคล่อง นายแก้ว นายคล้อย นายคลี่ แล้วที่หลังต่อๆ มีนายมานะ วิธีการดำรงชีพจะมีเรือเข้ามามีส่วนร่วม⁵⁵

พ.ศ. 2494 มีการนิยมใช้เครื่องยนต์ดีเซลมากขึ้น ก่อให้เกิดโรงสีข้าวโดยใช้เครื่องยนต์ดีเซล โรงสีข้าวรูปแบบ ใหม่นี้ ได้ถูกนำมาใช้ทั้งโรงสีขนาดกลาง และขนาดเล็ก ต้นทุนของโรงสีเครื่องยนต์ดีเซลพบว่าจะมีต้นทุนที่ต่ำกว่าโรงสีไฟ ที่มีอยู่เดิม นอกจากนี้การตั้งโรงสีขนาดเล็กในชุมชน⁵⁶

พ.ศ. 2496 โรงสีขนาดเล็ก มีรูปแบบความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลกันมากกว่าโรงสีไฟ ซึ่งเป็นธุรกิจขนาดใหญ่ใน เมืองปากพนัง ทำให้การแย่งข้าวเปลือกกระหว่างโรงสีขนาดใหญ่ และโรงสีขนาดเล็กที่มีเพิ่มมากขึ้นในยุคนั้น ทำให้ชาวนา หันมาส่งข้าวให้กับโรงสีขนาดเล็กมากกว่า ปากพนังจึงเริ่มเข้าสู่ยุคล่มสลายของโรงสีไฟและทยอยปิดกิจการลง⁵⁷

ก่อนปี พ.ศ.2500 ชาวบ้านพยายามปรับที่นาให้เป็นร่องสวน เพื่อต้องการให้มีการใช้ประโยชน์ที่ดินให้มีความ หลากหลายมากขึ้น แทนที่จะทำนาเพียงอย่างเดียว เรียกว่า "การทำเกษตรแบบยกร่อง"⁵⁸

ทศวรรษที่ 2490 มีการก่อตั้งโรงเรียนราษฎร์ มากขึ้น โดยผู้ก่อตั้งเป็นครูที่สอนอยู่ในระดับประถมศึกษาที่อยาก สร้างโอกาสด้านการศึกษาให้แก่ลูกศิษย์ ร่วมมือกับกลุ่มลูกศิษย์ที่เรียนจบในระดับมัธยมศึกษาที่กลับมาอยู่บ้านและได้ ก่อตั้งโรงเรียนขึ้น โดยมีโรงเรียนอยู่หลายแห่ง ในพื้นที่การะเกด เขาพระบาท เสือหึ่ง และท่าขนาน มีประมาณ 7 โรงเรียน⁵⁹

ช่วง 2500 ปากพนังมีธุรกิจเรือประมงเข้ามาแทนที่เรือสินค้า ชาวปากพนังเรียนรู้การทำประมงกับชาวญี่ปุ่น แต่ การประมงก็ยังไม่ขยายตัวเนื่องจากใช้ทุนมาก คือ การใช้อวนลากขนาดใหญ่ โดยใช้เรือถึง 2 ลำ การใช้อวนลากแบบนี้ กวาดถึงพื้นที่ใต้ท้องทะเลจะเป็นการจับปลาทุกขนาด การประมงน้ำลึก เป็นเรือใหญ่ขนาดบรรทุกน้ำแข็ง 150-200 ถึง ใน ปี 2520 ต่อมาก็มีใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ บรรจุน้ำแข็ง 300-500 ถึง การที่ทุนสูงขึ้น การทำการประมงมีเรือเพียง 544-605 ราย เท่านั้นในปี 2516⁶⁰

พ.ศ. 2500 ถนนสายปากพนัง-นครศรีธรรมราช มีคำสั่งให้สร้าง และ เสร็จเรียบร้อย พ.ศ. 2502 ซึ่งถือว่าเป็น เส้นทางที่เชื่อมต่อระหว่างชาวชนบทในลุ่มน้ำปากพนัง กับชาวเมืองในจังหวัดนครศรีธรรมราช และชาวเมืองในอำเภอ ปากพนังมากขึ้น⁶¹

พ.ศ. 2500 แม่กุ้งตัวใหญ่ ขนาด 3 ตัวต่อกิโลกรัม กิโลแค่ 10 บาท หรือ 8 - 9 บาท ปลาตกกิโลละ ปลาช่อนปลา กิโลละ สองบาท เดียวนี้กิโลเป็นร้อย⁶²

พ.ศ.2500 ชาวนาเริ่มใช้กรรมวิธีการผลิตแบบใหม่ อาศัยธรรมชาติเป็นหลัก โดยทำนาปีละ 1 ครั้ง ใน นาหยาบ (นาปี) ทำนาตามธรรมชาติกับวิถีชุมชน...มีเรือเพื่อมารับซื้อข้าวจากชาวนา โดยมีเรือขนาดบรรจุ สามเกวียน สองเกวียน หรือเกวียนกว่าๆ⁶³

⁵³ เชื้อ สุวรรณดี 2526 ใน นีรนหา แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ , 3-1 และ 3-8

⁵⁴ นีรนหา แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ , 3-10

⁵⁵ สมใจ.2-25

⁵⁶ นีรนหา แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ , 3-11

⁵⁷ นีรนหา แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ , 3-11

⁵⁸ สมใจ.3-9

⁵⁹ ไพโรจน์ . 3-1

⁶⁰ พอดตา แก่นแก้ว ใน นีรนหา แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ , 4-6 และ 4-7

⁶¹ สมใจ.3-2

⁶² สมใจ.3-1

ทศวรรษ 2500 มีการย้ายถิ่น “หนีนาหาสวน” หรือการไปทำงานที่อื่น มีจำนวนประชากรมากขึ้น การขยายที่นาไม่สามารถทำนาได้อีก ชาวบ้านจึงย้ายไปหาที่ทำกินแหล่งใหม่ตามป่าและริมภูเขา เช่น ร่อนพิบูลย์ สิชล ฉวาง ท่งสง ท่งใหญ่ หรือในต่างจังหวัด เช่น ชุมพร สุราษฎร์ธานี หรือไม่กี่เป็นการย้ายแบบชั่วคราวหลังฤดูกาลทำนาเสร็จสิ้นลง⁶⁴

ประมาณ พ.ศ. 2501 ภาครัฐได้เข้ามาส่งเสริมด้านการปลูกข้าวโดยส่งเจ้าหน้าที่ (คุณเดิม นิยมมี) พร้อมด้วยฝรั่งชาติอเมริกา เข้ามาส่งเสริมการรวมกลุ่มเป็นกลุ่มชาวนา (กลุ่มเหวนเดิม) ส่งเสริมการใช้ปุ๋ยเคมี⁶⁵

ประมาณ พ.ศ. 2502 ส่งเสริมการใช้จ่ายกำจัดศัตรูพืช (ใช้สารเซฟวินฉีดพ่นกำจัดแมลงดูตรงข้าว หรือที่รู้จักกันในภายหลังว่าแมงสิง)⁶⁶

ประมาณ พ.ศ. 2503 รัฐบาลให้ทุนส่งนายเอี้ยน เกตุแก้ว ไปศึกษาดูงานที่ประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นเวลา 3 เดือน หลังจากนั้นทางรัฐได้จัดตั้งโรงข้าวให้กลุ่มชาวนาบ้านลำคลอง รัฐบาลให้เงินมาประกันราคาข้าวโดยให้โรงสีซื้อข้าวเปลือกของสมาชิกกลุ่มชาวนา⁶⁷ แต่ในยุคนี้ใช้แหล่งน้ำตามธรรมชาติ ทำนาซึ่งทำปีละ 1 ครั้ง โดยอาศัยน้ำฝน ปี พ.ศ. 2503⁶⁸

พ.ศ.2502 ตั้งสถานีทดลองพันธุ์ข้าวนครศรีธรรมราช เพื่อการปรับเปลี่ยนเทคโนโลยีการผลิต เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต จากที่เคยใช้แรงงานวัวเพียงอย่างเดียวปรับเปลี่ยนมาใช้แรงงานเครื่องจักร วิธีการผลิตข้าวเปลี่ยนเป็นการผลิตข้าวตามการส่งเสริมของทางการ วิจัยและทดลองเพื่อพัฒนาปรับปรุงพันธุ์ข้าวให้เหมาะสมกับการผลิตเพื่อการค้า กับต้องการเพิ่มผลผลิตต่อไร่และลดต้นทุนการผลิต ทั้งนี้มีการส่งเสริมให้มีการทำนาปีละ 2 ครั้ง ใช้ข้าวพันธุ์ใหม่เรียกว่า “พันธุ์ส่งเสริม” มีการสร้างแรงจูงใจต่างๆ เพื่อปรับเปลี่ยนแบบแผนการผลิต เช่น จัดประกวดพันธุ์ข้าว⁶⁹

พ.ศ.2504 สมัยข้าวแลกของเริ่มหมดประมาณ เมื่อไปซื้อของที่ร้านค้า โดยมีหน่วยวัดเป็นแ่ง 1 แ่ง เท่ากับ 2.5 กิโลกรัม⁷⁰

พ.ศ.2504-2509 มีแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 สำหรับปากพองเองก็ได้รับผลกระทบอยู่บ้างจากการเริ่มเป็นรูปเป็นร่างของการสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานที่สำคัญทั้งหลาย เช่น ประปา ถนน ชลประทาน ถนน “เขาเพ็งเริ่มตัดถนนตั้งแต่ปี 2500 ก็มีแล้ว” ทำให้การสัญจรทางน้ำเริ่มเปลี่ยนแปลงไป เส้นทางการค้าทางน้ำทุกเส้นสายที่มุ่งสู่เมืองท่าปากพองแล้วกระจายทางน้ำออกไปยัง ชุมชน ไกลเคียง เมืองหลวง และต่างประเทศ เริ่มเปลี่ยนศูนย์กลางเป็นเส้นทางการค้าทางบกที่มุ่งส่งตรงไปยังเมืองหลวง และเมืองอื่นๆ ทำให้สภาพเมืองท่ากลายเป็นอดีต วัฒนธรรมการสร้างบ้านเรือนบริเวณริมทางสัญจรทางบกแทน การสัญจรทางเรือเริ่มลดบทบาทลง ส่วนการผลิตข้าวในช่วงนี้จะเปลี่ยนแปลงไปจากการเพื่อส่งออกเป็นการผลิตเพื่อการค้าในประเทศ และการบริโภคในครัวเรือน มีการปลูกข้าวพันธุ์ส่งเสริมมากขึ้น โดยเป็นการส่งเสริมจากภาครัฐ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้าวแข็ง มูลค่าต่ำ มีการนำรถไถนามาใช้แทนวัว อีกทั้งมีการส่งเสริมการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีในนาข้าว⁷¹

พ.ศ. 2505 สร้างประตูระบายน้ำคลองบางจาก ซึ่งเป็นประตูระบายน้ำที่ทำการเปิด-ปิดน้ำ จากคลองบางจาก มีวัตถุประสงค์เพื่อป้องกันน้ำเค็มเข้ามาในลำคลอง และรักษาความเป็นน้ำจืดให้มากขึ้น เพื่อเตรียมแหล่งน้ำสำหรับการทำนาปีละ 2 ครั้ง⁷²

พ.ศ. 2505 ส่วนระบบชลประทานเข้ามาที่อำเภอระโนดก่อนอำเภอสทิงพระ⁷³

⁶³ สมใจ.2-7 และ .3-13

⁶⁴ , สุนทรารณณ์ . 3-4

⁶⁵ สัมภาษณ์กลุ่มย่อย ใน ภัทรวรรณ , 4-2

⁶⁶ สัมภาษณ์กลุ่มย่อย ใน ภัทรวรรณ , 4-2

⁶⁷ สัมภาษณ์กลุ่มย่อย ใน ภัทรวรรณ , 4-2

⁶⁸ ภัทรวรรณ , 4-7

⁶⁹ สมใจ.3-4

⁷⁰ สมใจ.2-13

⁷¹ นิรันดา แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินตรานันต์ , 3-2 และ 4-5

⁷² สมใจ.3-7

พ.ศ. 2505 ก่อสร้างประตูระบายน้ำคลองบางจาก ตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ 6 ตำบลบางจาก อำเภอเมือง เริ่มก่อสร้างเมื่อ 2496-2505⁷⁴

พ.ศ. 2505 พลเอกถนอม กิตติขจร เดินทางมาทอดกฐินที่วัดสระใคร อำเภอเชียรใหญ่ โดยการประสานของครู แกบ ชูทอง ครูจำรูญ ระกำทอง (บางตะพุง) ครูรีน (โรงเรียนบ้านอ่าวเคียน) ครูมนูญ หนูแก้ว กำนันสอง มีการปรับปรุงเส้นทางจากศาลามีชัย ถึงสระใคร และได้สัญญาว่าจะทำถนนสายนครศรีธรรมราชถึงอำเภอหัวไทร⁷⁵

พ.ศ.2505 นายประหยัด บุระศิริ เลขาธิการสภาเศรษฐกิจ ได้รับมอบหมายจากรัฐบาลมาศึกษาสภาพปัญหา การขาดแคลนน้ำจืด ในที่สุดรัฐบาลให้การช่วยเหลือโดยการทำประตูระบายน้ำชั่วคราวที่คลองเปียะ เพื่อผันน้ำจืดเข้าสู่ บ้านแสงวิมาน เพื่อทำนาและปลูกผัก⁷⁶

พ.ศ. 2505 (วันที่ 25 ตุลาคม 2505 เวลา 19.00 น.) พายุโซนร้อนแอเรียต เป็นพายุที่ใหญ่และรุนแรงที่สุดตั้งแต่ มีประเทศไทย เกิดความเสียหายรุนแรงมาก มีผลกระทบต่อการผลิตข้าว โรงสีและการค้าข้าว โรงสีขนาดใหญ่ประสบ ปัญหาขาดแคลนข้าวเปลือก และเกิดมีโรงสีขนาดเล็กจำนวนมากเรียกว่า โรงสีหั่วบด โรงสีขนาดใหญ่จึงมีบทบาท น้อยลง วิกฤตินี้ได้สร้างความเสียหายแก่ชีวิตและทรัพย์สินของคน ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทรัพยากร ความแห้งแล้งของผืนดิน ความสมบูรณ์ที่เบาบางลงเรื่อย ๆ ปัญหาดินเค็มน้ำเค็มรุกที่ดิน การทำนาไม่ได้ผล โรงไฟฟ้าเริ่มปิดตัวลง เป็นระยะ ๆ เกิดการย้ายถิ่นมากมาย เช่น ชุมชนชาวคนจีนในตัวเมืองปากพนังเริ่มหมดไปเรื่อย ๆ⁷⁷

หลังวิกฤติ 2505 การเปลี่ยนแปลงทางภูมิศาสตร์ ได้แก่การเปลี่ยนแปลงของสภาพดิน และฤดูกาล การทับถม ของตะกอนในอ่าว พบว่ามีการตื้นเขินของอ่าวปากพนัง และมีการขยายของพื้นที่ป่าชายเลนริมอ่าว ทำให้ผืนดินขยายกว้าง ขึ้น เกิดการกัดเซาะของหัวแหลมและชายฝั่งด้านนอก การกัดเซาะได้เพิ่มขึ้นทุกปีจนที่ดินที่เคยอาศัยหมดไป ต้องย้ายบ้าน เข้ามาอาศัยเช่าที่ดินในเพื่ออาศัย พื้นที่อ่าวด้านตะวันตกบริเวณเกาะนาง โดยได้งอกออกไปมากจนเกาะนางโดยอยู่บน บริเวณที่เป็นแผ่นดิน ซึ่งสอดคล้องกับแผนที่ที่ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของอ่าวในปี 2531 2538 และ 2545⁷⁸

หลังวิกฤติ 2505 กลุ่มชาวนามีการอพยพย้ายถิ่นในพื้นที่จากอาชีพทำนา มาเป็นการอพยพย้ายถิ่นขึ้นเขา หรือ หนีนาหาสวน ในพื้นที่ป่าสุราษฎร์ธานี ชุมพร รวมถึงพัทลุง พื้นที่แหลม เป็นหนึ่งพื้นที่ที่เกิดการย้ายถิ่นค่อนข้างมาก ในช่วงหลังพายุ เช่นหมู่ที่ 4 อพยพออกจนหมด โดยเฉพาะชาวมุสลิม นอกจากนี้แรงงานระหว่างภาคการผลิต จากการ ทำนา สูบประมงซึ่งได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วหลังปี 2510 ที่มีการทำประมงด้วยเรือขนาดใหญ่⁷⁹

หลัง พ.ศ. 2505 เกิดภาวะแห้งแล้ง ทำให้เกิดการอพยพหนีนาหาสวน โดยมีการขายที่นาให้เพื่อนบ้าน และไป จ้างจองที่ดินที่สหกรณ์นิคมเขาขาว อำเภอทุ่งสง และอีกพวกไปจ้างจองที่ดินที่อำเภอเขาพนม จังหวัดกระบี่ มีการอพยพ อีกครั้งไปจ้างจองที่ดินที่จังหวัดชุมพรและจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เพื่อทำสวนยางพาราและสวนกาแฟ และอีกจำนวนหนึ่ง อพยพไปทำสวนเนื่องจากเป็นหนี้สินและถูกยึดที่ดินทำกิน⁸⁰

พ.ศ. 2507-2510 เป็นช่วงที่ถูกเรียกว่าช่วงพัฒนาการ มีจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี นายสันต์ เอก มหาชัย ผู้ว่าราชการจังหวัด และนายปราโมทย์ ปัญญาวิ นายอำเภอเชียรใหญ่ ได้ให้ผู้ใหญ่บ้านเกณฑ์ชาวบ้านขุดถนน โดยถนนสายสำคัญที่ถูกขุดในช่วงนั้น คือ ถนนนครธรรมราช-หนองบัว ถนนท้ายทะเล-ศาลาตะเคียน ถนนเชียรใหญ่-เกาะ ทวด ซึ่งเป็นถนนที่เชื่อมโยงชุมชนเข้าด้วยกัน โดยถนนจะตัดผ่านที่ดินของชาวบ้าน ในแต่ละช่วงจะมอบหมายให้ชาวบ้าน รับผิดชอบ โดยคนหนึ่งๆ จะรับผิดชอบขุดดินข้างทางมาถมให้ได้ถนนยาว 3 เมตร กว้าง 2 เมตร⁸¹

⁷³ ภัทรวรรณ,4-2

⁷⁴ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

⁷⁵ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

⁷⁶ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

⁷⁷ ภัทรวรรณ, 3-1, สมใจ. 1-10 และ2-6, นีรนนา แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์, 1-4 ถึง 1-6, 4-1, สุนทรภรณ์. 3-4

⁷⁸ นีรนนา แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ , 4-1

⁷⁹ นีรนนา แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ , 4-1 และ 4-5

⁸⁰ ภัทรวรรณ,4-7

⁸¹ ไพโรจน์ . 3-2

ในช่วงปี 2508-2510 มีเทคโนโลยีแรกที่เข้ามาช่วยอำนวยความสะดวกแก่ชาวนาได้แก่ รถไถนา ซึ่งแพร่เข้าไปในพื้นที่นี้ ในช่วงแรกชาวบ้านได้รวมกลุ่มกันเพื่อซื้อเนื่องจากราคาค่อนข้างแพง โดยขายข้าวแล้วนำเงินไปซื้อที่ปากพนัง แล้วบรรทุกเรือมา เพียงไม่นานรถไถก็ได้รับความนิยมจากชาวนาเนื่องจากไม่ต้องยุ่งยากกับการเลี้ยงวัวหรือควาย⁸²

พ.ศ. 2509 ธรรมเนียมงานชักพระวัดต่าง ๆ ที่หัวไทร วัดที่อยู่ในชุมชนทางทิศใต้ของสะพานหัวไทร จะนำเรือพระไปรวมกันที่ อ.ระโนด ส่วนวัดที่อยู่ในชุมชนทางทิศเหนือของสะพานหัวไทร ก็จะทำเรือพระไปรวมกันที่ วัดบางพระ อ.ปากพนัง มีกิจกรรม การประกวดนมพระ และร่วมแข่งเรือ พอตอนเย็นชาวบ้านก็จะลากเรือพระกลับมารวมกันที่หน้าอำเภอหัวไทร และจะนอนพักค้างคืนที่หน้าว่าการอำเภอ ในช่วงกลางคืนก็จะมีการแข่งขันชิงธง ทุกวัดที่เข้าร่วมงานจะได้รับเงินสนับสนุน วัดละ 50 บาท พร้อมน้ำมันก๊าด 1 ปีบ (น้ำมันก๊าดราคาปีบละ 35 บาท) ส่วนเรือพระที่ชนะการประกวดนมพระจะได้รับรางวัลชนน้ำพานรอง⁸³

พ.ศ. 2509 จากการที่โรงสีไฟเริ่มปิดตัวลงเป็นระยะ ๆ ในปีนี้โรงสีโรงสุดท้ายปิดกิจการ⁸⁴

พ.ศ. 2510 รัฐส่งเสริมการทำนาปีละ 2 ครั้ง และให้ใช้พันธุ์ข้าวของทางราชการแทน แต่การส่งเสริมในระยะต้นไม่ประสบความสำเร็จ ด้วยขาดระบบชลประทานที่ดี ทำให้ไม่มีน้ำเพียงพอในการผลิต ทำให้ชาวนาส่วนใหญ่ยังคงผลิตข้าวแบบพื้นเมือง⁸⁵

ประมาณ ปี พ.ศ 2510 การลงแขกเริ่มหายไป⁸⁶

พ.ศ. 2510 การขนส่งสินค้าทางรถทำได้เร็วขึ้น เรือที่บรรทุกสินค้ามาส่งที่ปากพนังก็ลดลง หลังจากนั้นทั้งหมดไป พ.ศ. 2510 เพราะ มีการตัดถนนหลายสาย เช่น ทางหลวงแผ่นดินสายนครศรีธรรมราช – หัวไทร (สร้างเสร็จ พ.ศ.2518) การก่อกองถนนสายบ่อล้อ – ชะอวด และถนนสายชายทะเลปากพนังฝั่งตะวันตก – เขียวใหญ่ และถนนสายริมทะเลปากพนัง – หน้าโกฏี หัวไทร ทำให้การคมนาคมทางน้ำค่อนข้างลดความสำคัญลงไป แทนการใช้คมนาคมทางน้ำเพียงอย่างเดียว กลับทำให้ประชาชนมีเส้นทางบกเป็นเส้นทางที่สามารถให้ความสะดวกและรวดเร็วมากยิ่งขึ้น⁸⁷

พ.ศ. 2510 หมดยุคโรงสีไฟ⁸⁸

พ.ศ. 2510 ได้มีเทคโนโลยีรถแทรกเตอร์ เข้ามาใช้เป็นเครื่องทุ่นแรงในชุมชน แต่รถแทรกเตอร์มีต้นทุนที่สูงมาก ดังนั้นจึงได้ใช้เฉพาะชาวนาที่มีทุนสูงเท่านั้น⁸⁹

ประมาณ 2510 ชาวนาในพื้นที่เขาพระบาท การเกษตร เสือหึ่งและไก่เคียง ได้นำปุ๋ยเคมีมาใช้ในพื้นที่ ปุ๋ยเคมียี่ห้อแรกๆ ได้แก่ ปุ๋ยตราค้างคาว สูตร 16-20-0 ราคากระสอบละร้อยกว่าบาท ซึ่งสามารถหาซื้อได้ในตลาดเขียวใหญ่ การเข้ามาของปุ๋ยในพื้นที่ถือว่าล่าช้าหากเปรียบเทียบกับพื้นที่อำเภอหัวไทร⁹⁰

พ.ศ.2511 เกิดภาวะฝนแล้ง อย่างหนัก และแล้งจัด ต่อเนื่อง⁹¹

พ.ศ.2511 กรมทางหลวงได้ดำเนินการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำปากพนัง (สะพานที่ 1) ที่บ้านหัวถนนการเกิด ตำบลการเกิด อำเภอเขียวใหญ่⁹²

พ.ศ.2512-2513 ก่อสร้างประตูระบายน้ำคลองสุขุม หมู่ที่ 1 ตำบลปากพนังฝั่งตะวันตกอำเภอปากพนัง⁹³

⁸² ไพโรจน์ . 3-2

⁸³ มีเรือจากวัดทะเลบึง ชื่อเรือสายวารี มีจำนวนฝีพาย 24 ฝีพาย เคยชนะเลิศการแข่งขัน สำหรับเรือสายวารีจะมีฝีพายสำรองไว้อีก 1 ชุด เป็นฝีพายที่ติดปลายหอก มีไว้สำหรับป้องกันตัวหากมีการทะเลาะเกิดขึ้นเนื่องจากการแข่งเรือ ใน ภัทรวรรณ . 3-32

⁸⁴ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ , 4-1

⁸⁵ สุนทรภรณ์ . 3-4

⁸⁶ สมใจ.2-10

⁸⁷ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ , 3-9 , สุนทรภรณ์ . 3-2

⁸⁸ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ ,2-15

⁸⁹ สมใจ.3-4

⁹⁰ ไพโรจน์ . 3-3

⁹¹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544, สมใจ. 1-10

⁹² ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

พ.ศ.2512 ก่อสร้างสะพานและถนนข้ามแม่น้ำปากพนัง (สะพานกระเกต เชื่อมนคร กับ เขียวใหญ่ และหัวไทร) ทำให้การคมนาคมสะดวกขึ้น นอกจากนี้มีการปรับปรุงถนนสายย่อยในพื้นที่⁹⁴

ทศวรรษที่ 2510-2520 รัฐบาลมีนโยบายขยายการจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษามากขึ้น ในพื้นที่อำเภอเขียวใหญ่มากขึ้น ในช่วงนี้มีการก่อตั้งโรงเรียนมัธยมศึกษาของรัฐ ในพื้นที่อำเภอเขียวใหญ่ขึ้นหลายแห่ง ได้แก่ 1) โรงเรียนเขียวใหญ่ ณ ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว 2) โรงเรียนเขียวใหญ่สามัคคีวิทยา ณ ตำบลเสือง 3) โรงเรียนธัญญาดีศึกษา ณ ตำบลไสหมาก 4) โรงเรียนวิเชียรประชาสรรค์ ณ ตำบลเขียวใหญ่⁹⁵

ช่วง 2511-2513 เป็นปีที่แล้งจัดต่อเนื่อง⁹⁶

พ.ศ. 2512 (26 มิถุนายน) เทศบาลเมืองปากพนัง ได้เสนอโครงการก่อสร้างสะพานและถนนข้ามแม่น้ำปากพนัง ขนาดผิวจราจรของสะพานกว้าง 8 เมตร ทางเท้าข้างละ 2 เมตร ยาว 210 เมตร ช่วงลาดของสะพานข้างละ 80 เมตร สูงจากระดับน้ำปกติ 12 เมตร งบประมาณ 15,000,000 บาท ที่ตำบลหล่อง และบ้านหอยราก ที่ดินที่ถูกนำมาใช้จำนวน 24,825 ไร่ คำนวณค่าชดเชยไร่ละ 5,000 บาท ค่าชดเชยสิ่งปลูกสร้างประมาณ 2,000,000 บาท ค่าตัดถนนสายใหม่บริเวณเชิงสะพาน 9,000,000 บาท รวมงบประมาณค่าชดเชยการสร้างและค่าชดเชยประมาณ 29,000,000 บาท เพื่อขยายเมืองและชุมชนและการที่ปากพนังเป็นศูนย์กลางของการที่ทำการรัฐบาลหลายแห่ง เป็นศูนย์รวมการขนส่งทางน้ำที่มีท่าเรือใหญ่เป็นอันดับที่ 2 ของภาคใต้ มีเรือขนส่งสินค้าจากพระนครและต่างประเทศแวะขนถ่ายสินค้า ไปซื้อขายหลายอำเภอ หลายจังหวัดและขายไปต่างประเทศ นอกจากนี้ยังเป็นการสัญจรของประชาชน⁹⁷

พ.ศ. 2512 ทางราชการจับกุมประชาชนทั้งหมู่บ้าน ที่หมู่ที่ 1 บ้านหนองไม้แก่น (ติดกับบ้านบางหว้า) เกาะพร่อง คลองเรือ หมู่ที่ 1 ตำบลเขียวเขา อำเภอเขียวใหญ่ ขณะนั้น ช้อหาคอมมิวนิสต์ไปขังที่บ้านชะเอียน ค่ายวิชารัฐประกอบด้วย นายแจ้ง บรรจงแก้ว นายเซย ศักดิ์โสณา นางพิน ชัยมุสิก นายเวส บรรจงแก้ว นายลาภ บรรจงแก้ว (เป็นเกตรา) นายหมุด ทองหวาน นายคลัง บรรจงดวง นายคลัง ทองเจียวซึ่งเป็นญาติกับเกี่ยวข้าว ชาวบ้านไม่กล้าเอาข้าวนำไปให้เยี่ยม⁹⁸

พ.ศ.2513 รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ (ฯพณฯบุญรอด บิณฑสันต์) เป็นประธานวางศิลาฤกษ์สร้างสะพาน “แม่เจ้าอยู่หัว” ตำบลสวนหลวง อำเภอเขียวใหญ่ จากสถานีบ้านตุล ถึง บ้านบ่อล้อ ระยะทาง 15 กิโลเมตร เพื่อสะดวกในการติดต่อการนำผลผลิตออกสู่ตลาด การป้องกันและปราบปรามโจรผู้ร้าย และสะดวกแก่เจ้าหน้าที่ออกเยี่ยมเยียนประชาชน ถนนดังกล่าวต้องผ่านคลองคอง กว้าง 60 เมตรลึก 5-10 เมตร จึงต้องมีการสร้างสะพานที่ใช้งบประมาณก่อสร้างหลายแสนบาท แต่นายหอม อุปรมัย สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดนครศรีธรรมราช รองประธานสภาผู้แทนราษฎรได้อนุเคราะห์ด้วยการประสานงานกับรัฐบาลขอเงินอุดหนุนเพื่อสร้างสะพานจำนวน 370,000บาท กำหนดเสร็จภายในวันที่ 20 กันยายน 2514 โดยให้ชื่อว่าสะพานแม่เจ้าอยู่หัว⁹⁹

พ.ศ.2512-2513 ราษฎรในท้องที่ตำบลท่าพญา ตำบลขนาบนาก ตำบลปากพนังฝั่งตะวันออกประสบภัย“คลื่นหักหาด” นำเอาน้ำเค็มในทะเลเข้ามาท่วมพื้นที่นาข้าวเสียหายทุกปี จึงได้ร่วมมือกันพัฒนาการทำคันกันน้ำเค็มจากทะเลตลอดจนราษฎรท้องที่ตำบลหน้าสตน นำโดยนายเกรียงศักดิ์ รัตนบุรี นายอำเภอหัวไทร นำราษฎรและข้าราชการประมาณ 2,000 คน พัฒนาการทำคันกันน้ำเค็มจากทะเลที่ตำบลหน้าสตนอำเภอหัวไทร¹⁰⁰

⁹³ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

⁹⁴ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินตรานันต์ , 4-19 และ ไพโรจน์. 3-2

⁹⁵ ไพโรจน์ . 3-2

⁹⁶ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544 ใน ไพโรจน์. 3-4

⁹⁷ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

⁹⁸ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

⁹⁹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁰⁰ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

พ.ศ. 2513 ร.ต.สุนทร สัตยานนท์ นายอำเภอเชียรใหญ่ นำราษฎรหมู่ที่ 8 ตำบล เชียรเขา อำเภอเชียรใหญ่ ทดลองทำนาปีละ 2 ครั้งเนื้อที่ประมาณ 60 ไร่¹⁰¹

พ.ศ. 2513 คือ ห้างหุ้นส่วนจำกัดแสงเจริญปากพนัง ตั้งโรงงานที่ตำบลบางพระ อำเภอปากพนัง และ ห้างหุ้นส่วนจำกัดสุชาโตปลาปนตั้งอยู่ตำบลปากพนังตะวันตก ซึ่งผันตัวจากธุรกิจโรงสีไฟเป็นธุรกิจปลาปน จึงเป็นธุรกิจที่ต่อเนื่องจากประมง โรงงานปลาปน มาจากการประมงที่ทำอวนรุน อวนลาก จะได้ทั้งปลาเศรษฐกิจ และปลาเล็กๆที่เรียกว่า ปลาเบ็ด¹⁰²

พ.ศ.2514 - 2518 ก่อสร้างประตุน้ำคลองเชียรใหญ่ หมู่ที่ 1 ตำบลท้องลำเจียก อำเภอเชียรใหญ่¹⁰³

พ.ศ. 2515-2518 ก่อสร้างประตุน้ำคลองบางไทร หมู่ที่ 8 ตำบลบ้านใหม่ อำเภอปากพนัง¹⁰⁴

พ.ศ. 2515 มีการตัดถนน ถนนสายที่สำคัญคือ ถนนสายหัวไทร - นครศรีธรรมราช และการสัญจรทางน้ำลดความสำคัญลง¹⁰⁵

พ.ศ. 2515 โรงน้ำแข็งเกิดขึ้นเป็นธุรกิจต่อเนื่องที่ตามมากับอุตสาหกรรมประมง เช่น ชื่อห้างหุ้นส่วนจำกัดโรงน้ำแข็งปากพนัง โรงน้ำแข็งที่เกิดขึ้นนี้ น่าจะเกิดจากลักษณะของการประมงที่เปลี่ยนแปลงไป คือการออกหาปลาน้ำลึกจึงจำเป็นต้องนำน้ำแข็งใส่เรือไปด้วย¹⁰⁶

พ.ศ. 2515 เทคโนโลยีการสีข้าวได้พัฒนาประสิทธิภาพมากขึ้น จากโรงสีหั่วบด เป็นโรงสีโยก ซึ่งประหยัดน้ำมันมากกว่า และได้ข้าวที่มีคุณภาพดีกว่าด้วย ซึ่งโรงสีที่ใช้เทคโนโลยีเครื่องจักรดีเซล¹⁰⁷

พ.ศ.2515-2518 การไถวัวเริ่มหมดไปจากท้องนา ทั้งนี้เนื่องจากคนรุ่นใหม่ไม่นิยมไถนาด้วยวัว¹⁰⁸

พ.ศ.2516 การทำนาทุ่งในพื้นที่ชายฝั่งตะวันตกของอ่าวปากนคร ป่าชายเลนในเขตอำเภอเมืองถูกใช้ไปเพื่อการเลี้ยงกุ้งทะเลจนป่าชายเลนเสียหายไปเป็นจำนวนมาก จากการเปลี่ยนแปลงสภาพป่าชายเลนยังผลให้สภาพทรัพยากรประมงในอ่าวและบริเวณข้างเคียงมีแนวโน้มลดลงและไม่สมดุลกับจำนวนชาวประมงพื้นบ้าน¹⁰⁹

พ.ศ.2516 (พฤศจิกายน) น้ำท่วมในอำเภอต่างๆ ในลุ่มน้ำปากพนัง¹¹⁰

พ.ศ. 2516 และ 2517 ได้มีเทคโนโลยีที่เข้ามาพร้อมๆ กับการเปลี่ยนแปลงวิธีการทำนา คือ รถไถเดินตาม เข้ามาในชุมชนชาวนาเพื่อใช้ไถนาแทนวัว ชาวนาได้รับความสะดวกสบายมากขึ้น สามารถประหยัดเวลาในการทำนาเนื่องจากสามารถไถได้อย่างรวดเร็ว เปิดปรากฏการณ์แรงงานสัตว์ที่เคยใช้ประโยชน์ในการผลิตข้าวเริ่มหายไป เกิดการทดแทนแรงงาน มีต้นทุนที่เป็นตัวเงินในการใช้แรงงานชัดเจนมากยิ่งขึ้น¹¹¹ พ.ศ. 2516 - 2525 เกิดปัญหาน้ำมันขึ้นราคา ส่งผลกระทบต่อภาวะการผลิตข้าวและกิจการโรงสีหั่วบด สำหรับชุมชนอำเภอหัวไทร.....มีวิถีชีวิตของความเป็นชาวนาที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีต¹¹²

พ.ศ.2516 (2-4 พฤศจิกายน) น้ำท่วมในอำเภอต่างๆ ของลุ่มน้ำปากพนัง

พ.ศ.2516 (19-23 พฤศจิกายน)นายคล้าย จิตพิทักษ์ ผู้ว่าราชการจังหวัดนครศรีธรรมราชและคณะ ได้ออกตรวจสอบสภาพท้องถื่นและเยี่ยมราษฎรเขตลุ่มน้ำปากพนัง (โดย เส้นทางบก ทางเรือ จากนครศรีธรรมราช ไปปากพนัง บ้านหอยกัน

¹⁰¹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁰² นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินทรานันต์ , 4-7

¹⁰³ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁰⁴ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁰⁵ ภัทรวรรณ,4-7

¹⁰⁶ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินทรานันต์ , 4-7

¹⁰⁷ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินทรานันต์ , 4-6

¹⁰⁸ ไพโรจน์ . 3-3

¹⁰⁹ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินทรานันต์ , 4-9

¹¹⁰ ไพโรจน์ . 3-4

¹¹¹ สมใจ.3-4

¹¹² ภัทรวรรณ,3-1

บ้านปากแพรกฝั่งตะวันตก บ้านปากแพรกฝั่งตะวันออก บ้านหลุมพอ หัวไทร บ้านบางนพ บ้านปากพรุ หัวไทร บ้านคลองแดน บ้านเขาพัง ไกร บ้านบางสะพาน บ้านบูรณवास บ้านควนชิง บ้านควนเค็ง ชะอวด บ้านท้ายทะเล บ้านการะเกด บ้านท่าลิพง บ้านคลองต้อม บ้านบางยี่ว บ้านท้องลาน บ้านโพธิ์ใหม่ บ้านสระโพธิ์ บ้านเขาแก้ววิเชียร บ้านช่องชาด บ้านคงควาดี บ้านปากคลองบางไทร บ้านใหม่ บ้านป่าระกำ บ้านเกาะทวด บ้านชะเมา นครศรีธรรมราช) เป็นการตรวจราชการปกติและเน้นการตรวจสอบสภาพทั่วไปพื้นที่ถูกน้ำท่วม เมื่อ 2-4 พฤศจิกายน 2516 และสอบถามความต้องการความเดือดร้อนของราษฎร พบปัญหา 5 ประการ คือ 1) การทำมาหากินขัดสนในเรื่องปัจจัยการผลิต 2) ใจผู้ร้ายลักขโมย 3) เพื่อแจกสมุดเครื่องเขียนแบบเรียน 4) ขาดแคลนครู อาคารเรียน อาคารประกอบ 5) ขาดการคมนาคม¹¹³

พ.ศ. 2517 มีการส่งเสริมการทำนาถั่วที่จังหวัดนครศรีธรรมราช ที่อำเภอปากนคร ท้องที่ตำบลปากนคร ตำบลท่าซัก ตำบลท่าไร่และตำบลปากพูน อำเภอเมือง กรมส่งเสริมสหกรณ์เป็นหน่วยงานหลักดำเนินการขออนุญาตใช้ป่าดังกล่าวเพื่อให้เกษตรกรรวมกลุ่มเพื่อเลี้ยงกิ้ง จนในที่สุดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้เห็นชอบอนุมัติเมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2517 ให้นำดินมาจัดเป็นสหกรณ์นิคม ชื่อ “สหกรณ์นิคมประมงนครศรีธรรมราช” และมีการขยายการเลี้ยงเป็นวงกว้างแต่เนื่องจากต้นทุนการเพาะเลี้ยงที่สูง ทำให้กลายเป็นอาชีพของนายทุน โดยชาวนาที่ประสบปัญหาขาดทุนได้ผันตัวเองมาประกอบอาชีพประมงมากขึ้นนั่นเอง¹¹⁴

ตั้งแต่ พ.ศ. 2517 เกษตรที่ปลูกผักส่วนใหญ่อยู่ใน ตำบลเกาะทวด คลองน้อย คลองกระบือ ป่าระกำ ริเริ่มการปรับเปลี่ยนฐานอาชีพ หออาชีพเสริมให้ชาวบ้าน นอกเหนือจากการทำนา โดย ครูเฉลิม วรรณงาม เป็นครูโรงเรียนชุมชนวัดบางบูชา เป็นผู้ริเริ่ม¹¹⁵

พ.ศ.2517 มีการริเริ่มส่งเสริมการทำนาถั่วที่นครศรีธรรมราช โดยนายเริ่ม พานทอง เป็นผู้บุกเบิก โดยการสนับสนุนของทางราชการ กล่าวคือ จากการแนะนำของดร.อาภรณ์ ศรีพิพัฒน์ นักวิชาการกรมประมง พร้อมกับนายคล้าย จิตพิทักษ์ ผู้ว่าราชการจังหวัดได้ดำเนินการอย่างมากเพื่อเปิดป่าสงวนแห่งชาติให้ราษฎรทำนาถั่ว นายเกรียงศักดิ์ ไกรเลิศ ประมงจังหวัด ซึ่งได้ส่งเสริมการเลี้ยงกิ้งที่นครศรีธรรมราช โดยขอใช้พื้นที่ป่าเลนนครศรีธรรมราช ในเขตตำบลท่าไร่ ตำบลปากนคร ตำบลท่าซัก ตำบลปากพูน โดยกรมส่งเสริมสหกรณ์ขอใช้ที่ดินป่าสงวนแห่งชาติป่าเลนปากพญาปากนคร จากกรมป่าไม้ ซึ่งกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้เห็นชอบอนุมัติเมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2517 นำที่ดินมาจัดสรรให้ราษฎรเข้าทำประโยชน์นาถั่ว 5 แปลง พื้นที่ประมาณ 25,836 ไร่¹¹⁶

พ.ศ. 2518 ได้มีการสร้างระบบชลประทานขนาดใหญ่และขนาดกลาง เช่น โครงการปากพหนัง โครงการบ่อคอนสี มีการขุดลอกคลองต่างๆ¹¹⁷

พ.ศ. 2518 (มกราคม) เกิดอุทกภัยน้ำท่วมหนัก บ้านเรือนส่วนมากจะจมน้ำ บริเวณอำเภอเชียรใหญ่ น้ำท่วมสูง 200 เซนติเมตร¹¹⁸

พ.ศ.2518 ก่อสร้างประตูระบายน้ำและฝายบ่อคอนสี หมู่ที่ 8 ตำบลขนานนาก อำเภอปากพหนัง¹¹⁹

พ.ศ.2518 (3 กันยายน) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ พร้อมด้วยพระบรมราชโอรสและพระราชธิดา เสด็จเยี่ยมราษฎรอำเภอปากพหนัง¹²⁰

พ.ศ.2518 การสร้างถนนเชื่อมโยงภายในหมู่บ้านมากมาย ในสมัย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เรียกว่าถนนคึกฤทธิ์ ส่งผลให้วิถีการดำรงชีวิตเปลี่ยนแปลง จากผูกพันกับลำน้ำ ในพื้นที่แถบคลองบ้านกลาง พบว่า ได้มีการตัดถนนอีกเส้น

¹¹³ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹¹⁴ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ , 4-11, ไพโรจน์. 4-5

¹¹⁵ สมใจ.3-10

¹¹⁶ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹¹⁷ สุนทราภรณ์ . 3-2

¹¹⁸ สมใจ.2-6, ไพโรจน์. 3-4

¹¹⁹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹²⁰ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

หนึ่ง คือ เส้นปากคลองวัดแดง-บางปรัง ซึ่งเชื่อมโยงตำบลเขาพระบาทและเสื่อหิงเข้าด้วยกัน และสามารถเชื่อมไปยังตำบลท่าขนาน โดยตัดถนนเลียบบคลองพรุขวาง ในขณะที่วิถีชีวิตของชุมชนในการสัญจรทางเรือลดลง เพราะเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชนเนื่องจากการตัดถนน “เงินผืน” ได้มีการสร้างถนนสายย่อย ๆ เชื่อมต่อระหว่าง หมู่บ้านและตำบล จึงทำให้ผู้คนเริ่มหันมาใช้ถนนกันมากขึ้น ทำให้แม่น้ำลำคลองหมดความสำคัญลง ลำคลองเกือบทุกสายจึงมีสภาพตื้นเขิน¹²¹

พ.ศ. 2518 ประตุระบายน้ำคลองบางไทร บริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำย่อยคลองบางไทร ตำบลบ้านใหม่ และสร้างประตุระบายน้ำคลองเชียรใหญ่ บริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำย่อยคลองเชียรใหญ่ ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ต.ท้องลำเจียก อ.เชียรใหญ่¹²²

พ.ศ. 2518 - 2521 การก่อสร้างประตุระบายน้ำคลองค้อง หมู่ที่ 3 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่¹²³

พ.ศ. 2518 (4-15 มกราคม) อุทกภัยเนื่องจากเกิดฝนตกหนักน้ำท่วมใหญ่ นครศรีธรรมราช เฉพาะ พื้นที่ ลุ่มน้ำปากพนังน้ำท่วมสูง อำเภอปากพนัง อำเภอเชียรใหญ่ น้ำท่วมสูง ประมาณ 200 เซนติเมตร, อำเภอหัวไทร สูงประมาณ 100 เซนติเมตร พื้นที่เหล่านี้น้ำไหลเอ่อหรือขังหลายวันก่อนออกสู่ทะเล ความเสียหายอำเภอปากพนัง 3,721 ครอบครัวยุติ 20,447 คน เสียชีวิต 5 คน บ้านพัง 7 หลัง โรงเรียนชำรุดมาก พื้นที่เกษตร 143,836 ไร่ อำเภอเชียรใหญ่ ประสบภัย 907 ครอบครัวยุติ 6,157 คน เสียชีวิต 4 คน บ้าน โรงเรียนชำรุดเสียหาย เนื่องจากการเกษตร 143,952 ไร่ อำเภอหัวไทร ประสบภัย 8,000 ครอบครัวยุติ 42,000 คน เสียชีวิต 1 คน เนื่องจากการเกษตร 2,000 ไร่ และอำเภอชะอวด ประสบภัย 1,500 ครอบครัวยุติ 3,528 คน เสียชีวิต 7 คน บ้านพัง 5 หลัง โรงเรียนชำรุดมาก¹²⁴

ช่วง 2518 – 2521 การเคลื่อนย้ายออกไปทำงานนอกพื้นที่มากขึ้นโดยมีการเคลื่อนย้ายเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ เช่น ห้างเย็นและแปปลาที่มีแนวโน้มพัฒนามากขึ้นเนื่องจากการเปิดสะพานปลาที่อ่าวปากพนังได้ดูดซับเอาแรงงานภาคเกษตรไปถึงร้อยละ 50 นอกจากนี้ ตัวอย่างการย้ายถิ่นของชาวแหลมตะลุมพุก หมู่ 4 เมื่อก่อนมีชาวไทยมุสลิมอาศัยอยู่ประมาณ 100 ครัวเรือน เริ่มอพยพไปอยู่ที่ปากน้ำพิง อำเภอท่าศาลา ปี พ.ศ.2520 ย้ายไปอยู่ไปหมดโดยไม่ทราบสาเหตุ หลังจากนั้นเมื่อคนไทยอิสลามไปหมดเหลือคนไทยพุทธ 6-7 ครัว หรือกรณีตัวอย่าง การย้ายถิ่นของคนในพื้นที่แสงวิมาน ต่างจากพื้นที่อื่นในพื้นที่รอบอ่าว เนื่องจากวัฒนธรรมที่แตกต่างของความเป็นศาสนาอิสลามนิยมสร้างครอบครัวขยายในพื้นที่เดิม จนเริ่มแออัด การย้ายถิ่นเพื่อหาพื้นที่ทำกินใหม่เนื่องจากพื้นที่แสงวิมานเริ่มแออัดก่อนหน้านี้มีชาวบ้าน 500 ครอบครัวย้ายไปอยู่กระปี 200 ครอบครัวย้ายไปอยู่เพราะที่มันแน่น มีพื้นที่ประมาณ 500 กว่าไร่ อยู่ 500 ครอบครัวย้ายไปอยู่ที่แสงวิมานนิคมคลองท่อม¹²⁵

พ.ศ.2519 ประชาชนหมู่ที่ 6 ตำบลเกาะทวด หมู่ที่ 1, 3 ตำบลป่าระกำ ประมาณ 1,000 คนเศษ นำโดยนายเปียน (ปัจจุบันเป็นเจ้าของสวนสว็ดหัวป่าชล) นายสุรินทร์ หนูคง (ปัจจุบันนิติกรสำนักงานการประถม ศึกษาจังหวัดนครศรีธรรมราชและนายสมพล รักหวาน (อดีตอาจารย์ใหญ่ ปัจจุบันข้าราชการบำนาญและประกอบธุรกิจ) ได้ขับไล่นายเสมา นาควิโรจน์ อำเภอปากพนัง เกี่ยวกับค่าแรงงานขุดดินถนนสายบางบูชา-หัวป่าชล-เชียรเขา ชาวบ้านได้รับเป็นค่าจ้างเมตรละ 8 บาท แต่งบประมาณที่ตั้งไว้เมตรละ 20 บาท โดยผู้นำในการชุมชนได้ติดต่อประสานงานให้นายสัมพันธ์ ทองสมัคร สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดนครศรีธรรมราช เลขานุการรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี (นายสุรินทร์ มาศดิตถ์) ขอให้ได้ค่าแรงเพิ่มตามที่ทางราชการจ่ายจริง และให้ย้ายนายอำเภอออกไป ในที่สุดหลังเหตุการณ์ประมาณ 1 เดือนนายอำเภอถูกย้ายไปประจวบคีรีขันธ์¹²⁶

พ.ศ.2520 ระบบข้าวแลกของหมดไป¹²⁷

¹²¹ สมใจ, 3-2, ไพโรจน์. 3-2 ภัทรวรรณ,4-8

¹²² สมใจ.3-8

¹²³ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹²⁴ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹²⁵ นีรนาก แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินทรานันต์ ,4-4 ,4-5

¹²⁶ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹²⁷ สมใจ.3-13

พ.ศ. 2520 มีการเปลี่ยนจากนาข้าวมาเป็นไร่นาสวนผสม เนื่องจากทำนาเพียงอย่างเดียวไม่คุ้มทุน จึงหันมา “ปลูกผักยกทรง” ที่นิยมปลูกมากที่สุดคือ ดีปลี (พริกขี้หนู) นอกจากนี้ก็จะมี ถั่วฝักยาว มะเขือและอื่นๆ¹²⁸

พ.ศ.2520 (14 พฤษภาคม) นายเสน่ห์ วัฒนธนาธิกร ผู้ว่าราชการจังหวัดนครราชสีมา ได้รายงานข้อราชการ ต่อ ฯพณฯ อัมพร จันทรวิจิตร รองนายกรัฐมนตรี ในฐานะประธานอนุกรรมการตรวจสอบการติดตามผลโครงการอาสา พัฒนาท้องถิ่นของตนเองในฤดูแล้งพ.ศ.2520 มาเยี่ยมโครงการที่จังหวัดนครราชสีมาเกี่ยวข้องกับปัญหาสำคัญๆโดย มีปัญหาของลุ่มน้ำปากพนังอยู่ในอันดับที่ 3 คือ การพัฒนาเน้นหนักในท้องที่กันดาร คือ อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอหัวไทร และอำเภอชะอวด ว่าเป็นพื้นที่ที่มีการทำนาเป็นหลักแต่มีปัญหาขาดแคลนน้ำ ทำให้ผลผลิตต่อไร่ไม่เพียงพอในการครองชีพ เป็นเหตุให้ประชาชนอพยพไปทำมาหากินในที่อื่น บุกรุกเบิกป่าสงวนตามปกติ ต่อมาถูกผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ แทรกซึมปลุกกระดุม ยุยงให้หลงผิดเป็นผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์เมื่อมีการปราบปรามอย่างหนักก็จะอพยพกลับภูมิลำเนา เดิมและนำความคิดทางการเมืองเป็นเชื้อร้ายมาเผยแพร่แก่ญาติพี่น้องเพื่อนบ้าน นับว่าเป็นอันตรายยิ่ง หากได้รับการ สนับสนุน ทางจังหวัดก็จะพัฒนาพื้นที่นี้โดยเร็ว¹²⁹

พ.ศ. 2520 – 2521 มีการขุดเหมืองคึกฤทธิ์ โดยได้รับเงินผันจากรัฐบาล สมัยนายหม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ แต่ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำที่แท้จริงได้ ต่อมาได้มีการขุดลอกและขยายคลองหลายสาย เพื่อนำน้ำมาใช้ในการเกษตร แต่ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ เพราะหน้าแล้งไม่มีน้ำ ฤดูน้ำหลากก็ไม่สามารถระบายน้ำได้ทัน ทำให้นาข้าวเสียหายอยู่เนืองๆ¹³⁰

พ.ศ. 2520 – 2524 พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ที่มีความยากจนและกำหนดในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4¹³¹

พ.ศ. 2521 อำเภอหัวไทรมีระบบชลประทาน¹³²

พ.ศ.2521 (13 กันยายน) พระราชดำริ ครั้งที่ 1 เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้อำนวยการสำนักงานชลประทานที่ 11 เข้าเฝ้า ณ ที่ประทับแรมโรงปูนซีเมนต์ทุ่งสง จังหวัดนครราชสีมาทรงมีพระราชวินิจฉัยเกี่ยวกับโครงการชลประทานในเขตจังหวัดนครราชสีมา ให้พัฒนาลุ่มน้ำชะอวดโดยก่อสร้างอ่างเก็บน้ำ ห้วยน้ำใส สำหรับในระยะแรก ทรงพิจารณาให้สร้างฝายทดน้ำคลองไม้เสียบ ที่ตำบลเกาะจันทร์ อำเภอชะอวด พร้อมระบบส่งน้ำโดยเร่งด่วนก่อน¹³³

พ.ศ.2521-2522 เกษตรกรนาข้าวด้วยการนำของนายเฉลิม วรรณงาม ครูโรงเรียนชุมชนบางบุชา ได้ปรับที่ดินนาข้าวเนื้อที่ 2 ไร่เศษ ด้วยการขุดร่องเป็นคูน้ำปลูกพริกขี้หนูที่บ้านบางบุชาได้ผลผลิตดีสามารถให้ผลผลิต 2,400 กิโลกรัมใช้เวลาผลิต 6 เดือนได้เงิน 30,000 บาทเศษ เกษตรกรเริ่มให้ความสำคัญและสนใจปฏิบัติตาม จึงผลักดันให้เป็นโครงการของโรงเรียนและโรงเรียนได้เปิดการอบรมการปลูกพริกขี้หนูขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 28 กันยายน 2521 ผู้เข้ารับการอบรม 32 คน จากนั้นเกษตรกรไปขุดร่องปลูก 29 รายพื้นที่ 58 ไร่2 งาน ได้ผลผลิต 76,500 กิโลกรัมเศษ คิดเป็นเงิน 918,000 บาท เกษตรกรอื่นๆเห็นว่าเป็นอาชีพใหม่ที่ให้รายได้สูง จึงนิยมปฏิบัติและติดต่อให้โรงเรียนเปิดการอบรมให้แก่สมาชิกใหม่และแก้ปัญหาเกษตรกรที่ปฏิบัติไปแล้ว โรงเรียนจัดอบรมครั้งที่ 2 ผู้เข้ารับการอบรม 67 คน ปรากฏว่าไปปฏิบัติ 58 ราย พื้นที่ปลูก 102 ไร่ ผลผลิต 112,000 กิโลกรัม คิดเป็นเงินประมาณ 1,345,000 บาท¹³⁴

พ.ศ.2522 โรงเรียนชุมชนบ้านบางบุชา ได้เปิดการอบรมประชาชนที่สนใจเกี่ยวกับการปลูกผักและพืชไร่ ในวันที่ 27 ธันวาคม 2523 ที่โรงเรียนชุมชนบ้านบางบุชา โดยมีประชาชนทั้งในท้องที่ตำบลเกาะทวด ตำบลใกล้เคียงและมา

¹²⁸ สุนทรภรณ์ . 3-5

¹²⁹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹³⁰ ภัทรวรรณ,4-7

¹³¹ สุนทรภรณ์ . 3-2

¹³² ภัทรวรรณ,4-2

¹³³ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹³⁴ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

จากอำเภอเชียรใหญ่ จำนวน 450 คนในการอบรมดังกล่าวได้เน้นการปลูกปลูกพริกและการจัดการตลาด¹³⁵ โดยมีนายอำเภอปากพนังไปเป็นประธานในพิธีเปิดและสนับสนุนโดยสำนักงานเกษตรจังหวัด สำนักงานเกษตรอำเภอหน่วยปราบศัตรูพืชที่ 1 นครศรีธรรมราช ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน ศึกษาธิการอำเภอปากพนัง โดยมีวิทยากรในท้องถิ่น ได้แก่ อาจารย์เฉลิม วรรณงาม ครูโรงเรียนชุมชนวัดบางบุชา และนายบรรจบ รักมล ครูใหญ่โรงเรียนบ้านเขาน้อย อำเภอปากพนัง¹³⁶

พ.ศ.2523 มีการปรับปรุงถนนเข้าสู่หมู่บ้านแสงวิมาน¹³⁷

พ.ศ. 2523 องค์การบริหารส่วนจังหวัดนครศรีธรรมราช ได้กำหนดนโยบายในปี เป็นปีส่งเสริมการเกษตร ให้โรงเรียนประถมศึกษาในสังกัดจัดทำโครงการส่งเสริมการเกษตร¹³⁸

พ.ศ.2523 ดร.เกษม ศิริสัมพันธ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้เข้าเยี่ยมชมหมู่บ้านแสงวิมานและชาวบ้านได้เสนอให้ช่วยเหลือการปรับปรุงถนนเข้าสู่หมู่บ้าน¹³⁹

พ.ศ.2523 เกษตรกรตำบลเกาะทวดและตำบลใกล้เคียงได้จัดตั้งกลุ่มปลูกผักอำเภอปากพนัง ภายใต้การส่งเสริมของโรงเรียนชุมชนบางบุชา เกษตรอำเภอปากพนัง เริ่มโครงการในวันที่ 27 ธันวาคม 2524 มีสมาชิกทั้งหมด 69 คน เนื้อที่ปลูกพริก 67.97 ไร่ ปลูกผักคะน้า 30 คน เนื้อที่ 20 ไร่ จาก 12 หมู่บ้าน 5 ตำบล คือ ตำบลเกาะทวด ตำบลชะเมา ตำบลคลองน้อย ตำบลป่าระกำ และตำบลบ้านใหม่ อำเภอปากพนัง แบ่งเป็นหน่วยการผลิตผัก 12 หน่วย โดยแบ่งตามเขตปกครองและมีหัวหน้าหน่วย เป็นผู้ประสานงาน และกำหนดจุดรวมผัก 2 ทำน้ำ เพื่อให้พ่อค้ามารับซื้อ คือ ทำน้ำบางบุชา มีนายถาวร จันทร์พวง เป็นผู้จัดการทำ และทำน้ำเป๊ะ มีนายจรัส ทองสิน เป็นผู้จัดการทำ มีอาจารย์เฉลิม วรรณงามและนายณรงค์ ศิริกุล เป็นที่ปรึกษากลุ่ม โดยคาดว่าผลผลิตพริกขี้นครวละ 185,440 กิโลกรัม ๗๕ บาท และคะน้า 60,825 กิโลกรัม ๗๕ บาท ๗ บาท กลุ่มปลูกผักนี้แบ่งองค์กรออกเป็นฝ่ายต่างๆ ๗ ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายบัญชีและการเงิน ฝ่ายรวบรวมผลผลิต ฝ่ายการตลาด (หน้าที่สำคัญ คือ มีหน้าที่ขายผลผลิตโดยรวมมือกับผู้ประกอบการค้าที่ตลาดหัวอิฐ จำนวน 2 คนให้ค่าตอบแทนจากการขายกิโลกรัมละ 1 บาท แยกเป็นพริกขี้นครว .85 บาท และคะน้า .15 บาท) ฝ่ายประกันราคา (มีหน้าที่ประกันราคาผลผลิตขั้นต่ำของราคาที่ตกลงกับสมาชิก ในระยะนั้นคะน้าประกันราคากิโลกรัมละ 3 บาท) ฝ่ายขนส่ง ฝ่ายจัดหาปัจจัยการผลิต ฝ่ายส่งเสริมและการจัดตั้งกลุ่ม ส่วนเงินทุนหมุนเวียนของกลุ่ม ที่ประชุมมีมติให้หักจากค่าบริการไว้เป็นเงินทุนหมุนเวียนภายในกลุ่มจากการขายผักคะน้ากิโลกรัมละ .15 บาท และพริกขี้นครว กิโลกรัมละ .50 บาท ผลที่ได้คือ เกษตรกรซื้อปุ๋ยราคาถูกกว่าท้องตลาด ประหยัดค่าขนส่ง การขายผักได้ราคาดี มีคนมีตลาดรองรับ ไม่เสียเปรียบและส่งเสริมการรวมกลุ่มเพื่อปรึกษาหารือ และมีการประชุมรวม 4 ครั้ง เกษตรกรเข้าร่วม 735 คน และมีภาคเอกชน (ห้างหุ้นส่วนจำกัด เกษตรชัยณรงค์) เข้าร่วมสนับสนุนการทำแปลงสาธิตการป้องกันการกำจัดศัตรูพืช 8 แปลง หลังจากนั้นกลุ่มดังกล่าวนี้ล้มสลายเพราะแผนการล้มกลุ่มผักของพ่อค้าคนกลางที่ใช้วิธีการพยายามซื้อผลผลิตจากสมาชิกบางคนโดยตรงด้วยการให้สูงกว่าการขายให้กลุ่ม เป็นการแย่งซื้อผักจากเกษตรกรโดยตรงมิให้เกษตรกรขายหรือส่งผลผลิตให้กลุ่ม¹⁴⁰

พ.ศ.2523 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช อดีตนายกรัฐมนตรีและหัวหน้าพรรคกิจสังคมเดินทางมาเปิดสถานีอนามัยตำบลขนานนา¹⁴¹

¹³⁵ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹³⁶ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹³⁷ นิรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินตรานันต์ , 4-18

¹³⁸ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹³⁹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁴⁰ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁴¹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

พ.ศ. 2523 งานประจำปีหน้าโกฏี ขึ้น 15 ค่ำ เดือนอ้าย ซึ่งเป็นงานบุญทอดผ้าป่า และขนทรายจากริมทะเลไปสู่ วัดใกล้เคียงในตำบลใกล้เคียง และเป็นงานสวนสนุก ที่ประชาชนต้องนั่งเรือหางยาวมาเที่ยว ยุติลงเพราะสมภารวัดโคกมะม่วง ลี้ญญ¹⁴²

พ.ศ. 2524 ครูเฉลิม เริ่มต้นจากการลองปลูกพริกชี้หูจินดา จำนวน 2 ไร่ ได้ผลผลิตเฉลี่ย 1,500 กิโลกรัมต่อไร่ ใช้ระยะเวลาเก็บเกี่ยวได้ประมาณ 6 เดือน ขายได้กิโลกรัมละ 30 บาท ดังนั้นได้ผลผลิตรวมทั้งหมดประมาณ 3,000 กิโลกรัม ขายได้เงินประมาณ 90,000 บาท หลังจากนั้น ครูเฉลิมได้ นัดประชุมชาวบ้านด้วยการทำจดหมายเชิญ ด้วยเงินส่วนตัว ชาวบ้านให้ความสนใจมาร่วมประชุมประมาณ 400 คน ซึ่งส่วนใหญ่มาจาก ตำบลชะเมา เกาะทวด บางจาก และคลองน้อย บางส่วนมาจากอำเภอยะใหญ่ และอำเภอหัวไทร เพื่อมาฟังการแนะนำอาชีพการปลูกผัก ซึ่งเป็นทางเลือกใหม่ของเกษตรกรในพื้นที่¹⁴³

พ.ศ.2524 ได้มีการก่อสร้างอาคารบังคับน้ำบ้านบางใหญ่ ตำบลบางจาก บ้านบางทวด หมู่ที่ 1 ตำบลปากพนัง ตะวันตก บ้านบางจาก ตำบลบางจาก โดยที่จังหวัดนครศรีธรรมราช ได้มีการจัดทำอาคารบังคับน้ำ และทำแผนร่วมกับกรมเจ้าท่า ขุดลอกคูคลองได้ทุกฤดูกาล ตั้งแต่ มกราคม 2524 ถึง 2527¹⁴⁴

พ.ศ. 2524 นายชวน หลีกภัย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มาตรวจถนนที่บ้านบางจันทร์ ตำบลเชียรใหญ่และช่วยเหลือภัยให้นายณรงค์ นุ่นทอง นายธงชาติ รัตนวิชา ผู้สมัครสมาชิกสภาราษฎร พรรคประชาธิปัตย์ มีนายจวน นางฟุ้ง หมู่ที่ 3 ตำบลเชียรใหญ่ เอาปลาตาย ปลาไหลตาย ไปฟ้องนายชวน หลีกภัย¹⁴⁵

พ.ศ.2524 ก่อสร้างอาคารบังคับน้ำบ้านบางใหญ่ ตำบลบางจาก อำเภอเมือง บ้านบางทวด หมู่ที่ 1 ตำบลปากพนังฝั่งตะวันตก อำเภอปากพนัง, บ้านหัวลำภู ตำบลหัวไทร อำเภอหัวไทร, บ้านบางจาก ตำบลบางจาก อำเภอเมือง¹⁴⁶

พ.ศ. 2524 กองทัพอากาศที่ 4 และจังหวัดนครศรีธรรมราช ได้ร่วมกันดำเนินการส่งเสริมการประกอบอาชีพด้านการเกษตรโดยเน้นการทำนาเป็นหลัก การประมงและปศุสัตว์อยู่อันดับรอง แต่ไม่ได้ดำเนินการอย่างจริงจังและต่อเนื่อง¹⁴⁷

พ.ศ.2525 ก่อสร้างอาคารบังคับน้ำบ้านบางว่า หมู่ที่ 1 ตำบลปากพนังตะวันออก¹⁴⁸

พ.ศ. 2525 กรมชลประทาน ได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลญี่ปุ่นเพื่อศึกษาระบบชลประทานในการพัฒนาพื้นที่ฝั่งขวาลุ่มน้ำ ปากพนัง พร้อมทั้งข้อเสนอแนะบริเวณพื้นที่ที่จะทำระบบชลประทาน แต่ไม่อาจดำเนินการได้เพราะขาดงบประมาณ¹⁴⁹

พ.ศ.2525 ก่อสร้างอาคารบังคับน้ำบ้านทะเลปึง ตำบลหัวไทร อำเภอหัวไทร, บ้านบางว่า หมู่ที่ 1 ตำบลปากพนังฝั่งตะวันออก อำเภอปากพนัง, บ้านบางขาม หมู่ 8 ตำบลคลองน้อย อำเภอปากพนัง¹⁵⁰

หลัง พ.ศ. 2525 เกิดแผนฟื้นฟูเศรษฐกิจอำเภอปากพนัง มีการจัดระบบชลประทานขนาดเล็ก ทำคันนาคูน้ำ เปลี่ยนพันธุ์ข้าวพื้นเมืองเป็นพันธุ์ กข.7 และ กข.14 ลดต้นทุนในการทำนา ใช้ปุ๋ยอินทรีย์และมูลสัตว์มากขึ้น เปลี่ยนกรรมวิธีเก็บเกี่ยวและการรักษาข้าวให้ได้คุณภาพดี ส่งเสริมการรวมกลุ่มของชาวบ้าน เพื่อหาทุนและอำนาจต่อรองทางการตลาด แต่สำหรับในพื้นที่บ้านเพิง ท่าพญาและปากแพรก ชาวบ้านหันมายอมรับการเปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าวไม่หนัก ด้วยลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม สภาพน้ำกร่อยยังเหมาะกับการทำนาปีพันธุ์พื้นเมืองอยู่ และเห็นว่าการทำนา 2 ครั้งไม่คุ้มทุน สู้ทำเพียงครั้งเดียวและเวลาที่เหลือออกไปหางานทำนอกพื้นที่จะดีกว่า¹⁵¹

¹⁴² ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁴³ สมใจ.3-10

¹⁴⁴ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินตรานันต์ , 4-19

¹⁴⁵ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁴⁶ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁴⁷ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁴⁸ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินตรานันต์ , 4-19

¹⁴⁹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁵⁰ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁵¹ สุนทราภรณ์ . 3-4

ช่วง 2525-2526 เทคโนโลยีที่เข้ามา คือ เครื่องนวดข้าวแบบตอพงกับรถไถที่ช่วยให้ชาวนานวดข้าวได้สะดวกขึ้น¹⁵²

ช่วงปี 2525-2526 ได้มีการแนะนำพันธุ์ข้าว กข. 5 และ กข. 7 ให้ชาวบ้าน โดยอาศัยการฝากข้าวผ่านผู้ใหญ่บ้านในที่ประชุมส่วนราชการ ทางกรมได้แจกพันธุ์ข้าวให้ชาวบ้านได้ทดลองทำรายละเอียด อายุเก็บเกี่ยวสั้น เหมาะสมกับการทำนาปรัง หลังจากนั้นทางการได้ส่งเสริมพันธุ์ข้าว กข. 13 เพื่อใช้ในการเพาะปลูกข้าวนาปี ข้าวพันธุ์นี้ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านเนื่องจากเป็นข้าวที่ค่อนข้างยาวเหมาะกับการเก็บเกี่ยวด้วยแคะ ในระยะหลังทางราชการได้ส่งเสริมในพื้นที่จะเป็นข้าวอายุสั้น เช่น ข้าวหอมปทุม ข้าวสุพรรณ 90¹⁵³

พ.ศ. 2526 มีโครงการพัฒนาในพื้นที่เป้าหมาย 629,700 ไร่ สร้างอาคารบังคับน้ำ ขุดลอกคลองโดยตั้งงบประมาณไว้ 302,228,700 บาท การตัดไม้ทำลายป่าในพื้นที่ต้นน้ำเป็นสาเหตุทำให้ปริมาณน้ำตามธรรมชาติลดลงทำให้น้ำเค็มรุกเข้าสูพื้นที่ จึงขุดลอกคลองสายต่างๆ และสร้างอาคารบังคับน้ำขึ้น เช่น ก่อสร้างอาคารบังคับน้ำ บ้านบางฉลาก หมู่ที่ 1 ตำบลปากพนังตะวันออก¹⁵⁴

พ.ศ. 2526 ก่อสร้างอาคารบังคับน้ำบ้านบางปอ บ้านหัวเนิน หมู่ที่ 8 ตำบลคลองน้อย อำเภopakพนัง บ้านบางกรูด หมู่ที่ 2 ตำบลบางพระ อำเภopakพนัง, บ้านบางฉลาก หมู่ที่ 1 ตำบลปากพนังฝั่งตะวันออก อำเภopakพนัง¹⁵⁵

พ.ศ. 2526 แผนพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง ได้ถูกเสนอในสมัยพลโทจวน วรรณรัตน์ แม่ทัพภาคที่ 4 เคยให้ศูนย์พัฒนาภาคใต้ทำแผนพัฒนาพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังเสนอเข้าแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 โดยคำนึงถึงการแก้ไขปัญหา 3 ประการ คือ 1) การเก็บน้ำไม่ได้ 2) ผลผลิตต่อไร่ตกต่ำ 3) ราษฎรยากจนและบุกรุกที่ทำกินแต่การเสนอแผนดังกล่าวไม่ได้รับการพิจารณาบรรจุในแผนพัฒนาฉบับที่ 5 เพราะทางสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเห็นว่าแผนงานนี้เป็นแผนงานปกติ ไม่ใช่เรื่องเร่งด่วนให้พัฒนาไปตามปกติ และการเสนอรายงานของหน่วยงานต่างๆในวันดังกล่าวนี้จึงเป็นการเสนอความก้าวหน้าผลการปฏิบัติงานของระบบราชการปกติ¹⁵⁶

พ.ศ. 2526 กรมชลประทาน ได้เสนอโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง ของสำนักงานชลประทานที่ 11 สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบทจังหวัดนครศรีธรรมราช องค์การบริหารส่วนจังหวัดนครศรีธรรมราช เพื่อให้หน่วยงานต่างๆ ประกอบการจัดทำโครงการส่งเสริมพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังต่อไป โดยกำหนดวัตถุประสงค์ เพื่อวางแผนการจัดสรรน้ำให้เหมาะสมกับสภาพแหล่งน้ำ สภาพทางภูมิศาสตร์ สภาพสิ่งแวดล้อม สภาพภูมิประเทศ สภาพการเพาะปลูก และพื้นที่เพาะปลูกโดยมีปริมาณน้ำใช้งานแต่ละขั้นตอนให้เหมาะสม และเพิ่มประสิทธิภาพการเก็บกักน้ำระบายน้ำและป้องกันน้ำเค็ม โดยมี 3 ระยะ ดังนี้ ระยะแรก (2527-2529) 1) ทำการสำรวจรายละเอียดสภาพคลองธรรมชาติต่างๆ ดำเนินการปรับปรุงขุดลอกคลองให้มีขีดความสามารถในการเก็บกักและระบายน้ำตามความเหมาะสมเพื่อควบคุมพื้นที่การเกษตรฝั่งซ้ายแม่น้ำปากพนัง 215,500 ไร่ ฝั่งขวาของแม่น้ำปากพนัง 50,000 ไร่ 2) ขยายพื้นที่ชลประทานฝั่งขวาของแม่น้ำปากพนังในเขตอำเภห้วยไทรอีก 30,000 ไร่ และพื้นที่ตอนบนของลุ่มน้ำในเขตอำเภอชะอวด 35,000 ไร่ โดยมีงานดังนี้ งานขุดลอกคลอง จำนวน 24 สาย ยาวประมาณ 136.3 กิโลเมตร เป็นเงิน 58 ล้านบาท งานสร้างอาคารบังคับน้ำ ประมาณ 13 แห่ง งบประมาณ 37 ล้านบาท งานสร้างสะพาน 9 แห่ง งบประมาณ 4 ล้านบาท งานส่วนประกอบในการขุดลอกคลอง งบประมาณ 7 ล้านบาท งานสร้างประตูระบายน้ำคลองชะอวดแฟกเมือง งบประมาณ 26 ล้านบาท งานก่อสร้างโครงการเหมืองฝายไม้เสียบ งบประมาณ 161 ล้านบาท รวมงบประมาณทั้งสิ้น 302,228,700 บาท ระยะที่ 2 (หลัง 2529) ขยายพื้นที่ชลประทานให้ครอบคลุมพื้นที่การเกษตรทั้งลุ่มน้ำ 629,700 ไร่ โดยการ 1) สำรวจความเหมาะสมในการก่อสร้าง

¹⁵² ไพโรจน์ . 3-4

¹⁵³ ไพโรจน์ . 3-3 และ 3-4

¹⁵⁴ นีรนท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินทรานันต์ , 4-19, สุนทรภรณ์. 3-3

¹⁵⁵ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁵⁶ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

ประตุนบายน้ำหัวไทร ปรับปรุงพรวนเครื่อง และอ่างเก็บน้ำต้นทุน 4 แห่ง ได้แก่ อ่างเก็บน้ำห้วยน้ำใส อ่างเก็บน้ำคลองโคกยาง อ่างเก็บน้ำคลองถ้ำพระ และอ่างเก็บน้ำคลองลาไม 2) ขุดลอกคลองและสร้างอาคารบังคับน้ำต่อจากระยะแรก¹⁵⁷

พ.ศ.2526 (9 พฤศจิกายน) คณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังมีการประชุม เห็นควรบรรจุการสร้างทางหลวงหมายเลข 4013 ตอนปากพนังฝั่งตะวันออก- ปากพนัง ฝั่งตะวันตกเข้าในแผนพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง โดยใช้งบประมาณส่วนกลางและ เมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2527 กรมทางหลวงได้จัดเข้าแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 ปีงบประมาณ 2531¹⁵⁸

ช่วง 2527-2528 มีการนำเครื่องตัดข้าวเข้ามาทดแทนการตัดด้วยเคียว ซึ่งทำให้การตัดรวดเร็วกว่าแต่ยังต้องนวดด้วยเครื่องนวดข้าวแบบต่อพ่วงกับรถไถอยู่¹⁵⁹

พ.ศ.2527 (มีนาคม-มิถุนายน) จังหวัดนครศรีธรรมราชร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลออสเตรเลียในการจัดส่งบริษัทที่ปรึกษามาทำการสำรวจและวางแผนพัฒนาลุ่มน้ำในเขตอำเภอปากพนังและอำเภอเมืองประมาณ 56,250 ไร่ พร้อมทั้งได้จัดทำข้อเสนอเพื่อดำเนินการศึกษาพื้นที่เหลือ 1 ล้านไร่ โดยได้ศึกษาพัฒนาแหล่งน้ำในลุ่มน้ำทั้งในส่วนของการขุดเจาะน้ำบาดาลและการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำ โดยรัฐบาลออสเตรเลียได้มอบหมายให้นาย Perter I. Nolas จากบริษัทที่ปรึกษา Antara AustralAsia กับคณะจำนวน 5 คน เริ่มทำการศึกษารายละเอียดทางเศรษฐกิจ สังคม และทางธรณีวิทยาเพื่อหาแหล่งและปริมาณน้ำใต้ดิน ในตำบลบางจาก อำเภอเมือง ตำบลคลองน้อย อำเภอปากพนัง และพื้นที่ใกล้เคียงภายในรัศมี 50 กิโลเมตร ตั้งแต่เดือนมีนาคม 2529 สิ้นสุดเดือนมิถุนายน 2529¹⁶⁰

พ.ศ.2527 กรมชลประทานได้รับความช่วยเหลือจากธนาคารเอเซีย (ADB) ศึกษาเบื้องต้นเกี่ยวกับการพัฒนาระบบชลประทานในลุ่มน้ำปากพนัง¹⁶¹

พ.ศ. 2528 เป็นปีที่มีการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตข้าวที่สำคัญ จากที่เคยทำนาปีละ 1 ครั้งแบบอาศัยน้ำฝน ไม่ใส่ปุ๋ย ไม่ฉีดยาฆ่าแมลง มาเป็นการทำนา 2 ครั้ง (นาปีและนาปรัง) มีการปรับเปลี่ยนพันธุ์ข้าวจากพันธุ์ข้าวพื้นเมืองเป็นพันธุ์ส่งเสริม จากการใช้แกละในการเก็บข้าว เป็นการใช้เคียวเกี่ยวข้าวและต่อมาใช้รถเกี่ยวข้าวที่จ้างมาจากภาคกลาง¹⁶²

พ.ศ.2528 (25 ตุลาคม) สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จเปิดโรงเรียนราชประชานุเคราะห์ บ้านปลายแหลม ตำบลแหลมตะลุมพุก อำเภอปากพนัง¹⁶³

พ.ศ.2528 เกษตรกรทำไร่นาสวนผสม ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ได้ร้องเรียนเรื่องพริกขี้หนูราคาตกต่ำ ต่อสำนักงานพาณิชย์จังหวัดนครศรีธรรมราชเพื่อให้ตรวจสอบภาวะและราคาซื้อขายพริกขี้หนูจากแหล่งรับซื้อในตลาดกรุงเทพมหานคร¹⁶⁴

พ.ศ. 2528 อันได้เกิดวาตภัยและน้ำท่วมหนักในพื้นที่¹⁶⁵

พ.ศ.2529 มีการเปลี่ยนมาเป็นการเลี้ยงกุ้งแบบพัฒนา (Intensive System) โดยการเลี้ยงกุ้งเป็นโครงการการผลิตใหม่ คือ การผลิตเพื่อการขาย ได้รับผลดีมาก ผลตอบแทนสูง ทำให้อาชีพการเพาะเลี้ยงกุ้งได้รับความนิยมอย่างมาก¹⁶⁶

พ.ศ.2529 มีกลุ่มนักวิชาการ สื่อสารมวลชน โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ นักธุรกิจ ทหารจากกองทัพภาคที่ 4 นักการเมืองระดับชาติทำการประชุมสัมมนาเกี่ยวกับปัญหาลุ่มน้ำปากพนัง 2 ครั้ง ที่ห้องอาหารนครินทร์และโรงแรม

¹⁵⁷ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁵⁸ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁵⁹ ไพโรจน์ . 3-4

¹⁶⁰ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁶¹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁶² สมใจ.3-11

¹⁶³ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁶⁴ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁶⁵ สุนทรภรณ์ . 3-4

¹⁶⁶ ไพโรจน์ . 4-5

ทักษิณตามลำดับ นำเอาผลจากการสัมมนาเข้าสู่กองทัพภาคที่ 4 และจังหวัดนครศรีธรรมราช ช่วยผลักดันให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาร่วมกับองค์การราชการในพื้นที่จัดทำแผนแม่บท 167

พ.ศ.2529 พลเอกอาทิตย์ กำลังเอก ได้จัดการ “ชุดคลองอาทิตย์” เพื่อส่งน้ำเพื่อการเกษตรในอำเภอหัวไทร อำเภอเชียรใหญ่ จากตำบลเขาพังไกร ผ่าน ตำบลทรายขาว อำเภอหัวไทร ไปตำบลเขาพระบาท อำเภอเชียรใหญ่ และวกเข้าสู่ตำบลท่าชอม อำเภอหัวไทร¹⁶⁸

พ.ศ.2529 ได้มีการปรับปรุงถนนมาตรฐานสายอำเภอเมืองกับอำเภอปากพนัง และได้มีการขุดคลองเพิ่มขึ้นอีก 1 สาย คือ จากตำบลเขาพังไกร ผ่านตำบลทรายขาว ในอำเภอหัวไทร – เชียรใหญ่ ซึ่งเรียกกันว่า “คลองอาทิตย์” การขุดคลองสายนี้ทำให้ชาวบ้านสามารถใช้เป็นแหล่งน้ำสำหรับการเพาะปลูกเพิ่มขึ้น แต่จะไม่ใช้เป็นเส้นทางคมนาคม¹⁶⁹

พ.ศ.2530 ได้มีการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำปากพนังเพื่อเป็นเส้นทางเชื่อมโยงเลียบชายฝั่งทะเลตะวันออกไปยังท่าเรือน้ำลึกสงขลา¹⁷⁰

พ.ศ. 2530 มีแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง ภายใต้การดำเนินงานของ จังหวัดนครศรีธรรมราช กองทัพภาคที่ 4 กอ.ร.ม.น. ภาค 4

พ.ศ. 2530 การเข้ามาของนาเกลือในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในพื้นที่ และมีบทบาทตลอดศตวรรษ 2530 การเลี้ยงกุ้งขยายสู่พื้นที่ริมทะเลด้านอำเภอปากพนังและอำเภอหัวไทรและริมแม่น้ำปากพนังที่มีความเค็มปีละ 9 เดือน เพราะไม่มีปัญหาเกี่ยวกับป่าสงวน เกษตรกรสามารถดำเนินการเลี้ยงกุ้งได้โดยปรับสภาพนาข้าวเป็นบ่อกุ้ง การเลี้ยงกุ้งกุลาดำใหม่เป็นแบบพัฒนา สามารถสร้างรายได้ผลตอบแทนดีสูงมาก ทำให้คนในพื้นที่เปลี่ยนสภาพที่นาข้าวให้เป็นบ่อกุ้งกันอย่างมาก เพราะรายได้ดีแม้ว่าจะลงทุนสูงก็ตาม โดยเฉพาะการเลี้ยงกุ้งช่วงที่บูมหรือ เลี้ยงกันมากที่สุดคือช่วง พ.ศ. 2533 – 2535 และหยุดการทำนาเกลือประมาณ พ.ศ. 2544 สำหรับในพื้นที่นาข้าวในตำบลอื่นๆ ที่ไม่มีน้ำเค็ม หรือคลองที่มีน้ำเค็มก็มีการเพิ่มพื้นที่การเลี้ยงกุ้งมากขึ้นเรื่อยๆ แม้จะมีการเลี้ยงกุ้งแต่ก็ยังทำนาเกลืออยู่เป็นจำนวนมาก สำหรับการเลี้ยงกุ้งในตำบลรามแก้วใช้วิธีบรรทุกน้ำเค็มมาจากที่อื่น¹⁷¹

ประมาณปี 2529 เป็นช่วงที่มียางพาราได้เข้ามาในพื้นที่ที่เืองเขาพระบาทการ มีสาเหตุมาจากการติดต่อสัมพันธ์กันของคนในพื้นที่กับญาติซึ่งย้ายหนีความไม่แน่นอนของอาชีพทำนาไปทำสวนอยู่บนภูเขาในต่างอำเภอ เมื่อการปลูกยางพาราบนเขาพระบาทไม่มีพื้นที่ดินพอที่จะขยายขยาย ปลูกในดินนา¹⁷²

ประมาณ พ.ศ. 2530 รัฐบาลเริ่มมีการส่งเสริมการปลูกพืชชนิดอื่นแทนการปลูกข้าว ได้แก่การปลูกมะม่วงหิมพานต์ และเริ่มมีโครงการไร่นาสวนผสม ชาวนาหลายรายได้เริ่มทดลองตามกิจกรรมที่ภาครัฐได้ส่งเสริมเพื่อหนีปัญหาจากการทำนาที่ประสบภาวะขาดทุนทุกปี¹⁷³

พ.ศ. 2530 (10 กรกฎาคม) ข้าราชการครูสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาอำเภอเชียรใหญ่และ ประชาชนได้จัดชุมนุมกันประมาณ 1,500 คน ที่หน้าโรงเรียนบ้านปากเชียร จำนวน 3 วัน เพื่อขับไล่สารวัตรใหญ่ สถานีตำรวจภูธรอำเภอเชียรใหญ่ (พ.ต.ท.ดุสิต วิชัยดิษฐ์) เพราะผู้ชุมนุมกล่าวหาว่าสารวัตรใหญ่ด่าว่าครูเชียรใหญ่เป็นโจร จึงสอนให้เด็กเป็นโจร คนเชียรใหญ่มีสันดานโจร โจรเป็นโจร และโกงเหมือนวัวเหมือนควาย ในที่สุดทางราชการย้ายสารวัตรดังกล่าวออกนอกพื้นที่¹⁷⁴

¹⁶⁷ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁶⁸ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁶⁹ นีรนาก แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินตรานันต์ , 4-18 , ภัทรวรรณ,4-8

¹⁷⁰ นีรนาก แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินตรานันต์ , 4-18

¹⁷¹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ ใน ไพโรจน์ . 4-5, ภัทรวรรณ, 5-1, สุนทราภรณ์. 3-3

¹⁷² ไพโรจน์ . 4-4

¹⁷³ ภัทรวรรณ,5-1

¹⁷⁴ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

พ.ศ.2530 กองทัพบกที่ 4, กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในภาค 4 จังหวัดนครศรีธรรมราช สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้ร่วมกันจัดทำแผนแม่บทโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง และนำเสนอปรากฏในเอกสารการศึกษาอย่างเป็นรูปธรรม ทั้งการกำหนดกลยุทธ์ เป้าหมายแนวทางการพัฒนา 3 ประการ คือ แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจ แนวทางการพัฒนาและโครงสร้างพื้นฐานเพื่อบรรลุมัตถุประสงค์ 2 ประการใหญ่ๆ และ 7 ประการย่อย¹⁷⁵

พ.ศ.2530 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (2530–2534) ได้กำหนดพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังไว้ในแนวนโยบายการพัฒนาด้วย ในการกระจายความเจริญและสร้างความเป็นธรรมแผนงานที่ 9 แผนพัฒนาเมืองและพื้นที่เฉพาะ เรื่อง การเตรียมการพัฒนาพื้นที่เศรษฐกิจใหม่บริเวณอื่นๆ มัตถุประสงค์ที่เตรียมการพัฒนาภาคใต้อย่างเป็นระบบ เพื่อมุ่งสู่การแข่งขันการค้ากับนานาชาติ การกระจายการพัฒนาอุตสาหกรรม และเพื่อประสิทธิภาพการใช้ทรัพยากร¹⁷⁶

พ.ศ. 2530 -2540 ทางราชการได้ส่งเสริมการทำไร่นาสวนผสม เพื่อแก้ปัญหาการค้าข้าวตกต่ำ มีแจกเมล็ดพันธุ์พืช การขุดคูไร่นาสวนผสมให้กับผู้ร่วมโครงการ¹⁷⁷

พ.ศ. 2530-2534 จังหวัดนครศรีธรรมราชกำหนดนโยบายเร่งด่วน ตาม แผนพัฒนาอุตสาหกรรมจังหวัด นครศรีธรรมราช ในระยะต้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 ในส่วนที่เป็นโครงการในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังได้แก่ 1) เร่งรัดโครงการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำปากพนังเพื่อเป็นเส้นทางเชื่อมโยงเลียบชายฝั่งทะเลตะวันออกไปยังท่าเรือน้ำลึกสงขลา และรองรับโครงการสร้างท่าเรือน้ำลึกขนอมใน 2) เร่งรัดการปรับปรุงถนนมาตรฐานสายอำเภอเมืองกับอำเภอปากพนังและได้มีการจัดโครงการนี้เข้าแผนและมียบประมาณแล้ว 87 ล้านบาท ในปีงบประมาณ 2529 3) เร่งรัดการสร้างศูนย์ฝึกวิชาชีพอุตสาหกรรมและการต่อเรือที่อำเภอปากพนัง 4) เร่งรัดการสร้างท่าเทียบเรือประมงและศูนย์ธุรกิจท่าเรือประมง ที่อำเภอปากพนัง 5) ประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อให้มีการก่อสร้างท่าเรือชายฝั่งที่อำเภอปากพนัง 6) ปรับปรุงโครงสร้างการผลิตให้สอดคล้องกับอุตสาหกรรม โดยมีมาตรการคือ ส่งเสริมการรวมกลุ่มของเกษตรกร ได้แก่ กลุ่มสหกรณ์ กลุ่มอาชีพด้านการรวมกลุ่มการขายผลผลิต และปรับปรุงคุณภาพ ร่วมมือกับภาคเอกชนในการพัฒนาการเกษตร โดยเน้นการปรับปรุงโครงสร้างการผลิตด้านการเกษตร เพิ่มประสิทธิภาพการผลิตในเขตก้าวหน้า ปานกลางและล้าหลัง¹⁷⁸

ประมาณ พ.ศ. 2530 - 2531 ส่วนชุมชนตำบลตำบลควนชะลิกและตำบลรามแก้ว สามารถใช้ไฟฟ้าได้ (เริ่มปักเสาไฟฟ้าประมาณ พ.ศ. 2528) และ สำหรับสภาพถนนในช่วงแรกเป็นถนนลูกรัง¹⁷⁹

พ.ศ.2530 ชาวบ้านใน ตำบลกระเจด ตำบลเขาพระบาท ตำบลท่าขนาน และตำบลเสื่อหึ่ง ปรากฏทางเลือกการใช้ประโยชน์ที่ดินหลากหลายขึ้น ได้แก่ การทำไร่นาสวนผสม การทำนาถุ้ง การทำสวนยางพารา หรือมีอาชีพทางเลือกด้านอาชีพที่หลากหลายจากเดิมที่ใช้ปลูกข้าวอย่างเดียว¹⁸⁰

ในช่วงปี 2530-2535 การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของการเก็บเกี่ยวข้าว คือ การเข้ามาของรถเกี่ยวข้าวแบบครบวงจร โดยรถเกี่ยวข้าวดังกล่าวจะทำหน้าที่ตั้งแต่ตัดข้าวจากนั้นจะนวดเป็นเมล็ดและบรรจุกระสอบให้เรียบร้อย โดยมีนายหน้าในพื้นที่ติดต่อรถเกี่ยวข้าวมาจากสุพรรณบุรีและพิษณุโลก¹⁸¹

ช่วงต้นทศวรรษที่ 2530 (ประมาณ พ.ศ.2532-2535) ไร่นาสวนผสมเกิดขึ้นตามแบบแผนของทางการเกิดขึ้นและขยายตัวเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงปลายทศวรรษ โดยมีหน่วยงานสนับสนุน เช่น สำนักงานเกษตรจังหวัด นครศรีธรรมราช องค์การบริหารส่วนจังหวัดนครศรีธรรมราช สำนักงานพัฒนาชุมชนสำนักงานวิจัยเพื่อพัฒนาระบบการ

¹⁷⁵ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁷⁶ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁷⁷ สุนทรารักษ์ . 3-5

¹⁷⁸ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁷⁹ ภัทรวรรณ.4-8

¹⁸⁰ ไพโรจน์ . 4-3

¹⁸¹ ไพโรจน์ . 3-4

ทำฟาร์มพื้ปลูก ดำเนินโครงการขุดเพื่อแปรเปลี่ยนที่นาเป็นร่องสวน ประมาณ 10 ราย รายละ ประมาณ 1-5 ไร่ ขนาดกว้าง 6-12 เมตร ยาว 40-30 เมตร ลึกประมาณ 1.5 เมตร จำนวน 3-6 ร่องสวนต่อครัวเรือน¹⁸²

พ.ศ.2531 (พฤษภาคม) เกิดน้ำท่วมหนัก บ้านเรือนส่วนมากจะจมน้ำ น้ำท่วมครั้งใหญ่ในภาคใต้มีเหตุการณ์ซุงถล่มที่กะทูน ภูเขาถล่มที่คีรีวง และน้ำท่วมในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง¹⁸³

พ.ศ.2531 (19 ตุลาคม) จ.อ.ประทีป ทิพย์มาศ ครูโรงเรียนเทคโนโลยีทัศนศึกษา อําเภอปากพนัง ได้ร้องทุกข์ผู้ว่าราชการจังหวัดนครศรีธรรมราชขอให้ช่วยสั่งการให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องซ่อมถนนถนนสายปากพนัง-นครศรีธรรมราช ช่วงติดต่อกับเทศบาลปากพนัง¹⁸⁴

พ.ศ.2531 (พฤษภาคม) น้ำท่วมใหญ่ภาคใต้ ซุงถล่มที่กะทูน ภูเขาถล่มที่บ้านคีรีวง และพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ทำให้หน้าข้าวเปียกเน่าเสียหาย¹⁸⁵

พ.ศ.2531 (24 ธันวาคม) มีพระราชดำริ ครั้งที่ 2 เกี่ยวกับโครงการแม่น้ำปากพนัง แก่หม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริจักรพันธ์ อธิบดีกรมชลประทานพร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง ณ อาคารชัยพัฒนา สวนจิตรลดา ในการบรรเทาอุทกภัยและฟื้นฟูพื้นที่ที่ได้รับความเสียหาย จึงเกิดโครงการพัฒนาและฟื้นฟูพื้นที่ภาคใต้ที่ประสบอุทกภัย” ได้รับอนุมัติจากคณะรัฐมนตรี¹⁸⁶

พ.ศ. 2531 หลังน้ำท่วมตัวแทนเกษตรกรในเขตอำเภอยะหริ่งใหญ่ อำเภห้วยไทร และอำเภอปากพนัง เดินทางไปประท้วงที่กรุงเทพ 10 วัน 10 คืน เพื่อเสนอโครงการจากลุ่มน้ำปากพนังจำนวน 2,500 ล้านบาท จากโครงการขุดน้ำตาชาวดัตช์ที่นายอันวานัน วัฒนพงศ์ศิริรัฐมนตรี ประจำสำนักนายกรัฐมนตรีขณะนั้นเป็นผู้รับผิดชอบ นำโดยอาจารย์อารมณ มีชัย พระนิพนธ์ โสติโก อาจารย์เกษม จันทรวิโรฒ ผู้ใหญ่สุวรรณโน ถนอมกาย นายไพโรจน์ ชูช่วย ผู้ใหญ่ชิน สุขเกื้อ ผู้ใหญ่วาสนา สุขเกื้อ อาจารย์เจริญ สุรราช หนึ่งณรงค์ บ้านนาหมาด นายหวง ทิพย์บุญแก้ว¹⁸⁷

พ.ศ. 2531 การทำนาก็ยังมีความเข้มข้น ชาวบ้านใช้ที่ดินเพื่อการทำนาคิดเป็นร้อยละ 86.82¹⁸⁸

พ.ศ. 2532 เกิดพายุไต้ฝุ่นเกย์ ส่งผลให้เกิดภาวะแล้งอย่างหนัก ฝนไม่ตก ชาวนาต้องการน้ำจึงมีการสูบน้ำจากคลองสาขา และแม่น้ำปากพนังขึ้นมาใช้อุปโภคบริโภคเป็นจำนวนมาก จึงทำให้ระดับน้ำในแม่น้ำปากพนังเหลือน้อย ส่งผลให้น้ำทะเลรุกตัวเข้าสู่แม่น้ำปากพนังเป็นระยะทางประมาณ 100 กิโลเมตร จนถึงอำเภอชะอวด และน้ำเค็มได้กระจายตัวไปตามลำน้ำสาขาสร้างความเสียหายให้เกษตรกรจำนวนมาก ประกอบกับน้ำเสียที่เกิดจากการทำนาถูกได้ไหลลงไปลำน้ำต่างๆ ทำให้พื้นที่บริเวณลำน้ำสาขา และสภาพน้ำเป็นน้ำเค็ม ส่งผลให้มีสภาพเป็นดินเค็ม น้ำเค็ม ไม่เหมาะสมในการทำเกษตรประเภทเพาะปลูก¹⁸⁹

พ.ศ.2532 นาทุ่งแบบกึ่งนาข้าวมาบทยาท มีการไหลเข้าของทุนต่างถิ่น และทุนต่างชาติ รวมทั้งกระแสความสนใจในการลงทุนของคนในพื้นที่ และภาครัฐ การเลี้ยงกุ้งทำเจริญเติบโตเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วเนื่องจากราคาสูงทำให้ชาวนาส่วนใหญ่ได้เปลี่ยนอาชีพของตนเองมาทำนาทุ่งมากขึ้น มีอาชีพที่เกี่ยวกับกุ้งในพื้นที่มากขึ้น เช่น รับจ้างเลี้ยงกุ้ง ฝึบกุ้ง คัดแยกกุ้ง จับกุ้ง ขายอาหารและยากุ้ง เป็นต้น¹⁹⁰

¹⁸² สมใจ.3-9

¹⁸³ สมใจ.2-6 , ไพโรจน์ . 3-4

¹⁸⁴ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁸⁵ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁸⁶ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁸⁷ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁸⁸ สมใจ.3-6

¹⁸⁹ สมใจ. 4-1

¹⁹⁰ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินทรานันต์ ,4-11 , สุนทราภรณ์ . 3-5

พ.ศ.2532 การทำนาทุ่งแบบพัฒนาได้เข้ามาในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง โดยเฉพาะบริเวณนาข้าวริมทะเล เขตตำบลต่างๆของ อำเภอกุฉินารายณ์ อำเภอกปากพนัง และพื้นที่นาข้าวริมแม่น้ำปากพนังและลำคลองสาขาในตำบลต่างๆของอำเภอเชียรใหญ่ อำเภอกุฉินารายณ์ อำเภอกปากพนัง¹⁹¹

พ.ศ.2532 (4 มีนาคม) ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบและอนุมัติตามข้อเสนอของกรม ประมงให้ดำเนินการโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเพื่อการเพาะเลี้ยงกุ้งทะเล โดยใช้เทคโนโลยีแผนใหม่และระบบชลประทานน้ำเค็ม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจะมุ่งพัฒนาอาชีพ พัฒนาความเป็นอยู่ กระจายรายได้สู่ท้องถิ่น และลดปัญหาความยากจนด้วยการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งบริเวณลุ่มน้ำปากพนังเพื่อเพาะเลี้ยงกุ้งพื้นที่ที่จะดำเนินการนั้น แบ่งออกเป็น 2 แปลง คือ พื้นที่สาธารณะประโยชน์ (เนื้อที่ 2,000 ไร่) และพื้นที่ที่ราษฎรมีสิทธิครอบครองและประสงค์เข้าร่วมโครงการอีก 2,000 ไร่ โดยอนุมัติเงินงบประมาณ 200 ล้านบาท ซึ่งในปีงบประมาณ 2533 สำนักงบประมาณ จัดสรรให้จำนวน 42 ล้านบาทเพื่อจ่ายเป็นปีแรก สำหรับในการดำเนินงานนั้นมีการประชุมที่ศาลากลางจังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อ 4 กันยายน 2532 ประกอบด้วยอธิบดีกรมประมง ผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอในพื้นที่และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เขตเลือกตั้งที่ 3 มีมติเลือกเอาพื้นที่สาธารณะประโยชน์ที่สงวนเลี้ยงสัตว์ทุ่งหน้าโกฏี อำเภอกปากพนัง เนื้อที่ 2,600 ไร่ และพื้นที่ราษฎรมีสิทธิและประสงค์เข้าร่วมโครงการคือ กลุ่มเกษตรกรปากกระแจะ อำเภอกุฉินารายณ์ เนื้อที่ 1,000 ไร่ แต่เนื่องจากกระแจะงบประมาณอาจจะไม่เพียงพอจึงให้เริ่มในพื้นที่ทุ่งหน้าโกฏีก่อน ขณะนี้ได้เริ่มแล้ว โดยมีผู้เข้าร่วม 164 ราย ในพื้นที่ 1,300 ไร่ ส่วนที่บ้านปากกระแจะนั้น บริษัทเครือเจริญโภคภัณฑ์ (CP) เข้าไปร่วมดำเนินการด้วย¹⁹²

พ.ศ.2532 (4 มีนาคม) คณะรัฐมนตรี ได้อนุมัติ “โครงการพัฒนาและฟื้นฟูพื้นที่ภาคใต้ที่ประสบอุทกภัย” ให้ดำเนินการ 7 ปีเริ่มในงบประมาณ 2532 มี 7 โครงการย่อยในพื้นที่ต่างๆ และ 1 ใน 7 นั้นคือ “โครงการบรรเทาอุทกภัยแม่น้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช” โดยมีเป้าหมายขุดลอกคูคลองธรรมชาติ ขุดคลองสายใหม่พร้อมอาคารประกอบต่างๆ¹⁹³

พ.ศ.2532 (พฤศจิกายน) นายธานี ศักดิ์เศรษฐ์ ในบทบาทของนักการเมืองพื้นที่นี้ได้ปรากฏการณ์การพัฒนาและให้สัมภาษณ์ถึง“การแก้ปัญหาการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ต่อสมาคมสังคมนักข่าวแห่งประเทศไทย”¹⁹⁴

พ.ศ.2532 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้ปรับปรุงจัดทำแผนพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอีกครั้งหนึ่ง¹⁹⁵

ช่วง 2533 แรงงานอีกส่วนหนึ่งได้เคลื่อนย้ายหางานทำในตัวเมืองต่าง ๆ และกรุงเทพฯ ซึ่งส่งผลให้เกิดปัญหาการขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตรตามมา ส่วนที่เหลือในภาคเกษตรจึงเป็นแรงงานตั้งแต่วัยกลางคนขึ้นไป ทำให้การผลิตในภาคเกษตรหันมาใช้แรงงานมากขึ้น ซึ่งจะเป็นการผลักภาระต้นทุนการผลิตของชาวนาให้สูงขึ้น¹⁹⁶

พ.ศ.2533 การเปลี่ยนที่ดินนาข้าวให้เป็นการทำไร่นาสวนผสมกำลังได้รับการยอมรับจากราษฎรมากขึ้นและถูกผลักดัน ให้เป็นทางเลือกใหม่ของประชาชนจากทางราชการเพื่อแก้ไขปัญหาการผลิตข้าวในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำปากพนัง เกษตรต้องการให้ทางราชการช่วยแปรสภาพนาข้าวหรือขุดคูคลองให้เป็นไร่นาสวนผสมมากขึ้น จนมีการ “ชิงรถ” หมายถึง รถแบคโฮ ขององค์การบริหารส่วนจังหวัด ระหว่างประชาชนอำเภอเชียรใหญ่ อำเภอกปากพนังและอำเภอกุฉินารายณ์ เพราะรถขุดไม่เพียงพอ ในที่สุดมีการเดินขบวนกันมาชุมนุมที่ศาลากลางจังหวัดนครศรีธรรมราช 10 วัน 10 คืน นำโดยเกษตรกร 3 อำเภอ ได้แก่ พระนิพนธ์ วัดปากเชียร ผู้ใหญ่สุวรรณ ถนอมกาย กำนันเอียด ศรีเจริญ อาจารย์เจริญ สุรราช ผู้ใหญ่ชิน สุขเกื้อ หนึ่งณรงค์ ทานาค อาจารย์อารมณ มีชัย นายประสิทธิ์ ช้วยไทร บางศาลา นายจำนงค์ ดอนช้างตาย

¹⁹¹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁹² ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁹³ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁹⁴ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁹⁵ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁹⁶ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ ,4-4

นายหวง ทิพย์บุญแก้ว บ้านราม นายจิต สมัย เขาพระบาท เพื่อเรียกร้องให้ทางราชการจัดการขุดไปบริการขุดไรนาสวนผสม¹⁹⁷

พ.ศ. 2534 มีนายทุนเข้ามาวันซื้อที่ดิน บริเวณคลองหัวไทร ถึงชายทะเล เพื่อทำนาเกลือ ทำให้พื้นที่ทำการเพาะปลูก ถูกเปลี่ยนการครอบครองที่ดิน จากชาวนาและสวนผัก เป็นของนายทุน เป็นเหตุให้สภาพดินเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว โดยตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2534 พื้นที่นาบริเวณสองฝั่งคลองหัวไทร ได้รับผลกระทบจากการระบายน้ำในนาเกลือลงสู่คลองหัวไทร ทำให้น้ำในคลองหัวไทรเป็นน้ำกร่อยและน้ำเค็มตลอดปีไม่สามารถใช้ปลูกข้าวและผักได้ ทำให้พื้นที่นารกร้างว่างเปล่า เนื่องจากการเลี้ยงกุ้งกุลาดำรุกล้ำเข้าไปยังบริเวณนาข้าวอย่างรวดเร็ว ผลกระทบ ทำให้เกิดความขัดแย้งเกี่ยวกับน้ำจืด น้ำเค็มระหว่าง ชาวนากับชาวนากุ้งกุลาดำ น้ำเน่าเสีย สภาพแวดล้อมทรุดโทรม น้ำในคลองหัวไทรเค็มตลอดปี โดยที่ระยะเวลาของกุ้งกุลาดำในระยะที่โง่ตั้งแต่ พ.ศ. 2534 - 2542 เนื่องจากนายทุนเข้ามาเลี้ยงกุ้งกุลาดำได้ผล โดยใช้เงินทุน และเทคโนโลยีในการประกอบการ ชาวนาเริ่มเปลี่ยนจากนาข้าว มาเป็นนาเกลือ สภาพเศรษฐกิจและสังคมเปลี่ยนแปลงไป เติบโตอย่างรวดเร็ว ในยุคนี้ถือว่าเป็นยุคทองของคนหัวไทรก็ว่าได้ เพราะเลี้ยงกุ้งกุลาดำได้ผล มีเงินสร้างบ้าน สร้างฐานะ ในยุคนี้เอง เกิดคำขวัญของอำเภอหัวไทร ว่า “ เมืองนาเกลือ ฟุ้งนาข้าว จ้าวทะเล เสน่ห์หาดทราย มากหลายศิลปิน ” ซึ่งเป็นผลดีในระยะสั้น แต่เป็นผลเสียต่อสภาพแวดล้อม เช่น น้ำเสีย โรคกุ้ง ราคาเกลือตกต่ำ¹⁹⁸

พ.ศ. 2534 เป็นต้นมา ธนาคารหมู่บ้านเป็นกลุ่มทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายเป็นที่รู้จักของคนในลุ่มน้ำปากพนัง โดยได้เริ่มจัดตั้งธนาคารหมู่บ้านขึ้นมาจากการได้รับแนวคิดจาก อาจารย์จำนงค์ สมประสงค์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ขบวนการธนาคารหมู่บ้านมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เกิดจากการได้รับความนิยมนจากชาวบ้านอย่างมาก¹⁹⁹

พ.ศ. 2534 (พฤษภาคม) สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จอำเภอหัวไทร โดยนำคณะนักเรียนจากโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าเยี่ยมชมกิจการศูนย์ส่งเสริมการเลี้ยงกุ้งภาคใต้ ในเครือบริษัทเจริญโภคภัณฑ์ 200

พ.ศ.2534 กรมทางหลวงอนุมัติปรับปรุงทางหลวงสายนครศรีธรรมราช-ปากพนัง งบประมาณ 78,828,030 บาท และก่อนหน้า (พ.ศ.2531) มีการก่อสร้างปรับปรุงทางที่เป็นเส้นทางที่มีการลอบเผารถแทรกเตอร์ การเรียกค่าคุ้มครอง 2 ล้านบาท ลอบยิงรถแบคโฮ เรียกค่าคุ้มครอง 2 ล้านบาท ขวางระเบิดเอ็ม 67 2 ลูก ยิงเอ็ม 16 ใส่บ้านพักคนงาน และเรียกค่าคุ้มครอง 2.5 ล้านบาท เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น 3 ครั้ง ตั้งแต่ช่วงเดือนมิถุนายน 2531-ตุลาคม 2531²⁰¹

พ.ศ.2534 ฝนแล้งต่อเนื่อง 7 เดือน (มกราคม ถึง กรกฎาคม) ราคาข้าวสูงเกี่ยวละ 8000 บาทเศษส่งผลให้ขาดแคลนน้ำจืดอย่างรุนแรงและน้ำเค็มรุกตัวเข้า สูแหล่งน้ำธรรมชาติ โดยเฉพาะคลองสุขุม แหล่งเก็บน้ำจืดและส่งน้ำเป็นน้ำดิบให้กับประปาเทศบาลปากพนังจนทำ ประปาไม่ได้ ขาดแคลนทั้งน้ำดื่มและน้ำใช้ ส่งผลให้ราษฎรในพื้นที่ฝั่งขวาแม่น้ำปากพนังหรือพื้นที่ริมทะเลในท้องที่อำเภอปากพนังและอำเภอหัวไทรต้องซื้อน้ำดื่ม น้ำใช้ในครัวเรือนที่สูงมาก เช่น รถกระบะเล็กกรละ 300- 500 บาท²⁰²

พ.ศ.2534 -2537 กรมทางหลวงดำเนินการก่อสร้างสะพานข้ามแม่น้ำปากพนัง ที่ตำบลหูล่อง หลังจากที่มีการประกวดราคา 4 ครั้ง เมื่อวันที่ 29 สิงหาคม 2534 ถึงวันที่ 13 พฤษภาคม 2537 งบประมาณ 151,252,000 บาท ซึ่งมีลักษณะสะพานคอนกรีตยาว 820 เมตร ผิวจราจรกว้าง 10.00 เมตร ทางเท้าข้างละ 1.25 เมตร พ.อ.วินัย คงสมพงศ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม ได้ทำพิธีเปิดใช้สะพานข้ามแม่น้ำปากพนัง หลังจากดำเนินการก่อสร้างมากกว่า 3 ปี²⁰³

¹⁹⁷ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁹⁸ สัมภาษณ์กลุ่มย่อย ใน ภัทรวรรณ .4-7 และ,4-8

¹⁹⁹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ ใน ไพโรจน์ . 4-20

²⁰⁰ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²⁰¹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²⁰² ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²⁰³ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

พ.ศ.2535 (วันที่ 9, 11 ตุลาคม) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชทานพระราชดำริเกี่ยวกับการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง ณ สถานีสูบน้ำบ้านโคกกุแว ตำบลพร่อนและสถานีสูบน้ำตอหลัง ตำบลไพรวัน อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส²⁰⁴

พ.ศ. 2535 ข้าพพันธุ์ส่งเสริม ก.ข. 1 มา เริ่มเข้ามาครั้งแรก²⁰⁵

พ.ศ.2535 แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 (2535-2539) ได้ระบุพื้นที่อำเภอปากพนัง ไว้ในการปรับโครงสร้างการผลิตการเกษตรกรรมและการกระจายอุตสาหกรรมไปสู่ภูมิภาค เกี่ยวกับการพัฒนาความพร้อมของเกษตรกร โดยให้ความช่วยเหลือเป็นพิเศษแก่กลุ่ม หรือ พื้นที่ที่มีปัญหาทางการเกษตรเป็นการเฉพาะ²⁰⁶

พ.ศ.2535 (12 มิถุนายน) คณะกรรมการตำบลบางศาลาและนายจวน ศรีเจริญ กำหนดตำบลบางศาลา อำเภอปากพนัง ได้ทำหนังสือร้องเรียนนายอำเภอปากพนัง โดยอ้างถึงปัญหาไม่สามารถใช้สะพานได้ในเพราะการที่ทางราชการสร้างถนนลูกรังเลียบบนน้ำปากพนังเริ่มจากอำเภอปากพนังถึง อำเภอเชียรใหญ่ 22 กิโลเมตร และเหตุที่หน่วยงานฝ่ายน้ำล้นบางไพรปิดถนนเพื่อซ่อมประตูประบายน้ำระยะยาว ก่อให้เกิดความเดือดร้อนในการเดินทาง ของนักเรียน การขนพืชผักไปตลาด และการขนส่งอาหารไปนาทุ่ง จึงประชุมราษฎรและมีมติขอความช่วยเหลือต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อให้ประสานงาน 1) จัดสร้างสะพานชั่วคราวข้ามคลองบางไพร 2) จัดสรรงบประมาณสร้างสะพานถาวร 3) จัดซ่อมถนนที่เป็นหลุมเป็นบ่อตั้งแต่อำเภอปากพนังถึงอำเภอเชียรใหญ่²⁰⁷

พ.ศ.2535 นักพัฒนาเอกชนในพื้นที่ลุ่มน้ำเชื่อมโยงเครือข่ายจัดตั้งชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำปากพนัง สถานีบ้านเลขที่ 44/1 หมู่ที่ 2 ตำบลทรายขาว อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช 80170 โดยมีอาจารย์บุญธรรม เทอดเกียรติชาติ เป็นประธานชมรมฯ อาจารย์ปลื้ม เทอดเกียรติชาติ อาจารย์โสภณ พรหมทองแก้ว นายสวาท เอียดตน นายไพโรจน์ ชูช่วย นายหวง ทิพย์บุญแก้ว นายเชาวลิต สถาพรนวงศ์ นายณรงค์ คงมาก นายฝาก ตรีถวัลย์ นายกิม ภคเมธาวี นายกระจำ มาแก้ว นายรินทร์ ศรีเพชร นายกิจรัตน์ ณ นคร นางหนูเขียน ดั่งใหญ่ นายภานุทัต มุสิกะ เป็นคณะกรรมการ มีการออกจดหมายข่าว การะเกด ที่กำหนดวัตถุประสงค์ว่า เป็นสารเชื่อมสายใยเครือข่ายองค์กรประชาชนลุ่มน้ำปากพนัง โดยก่อนหน้านั้น เมื่อเดือนเมษายน 2535 มีการประชุมคณะกรรมการกลุ่มเกษตรกรทางเลือก ภาคใต้ที่ โรงเรียนบ้านหัวค่าย ตำบลทรายขาว อำเภอหัวไทร จากนั้น พฤษภาคม 2535 ประชุมร่วมกันระหว่างคณะทำงานด้านสิ่งแวดล้อมจากจังหวัดนครศรีธรรมราช สงขลา ตรัง พัทลุง สุราษฎร์ธานีและ ที่สวนเกษตรนิเวศธรรมชาติของอาจารย์บุญธรรม เทอดเกียรติชาติ ส่วนวันที่ 2-4 ตุลาคม 2535 มีการการสัมมนาเพื่อหาแนวทางการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมเน้นในลุ่มน้ำปากพนัง ใน 3 ประเด็น คือ ผลกระทบจากการนาุ้ง ปัญหาสารพิษทางการเกษตร และปัญหาแหล่งน้ำเพื่อใช้สอยและใช้ในการเกษตร ที่โรงเรียนทรายขาววิทยา ตำบลทรายขาว อำเภอหัวไทร มีนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ โครงการแลได้ เจ้าหน้าที่กรมชลประทาน ตัวแทนเกษตรกรจากอำเภอในเขตลุ่มน้ำปากพนัง คณะกรรมการชมรม²⁰⁸

พ.ศ.2535 (9 ตุลาคม) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริ ครั้งที่ 3 ณ สถานีสูบน้ำบ้านโคกกุแว ตำบลพร่อน อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส เมื่อคราวเสด็จ แปร พระราชฐาน ณ พระตำหนักทักษิณราชวิเวศน์ มีพระราชดำริ สรุปความว่าการก่อสร้างประตูประบายน้ำปากพนังพร้อมอาคารประกอบ ณ บริเวณปากแม่น้ำปากพนัง ห่างไปทางทิศใต้ประมาณ 3 กิโลเมตร อย่างเร่งด่วนเพื่อป้องกันน้ำทะเลไม่ให้ไหลเข้าแม่น้ำและกักเก็บน้ำจืดไว้ในแม่น้ำและตามลำน้ำต่างๆ สำหรับการบรรเทาน้ำท่วมควรขุดคลองระบายน้ำแยกจากแม่น้ำปากพนัง เพิ่มเติมตามความเหมาะสม²⁰⁹

²⁰⁴ สมใจ. 4-2

²⁰⁵ สมใจ.3-6

²⁰⁶ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²⁰⁷ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²⁰⁸ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²⁰⁹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

พ.ศ.2535 (11 ตุลาคม) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชดำริ ครั้งที่ 4 สถาปนาตอหลังตำบลไพรวัน อำเภอดงบัง จังหวัดนครราชสีมา สรุปลานกิจกรรมต่อเนื่อง เพื่อช่วยเหลือราษฎรในการประกอบอาชีพและพัฒนาความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น ควรให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายต่างๆที่เกี่ยวข้องรวมทั้งฝ่ายทหารร่วมช่วยกันพัฒนาให้เกิดผลควบคู่ไปกับการดำเนินการด้านแหล่งน้ำ และควรสร้างเขื่อนทดน้ำในแม่น้ำปากพอง ณ จุดห่างจากอำเภopakพองไปทางทิศใต้ประมาณ 5 กม. เพื่อป้องกันน้ำเค็มบุกรุกและเก็บน้ำจืดไว้ในลำน้ำสำหรับให้เกษตรกร ใช้ทำการเกษตร และมีน้ำใช้อุปโภคบริโภคตลอดปี รวมทั้งเป็นแหล่งน้ำดิบ สำหรับใช้ผลิตประปาของอำเภopakพองพร้อมทั้งก่อสร้างระบบระบายน้ำออกจากพื้นที่น้ำท่วมลงทะเลให้เร็วที่สุด²¹⁰

พ.ศ.2535 มีการศึกษาดำเนินงานแบ่งแนวเขตระหว่างนาข้าวกับนาทุ่งในเขตพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพองเขตจังหวัดนครศรีธรรมราชซึ่งมีราษฎรเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำใน 3 อำเภอ คือ อำเภอปากพอง อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอหัวไทร จำนวน 17 ตำบล และ 64 หมู่บ้าน 1,484 ราย พื้นที่ 9,114.6 ไร่²¹¹

พ.ศ.2536 นางุ้งเติบโต ขยายตัวรวดเร็วมาก มีทั้งการบรรจุการเลี้ยงกุ้งลงในแผนพัฒนาลุ่มน้ำปากพอง การสนับสนุนการลงทุน งดเว้นภาษี และการให้ความรู้ในเรื่องเทคโนโลยีการเลี้ยงกุ้ง²¹²

พ.ศ. 2536 (วันที่ 4 ธันวาคม) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัส แนวทางการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพอง เป็นการก่อเกิดการพัฒนาพื้นที่พัฒนาตามแนวพระราชดำริ²¹³

พ.ศ.2536 (15 มกราคม) คณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (กปร.) มีฯพณฯ นายกรัฐมนตรี นายชวน หลีกภัย เป็นประธาน ได้มีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการบริหารโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพอง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ที่ 1/2536 ลงวันที่ 15 มกราคม 2536 และเพิ่มเติมตามคำสั่งที่ 2/2536 ลงวันที่ 11 กุมภาพันธ์ 2536 เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปตามพระประสงค์ ต่อมาคณะกรรมการบริหารฯ ได้แต่งตั้งคณะอนุกรรมการขึ้นอีก 4 คณะ คือ คำสั่งคณะกรรมการบริหารโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพองอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ที่ 1/2536 ลงวันที่ 11 กุมภาพันธ์ 2536. คำสั่งที่ 3 /2536 ลงวันที่ 16 กรกฎาคม 2536, คำสั่งที่ 3/2536 ลงวันที่ 23 ตุลาคม 2536 และคำสั่งที่ 1/2537 ลงวันที่ 25 มีนาคม 2537 คือ 1. คณะอนุกรรมการดำเนินงานโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพอง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ 2. คณะอนุกรรมการฝ่ายก่อสร้างด้านชลประทาน 3. คณะอนุกรรมการประชาสัมพันธ์โครงการพื้นที่พัฒนาลุ่มน้ำปากพอง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ 4. คณะอนุกรรมการฟื้นฟูระบบการเกษตรในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพอง²¹⁴

พ.ศ. 2536 (2 ตุลาคม) พระราชดำริครั้งที่ 6 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานวโรกาส ให้คณะกรรมการบริหารโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพอง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ เข้าเฝ้าฯ ณ ตำหนักทักษิณราชนิเวศน์ จังหวัดนครราชสีมา เป็นแนวทางดำเนินโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพอง มี รายละเอียด สรุปลานนี้ 1) ควรเร่งดำเนินการก่อสร้างประตูปรับน้ำปากพองให้เสร็จโดยเร็ว เพราะงานนี้เป็นจุดเริ่มต้นและเป็นจุดหลักในการแก้ปัญหา การขาดแคลนน้ำจืด สำหรับการเกษตร การอุปโภคบริโภค ป้องกันน้ำทะเลรุกในฤดูแล้ง และปัญหาน้ำท่วมที่ทำกินของราษฎรในฤดูฝน นอกจากนี้ควรก่อสร้างโครงการอื่นที่ต่อเนื่องแยกเป็นโครงการย่อยต่างๆ 2) เพื่อสามารถที่จะแก้ไขปัญหาที่น้ำท่วมพื้นที่ทำกินของเกษตรกรควรดำเนินการดังนี้ 2.1 ควรพิจารณาขุดคลองระบายน้ำพร้อมอาคารควบคุม เพื่อระบายน้ำจากแม่น้ำปากพองออกทางทะเลบริเวณหน้าประตูปรับน้ำ 2.2 ควรเร่งปรับปรุงโดยการขุดลอกคลองขยายคลองท่าพญาพร้อมก่อสร้างประตูปรับน้ำท่าพญาที่ริมทะเลควรเร่งปรับปรุงโดยการขุดลอก คลองบ้านกลาง 2.3 คลองปากพองและขุดลอกหน้าโกฏี พร้อมก่อสร้างประตูปรับน้ำเสีอรั้งและประตูปรับน้ำ หน้าโกฏีที่กรมชลประทานกำลังก่อสร้าง 2.4 ควรพิจารณาขุดลอกคลองระบายน้ำสายชะอวด แพรกเมืองพร้อมทั้งพิจารณาก่อสร้างประตูปรับน้ำชะอวด 3.ควร

²¹⁰ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²¹¹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²¹² นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ ,4-11 และ 4-12

²¹³ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ .1-5

²¹⁴ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

พิจารณากำหนดแนวเขตที่เหมาะสมเพื่อแยกพื้นที่น้ำจืด(พื้นที่นาข้าว) และพื้นที่น้ำเค็ม(พื้นที่นาเกลือ) ออกจากกัน โดยพิจารณาบริเวณด้านทิศตะวันออกของคลองปากพ่องและแม่น้ำปากพ่องเป็นพื้นที่น้ำเค็มพร้อมทั้งสร้างอาคารประกอบเพื่อป้องกันปัญหาน้ำจืดและน้ำเค็มปะปนกัน รวมทั้งก่อสร้างระบบชลประทานน้ำเค็มเพื่อการเลี้ยงกุ้งและสัตว์น้ำเค็มอื่นๆ4. ควรพิจารณาวางโครงการและก่อสร้างอ่างเก็บน้ำหรือฝายทดน้ำ สภาพภูมิประเทศด้านทิศตะวันตกของกลุ่มน้ำปากพ่อง ที่เป็นเทือกเขาสูง ถัดลงมาเป็นที่ราบเชิงเขา²¹⁵

พ.ศ.2536 (2 ตุลาคม) สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ เสด็จบ้านเนินธัมมัง หมู่ที่ 5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ ทรงเยี่ยมราษฎรและตั้งศูนย์ศิลปาชีพ ทรงตั้งธนาคารข้าว²¹⁶

พ.ศ. 2536 (27-28 กันยายน) สถาบันทรัพยากรชายฝั่ง มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ร่วมกับศูนย์พัฒนาภาคใต้ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติหอการค้าจังหวัดนครศรีธรรมราช สมาจังหวัดนครศรีธรรมราช อำเภอปากพ่องและเทศบาลเมืองปากพ่องจัดประชุมเรื่อง “แนวทางร่วมพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพ่อง” เพื่อหาแนวทาง การกำหนดรูปแบบความร่วมมือระหว่างองค์กรท้องถิ่นหน่วยราชการ และประชาชนในพื้นที่การจัดการใช้ประโยชน์ ทรัพยากรชายฝั่งร่วมกันในแหลมตะลุมพุก ที่โรงแรมไทยโอเตล นครศรีธรรมราช มีผู้เข้าร่วมทั้งสิ้น 42 คน สรุปว่าเพื่อให้การพัฒนาแหลมตะลุมพุก ปากพ่อง มีความเป็นไปได้ สามารถตอบสนองความต้องการของท้องถิ่น ที่ประชุมได้เสนอให้มีการจัดตั้ง “คณะทำงาน” ประกอบด้วยผู้แทนองค์กร ต่างๆ โดยให้ศูนย์พัฒนาภาคใต้และทรัพยากรชายฝั่ง มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำทางวิชาการหรือเป็นเลขานุการคณะทำงาน โดยร่วมกันกำหนดแนวทางการพัฒนาปากพ่อง จัดลำดับความสำคัญของการพัฒนา จัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อขอรับการสนับสนุนด้านงบประมาณจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่อไป²¹⁷

พ.ศ. 2536 (20 ตุลาคม) สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ เสด็จบ้านคอดแดง หมู่ที่ 9 ตำบลเขาพระบาท อำเภอเชียรใหญ่ ตรวจเยี่ยมราษฎร พร้อมจัดตั้งศูนย์ศิลปาชีพ²¹⁸

พ.ศ.2536 (4 ธันวาคม) พระราชทานพระราชดำริครั้งที่ 7 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทาน บรมราชโองการแก่คณะบุคคลที่เข้าเฝ้าฯ เพื่อถวายพระพรชัยมงคล ณ ห้องประชุมดุสิตาลัย พระราชวังจิตรลดารโหฐาน เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา มีการพระราชทานแนวทางการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพ่องอย่างเป็นระบบและชัดเจน²¹⁹

พ.ศ. 2537 เริ่มต้นมีกิจกรรมการพัฒนาตามโครงการพระราชดำริ²²⁰

พ.ศ. 2537 มีระบบชลประทานที่สามารถผันน้ำเข้านา ชาวนาเริ่มเรียนรู้การทำนาปีละ 2 ครั้ง และเริ่มแพร่หลายประมาณ ทำนาแบบวิธีการหว่านน้ำตม ใช้ข้าวพันธุ์ส่งเสริม ชัยนาท1 ตามแบบอย่างของการส่งเสริมจากทางราชการ เป็นยุคที่ใช้ต้นทุนที่เป็นตัวเงินอย่างเห็นได้ชัด²²¹

พ.ศ.2537 (10-11 มกราคม) มีการประชุมร่วมระหว่างตัวแทนองค์กรเอกชน ตัวแทนราชการ นักวิชาการ ตัวแทนเกษตรกรในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพ่อง จำนวน 42 คน ที่ ศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาสาธารณสุขมูลฐานภาคใต้จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยการนำของ นพ.บัญชา พงศ์พาณิช เพื่อหารือเกี่ยวกับโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพ่อง 4 ช่วง คือ 1) ทบทวนความรู้ความเข้าใจ ความเป็นมา สภาพปัญหาและความพยายามแก้ไขในอดีต 2) ทำความเข้าใจโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพ่องอันเนื่องมาจากพระราชดำริ 3) กิจกรรมการพัฒนาของชุมชน พื้นที่หรือพื้นที่บ้าน กรณีศึกษาต่างๆที่มีอยู่

²¹⁵ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²¹⁶ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²¹⁷ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²¹⁸ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²¹⁹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²²⁰ นีรนาก แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินตรานันต์ (1-4 - 1-6) ,สมใจ. 1-10 และ 4-3

²²¹ สมใจ. 4-3

เช่น เกษตรผสมผสาน สวนหลังบ้าน เกษตรยกทรง ชลประทาน ครอบครัว กองทุนชุมชน ร้านค้าชุมชน หัตถกรรม พื้นบ้านเลี้ยงวัว การแบ่งพื้นที่น้ำจืดน้ำเค็ม 4)แนวทางการแสวงหาการมีส่วนร่วมในการพัฒนาโครงการลุ่มน้ำปากพนัง²²²

พ.ศ.2537 (15 มกราคม)ประชาชนลุ่มน้ำปากพนังจำนวน 20 คน นำโดยนายน้อย สุขศรีเมือง รต.ประเสริฐ แก้วหัวไทร นายสราวุธ จันทวิโรจน์ นายต้อง อรรถ นายชูชีพ โปณะทอง นายประเวศ ช่วยนาเขต รายชื่อราษฎรจำนวน 2,874 ราย ร้องเรียนและเดินทางไปยื่นหนังสือแสดงความเห็นต่อผู้ว่าราชการจังหวัดนครศรีธรรมราชเสนอความเห็นเพื่อการเปลี่ยนแปลงจุดที่สร้างเขื่อนกันแม่น้ำปากพนัง (ปตร.ปากพนัง) จากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสให้สร้างเขื่อนที่บ้านบางปี ตำบลหูล่อง อำเภอปากพนัง ไปสร้างที่บ้านท้ายทะเล ตำบลเกาะเกด อำเภอเชียรใหญ่หรือบ้านคง คาล้อม บ้านเนินธัมมัง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่และเมื่อวันที่ 28 มกราคม 2537 คณะบุคคลดังกล่าวได้ไปยื่นหนังสือต่อแม่ทัพภาคที่ 4²²³

พ.ศ.2537 (8 กุมภาพันธ์) ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี นายชวน หลีกภัย ในฐานะประธาน กปร. อนุมัติเงินงบประมาณจากงบกลาง ไว้สำหรับการดำเนินงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการดำเนินโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ในวงเงินไม่เกิน 68,065,180 บาท²²⁴

พ.ศ. 2537 (7 มีนาคม) คณะกรรมการบริการโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ได้ออกคำชี้แจงเกี่ยวกับโครงการ มีลักษณะดังนี้ 1. กรมชลประทานจะก่อสร้างประตูระบายน้ำปิดกั้นแม่น้ำปากพนัง พร้อมอาคารประกอบต่างๆ เพื่อสกัดกั้นน้ำเค็มที่รุกไหลเข้าในแม่น้ำและลำน้ำสาขา ตลอดจนระบายน้ำท่วมที่เกิดจากอุทกภัยในฤดูฝนออกสู่ทะเล ที่บ้านบางปี ตำบลหูล่อง และตำบลบางพระ อำเภอปากพนัง 2. เพื่อบรรเทาอุทกภัย กรมชลประทานจะขุดและขยายลำน้ำเดิมหรือขุดคลองระบายน้ำเพื่อระบายน้ำออกจากพื้นที่ให้ไหลลงสู่ทะเลได้สะดวกและรวดเร็วยิ่งขึ้น พร้อมทั้งก่อสร้างประตูระบายน้ำในคลองต่างๆ สายที่อยู่ติดทะเล 3. เพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างราษฎรผู้ทำนาอยู่กับราษฎรผู้ทำนาข้าว กรมชลประทานจะพิจารณาร่วมกับกรมประมง แบ่งเขตการทำนาข้าวและนากุ้งให้ชัดเจน โดยกรมชลประทานจะรับผิดชอบจัดหาน้ำจืดให้กับการทำนาข้าว และกรมประมงดำเนินการเรื่องชลประทานน้ำเค็มเพื่อจัดหาน้ำเค็มสำหรับการทำนากุ้ง 4.เพื่อให้การบังคับโดยประตูระบายน้ำ เป็นไปตามวัตถุประสงค์ กรมชลประทานจะก่อสร้างทำนบกั้นลำน้ำปากพนังและขุดช่องลัดให้น้ำไหลผ่านประตูระบายน้ำ นอกจากนั้นหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบในการก่อสร้างเส้นทางคมนาคมได้ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีในการก่อสร้างถนนหลายสาย เพื่อให้เป็นเส้นทางคมนาคมที่สะดวกและรวดเร็วแก่ราษฎร²²⁵

พ.ศ. 2537 (8 มีนาคม)ที่ประชุมคณะรัฐมนตรี มีมติเห็นชอบกับร่างพระราชกฤษฎีกากำหนดเขตที่ดินในบริเวณที่จะเวนคืน ตำบลหูล่อง ตำบลบางพระ อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ตามที่กระทรวงเกษตรและสหกรณ์เสนอและสั่งให้สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาตรวจพิจารณาดำเนินการต่อไป โดยร่างดังกล่าวนี้มีสาระคือ เพื่อก่อสร้างประตูระบายน้ำปากพนังตามโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ สำหรับป้องกันน้ำทะเลไม่ให้เข้าในแม่น้ำและเพื่อเก็บน้ำจืดไว้ในแม่น้ำและลำน้ำต่างๆ สำหรับให้ราษฎรใช้ทำเกษตร การอุปโภคบริโภคทั้งเป็นแหล่งน้ำดิบสำหรับใช้ผลิตประปา²²⁶

พ.ศ.2537 (2 ตุลาคม) สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จบ้านเนินธัมมัง หมู่ที่ 9 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่เสด็จเยี่ยมโครงการศิลปาชีพ ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อ 2536 พร้อมทั้งพระราชทานสิ่งของเครื่องใช้ พันธุ์พืช ทรงช่วยเหลือราษฎรยากจน 85 ครัวเรือน ที่ไม่มีรายได้ ทำการเกษตรไม่ได้ เพราะสภาพที่ดินเป็นดินเปรี้ยว²²⁷

²²² ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²²³ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²²⁴ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²²⁵ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²²⁶ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²²⁷ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

พ.ศ.2537 (4 ตุลาคม) สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จโรงเรียนตำรวจ ตระเวนชายแดนท่าข้าม หมู่ที่ 5 ตำบลควนหนองหงส์ อำเภอชะอวด ทรงเยี่ยมเยียนครู นักเรียน และพระราชทานสิ่งของเครื่องใช้ พันธุ์พืชแก่พสกนิกร²²⁸

พ.ศ.2537 (18 ตุลาคม) สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จโรงเรียนขอนแก่นประชาศรี ตำบลขอนแก่น อำเภอชะอวด เสด็จเยี่ยมเยียนราษฎร พระราชทานสิ่งของเครื่องใช้และพันธุ์พืชแก่ราษฎร²²⁹

พ.ศ.2537 (ช่วงเดือนเมษายน) มีระดับการขึ้นลงของระดับน้ำทะเลส่งผลไปถึงบริเวณอำเภอชะอวดที่อยู่ห่างจากแม่น้ำปากพนังประมาณ 100 กิโลเมตร²³⁰

พ.ศ. 2537 - 2549 การเคลื่อนย้ายออกของประชากรในพื้นที่อำเภอเชียรใหญ่และอำเภอปากพนัง พบว่า มีจำนวนประชากรที่ย้ายออกนอกพื้นที่มากกว่าการย้ายเข้า โดยเฉพาะตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2542 เป็นต้นมา จำนวนการย้ายออกมากกว่าการย้ายเข้า แสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนย้ายแรงงานที่ชัดเจน²³¹

หลังจากปี 2537 ช่วงเริ่มก่อสร้างประตูระบายน้ำ (พ.ศ. 2538) ตามโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังตามแนวพระราชดำริ ทรัพยากรสัตว์น้ำมันลดลง พอมีเขื่อนจะมีแต่น้ำจืด จากปลาที่มันเคยอุดมสมบูรณ์ก็หายไป โดยเฉพาะปลาสองน้ำหายไป มันไม่ขึ้นมาวางไข่ เพราะมันจะติดอยู่ตรงที่เขื่อน แต่ว่าถ้ามองในทางกลับกันก็ถือว่าชาวบ้านก็ได้ทำนาสองครั้ง เดิมการทำนาสองครั้ง ทำอยู่แถวๆ ริมคลอง แต่พอมีชลประทาน พื้นที่การทำนาสองครั้งก็ขยายตัวมากขึ้น²³²

พ.ศ. 2538 – 2539 ชาวพันธุ์สูงเสริม ก ก.ข. 5 ก.ข 13 และ 25 เริ่มเข้ามา²³³

พ.ศ. 2538 ได้เกิดวาตภัยและน้ำท่วมหนักในพื้นที่²³⁴

ประมาณ พ.ศ.2538 เกษตรกรกว่าครึ่ง ยังนิยมปลูกข้าวพื้นเมือง ประมาณ ร้อยละ 52.5 แต่ยังมีเกษตรกรประมาณ ร้อยละ 41.8 ที่ใช้ข้าวพันธุ์ดีตามคำแนะนำส่งเสริม มีและมีเกษตรกรบางส่วนที่ไม่สามารถระบุพันธุ์ได้คือร้อยละ 5.7 สำหรับเหตุผลผลในการเลือกพันธุ์ข้าวปลูกเกษตรกรส่วนใหญ่ให้เหตุผล 2 ลักษณะ คือ เลือกปลูกข้าวพื้นเมืองเพราะให้มือน้ำหนักดี ราคาดี ต้นทุนต่ำ²³⁵

พ.ศ. 2538 (12 มกราคม) ผู้ว่าราชการจังหวัดฯ ได้จัดตั้ง“ศูนย์ปฏิบัติการประสานงานโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดนครศรีธรรมราช” แต่งตั้งคณะกรรมการที่ปรึกษาคณะกรรมการอำนวยการและคณะทำงานปฏิบัติการศูนย์ปฏิบัติการประสานงานโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดนครศรีธรรมราช และให้อำเภอในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังจัดตั้งและมีป้าย “ศูนย์ปฏิบัติการประสานงานโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอ...”²³⁶

พ.ศ.2538 ชาวนครศรีธรรมราช โดยเฉพาะชาวลุ่มน้ำปากพนัง ที่ได้ย้ายภูมิลำเนาออกมาประกอบอาชีพนอกพื้นที่ ส่วนใหญ่ในกรุงเทพมหานคร ได้ร่วมกันจัดทำ “โครงการคืนสู่แผ่นดินเกิด ลุ่มน้ำปากพนังสนองพระราชดำริ” และได้ก่อตั้ง “มูลนิธิร่วมพัฒนาแผ่นดินเกิด ลุ่มน้ำปากพนัง สอนองพระราชดำริ” ตามเลขอนุญาตที่ ต.459/2539 เมื่อวันที่ 18 พฤศจิกายน 2539 เพื่อเป็นศูนย์รวมน้ำใจของผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่และได้อพยพไปอยู่ที่อื่นแล้ว ให้คืนสู่แผ่นดินเกิดเพื่อดำเนินงานสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ และเพื่อเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูทดแทน ต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พยายามช่วยกันสร้างที่ประทับแรม ขึ้น ณ ที่อันเป็นจุดเริ่มต้นของโครงการ ตาม “โครงการสร้างบ้านให้พ่อ” บนพื้นที่ 200 ไร่ และได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี แทนพระองค์ เพื่อถวายรายงาน

²²⁸ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²²⁹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²³⁰ ไพโรจน์ . 3-4

²³¹ สมใจ. 4- 22

²³² สมใจ. 4-12, สุนทรารณ . 3-3

²³³ สมใจ.3-6

²³⁴ สุนทรารณ . 3-4

²³⁵ สมใจ. 4-5

²³⁶ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

ความก้าวหน้าโครงการและทอดพระเนตรแบบจำลอง เมื่อ 19 พฤษภาคม 2540 ต่อมาวันที่ 14 สิงหาคม 2541 สมเด็จพระพุฒาจารย์ วัดสระเกศเป็นประธานพิธีลงเสาเข็มเป็นปฐมฤกษ์²³⁷

พ.ศ.2538 (19 กันยายน) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสทางโทรทัศน์ว่า “มีชาวปากพนังเขابอกมาว่า เขาจะทำบ้านให้สร้างตำหนักให้ สร้างขึ้นที่ห้วงงานนั้นเอง ก็ไม่ต้องกลับไปทำที่ภูเขา ทำที่นั่นประชาชนทำ”²³⁸

พ.ศ.2538 (3 พฤศจิกายน) คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ได้มีมติเห็นชอบกับรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยมีมาตรการและแผนปฏิบัติการป้องกันแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อมให้ส่วนราชการต่างๆ ดำเนินการดังนี้ 1.ให้กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ ประกาศกำหนดให้พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นเขตพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อมและเขตควบคุมมลพิษ 2.ให้กรมประมงปรับปรุงกฎหมายเพื่อกำหนดเขตเลี้ยงกุ้งและมาตรการลงโทษผู้ฝ่าฝืน 3.ให้ธนาคารเพื่อเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) สนับสนุนเงินกู้เป็นกรณีพิเศษแก่เกษตรกร ซึ่งทำการเกษตรผสมผสานในเขตพื้นที่น้ำจืด 4.ให้หน่วยราชการที่เกี่ยวข้องปฏิบัติตามมาตรการป้องกันแก้ไขและติดตามตรวจสอบผลกระทบสิ่งแวดล้อมที่กำหนดไว้โดยเคร่งครัด 5.ให้กรมชลประทานรับข้อสังเกตของคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติเกี่ยวกับวิธีการในประชาสัมพันธุ์โดยให้องค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานในพื้นที่มีส่วนร่วมและสนับสนุนการเลี้ยงกุ้งในเขตพื้นที่น้ำเค็ม โดยจัดระบบชลประทานน้ำเค็มตามแนวทางที่กรมประมงดำเนินการ²³⁹

พ.ศ.2538 (7 พฤศจิกายน) คณะรัฐมนตรี เห็นชอบ 1) โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องจากการพระราชดำริ ในปีงบประมาณ 2538-2545 วงเงิน 13,379.75 ล้านบาท 2) แผนปฏิบัติการแก้ไขและพัฒนาสิ่งแวดล้อม โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ปีงบประมาณ 2538-2546 วงเงิน 2,472.75 ล้านบาท 3) เห็นชอบรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม รวมทั้งมาตรการและแผนปฏิบัติการป้องกันแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อม และให้ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องดำเนินการตามมติ ของคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ในคราวประชุมครั้งที่ 8/2538 วันศุกร์ที่ 3 พฤศจิกายน 2538²⁴⁰

พ.ศ. 2539 พบว่าชุมชนรามแก้วเริ่มปลูกข้าวหอมมะลิ และเกษตรตำบลหัวไทร เมื่อสำนักงานเกษตรจังหวัดนครศรีธรรมราช นำพันธ์ข้าวหอมมะลิไปแจกชาวบ้านปรากฏว่าไม่มีชุมชนใดต้องการพันธ์ข้าวดังกล่าวและคิดว่าภาคใต้ไม่สามารถปลูกข้าวหอมมะลิได้ และกลัวว่าปลูกแล้วปูจะมากินเสียหมด ดังนั้นนายชวนะวุฒิ ทิพย์บำรุง มีที่นาอยู่ในตำบลรามแก้วทดลองต้นปลูกข้าวหอมมะลิในเนื้อที่ 20 ไร่ ปรากฏว่าต้นข้าวสวย แต่เจอปัญหาน้ำท่วม จึงเหลือผลผลิตแค่เพียง 5 กระสอบ (400 กิโลกรัม หรือ 40 ถัง) เฉลี่ย 2 ถัง (20 กิโลกรัม) ต่อไร่ และนำข้าวเปลือกดังกล่าวมาเป็นพันธ์มาปลูกในปีต่อมาและได้ผลผลิตประมาณ 48 ถัง ต่อไร่ซึ่งถือว่ายังน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับข้าวพันธ์ชัยนาทซึ่งปลูกได้ประมาณ 80 - 90 ถังต่อไร่²⁴¹

พ.ศ. 2539 - 2540 ราคาข้าวเปลือกสูงมาก เป็นแรงจูงใจให้ ชาวนาเพิ่มปริมาณที่นาขึ้น พื้นที่ที่เคยทิ้งร้างว่างเปล่า ก็ถูกนำมาใช้เป็นที่ทำนาปลูกข้าวจนเต็มพื้นที่ จึงอาจกล่าวได้ว่าสภาพทางเศรษฐกิจส่งผลต่อปริมาณที่ดินสำหรับทำนา²⁴²

พ.ศ.2539 ราษฎรใน 3 อำเภอของลุ่มน้ำปากพนัง นำโดยนางหวง ทั่นเซ้ง และนายประจวบ บ้านราม นายอรุณ บ้านเกาะทัง ทำการล่ารายชื่อได้ประมาณ 100 คน เพื่อให้สมัครหรือแจ้งความประสงค์ว่าจะไปต่อรองกับกรมประมงเพื่อ

²³⁷ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²³⁸ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²³⁹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²⁴⁰ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²⁴¹ ภัทรวรรณ . 5 - 31

²⁴² ภัทรวรรณ . 5 - 6

เข้าร่วมโครงการไปเลี้ยงกุ้งในพื้นที่โครงการชลประทานน้ำเค็มหน้าโกฏี และมีการเรียกเก็บเงินค่าสมัคร ค่าเดินทางและประสานงานกับเจ้าหน้าที่ จนในที่สุดมีการจับกุมฐานลอกขัง และติดคุกที่ศาลปากพนัง²⁴³

พ.ศ. 2539 มีการรื้อถอนถนนภายในหมู่บ้านเป็นครั้งแรก จึงเป็นจุดเปลี่ยนวิถีชุมชน โดยชาวบ้านค่อยๆปรับเปลี่ยน ขยับขยายการก่อสร้างบ้านเรือนตาม มาสร้างบ้านเรือนรอบๆ ถนน และปรับเปลี่ยนเป็นบ้านลักษณะสมัยใหม่²⁴⁴

พ.ศ. 2540 นักแอ่นปากพนังได้รับความนิยมมาก ปัจจุบันเป็นธุรกิจที่โดดเด่นในพื้นที่เมืองปากพนัง คือ บ้านนกแอ่น ที่เรียกว่า “คอนโดนก” เป็นการลงทุนสร้างตึกให้นกแอ่นอาศัย และเก็บรังนกขาย ธุรกิจนี้สร้างรายได้ให้แก่เจ้าของมหาศาล ช่วงที่ถูกกิโลละ 1,000 กว่าบาท ตอนราคาสูงที่สุดกิโลละ 60,000-80,000 บาท ขณะนี้ประมาณ 40,000-60,000 บาท แล้วแต่ความสวยงาม ราคาตอนนี้ตกลงมา 20,000 บาท แต่รายได้จากรังนกไม่ได้ทำให้เงินหมุนในระบบเศรษฐกิจ เนื่องจากรายได้ที่ได้รับไม่ได้หมุนเวียนไปสู่คนในพื้นที่ จากความคิดเห็นที่ได้สัมภาษณ์²⁴⁵ ว่านางนกแอ่นถึงจะได้ตึกก็ไม่ได้ทำให้เงินหมุนเพราะไม่มีการเอาเงินมาหมุนเวียนไม่เหมือนกับประมง หรือนากุ้ง เรือประมงเข้ามา คนที่ทำปลา ทำนากุ้งได้เงินเป็นรายวันออกสู่ตลาดไปซื้อเกิดการหมุนเวียน แต่รังนกขายได้เท่าไรก็เข้าธนาคารหมด²⁴⁶

พ.ศ. 2540 (14 สิงหาคม) การประชุมก่อตั้งสมาคมคนลุ่มน้ำปากพนัง ณ โรงเรียนเขาพังไกร ตำบลเขาพังไกร อำเภอหัวไทร โดยมีการลงทะเบียนคนละ 50 บาท และร่วมเปิดสำนักงานบริษัทธุรกิจชุมชนหัวไทร และมีการเลือกตั้งคณะกรรมการสมาคมโดยมี ผศ.ดร.ณรงค์ เพชรประเสริฐ อาจารย์คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นที่ปรึกษา และมีนักธุรกิจจากเมืองนครศรีธรรมราช ร่วมเป็นคณะกรรมการ เป็นต้นว่า นางวิภา พู นายไพโรจน์ เพชรคง และนายสมบุญ เกตุแก้ว²⁴⁷

พ.ศ.2540 มีการจัดแข่งขันกีฬานักเรียนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง จาก ตัวแทนโรงเรียนที่ตั้งใกล้ๆกันใน 3 อำเภอ คือ นักเรียนจากโรงเรียนสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาในพื้นที่อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอหัวไทร อำเภอปากพนัง โดยกำหนดปฏิทิน และเจ้าภาพการแข่งขัน ดังนี้ พ.ศ.2540 แข่งขันที่โรงเรียนบ้านบางด้วน อำเภอปากพนัง พ.ศ.2541 แข่งขันที่โรงเรียนวัดสระเกศ อำเภอเชียรใหญ่ พ.ศ.2542 แข่งขันที่โรงเรียนวัดหอยกัน อำเภอปากพนัง²⁴⁸

พ.ศ. 2540 (19 พฤษภาคม) คณะกรรมการมูลนิธิร่วมพัฒนาแผ่นดินเกิดลุ่มน้ำปากพนัง สนองพระราชดำริ ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี แทนพระองค์เพื่อถวายรายงานความก้าวหน้าโครงการและทอดพระเนตรแบบจำลอง “โครงการสร้างบ้านให้พ่อ”²⁴⁹

พ.ศ. 2540 – 2541 ชาวพันธุ์สูงเสริม ชัยนาท 1 เริ่มเข้า²⁵⁰

ประมาณ พ.ศ. 2540 - พ.ศ.2541 มีพันธุ์ข้าว ชัยนาท 1 ออกมาใหม่ล่าสุด และเริ่มขยายตัวทั่ว ประมาณ พ.ศ 2543 - 44 ต่อมาชาวนาทิ้งข้าวพันธุ์พื้นเมืองหมด และหันมาทำนาด้วยวิธีการทำนาที่ว่าหว่านน้ำตม ตามที่หลวงพะนะ²⁵¹

พ.ศ. 2541 (14 สิงหาคม) สมเด็จพระพุฒาจารย์ วัดสระเกศเป็นประธานพิธีลงเสาเข็มเป็นปฐมฤกษ์ “โครงการสร้างบ้านให้พ่อ”²⁵²

พ.ศ. 2541 (11 กันยายน) สำนักงานส่งเสริมเกษตรภาคใต้ ศูนย์ขยายพันธุ์พืชที่ 22 สุราษฎร์ธานี ศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง สถานีทดลองข้าวนครศรีธรรมราช สำนักงานเกษตรจังหวัดนครศรีธรรมราช และสำนักงานเกษตรอำเภอปากพนัง รวมถึงหน่วยงานทางการเกษตรอื่นๆ เช่น สำนักงานปศุสัตว์อำเภอปากพนัง ได้จัดงานการทำนาสาธิต 100 ไร่ เรียกว่า

²⁴³ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²⁴⁴ สมใจ.2-6

²⁴⁵ ลุงมนัส ปาอุบล ใน นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ ,5-8

²⁴⁶ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ .1-4 ถึง 1-6 และ ,5-8 ถึง 5-10

²⁴⁷ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²⁴⁸ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²⁴⁹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²⁵⁰ สมใจ.3-6

²⁵¹ สมใจ. 4-6

²⁵² ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

“งานรณรงค์เพิ่มผลผลิตข้าวคุณภาพดีในพื้นที่เน้นหนัก ปี 2541/2542” ณ บ้านบางกระบือ หมู่ที่ 4 ตำบลบ้านใหม่อำเภopakพนัง ซึ่งแผนงานกำหนดไว้ 9 พื้นที่ที่อยู่บริเวณ ปตร.หลักในลุ่มน้ำปากพนัง โดยนายวิชฌ ทองสงค์ รองผู้ว่าราชการ จังหวัดนครศรีธรรมราชเป็น ประธานพิธีเปิดและนายวารินทร์ บุษบรรณ ผู้อำนวยการสำนักงานส่งเสริมเกษตรภาคใต้ เปิดเผยว่าจะพืชน้ำข้าวลุ่มน้ำปากพนังซึ่งกำลังจะกลายเป็นนาร้างให้เกษตรกรหันมาปลูกข้าวอีกครั้ง ด้วยข้าวพันธุ์ดี มี ผลผลิตต่อไร่สูง โดยสถาบันทั้ง 4 จะถ่ายทอดเทคโนโลยีให้เกษตรกรอย่างครบถ้วน และในวันเดียวกันสำนักงานพัฒนา ชุมชนอำเภopakพนัง ได้จัดการอบรมเยาวชนในวัดบางกระบือ หมู่ที่ 4 ตำบลบ้านใหม่ อำเภopakพนัง²⁵³

พ.ศ.2541 (19 ตุลาคม) ตำรวจจับกุมผู้ค้ายาบ้าในจังหวัดนครศรีธรรมราช 3 ราย คือ นายวีระศักดิ์ ปัจฉิมเพชร นายไพบุลย์ ปัจฉิมเพชรและนายบุญแสน จันทรพล ทั้งสามเป็นคนในอำเภopakพนัง และได้จับกุมนายอุเชษฐ์ เอียดช่วย รองประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบลขนานบาก ซึ่งเป็นหัวหน้าแก๊ง ในเวลาต่อมา โดยใช้การทำนาทุ่ง กล้วยดำเป็นแหล่งฟอกเงินจากการค้ายาบ้าจนมีฐานะร่ำรวย²⁵⁴

พ.ศ.2541 (5 พฤศจิกายน) กองทัพภาคที่ 4 และโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เชิญชวนให้ประชาชน นักเรียนนักศึกษา ชมนิทรรศการโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ณ อาคารพิพิธภัณฑ์ เฉลิมพระเกียรติ ตำบลหูล่อง อำเภopakพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราชระหว่างวันที่ 10-11 พฤศจิกายน 2541²⁵⁵

พ.ศ.2542 มีการปิดเขื่อนปากพนัง (ปตร.อุทกวิทยาประสิทธิ์)²⁵⁶ หมู่บ้านประมงใน 5 อำเภอหลักของลุ่มน้ำปาก พนังมีด้วยกันทั้งสิ้น 81 หมู่บ้าน²⁵⁷ เดือดร้อนจากการเปลี่ยนแปลงระบบน้ำและปลาตลง

พ.ศ. 2542 (วันที่ 22 สิงหาคม) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานชื่อว่า อุทกวิทยาประสิทธิ์ และ ประตุเริ่มทำงานวันที่ 2 ตุลาคม 2542 เป็นนาม พระราชทานที่เป็นมงคลยิ่ง มีความหมายถึง ความสามารถ แบ่งแยก น้ำ จืด น้ำเค็ม ได้สำเร็จ นั่นคือ มีการบริหาร จัดการ อย่างสมดุล ปิดกั้นน้ำเค็ม ไม่ให้รุก เข้าไป ในลำนน้ำ กักเก็บน้ำจืด ไว้ใช้ ดำรงชีพ ซึ่งจะเป็น บทเริ่มต้น ในการพัฒนา คุณภาพชีวิต ของผู้คน และเอื้ออำนวย ให้การใช้ ทรัพยากร ธรรมชาติ ใน ลุ่มน้ำปากพนัง เป็นไป อย่างยั่งยืน และมีการปิดประตูระบายน้ำ หลังก่อตั้งประตูระบายน้ำสร้างเสร็จสิ้นลงแล้วประชาชน ได้คาดหวังที่จะใช้ น้ำ เพื่อการทำนาให้ได้พื้นที่ในการผลิตให้เพิ่มมากขึ้น น้ำมีสภาพนิ่งไม่มีการไหลเวียนทำให้ผักตบชวา มีปริมาณเพิ่มมากขึ้น ปริมาณสัตว์น้ำต้องตายไปเป็นจำนวนมากเพราะน้ำนิ่ง เน่าเสีย และมีตะกอนจากนาทุ่งมาสมทบ²⁵⁸

พ.ศ.2542 มีความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายชาวสวน เครือข่ายไม้ผล สมาชิกทั้งสามเครือข่าย ในนาม “สภาเครือข่าย ชาวนา” จะนำความคิดของแต่มาประยุกต์ เพื่อจะช่วยเหลือซึ่งกันและเป็นแนวการทำงานก็ยึดอาชีพ หรือการเพิ่ม ทรัพยากรในท้องถิ่นให้เกิดคุณค่าเพิ่มมากขึ้น²⁵⁹

พ.ศ.2542 ฝนตกหนักต่อเนื่องจากฤดูฝนไปยังช่วงฤดูเก็บเกี่ยว เดือนมกราคม -กุมภาพันธ์ ทำให้ชาวนาในลุ่ม น้ำเก็บข้าวในน้ำ ข้าวเน่าเปื่อย ในขณะที่ราคาข้าวตกต่ำ

พ.ศ. 2542 (6-7 พฤษภาคม) มีการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการพัฒนาประชาคมตำบล ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ณ ศูนย์ส่งเสริมสุขภาพเขต 11 จัดโดยฝ่ายประชาคม ศูนย์บริการวิชาการ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ ผู้เข้าร่วมประชุม ประกอบด้วยสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง จำนวน 45 คน เข้าร่วมประชุม เพื่อหา แนวทางการพัฒนาโดยอาศัย ประชาคมเป็นเครื่องมือในการเปลี่ยนแปลงเพื่อการพัฒนา²⁶⁰

²⁵³ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²⁵⁴ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²⁵⁵ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²⁵⁶ สมใจ พิมล (1-10)

²⁵⁷ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินตรานันต์ .2-20

²⁵⁸ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินตรานันต์ .5-15, สุนทรารณณ์. 3-3

²⁵⁹ สมใจ. 4- 25

²⁶⁰ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

พ.ศ.2542 มีการจัดตั้งชมรมนักเขียนลุ่มน้ำปากพนัง โดยมีนายประมุข ลมุล นายอำเภอหัวไทรเป็นประธานที่ปรึกษาชมรมนักเขียนลุ่มน้ำปากพนัง นายเทพ เดชสุวรรณ ประธานชมรม นายดำรง หนูทอง เป็นเลขานุการ โดยมีการประชุมเสนา 2 ครั้ง ครั้งแรกเมื่อวันที่ 20 มกราคม ณ สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอหัวไทร และกำหนดให้มีการออกวารสารลุ่มน้ำปากพนัง 1 ฉบับราย 3 เดือนมีนายดำรง หนูทอง เป็นบรรณาธิการ นอกจากนี้ชมรมยังได้จัดให้มีการเสนาแล้ว 3 ครั้ง คือ ครั้งที่ 1 ที่สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอหัวไทร การเสนาครั้งที่ 2 วันที่ 27 มีนาคม 2542 ณ ห้องประชุมสำนักงานการประถมศึกษาอำเภอเชียรใหญ่เรื่องประชาชนมีส่วนร่วมพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังได้อย่างไร มีนักวิชาการข้าราชการ และประชาชนเข้าร่วมการเสนาประมาณ 45 คน การเสนาครั้งที่ 3 ที่ศาลาประชาคมอำเภอปากพนัง²⁶¹

พ.ศ.2542 นายสากล มณีวงศ์ หัวหน้าศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอชะอวด กล่าวถึงว่าขณะนี้โรงเรียนในเขตลุ่มน้ำปากพนังยังประสบ ปัญหาเรื่องเงินทุนโครงการอาหารกลางวัน อุปกรณ์กีฬา จึงส่งผลการพัฒนาการของเด็ก จึงได้หารือกับหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเพื่อจัดหารายได้เป็นเงินทุนอาหารกลางวันและจัดหาอุปกรณ์กีฬาไปมอบให้โรงเรียนที่ยังขาดแคลน โดยกำหนดให้แข่งขันมวยไทย “ศึกษาวินทรงชัย ศีกดารุ่ง ส.สกุลภณต์” ขึ้นในวันที่ 9 มิถุนายน 2542 ณ สนามมวยปากพนัง ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากนายทรงชัย รัตนสุวรรณ เพื่อหารายได้มอบเป็นทุนอาหารกลางวัน และซื้ออุปกรณ์กีฬาให้กับโรงเรียนบ้านศรีสมบุรณ์และโรงเรียนเทศบาลวัดศรีสมบุรณ์ อำเภอปากพนัง²⁶²

พ.ศ. 2542-43 การปลูกสนเริ่มเข้ามาปลูกในพื้นที่ สวนสนในข้าวได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว²⁶³

พ.ศ. 2543 เกิดดินถล่มที่ปลายแหลมตะลุมพุกมากกว่าปกติ²⁶⁴

พ.ศ.2545 ชาวนาในพื้นที่ชลประทาน เช่น ตำบลชะเมา ตำบลบางจาก ตำบลป่าระกำหรือใกล้เคียงได้ปรับเปลี่ยนพื้นที่นาข้าวมาเป็นนาปาล์มแล้ว พื้นที่นาปาล์มขยายตัวอย่างรวดเร็วตามนโยบายส่งเสริมของราชการ และสนับสนุนเงินลงทุนเริ่มแรก เช่น ค่ายกร่อง ค่าพันธุ์ และค่าปุ๋ย มีราชการเงินอุดหนุน ในบ่อกึ่งร้าง ในอัตราร้อยละ 9,446 บาท ส่วนชาวนาในชุมชนหัวไทรสามารถใช้เงินจากโครงการพระราชดำริคลองชะอวด – แพรกเมือง ใช้ประโยชน์จากการมีแหล่งน้ำดังกล่าวนี้เพื่อทำการเกษตรกรรมมากขึ้น หรือทำให้ชาวนาในพื้นที่ใช้ประโยชน์จากน้ำในการทำการเกษตร ชาวนาในบางพื้นที่ของตำบลเขาพังไกร ตำบลแหลม จะได้รับประโยชน์โดยตรง สามารถทำนาได้ปีละ 3 ครั้ง²⁶⁵

พ.ศ. 2545 พบว่า พื้นที่นา ลดลง ได้ถูกปรับเปลี่ยน ไปทำอย่างอื่น ซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ว่า การทำนาชาวนั้นลดลงอย่างชัดเจน พื้นที่นาข้าวที่ทำการผลิต เต็มพื้นที่ คิดเป็น 126,893.03 ไร่ หรือร้อยละ 49.01 ชาวนาได้ปล่อยที่นาไว้รกร้าง หรือผลิตไม่เต็มที่มากขึ้น คิดเป็น 81,003.96 ไร่ หรือร้อยละ 31.28²⁶⁶

ปี 2546 – 2549 ชุมชนเริ่มพัฒนากลุ่ม องค์กรมากขึ้น การพัฒนาด้วยการเชื่อมโยง แลกเปลี่ยนความรู้เป็นเครือข่ายกันได้ เริ่มยอมรับองค์กร กลุ่มและ มีคนทำงานของกลุ่มองค์กรชัดเจนขึ้น องค์กรต่างๆ เริ่มเรียนรู้ยอมรับแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน เกิดกิจกรรมตามต้องการของชุมชนและเกิดกิจกรรม สามารถขับเคลื่อนได้ มีการจัดการที่ดี มีการส่งเสริมความรู้และงบประมาณอย่างต่อเนื่อง²⁶⁷

พ.ศ. 2547 กลุ่มนาทุ่งต่างพากันเลิกเลี้ยงกุ้ง เพราะพบกับวิกฤตเรื่องราคา ต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น การทำนามีความไม่แน่นอนเรื่องราคา พื้นดินมีสภาพแข็งกระด้าง เพราะบางพื้นที่ปล่อยให้เป็นนาร้างมานาน สภาพพื้นที่นาร้างจึงถูกปรับเปลี่ยนเป็นทำนาเพิ่มขึ้น และพื้นที่นาทุ่งร้างถูกปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่ปลูกปาล์ม ปลูกสน และอื่น ๆ เป็นต้น จึงเริ่มมีนโยบายของรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรฯ (นายเนวิน ชิดชอบ) ให้เป็นนโยบายของราชการ ภายใต้การ

²⁶¹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²⁶² ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

²⁶³ สมใจ. 4- 17

²⁶⁴ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตณีย์ จินตรานันต์ .1-5

²⁶⁵ สมใจ. 4- 16 , ภัทรวรรณ . 5-5

²⁶⁶ สมใจ. 4- 21

²⁶⁷ สมใจ. 4- 24

บริหารงานของผู้นำชื้อโอ ได้ส่งเสริมโครงการปลูกพืชชดเชยในนาทุ่งร้าง โดยพืชที่เกษตรกรส่วนใหญ่มี 2 ชนิดคือ ปาล์ม และสน โดยทางการจะทำการยกทรงให้โดยเกษตรกรไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายรวมทั้งได้สนับสนุนค่าใช้จ่ายสำหรับซื้อพันธุ์ไม้ให้ โดยครอบครัวหนึ่งจะได้ไม่เกิน 10 ไร่²⁶⁸

ตั้งแต่ปี 2547 เป็นต้นมา ชาวนา ที่มีซอยห่างไกล เช่น ซอย R6 – R8 ยังไม่ได้รับการช่วยเหลือด้านการใช้น้ำ รวมทั้งระบบในการจัดการน้ำยังไม่ดีพอ หรือไม่มีการวางแผนนั้นจากกลุ่มผู้ใช้น้ำ²⁶⁹

พ.ศ. 2547 – 2548 ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้การจัดการน้ำเพื่อทำให้เกิดความเป็นธรรม หาวิธีที่สามารถแบ่งสรรทรัพยากรกันในกลุ่มชน ด้วยมีแนวคิดว่าการจัดตั้งกลุ่มเกษตรกรผู้ใช้น้ำ และวางแผนทางในการปฏิบัติร่วมกัน ภายใต้การมีส่วนร่วมของชุมชน หรือสมาชิก กลุ่มผู้ใช้น้ำ²⁷⁰

พ.ศ. 2547 – 2548 โครงการรับจำนำข้าวเปลือกได้รับความนิยมนำ เพราะมีโรงสีเข้าร่วมโครงการเพียง 4 โรง แม้แนวทางราชการพยายามที่จะช่วยเหลือชาวนาโดยการรับซื้อข้าวในราคาประกันที่สูงกว่าราคาตลาดแต่ต่ำกว่าราคาประกันข้าวเปลือกของกระทรวงพาณิชย์ เช่น ในช่วงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2549 ในขณะที่ราคาประกันข้าวเปลือกของกระทรวงพาณิชย์เกวียนละ 6,700 หรือ 6,900 บาท ราคาตลาดของข้าวเปลือกในพื้นที่ชุมชนห้วยไทรกลับอยู่ที่เกวียนละ 4,500 4,700 4,800 บาท ชาวนาเสียโอกาสที่จะขายได้ในราคาประกันซึ่งสูงกว่า²⁷¹

พ.ศ. 2548 หอยเชอรี่ เริ่มระบาด อำเภอยะใหญ่ระบาดแต่ก็ยังไม่มาก แถวอำเภอยะใหญ่พระเกียรติยังไม่ระบาด แต่พอน้ำท่วม มันจึงระบาดไปทั่วพร้อมน้ำที่ท่วม ทำลายข้าวรวดเร็ว สมมติว่าวันนี้หว่านข้าว แล้วพรุ่งนี้ฝนตกชุก นิดหน่อย พอเมล็ดพันธุ์งอก รุ่งเช้าหอยเชอรี่ก็กินต้นข้าวจนหมดเกลี้ยง สิบไร่ หรือยี่สิบไร่ก็หมด ใช้เวลาเพียงคืนเดียว ต้องหว่านข้าวใหม่²⁷²

พ.ศ.2548 (วันที่ 21 ตุลาคม) ทำการเปิดเขื่อนปากพนัง²⁷³

พ.ศ. 2548 แถบอำเภอยะใหญ่ เริ่มทำแผนแม่บทชุมชนประจำตำบล ปี 2548²⁷⁴

พ.ศ. 2548 น้ำท่วมใหญ่ นาข้าวเสียหาย²⁷⁵

พ.ศ.2548 (เดือนตุลาคม) ทางกรมได้เปิดประชุมระบายน้ำอุทกวิทยาประสิทธิ์ เสียงสะท้อนจากชุมชนว่า"การที่เปิดเขื่อนนั้น เป็นสิ่งที่ทำถูกแล้ว ปีหนึ่ง เปิดซัก 4 เดือนก็เพียงพอ ตะกอนที่เน่าเสียของที่เน่าเสีย จะได้มีการถ่ายเท อีกห้าปี สภาพน้ำน่าจะดีขึ้น แล้วกุ่มปลามันจะเพิ่มขึ้นมาเอง²⁷⁶

ปัจจุบัน (2549) ชาวบ้านในพื้นที่ที่น้ำอุดมสมบูรณ์ เช่น ที่ตำบลเขียรรใหญ่ ได้พัฒนานาการทำนา ปีละ 3 ครั้ง หรือเฉลี่ย 2 ปี สามารถทำนาได้ 5 ครั้ง ด้วยการใช้ข้าวอายุสั้น ข้าวพันธุ์ 80 - 85 วัน จากปรกติข้าวจะอายุ 110 – 120 วัน²⁷⁷ ส่วนในการสร้างราคาข้าวขึ้น พบว่า องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น อบต.ควนชะลิกได้พยายามช่วยเหลือชาวบ้านโดยจัดทำโครงการพยุราคาข้าวเปลือกโดยซื้อข้าวจากชาวนาในราคาไม่ต่ำกว่าเกวียนละ 5,000 ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม 2549 โดยการดึงโรงสีจากภาคกลางคือ กรุงเทพมหานครและนนทบุรี มารับซื้อข้าวแล้วระบายข้าวขึ้นภาคกลางด้วยรถ 10 ล้อและรถ 18 ล้อวันละประมาณ 10 คันรถสิบล้อ²⁷⁸

²⁶⁸ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินตรานันต์ .1-4 - 1-6. อาจารย์สาหนนท์ เล่าว่า "ปาล์มเริ่มเข้ามาในพื้นที่เมื่อประมาณปี 2545 โดยก่อนหน้านี้มีการปลูกที่ อ.ร่อนพิบูลย์ . ใน ไพโรจน์ . 4-28 , สุนทรภรณ์ . 3-3

²⁶⁹ สมใจ. 4- 14

²⁷⁰ สมใจ. 4- 14

²⁷¹ ภัทรวรรณ,4-13 และ4-14

²⁷² สมใจ. 4-9

²⁷³ สมใจ พิมพ์ (1-10)

²⁷⁴ สมใจ. 4-11

²⁷⁵ ไพโรจน์ . 3-21

²⁷⁶ สมใจ. 4-12

²⁷⁷ สมใจ. 4- 26

²⁷⁸ ภัทรวรรณ,5-13

พ.ศ. 2549 แหล่งโรคระบาดมาจากอำเภอป่าพยอม จังหวัดพัทลุง ทำให้วัวควายตายถึง 1,000 ตัว ตำบลควนชะลิกได้รับผลกระทบมากที่สุดของอำเภอหัวไทรเพราะเป็นพื้นที่ที่เลี้ยงควายมากที่สุด²⁷⁹

สำหรับช่วงเวลาที่สำคัญ ๆ หรือประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นแห่งนี้มีลักษณะเหมือนและแตกต่างกันตามปัจจัยเงื่อนไขหรือจุดเปลี่ยนในประวัติศาสตร์แต่ละช่วงเวลาหรือยุคนั้น ๆ เช่นเดียวกัน การแบ่งออกเป็นช่วงเวลาหนึ่งตามเหตุการณ์ที่เป็นเงื่อนไข การเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่ผลหรือปรากฏการณ์ทางสังคมเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม ช่วงเวลาประวัติศาสตร์ชุมชนลุ่มน้ำปากพนังจึงมีความแตกต่างกันไปตามทัศนะและประสบการณ์ของผู้คนในพื้นที่ผ่านผลการศึกษาของนักวิจัยทั้ง 5 คน ที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกันและแตกต่างกันดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 การแบ่งยุคออกเป็นช่วงการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนลุ่มน้ำปากพนัง

สมใจ พิมล	นිරนาท แก้วประเสริฐ จินตนิย จินตรานันต์	ภัทรวรรณ แทนทอง	สุนทรภรณ์ จันทภาโส	ไพโรจน์ นวลนุ้ม
วิถีชุมชนยุคผูกพันกับธรรมชาติ (อดีต-พ.ศ.2500)	ยุคที่ 1 รุ่งเรืองทางการค้า ตั้งแต่ สมัยรัชกาลที่ 5 จนถึง 2484	ยุคเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม (ก่อน พ.ศ. 2500)	วิถีชุมชนชาวลุ่มน้ำปากพนังยุคอดีต “บ้านเพิงท่าพญา และปากแพรก” ก่อน พ.ศ. 2500	1) ยุควิถีบ้าน 2490-2500
วิถีชุมชนยุคเร่งรัดพัฒนา (พ.ศ.2501-2535)	ยุคที่ 2 ยุคแห่งความอับจน ทุกข์เข็ญและภัยธรรมชาติ และการเริ่มต้นการใช้แผนพัฒนาฉบับที่ 1 ปี 2504	ยุคเกษตรกรรมแบบใช้เทคโนโลยี (หลัง พ.ศ. 2500)	วิถีชุมชนชาวลุ่มน้ำปากพนังยุคพัฒนา “บ้านเพิงท่าพญา และปากแพรก” (พ.ศ.2501- พ.ศ.2549)	2) ยุคเร่งรัดพัฒนา
วิถีชุมชนยุคโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ (พ.ศ.2536 – ปัจจุบัน)	ยุคที่ 3 ยุคการพัฒนาเกษตรบนฐานทรัพยากรและการเร่งรัดพัฒนาของภาครัฐ ปี 2505-2542	ยุคนากุ้งและยุคเกษตรกรรมที่ใช้น้ำจากโครงการพระราชดำริคลองชะอวด – แพรกเมือง (หลัง พ.ศ. 2530)	-	3) ยุคทุนนิยม
	ยุคที่ 4 ยุคการสร้างโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำ การเปิดใช้ประตูระบายน้ำอุทกวิภาชประสิทธิ์ ถึงปัจจุบัน ปี 2542-2550			

²⁷⁹ ภัทรวรรณ, 4-18

เงื่อนไขปัจจัยหรือจุดเปลี่ยนสำคัญในการแบ่งยุค และการเปลี่ยนแปลง

นักวิจัยได้เสนอให้เห็นความแตกต่างและความเหมือนกันของเงื่อนไขปัจจัยในการเปลี่ยนแปลงลุ่มน้ำปากพนัง ดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 เงื่อนไขปัจจัยหรือจุดเปลี่ยนสำคัญในการแบ่งยุค และการเปลี่ยนแปลง

สมใจ พิมล	นิรนาท แก้วประเสริฐ จินตนิย จินตรานันต์	ภัทรวรรณ แท่นทอง	สุนทราภรณ์ จันทภาโส ²⁸⁰	ไพโรจน์ นวลนุ่ม
-	พระมหากษัตริย์ และ นโยบายของรัฐ	เทคโนโลยีทั้งทางด้าน เครื่องมือการผลิตแบบ ใหม่และกระบวนการผลิต แบบใหม่	ปัจจัยภายนอก -โครงสร้างเศรษฐกิจ แบบเสรี -รัฐมีนโยบายส่งเสริมการผลิต ข้าว - การขยายตัวโครงสร้าง พื้นฐาน	นโยบายของรัฐ การส่งเสริม การศึกษา การคมนาคม
-	การค้าขาย	การไหลเข้ามาของเงินทุน	ปัจจัยภายใน -เพิ่มและการขยายตัวของ ประชากร -การใช้เทคโนโลยี -การมีบริเวณพื้นที่ที่ติดกับ เขตชลประทาน	วิทยาศาสตร์และ เทคโนโลยีในการ ผลิตข้าว
-	เหตุการณ์ของธรรมชาติ		ปัจจัยภายใน -สภาวะธรรมชาติ	การพึ่งพาทุน เงินตราในการ ประกอบอาชีพและ ดำรงชีวิต
-			ปัจจัยภายใน - อาชีพใหม่เข้ามา	ความผันแปรของ ธรรมชาติ

โดยสรุปการแบ่งช่วงเวลาในงานเหล่านั้นมาจากเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ หรือทางการผลิต หมายถึงการเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิต , บทบาทของรัฐบาลหรือรัฐหรือราชการ ซึ่งมีความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับรัฐผ่านโครงการ กิจกรรมการพัฒนา และสุดท้าย คือสภาพดินฟ้าอากาศ ทำให้ผล การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนลุ่มน้ำปากพนังของนักวิจัยในโครงการนี้ มีการแบ่งยุคออกเป็นช่วงเหมือนและแตกต่างกัน แต่ในการนำเสนอ “หยาบ” กล่าวคือ มักจะยึดช่วงเวลาในแต่ละช่วง (ดังตารางที่ 2-3) และการยึดคำที่ระบุเวลา เช่น คำว่า “อดีต กับ ปัจจุบัน” หรือคำว่า “เมื่อก่อน” พร้อมกับมีความพยายามเสนอข้อมูลเป็นช่วง พ.ศ. ลงไปด้วย ซึ่งเหมือนและแตกต่างกันในปรากฏการณ์ โดยมีช่วงเวลานั้นนำเสนอ ดังตารางที่ 2-3

²⁸⁰ ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตข้าวของชาวนาในพื้นที่ตำบลท่าพญา ปากแพรก และบ้านเพิง ในสุนทราภรณ์ฯ.3-1 ถึง 3-5

พื้นที่ที่ศึกษา

จากหลักคิดที่ว่า “ประวัติศาสตร์ชุมชนมีทั้งอัตลักษณ์และพหุลักษณะทางสังคม” หากมีความพยายามศึกษาให้เป็นหนึ่งเดียวกันมากเกินไป โอกาสที่ผิดพลาดจากการ “การทำให้เป็นข้อสรุปโดยทั่วไป” มากขึ้นเท่านั้น ดังนั้น ในงานนี้จึงมีการทำให้พื้นที่แยกย่อยออกเป็น 5 พื้นที่ย่อย แตกต่างกันไปตามภูมิเขตวัฒนธรรม ทั้งนี้เพื่อให้พื้นที่ต่างๆถูกศึกษา (มีปรากฏในวิธีวิทยา) มากที่สุด โดยมีนักวิจัย 1 หรือ 2 ท่าน เป็นผู้ศึกษา จากนั้นนักวิจัยเหล่านั้นพยายามแยกพื้นที่ศึกษานั้นออกเป็นพื้นที่ย่อยๆ ลงไปอีก เพื่อศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม แต่ละพื้นที่ย่อยๆสามารถประมวลผลปรากฏการณ์ในแต่ละยุคหรือช่วงเวลาที่เหตุการณ์แตกต่างกันไป จึงเอาปรากฏการณ์มาเป็นประวัติศาสตร์ในพื้นที่ชุมชนนั้นๆ

สำหรับผลการศึกษาของนักวิจัยในแต่ละพื้นที่ย่อยมีการแบ่งพื้นที่ศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนแบ่งย่อยพื้นที่เป้าหมายออกเป็นพื้นที่เล็กๆลงไปอีก มีการแบ่งพื้นที่ย่อยๆออกเหมือนและแตกต่างกัน ดังนี้

นිරนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินตรานันต์ (1-5) ได้แบ่งพื้นที่ออกเป็นพื้นที่ย่อยๆ เพื่อศึกษาโดยยึดเกณฑ์ทางภูมิศาสตร์และการผลิต กล่าวคือแบ่งชุมชนในพื้นที่ปากพนังตามวิถีทางทางด้านเศรษฐกิจและภูมิศาสตร์ ออกเป็น 3 วิถี ทางด้านเศรษฐกิจและภูมิศาสตร์ (ดูแผนที่ ประกอบ) คือ

พื้นที่ 1 เมืองท่าแห่งการค้าขาย ครอบคลุมพื้นที่เมืองบริเวณตำบลปากพนังฝั่งตะวันออก และปากพนังฝั่งตะวันตก

พื้นที่ 2 พื้นที่รอบอ่าวครอบคลุมตั้งแต่ปากพนังฝั่งตะวันตก เลียบอ่าวปากพนังจนกระทั่งถึงบางกระบือ

พื้นที่ 3 เมืองแห่งการประมง ครอบคลุมพื้นที่แหลมตะลุมพุก บริเวณตำบลแหลมตะลุมพุก และพื้นที่ชายฝั่งรอบอ่าว

แท้จริงแล้วนිරนาท และฯ อธิบายอย่างเกินความจริงที่บอกว่าเป็น “เมืองแห่งการประมง” ครอบคลุมพื้นที่แหลมตะลุมพุก บริเวณตำบลแหลมตะลุมพุกและพื้นที่ชายฝั่งรอบอ่าว เพราะบริเวณนี้เป็นชนบทอย่างมาก ประชาชนก็ทำมาหากินแบบวิถีชนบท

สมใจ พิมล (1-5) แบ่งพื้นที่ย่อยออกตามระบบชลประทานเป็นบริเวณต่างๆ ดังต่อไปนี้

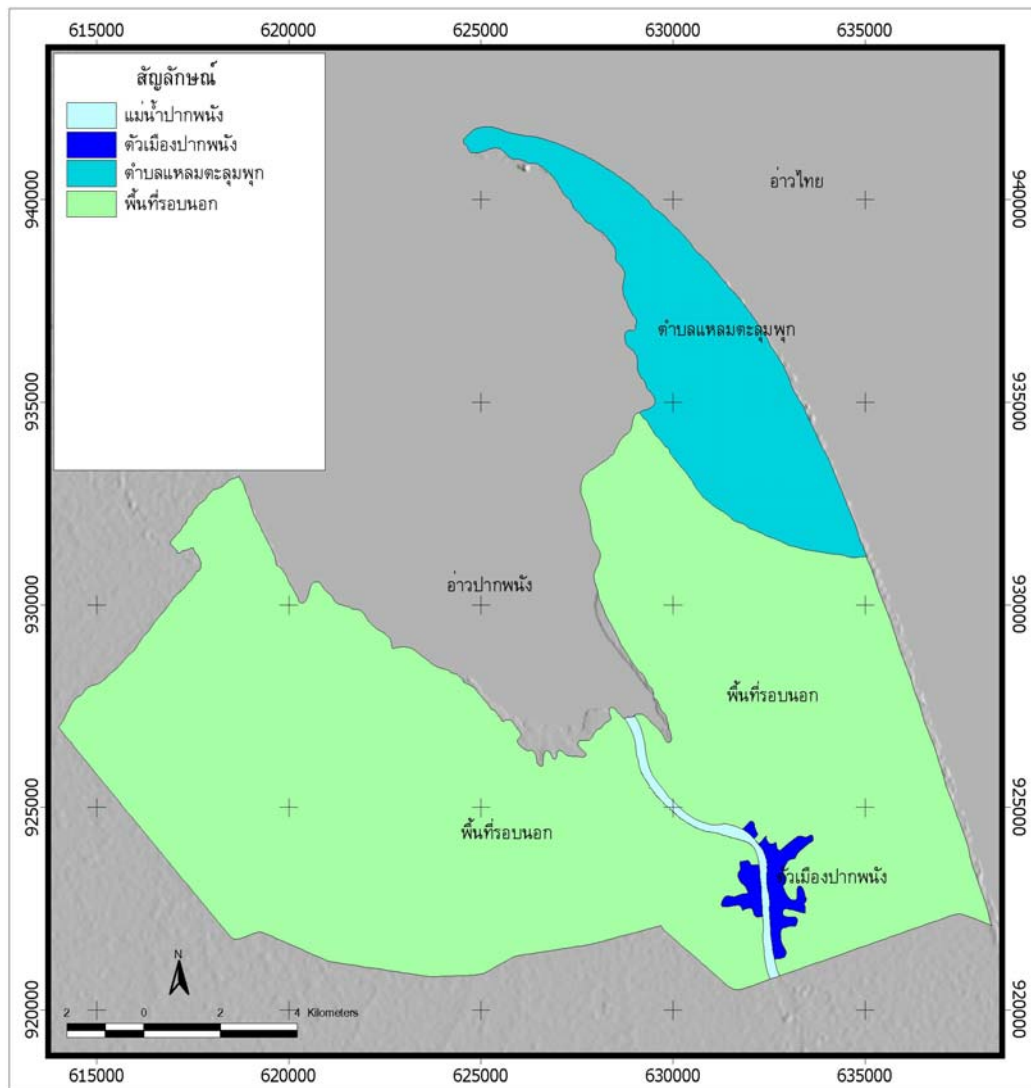
พื้นที่ 1 ประตุน้ำคลองบางจาก บริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำย่อยคลองบางจาก ซึ่งประตุน้ำคลองบางจาก สร้างเมื่อ พ.ศ.2505 ตั้งอยู่ หมู่ที่ 6 ต.บางจาก อ.ปากพนัง (ช่วงระยะเวลาก่อสร้าง เมื่อ พ.ศ. 2496-2505)

พื้นที่ 2 ประตุน้ำคลองบางไทร บริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำย่อยคลองบางไทร ซึ่งประตุน้ำคลองบางไทร สร้างเมื่อ พ.ศ.2518 ตั้งอยู่ หมู่ที่ 8 ต.บ้านใหม่ อ.ปากพนัง (ช่วงระยะเวลาก่อสร้าง เมื่อ พ.ศ. 2515-2518)

พื้นที่ 3 ประตุน้ำคลองเชียรใหญ่ บริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำย่อยคลองเชียรใหญ่ ซึ่งประตุน้ำคลองเชียรใหญ่ สร้างเมื่อ พ.ศ.2518 ตั้งอยู่ หมู่ที่ 1 ต.ท้องลำเจียก อ.เชียรใหญ่

พื้นที่ 4 บริเวณคลองชะเมา คลองไม้เสียบ (ต.ชะเมา)

แผนที่ที่ 1 แผนที่พื้นที่ย่อยตามการแบ่งของ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินทรานันต์

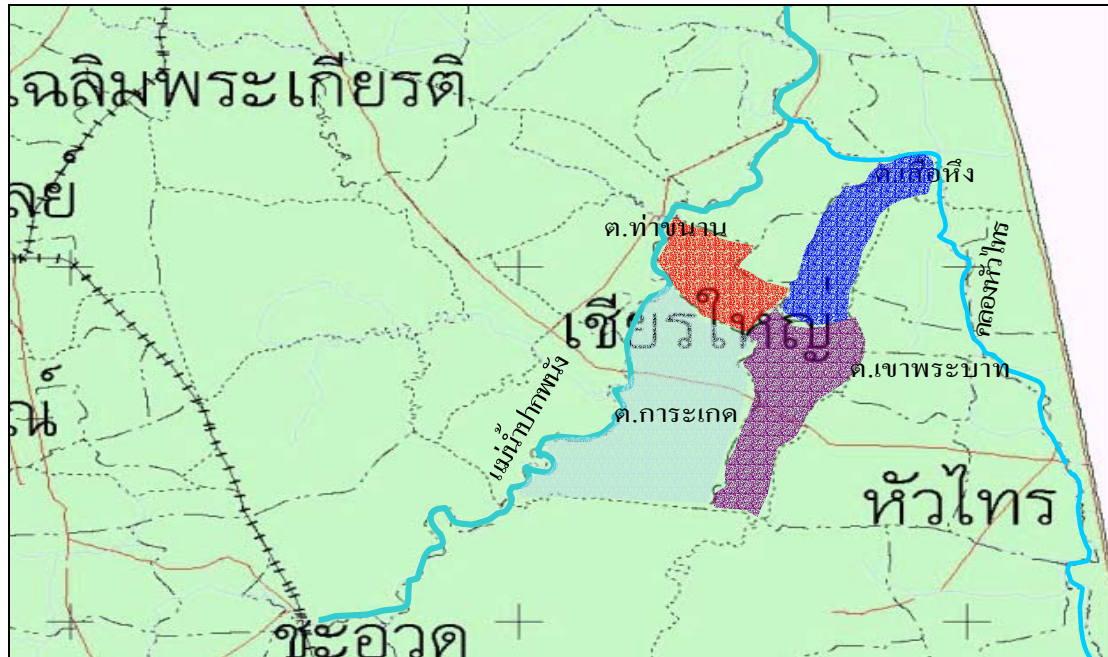
งานของ ไพโรจน์ นวลนุ้ม ได้แบ่งลักษณะพื้นที่จะประกอบด้วยพื้นที่ 3 ลักษณะ คือ

พื้นที่นา พื้นที่นาที่อยู่บริเวณเขาพระบาทจะเป็นพื้นที่นาดอน ส่วนพื้นที่นาที่ไถ่ลออกไปทางแม่น้ำปากพนังหรือคลองหัวไทรจะเป็นนาลุ่มมากขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะในบริเวณพื้นที่ตำบลเลือหิง ท่าขนาน และการะเกด

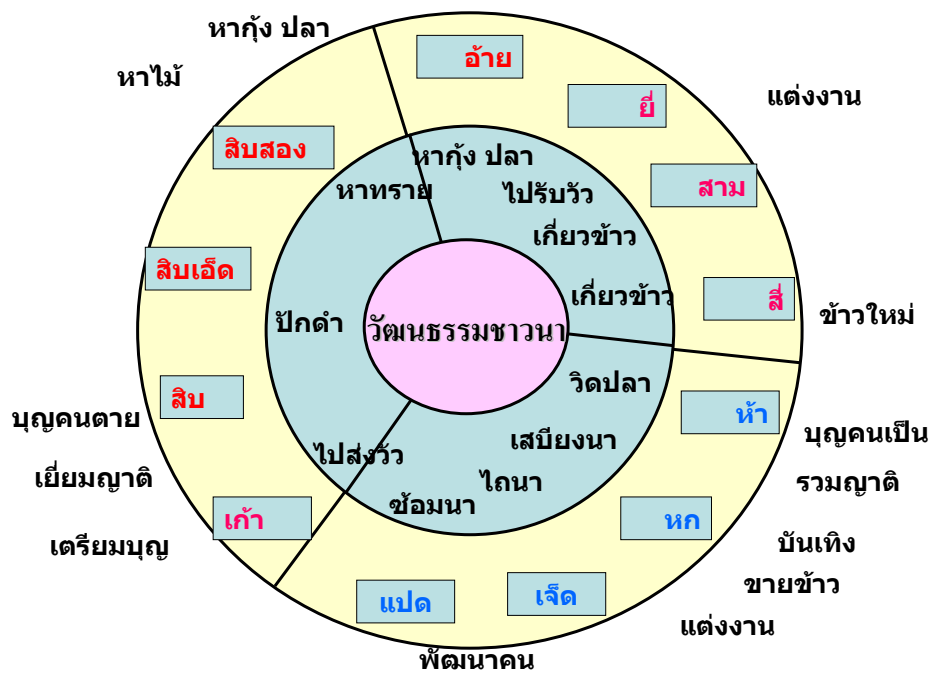
พื้นที่เขา ส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ตำบลเขาพระบาท ซึ่งสามารถแบ่งพื้นที่ได้สองส่วน ส่วนแรกเป็นพื้นที่ภูเขาซึ่งมีความลาดชันปกคลุมด้วยต้นไม้เขียวชอุ่มตลอดทั้งปีและอีกส่วนเป็นที่ราบเชิงเขาที่มีลักษณะพิเศษคือมีตาน้ำจำนวน 3 จุดซึ่งไหลซึมออกมาตลอดทั้งปี

พื้นที่พรุ พื้นที่ป่าพรุส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ตอนใต้ของตำบลการะเกด พื้นที่ที่ถูกปกคลุมด้วยพันธุ์ไม้ในป่าพรุ และพื้นที่อีกส่วนหนึ่งจะถูกปกคลุมด้วยต้นกระจุต ในอดีตป่าพรุมีความอุดมสมบูรณ์มาก และมีสัตว์ป่าจำนวนมากอาศัยอยู่

แผนที่ที่ 2 แผนที่พื้นที่ย่อยตามการแบ่งของ ไพโรจน์ นวลนุ่ม

ส่วนงานอีก 2 ชิ้น ภัทรวรรณ แท่นทอง, สุนทราภรณ์ จันทภาโส ได้แบ่งพื้นที่ศึกษาออกเป็นเขตปกครอง คือ ตำบลต่างๆ ในแต่ละพื้นที่ย่อยๆ ส่วนงานของสมใจ พิมพ์ใช้พื้นที่ทั้งลุ่มน้ำคลองบางไทร คลองเชียรใหญ่ คลองบางจาก

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงสังคม เศรษฐกิจ ทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

ผลการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในระยะเวลาศตวรรษที่ผ่านมานั้นมีครอบคลุมทุกมิติ ในที่นี้จะนำเสนอผลการสังเคราะห์ออกเป็นมิติต่างๆ ตามกรอบแนวคิดเพื่อนำทางการศึกษาที่ได้สร้างขึ้นและจักใช้แนวคิดต่างๆที่เหมาะสมมาอธิบายเชิงตีความด้วย โดยที่เนื้อหาการเปลี่ยนแปลงในมิติต่างๆ เหล่านี้ประกอบด้วย มิติแรก ด้านวัฒนธรรม ความเชื่อ มิติที่สอง ด้านความรู้ : องค์ความรู้ ภูมิปัญญา และการพัฒนาด้านความรู้ และสุดท้าย คือมิติที่สาม เครือข่าย โดยแต่ละมิติเหล่านี้มีประเด็นย่อยๆ ที่นำเสนอเป็นข้อๆ ที่อาจจะสัมพันธ์หรืออิสระจากกันตามลำดับไป

วัฒนธรรม ความเชื่อ

เศรษฐกิจ

วัฒนธรรมการผลิตข้าว

พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพในการผลิต “ข้าว” เพื่อเป็นอาหารหลักของชาวภาคใต้และพื้นที่ใกล้เคียงมาแต่โบราณ ปริมาณข้าวมีมากจนทำให้เป็นชุมชนที่เลื่องลือในด้านนี้มาแต่โบราณ เช่น คำกล่าวที่ว่า “กินเมืองคอน นอนเมืองไทร” และดังหนังสือของฟรังซัวร์ อังรี ตูรแปง ชื่อ Histoire du Royaume de Siam ตีพิมพ์ที่ฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. 2314¹ ในทำนองว่าปากอ่าวสยามมีเมืองที่ผลิตผลไม้และข้าวได้สูง นัยะที่ฝรั่งเศสผู้นี้หมายถึงน่าจะหมายถึงพื้นที่นครศรีธรรมราชในขณะนั้นและน่าจะหมายถึงลุ่มน้ำแห่งนี้ จากประวัติศาสตร์นี้ทำให้ “ข้าวมีคุณค่าสูง” เพราะเป็นทั้ง “ยุทธปัจจัยที่เกี่ยวกับความมั่นคงในการค้าอันสถานภาพของนครศรีธรรมราช” ในฐานะการเป็น “นครรัฐ” ให้มีความยั่งยืนในความมาแต่โบราณ และสินค้าที่ส่งผลต่อรายได้ของนครศรีธรรมราช ดังหลักฐานตามพระราชหัตเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เป็นเพราะเหตุปัจจัยทางกายภาพมีสภาพพื้นที่หลังหาดเป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ไพศาล มีแม่น้ำสายหลักและคลองสาขาถึง 119 สาย เป็นทั้งที่ราบลุ่ม เกิดจาก “พรุ” แห่งตัวตามพัฒนาการของภูมิศาสตร์กายภาพ² และที่ราบเชิงเขาเทือกเขานครศรีธรรมราช ให้กลายเป็นพื้นที่ราบที่ซึ่งมีจำนวนน้อยในคาบสมุทรแห่งนี้ ประกอบกับเป็นเส้นทางพัดผ่านของมรสุมทั้งตะวันตกเฉียงใต้และตะวันออกเฉียงเหนือ จึงก่อให้เกิดความสมบูรณ์ นอกจากนี้ระบบการเมืองการปกครองที่เป็นลักษณะรัฐอ่อนทำให้ความเป็นอิสระจากการกำกับของรัฐลุ่มน้ำเจ้าพระยาจึงสามารถส่งข้าวขายได้อย่างปราศจากการกักเก็บ ข้าวจึงเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เร่งให้เกิดชุมชนชาวนา ชุมชนชาวจีน ก่อตัวกลายเป็นวัฒนธรรมชาวนา งานของภัทรวรรณฯ (3-26) ชี้ให้เห็นถึงการย้ายเข้ามาของแรงงานหรือชาวนาจากพื้นที่ใกล้เคียง เช่น สงขลา พัทลุง ในระยะประมาณ 100 ปีที่ผ่านมาเป็นจำนวนมาก⁴ และมีคนจีนมาตั้งถิ่นฐานเป็นกลไกสำคัญในการค้าข้าว งานของนिरนาท (2-3) เรียกคนจีนที่ย้ายเข้ามาค้าข้าวว่า “พ่อค้าจีนถักเปีย” สุนทรภรณ์ฯ (2-6) และนिरนาท (2-3) อธิบายเหมือนกันว่า ปากพนังเป็นชุมชนการค้าข้าวที่มีพล้งมาแต่โบราณ เป็นแหล่งผลิตข้าวส่งขายมาเลย์ สิงคโปร์ มีเรือจากชาติ

¹ แปลโดย ปอล ซาเวียร์ . กรมศิลปกรพิมพ์ พ.ศ.2539

² สนใจประเด็นนี้ดูงานของ อมรา ศรีสุชาติ ชื่อ “โครงสร้างและพลวัตวัฒนธรรมพื้นบ้านภาคใต้จากหลักฐานโบราณคดีและประวัติศาสตร์” . สกว. 2544

³ ตัวอย่างลุ่มน้ำอื่นๆ ที่มีลักษณะเป็นพื้นที่การปลูกข้าวเช่นลุ่มน้ำปากพนังในประเทศไทย เช่น ลุ่มน้ำปัตตานี ลุ่มน้ำไชยา เป็นต้น

⁴ จากการประชุมกลุ่มย่อยโรงเรียนมัธยมศึกษาเขาพังไกร วันที่ 24 เดือน เมษายน 2549 และจากการประชุมกลุ่มย่อยที่โรงเรียนบ้านขันนาค วันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2549 พบว่าพื้นที่แรกมาจากสงขลา พัทลุงมาอยู่แถบอำเภอหัวไทร บางกลุ่มหนีการเสีย 4 บาท หนีคดีความ เป็นต้น ส่วนพื้นที่หลังเป็นการย้ายภายในลุ่มน้ำด้วยตนเอง เช่น จากแถบเขาพระบาท หัวไทร ไปอยู่ในแถบคลองบางจาก คลองเชียรใหญ่ คลอง ชะเมา ทั้งนี้เพื่อบุกถาง “ป่าไผ่” ทำนา

เหล่านั้นเดินทางมาซื้อข้าวถึงปากพนัง ซึ่งเขาหมายถึง “เรือแขก”⁵ มาตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยที่ นีรนาท (2-13) อธิบายเชิงตีความว่าปัจจัยเสริมให้การค้าข้าวรุ่งเรือง เพราะ ประการแรก ภาวะสงคราม การที่ข้าวเป็นยุทธปัจจัย เมื่อคาดการณ์ว่าจะเกิดสงครามโลกขึ้นในไม่ช้า จึงมีการสั่งซื้อข้าวเพื่อเป็นเสบียงในยามสงคราม จากประเทศที่ขาดแคลน เช่น จีน มาลายู สิงคโปร์ อินโดนีเซียกันมากขึ้น ประการที่สอง สภาพพื้นที่เหมาะต่อการปลูกข้าว ความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินลุ่มน้ำปากพนังทำให้บริเวณนี้เป็นแหล่งผลิตข้าวขนาดใหญ่ของภาคใต้ตั้งพระราชหัดเลขาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสปากพนังในวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2448 ตอนหนึ่งว่า

“...ข้าวจีนกล่าวว่าดีกว่านาคลองรังสิตและมีที่ว่างเหลืออยู่มากจะทำนาขึ้นได้ใหม่ กว่าที่มีอยู่แล้ว เดียวนี้อีก 10 เท่า เขากะกำลังท่งนั้นว่า ถ้ามีน้ำบริบูรณ์จะตั้งโรงสีไฟ ได้ประมาณ 10 โรง ขาดแต่คนเท่านั้น มาทั้งมณฑลนครศรีธรรมราชไม่มีที่ไหนสู้...”

ประการที่สาม ท่าเลที่ตั้ง ลักษณะสภาพทางภูมิศาสตร์เป็นตัวกำหนดอำนาจทางการเมือง ซึ่งอังกฤษเชื่อว่าผู้ใดครอบครองคาบสมุทรใต้ตลอดแหลมมาลายู จะได้เป็นชาติมหาอำนาจของโลก ลุ่มน้ำปากพนังอยู่ในพื้นที่ที่เป็นคาบสมุทรเป็นเส้นทางขนส่งน้ำสายหลักในส่วนที่เป็นแหล่งผลิตข้าวสะดวก แก่การลำเลียงออกค้าขายทางทะเล ปากพนังจึงเป็นศูนย์กลางการค้า⁶

เหล่านี้คือเหตุปัจจัยในการพัฒนาปากพนังให้เป็นชุมชนผลิตและค้าข้าวทั้งการบริโภคภายในและเพื่อการแลกเปลี่ยนการค้าให้กับชุมชนต่างๆ ความเติบโตของลุ่มน้ำปากพนัง อย่างไรก็ตาม กล่าวเฉพาะเมืองปากพนังจึงเป็นศูนย์กลางของความเติบโตจากกิจกรรมข้าว บ้านทีกของครูละเวง ไชยานุพงศ์ ได้สะท้อนถึงความรุ่งเรืองของปากพนังเป็นชุมชนแห่งการค้าหรือเมืองท่าสำคัญในคาบสมุทรแห่งหนึ่ง เพราะมีข้าวเป็นสินค้าที่ร่ำรวยทำให้ผู้คนจำนวนมากเข้ามาปฏิสังสรรค์ ในนิราศปากพนัง ใน พ.ศ. 2470 ได้แสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองของปากพนังที่ยังสืบเนื่องต่อมา

“เข้าปากน้ำปากพนังดังแตงม ทั้งจีนจามแขกไทยแจงไปมา
คูวัดคลองสองฝ่ายเรือนรายเรียบ เป็นระเบียบปีกแผ่นอยู่แน่นหนา”⁷

โดยมี ชาวนา คือ กลุ่มคนพื้นเมือง ตั้งถิ่นฐานเพื่อผลิตข้าวตามริมแม่น้ำและคลอง คลองสาขาต่างๆ และชาวจีนที่เป็นกลไกสำคัญในกระบวนการค้าข้าว ตั้งชุมชนต่างๆขึ้นมารับซื้อข้าวจากชาวนาส่งต่อไปยังโรงสีชาวจีนที่ปากพนัง วัฒนธรรมการค้าข้าวจึงเป็นของคนจีน ผ่านจำนวนโรงสีและขีดความสามารถของโรงสีในการเป็นกิจกรรมที่ต่อเนื่องส่งผลให้ความรุ่งเรืองหรือความเติบโตของปากพนังสามารถอธิบายผ่านข้อมูลเชิงประจักษ์ คือ จำนวนโรงสีข้าว นีรนาท (2-15) ระบุจำนวนโรงสีในอดีตว่ามีมาก คือ

จากหลักฐานในบัญชีโรงสีข้าวในพระราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2472 ที่ตั้งอยู่ในลุ่มน้ำปากพนัง ปรากฏอยู่ 6 โรง ได้แก่ 1) โรงสีโฮฮอง 2) โรงสีบันดินหล้า 3) โรงสีเอี้ยะหลี่ 4) โรงสีหมงฮวด 5) โรงสีไทน้ำฮอง 6) โรงสีลิ้มเล่งหัง⁸ แต่หากนับโรงสีข้าวที่เป็นโรงสีไฟที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำปากพนัง ตั้งแต่ พ.ศ. 2477 เป็นต้นมาจนถึงโรงสุดท้ายที่ตั้งในปี พ.ศ. 2510 นับได้ 19 โรง แต่ที่เข้าอยู่ในอันดับที่อยู่ในบัญชีของบริษัทยักษ์ไทยบักซ์ไต้ จำกัด ที่เข้ามาตั้งสำนักงานที่ปากพนังในปี พ.ศ.2482 นั้น มีเพียง 14 โรง ซึ่งทั้ง 14 โรง ภายหลังถูกเรียกเป็นลำดับเลขที่แทนยี่ห้อของโรงสี โดยโรงสีไฟในลุ่มน้ำปากพนัง มีรายนามดังนี้ โรงสีไฟเอี่ยมเส็ง (โรงสี 1) โรงสีไฟ

⁵ สุนทรภรณ์ (2-6)

⁶ ได้อ้างแหล่งข้อมูลหลายแหล่ง เช่น พอตา,2528 , วารสารลุ่มน้ำปากพนัง,2543 ., พิสัย นันทแสง,2536 ใน นีรนาท (2-13)

⁷ สุนทรภรณ์ (2-12)

⁸ นอกจากนี้ผู้สนใจรายละเอียดสามารถอ่านงานเกี่ยวกับโรงสีได้ใน ขวลิขิต อังวิทยาธร. 2540

เอี้ยะหลี่ (โรงสี 2) โรงสีไฟเอี้ยะเชียง (โรงสี 3) โรงสีหมงฮวด-(ยุคแรก), กิมโจนเส็ง-(ยุคสอง) (โรงสี 4) โรงสีทงฮั่ว (โรงสี 5) โรงสีฮงเชียงเฮง(โรงสี 6) โรงสีไทหน้าฟง-(ยุคแรก),โรงสีฮะเซ่งฟง-(ยุคสอง) ,โรงสีหยิกเส็งจัน-(ยุคสาม) (โรงสี 7) โรงสีเตาเส็ง-(ยุคแรก),โรงสีโฮฮอง-(ยุคสอง),โรงสีบริษัทกอบกาญจน์ (ยุคสาม) (โรงสี 8) โรงสีงวนไถ่ (โรงสี 9) โรงสีไทยวพงษ์ (โรงสี 10) โรงสีลิ้มเล่งหัง-(ยุคแรก) ,โรงสีเลียงฮะกงสี-(ยุคสอง) โรงสีสิสระเกษ-(ยุคสาม),โรงสีงวนหลี่ (ยุคสี่), โรงสีไฟลีย์ (โรงสี 11) โรงสีไฟเอี้ยะเชียง (ยุคสอง) โรงสีไฟแสงไทย (ยุคสาม) (โรงสี 12) โรงสี ล้วนเอ็กเชียง (โรงสี 13) โรงสีสุ่ยห้อง (โรงสี 14)

ความเติบโตของการค้าข้าวใน ภัทรวรรณฯ (3-1) สรุปว่าช่วงเวลาของความเติบโตของข้าวเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดของปากพนังในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2439 – 2481 โดยในการส่งออกข้าวรุ่งเรืองที่สุดในปี พ.ศ. 2480 จากนั้นตั้งแต่ช่วง พ.ศ. 2482 – 2515 ก็จะเริ่มหมดบทบาทการค้าข้าว เพราะเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐไทยมีนโยบายการค้าข้าวใหม่ที่เป็นอุปสรรคต่อการส่งออกข้าว พร้อมกับเกิดมหาตภัยในปี 2505 ทำให้มีผลกระทบต่อการผลิตข้าวและการค้าข้าว⁹ อย่างไรก็ตาม กระบวนการผลิตและการค้าหาได้ยุติลงอย่างสิ้นเชิง แม้ว่าจะมีความเติบโตที่ชะลอตัวลงไป แต่การผลิตเพื่อค้าขายก็ยังคงมี เพียงแต่เปลี่ยนแปลงการค้าที่ส่งไปในภูมิภาคหรือประเทศเพื่อนบ้านกลับเป็นการค้าที่ต้องส่งข้าวขึ้นภาคกลางและจังหวัดอื่นๆในภาคใต้ผ่านกลไก คือ โรงสีหรือพ่อค้าข้าวที่เป็นชาวจีน ภัทรวรรณฯ (3-16) ได้ให้ภาพความเติบโตการค้าข้าวในแถบหัวไทรในช่วงปลายยุคข้าวรุ่งเรืองว่า

ในสมัยก่อนข้าวจากอำเภอหัวไทรเป็นข้าวที่ส่งไปเลี้ยงคนทั้งภาคใต้และส่งไปขายที่ภาคกลางด้วย พ่อเอย์ชื่อว่า “ข้าวหัวไทร” แล้วคนจะคิดว่านี่คือข้าวที่ดีมาก ข้าวที่ผลิตจากหัวไทรกระจายออกไปยังผู้ค้าข้าวทั้งในภาคกลางและภาคใต้ พ่อค้าหรือโรงสีคนกลางกระจายข้าวไปตามเส้นทางจากหัวไทรส่งไปขายที่กรุงเทพฯ จะต้องเอาข้าวบรรทุกเรือใบ (ต่อมาเป็นเรือยนต์) จากหัวไทรผ่านไปทางปากแพรก ...ไปชะอวด หลังจากนั้นก็ “ขึ้นตุ้” รถไฟไปกรุงเทพฯ - จากหัวไทรส่งไปขายที่ปากพนัง เดินทางโดยทางเรือโดยไปทางคลองหัวไทร -จากหัวไทรส่งไปขายที่สงขลา เดินทางโดยทางเรือผ่านไปทางระโนดและทะเลสาบสงขลา – จากหัวไทรส่งไปขายที่ฝั่งอันดามัน เช่น กระบี่ ภูเก็ต เดินทางโดยทางเรือไปท่าเรือที่ปากพนังแล้วบรรทุกรถไปปลายทางจากหัวไทรไปทางใต้ตอนล่างหรือภาคใต้ตอนบน เช่น ปัตตานี ยะลา สุโขทัย ภูเก็ต เดินทางโดยทางเรือไปชะอวดแล้วไป “ขึ้นตุ้” ที่ชะอวด

ข้าวเป็นผลให้เกิดวัฒนธรรมการผลิตข้าวในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เกิดเป็นวิถีชีวิตและความเชื่อหรือลักษณะสังคมเฉพาะขึ้นในพื้นที่แห่งนี้ ทั้งก่อให้เกิดคุณลักษณะของปัจเจกบุคคล ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันในสังคมหรือมีชีวิตในสังคมที่มีคุณลักษณะเฉพาะพื้นที่ จากระยะ 100 ปีที่ผ่านมา จึงเป็นที่รวมของผู้คนให้ย้ายเข้ามาสร้างตัวตนและพวกพ้องเองเพื่อความอยู่รอด เพราะเป็นพื้นที่ของสังคมมากกว่าเป็นพื้นที่ของรัฐ ไพโรจน์ฯ (2-16) ได้อธิบายอย่างน่าสนใจว่าอาชีพทำนาเป็นวัฒนธรรมข้าว เป็นมากกว่าอาชีพและอาหาร แต่เป็นทุกสิ่งในการหล่อหลอม บ่มเพาะให้เป็นคนดีของครัวเรือน และสมาชิกของชุมชนท้องถิ่น¹⁰ โดยไพโรจน์ฯ ตีความว่าการทำนาได้ทั้ง ประการแรก การฝึกความรับผิดชอบ “ตอนปักเที่ยง ก็ปักไม่นาน พอกินข้าว กินน้ำเสร็จนั่งพักเดียวหนึ่ง บางคนล้างถ้วย ล้างชาม เสร็จแล้วก็ลงนาต่อ บางคนถ้าเป็นผู้ชายก็สูบยาสูบมวน หรือกินหมากสักคำก็ไป ถ้าไม่เช่นนั้นไม่ทันเวลา” ประการที่สอง การเรียนรู้ ไพโรจน์ฯ (2-19) ได้ขยายความอย่างเป็นรูปธรรมว่า กระบวนการทำนาที่เป็นการถ่ายทอดความรู้ที่ถ่ายทอดจากพ่อ แม่สู่ลูกว่า “เรื่องไถนาพ่เป็นคนสอน พอพ่หยุดพักเราก็ก็นั่งไถไปทีละรอบสองรอบ เรียนรู้จากนั้น พ่อก็ช่วยดู ช่วยบอก

⁹ ภัทรวรรณฯ 3-1 สรุปจากงานพอดตา แก่นแก้ว⁹ . ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนปากพนัง พ.ศ. 2439 – 2525

¹⁰ ไพโรจน์ฯ .2-16

ส่วนมากเด็กอยากรู้เอาเอง ชอบไป ส่วนเรื่องด้านแม่เป็นคนสอน ต้องใช้ต้นข้าวมากน้อยเท่าใด ต้องหอบกล้อย่างไร เก็บข้าวแม่ก็เป็นคนสอน ดูตัวอย่างจากแม่ ไม่นานก็เก็บเป็น แม่บอกว่าเก็บให้ดีๆ อย่าให้ “เตื่อ” เตียวแคะจะหัก เลี้ยงวัว ไม่มีใครสอน ก็สังเกตเอา อาศัยจำเอาจากที่พ่อแม่เคยให้ช่วย” ประการที่สาม กิจกรรมการสร้างความสัมพันธ์ในครัวเรือน และชุมชน ประการที่สี่ การช่วยเหลือเกื้อกูล หมายถึง การออกไปปาก ประการที่ห้า ความมีวินัยในการทำงาน

“..มีสองคนผิวเมียบ้างหนึ่งปีหนึ่งเก็บได้เจ็ดพันเลียง เก็บตั้งแต่เดือนสามจนถึงเดือนห้า ต้องเตรียมข้าวห่อไปเองเพราะลูกเต๋าก็ไม่มี ข้าวนั้นเริ่มเก็บจากทางทิศตะวันออกเรื่อยไปทางทิศตะวันตก เวลาเอาข้าวห่อไปตั้งไว้ ก็ไปตั้งอยู่กอไหนด (กอต้นตาลโตนด) ด้านหน้า สัญญากันว่า ถ้าไม่ถึงกอไหนด ก็จะไม่หยุดเก็บ จะไม่กิน...”

ประการที่หก ความสัมพันธ์และการจัดระเบียบทางสังคม ประการที่เจ็ด การวางแผนชีวิตว่าช่วงใดต้องทำอะไรใด เตรียมสิ่งของอะไรไว้ใช้ เช่น เตรียมผ้าไว้ใช้ช่วงสงกรานต์ เตรียมข้าวสารไว้ใช้บริโภคในฤดูการทำนา เตรียมปลา เคยเกลือ¹¹ ไม้พิน ไม้สำหรับก่อสร้าง โดยสิ่งเหล่านี้มีแหล่งที่อยู่ทุกคนมีโอกาสในการเข้าถึงนำมาใช้ประโยชน์หลังจากไถนาเสร็จ ก็ไปหาไม้พินบนภูเขา เนื่องจากรอบๆ บริเวณบ้านไม่มีไม้สำหรับทำไม้พินได้ ต้นไม้ที่นิยมนำมาทำเป็นไม้พินได้แก่ ไม้หนอน ไม้พลับพลา ซึ่งไม่จำพวกนี้เมื่อเผาสมาสามารถทำเป็นถ่านได้ดีไม่มอดไฟ ตัดได้ง่าย บางคนก็ตัดไม้เป็นท่อนมาจากบนภูเขา และหาลงมา เมื่อถึงฤดูน้ำหลากชาวบ้านก็จะรวมตัวกันไปตัดไม้ที่ยืนต้นตาย ประการที่แปด เป็นการแบ่งงานกันและช่วยกันทำ

ความใกล้ชิดในครอบครัวบนวิถีชาวนา กล่อมเกลาคความสัมพันธ์ในเรือนตน การทำนากับการดำรงชีวิตของชาวบ้านเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันไม่ได้ ชาวบ้านไม่ได้แยกงานออกจากชีวิตครอบครัว แรงงานหลักในการทำก็คือสมาชิกในครอบครัว ทั้งสามี ภรรยา และลูก กระบวนการทำนา...จึงเป็นตัวร้อยรัดความสัมพันธ์ในครัวเรือนให้เหนียวแน่น ทุกคนจะช่วยกันอย่างขยันขันแข็งไม่ทิ้งดูดายเพื่อให้การทำนาสำเร็จลุล่วง ซึ่งจะได้ชัดจากช่วงเก็บข้าว ทุกคนในบ้านที่เก็บข้าวได้ก็ต้องลงไปช่วยเหลือกัน แบ่งกันรับผิดชอบตามความเหมาะสม งานที่ต้องใช้แรงงานมากจะเป็นหน้าที่ของผู้ชาย เช่น การไถนา การหว่านข้าว การหาทุ่ง หอย ปู ปลา ขณะที่งานที่ต้องอาศัยความละเอียดและไม่ใช้แรงงานมากเกินไป เช่น การทำครก การตำข้าว การทอผ้าเป็นหน้าที่ของผู้หญิง โดยทุกคนในบ้านจะรู้จักรับผิดชอบในหน้าที่ของตนเอง

จากที่กล่าวมานี้ จึงเห็นได้ว่าข้าวเป็นอาชีพและเป็นแหล่งก่อเกิดวัฒนธรรมข้าว ทั้งวัฒนธรรมของการค้าที่มีคนจีนเป็นแกนหลักหรือเป็นกลไก ชาวนาจึงเป็นฝ่ายผลิตเกิดเป็นวัฒนธรรมของชาวนา โดยมีวงจรชีวิตที่สำคัญๆของวัฒนธรรมนาข้าวพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในยุคอดีต (ดูแผนภูมิที่ วัฒนธรรมข้าว)

ข้าว กับ ความมั่งคั่ง และความสมบูรณ์ในลุ่มน้ำปากพนังสู่การเปลี่ยนแปลง

จากการสังเคราะห์พบว่าการแสดงความมั่งคั่ง และความสมบูรณ์ของอาชีพการทำนาในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในยุคอดีตแตกต่างกัน ทั้งพิจารณาจากการเก็บรายได้ของรัฐจากการเก็บภาษีชาวนา การใช้ข้าวเพื่อแลกเปลี่ยนผลผลิตข้าวต่อปี ข้าวกับการทำบุญ หรือพิธีกรรมทางจิตวิญญาณ ดังข้อมูลตัวอย่างมีดังนี้ คือ

งานของนิรันดษ (2-13) กล่าวถึงเหตุการณ์ที่แสดงถึงความมั่งคั่งในยุคความรุ่งเรืองของข้าว ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ถึง พ.ศ.2485 ว่า “ ความมั่งคั่งทางการค้าจากอัตราภาษีที่เก็บได้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ได้เขียนพระราชหัตถเลขาเป็นจดหมายเหตุว่า “เมืองปากพนังได้ยืนมานานแล้ว ก็ไม่เคยแะ เมื่อมาเห็นของจริงเข้า ก็ไม่คิดว่าจะยิ่งใหญ่ขนาดนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับเมืองท่าในแหลมมลายูแล้ว เมืองปากพนังมีรายได้น้อยกว่าเมืองสงขลาอยู่ 20,000 บาทเท่านั้น นอกนั้นแล้วไม่มีเมืองไหนดีเท่าปากพนัง” หรือดูผลผลิตข้าว “ ความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินในระยะแรกทำ

¹¹ เคย ในที่นี้เป็นภาษาใต้หมายถึง กะปิ

ให้ผลผลิตข้าวของลุ่มน้ำปากพนังมีค่อนข้างสูง เช่น พ.ศ.2490 ผลผลิตโดยเฉลี่ย 500 – 1,000 กิโลกรัม ต่อไร่ ต่อปี¹² “นอกจากนี้ ยังดูจากวิถีชีวิตชาวบ้าน เช่นจากคำสัมภาษณ์ของชาวแหลมตะลุมพุกจะใส่ทองคำเส้นใหญ่ๆ “แต่แรกคนที่นี้ใส่สร้อยมือใหญ่เหมือนอีหัก” (นิรนาท , 2-19) และบรรยากาศอื่นๆส่งผลให้ความมั่งคั่งจากข้าวโดยอ้อม คือ “การมีโอกาสทางการศึกษามากกว่าที่อื่นๆ เพราะมีโรงเรียนมาก” (นิรนาท , 2-27) ส่งผลให้ชุมชนท้องถิ่นนาข้าวมีการพัฒนาต่อเนื่อง

งานของสมใจ พิมล (2-5) แสดงให้เห็นความมั่งคั่งจากคำบอกเล่าของชาวบ้านเล่าในยุควิถีชุมชนผูกพันกับธรรมชาติ ว่า “สมัยอดีตสองฟากของคลองชะเมาแม้แต่พื้นที่นาข้าว ชาวบ้านมีอาชีพทำนาแทบจะทุกคน ไม่มีอาชีพอื่นเลย อาชีพทำนาอย่างเดียว ทำนาปีๆ บ้าง หว่านบ้าง ดำบ้าง ใครๆ ก็ต้องการอาศัย ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมคลอง เนื่องจากมีความสะดวกสบายทุกอย่าง ไม่ว่าเดินทาง ซื้อของ ขายข้าว หรือ งานบุญ” นอกจากนี้วิถีชาวนาที่มีความสมบูรณ์และเป็นจุดเด่น พบว่า “ผลผลิตข้าวในฤดูกาลปกติ ประมาณ 25-30 ถังต่อไร่”¹³ เนื่องจากเป็นชาวพันธุ์พื้นเมือง ไม่ใส่ปุ๋ย ต้นข้าวมีความคงทน สามารถต้านทานกับสภาพน้ำท่วมขังได้เป็นอย่างดี เนื่องจากเป็นข้าวหนัก และลำต้นสูงไปตามระดับน้ำ อัตราการตายค่อนข้างต่ำ ชาวนาจึงรู้สึกพอใจกับผลผลิตระดับนี้ ชาวนาคิดว่าไม่มีต้นทุนในการผลิต ปัจจัยการผลิตด้านแรงงานมีเหลือเฟือ จึงไม่มีวันขาดทุนที่เป็นตัวเงิน เมื่อทำการเก็บเกี่ยวข้าว หากมีความชื้น ชาวนาจะหาที่ตากข้าว บางคนมีที่นาที่ไม่มีน้ำท่วมขัง อาจตากข้าวที่ทุ่งนา บางคนหาตลาดที่ลานบ้าน การหาข้าวนั้น มักใช้แรงงานผู้ชายในการหาข้าว โดยนำข้าวใส่ แสก (สาแหรก) ซึ่งมี 2 ข้าง ทำด้วยหวายซึ่งมีความแข็งแรงคงทนสูง และคนหา ทำจากไม้ไผ่เป็นด้ามยาวผ่าซีก และทำการบากตรงส่วนปลายเพื่อยึดสาแหรกไม่ให้เลื้อยขณะหา โดยจัดข้าวที่เป็นเลียงวางซ้อนทับกันอย่างเป็นระเบียบ ตามกำลังของผู้หา ซึ่งหาบมาเก็บไว้ในเร็นข้าว (ยุ้งฉาง) ที่บ้าน ในการหาข้าวนั้นอาจมีการรวมกลุ่มช่วยเหลือกัน หากทำคนเดียวอาจเสร็จไม่ทัน ซึ่งชาวนาจะผลัดเปลี่ยนกันหา แต่ละคนก็จะนำอุปกรณ์การหาของตนเองมา แล้วมาช่วยกันหา บางครั้ง ในหนึ่งวันอาจหาข้าวได้ประมาณ 2-3 ราย การช่วยกันหาข้าวนั้นเป็นการแบ่งปันแรงงานที่ไม่ต้องเสียค่าตอบแทนใดๆ เพียงแต่เจ้าของนา อาจทำอาหารเลี้ยงเท่านั้น ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงความมีน้ำใจของผู้คนในชนบท การขนข้าวนั้นบางรายอาจใช้ หนว่น (คืออุปกรณ์คล้ายๆ รถลาก ชาวบ้านมักใช้ขนข้าว หรือลากปลา) หรืออาจใช้เกวียน เป็นเครื่องมือในการลาก และขนข้าวเก็บในเร็นข้าว ซึ่งเร็นข้าว จะเป็นโรงเรือนยกพื้นสูง เพื่อป้องกันน้ำท่วม และสัตว์รบกวนชนิดต่างๆ ชาวนานำข้าวมาจัดเก็บไว้ในเร็นการเก็บเลี้ยงข้าวไว้ในห้องข้าวแล้วนำมาจัดเรียงให้เต็มห้อง เรียงเป็นชั้นๆจนถึงหลังคา จัดเรียงข้าวไว้อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย จัดวางเป็นชั้นๆ เพื่อเตรียมไว้เก็บบริโภคหรืออาจจะแบ่งขายในรูปของข้าวเปลือกต่อไป” (สมใจ พิมล, 2-10 ถึง 2 -11)

ไพโรจน์ (2-8) ข้อมูลดิบเชิงปริมาณจากยายสวน ชูแสง บอกว่า....หนึ่งปีหนึ่งเก็บได้เจ็ดพันเสียง เก็บตั้งแต่เดือนสามจนถึงเดือนห้า..นอกจากนี้. ตาไสว อินชัย เล่าให้ฟังว่า “สมัยก่อนทำนาอย่างเดียวก้อยู่ได้แล้ว เพราะสมัยก่อนมันอุดมสมบูรณ์ไปหลายอย่าง ไม่ต้องมีความรู้อะไรมากก้อยู่ได้ ให้มีแรง วิตน้ำเป็นก็หาปลากินได้ ไม่เหมือนสมัยนี้ต้องสังเกตว่าตรงไหนที่มีปลา ตรงไหนไม่มีปลา สมัยก่อนไม่ต้องสังเกตมันมีทุกหลุม ถ้ามีโพงวิดปลาแล้ว ไปวิดมันก็ได้กินเท่านั้นแหละ” (ไพโรจน์ , 2-19) ส่วนการใช้ข้าวเพื่อแลกเปลี่ยนกับทรัพยากรอื่นๆเพื่อการดำรงชีวิตนั้น ผ่านการใช้ข้าวเป็นสื่อกลางการแลกเปลี่ยนทั้งสิ้น (ไพโรจน์ , 2-20) พบว่า ตาอิน หนูเขียว เล่าว่า “ในสมัยก่อนจะมีพรรคพวกเพื่อนฝูงที่มาขอข้าวเปลือกเพื่อใช้ในการบริโภคโดยกลุ่มคนนั้นก็คือ กลุ่มเพื่อนเกลอ หรือญาติพี่น้องที่อยู่ห่างไกลกัน ซึ่งในบางครั้งจะเรียกว่าพวกบนเนิน ก็จะนำเอาผลไม้ เช่นทุเรียน มะม่วง กระท้อน ทุเรียนกวน และมะม่วงคั้น มาแลกกับข้าว คนที่นำของมาแลกก็จะรู้จักกันก่อนแล้ว จะนำเรือมาจอดที่ท่าบางแก้ว เมื่อได้ข้าวแล้ว ก็จะต้องหาข้าวไปลงเรือ ส่วนมากคนที่มาก็จะมาพึ่งพาเรา และเราก็ไปพึ่งพาเขาก็ในช่วงเวลาทำงาน ถ้าเราส่งข้าวไป เขาก็จะนำหน่อไม้ สะตอ ลูกเนียง กระท้อน มาช่วยในงาน พอมาช่วยในงานเสร็จเวลากลับก็จะนำข้าวกลับไป สำหรับกะปิ และปลาแห้ง ส่วนก็ได้อาศัยพวกเพื่อนพ้องแถวปากพนัง บางใหญ่ ปากพยิง ซึ่งเขาก็จะนำมาแลกกับข้าว” หรือ “ การซื้อของสมัยก่อนไม่ได้ใช้เงินเป็นตัว

¹² นิรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินตรานันต์ , 3-10

¹³ ผลผลิตของสองนักวิจัย สองคน แตกต่างกัน สมใจ ระบุผลผลิตข้าว ประมาณ 25-30 ถังต่อไร่ (หน้า 2-11) นิรนาท ระบุผลผลิตข้าว ประมาณ 500 – 1000 กิโลกรัม ต่อไร่ ต่อ ปี (หน้า 3-10)

วัตถุลค่าของสินค้า แต่จะใช้ปริมาณของข้าวเปลือกเป็นตัววัดแทน โดยการวัดปริมาณข้าวเปลือกมีหน่วยเป็นแ่ง ข้าว 4 แ่งเท่ากับ 1 ถัง โดย 1 แ่งแบ่งเป็น 4 ส่วน คือ ปลายแ่ง (เศษ 1 ส่วน 4 ของแ่ง) ครึ่งแ่ง (เศษ 2 ส่วน 4 ของแ่ง) ก่อนแ่ง (เศษ 3 ส่วน 4 ของแ่ง) และ แ่ง (เต็มแ่ง) เมื่อไปร้านขายของข้าวกี่แบกหรือทุนข้าวเปลือกไป และบอกเจ้าของร้านว่าจะแลกสินค้าอะไรเป็นปริมาณมากน้อยเท่าใด เช่น แลกกะปิครึ่งแ่ง เกลือ 1 แ่ง พลุ 2 แ่ง ปลากระบอกต้ม 1 แ่ง พ่อค้าจะหยิบสินค้าให้ตามต้องการ จากนั้นก็จะตวงข้าวตามปริมาณที่ต้องการแลก หากข้าวเหลือก็สามารถแลกเป็นเงินกลับบ้านได้” (ไพโรจน์ฯ ,2-20)”

ภัทรวรรณ (3-1) ระบุว่า “ในอดีตนั้นที่ดินมีปริมาณมากจนเกินกว่าที่ชาวนาจะทำนาได้หมด ดังนั้นชาวนาจึงนิยมมีลูกมาก เพื่อต้องการใช้แรงงานในการทำนา” ที่น่ากับควมมีน้ำใจ เป็นมิติที่แสดงออกถึงความมั่งคั่งที่ภัทรวรรณฯ ได้อ้างข้อมูลจากไพรินทร์ รุยก้าว ที่ว่า “ปริมาณที่ดินสำหรับทำนาของแต่ละครอบครัวจึงเฉลี่ยได้ประมาณ 10 – 30 ไร่ ครอบครัวใดมีจำนวนที่ดินไม่เพียงพอ ก็สามารถที่จะขอที่ดินจากผู้ที่มีที่ดินมากโดยไม่ต้องเสียค่าเช่าแต่อย่างใด และในช่วงระยะเวลาประมาณเกือบ 80 ปีที่ผ่านมาผู้ที่มีที่ดินมากก็ยกให้ยกพื้นที่นาให้แก่กันโดยไม่คิดมูลค่าถ้ามีความรักใคร่ชอบพอสันทสนมกัน หรือเป็นการยกให้ในภายหลังหลังจากให้มีการทดลองทำนาในพื้นที่นั้นก่อนว่าทำนาได้ผลหรือไม่ หรือบางครั้งเป็นการยกให้เพราะตนเองทำไม่ทัน นั่นคือในอดีตที่ดินมีปริมาณมากและบางครั้งชาวนาจึงทำนาไม่หมด” โดยที่ “การทำนาในสมัยก่อนไม่คิดค่าเช่าในการทำนาเป็นตัวเงินแต่จะแบ่งข้าวเปลือกกันระหว่างคนทำนากับเจ้าของที่นาประมาณ 60 – 65 ปีมาแล้วหรือประมาณ พ.ศ. 2480 - 2485 ค่าเช่าที่เป็นตัวเงินในสมัยแรกๆ ตกประมาณไร่ละ 5 บาท ในขณะที่ค่าของเงินจะสูงมาก ถ้าจะเปรียบเทียบกับค่าเช่าดังกล่าวสูงหรือต่ำก็สามารถเทียบได้กับสินค้าอื่นเช่น ราคาหมู หมูตัวหนึ่งเป็นหาบ (60 กิโลกรัม) ราคาตัวละ 4 บาท ข้าวเกวียนละ 400 ต่อมาประมาณช่วง พ.ศ. 2498 – 2500 ค่าเช่านาตกไร่ละ 10 บาท หมูตัวหนึ่งเป็นหาบ (60 กิโลกรัม) ตกประมาณตัวหนึ่ง 200 บาท ข้าวเกวียนละ 600 บาท หรือต่อมาบางครั้งเหมาเป็น 10 ไร่ก็ 500 บาท ซึ่งตอนนั้นทอง 1 บาทราคา 300 – 400 บาท สมัยนั้นไม่มีนาของนายทุน แต่ละคนครอบครองที่นาไม่มากเพราะคนสมัยก่อนมีลูกมากจึงปันกันได้น้อย และชาวนามักไม่ขายนาแต่เอาไว้ปัน (แบ่ง) ให้ลูก คนสมัยก่อนมีความคิดว่ากับข้าวกับปลาต่อหาภายหลังแต่ต้องมีข้าวไว้กินก่อน” และข้าวกับการทำบุญ “ชาวบ้านจะนำข้าวมาถวายพระในประเพณีเดือนสิบ ประเพณีสงกรานต์ ชาวบ้านในสมัยก่อนจะไม่กินข้าวที่ตนเองผลิตได้จนกว่าจะเอาข้าวใหม่ไปทำบุญถวายพระและให้ผู้ใหญ่ที่ตนเคารพนับถือเสียก่อน ถ้าเป็นข้าวสารเรียกว่า “สารข้าวใหม่” ดังนั้นการเลือกปลูกข้าวหนักหรือข้าวเบาก็ต้องพิจารณาดูว่าทันกับประเพณีดังกล่าวหรือไม่” (ภัทรวรรณ ,3-11)

สุนทรภรณ์ (2-11) ยุควิถีชุมชนชาวลุ่มน้ำปากพองยุคอดีต กับการแลกเปลี่ยนด้วยการใช้ข้าว เป็นวัฒนธรรมของข้าวที่มองในมิติการแลกเปลี่ยนว่า “...การแลกเปลี่ยนมีลักษณะ “แบ่งกันกินแบ่งกันใช้” มีสัจจะวาจาเป็นสิ่งเป็นสิ่งสำคัญ..... การแลกเปลี่ยนกับชาวจีน จะใช้วิธีการ ที่ชาวจีนนำสินค้าไปแลกข้าวกับชาวนา สินค้าที่นำมาแลกเปลี่ยน ได้แก่ เสื้อผ้า สิ่งของเครื่องใช้ ถ้วยชาม หม้อเขี้ยว หม้อดิน ถ้วยตราไก่ ในระยะหลังมีการแลกข้าวกับขนม วิธีการแลกเปลี่ยนก็คือ พ่อค้าจะนำเรือสินค้าบรรทุกใส่เรือไปยั้งคลองสายต่างๆ หากชาวนาค้นใดต้องการสินค้าเหล่านั้นก็จะตกลงราคากันว่าจะแลกกับข้าวเปลือกเป็นจำนวนเท่าใด ข้าวเปลือกที่จะแลกอาจจะข้าวเสียงหรือข้าวที่นวดแล้วก็ได้ พ่อค้าก็จะนำข้าวเปลือกนั้นไปขายอีกทอดหนึ่ง การค้าขายแบบแลกเปลี่ยนกับพ่อค้านี้จะนิยมไปในหมู่บ้านที่มีบ้านเรือนตั้งอยู่ริมน้ำ เนื่องจากการก่อตั้งบ้านเรือนของผู้คนในแถบนี้ตั้งอยู่ริมคลองเป็นส่วนใหญ่ พ่อค้าจะซื้อข้าวเปลือกได้มาก เพราะชาวนาเองก็มีความสะดวกในการซื้อสินค้าต่างๆ และสะดวกที่จะแลกเปลี่ยนกับข้าวที่มีอยู่ แต่การค้าขายในลักษณะนี้ชาวนาจะเป็นผู้เสียเปรียบ เพราะถูกกดราคาข้าวเปลือก ส่วนราคาสินค้าที่พ่อค้านำมาแลกข้าวนั้นจะมีราคาสูง นอกจากการแลกเปลี่ยนข้าวในลักษณะนี้แล้ว ยังมีการแลกข้าวอีกลักษณะหนึ่งคือ ชาวนาจะนำข้าวเปลือกแลกกับสินค้าชนิดต่างๆ ที่บ้านของพ่อค้า ดังปรากฏในจดหมายของเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อคราวไปตรวจราชการที่แหลมมลายู พ.ศ. 2445 ได้กล่าวถึง การแลกเปลี่ยนข้าวในเขตอำเภอ-พังไกร ตอนหนึ่งว่า “แต่ริมเลนั้นมีเรือตลาดติดๆ กันไป เป็นที่อยู่หากินแลกข้าวชาวนารอบคลอง ระโนดมาไว้ขายเรือแขกตานี ตรังกานู ซึ่งมาหาสินค้า.....”

แท้จริงแล้ว ความมั่งคั่งและความสมบูรณ์นั้นพินิจพิจารณาได้หลายมิติ อาจจะเป็นมิติสังคม เศรษฐกิจ ทรัพยากรก็ได้ (กล่าวไว้ในหัวข้อทรัพยากร) ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นข้อมูลแต่ต่างกันไป แต่สถานการณ์หรือการบรรยาย

ภาพความสมบูรณ์ เหล่านั้นหมดสภาพไป เมื่อนาข้าวหรืออาชีพทำนาข้าวที่เคยเป็นทรัพย์สิน หรือข้าว คือความมั่งคั่ง วัดหรือพิจารณาจากแหล่งรายได้หลักของกลุ่มน้ำปากพวงและชุมชนต่างๆ กลายเป็นอดีตไป เมื่อประมาณสองทศวรรษที่ผ่านมา คราวเรือน หรือหอย่อมบ้านหรือชุมชนกลุ่มน้ำปากพวงกลับไม่ได้มีรายได้หลักจากข้าว แต่รายได้เปลี่ยนแปลงไปสู่ภาคนอกเกษตรหรือภาคนอกข้าวมากขึ้น

แหล่งรายได้ภาคเกษตรและภาคนอกเกษตรของชุมชนต่างๆ ระดับหมู่บ้านในอำเภอหัวไทร บางหมู่บ้านมีรายได้ภาคนอกเกษตรเกิน 50% แต่บางหมู่บ้านมีรายได้ภาคนอกเกษตรน้อยกว่า 50% หมู่บ้านที่มีรายได้ภาคนอกเกษตรเกิน 50% ได้แก่ บ้านโคกช้อย หมู่ที่ 1 ตำบลแหลม มีรายได้ภาคนอกเกษตร 78.60% บ้านบางแค หมู่ที่ 1 ตำบลหัวไทร มีรายได้ภาคนอกเกษตร 87.17% บ้านพึ่งตนเอง หมู่ 2 ตำบลควนชะลิก รายได้ภาคนอกเกษตร 73.74%¹⁴

อนุทินชีวิตชาวนาลุ่มน้ำยุคอดีต

สุนทรภรณ์ (2-23 - 2-25) วัฒนธรรมและความเชื่อแห่งสายน้ำ “ภารกิจและกิจกรรมของชาวบ้านในรอบ 12 เดือน”

เดือนอ้าย / เดือนยี่ ชาวบ้านในหมู่บ้านจะมีการขนทรายเข้าวัด

เดือน 3 มีประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุ ชาวบ้านจะชวนกันเดินทางเท้า มา “คอน” (เมืองนครศรีธรรมราช) เพื่อร่วมประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุ พอตกค่ำก็จะมีการเวียนเทียนและในเดือน 3 เริ่มฤดูการเก็บเกี่ยว จะมีการเย็บเปี้ยว ซึ่งทำจากใบจากและใบโหนด แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้ใบโหนด ทำแคะเก็บข้าว ทำแกลสำหรับหาบข้าว โดยแกลมักทำจากหวาย ทำคันหาบ โดยทำจากไม้ไผ่สีสุก

เดือน 5 จะมีวันว่าง หรือเล่นสงกรานต์ต่ออยู่ 3 วัน¹⁵ คือ

วันที่ 12 เป็นวันส่งเจ้าเมือง

วันที่ 13 วันว่างเทวดา

วันที่ 14 วันรับเจ้าเมืองใหม่ ในวันดังกล่าวนี้ยังมีพิธีสำคัญของอาชีพทำนาคือ **การทำขวัญข้าว** ชาวบ้านจะชวนกันไปวัด เพื่อทำกิจกรรม

เดือน 6 จะเริ่มมีการแยบ การเริ่มไปสู้อหึงสาว ด้วยการละเล่นร่วมกันของหนุ่มสาว ช่วงเดือน 5 (ช่วงว่าง) ทำให้เกิดรู้จักและชอบพอกัน นอกจากนั้นยังมีพิธีโกนจุก

เดือน 7 ช่วงนั้นฝนจะแล้งอยู่นานพอสมควร ใครสนใจจะบวชเรียนก็จะถูกส่งตัวเพื่อไปศึกษาธรรมะ สำหรับคนที่ไปสู้อหึงสาวไว้เป็นที่เรียบร้อยแล้วก็จะบวช เพื่อแต่งงานในเดือน 9 หรือไม่กี่เดือน 11 ต่อไปสำหรับคนที่ไปอยู่วัดก็แล้วแต่ใครจะสะดวกใกล้บ้าน

เดือน 8 เข้าพรรษา มีการค้างตอก เอาเก็บไว้ให้พระที่เข้าพรรษา เพราะเป็นช่วงฤดูฝน พระออกไปไหนไม่ได้ ก็จะได้ฉันท์ตอกเป็นอาหาร

เดือน 9 มีการแต่งงานกันมาก เตรียมตัวยกเรือน ปลูกบ้าน สร้างเรือน เหตุที่คนชอบ ยกเรือนในช่วงนี้เพราะว่า คนจะว่างในช่วงนี้ก็มีกิจกรรมที่สำคัญคือ “ออกปากยกเรือน”

¹⁴ ดูข้อมูลรายละเอียดตัวเลขดังกล่าวแสดงเป็นตาราง ใน ภัทรวรรณฯ . 5-17 ถึง 5-21

¹⁵ สุนทรภรณ์ (2-23 - 2-25) พรรณมาถึงการเล่นหรือบันเทิงชาวบ้านในช่วงเดือน 5 จะมีการละเล่นในวันว่าง โดยแบ่งการเล่นออกเป็น 2 เวลา คือ เวลากลางวัน (ตอนบ่ายแสงแดดไม่ร้อน) 1. การเล่นสะบ้า (ยิงสะบ้า) มี 2 ชนิด 1.1 สะบ้าเลย ใช้ 1.2 สะบ้าหลาก 2. เล่นทอยล้อ 3. ช้างข้ามห้วย 4. ยับสาก 5. ตะกร้อ มี 2 อย่าง คือ ตะกร้อวงและตะกร้อห่วง 6. รุ่งเปี้ยว เวลากลางคืน (ใช้แสงไฟจากแม่ต้เตยและตะเกียงน้ำมันมะพร้าว) 1. ฟาดทิ้ง 2. ปลาวังฟ่อง 3. อุบลูกไก่ 4. โยนลูกคลี 5. มอนซอนผ้า

เดือน 10 ทำขนม พอง ลา เครื่องกระยาสาธไปทำบุญที่วัด ญาติๆ หรือลูกๆหลานๆ ที่ออกไปทำงานนอกบ้าน ก็จะกลับบ้านมาร่วมกันทำบุญเดือนสิบ

เดือน 11 ชักพระ “ลากพระบก, ลากพระน้ำ” ออกพรรษา ทอดกฐิน การลากพระบกของวัดสระ จะลากจากวัดสระไปยังวัดหอยกัน ตำบลปากแพรก ในวัง ในนา ส่วนการลากพระน้ำจากวัดสระ วัดแจ้ง วัดท่าพญา ใน จะลากโดยใช้เรือเฟี้ยว ไปยังวัดปากบางท่าพญา ตำบลบ้านเพิง ตามความเชื่อ พระลากวัดสระจะเป็นหญิง วัดหอยกัน เป็นชาย ในรอบ 1 ปี ให้ไปลากเพื่อที่จะได้มาพบกัน 1 ครั้ง พระลากวัดสระมีความศักดิ์สิทธิ์มาก บนบานอะไรก็ได้ (ก็จะรับ) หากถ้าได้ เอาไม้ตะเคียนไปรองดิน จะทำให้คนรบหรือขัดแย้งกัน

ไฟโรจน์ นวลนุ่น (2-5 - 2-7 และ 2-13- - 2-14) ได้กล่าวถึงวิถีชาวในยุควิถีบ้านนาซึ่งกระบวนการผลิตต้องพึ่งพิงธรรมชาติ ในพื้นที่ตำบลกระเกต ตำบลเขาพระบาท ตำบลท่าขาน และตำบลเสื่อหิง มีช่วงเวลาการทำการสามารถแบ่งได้เป็น 4 ช่วง หลักๆ คือ ช่วงไถ - หว่าน ช่วงดูแลรักษาปักดำ ช่วงแตกกอ ตั้งท้อง ออกรวง และช่วงเก็บเกี่ยว และอธิบายเกี่ยวกับช่วงเวลากับกิจกรรมอันเป็นวิถีของชาวบ้านนาไว้ 2 ช่วง ซึ่งนำมาปรับปรุงเป็นอนุทินชีวิตชาวนา ดังนี้

เดือนอ้าย เดือนยี่ ไม่มีประเพณีใดเป็นการเฉพาะ

ช่วงเดือนสาม – เดือนสี่ (กุมภาพันธ์ - มีนาคม) ข้าวเริ่มสุก อากาศเริ่มทวีความร้อนขึ้น มีการทำบุญข้าวใหม่ชาวบ้านจะทอดขนมครก ต้มข้าวเปียก (ข้าวต้ม) ทิม (ตำ) ข้าวเหนียวถวายพระ ทำกันตั้งแต่หัวรุ่ง (ย่ำรุ่ง) เอาข้าวมาจากบ้าน ขนมครกทำกับข้าวเก่า มีข้าวใหม่ก็ซ้อมกันมา เอามาต้มเปียก ถวายพระ ช่วงเวลาจากนี้จึงเป็นช่วงแห่งการเก็บเกี่ยว ความร้อนของอากาศที่ต่อเนื่องทำให้น้ำในท้องนาจะเริ่มเหือดแห้ง ทำให้การเก็บข้าวเป็นไปได้โดยสะดวก และเป็นช่วงที่ต้องรีบเร่งเก็บข้าวให้เสร็จ

เดือน 5 (เมษายน) ประเพณีหลักคืองานสงกรานต์ หรือ วันว่างของชาวบ้านหมายถึงการว่างเว้นจากการเก็บข้าวคือเก็บข้าวเรียบร้อยแล้ว จะมีพิธีกรรมตอนเช้าไปทำบุญที่วัด จะสมโภชพระพุทธรูป พระฉันทข้าวเสร็จก็อาบน้ำพระ ซึ่งอาบน้ำพระพุทธรูป พระสงฆ์ที่เป็นเจ้าอาวาส เสร็จจากอาบน้ำพระก็สาดน้ำเล่นกันเอง มีการละเล่นมากมาย เช่น เล่นสบ้า เล่นหิง เล่นอุบลูกไก่ ส่วนใหญ่เด็กๆ จะเป็นคนเล่น บางทีผู้ใหญ่ก็เล่นด้วย เขาจะเล่นกันตอนกลางคืน เล่นตามหย่อมบ้าน ซึ่งแต่ละหย่อมบ้านจะมีลานบ้านสำหรับทำกิจกรรม กิจกรรมสำคัญอันหนึ่ง คือ อาบน้ำให้คนแก่ บางทีจะจัดอาบน้ำคนแก่ในวัด แต่บางหย่อมบ้านเขาจะจัดในหย่อมบ้านของตนเอง การอาบน้ำคนแก่จะนิมนต์พระมาฉันทข้าว ให้พร ซึ่งเมื่อก่อนหากมีการอาบน้ำคนแก่ในหย่อมบ้านจะมีการสมโภชข้าวของชาวบ้านด้วยในวันเดียวกัน ในช่วงนี้จะมีบันเทิงพื้นบ้าน คือ “เพลงบอก” ที่ส่งเสียงบอกเล่าประวัติวันสงกรานต์และนางสงกรานต์ บางก็ขอให้เพลงบอกทำขวัญข้าวให้ โดยหยิบข้าวมาสักสามเสียงมาใส่ไว้ในที่แล้วผูกผ้าขาว

เดือน 6 – 7 (พฤษภาคม – มิถุนายน) ไม่มีเทศกาลประเพณีอะไรเป็นการเฉพาะ จะมีก็แค่ความบันเทิงแห่งท้องทุ่ง บางที่ชาวบ้านจะรับมโนราห์หรือหนังตะลุงมาแสดงประชันกัน เรียกว่า “โนราห์แข่ง” หรือ “หนังแข่ง” จัดแข่งกันตามลานวัด ผู้ชมก็จ่ายค่าผ่านประตูเข้า เมื่อก่อนโนราห์แข่งตอนกลางวัน ส่วนหนังตะลุงนั้นแข่งกลางคืน นอกจากนั้นจะมี รำไท่ ที่มีคนแต่งเพลง นางรำก็จะรำไปตามเพลง จะเล่นตอนที่มิ้งานวัด และก็มีการแข่งขันรำไท่ด้วย รำวงเวียนครกก่อน

ช่วงเดือนเจ็ด - เดือนเก้า (มิถุนายน-สิงหาคม) เป็นช่วงที่ฝนเริ่มตก ความชุ่มชื้นของผืนนากลับมาอีกครั้ง หลังจากประสบกับความร้อนอันระอุในช่วงที่ผ่านมา ในช่วงนี้จึงเหมาะที่จะทำการไถ และหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าว การไถนาในอดีตจะใช้วัวหรือควาย ในกรณีที่บ้านใดไม่มีแรงงานสัตว์ ก็จะใช้แรงงานของคนในการลากคันไถแทน สัตว์แม้ว่าจะลำบากกว่าการใช้แรงงานสัตว์แต่คนก็สามารถทำได้ ทั้งนี้เนื่องจากดินเหนียวมีความร่วนซุยมาก การไถนามี 4 ครั้ง คือ ไถตะ ไถแปร ไถกลบ และไถหว่าน โดยการไถมีวัตถุประสงค์เพื่อการพรวนดิน ทำลายหญ้าและวัชพืช

ในเดือนเดือน 8 (กรกฎาคม) ถึงเทศกาลเข้าพรรษาและ เดือน 9 (สิงหาคม) ไม่มีประเพณีอะไร เวลาส่วนใหญ่หมดไปกับไร่ นา

ช่วงเดือนสิบ - เดือนสิบสอง (กันยายน-พฤศจิกายน) เป็นช่วงที่ปริมาณน้ำฝนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ข้าวออกเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ถึงช่วงนี้ชาวนาจะดูความสมบูรณ์ของพืชนา บางหย่อมอาจจะมีข้าวออกอย่างแน่นหนา ขณะที่บางหย่อมอาจมีข้าวอยู่เบาบางหรือไม่มีเลย เมื่อมีน้ำฝนลงมา กิจกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ คือ การซ่อมข้าว โดยทำการแบ่งกล้าจากหย่อมที่หนาไปแซมในหย่อมที่มีข้าวเบาบาง สำหรับการทำนาดำในช่วงนี้เป็นเวลาที่เหมาะสมสำหรับไถเทือกเพราะฝนที่ตกในช่วงเดือนสิบ - เดือนสิบเอ็ด จะตกเป็นท่าใหญ่และค่อนข้างต่อเนื่องจึงเหมาะที่จะทำเทือกสำหรับดำต้นกล้า และเหมาะสำหรับถอนต้นกล้าที่เพาะเอาไว้มาปักดำ

โดยเฉพาะ**เดือน 10** (กันยายน) เป็นเทศกาลทำบุญเดือนสิบหรือที่เรียนติดปากว่า “ยกหมรับ” เพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้ปู่ย่า ตายายญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้วซึ่งเชื่อว่าไปเป็น “เปรต” และเชื่อว่าได้รับการปล่อยตัวให้ขึ้นมาเยี่ยมลูกหลานในเมืองมนุษย์ในวันแรม 1 ค่ำเดือน 10 และกลับสู่รกรากตามเดิมในวันแรม 15 ค่ำเดือน 10 ลูกหลานจึงต้องทำบุญในวันเวลาดังกล่าว เพราะถือว่าเป็นการ “รับ” และ “ส่ง” ตายาย นอกจากนั้น ในช่วงเวลานี้เป็นวันรวมญาติเพราะลูกหลานที่จากบ้านไปอยู่ไกลจะกลับมาทำบุญที่บ้านเกิดของตัวเอง

ส่วน **เดือน 11** (ตุลาคม) ถึงช่วงเทศกาลออกพรรษาหรือประเพณีลากพระ เป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา กระทำกันหลังจากวันมหาปวารณาหรือวันออกพรรษา 1 วัน คือตรงกับวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 โดยพุทธศาสนิกชนพร้อมใจกันอาราธนาพระพุทธรูปขึ้นประดิษฐานบนบุษบกที่วางเหนือเรือหรือรถหรือล้อเลื่อน เรียกว่า “นมพระ” แล้วแห่แหนชักลากไปตามลำน้ำหรือตามท้องทุ่ง ถ้าท้องถื่นใดอยู่ริมน้ำหรือลำคลองก็ลากพระทางน้ำเรียกว่า “ลากพระน้ำ” หากห่างไกลจากลำคลองก็ลากพระทางบก เรียกว่า “ลากพระบก” เมื่อใกล้วันลากพระประมาณ 7 วันหรือ 3 วัน ทุกวัดที่จะลากพระในปีนั้นก็จะเริ่ม “คุมโพน” (ตีระโคมตะโพน) เพื่อปลุกใจชาวบ้านให้กระตือรือร้นร่วมพิธีลากพระและอาจนำไปทำทายแข่งขันกับวัดใกล้เคียง พร้อมกันนั้นทั้งภิกษุ สามเณรและอุบาสกที่มีฝีมือทางช่างก็จะช่วยกันจัดตกแต่งเรือพระซึ่งต้องทำกันอย่างสุดฝีมือ ทุกท้องถิ่นนิยมกำหนดให้มีจุดนัดหมายเพื่อให้บรรดาเรือพระทั้งหมดในละแวกใกล้เคียงกันไปชุมนุมในที่เดียวกันเพื่อร่วมกันทำบุญและเล่นซดหลุด หลังออกพรรษาจะเข้าสู่ฤดูกาลทอดกฐิน ตีโพนให้เสียงดังจะได้รู้ว่าจะทอดกฐิน อาจจะมีใบฎีกา ทอดกฐินได้เงินมาถึงก็มาสร้างกุฏิ หรือใช้ประโยชน์ในวัด

ช่วงเดือนสิบสอง - เดือนยี่ (พฤศจิกายน - มกราคม) เป็นช่วงที่ปริมาณน้ำฝนมากที่สุดและลดลง น้ำในนาคงที่มีการล่อยกระเทง ความเชื่อกับการล่อยกระเทง ก็คือการล่อยเอาเคราะห์ ภูเขาแม่มคงคา กิจกรรมตามหย่อมบ้านก็ไม่มีกิจกรรมอะไรมาก ต่างคนต่างล่อย บางหย่อมบ้านก็มาล่อยด้วยกัน นับเป็นช่วงเวลาที่ต้นข้าวจะได้เจริญเติบโต เป็นช่วงที่น้ำพัดพาปุ๋ยธรรมชาติจากภูเขาหรือปุ๋ยจากพื้นที่สูงมากับกระแสน้ำที่ไหลหลาก มาตกตะกอนและเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดินเหมาะสำหรับข้าวจะได้แตกกอ ตั้งท้อง ออกรวง ในช่วงท้ายของช่วงนี้อากาศจะร้อนมากขึ้นเป็นตัวเร่งการสุกของรวงข้าว

ภัทรวรรณ (3-10 ถึง 3-11) กล่าวถึงเวลาที่เป็นเหมือนวงจรของชาวนาที่จะทำนาปี เพียงอย่างเดียว เพราะต้องอาศัยน้ำจากฝนในฤดูกาล โดยจะเริ่ม

เดือน 6 - 8 (เดือนพฤษภาคม - กรกฎาคม) เริ่มมีฝนตก ดินไม่แข็งสามารถไถนาได้ เรียกว่า ดินดี เป็นนาหว่านโดยใช้แรงงานคนและสัตว์ ใช้เวลาการไถนาครึ่งวัน การไถมีทั้งไถตะ ไถแปร และไถหว่าน หลังจากนั้นก็เป็นกราราดเทือก ถ้าปีไหน ฝนตกชุก ต้องทำกล้าเพาะเลย

เดือน 11 (ตุลาคม - พฤศจิกายน) ซ่อมต้นกล้า (คือ การถอนต้นกล้าจากนาหรือหามาจากที่อื่นแล้วมาปักดำให้เต็มพื้นที่ในนาที่ว่างอยู่)

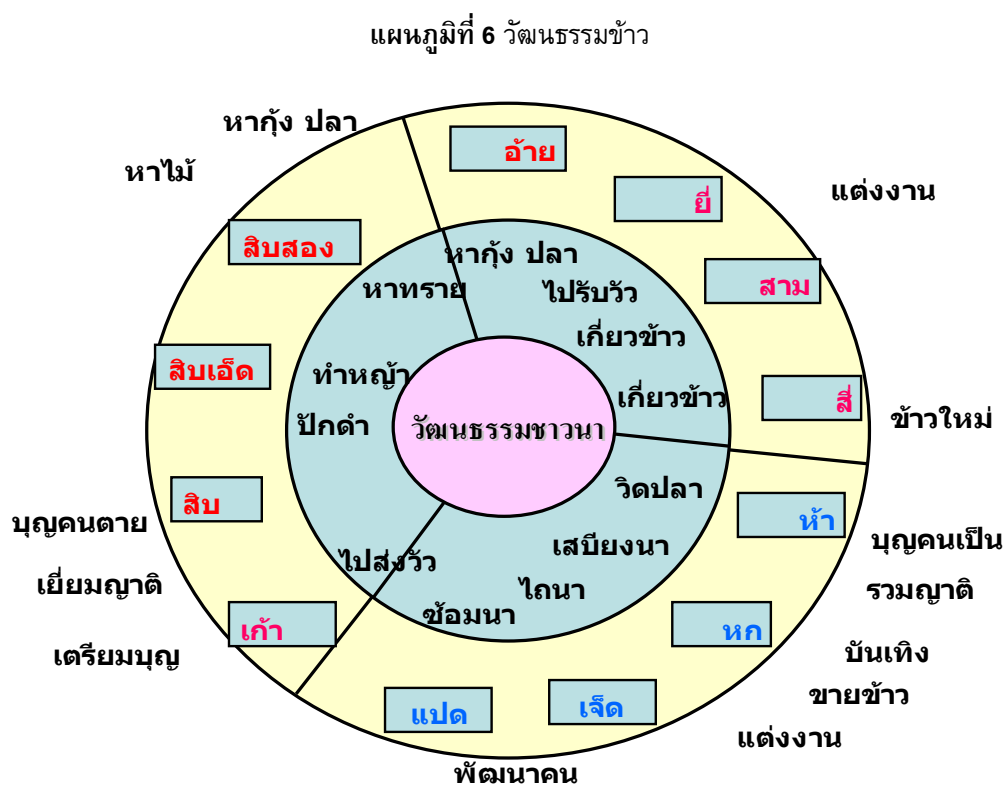
เดือน 3-5 (เดือนมีนาคม - เมษายน) เป็นฤดูเก็บเกี่ยว

ส่วนสมใจ พิมล (2-14) ระบุถึงเดือนสิบ (ตุลาคม-พฤศจิกายน) ซึ่งในความเป็นจริงแล้วในทางจันทรคติถือว่าเป็นเดือน 11, 12 เป็นช่วงที่เสร็จภารกิจจากการทำนา และเป็นฤดูน้ำท่วม น้ำจะท่วมเจิ่งนองไปทั่วพื้นที่

เป็นช่วงที่ข้าวกำลังโตเต็มท้องทุ่ง ไม่มีหญ้าหรือฟางแห้งให้วัวกิน ดังนั้นชาวนาต้องนำวัวหนีน้ำและไปหาอาหารยังสถานที่อื่น

แม้ว่า จะมีความเหมือนกัน แต่พบว่ามีแตกต่างกันในแต่ละชุมชนท้องถิ่น เช่น การทำขวัญข้าว ในช่วงสงกรานต์ อาจจะใช้ “เพลงบอก” ทำขวัญข้าว จะพบในแถบพื้นที่เขตรใหญ่ หัวไทร แถบลุ่มน้ำคลองบ้านกลางตามงานเขียนของไพโรจน์ (2-13) ซึ่งมีมากในพื้นที่ที่ห่างไกลเมืองปากพนังออกไป การทำบุญทานไฟ ซึ่งไม่พบที่อื่นๆ นอกจากงานของไพโรจน์ฯ ทั้งนี้ อาจจะมีข้อบกพร่องในการให้ข้อมูลหรือเก็บข้อมูล นอกจากนั้นงานของไพโรจน์ฯ ในระยะเวลากับกิจกรรมจะอธิบายว่าไม่มีอะไร เช่น “เดือน 9 (สิงหาคม) ไม่มีประเพณีอะไร” “เดือนอ้าย เดือนยี่ ไม่มีประเพณีใดเป็นการเฉพาะ”

ซึ่งผู้วิจัยสรุปออกเป็นแผนภูมิวงจรหรือกระบวนการดำเนินชีวิตของชาวนา ดังแผนภูมิที่ 6 วัฒนธรรมข้าว

ที่มา: สังเคราะห์ขึ้นจากผลของประชุมกลุ่มย่อยต่างๆ

จากแผนภูมิ พบว่าในช่วง ระยะ 100 ปีที่ผ่านมา หรือประมาณ พ.ศ. 2450 -2520 พบกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนของชาวนาเกิดอย่างต่อเนื่องและปรับเปลี่ยนไปตามฤดูกาล ที่มีนาข้าวเป็นแกนในการยึดโยงชีวิตของประชาชน บางกิจกรรมอาจจะพ้องกับสังคมชาวนาในพื้นที่อื่นของสังคมไทยหรือเอเชียอาคเนย์ แต่บางกิจกรรมก็มีเฉพาะของชาวนาในพื้นที่ลุ่มน้ำแห่งนี้ ในบางขั้นตอนของประเพณีอาจจะแตกต่างกันหรืออัตลักษณ์และพฤติกรรม เช่น ทำนาแต่ไม่ประเพณีให้ทานไฟ การนำสารข้าวใหม่ไปทำบุญ การทำบุญเดือนสิบที่ใช้ขนมลา (เซตน้ำมัน) ขนมพอง ใช้ขนมพองขนมลามอบให้กับบุคคลอันเป็นที่เคารพ มิใช่คนตายเพียงอย่างเดียว บุญเล็ก บุญใหญ่

คนจีนนั้นมาตั้งถิ่นฐานการค้าข้าวและทำนาในพื้นที่ชุมชุมหมู่บ้านต่างๆ (ดูภาคผนวก แผนภูมิ ชุมชนหมู่บ้านที่เป็นศูนย์กลางการค้าข้าวในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในระยะ 100 ปี) และระบบ กระบวนการค้าเป็นอำนาจของกลุ่ม

คนจีนที่อยู่ในหมู่บ้านมาเป็นผู้รวบรวมข้าวในชุมชนหมู่บ้านต่างๆ แล้วส่งขายให้โรงสีคนจีนที่ปากพนัง เพื่อส่งออกไปคาบเมืองหรือชุมชนต่างๆ ในคาบสมุทรแห่งนี้ เช่น “หลันตัน”¹⁶ โดยกระบวนการส่งข้าวไปขายนั้น มีทั้ง “เรือแขก” มารับด้วยตนเอง หรือส่งด้วยเรือปากพนังเอง “.....เป็นการขายอิสระ ไม่มีระบบภาษีใดๆ เกี่ยวข้อง ใครขายได้ขายเอา ขายกันสนุกมาก.....”¹⁷ ดังนั้น พื้นที่ลุ่มน้ำแห่งนี้ คือ ดินแดนอิสระเสรีของการค้าข้าว เพราะใกล้แหล่งบริโภค (มาลายา) หรือสำนักงานและเจ้าหน้าที่ของรัฐมีก็เพียงพิธีการมากกว่าบังคับใช้กฎระเบียบเกี่ยวกับการค้าได้อย่างจริงจัง จึงเป็นเงื่อนไขให้คนจีนย้ายเข้ามาทำนาและย้ายหนีระบบการค้าที่รัฐเข้าไปแทรกแซงใกล้พื้นที่เมืองหลวงหรือลุ่มน้ำภาคกลางมาทำโรงสีที่ลุ่มน้ำปากพนังจำนวนมากขึ้นในระยะช่วงรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 7 หรือยุคถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ปีที่ผ่านมา ข้อมูลจากการสรุปได้จากงานของชวลิต อังวิทย์ธร ได้พบว่าในระยะดังกล่าวมีโรงสีไฟจำนวน 25 โรง กระจายไปทั่วลุ่มน้ำ แต่กระจุกอยู่ในชุมชนปากพนังมากที่สุด โรงสีส่วนใหญ่มาจากพ่อค้าสร้างโรงสีข้าวที่มาจากต่างถิ่น เช่น โรงสีแห่งแรก คือ “โรงสีไควฮักกี้” เป็นคนจีนย้ายมาจากบางกอก แล้วทุนเงินมาจากพระคลังข้างที่ โดยมีรัชกาลที่ 5 เสด็จมาเปิดโรงสีเมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม 2448¹⁸ เช่นเดียวกันกับมีคนจีนปากพนังเรียนรู้จากกระบวนการเหล่านี้สร้างโรงสีขึ้นมาเองด้วย เพราะปริมาณความต้องการบริโภคข้าวของชุมชนในภูมิภาค ระบบการค้าข้าวที่เป็นอิสระจึงเป็นความต้องการเป็นเหมือนตัวแปรต้นให้ข้าวลุ่มน้ำปากพนังในนาม “ข้าวหัวไทร” เติบโตเจริญก้าวหน้า และระบบซื้อข้าวของผู้รวบรวมคนจีนและโรงสีจากชาวนาในพื้นที่ที่มีสายใยทางวัฒนธรรมทำให้ไม่รู้สึกรอว่าถูกเปรียบ แต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มีการจัดตั้งบริษัทข้าวของรัฐบาล และมีโรงสีที่ปากพนังด้วย เพื่อทำหน้าที่รวบรวมข้าวส่งให้รัฐบาลไปส่งมอบให้อังกฤษ พร้อมกับรัฐไทยออกระเบียบให้ปฏิบัติการส่งออกข้าวที่ทำเรือกรุงเทพฯ เท่านั้น เป็นเหตุให้กลไกและระบบการค้าข้าวเสรีที่เคยมีมาหลายทศวรรษถึงกาลยุติลง และส่งผลให้เกิดภาวะความซบเซาในการทำนาข้าวเกษตรกรรมมาถึงปัจจุบันนี้ด้วย

อย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวถึงการผลิตข้าวจนกลายเป็นวัฒนธรรมข้าวลุ่มน้ำปากพนัง หากพิจารณาเฉพาะที่ข้าว พบว่ามีข้าวพันธุ์หนักและข้าวพันธุ์เบา เป็นข้าวที่นิยมในนาม “ข้าวหัวไทร” และปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปปลูกและนิยมรับประทานพันธุ์ข้าวที่มีจากภาคอื่น อันเนื่องมาจากราชการส่งเสริมเพาะปลูก ภัทรวรรณ (3-11) ได้จำแนกถึงพันธุ์ข้าวดั้งเดิม ทั้งข้าวหนักและข้าวเบา โดยมีเกณฑ์การปลูกข้าวหนักหรือข้าวเบา พิจารณาจาก 1) ระยะเวลา ถ้าฝนมาค่อนข้างช้าก็จะเลือกปลูกข้าวเบา 2) พื้นที่ ถ้าเป็นนาลึก มีน้ำมากก็จะปลูกข้าวหนักเพราะต้นสูงและทนทานต่อน้ำ ถ้าเป็นนาดอนหรือที่นาสูง ก็จะปลูกข้าวเบาเพราะต้นต่ำกว่าและชอบน้ำน้อยกว่า ภัทรวรรณ (3-11) กล่าวถึงตัวอย่างข้าวพันธุ์ ซึ่งได้แบ่งเป็นข้าวพันธุ์หนักและข้าวพันธุ์เบา (ดังตารางที่ 2-1) และคุณลักษณะ ข้าวพันธุ์หนัก คือ ข้าวที่ต้นสูง สู้และทนทานต่อน้ำ ใช้ระยะเวลานานกว่าในการเก็บเกี่ยวคือประมาณ 5 - 7 เดือน ส่วนข้าวพันธุ์เบาคือ ข้าวที่ต้นเตี้ย ไม่ทนทานต่อน้ำ ใช้ระยะเวลาน้อยกว่าในการเก็บเกี่ยว ใช้เวลาประมาณ 3 - 4 เดือน ไพโรจน์ (2-6) กล่าวถึงพันธุ์ข้าวหนัก ข้าวเบา โดยระบุว่าข้าวพันธุ์ดี คือ พันธุ์สิริรักษ์ พันธุ์เล็บนก พันธุ์ยาโค ส่วน สมใจ พิมล (2-8 และ 4-6) กล่าวถึงพันธุ์ข้าวพื้นเมืองหรือพันธุ์ข้าวหนักว่ามีอายุการเก็บเกี่ยวยาวประมาณ 5-6 เดือน ซึ่งช่วงข้าวสุกรวงก็ไม่หัก คอเหนียว ดังตารางที่ 5

¹⁶ หมายถึงเมืองกลันตัน จากการสัมภาษณ์คุณเชษฐี ต้นสกุล อดีตผู้ส่งออกข้าว.สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤศจิกายน 2549 และก่อนหน้าเวลานี้ และหลังจากนี้อีกหลายครั้ง

¹⁷ จากการสัมภาษณ์คุณเชษฐี ต้นสกุล ,อ้างแล้ว

¹⁸ ชวลิต อังวิทย์ธร.2544: ภัทรวรรณ แท่นทอง.2550:5-2

ตารางที่ 5 พัฒนาการของพันธุ์ข้าวพื้นเมืองและพันธุ์ส่งเสริมพันธุ์ที่นิยมในกลุ่มน้ำปากพอง

ข้าวพันธุ์พื้นเมืองยุคอดีต ¹⁹	ข้าวพันธุ์พื้นเมือง ²⁰	ข้าวพันธุ์ราชการส่งเสริม ²¹	ข้าวพันธุ์พื้นเมือง ²²
1. แดงศรีรักษา	1. ข้าวแก่นจันทร์	ข้าว ก.ข. 7	ข้าวพันธุ์หนักได้แก่
2. สิริรักใหญ่	2. ข้าวพันธุ์เหลือง	ข้าวสุพรรณ 60	1. ข้าวจังหวัด
3. บัวซ้อนช่อ	3. ข้าวจังหวัด	ข้าวสุพรรณ 90	2. ข้าวนางขาวเฒ่า
4. ช่อตอหมิง	4. ข้าวอ้ายเจียง	ข้าว ก.ข. 25	3. ข้าวกาบดำ
5. พันธุ์ดำ	5. ข้าวนางพญา	ข้าว ก.ข. 21	4. ข้าวนางฝ้าย
6. นางขาว	6. ข้าวช่อพริ้ม	ข้าวหอมมะลิ	ข้าวพันธุ์เบาได้แก่
7. นางขาวใหญ่	7. ข้าวเล็บนก	ข้าว ก.ข. 13	1. ข้าวนางหมุย
8. พันธุ์ช่อนท่า	8. ข้าวเผือกน้ำ		2. ข้าวเข้มทอง
9. ลูกลาย	9. ข้าวก้านดำ		3. ข้าวนางพญา
10. ช่อจำปลา	10. ข้าวกาบดำ		4. ข้าวไข่มดรีน
	11. ข้าวสีก		5. ข้าวแก่นจันทร์
	12. ข้าวขาว		6. ข้าวลายดอกหมาก
	13. ข้าวพวงกำ		7. ข้าวลูกลาย
	14. ข้าวลางสาด		8. ข้าวช่อจำปา

ที่มา : 1. สมใจ พิมล. 2-8, 4-6

2. ภัทรวรรณ แท่นทอง .3-11

ในสถานการณ์การพัฒนาทุกด้านในยุคปัจจุบันหลังมีโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำ (2537 ถึงปัจจุบัน) กระบวนการผลิตและเป้าหมายของอาชีพการทำนาชาวนานั้น หากพิจารณาจากเป้าหมายการพัฒนาพบว่าไม่ได้เป็นไปตามที่คาดการณ์หรือวัตถุประสงค์ของโครงการพัฒนาฯ ที่เน้นปริมาณน้ำเพื่อการทำนา เพราะยังขาดปริมาณน้ำเพื่อการทำนา²³ แต่บรรลุผลการพัฒนาตามที่ต้องการแยกพื้นที่น้ำเค็มออกจากพื้นที่น้ำจืด แต่เกิดผลกระทบที่ไม่ได้คาดหวังจากการพัฒนา คือปัญหาสิ่งแวดล้อม หากพิจารณาในกระบวนการผลิตและการตลาดพบว่า ปัญหาในกระบวนการผลิตนาข้าว คือ²⁴ (1) ผลผลิตข้าวต่ำ (2) ราคาข้าวตกต่ำ (3) ขาดแคลนแรงงานการทำนาหรือขาดแคลนชาวนา (4) ต้นทุนการผลิตข้าวสูง (5) ขาดกลไกด้านการซื้อขายข้าว (6) คุณภาพของข้าวต่ำ (7) การเป็นเกษตรกรรายย่อย คือครองที่ดินรายย่อยๆ (8) การปฏิบัติตามนโยบายรัฐเกี่ยวกับโครงการจำนำล้มเหลว

(1) ผลผลิตข้าวจากสูง สู่ผลผลิตต่ำลง สวนทางกับการพัฒนาชลประทานและกระบวนการผลิต กล่าวคือ ข้อมูลทั้งจากการสัมภาษณ์และข้อมูลจากเอกสารการศึกษานักวิจัยในโครงการนี้ พบความแตกต่างกัน แต่พบว่า ผลผลิตเคยสูงมาก สู่ผลผลิตต่ำลง จนไม่สูงขึ้นมากเท่าที่ควรแม้ว่าราชการจะพยายามอย่างมากในปัจจุบัน นิรนาท (หน้า 3-10) ระบุผลผลิตข้าวในช่วงข้าวรุ่งเรืองจนถึงสงครามโลกว่าผลิตได้ประมาณ 500 – 1000 กิโลกรัม ต่อไร่ ส่วน สมใจ (หน้า 2-11) ระบุผลผลิตข้าวก่อน พ.ศ. 2500 ผลิตได้ประมาณ 25-30 ถึงต่อไร่ นอกจากนี้จากข้อมูลที่ณรงค์ บุญ

¹⁹ สมใจ พิมล .2-8

²⁰ สมใจ พิมล. 4-6 พันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่นิยมปลูกในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพองยุคต้นโครงการฯ (ปี 2537)

²¹ สมใจ พิมล. 4-6 พันธุ์ข้าวทางราชการส่งเสริมในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพองยุคต้นโครงการฯ (ปี 2537)

²² ภัทรวรรณ . 3-11

²³ จากการให้ข้อมูล ของข้าราชการกรมชลประทาน เช่น คุณเทอดศักดิ์ เป็นต้น และสาระสำคัญในการประชุมคณะทำงานชุดต่างๆ ใน คณะทำงานการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพอง หลายครั้ง ที่ผู้วิจัยเข้าร่วมประชุมในฐานะคณะทำงาน

²⁴ ปรับปรุงจากภัทรวรรณ แท่นทอง.2550:5-11, สุนทราภรณ์ จันทภาโส.2550:2-46, ณรงค์ บุญสวยขวัญ และคณะ.2547 ,

สวช. 25²⁵ ได้รวบรวมข้อมูลพัฒนาการของผลผลิตข้าวแสดงให้เห็นว่าได้ผลผลิตต่ำ แม้ว่าจะเพิ่มวิทยาการหรือเทคโนโลยีการผลิตแล้วก็ตาม

ตารางที่ 6 ผลผลิตข้าวในช่วงฤดูกาลผลิตในอดีต

ฤดูกาลผลิต	กก. ต่อ ไร่
ก่อน สงครามโลก	500 – 1000 ²⁶
ก่อน 2500	250-300 ²⁷
2515	100- 200 ²⁸
2519/20	254
2531/32	207
2536/37	305
2540/41	401 ²⁹
2541/42	387 ³⁰
2542/43	410 ³¹
2543/44	400 ³²

อย่างไรก็ตาม ผลผลิตข้าวได้น้อยจึงส่งผลกระทบต่ออาชีพทำนาโดยตรง เป็นสถานการณ์หรือปรากฏการณ์ที่ทำให้ข้าวลดลง เกษตรกรออกจากอาชีพทำนามากขึ้นตามระยะเวลาที่พัฒนาการของการทำนา นั่นคือ ยิ่งเร่งพัฒนาการทำนาก็ยิ่งเร่งให้ชาวนาออกจากอาชีพการทำนา ซึ่งงานของภัทวรรณฯ ได้เสนอข้อมูลการใช้ที่ดินจากระบบ GIS ใน 5 ตำบลของอำเภอหัวไทร พบว่าที่ดินนาถูกทิ้งว่างเปล่ามากขึ้น สามารถใช้เป็นข้อมูลอธิบายการลดลงของการทำนา กล่าวคือ

พ.ศ. 2531	พื้นที่ทำนา	75.83 % (120,376.72 ไร่)
พ.ศ. 2538	พื้นที่ทำนา	74.74 % (118,637.76 ไร่)
พ.ศ. 2545	พื้นที่ทำนา	53.64 % (85,188.03 ไร่) ³³

นอกจากนี้พื้นที่ลุ่มน้ำย่อยคลองบางไทร คลองเชียรใหญ่ และคลองชะเมา มีข้อมูลจากงานของสมใจ (4-21) ใน พ.ศ. 2545 พบว่า พื้นที่นา ลดลง ได้ถูกปรับเปลี่ยน ไปทำอย่างอื่น ซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ว่า การทำนาชาวนั้นลดลงอย่างชัดเจน พื้นที่นาข้าวที่ทำการผลิต เต็มพื้นที่ คิดเป็น 126,893.03 ไร่ หรือร้อยละ 49.01 ชาวนาได้ปล่อยที่นาไว้รกร้าง หรือผลิตไม่เต็มที่มากขึ้น คิดเป็น 81,003.96 ไร่ หรือร้อยละ 31.28³⁴

²⁵ ณรงค์ บุญสวช. 2544 ,

²⁶ นิรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ , 3-10

²⁷ สมใจ . 2-11

²⁸ นิรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ , 4-6 ที่ความว่า ผลผลิตข้าวได้ลดลงต่ำสุดในปี

²⁹ สำนักงานการค้ำภายในจังหวัดนครศรีธรรมราช.2545:9

³⁰ สำนักงานการค้ำภายในจังหวัดนครศรีธรรมราช.2545:9

³¹ สำนักงานการค้ำภายในจังหวัดนครศรีธรรมราช.2545:9

³² สำนักงานการค้ำภายในจังหวัดนครศรีธรรมราช.2545:9

³³ นำสังเกตว่าในช่วงเวลาดังกล่าวมีการใช้ที่ดินในการทำนาถ้างและมีพื้นที่ที่เป็นป่าพุ่มมากขึ้น ใน ภัทวรรณ. 5-7 ถึง 5-12

³⁴ สมใจ. 4- 21

(2) **ราคาข้าวตกต่ำ** โดยปราศจากเหตุผลทางการค้า ทั้งๆที่การตัดสินใจปลูกข้าวในแต่ละหนึ่งฤดูกาลผลิตขึ้นกับแรงกระตุ้นของโรงสี³⁵ ดังนั้น ผลของการกำหนดราคาซื้อขายจึงขึ้นอยู่กับ การตัดสินใจของโรงสีและผู้รวบรวมข้าว ตัวอย่าง เช่น ราคาข้าวในพื้นที่หัวไทรจะราคาสูงกว่าพื้นที่อื่นๆ 100 -150 บาท : เกวียน หรือหากพิจารณาข้อมูลจากการตลาดหรือการค้า (ตารางที่ 7 พัฒนาการของราคาข้าวเปลือก) แต่ละเดือนในช่วงแต่ละปีจะพบวันเปลี่ยนแปลงได้ง่าย แม้ว่าในช่วงเวลาดังกล่าวจะมีเงื่อนไขปริมาณข้าวออกสู่ตลาดกับเวลาต้น /ปลายฤดูกาลเก็บเกี่ยว หรือหากฝนตกวันใดราคาก็จะตกทันทีที่เกวียนละ 200 -300 บาท โดยไม่มีเหตุผล³⁶ หรือราคาข้าวถูกกำหนดให้ต่ำเพราะชาวนาทำนาไม่ปลูกข้าวให้เป็นไปตามพันธุ์ข้าวที่โรงสีกำหนด ซึ่งสีเป็นข้าวสารได้ยุ่งยากที่เรียกว่า “ข้าวคนละตา” อย่างไรก็ตาม แม้ว่าราคาจะสูงหรือต่ำวัดจากเกณฑ์กลางๆมาเปรียบเทียบยาก เพราะอาจจะมาจากการให้ราคาว่าต่ำ/สูงบนฐานของความรู้สึกและใส่คุณค่าของตัวกระทำเกี่ยวกับนาข้าวแตกต่างกันไปตามพื้นฐานของประโยชน์แห่งตน แต่เกณฑ์ที่เทียบเคียงน่าจะมาจากต้นทุนการผลิต (ดูในข้อต่อไปที่กล่าวถึงต้นทุนการผลิต) การได้กำไรจากการเปลี่ยนแปลงห่วงโซ่ของข้าวในแต่ละห่วงโซ่หรือที่ชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมักจะเปรียบเทียบกับราคาข้าวกันราคาทองคำในแต่ละ 1 บาททองคำ เท่าๆกับข้าวเปลือก 1 เกวียน โดยอัตราการแข่งขันนี้จะปรากฏในช่วงทศวรรษ 2500 หรือประมาณหลัง พ.ศ. 2505 แต่ปัจจุบันอัตราเกิดห่างกันมา คือ ราคาทองคำในแต่ละ 1 บาททองคำ เท่าๆกับข้าวเปลือก 2.5 เกวียน³⁷ นั่นคือ ยิ่งพัฒนา ยิ่งเวลาของระบบเศรษฐกิจเป็นการผลิตแบบมวลชนใช้เทคโนโลยีมากขึ้น ก็ยิ่งเร่งให้ราคาข้าวห่างจากราคาสินค้าอื่นๆ (เช่นทองคำ) มากขึ้น อย่างไรก็ตาม พัฒนาการของราคาข้าวในช่วงปัจจุบันจากข้อมูลในตารางที่ 7

ตารางที่ 7 พัฒนาการของราคาข้าวเปลือก

ปี พ.ศ.	มค	กพ	มีค	เมย	พค	มิย	กค	สค	กย	ตค	พย	ธค
2531 [#]	3300	5500	3200	3300	3000	3000	3400	3700	3800	3800	4000	4000
2532 [#]	NR	4050	4050	3750	3750	3750	4000	4400	4300	4250	4250	3100
2533 [#]	3250	3450	3050	3750	3550	3450	3400	3450	3650	3700	3700	3650
2534 [#]	3650	3650	3100	3050	3100	3200	3300	3550	3600	3600	3350	3500
2541*	5900	6200	6250	5700	5900	6200	6200	6000	5800	5800	5500	5000
2542*	4400	4600	4400	4100	4150	4400	4500	4600	3900	4550	5200	4500
2543*	5100	4500	4500	4100	4200	4200	4100	4200	4200	4200	4500	4300
2544*	4500	4500	4200	4200	4300	4300	4400	4400	4400	4400	4400	4400
2545 [#]	4100	4100	4100	4450	4450	4450	4500	4500	4500	4500	4500	4500
2546 [#]	4400	4300	4100	4100	4100	4450	4425	4250	4225	4050	4050	4050

³⁵ จากการเก็บข้อมูลอย่างลึก หลายๆครั้ง และข้อมูลการประชุมกลุ่มย่อยทุกครั้งทั้งในการเก็บข้อมูลเพื่อศึกษาปัญหาและความต้องการของชาวนา (2547) , การเก็บข้อมูลเพื่อศึกษายุทธศาสตร์ข้าวภาคใต้ (2548) , ผลการประชุมคณะทำงานติดตามสถานการณ์ข้าวจังหวัดนครศรีธรรมราช (2548 – ปัจจุบัน) , การประชุมของสมาคมโรงสีข้าวและกลุ่มชาวนาภาคใต้ (2547-2549)

³⁶ จากการให้ข้อมูลต่อที่ประชุมคณะทำงานติดตามสถานการณ์ข้าว จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยหัวหน้าสำนักงานการค้าภายในจังหวัดนครศรีธรรมราช

³⁷ จากการเก็บข้อมูลการประชุมกลุ่มย่อยนางข้าวหมู่ที่ 2 วัดลาว ตำบลชะเมา อำเภอปากพนัง วันที่ เดือน 2549 , การประชุมกลุ่มย่อยที่โรงเรียนเขาพังไกร หมู่ที่ 1 ตำบลเขาพังไกร อำเภอหัวไทร วันที่ เดือน 2549,ข้อมูลการประชุมกลุ่มย่อยทุกครั้งทั้งในการเก็บข้อมูลเพื่อศึกษาปัญหาและความต้องการของชาวนา (2547) , การเก็บข้อมูลเพื่อศึกษายุทธศาสตร์ข้าวภาคใต้ (2548)

ตารางที่ 7 พัฒนาการของราคาข้าวเปลือก (ต่อ)

ปี พ.ศ.	มค	กพ	มีค	เมย	พค	มิย	กค	สค	กย	ตค	พย	ธค
2547 [#]	3900	3550	3775	3830	4270	4150	4350	4650	4613	4225	NR	NR
2548 [#]	4060	5150	5400	5725	5750	NR	5781	5900	6000	6050	5900	NR
2549 [#]	5800	6000	WATER	6000	4960	4900	4937	5050	5150	4310	NR	NR

หมายเหตุ [#] หมายถึง ข้าวเปลือกชนิดเกี่ยวสดความชื้นไม่เกิน 25%

* หมายถึง ข้าวเปลือกชนิดเกี่ยวสดความชื้นไม่เกิน 15%

ที่มา: สำนักงานพาณิชย์จังหวัดนครศรีธรรมราช.2534, 2544

สำนักงานการค้าภายในจังหวัดนครศรีธรรมราช.

อย่างไรก็ดี ราคาข้าวที่โครงการรับจำนำกับราคาที่ชาวนาขายจริงไม่สัมพันธ์กันการรับซื้อข้าวในราคาประกันที่สูงกว่าราคาตลาดแต่ต่ำกว่าราคาประกันข้าวเปลือกของกระทรวงพาณิชย์ เช่น ในช่วงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2549 ในขณะที่ราคาประกันข้าวเปลือกของกระทรวงพาณิชย์เกี่ยวนละ 6,700 หรือ 6,900 บาท ราคาตลาดของข้าวเปลือกในพื้นที่ชุมชนหัวไทรกลับอยู่ที่เกี่ยวนละ 4,500 4,700 4,800 บาท³⁸

(3) ขาดแคลนแรงงานการทำงานหรือขาดแคลนชาวนา แรงงานมีความชราเฉลี่ยอายุเกือบ 20% (ดูภาคผนวก ข. สถิติเกี่ยวกับจำนวนประชากรแยกตามช่วงอายุ) และอยู่ในวัยพึ่งพา คือ เด็กอีกมากอายุเฉลี่ยเกือบ 30% (ดูภาคผนวก ข.) ในขณะที่บุคคลที่อยู่ในวัยแรงงานกลับทำนายน้อยลงเพราะได้รับผลตอบแทนเป็นเงินสดต่ำ เนื่องจากระบบเศรษฐกิจลุ่มน้ำปากพนังพัฒนาไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเงินสดเป็นปัจจัยในการเคลื่อนกิจกรรมทางเศรษฐกิจเต็มที่ เช่นดังที่ไพโรจน์ นวลนุ่ม ตีความว่าลุ่มน้ำปากพนังเป็นพื้นที่การดำรงชีวิตด้วยเงินตรา³⁹ ความต้องการเงินสดเร่งให้ชาวนาไปทำงานโรงงานอาหารสำเร็จรูปที่ขยายโรงงานมาตั้งในแหล่งแรงงานและวัตถุดิบในพื้นที่อำเภอระโนด ภัทรวรรณ แท่นทอง บรรยายไว้ว่า

“จากปัญหารายได้ไม่เพียงพอหรือปัญหาการเกิดหนี้สินดังกล่าวส่งผลกระทบต่อโครงสร้างแรงงานของการทำนา นั่นคือ คนหนุ่มสาวประมาณ 50% (ประชากรของอำเภอหัวไทรประมาณ 70,000 คน) กำลังทิ้งพื้นที่เพื่อจะไปขายแรงงานนอกชุมชน ปล่อยให้เด็กกับผู้สูงอายุเฝ้าบ้าน สำหรับการทำนาส่วนมากเป็นการจ้างและผู้ขายเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องการทำนาเป็นหลัก ผู้หญิงไปทำงานตามโรงงาน..... แรงงานหนุ่มสาวที่เคลื่อนย้ายไปสู่ภาคอุตสาหกรรมนั้นจะไปทำงานไปเข้าเย็นกลับตามโรงงานแปรรูปกุ้งกุลาดำซึ่งตั้งอยู่ในอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา โรงงานจะมีรถมารับส่งพนักงานถึงบ้านวันละ 3 รอบคือรอบเช้า รอบบ่าย และรอบเย็น ช่วงเช้าประมาณ 6 โมงถึง 7 โมง ช่วงบ่ายคือบ่ายโมงส่วนรอบเย็นประมาณ 5 โมง ถึง 6 โมง ได้รับค่าแรงวันละ (8 ชั่วโมง) 180 – 200 บาท.....บริษัทต่างๆที่แรงงานเหล่านี้ไปทำงาน ได้แก่ บริษัทกรุงเทพเพาะเลี้ยง จำกัด (เครือซีพี) บริษัทฟอร์จูน ฟูดซึ่ง จำกัด (ของไต้หวั่น) และบริษัท เจริญโภคภัณฑ์อาหารสัตว์ (เครือซีพี) เมื่อโครงสร้างอาชีพเปลี่ยนแปลงเพราะว่าแรงงานหนุ่มสาวทิ้งลูกทิ้งคนแก่ไว้เฝ้าบ้าน”⁴⁰

³⁸ ภัทรวรรณ แท่นทอง.4-14 และ 5-12

³⁹ ไพโรจน์ นวลนุ่ม.2550: 4-16

⁴⁰ ภัทรวรรณ แท่นทอง.2550:5-17

นอกจากนี้ยังมีแนวโน้มขาดแคลนแรงงานการทำนา เพราะจากการที่ไฟโรจน์ นวลนุ่ม⁴¹ สํารวจข้อมูลของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายของโรงเรียนมัธยมศึกษาในพื้นที่ลุ่มน้ำ พบว่านักเรียนไม่ต้องการประกอบอาชีพทำนาเกือบ 100%

(4) ต้นทุนการผลิตข้าวสูง เพราะมีการใช้เทคโนโลยีการผลิตเกินความจำเป็นในการผลิตหรือลงทุนมากเกินไปและทุกขั้นตอนของกระบวนการทำนาต้องจ้างทั้งสิ้น⁴² แม้ว่าจะแตกต่างกันในการคำนวณค่าต้นทุนก็ตาม เช่น จากข้อมูลค่าใช้จ่ายของการทำนาในสุนทรภรณ์ จันทภาโส อัตราค่าเช่าสูงขึ้น เช่น⁴³

ราคาน้ำมันสูงขึ้นกว่า 50% (นับไป 5 ปีย้อนหลัง)

ราคาค่าไถนา (2 ครั้ง) เดิม 300 บาท เป็น 400 บาท / ไร่

ค่าเช่านาจากไร่ละ 100 บาท / ปี เป็น 200 บาท / ปี

พันธุ์ข้าวปลูกราคาถึงละ 50-60 บาท เป็น 80-90 บาท / ถัง

และข้อมูลของการประชุมร่วมของตัวแทนสมาคมโรงสีข้าวและกลุ่มชาวนาภาคใต้ กับตัวแทนสำนักงานการค้าภายในและตัวแทนกลุ่มนักวิจัยยุทธศาสตร์ข้าวภาคใต้พบว่า มีฐานการคิดคำนวณต้นทุนการผลิตที่แตกต่างกัน แต่ยอมรับตรงกันว่าต้นทุนการผลิตสูง

ตารางที่ 8 แสดงต้นทุนของการทำนาข้าว

รายการ	ต้นทุน:ไร่: นาปี# (ควนชะลิก เขาพังไกร แหลม)	ต้นทุน:ไร่: นาปี* (บ้านเพิง/ท่าพญา)	ต้นทุน:ไร่: นาปี* (บ้านเพิง/ท่าพญา)
1. ค่าเช่า (คิดไว้)	600	-	-
2. ค่าพันธุ์ข้าว ⁴⁴	455	450	450
3. ค่าไถ 2 ครั้ง	455	450	450
4. ค่าเก็บเกี่ยวโดยรถ	360	400	400
5. ค่าปุ๋ย	600	300	300
6. ค่าน้ำมันวิดน้ำเข้านา	100	-	300
7. ค่าบรรทุก	105	-	-
8. ยารักษาโรคพืช	150	-	-
รวม	2820	1,600	1,900

ที่มา : * แผนแม่บทชุมชนปี พ.ศ. 2548 (ในสุนทรภรณ์ จันทภาโส.2550:2-41)

ผลการประชุมสมาคมโรงสีข้าวและกลุ่มชาวนาภาคใต้ วันที่ 11 ตุลาคม 2549

(5) กลไก กระบวนการซื้อขายข้าว จากอดีตพ่อค้า และโรงสีข้าวที่มีจำนวนมาก พัฒนาไปสู่การที่มีน้อยหรือมีไม่เพียงพอหรือไม่เหมาะสมกับปริมาณนาข้าวในปัจจุบัน ภัทรวรรณฯ(3-1) สรุปจากงานเขียนที่มีอยู่แล้วว่า ข้าวเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดของปากพนังในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2439 – 2481 และการส่งออกข้าวรุ่งเรืองที่สุดในปี พ.ศ. 2480 จากนั้นจำนวนโรงสีจำนวนน้อยลงเพราะบทบาทของรัฐในการแทรกแซงการค้า ตัวอย่างข้อมูลโรงสีข้าว เช่น พ.ศ. 2472 โรงสีข้าวในลุ่มน้ำปากพนัง 6 โรง และเพิ่มมากขึ้นใน คือ พ.ศ. 2477 เป็นต้นมามีโรงสีที่ตั้งอยู่ในลุ่มน้ำปากพนัง 19 โรง⁴⁵ มีการรับซื้อข้าวโดยตรงของโรงสีและผ่านผู้รวบรวมข้าวในชุมชนท้องถิ่นหรือตลาดต่างๆ พร้อมทั้งการขายปลีก

⁴¹ ไฟโรจน์ นวลนุ่ม.2548

⁴² สุนทรภรณ์ จันทภาโส.2550:2-46

⁴³ สุนทรภรณ์ จันทภาโส.2550:2-45

⁴⁴ 30 กิโลกรัม / ไร่ / กิโลกรัมละ 15 บาท

⁴⁵ นิรันดร์ แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ .2-15

หรือ “ดวงข้าว” และขายส่งหรือขายข้าวยกห้องข้าว มีชุมชนท้องถิ่นหรือตลาดซื้อขายข้าว เช่น สมใจ (2-13) ระบุตลาดซื้อขายข้าว ที่ หัวพานชะเมา บางไทร บางจาก , ไพโรจน์ (2-20) ระบุตลาดการซื้อขายข้าว ตลาดคชธรรมราช ตลาดกระเกต ตลาดสระแก้ว นอกจากนี้ตลาดข้าวที่เขียร์ใหญ่ หัวไทร

อย่างไรก็ตาม โดยสรุป คนจีน คือกลุ่มคนที่มีบทบาทในการขายข้าวมาตั้งแต่อดีต⁴⁶ โดยบรรยากาศการค้าขายข้าวได้เริ่มลดลงเพราะ พ.ศ. 2489 รัฐบาลได้ประกาศจัดการผูกขาดการค้าข้าวโดยรัฐบาลได้จัดตั้ง “บริษัทไทยนิยม” ขึ้นมาในจังหวัดต่างๆ สินค้าข้าวที่ส่งออกจากจังหวัดต่างๆ ต้องส่งผ่านบริษัทจังหวัด นับว่าเป็นการออกประกาศเขตควบคุมการค้าข้าวในพระราชบัญญัติการค้าข้าว และการผูกขาดการค้าข้าวโดยภาครัฐ จึงส่งผลกระทบต่อเกษตรกรชาวเศรษฐกิจของอำเภอปากพนังเพิ่มขึ้นอีก ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นช่วงของการปิดอ่าวของเมืองท่าปากพนัง⁴⁷ กระนั้นก็ตามคนจีนเริ่มย้ายถิ่นหลัง 2500 หมายถึง การยุติโรงสีข้าว ทำให้กลไกและกระบวนการค้าขายข้าวด้วย จากนั้น พ.ศ. 2515 เทคโนโลยีการสีข้าวได้พัฒนาประสิทธิภาพมากขึ้นจาก “โรงสีหีบด” เป็น “โรงสีโยก” ซึ่งประหยัดน้ำมันมากกว่า สีข้าวได้คุณภาพดีกว่าด้วย ซึ่งเครื่องจักรดีเซล⁴⁸ พัฒนาการของโรงสีกับความรุ่งเรืองและการคลี่คลายการค้าขายข้าว พบว่า

พ.ศ. 2494 มีการนิยมใช้เครื่องยนต์ดีเซลมากขึ้น ก่อให้เกิดโรงสีข้าวโดยใช้เครื่องยนต์ดีเซล โรงสีข้าวรูปแบบใหม่นี้ ได้ถูกนำมาใช้ทั้งโรงสีขนาดกลาง และขนาดเล็ก ต้นทุนของโรงสีเครื่องยนต์ดีเซลพบว่าจะมีต้นทุนที่ต่ำกว่าโรงสีไฟที่มีอยู่เดิม นอกจากนี้การตั้งโรงสีขนาดเล็กในชุมชน พ.ศ 2496 โรงสีขนาดเล็ก มีรูปแบบความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลกันมากกว่าโรงสีไฟ ซึ่งเป็นธุรกิจขนาดใหญ่ในเมืองปากพนัง ทำให้การแย่งข้าวเปลือกระหว่างโรงสีขนาดใหญ่ และโรงสีขนาดเล็กที่มีเพิ่มมากขึ้นในยุคนั้น ทำให้ชาวนาหันมาส่งข้าวให้กับโรงสีขนาดเล็กมากกว่า ปากพนังจึงเริ่มเข้าสู่ยุคล่มสลายของโรงสีไฟและทยอยปิดกิจการลง จากนั้น พ.ศ. 2510 หมดยุคโรงสีไฟ⁴⁹

งานสมใจ กล่าวถึง กลไก กระบวนการค้าขายข้าว โดยเฉพาะข้อมูล พ.ศ.2544 มีโรงสีข้าวมีขนาดเล็ก จึงไม่มีลานตากข้าว เครื่องอบความชื้น โรงสีมีกำลังการผลิตต่ำ (ดูตารางที่ 9 ลักษณะขนาดโรงสีข้าวลุ่มน้ำฯ) ส่วนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังปรากฏว่าไม่มีสถานประกอบการค้าข้าวไม่มีเลย (ข้อมูล พ.ศ.2544) เพราะสถานประกอบการจำนวน 13 แห่ง นั้นตั้งอยู่นอกพื้นที่ลุ่มน้ำฯ ทั้งสิ้น กล่าวคือ อำเภอเมือง 7 แห่ง , อำเภอทุ่งสง 2 แห่ง , อำเภอสิชล 2 แห่ง , อำเภอฉวาง 1 แห่ง , และอำเภอพระพรหม 1 แห่ง , โรงสีมีทุนในการรับซื้อข้าวน้อยกว่าผลผลิตในต้นฤดูการ หรือที่เรียกว่า “โรงสีมีสายป่านสั้น” และเข้าร่วมโครงการรับจำนำน้อยมากแค่ 3 โรง ในแต่ละปี นอกจากนี้พฤติกรรมโรงสีข้าวต่างๆยังมีการ “แย่งกันซื้อข้าวเปลือก และแย่งกันขายข้าวสาร”⁵⁰ ทำให้อ่อนแอในการเป็นกลไกทำงานการค้าข้าว

⁴⁶ เช่นปรากฏในงานของ ไพโรจน์ .2-20 , นีรนาท . 2-14 และ 2-15 ถึง 2-18 , สมใจ .2-13

⁴⁷ เชื้อ สุวรรณดี 2526 ใน นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ , 3-1 และ 3-8

⁴⁸ นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ ,2-15 และ 4-6

⁴⁹ เก็บความจาก นีรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ , 2-15 และ 3-11

⁵⁰ ที่ประชุมสมาคมโรงสีข้าวและกลุ่มชาวนาภาคใต้ วันที่ 11 ตุลาคม 2549

ตารางที่ 9 ลักษณะขนาดโรงสีข้าวลุ่มน้ำ

อำเภอ	ต่ำกว่า 10 ตัน	10 – 15 ตัน	16-20 ตัน	21 - 25 ตัน	26 – 30 ตัน	เกิน 30 ตัน
เขียร์ใหญ่	1	1	-	-	-	-
หัวไทร	5	6	-	-	-	-
ปากพนัง	-	-	1	-	-	1
เฉลิมพระเกียรติ	-	-	-	-	-	-
ชะอวด	-	-	2	1	-	-
เมือง	1	4	2	1	1	-
รวม	7	11	5	2	1	1

ที่มา : ปรับปรุงจากข้อมูลสำนักงานพาณิชย์จังหวัดนครศรีธรรมราช.2544

นอกจากนี้ มีผู้รวบรวมข้าวจำนวนน้อยรายเช่นเดียวกับจำนวนโรงสีที่กล่าวแล้ว แต่ชาวนานิยมขายข้าวให้กับผู้รวบรวม หรือโรงสีที่ขาดศักยภาพกลายเป็นนายหน้าหรือผู้รวบรวมเสียเองปัจจุบัน ช่องทางการจัดจำหน่ายข้าวเปลือก ตั้งแต่ พ.ศ. 2547 เป็นต้นมาชาวนาเริ่มมีการซื้อขายผ่านนายหน้าเป็นวิธีที่ใช้กันแพร่หลายมากที่สุด โดยมีข้อมูลช่องทางการจำหน่ายไปนี้⁵¹ (1). ขายตรงกับโรงสี การขายวิธีนี้โรงสีเป็นผู้กำหนดราคาเอง ชาวนาประมาณ 10% ที่ใช้วิธีนี้ (2). ขายโดยผ่านนายหน้าซื้อข้าวในพื้นที่ วิธีนี้นายหน้าเป็นคนกำหนดราคา ชาวนาประมาณ 70 - 75% ที่ใช้วิธีนี้ (3). ขายแก่นายทุนที่ให้ทำการให้กู้ในรูปแบบ “การตกเขียว”⁵² ชาวนาประมาณ 10 % ที่ใช้วิธีนี้ (4). ขายโดยการประกันราคาจากโครงการรับประกันราคาข้าวเปลือกของกระทรวงพาณิชย์ ชาวนาประมาณ 5 - 10% ที่ใช้วิธีนี้

อย่างไรก็ตาม ลักษณะของการค้าขายข้าวนั้น จากอดีตลุ่มน้ำปากพนังเป็นเมืองท่าส่งข้าวออกในภูมิภาค หรืออาจจะสรุปว่าส่งข้าวออกไปต่างประเทศ เช่นงานของนิรนาทฯ (2-11 ,2-12 และ 2-17) ภัทรรณฯ(3-1) สรุปจากงานเก่าๆ ว่า มีพ่อค้าชาวต่างชาติที่เข้ามาซื้อข้าวที่ปากพนังและนำสินค้าติดตัวมาด้วยได้แก่ ชาวอังกฤษ ชาวจีน และชาวสิงคโปร์ จึงทำให้การค้ารุ่งเรืองจึงเกิดโรงสี ผู้รวบรวมข้าว และชาวนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้รวบรวมข้าวชาวจีนจะมีจำนวนมากเกือบทั่วลุ่มน้ำ ในขณะที่การค้าขายข้าวภายในลุ่มน้ำปากพนังระหว่างชาวนากับผู้รวบรวมข้าวและโรงสีนั้น สมใจ (2-12) วิเคราะห์จากกระบวนการของชาวนาสรุปว่ามีสองลักษณะ คือ การขายข้าวย่อย กับ การขายข้าวหึ่งนั้น คือ ข้าวต้องออกจาก “เร็นข้าว” แต่ปัจจุบัน “เร็นข้าว” หดบทบาทไปเพราะมีการซื้อขายข้าวจากชาวนา ณ ที่แปลงนาโดยตรง ภัทรรณฯ (4-10) กล่าวลักษณะกระบวนการที่ชาวนาในยุคนี้ไม่มีลอมข้าว ไม่มีฉางข้าว การซื้อขายข้าวของชาวนามีหลายช่องทาง การขายโดยผ่านนายหน้าซื้อข้าวในพื้นที่เป็นวิธีที่ได้รับความนิยมมากที่สุด วิธีการขายพอสรุปได้ดังต่อไปนี้⁵³ 1). ขายตรงกับโรงสี การขายวิธีนี้โรงสีเป็นผู้กำหนดราคาเอง 2). ขายโดยผ่านนายหน้าซื้อข้าวในพื้นที่ วิธีนี้นายหน้าเป็นคนกำหนดราคา 3). ขายแก่นายทุนที่ให้ทำการให้กู้ในรูปแบบ “การตกเขียว” 4). ขายโดยการประกันราคาข้าวจากโครงการรับประกันราคาข้าวเปลือกของกระทรวงพาณิชย์

(6) คุณภาพของข้าวต่ำ ข้าวมีความชื้นสูง เกษตรกรเก็บเกี่ยวทั้งที่ยังมีความชื้นสูงเพราะยังไม่สุกพอดีที่จะเก็บเกี่ยว แต่ต้องเก็บเกี่ยวที่เกษตรกรเรียกว่า “ยังเขียวๆ” ตามความสะดวกของรถเกี่ยวข้าว นอกจากนี้ยังเกี่ยวทั้งวัชพืชจึงมีดอกหญ้าปนกับข้าวเปลือก เมื่อสีข้าวแล้วทำให้เจือปนดอกวัชพืชด้วย นอกจากนี้โรงสีรับซื้อก็จะปนพันธุ์ข้าวหลายชนิด สือกเป็น “ข้าวสารผสม” ทำให้ราคาต่ำ

⁵¹ สัมภาษณ์กลุ่มย่อย,ใน ภัทรรณฯ แท่นทอง.2550:5-15

⁵² การตกเขียว หมายถึง ชาวนาเป็นหนี้กับนายทุนอยู่ก่อนแล้วในช่วงทำนาเพราะจำเป็นต้องใช้ปุ๋ย น้ำมัน ยาฆ่าแมลง อุปกรณ์ต่างๆที่ใช้ในการทำนา ตลอดจนเงินทุนหมุนเวียน จึงจำเป็นต้องขายข้าวแก่นายทุนที่ตนเป็นหนี้ ชาวนาไม่มีสิทธิ์กำหนดราคาด้วยตนเองใน ภัทรรณฯ แท่นทอง.2550:5-15

⁵³ สัมภาษณ์กลุ่มย่อย ใน ภัทรรณฯ แท่นทอง.4-10

(7) การเป็นเกษตรกรร้อยละ คือครองที่ดินรายย่อยๆ เช่นงานไฟโรจน์ (4-1) พบว่าการถือครองพื้นที่ทำการเกษตรของครัวเรือนในระยะกว่าสองทศวรรษที่ผ่านมาถึงปัจจุบัน การถือครองที่ดินเพื่อการทำนา พบว่า ผู้ถือครองที่ดินเพื่อการทำนาในลุ่มน้ำปากพนัง ส่วนใหญ่มีเนื้อที่ถือครองขนาด 1 - 10 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 31.56 รองลงมา ถือครองพื้นที่ขนาด 11 - 20 ไร่ (ร้อยละ 23.13) และขนาด 21 - 30 ไร่ (ร้อยละ 15.00) ตามลำดับ (และมีข้อมูลกล่าวไว้แล้ว) จึงไม่เหมาะสมในเพิ่มปัจจัยการผลิตเพื่อขาย ตามผลการศึกษาของสมใจ พิมล ที่ว่าการเพิ่มปัจจัยการผลิตให้ได้กำไรเบื้องต้นนั้นต้องเป็นการทำนาในพื้นที่นาขนาดเกินกว่า 20 ไร่⁵⁴

(8) การปฏิบัติตามนโยบายรัฐเกี่ยวกับโครงการจำนำล้มเหลว แม้ว่ารัฐบาลได้เข้ามาช่วยเหลือเหมือนกับชาวนาภาคอื่นๆโดยผ่านโครงการรับจำนำข้าวเปลือก แต่ชาวนาและโรงสีเข้ามามีส่วนร่วมน้อย เช่น ปี 2547/2548 มีโรงสีเข้ามาร่วมโครงการเพียง 4 โรง⁵⁵ ชาวนาเสียโอกาสที่จะขายได้ในราคาประกันซึ่งสูงกว่า

จากปัญหาดังที่กล่าวแล้วนี้เองกลายเป็นเงื่อนไขปัจจัยส่งผลให้เกษตรกรหรือประชาชนลุ่มน้ำปากพนังหนี้สินสูง ทั้งงานของภัทวรรณ แท่นทอง ,งานของสุนทราภรณ์ จันทภาโส , โดยเฉพาะงานไฟโรจน์ นวลนุ้ม ได้สรุปไว้ชัดเจน ว่า

ก่อนทศวรรษ 2530	มูลเหตุของการเกิดหนี้ส่วนใหญ่ คือ ค่าใช้จ่ายเพื่อการรักษาพยาบาล ค่าคดีความ ค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาค่าต้นทุนการผลิต และการสร้างบ้านเรือน
ส่วนช่วงทศวรรษ 2530	มูลเหตุของการเกิดหนี้ คือ ค่าใช้จ่ายในการศึกษา ต้นทุนเทคโนโลยีการผลิตข้าว การลงทุนในการผลิตข้าวที่ไม่ได้ผล ค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันที่สูงขึ้นและ ค่าใช้จ่ายเพื่อสุขภาพอนามัย
ส่วนในทศวรรษ 2540	มูลเหตุของการเกิดหนี้ที่สำคัญได้แก่ ภัยไข้เพื่อประกอบอาชีพ เช่น ทำนา เลี้ยงกุ้ง เลี้ยงสัตว์ ค่าขาย ค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษา การซื้อรถยนต์และการใช้หนี้เก่า และมูลเหตุการก่อภัยไข้เงินเพื่อไปใช้หนี้เก่า ⁵⁶ หรือ หนี้ ธกส.มากขึ้น... สาเหตุเนื่องมาจากปัญหาเรื่องน้ำข้าวราคาตกต่ำ ในขณะที่ต้นทุนการผลิตโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปุ๋ยและน้ำมันมีราคาแพงขึ้น นั่นคือต้นทุนการผลิตสูง ทางด้านรายได้จากการทำนาก็ไม่มีความแน่นอนเพราะไม่สามารถคาดคะเนได้ว่านาที่ทำอยู่นั้นจะขายผลผลิตได้เป็นเงินเท่าไร ปัญหาหนี้ช่วงที่ไม่เป็นหนี้ฝนก็เสียต้นทุนค่าน้ำมันน้ำมันและแรงงานเพื่อสูบน้ำเอามาใช้ในการเกษตร แต่พอถึงหน้าฝนก็ประสบปัญหาน้ำท่วมอีก ⁵⁷

จนมีการกล่าวเป็นคำพูดว่า “ทำนาปี มีแต่หนี้สิน ทำนาปรังเหลือแต่ชั่งกับดิน”⁵⁸ หรือ “ทำนาปรังมีแต่ชั่งกับหนี้ ทำนาปีมีแต่หนี้กับชั่ง” กระนั้นก็ดี การมีหนี้สินของชาวนาสามารถแสดงข้อมูลเชิงประจักษ์จากการสำรวจของชุมชนในนามแผนแม่บทชุมชนต่างๆ ในที่นี้เสนอตัวอย่างข้อมูลจากงานของสุนทราภรณ์ จันทภาโส ได้แสดงข้อมูลนี้เป็นตัวอย่างตำบลบ้านเพิง ตำบลท่าพยา อำเภอปากพนัง และงานของไฟโรจน์ นวลนุ้ม ในตำบลการะเกด ตำบลเขาพระบาท ตำบลท่าขนาน พบว่ามีสูง ดังตารางที่ 10

⁵⁴ สมใจ พิมล.2548:

⁵⁵ ภัทวรรณ แท่นทอง. 4-14 และ 4 -15

⁵⁶ ไฟโรจน์ . 4-23

⁵⁷ ภัทวรรณ แท่นทอง. 4-14

⁵⁸ ภัทวรรณ แท่นทอง. 4-19

ตารางที่ 10 ตัวอย่างหนี้สินของประชากร

หนี้สินของประชากร	เฉลี่ยรวม (บาท)			
	การะเกด	เขาพระบาท	ท่าขนาน	บ้านเพิง/ท่าพญา
1. หนี้สินรวม (ตำบล)	35,806,000	35,806,000	30,726,150	7,995,686
2. หนี้สินรวม (หมู่บ้าน)	2,983,833	2,816,922	2,793,286	
2. หนี้สินเฉลี่ย /ครัวเรือน	31,001	20,679	60,366	196,602
3. หนี้สินเฉลี่ย / คน	9,786	4,810	8,626	27,204

ที่มา : แผนแม่บทชุมชน ตำบลบ้านเพิงและตำบลท่าพญา พ.ศ.2548 (ในสุนทรภรณ์ จันทภาโส.2550:2-74)

แผนแม่บทชุมชนตำบลการะเกด ตำบลเขาพระบาทและตำบลท่าขนาน (ในไพโรจน์ นวลนุ่ม.2550:4-25)

จากตารางนี้หากพิจารณาให้เด่นชัด พบว่าพื้นที่ลุ่มน้ำปากพ่องที่มีการเปลี่ยนแปลงอาชีพมาก และใกล้ศูนย์กลางชุมชนเมือง (หมายถึงปากพ่อง) ที่มีความเจริญเฉกเช่นพื้นที่บ้านเพิง ท่าพญา จะมีอัตราการเป็นหนี้สูงกว่าพื้นที่ลุ่มน้ำที่ห่างไกลจากความเจริญและเป็นพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงอาชีพน้อย นั่นคือ มีการทำนาเพียงอย่างเดียวตลอดมา

จะว่าไปแล้ว สถานการณ์การการทำนาข้าวลุ่มน้ำปากพ่องในปัจจุบันนี้ทางราชการได้เอาใจใส่มากเป็นพิเศษทั้ง มีการพัฒนาพันธุ์ข้าวส่งเสริมจากรัฐ พัฒนารูปแบบการผลิตข้าว (การทำน่าน้ำตมก่อนน้ำหลาก และการทำน่าน้ำตมหลังน้ำลด)⁵⁹ มีการพัฒนาระดับภูมิปัญญาชาวบ้านร่วมกันระหว่างรัฐหรือราชการกับชาวนาในการใช้พันธุ์ข้าวพื้นเมือง เช่น พันธุ์ข้าวกาบดำ ที่ทางราชการส่งเสริมเพื่อการค้า ป้อนโกเชน ข้าวยาโค เป็นพันธุ์ข้าวสำหรับพื้นที่น้ำกร่อย ทนความเค็ม พันธุ์ข้าวสังข์หยดที่กำลังยกให้เป็นพันธุ์ข้าวที่ให้คุณค่าอาหารสูง⁶⁰ กำลังถูกนำมาใช้เป็นพันธุ์ข้าวทางเลือกให้เกษตรกร กำลังได้รับการส่งเสริมจากราชการ (พันธุ์ข้าวกาบดำ) และชุมชนริเริ่มเอง เช่น ข้าวพันธุ์นางพระยา พันธุ์ข้าวยาโค

กึ่งกุลาดำ กับ ความรวดเร็วของอาชีพใหม่เข้าสู่ความร่ำรวยและหายนะ

กึ่งกุลาดำการเลี้ยงกึ่งทะเลที่เติบโตในรอบอ่าวปากพ่องมา เช่น ปากนคร ปากพญา บางควาย ปากพ่องฝั่งตะวันตก ก่อนที่จะขยายไปในพื้นที่อื่นๆในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพ่อง⁶¹ เกิดขึ้นเมื่อต้นศตวรรษ 2530 โดยเฉพาะริมทะเลด้านอำเภอปากพ่องและอำเภอหัวไทรและริมแม่น้ำปากพ่องที่มีความเค็มถึงปีละ 9 เดือน และไม่มีปัญหาเกี่ยวกับป่าสงวน เกษตรกรสามารถปรับพื้นที่นาข้าวให้เป็นบ่อเลี้ยงและสามารถดำเนินการโดยไม่ต้องอาศัยการรวมกลุ่มซึ่งยุ่งยากและมีการเลี้ยงกึ่งกุลาดำแบบพัฒนาได้ (หรือที่สุนทรภรณ์ฯ ระบุว่า การเข้ามาของนากุ้ง พ.ศ.2532)⁶² ผลการเปลี่ยนอาชีพใหม่นี้ครอบคลุมพื้นที่และผู้คนจำนวนมาก แม้ว่าจะอยู่ในระยะเวลาอันสั้น กล่าว คือ 1 ทศวรรษที่รุ่งโรจน์ นั่นคือ เกิดขึ้น

⁵⁹ สมใจ พิมล.2550: , ภัทรรณ แทนทอง.2550:

⁶⁰ ภัทรรณ แทนทอง.2550:

⁶¹ เมื่อประมาณ พ.ศ.2517 โดย กรมประมง โดย ดร.อาภรณ์ ศรีพิพัฒน์ นักวิชาการประมงเอก ได้ศึกษาวิจัยพบว่าป่าชายเลนของนครศรีธรรมราชพบว่ามีเชื้อกุ้งและเป็นเชื้อกุ้งอุดมสมบูรณ์ที่สุดในประเทศไทย น่าจะส่งเสริมการเลี้ยงกุ้งที่ป่าชายเลนที่อ่าวปากนคร ท้องที่ตำบลปากนคร ตำบลท่าซัก ตำบลท่าไร่และตำบลปากพูน อำเภอเมือง อันเป็นป่าสงวนอยู่ในความดูแลของกรมป่าไม้ จังหวัดนครศรีธรรมราช ได้ขออนุญาตไปยังกรมป่าไม้ขอใช้พื้นที่เพื่อการเลี้ยงกุ้ง จนในที่สุดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เห็นชอบอนุมัติเมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2517 ให้นำดินมาจัดเป็นสหกรณ์นิคม ชื่อ “สหกรณ์นิคมประมงนครศรีธรรมราช” มีสมาชิกซึ่งเป็นเกษตรกรยากจนเข้ามาเป็นสมาชิกและเช่าที่เพื่อทำนากุ้งแบบธรรมชาติ ครอบครัพละ 30 ไร่ จน สมาชิกจำนวน 132 ครอบครัว ใช้ป่าชายเลนทำนากุ้งในที่ดินแปลงที่ 4 จำนวน 6,612 ไร่ แต่การทำนากุ้งในอ่าวปากนครก็ได้ล่มสลาย เพราะมีปัญหาเกี่ยวกับการบุกรุกป่าชายเลนและใช้ระบบการเลี้ยงแบบธรรมชาติ ให้ผลผลิตต่ำและปัญหาน้ำเสีย .ณรงค์ บุญสวชัยวัณ ,2544 ใน ไพโรจน์, 4-6 และนรินาทย .2-11 , สุนทรภรณ์ . 3-5

⁶² ณรงค์ บุญสวชัยวัณ ,2544 ใน ไพโรจน์, 4-6

ในช่วง 2531 เติบโตเต็มที่ในช่วง 2532 – 2542 ส่วนนี้รนาทฯ กล่าว เจาะลงเจาะจงว่า ได้ผลสูงสุดใน พ.ศ.2536⁶³ นอกจากนี้เกิดมลพิษทางน้ำ ระบบนิเวศในพื้นที่เปลี่ยนไป ที่ดินนาข้าวถูกใช้ผิดประเภทที่ไม่สามารถนำกลับมาทำนาข้าวได้ในระยะนี้ จากนั้นก็เกิดภาวะขาดทุนอย่างหนักเต็มทีรวดเร็ว อาชีพนี้ก็หมดไปทันที เป็นเหมือนความฝันที่อันตรธานไปจากลุ่มน้ำ หรือมีความฝันในระยะสั้นของชาวลุ่มน้ำปากพนัง เหตุการณ์ก็กลับสู่ความจริง คือข้าวเนกเช่นเดิม ของลุ่มน้ำอย่างไรก็ดี อาชีพนี้เกิดขึ้น เพราะ การลงทุนสูงรวดเร็ว แต่ได้ผลตอบแทนสูงมากและรวดเร็วในระยะเวลานั้น จนมีการกล่าวเปรียบเปรยว่า “ขายเฮโรอีนก็ยังได้กำไรไม่เท่าทำนากุ้ง” ไพโรจน์ (4-6) กล่าวถึงผลตอบแทนว่า “ปล่อยกุ้งกุลาดำครั้งแรก 300,000 ตัว จับได้กุ้งน้ำหนัก 6 ตัน ลงทุนไป 400,000 บาท จับขายได้ถึง 900,000 บาท” หรือ “ชาวนาที่ได้รู้จักเงินหมื่นเงินแสนกับเขาบ้างก็ตอนมีนากุ้งนี้แหละ ”⁶⁴ ดังนั้น จึงเกิดผลปรากฏการณ์กุ้งกุลาดำยอดนิยมขึ้นมาทันที และในลุ่มน้ำปากพนังกลายเป็นพื้นที่ธุรกิจเงินสดเต็มตัว “...เรื่องการทำนากุ้งไม่มีการออกปากให้วุ่นกันฟรีๆ ทำอะไรก็มีการจ่ายค่าจ้างหมด” หรือ “ถือว่าเป็นยุคทองของธุรกิจนากุ้ง มีการเลี้ยงกุ้งอย่างแพร่หลายและผลประกอบการยังมีความแน่นอน “ในช่วงที่รายได้จากการทำนากุ้งดีๆ คนที่มีรายได้มากๆ หน่อยเขาก็เลิกหาปูหาปลากินเอง เขาไปซื้อกันที่ตลาดกัน ที่เขาทำอย่างนี้บางคนเขาไม่มีเวลาเพราะต้องไปรับจ้าง”⁶⁵ ดังที่ สุนทรภรณ์ (3-5 และ 3-7) ไพโรจน์ (4-7 ถึง 4-11) กล่าวโดยสรุปถึงผลสืบเนื่องจากกระแสนิยมการเลี้ยงกุ้ง

1. ราคาที่ดินแพงขึ้น ข้างแม่น้ำลำคลองก็ปรับตัวขึ้นหลายเท่าตัว กล่าวคือ ในยุคนากุ้งเฟื่องฟู ราคาที่ดินนาเดิมไร่ 8,000 – 10,000 บาท ปรับตัวเป็นไร่ละ 30,000-50,000 บาท บางรายขายถึงไร่ละ 80,000 บาท
2. การเฟื่องฟูในธุรกิจที่เกี่ยวข้อง คือ ขายอุปกรณ์นากุ้งและขายอาหารและยากุ้ง⁶⁷
3. การจ้างงานในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการผลิต คือ การจ้างเลี้ยงกุ้ง การจ้างจับกุ้งและการจ้างดูดินเลน รับจ้างเลี้ยงกุ้ง ฝ่าวบกุ้ง คัดแยกกุ้ง จับกุ้ง
4. การสะสมทุนและการขยายธุรกิจสืบเนื่องของผู้เลี้ยงกุ้ง ส่งผลให้เกิดนายทุนรุ่นใหม่ เงินทุนเพื่อทำนากุ้งมีที่มา 2 แหล่ง คือ รายได้จากการขายที่ดิน และรายได้จากผลกำไรของการเลี้ยงกุ้ง การใช้เงินจะแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะ คือ ใช้เงินเพื่อการอุปโภคบริโภค ใช้เงินเพื่อทำนากุ้ง และใช้เงินเพื่อลงทุนในธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการทำนากุ้ง
5. การเฟื่องฟูของการจับจ่ายใช้สอย ในช่วงปี พ.ศ. 2534 ถึง พ.ศ. 2537 คนที่รับจ้างต้องเร่งเวลาไปรับจ้างซึ่งให้เงินตอบแทนสูงกว่า ดังนั้นทุกอย่างในชีวิตประจำวันต้องซื้อดีกว่า ขณะที่คนระดับเจ้าแค้นนากุ้งสามารถซื้อหาสิ่งของต่างๆ ได้ตามต้องการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งรถยนต์ซึ่งซื้อกันเกือบทุกราย

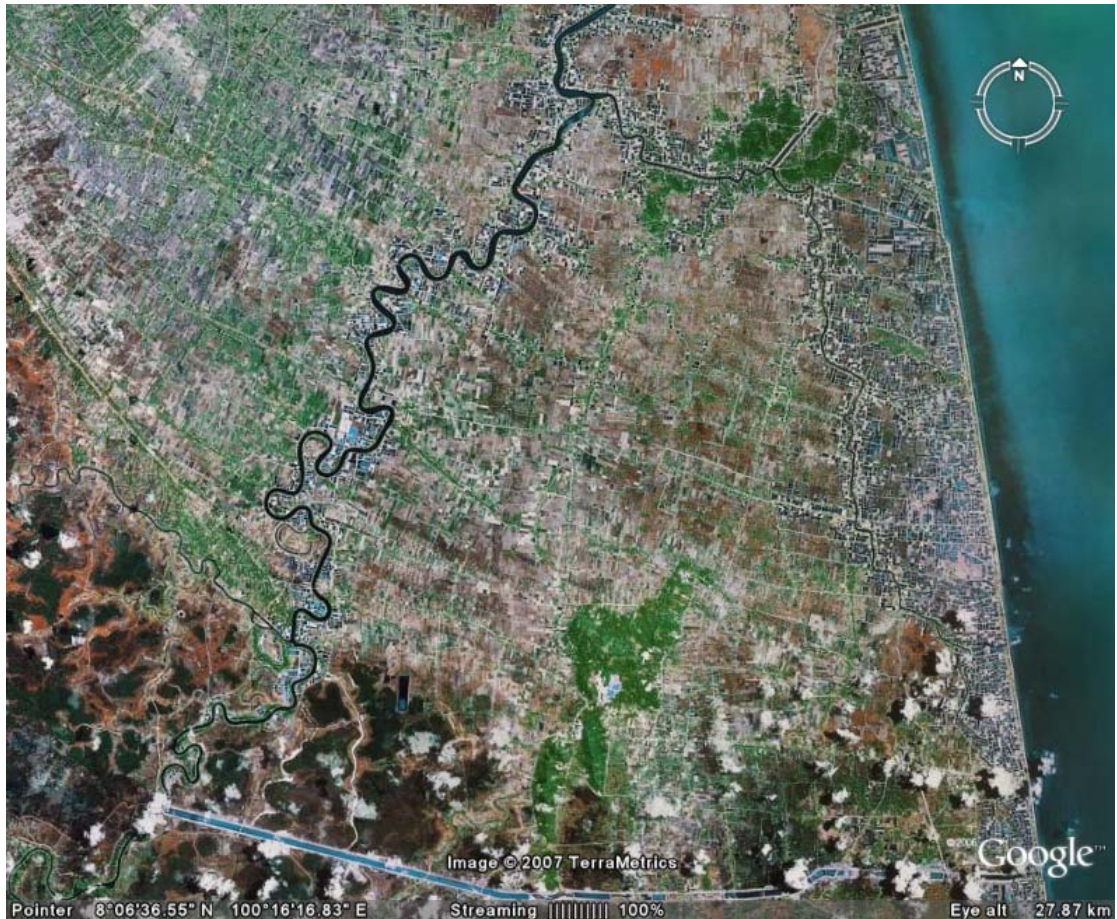
⁶³ นีรนาทฯ .2-11

⁶⁴ นายसानนท์ สนทมิโน ใน ไพโรจน์, 4-6

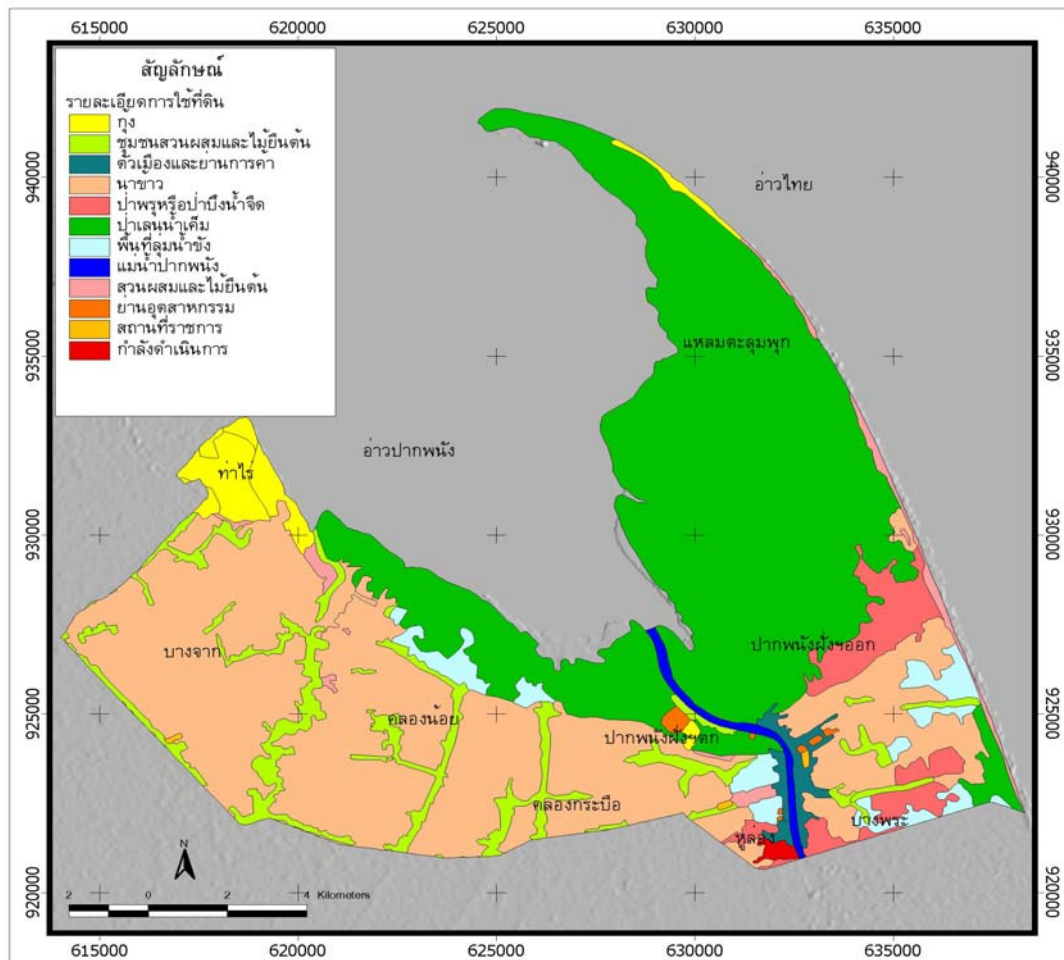
⁶⁵ ไพโรจน์ฯ .4-10

⁶⁶ ไพโรจน์ฯ .4-9 และ4-10

⁶⁷ ธุรกิจนากุ้งจะเปิดอยู่ในรูปของห้องแล็บที่ให้บริการตรวจคุณภาพน้ำและโรคกุ้ง

แผนที่ที่ 3 แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศแสดงพื้นที่นาทุ่งสองฝั่งแม่น้ำปากพั่นและคลองหัวไทร
ที่มา: google earth อ้างใน ไพโรจน์ฯ 4-7

แผนที่ที่ 4 แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศแสดงพื้นที่นาทุ่งสองฝั่งปากอ่าวปากพนัง
ที่มา: นิรนาทฯ. 4-14

สรุปวัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยมทางการผลิต

รูปแบบการผลิตของประชาชนลุ่มน้ำปากพนังมีลักษณะเป็นชุมชนบทที่มีการปรับตัวในกระบวนการผลิต สัมพันธ์กับงานของยศ สันติสมบัติ (2546) พอพันธ์ อูยานนท์ (2548) ที่กล่าวถึงการปรับตัวของชาวนาในภาคเหนือ, ภาคกลางตามลำดับ ที่กล่าวถึงลักษณะของชนบทในมิติการผลิตว่ามีแนวโน้มที่สมาชิกในชุมชนปรับตัวทางการผลิตออกสู่ภายนอกการเกษตรมากขึ้น โดยที่ประชาชนลุ่มน้ำปากพนังมีอาชีพและการผลิตทั้งภาคนอกเกษตรและภาคเกษตร แม้จะภาคเกษตรยังสูงหรือยังเป็นสังคมเกษตรตามโครงสร้างรายได้ของประชาชน ดังตัวอย่างแหล่งรายได้ของตำบลบ้านเพ็งและตำบลท่าพญา(ดังตารางที่ 11 และ 12 รายได้ประชาชนฯ) แต่มีแนวโน้มรายได้จากการทำนาเริ่มลดลง โดยที่รูปแบบการผลิตการเกษตรอื่นมาแทนสูงขึ้น

ตารางที่ 11 รายได้ประชาชนลุ่มน้ำปากพนัง กรณีตำบลบ้านเพิง

ที่มาของรายได้ในครัวเรือนจากการประกอบอาชีพ / ปี	รายเดือน / บาท	ร้อยละ
1. ขายผลผลิตพืชผัก	26,241	2.56
2. ขายผลผลิตจากพืชนา	189,812	18.58
3. ขายผลผลิตสัตว์เลี้ยง	98,723	9.62
4. การรับจ้าง	418,437	40.96
5. จากลูกส่งให้	103,462	10.12
6. จากประมง	185,191	18.13

ที่มา : แผนแม่บทชุมชนตำบลบ้านเพิง พ.ศ. 2548 (ในสุนทรภรณ์ จันทภาโส.2550:2-72)

ตารางที่ 12 รายได้ประชาชนลุ่มน้ำปากพนัง กรณีตำบลท่าพญา พ.ศ. 2548

ที่มาของรายได้ในครัวเรือนจากการประกอบอาชีพ / ปี	รายเดือน / บาท	ร้อยละ
1. ขายผลผลิตจากการปลูกข้าว	3,194,400	22.63
2. ขายผลผลิตจากพืชผัก	275,000	1.94
3. ขายผลผลิตจากมะพร้าว / จาก	308,848	0.22
4. ขายผลผลิตจากการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ / เลี้ยงปลา	7,157,885	50.71
5. การรับจ้าง	324,352	2.29
6. อื่นๆ การเลี้ยงสัตว์	390,097	2.76
7. จากลูกส่งให้	2,464,242	17.45

ที่มา : แผนแม่บทชุมชน 2548 (ในสุนทรภรณ์ จันทภาโส.2550:2-72)

แม้ว่าพอฟันธุ์ จะอธิบายว่าเกษตรกรรายย่อยจะเช่าที่ดินเพื่อการทำการเกษตร ซึ่งตรงกันข้ามกับปรากฏการณ์ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เพราะเกษตรกรที่นี่จะไม่เช่าที่นา แต่เป็นเกษตรกรรายย่อยที่มีที่ดินนาข้าวเป็นของตนเอง เป็นหลัก (ภัทรวรรณ แท่นทอง, สมใจ พิมล (2549:21)⁶⁸ , นีรนาท ระฆังทอง และจินตนิย์ , สุนทรภรณ์ จันทภาโส, ไพโรจน์ นวลนุ่ม.2550) แต่ด้วยจิตสำนึกที่จะรักษากระบวนการผลิตข้าวที่พอฟันธุ์ (2548:187) ตีความว่าเป็นคือการที่ทุนนิยมเสรีไม่อาจจะทำลายวิถีเศรษฐกิจและการผลิตเพื่อการเกษตรลงได้ ซึ่งสัมพันธ์กับชาวนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่ยังคงผลิตข้าวอยู่ทุกปีแม้ว่าจะขาดทุนก็ตาม สำหรับสงบ สงเมือง⁶⁹ ได้ตีความว่าการปรับตัวทางด้านอาชีพของชาวภาคใต้ คือ การการปรับเปลี่ยนแปรรูปกิจกรรมทางเศรษฐกิจแต่การตอบโต้และปฏิกริยาเชิงวัฒนธรรมที่มีต่อการล่วงล้ำและการบุกรุกเข้าไปในอาณาบริเวณชุมชนของเขาหรือต่อกระแสนิยมที่พยายามล่วงล้ำ ปฏิกริยาเช่นนี้ไม่ใช่เรื่องใหม่เพราะชุมชนเคยมีปฏิกริยาตอบโต้ต่อการล่วงล้ำเข้ามาของรัฐและคนต่างถิ่นในรูปลักษณะที่หลากหลาย ทั้งนี้เพื่อรักษาอัตลักษณ์และพหุลักษณะของชุมชนไว้ การตีความนี้สัมพันธ์กับงานของณรงค์ บุญสวัญ⁷⁰ ที่วิเคราะห์ว่าประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังปรับตัวในการผลิตได้อย่างรวดเร็ว ในบางกิจกรรมการผลิตพร้อมที่จะรับหรือร่วมกับรัฐ หากพินิจว่าสมประโยชน์ ส่วนบางกิจกรรมพร้อมที่จะทำแทนรัฐในกรณีที่ราชการอ่อนแอในการปฏิบัติการกิจของรัฐ ในบางกรณีเกิดปฏิกริยาต่อต้านรัฐอย่างชัดเจน หากกิจกรรมการผลิตนั้นไม่เหมาะสมหรือไม่สัมพันธ์กับกระบวนการทางการผลิตของชุมชน ซึ่งสามารถสรุปว่าการปรับตัวของประชาชนมีสองนัย คือ ปฏิสัมพันธ์เชิงประสานกับปฏิสัมพันธ์เชิงปะทะเพียงแต่งงานของณรงค์ บุญสวัญ ซึ่งให้เห็นถึงการปรับตัวของประชาชนที่มากกว่ารัฐมากกว่าคู่กรณีที่เป็นทุนนิยม เพราะ

⁶⁸ สมใจ พิมล ได้ศึกษาโดยการเก็บตัวอย่างประชากร จำนวน 337 รายถือครองต่ำกว่าหรือเท่ากับ 10 ไร่ จำนวน 101 ราย , 11-20 ไร่ จำนวน 109 ราย และมากกว่า 20 ไร่ จำนวน 127 ราย

⁶⁹ สงบ สงเมือง.2545:23

⁷⁰ ณรงค์ บุญสวัญ.2549

ตัวกระทำที่เรียกว่า “ทุนนิยม” ในรูปของบริษัทหรือหน่วยงานธุรกิจอื่นๆเข้ามาในลุ่มน้ำปากพนังน้อยมากแม้กระทั่งในปัจจุบันก็ตาม (2548-ปัจจุบัน) คงเห็นเพียงบริษัทปาล์ม ส่วนในทศวรรษ 2530 พบว่ามีในรูปบริษัทเกี่ยวข้องกับธุรกิจทางด้านกุ้งกุลาดำ จากแนวคิดการปรับตัวทางอาชีพและการให้ความหมายการปรับตัวนี้ พบสามารถในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังได้ว่า

ประการแรก การปรับตัวทางด้านอาชีพมีมาก และดำเนินอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะในช่วงหลัง พ.ศ.2531 เป็นต้นมา พบว่ากระบวนการปรับตัวมีมากและรูปแบบการผลิตซับซ้อนเปลี่ยนแปลงไปจากบรรทัดฐานการผลิตแบบเดิม หากพิจารณาไปในหน่วยการศึกษาระดับครัวเรือน สามารถพบได้ว่ามีรูปแบบการผลิตทั้งภาคเกษตรกรรมและภาคนอกเกษตร หรือหากศึกษาลงไปหน่วยการศึกษาระดับชุมชนหมู่บ้าน พบว่ามีอาชีพทั้งในส่วนที่กล่าวแล้วและมีรูปแบบหรือกิจกรรมอาชีพอื่นๆเพิ่ม (ดูพัฒนาการอาชีพดังตารางที่ 13) ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขปัจจัยของการปรับเปลี่ยนคือ (1) อัตราเร่งรัดในการพัฒนาโดยรัฐในรูปแบบโครงการ กิจกรรมการพัฒนาต่างๆ (2) สภาพนิเวศที่ผันแปร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง น้ำท่วม ฝนแล้ง และสุดท้ายคือ (3) จำนวนสมาชิกแรงงานในครัวเรือนที่เพิ่มขึ้น แต่ปัจจัยเกี่ยวกับจำนวนที่ดินคงที่ไม่อาจจะผันแปรได้ ตลอดจนแรงงานในภาคเกษตรกรรมที่มีแนวโน้มชราภาพลงไปมาก

ตารางที่ 13 พัฒนาการอาชีพลุ่มน้ำปากพนังในระยะเวลาศตวรรษที่ผ่านมา⁷¹

ทศวรรษ 2440	ทศวรรษ 2480	2490-2505	2506-2530	2531 -ปัจจุบัน
ฝ้าย นาข้าว มะพร้าว	นาข้าว วัว ควาย ประมงในลำน้ำ , พรุ	นาข้าว วัวควาย หัตถกรรมครัวเรือน ประมงในลำน้ำ , พรุ ประมงในทะเล	นาข้าว วัวควาย ประมงริมฝั่ง ประมงในลำน้ำ , พรุ ปลูกผัก ประมงในทะเล	นาข้าว ปลูกผัก ไร่นาสวนผสม ไม้สน นากุ้ง ปลา วัว ปาล์ม ยางพารา รังนกนางแอ่น ว่าง (ลูกส่งมาให้) ขายแรงงานโรงงาน ขายแรงงานก่อสร้าง ค้าขายที่บ้าน

ประการที่สอง การปรับตัวเป็นผลหรือสัมพันธ์กับการพัฒนาทรัพยากรบุคคล โดยเฉพาะผลการศึกษาของระบบการศึกษาที่ชุมชนหมู่บ้านเลือกที่จะตอบสนอง หรือเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ โดยกระบวนการเรียนรู้ในระบบการศึกษาที่มีสมาชิกในระดับชุมชนท้องถิ่นและชุมชนอื่นในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังประสบความสำเร็จจากผลการศึกษาได้พัฒนาคุณภาพชีวิต ด้วยการดำรงตำแหน่งข้าราชการทั้งใหญ่และเล็กในสังคมราชการไทย จึงเป็นตัวแทนและกลายเป็นค่านิยมในการใช้ศึกษาเพื่อปรับตัว เพราะการเรียนรู้นำไปสู่ศักยภาพในการปรับตัว

ประการที่สาม การปรับตัวเป็นผลจากการเป็นเกษตรกรรายย่อยที่มีที่ดินเป็นของตนเองหรือมีที่ดินในครอบครองขนาดเล็กแต่มีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนจำนวนมาก ดังนั้น จำนวนการถือครองที่ดินคือเงื่อนไขปัจจัยในการปรับตัวของเกษตรกร กล่าวคือ จำนวนที่ดินตามการศึกษางานลุ่มน้ำปากพนังในทศวรรษ 2540 พบว่ามีขนาดเล็ก เช่น

⁷¹ จากการเก็บข้อมูลการประชุมกลุ่มย่อยประชาชน ผู้นำ ปราชญ์ชาวบ้าน นางข้าวหมูที่ 2 วัดลาว ตำบลชะเมา อำเภอปากพนัง วันที่ 9 มีนาคม 2550 , การประชุมกลุ่มย่อยประชาชน ประชาชน ผู้นำ ปราชญ์ชาวบ้าน สถานีอนามัยบ้านทาบทอง หมู่ที่ 1 ตำบลไสหมาก อำเภอเชียรใหญ่ วันที่ 10 เมษายน 2550 และในณรงค์ บุญสวยขวัญ.2544

นิรนาท แก้วประเสริฐ และจินตนิย์ จิตรานันท์ พบว่ามีเฉลี่ย 20 ไร่⁷² งานของไพโรจน์ นวลนุ้ม พบว่ามีที่ดินเฉลี่ย 1-10 ไร่มากที่สุด รองลงมา 11-20 ไร่⁷³ งานของณรงค์ บุญสวยขวัญ พบว่าชาวชวาลุ่มน้ำปากพนังมีที่ดินเฉลี่ย 10-15 ไร่⁷⁴ ในขณะที่การผลิตข้าวให้ได้กำไรนั้นต้องเริ่มต้นที่การทำนาที่เกินกว่า 20 ไร่ ในแต่ละฤดูกาลจึงจะเริ่มต้นที่คุ้มทุน หรือที่สมใจ พิมล สรปเชิงตีความว่า กำไรสุทธิจากการทำนาจึงผันแปรไปตามขนาดการถือครองที่ดิน⁷⁵ แม้ว่าเกษตรกรจะรับรู้และเข้าใจว่าการทำนา คือเป็นกระบวนการทางวัฒนธรรมที่มากกว่าการพินิจถึงกำไรขาดทุน แต่การทำนายุคปัจจุบันที่เร่งการผลิตและใช้ต้นทุนสูงก็เร่งให้ชาวนาคำนึงถึงการขาดทุนและได้กำไรเป็นอันดับแรก ดังนั้น ผลจากการทำนาที่ขาดทุนและยุ่งยากจึงผลักดันให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนอาชีพการทำนาไปสู่อาชีพอย่างอื่นนอกภาคการทำนาและนอกภาคเกษตร

ประการที่สี่ มีการปรับเปลี่ยนอาชีพหลักหรือโครงสร้างการผลิตปรับเปลี่ยนรวดเร็วและดำรงอยู่ในระยะเวลาสั้นๆ ในแต่ละยุคสมัย จากตารางพัฒนาการอาชีพ (ดังตารางที่ 13) พบว่าการคงอยู่อย่างรุ่งโรจน์ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในการผลิตสั้นๆ เช่น อายุของอาชีพนาข้าวมีช่วงเวลายาวอยู่สูงสุดประมาณ 100 ปี ประมาณก่อนรัชกาลที่ 5 ถึงสงครามโลกครั้งที่ 2 ก่อน พ.ศ.2400-2488 ส่วนอาชีพพื้งกุลาดำมีช่วงเวลาดำรงความเป็นอาชีพอยู่ประมาณ 12 ปี หรือระหว่าง พ.ศ.2531- พ.ศ.2542 สำหรับอาชีพไร่นาสวนผสมมีช่วงเวลาดำรงความเป็นอาชีพอยู่ประมาณ 20 ปี หรือช่วง พ.ศ.2520- พ.ศ.2545 โดยที่ข้าวจะมีการปลูกอยู่ต่อเนื่องแต่ลดลงเกือบร้อยละ 50 ในบางปีบางฤดูกาล ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับราคาข้าวในแต่ละปีด้วย ส่วนไร่นาสวนผสมจะยังดำรงอยู่บ้างแต่ก็ไม่มากนัก

ประการที่ห้า ชุมชนเมืองปากพนังที่เคยเป็นศูนย์กลางความเติบโต เป็นเหมือนศูนย์กลางการค้าภายในหรือศูนย์กลางอาณานิคมภายในพื้นที่ลุ่มน้ำ โดยมีชุมชนอื่นๆที่อยู่ในพื้นที่นี้ต่างก็ส่งผลผลิตผ่านปากพนัง ผู้คนเดินทางไปศึกษาเล่าเรียนที่ปากพนังตลอดระยะเกือบศตวรรษ ได้เปลี่ยนแปลงความเติบโตให้ลดลงตามการชะลอตัวของอาชีพการทำนาตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา จากนั้นชุมชนท้องถิ่นต่างๆมีอิสระมากขึ้น และหลังทศวรรษ 2520 แต่ละชุมชนท้องถิ่นอิสระเด็ดขาดและไม่ต้องพึ่งพาปากพนังอีกต่อไป หรือปากพนังถูกเปลี่ยนแปลงไปพร้อมๆกับการปรับเปลี่ยนอาชีพหลักหรือโครงสร้างการผลิต

ปรากฏการณ์ในลักษณะการปรับตัวของชาวชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำปากพนัง จึงสัมพันธ์กับความรู้และภูมิปัญญาของผู้คนในชุมชนท้องถิ่นแห่งนี้ที่ต้องปรับเปลี่ยนตลอดเวลาเพื่อการอยู่รอดและความมั่นคง ตลอดจนจนถึงการจัดการความรู้ที่ผู้คนในชุมชนเองดำเนินการด้วยกลุ่มภายในเอง และจัดการความรู้ที่รัฐหรือราชการ ภาคธุรกิจ ความสัมพันธ์กับชุมชนอื่นๆ และสุดท้ายคือระบบนิเวศหรือสภาพ

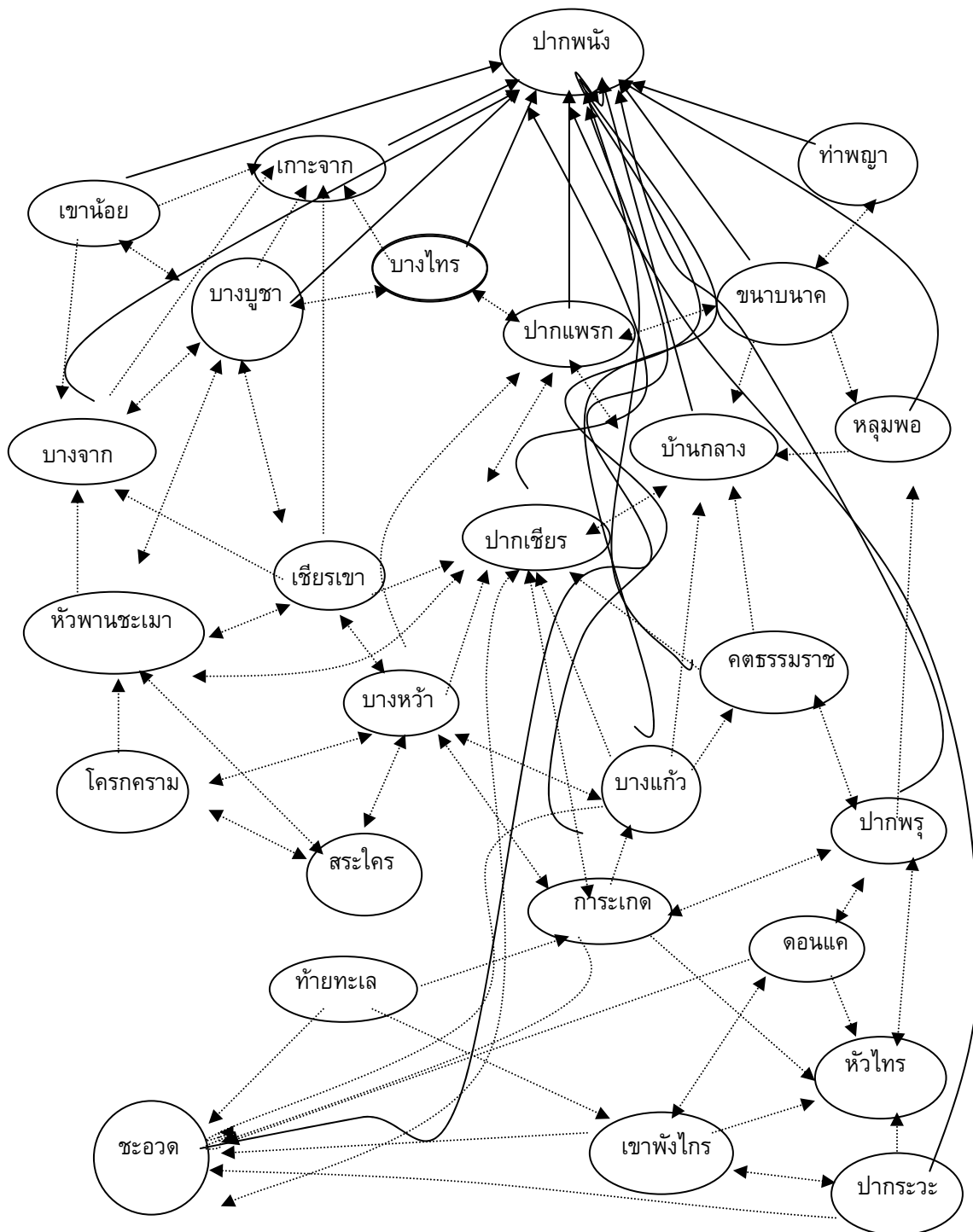
⁷² นิรนาท แก้วประเสริฐ และจินตนิย์ จิตรานันท์.2549:109

⁷³ ไพโรจน์ นวลนุ้ม.2549:93

⁷⁴ ณรงค์ บุญสวยขวัญ.2544:232

⁷⁵ สมใจ พิมล.2549:43

แผนภูมิที่ 7 การเป็นศูนย์กลางของปากพหนัง

ที่มา ณรงค์ บุญสวยขวัญ 2544

ภูมิอากาศผันแปรไป ดังนั้น กระบวนการจัดการที่มีขึ้นอยู่ตลอดเวลาภายใต้การปรับตัวของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงการตั้งแต่หลังทศวรรษ 2520 ช่วงหลัง 2531 และในช่วงเวลาการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ยิ่งพัฒนายิ่งเร่งให้เกิดการปรับตัวของเกษตรกรทางการผลิตมากยิ่งขึ้น มีโครงสร้างการผลิตซับซ้อน ซึ่งมีอิทธิพลของกลไกการตลาด ทำให้ชาวนามีการปรับตัวสูงมาก และมีแนวโน้มออกไปประกอบอาชีพภาคนอกเกษตรมากขึ้น

เช่นเดียวกัน เช่นเดียวกันในการปรับตัวนี้สามารถอธิบายถึงการเคลื่อนไหวทางสังคมของคนชนบทในพื้นที่แห่งนี้ บางคราวของการเคลื่อนไหวนั้นต้องเรียกร้องต่อราชการ ในขณะที่บางคราวก็เคลื่อนไหวบนฐานของการจัดการปรับตัวภายในของประชาชนเอง

วัฒนธรรมการช่วยเหลือเกื้อกูล

ชีวิตทางสังคมในพื้นที่ที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นสังคมค่านิยมและวิถีแห่งการปฏิบัติในลักษณะวิถีแห่งการช่วยเหลือเกื้อกูลตามทัศนะของฉัตรทิพย์ นาถสุภา⁷⁶ เช่นเดียวกับงานของภัทรวรรณ แทนทอง⁷⁷ ที่อธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวระหว่างชาวนาในพื้นที่ชุมชนหมู่บ้านหนึ่งๆ เช่น การยกที่ดินนาให้ผู้อื่นหรือเพื่อนบ้าน เพียงแต่ซึ่งให้ผู้วัฒนธรรมชาวในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่มีลักษณะ “วัฒนธรรมแห่งการช่วยเหลือเกื้อกูล” เพราะมีความต้องการใช้แรงงานสูง ต้องการความมั่นคงในการผลิต ทรัพยากรในกระบวนการผลิตหาได้ไม่ยาก เป็นฐานของสังคมเกษตรกรรมแบบพุทธ นีรนาทฯ ได้อธิบายให้เห็นถึงความช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างชาติพันธุ์ชาวไทยพุทธกับชาวไทยมุสลิมที่อพยพมาจากสมุทรปราการ พร้อมความรู้ในการทำสวนส้มโอ ในช่วงอดีตก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ว่า

เจ้าของพื้นที่เดิมเป็นคนไทยพุทธ แต่สามารถอยู่กินได้ด้วยความสะดวกสันติกัน ประเพณีเป็นไทยพุทธและมุสลิมอยู่ด้วยกัน เป็นแบบละกันมีวัด และมีสยิดอยู่ในชุมชนกันปกติ ตมน้ำใช้ด้วยกันได้ ประเพณีของคนมุสลิมในเดือนมกราคม ถึงเดือนธันวาคมมีประเพณีวันปีใหม่ของอิสลาม จัดในมัสยิดของหมู่บ้าน คนไทยพุทธเข้าร่วมได้ไม่ปิดกัน มุสลิมผู้ชายบางคนไม่สวมหมวกไม่ได้บังคับ เด็กแสงวิมาน ถ้าพบรักกับคนไทยในพื้นที่ก็ไม่มีปัญหา ซึ่งมีบ้างในชุมชนแสงวิมาน อยู่กันอย่างสมานฉันท์⁷⁸

นอกจากนี้ นีรนาทฯ ยังได้อธิบายถึงความสัมพันธ์ที่ดีกับชาวนากับโรงสี ในช่วงเกิดมหาวาตภัย พ.ศ.2505 ซึ่งชี้ให้เห็นถึงวิถีชีวิตแห่งการเกื้อกูลระหว่างกันว่า “โรงสีมีความสัมพันธ์กับชาวนาแบบเกื้อกูลกัน ชาวนาเอาข้าวมาให้โรงสีโดยไม่คิดเงินและเมื่อโรงสีสีข้าวได้ จะให้ค่าตอบแทนกับชาวนาเป็นข้าวสารตามอัตราที่ตกลงกันไว้”⁷⁹ เช่นเดียวกับงานของไพโรจน์ นวลนุ่ม อธิบายปรากฏการณ์ที่ชุมชนตำบลเสื่อหิง ในอดีตยุควิถีชีวิตชาวนานาผ่านกระบวนการทางสังคมว่า

“.....บ้านนี้จะมิงานบวช ต้องไปออกปากเด็กสาวๆ มาช่วยนวดข้าว เสร็จแล้วคนที่ไรยกช่วยกันไรย พอเสร็จสรรพเรียบร้อยเจ้าบ้านเขาจะหุงข้าวปลามาเลี้ยง หลังจากนั้นอีกสองสามวันรอให้เจ้าบ้านจะตากข้าวจนแห้ง ก็จะออกปากเด็กๆ ทั้งหนุ่ม ทั้งสาว มาช่วยสี ...พอสีครบเรียบร้อยแล้วเด็กสาวๆ ก็ไรยไปพาลง ฝัดไปพาลง เด็กหญิงทำเป็น... เสร็จหมดเรียบร้อย เจ้าบ้านจะขอช่วยอีกวันมาซ่อมสาร งานนี้เป็นงานของสาวๆ ส่วนหนุ่มจะช่วยไปหาครก หาซากและหลุมพลุก เพื่อมาซ่อมสาร ครั้งหนึ่งๆ ต้องใช้ครกประมาณ ห้า ถึง หกลูก ผู้ชายก็ต้องไปหาไปแบกกันมา”⁸⁰

⁷⁶ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้ตีความลักษณะชุมชนหมู่บ้านของไทยว่า เป็นชุมชนที่ “อิสระ ที่มีน้ำใจ” ในงานหลายเล่ม หลังจากนั้นก็มีนักวิชาการช่วงหลังๆ ที่สนใจงานชนบทก็ตีความซ้ำจนกลายเป็นกระบวนการทัศน์ของชนบท ผู้สนใจสามารถหาอ่านได้

⁷⁷ ภัทรวรรณ แทนทอง.2550:3-18

⁷⁸ นีรนาทฯ .3-7

⁷⁹ นีรนาทฯ .3-11

⁸⁰ ไพโรจน์ นวลนุ่ม.2-17

เช่นเดียวกับงานของภัทรรณฯ ได้อธิบายถึงชุมชนที่มีน้ำใจในยุคก่อนการพัฒนาด้วยการยกตัวอย่างการยกที่ดินให้เพื่อนบ้านฟรีๆ และการรวมกลุ่มกันเพื่อร่วมแรงงานไปตัดไม้ใช้ในกิจกรรมของครัวเรือนและชุมชน⁸¹ การทำเครือข่าย การพลัดเปลี่ยนหมุนเวียนเฝ้าวัชในคอกรวม เหล่านี้เป็นเครื่องบ่งชี้สภาพความช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในสังคม เช่นเดียวกับงานของสมใจฯ ว่าวิถีความเป็นอยู่ของชุมชนชาวนาในอดีตมีความเป็นอยู่แบบเรียบง่าย มีน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูลกันตามสภาพของสังคมชนบท ที่ไม่มีการแก่งแย่งแข่งขัน สังคมยังไม่ถูกปรุงแต่งจากปัจจัยต่างๆ ไม่ยึดติดกับทุนนิยม วัตถุนิยม ดังเช่น ปัจจุบัน เงินและวัตถุสิ่งของอำนวยความสะดวกไม่ใช่เป้าหมายหลักของชีวิต การดำรงชีพแทบจะไม่มีต้นทุนที่เป็นตัวเงิน อาหารการกินสามารถหาได้ด้วยแรงงานคน แรงงานสัตว์ ไม่ต้องลงทุน มีแต่แรงงาน “ใครไม่มีอะไร ก็ยืมกัน ยืมไถ ไม่ต้องให้ค่าตอบแทนอะไร อยู่กันสบาย เราลงแขกเก็บข้าว คนที่เสร็จที่หลัง เพื่อนไปรวมช่วยกันจนเสร็จ ไม่เกินห้าวัน”⁸² นอกจากนี้งานทุกชิ้นยังกล่าวถึงความมีน้ำใจ การช่วยเหลือเกื้อกูลผ่านการแลกเปลี่ยนด้วยข้าว⁸³ ดังนั้น ข้าวคือเครื่องหมายของการแสดงออกถึงความมีน้ำใจ ข้าวเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงออกในการช่วยเหลือเกื้อกูลของผู้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังผ่านรูปแบบต่างๆ

แรงงาน และเกษตรกร

หากอายุซึ่งเป็นประเด็นในการอธิบายคุณภาพของแรงงานหรือชาวนา พบว่าอดีตนั้นชาวนาเป็นวัยแรงงานมากเพียงพอหรือเหมาะสมกับพื้นที่นาข้าว (ดูตารางจำนวนประชากรลุ่มน้ำปากพนัง) จากตารางจำนวนประชากรลุ่มน้ำปากพนังดังที่กล่าวแล้ว พบว่า ในระยะทศวรรษที่ผ่านมาหรือช่วง ปัจจุบันแรงงานหรือเกษตรกรอยู่ในสภาวะของชาวนาหรือเกษตรกรที่อยู่ในวัยสูงอายุมากขึ้นประมาณเกือบ 20% เช่นเดียวกับการพิจารณาข้อมูลจากตาราง การย้ายถิ่น กรณีตัวอย่างข้อมูลบ้านทาบทอง (ดูตารางที่ 19 การย้ายถิ่น กรณีตัวอย่างข้อมูลบ้านทาบทอง) พบว่าแรงงานหรือชาวนาที่อยู่วัยทำงานที่เกิดช่วงประมาณ พ.ศ. 2500 มีตัวตนอยู่ในชุมชนหมู่บ้านจำนวนน้อยที่สุด แสดงให้เห็นถึงคุณภาพของแรงงานหรือชาวนาได้เป็นอย่างดีว่าเป็นแรงงานที่เกินกว่าจะทำการผลิตข้าวหรือภาคเกษตรกรรมรูปแบบการผลิตอื่นๆ ให้ได้เปรียบในเชิงเปรียบเทียบ เช่นเดียวกับขาดความหวังกับคนรุ่นใหม่ เยาวชนที่มีการศึกษา เช่นบัณฑิตที่สำเร็จการศึกษา เพราะมีค่านิยมไปขายแรงงานในภาคการผลิตของเมือง หรืออุตสาหกรรมหรือภาคบริการ ส่วนเยาวชนนั้นงานของไฟโรจน์ นวลนุ่ม สืบค้นพบว่านักเรียนที่กำลังศึกษาในชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายของโรงเรียนมัธยมศึกษาให้ความสนใจกับการทำนาค่ำมากประมาณไม่ถึง 10% จากนักเรียนทั้งหมด⁸⁴ ดังนั้น หลายเงื่อนไขปัจจัยที่ส่งผลต่อสถานการณ์การทำนาข้าว⁸⁵ ในปัจจุบันน้อยลง แต่เงื่อนไขการขาดแคลนแรงงาน และชาวนาอายุมากขึ้นจะเป็นเงื่อนไขที่สำคัญหนึ่งด้วย อย่างไรก็ตามจากการประชุมกลุ่มย่อยพบว่าการทำนาของชาวนาจะหยุดการทำนาหลังอายุ 70 ปี หลังจากนั้นก็จะพึ่งพารายได้จากแหล่งรายได้อื่นๆ เช่น ลูกหลานส่งเงินสดให้รายเดือนและในเทศกาลวันสำคัญ

⁸¹ ภัทรรณฯ แท่นทอง. 3-23

⁸² สมใจฯ .2-6

⁸³ ตัวอย่างเช่น ในงานสมใจฯ . 2-13

⁸⁴ ไฟโรจน์ นวลนุ่ม.2549

⁸⁵ ดูเงื่อนไขปัจจัยการทำนาข้าวได้ที่หัวข้อ “การผลิตข้าว”

สังคม

ค่านิยมการเรียนหนังสือ

สุนทรภรณ์ (2-28) ตีความว่าเป็นการ “ไม่รู้” ทั้งนี้ อาจจะเป็นเพราะสอดคล้องกับการที่ นีรนาทฯ (2-26 และ 4-17) ตีความว่าปากพนัง คือ ถิ่นกำเนิดดอกเตอร์ อธิบายว่าปากพนังเป็นชุมชนที่ได้รับโอกาสทางการศึกษาในการขยายการศึกษายุคแรกของประเทศไทย ซึ่งมีการจัดตั้งโรงเรียนปากพนังขึ้นมาใน พ.ศ.2442⁸⁶ เพราะมีท่านเจ้าคุณรัตนธัมม์ (ม่วง) เป็นบุคคลที่สร้างระบบการศึกษาของนครศรีธรรมราชและปากพนัง การเรียนหนังสือในระบบโรงเรียน⁸⁷ นับว่าเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่สังคมโดยทั่วไปยอมรับโดยดุษฎีว่าคนจากลุ่มน้ำปากพนังแห่งนี้มีลักษณะเด่นชัด “ค่านิยมพิเศษรักในการเรียน” เช่น “....ไปเรียนให้ได้เก้าอี้.....” , “....เรียนให้ได้รับเสื้อ....” , “....กูไม่รู้อายใครให้แต่วิชามัน....” , “....เรียนให้ได้เป็นเจ้าคนนายคน...” , “....ถ้าไม่ยากลำบากก็ต้องเรียน...” , “....พอไปร้านค้าที่ปากพนัง เห็นรูปรับเสื้อ แล้วภูมิใจ...”⁸⁸ คำกล่าวเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตผู้คนในลุ่มน้ำปากพนังเกี่ยวข้องกับการศึกษาเล่าเรียน แสดงให้เห็นถึงค่านิยมทางสังคมที่รุ่งโรจน์และเจริญเติบโตของการศึกษาจนการศึกษาหลายเป็นค่านิยมที่สำคัญมาก (ดูรายละเอียดในหัวข้อความรู้ ภูมิปัญญา : การพัฒนาความรู้ องค์ความรู้ ภูมิปัญญา) เช่นเดียวกับที่ปากพนังซึ่งเป็นศูนย์กลางการเรียนในระบบโรงเรียนนั้น งานของนีรนาทฯ (2-26) กล่าวไว้ว่า

การศึกษาของปากพนังในยุคนี้อยู่ในระดับแนวหน้าในพื้นที่ภาคใต้ มีการส่งบุตรหลานจากอำเภอต่างๆ จากเชียรใหญ่ หัวไทร ท่าศาลา สิชล รวมทั้งจากพื้นที่ไกลๆ เช่น เกาะสมุย มาเรียนที่ปากพนัง.....ชาวปากพนังให้ความสำคัญกับการศึกษาค่อนข้างมาก การศึกษาในยุครุ่งเรืองนี้เป็นที่คึกคักมาก...ไปโรงเรียนสมัยแต่แรกเหมือนไปตลาดเลย คนเยอะมาก ไปสอบไล่กันหลุมก้อใหญ่.... นอกจากนี้ยังสังเกตได้จากการติตรูปลูกหลาน รับปริญญา ซึ่งมีกันเกือบทุกบ้าน บุตรหลานได้เรียนกันแทบทุกคน เมื่อก่อน จบ ป. 4 แล้วไปต่อ ม.1-6 ต่อ ม.7-8 หลังจากนั้นเข้ากรุงเทพฯต่อปริญญา โรงเรียนปากพนังเป็นโรงเรียนที่ตั้ง ปีหนึ่ง ๆ สอบเข้าเตรียมอุดม ราชินี สตรีวิทย ได้หลายคน มีคนเก่งๆหลายคนที่จบจากโรงเรียนปากพนัง อธิบดีกรมประมง ธรรมรงค์ ประกอบบุญ ก็เรียนที่นี่.....

บรรยากาศการศึกษาได้กลายเป็นค่านิยมทางสังคมที่สำคัญของลุ่มน้ำฯ มีครอบครัวทุกชุมชนชนบทห่างไกล หรือในเมืองปากพนังเองก็ไม่ต่างกัน ทุกคนจีนและคนพื้นเมือง ไผโรจน์ฯ (3-9) บรรยายให้เห็นบรรยากาศนี้ในแถบคลองบ้านกลางว่า

การที่ลูกชานาไปเรียนต่อเป็นการเรียนต่อด้วยใจ ทั้งใจพ่อแม่และใจของตนเอง ด้วยเหตุนี้ลูกชานาจึงมีความวิริยะอุตสาหะในการเรียนและประสบความสำเร็จจากความตั้งใจนั้น การส่งลูกเรียนถือเป็นความกล้าหาญของพ่อแม่ โดยเฉพาะการส่งเรียนต่อในระดับอุดมศึกษาที่ต้องไปเรียนไกลจากบ้านออกไปเรื่อยๆ เนื่องจากต้องมีค่าใช้จ่ายที่สูงและในบางครั้งต้องยอมกู้หนี้ยืมสิน หรือยอมขายที่ดิน เพื่อให้มีเงินเพียงพอต่อค่าใช้จ่ายด้านการเรียนของลูก “สำหรับลูกที่ไปเรียนและตระหนักถึงความคาดหวังและความทุ่มเทของพ่อแม่ เรื่องนี้เป็นแรงผลักดันให้ตั้งใจเรียนจนประสบความสำเร็จและมีหน้าที่การงานที่ดีสมความคาดหวังของพ่อแม่” ด้วยความรัก ผูกพันในครอบครัวและความรับผิดชอบต่อครอบครัวของลูกที่ประสบความสำเร็จด้านการเรียนและมีงานทำแล้วจะซัก

⁸⁶ นีรนาทฯ (2-26) ระบุว่าเดิมชื่อโรงเรียนไผ่บุลย์ศึกษา

⁸⁷ รายละเอียดสังเคราะห์ไว้ในแล้วในหัวข้อ “ความรู้ ภูมิปัญญา” ในงานชิ้นนี้

⁸⁸ จาก ฌรนต์ บุญสวยขวัญ.2544

จูงน้องๆ ให้เรียนต่อด้วยโดยจะช่วยรับผิดชอบค่าใช้จ่ายแทนพ่อแม่... “ครอบครัวนาย ค ล้อ ย นางสมปอง เทพทอง ส่งลูกคนโตเรียนคนเดียว หลังจากนั้นเมื่อพี่จบการศึกษา ก็ส่งเสียน้อง ต่อและช่วยเหลือต่อๆ กันจนน้อง 7 คนจบปริญญาหมด อีกครอบครัวหนึ่งของ นายลิ้ม นาง ประจวบ ชูเสื่อหิง แต่เดิมยากจนพยายามส่งลูกเรียนหลังจากนั้นพี่น้องก็ช่วยกันจนตอนนี้ลูก ทั้ง 8 คน รับราชการหมดแล้ว...”แบบอย่างของความสำเร็จจากการศึกษา เป็นแรงบันดาลใจ ให้ครอบครัวชาวนาคิดส่งลูกเรียนเพื่อให้หลุดพ้นความยากลำบากของอาชีพทำนา ในช่วงแรก การประสบความสำเร็จในอาชีพการงานใช้ความรู้เพียงแค่ชั้นประถมศึกษา 4 ก็สามารถเป็น ครูสอนหนังสือ บางคนบวชเรียนต่อ บางคนก็เรียนในสถานศึกษาที่สูงขึ้น จบแล้วเป็นครู เป็น นาย (ตำรวจ) หรือรับราชการในตำแหน่งอื่นๆ การประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานครูและ นาย (ตำรวจ) ดูเหมือนจะเป็นตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมที่ยืนยันประโยชน์จากการศึกษาเล่าเรียน ในช่วงเวลาที่อาชีพทำนากลายเป็นอาชีพที่ไม่แน่นอนเนื่องจากสภาพดินฟ้าอากาศทำให้ ชาวนายังส่งเสริมให้ลูกหลานของตนเองเรียนต่อ....ด้วยความเชื่อมั่นว่าระบบการศึกษาจะ ช่วยให้ลูกหลานมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นไม่ต้องยากลำบากเหมือนคนรุ่นพ่อรุ่นแม่ ทุกครัวเรือน จึงยอมทุ่มเททุกสิ่งทุกอย่างเพื่อให้ลูกได้เรียนหนังสือ.....⁸⁹

ระบบการศึกษาซึ่งจัดโดยพระหรือวัดเป็นหลัก เช่นงานไพโรจน์ฯ (3-9) และงานนันทา (2-27 ,4-17 และ 4-18) ระบุว่า “โรงเรียนไผ่บุลย์บำรุง ตั้งขึ้นที่วัดเสาชิงทอง ตำบลบางพง แขวงอำเภอบึงขาค (ปากพนัง) พระอธิการ ทอง ความรู้ไม่ถึง จึงส่งพระช่วยและพระจีนไปเป็นอาจารย์ โดยนายผ้นผู้พิพากษาศาลแขวงซึ่งเป็นนักเรียนสวนกุหลาบ เป็นผู้แนะนำให้สอนตามแบบหลวง นายพิบูลย์สมบัติกรมการเมืองเป็นผู้อุดหนุนโรงเรียนนี้” นอกจากการเรียนรู้แล้วยังมีการบ่มเพาะทางด้านคุณธรรมเป็นวัฒนธรรมการศึกษาเป็นเรื่องสำคัญของคนสมัยในยุคนี้ที่โรงเรียนปากพนังมี **สมุดความดี** สมัยนี้ไม่ค่อยมีกัน อย่างไรก็ตาม เมื่อชุมชนท้องถิ่นต่างๆ มีการร่วมกันจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลก็เพิ่มจำนวนมากขึ้นทำให้โรงเรียนเป็นของชุมชนท้องถิ่น ที่อุปถัมภ์โดยวัดและบ้าน วัดและบ้านเป็นเหมือนเจ้าของโรงเรียนโดยตรง ความเติบโตของระบบการศึกษาและกลายเป็นค่านิยมการศึกษานี้สัมพันธ์กับพื้นที่ลุ่มน้ำแห่งนี้ในพื้นที่ในระบบการค้า ซึ่งตามหลักคิดของการพัฒนาระบบทุน การค้าจะส่งผลต่อการศึกษา “คนในระบบการค้า ใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือ” และส่งผลต่อความเป็นอิสระเสรี พร้อมๆกับการศึกษาเป็นในการเลื่อนชั้นทางสังคมจากลูกชาวนากลายเป็นเจ้าของคน (ภัทรวรรณ 3-24)

ค่านิยมในการเรียนรู้ : วัด

ในยุคอดีต นั้น วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ไพโรจน์ (2-1) กล่าวว่าวัดเป็นองค์ประกอบสำคัญของวิถีชีวิตบ้านนา เป็นศูนย์กลางของความเชื่อ แต่ไม่มีความเชื่อทางศาสนาพุทธเป็นความเชื่อเดียว สุนทรภรณ์ฯ (2-25 – 2-27) อธิบายว่าในชุมชนประกอบด้วยความเชื่ออื่นด้วย เช่น ความเชื่อเรื่อง แม่ทวดปากบาง ของชาวชาวบ้านเพิง ท่าพญาปากแพรก ใช้เส้นทางน้ำเดินทางไปสู่ตลาดปากพนัง ในการลงเรือชาวบ้านจะต้องเอ่ยชื่อแม่ทวดปากบาง และมีการจัดเตรียมสิ่งของ เพื่อไปวางเส้นไหว้ก่อนที่จะเกิด ⁹⁰ “ขออะไรต่อมิอะไร” ได้แก่ การเซียมห่มกั เขียวพลู แล้วนั่งภาวนาขอให้ ลมลมสงบ และเดินทางไปกลับให้มีความปลอดภัย ความเชื่อ “พ่อท่านขาว”⁹¹ “หลวงปู่ชื้อ”⁹² และ “แม่ย่านาง” ซึ่งเป็นความ

⁸⁹ ไพโรจน์ฯ (3-9)

⁹⁰ บทบาทงานกล่าว หรือ วิงวอนจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์

⁹¹ “พ่อท่านขาว” อดีตเคยเป็นพระจำพรรษาอยู่ที่วัดปากแพรก และต่อมาได้มรณภาพ “พ่อท่านขาว” นอกจากเป็นที่เคารพสักการะของคน ใน ตำบลปากแพรก และบริเวณใกล้เคียง ในสุนทรภรณ์ฯ (2-25 – 2-27)

เชื่อในการติดต่อสัมผัสทางน้ำ ของประชาชนในสามตำบลนี้ งานของไพโรจน์ นวลนุ่ม (2-11 -2-12) ก็อธิบายถึงความเชื่อที่มีทั้งความเชื่อในศาสนา ความเชื่อเหนือธรรมชาติและความเชื่อ ศรัทธาบุคคล ว่า ความเชื่อที่ในสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติของชาวบ้านในพื้นที่การเกษตร เขาพระบาท ท่าขนาน และเสื่อหิง ในอดีตเชื่อว่าในผืนป่า ผืนพรมีสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ดูแลรักษาอยู่ โดยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ถูกพูดถึง คือ ตาอินแก้ว อินทอง ทวดเจ้ายา ทวดหัวเขา ท้ายเขา กล่าวคือ เวลาเข้าไปตัดต้นไม้ในป่าหรือป่าพรุจะมีการเอ่ยขออนุญาตสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อน แม้แต่เวลาจะเอาวัวควายไปเลี้ยงในป่าพรุยังเอ่ยขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เฝ้าปกปักรักษา นอกจากความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกปักรักษาป่าแล้ว ชาวบ้านยังมีความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองดูแลบ้านเรือนด้วย ชาวบ้านเชื่อว่าทุกบ้านจะมี “เจ้าบ้าน” ดูแลรักษาอยู่คนในบ้านต้องเคารพนับถือ และทำการเซ่นสังเวยตามโอกาสที่เหมาะสม เจ้าบ้านจะคุ้มครองให้บ้านอยู่เย็นเป็นสุข หากมีเรื่องเดือดร้อนใจก็สามารถบนบานให้เจ้าบ้านช่วยได้ นอกจากนี้ความเชื่อมนต์และศรัทธาในตัวบุคคล เช่น ทวดลา และทวดเรือ “ทวดลา” คือ บุคคลที่มีจิตใจดี มีศีลธรรม รักญาติพี่น้อง ความเคารพนับถือ ซึ่งเป็นหม่อมประจำบ้าน หม่อมสมุนไพร ทำน้ำมัน ต้มยาหม้อสมุนไพร

งานของนิรนาท (2-29) ก็ยอมรับความเป็นศูนย์กลางของวัด ในฐานะสถาบันทางสังคมที่เป็นศูนย์กลางในการสั่งสอนคน ในช่วงอดีตนั้นบทบาทด้านนี้ของวัดโดดเด่นมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระภิกษุในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นกลไกในการพัฒนาการศึกษา ดังนั้น วัดในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นสถาบันหลักที่มีบทบาทในการสร้างคน สร้างสรรค์ความเป็นชุมชนมากกว่าสถาบันใด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “วัด” มีความสำคัญในช่วงแรกๆ หรือประมาณ เกือบศตวรรษหลังการพัฒนาประเทศถึงทศวรรษ 2530 แต่หลังทศวรรษที่ 2530 เป็นต้นมาบทบาทหน้าที่คงทำหน้าที่เพียงกลไกเชื่อมต่อเพื่อรักษาความเป็นประเพณีของชุมชน กลไกเชื่อมต่อ คือ การทอดผ้าป่า กฐิน พระทำหน้าที่พิธีกรรมทางศาสนา พิธีการสวดทั้งงานมงคล และงานอวมงคลเท่านั้น จำนวนพระภิกษุลดลงอย่างมากพร้อมกับบทบาทในการชี้แนะทางสังคมหมดไป คงมีเฉพาะพระเกจิที่มีจำนวนน้อยลง 2549 เช่น พ่อท่านเนื่อง พ่อท่านเอี่ยม (วัดบางเนียง) ในขณะที่อดีตมีพระเกจิอาจารย์มากและมีต่อเนื่อง (ดูแผนภูมิพระเกจิอาจารย์) เช่นเดียวกันการที่มีพระเกจิอาจารย์มากเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการเป็นชุมชนที่ต้องดิ้นรนต่อสู้หรือมีฐานของความขัดแย้งทางสังคม เพราะพระเกจิอาจารย์เป็นผู้สร้างระบบความมั่นใจ ระบบความมั่นคงในสังคมที่รัฐอ่อนในขณะที่ยังคงเข้มแข็ง (การสรุปว่าด้วยความขัดแย้งในหัวข้อความขัดแย้งและความรุนแรงในสังคม) และใช้อำนาจเหนืออำนาจรัฐมาบริหารจัดการสังคมมากกว่าอำนาจรัฐ

บทบาทในการสร้างสรรค์คน เป็นต้นว่า (1) บทบาทในการสร้างสรรค์คนให้มีโอกาสทางสังคมในการศึกษาต่อเพื่อเลื่อนชั้นในสังคมผ่านกระบวนการเป็นเด็กวัด เพื่อเป็นโรงเรียนสร้างสรรค์คนดี ความมีวินัย ดร.จาง รัตนะรัต ปรินญาเอกคนแรกในลุ่มน้ำปากพนัง หรือภาคใต้ ได้เล่าให้ลูกๆ ฟังในหนังสือ “พ่อเล่า”⁹³ ถึงชีวิตเด็กวัดอย่างภูมิใจและนำชีวิตโรงเรียนเป็นสอนเด็ก เช่นเดียวกับผลการเป็นเด็กวัดนั้นคือ เป็นกระบวนการสร้างคนในการศึกษาเล่าเรียน สร้างบัณฑิตของชาวลุ่มน้ำปากพนัง ปรากฏในทุกชุมชนหมู่บ้าน ส่งผลให้เกิดการผลิตบุคคลใน นอกจากนี้ (2) บทบาทของวัดยังเป็นกลไกทางสังคมที่มีบทบาทการส่งเสริมด้านคุณธรรมจริยธรรมแก่สมาชิกในชุมชน เหมือนชุมชนบทของไทยทั่วไป ควบคู่กับครอบครัว ทั้งนี้อาจจะแตกต่างกับงานของ Etzioni ได้กล่าวถึงสังคมสหรัฐอเมริกาที่สนใจจิตวิญญาณของชุมชนว่า “โรงเรียนเป็นสถาบันที่จัดระบบคุณค่าทางจริยธรรม” โดยบทบาทครูจะมีความสำคัญอย่างยิ่งยวด เช่นเดียวกันผู้ฝึกสอนกีฬาต่างๆ ในสถานศึกษา จริยธรรมที่ว่านี้คือการดำรงอยู่ในสังคมที่เป็นสมาชิกที่ดี ซึ่งระบบการศึกษาเป็นสถาบันทางสังคมที่จัดระบบให้สมาชิก⁹⁴ แต่ในระยะประมาณศตวรรษที่ผ่านมาสังคมเกษตรกรรมเฉกเช่นลุ่มน้ำปากพนังกระบวนการกล่อมเกลาระบบจริยธรรมแม้ว่าจะมีหลายสถาบันแต่บทบาทหลักๆ กลับเป็นบทบาทของ

⁹² หลวงปู่ชี หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ศาลปู่ชี” เป็นอีกความเชื่อหนึ่งของชาวบ้าน ในตำบลปากแพรก เวลาเจ็บไข้ไม่สบายชาวบ้านก็จะมาบนบาน เพื่อให้หายจากอาการเจ็บไข้ ไม่สบาย นอกจากนี้ยังมีการบนบานในอีกหลายๆ เรื่อง “หลวงปู่ชี” เป็นความรู้ที่มีช้านาน ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความเชื่อ จึงจะศาลไว้เป็นสำหรับที่เคารพสักการะ บางครั้งก็มีการเข้าทรง ซึ่งถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวประมงหรือผู้ที่มิชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับเรือเคารพสักการะอีกด้วย สุนทรภรณ์ (2-25 – 2-27)

⁹³ จารุณี สุตะบุตร , วัชร รัตนะรัต, จริยา บลอคเคนแมน , จารุวรรณ รัตนสิน .2531:9

⁹⁴ Etzioni.1994:104

วัด สัมพันธ์กับงานของสมใจ พิมล ที่กล่าวถึงวัดเป็นสถานที่ที่ยึดเหนี่ยวจิตใจให้สมาชิกอยู่กันอย่างสงบและสุข⁹⁵ เพราะสถาบันการศึกษาโรงเรียนได้ทำหน้าที่ที่เข้มข้นในการให้การศึกษาเพื่อเป็นเครื่องมือในการเลื่อนชั้นทางสังคมมาแต่ยุคอดีต วัดในอดีตที่มีหลวงพ่อดีเด่นๆ (ดูแผนภูมิ พระเกจิอาจารย์ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง) มีบทบาทในการส่งเสริมจริยธรรม เช่นงานพัฒนาสาธารณะกุศลลง เป็นต้นว่าคลองท่าน (พ่อท่านมุย) การเป็นศูนย์กลางขนทรายเข้าวัด จากบ้านในคลอง บ้านโคกครามไปที่วัดแถบคลองชะเมาและคลองพ่อท่าน ขนทรายจากริมทะเล ไปวัดโคกม่วง ตำบลขนานนาค การใช้สระน้ำของวัด เหล่านี้มีกุศโลบายที่แทรกเอาเนื้อหาทางจริยธรรม คุณธรรมให้สมาชิกเป็นบุคคลที่ดีที่เหมาะสมในการสรรค์สร้างสังคมอยู่อย่างลึกซึ้ง ตรงกันข้ามในระยะที่ลุ่มน้ำเน้นการพัฒนาทางเศรษฐกิจมากขึ้นบทบาทวัดและ/หรือพระภิกษุกลับมีกระบวนการทำให้มีบทบาทหน้าที่เดียวคือ พิธีกรรมมากกว่าจริยธรรมและคุณธรรม เช่น พระภิกษุสงฆ์จะถูกนิมนต์ไปทำพิธีอาบน้ำผู้สูงอายุบ้านใครบ้านมันในช่วงสงกรานต์ หรือบังสุกุลให้กับผู้วายชนม์ในงานบุญเดือนสิบ ไม่พยายามใช้วัดเป็นศูนย์กลางในการทำกิจกรรมรวมหมู่เพื่อทำกิจกรรมสำคัญให้เกิดจริยธรรมในกระบวนการทางสังคมของชุมชนหมู่บ้าน

บทบาทในการสร้างสรรค์ชุมชนหมู่บ้าน เนื่องจากวัดเป็นสถาบันสำคัญในการสร้างชุมชน⁹⁶ (สุนทรภรณ์ .2-28) และสร้างอัตลักษณ์เอกลักษณ์ของชุมชน พบว่าบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เกิดขึ้นมากและมีวัดเป็นสถาบันที่ถูกสร้างให้เป็นศูนย์กลางของระบบความคิดความเชื่อของชุมชนท้องถิ่นมาตั้งแต่ประมาณ พ.ศ.1800 หรือช่วงสมัยสุโขทัย หรือ สมัยราชวงศ์ศรีธรรมไตรราช โดยเฉพาะบริเวณที่เนินสามารถตั้งถิ่นฐานได้แถบบริเวณเนินเขาพระพุทธรบาท เป็นต้นว่า วัดเก่าแก่ที่สุด 3 วัด ประกอบด้วย วัดแดง (ตั้ง พ.ศ.1800) วัดท่าลิพง (ตั้ง พ.ศ.1800) วัดพระพุทธรบาท (ตั้ง พ.ศ.1850) แต่ส่วนใหญ่ตั้งในช่วง 100 ปีที่ผ่านมา⁹⁷ (ดูตารางที่ 14 อายุการสร้างวัดลุ่มน้ำปากพนัง) หรือก่อนจากนี้เล็กน้อย สุนทรภรณ์ฯ ระบุว่าบางวัดจัดตั้งในสมัยอยุธยา เช่นวัดท่าพญา⁹⁸ ให้ข้อมูลพบว่าสัมพันธ์กับการย้ายถิ่นเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นชานากีมีการสร้างวัดขึ้นมาเป็นศูนย์กลางของชุมชนในขณะที่มีการย้ายถิ่นออกในกึ่งศตวรรษที่ผ่านมาทำให้วัดร้างจำนวนมากเช่นเดียวกัน (ดูตารางที่ 15 จำนวนวัด และจำนวนวัดร้าง)

ตารางที่ 14 อายุการสร้างวัดลุ่มน้ำปากพนัง

ช่วงเวลา	เขียร์ใหญ่	หัวไทร	ปากพนัง	ชะอวด	เฉลิม พระเกียรติ	เมือง	รวม
ก่อน 2310)	7	5	14	7	1	3	37
2310-2325	2	-	3	-	-	-	5
2325-2450	9	9	23	5	4	3	53
2551-2490	7	17	18	4	4	7	57
2491-2505	-	-	1	-	-	1	2
2506-2530	1	1	1	3	1	3	10
2531-ปัจจุบัน	1	1	1	3	-	-	6
	27	33	61	22	10	17	170

ที่มา : ปรับปรุงจากข้อมูลบัญชีวัดในจังหวัดนครศรีธรรมราช สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครศรีธรรมราช.2549

จากตารางที่ 14 หากเชื่อว่าการเกิดวัดซึ่งเป็นสถาบันทางสังคม เป็นศูนย์กลางความเชื่อ ศูนย์รวมศรัทธา และการก่อเกิดวัดกับการก่อเกิดบ้านหรือชุมชนหมู่บ้านเกิดพร้อมกัน หรือไล่เลี่ยกัน ก็จะพบว่าวัดและบ้าน

⁹⁵ สมใจ พิมล. 2550:2-3

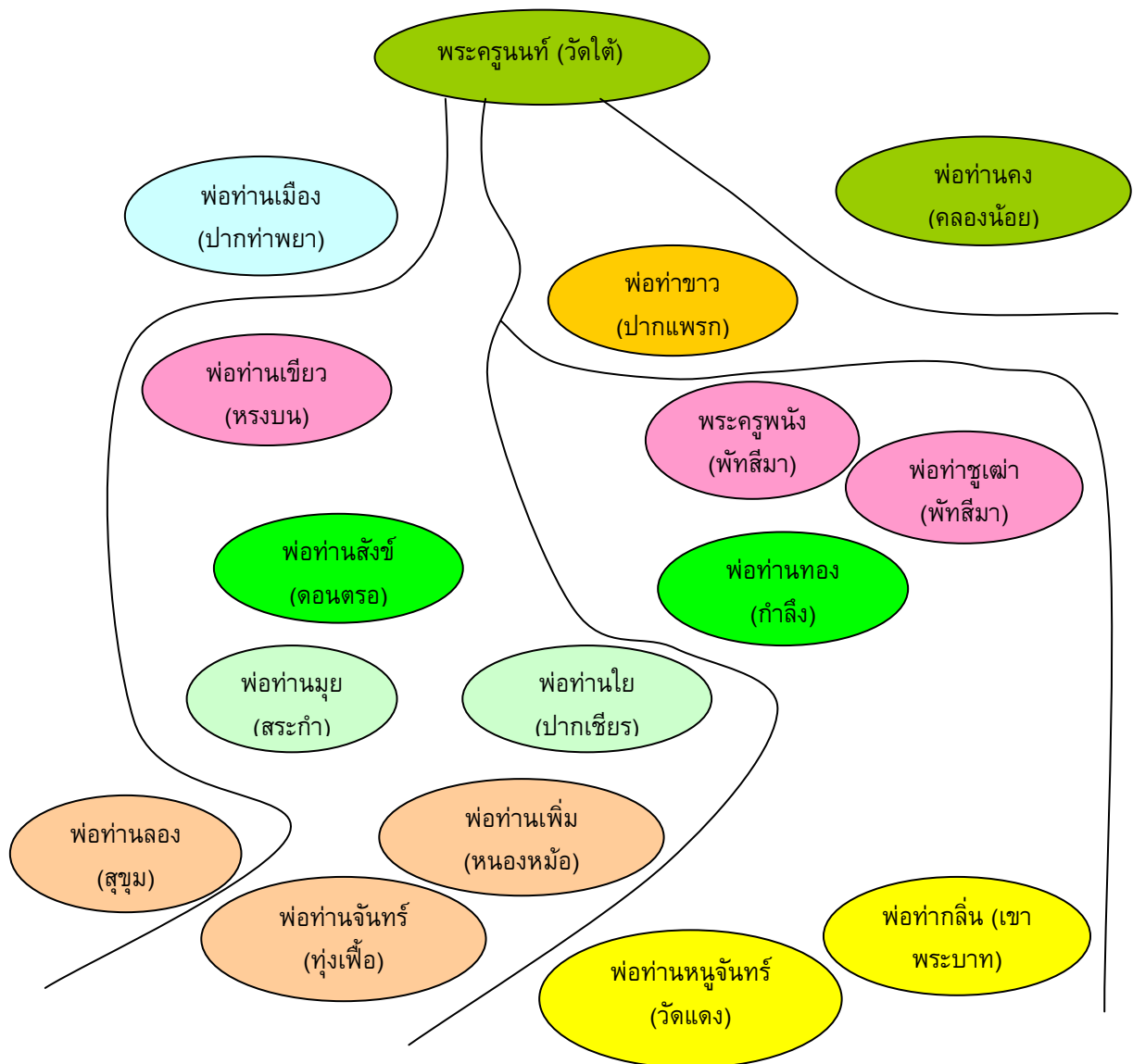
⁹⁶ สุนทรภรณ์ .2-28

⁹⁷ สุนทรภรณ์ .2-28

⁹⁸ สุนทรภรณ์ .2-28

หมายถึงการก่อเกิดวัดและบ้านมากที่สุด (57 วัด/ใน 170 วัด) ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเกิดประมาณ 100 ปีที่ผ่านมา จนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง (2551-2490) ส่วนจำนวนที่รองลงมาเกิดในช่วงเวลาเดียวกันกับการสถาปนากรุงเทพฯ เป็นราชธานี หรือประมาณ 200 ปีที่ผ่านมา (2325-2450) , สำหรับการตั้งชุมชนและวัดที่มีอายุมากเป็นอันดับที่สาม หมายถึงวัดและชุมชนหมู่บ้านที่เกิดในสมัยอยุธยา (ก่อน 2310)

แผนภูมิ 8 พระเกจิอาจารย์ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

นอกจากนี้จำนวนวัดที่สร้างก็จะเป็นตัวชี้การล้มสลายของชุมชนด้วย ในที่นี้พบว่าการที่วัดร้าง คือ การล้มสลายของชุมชน พบว่ามีจำนวนมาร้อยละ 59.41 หรือจำนวนวัดร้างมีจำนวนเกินกึ่งหนึ่งของจำนวนวัดที่มีอยู่ในปัจจุบัน แม้ว่าจะไม่อาจจะสรุปว่าวัดร้างสัมพันธ์กับช่วงเวลาการย้ายถิ่นของประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแห่งนี้ การที่วัดร้างก็อธิบายการย้ายถิ่นออกไปทำงานพื้นที่อื่น ๆ ด้วย

ตารางที่ 15 จำนวนวัด และจำนวนวัดร้างในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

อำเภอ	จำนวนวัดที่มีอยู่	จำนวนวัดที่ร้าง	ร้อยละ
ปากพนัง	61	37	
เชียรใหญ่	27	29	
หัวไทร	33	12	
ชะอวด	22	8	
เฉลิมพระเกียรติ	10	3	
เมือง	17	12	
รวม	170	101	59.41

ที่มา: ปรับปรุงจากทะเบียนวัดและทะเบียนวัดร้างสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครศรีธรรมราช.2549

การแบ่งช่วงชั้น

การแบ่งกลุ่มคนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีความเป็นอัตลักษณ์และพหุลักษณะผู้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ไม่อาจจะใช้เกณฑ์ชนชั้นโดยใช้เศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดตามแนวคิดของ Marx เกณฑ์ที่จำแนกให้เห็นความแตกต่างของกลุ่มคนหรือสมาชิกในชุมชนหมู่บ้าน ภายในชุมชนบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็น “เกณฑ์ที่มองคนเชิงองค์รวม” ครอบคลุมทุกมิติ เป็นเกณฑ์ในการสามารถเข้าใจได้อย่างง่ายในทุกมิติ แต่คนที่ผู้อื่นหรือสมาชิกในชุมชนให้การยอมรับจะเป็นบุคคลที่มีชั้นที่สูงกว่า และเป็นเหมือนเกณฑ์ตั้งเป็นมาตรฐานเพื่อแบ่งระดับของปัจเจกบุคคลดังตาราง ที่ 15

ตาราง 16 ชนชั้นในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

งานของ	เกณฑ์
ภัทรวรรณ (3-2 และ 3-22)	วัสดุและขนาดของบ้านเรือน อุปกรณ์ที่ใช้ทำ “หลังคามุงเบือ ฝากันดาน นอกชานไม้เคี่ยม” จำนวนเลี้ยงข้าว จำนวนที่นา ข้าทาสบริวาร เป็นแรงงาน
นัรนาท แก้วประเสริฐ (2-7) และ 2-21และ 2-22)	วัสดุที่ใช้มุงหลังคา มุงจาก กับมุงกระเบื้อง กินไอศกรีม
สุนทรภรณ์ (3-4)	ชวานรารายมาจะมีอยู่ประมาณ 50-70 ไร่ ชวานระดับกลางที่นา 20-30 ไร่ ชวานาจนที่มีที่นา 4-5 ไร่
สมใจ พิมล	ไม่พบข้อมูล
ไพโรจน์ (2-7)	มีม้า ไว้ใช้ บรรทุกข้าว พาหนะ

งานภัทรวรรณ แท่นทอง ได้สรุปจากพื้นที่ว่าใช้การวัดทั้งจากน้ำใจ และสิ่งของ⁹⁹ ส่วนงานสถิตย์ นิยมญาติ¹⁰⁰ แบ่งคนออกเป็นชวานาจน กับชวานาราย จากผลการศึกษาเหล่านั้นสามารถสรุปลักษณะกลุ่มคนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังพบว่า (1) ฐานของบ้าน หมายถึงมาจากหรือกำเนิดจากบ้าน เป็นเครื่องแบ่งแยก เกณฑ์นี้เน้นว่าเป็นการให้

⁹⁹ ภัทรวรรณ แท่นทอง.2550:3-17

¹⁰⁰ สถิตย์ นิยมญาติ. 2530.

ความหมายหรือให้คุณค่าของความเป็นชุมชนหรือความเป็นคนที่มีจากบ้านเดียวกัน และเป็นเกณฑ์ที่ใช้ให้ความหมาย กำหนดอัตลักษณ์คนที่ใช้มาตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน (2) ฐานของทรัพยากร หมายถึง การดำรงอยู่ในพื้นที่ใดๆ ตลอดจนการครอบครองทรัพย์สินที่มีคุณค่า การมีทรัพย์สินมาก (3) สายตระกูลหรือพรรคพวก หรือ “โหม”¹⁰¹ เช่น ความเป็นศิลปินภายใต้ครูอาจารย์หนึ่งตระกูลคนเดียวกัน การมีจำนวนสมาชิกในหมู่บ้านจำนวนมาก (4) ลีลาการใช้ชีวิตที่มี บุคลิกลักษณะเด่นชัดในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายๆเรื่องจนเป็นที่ “เกรงใจ” (5) การยอมรับหรือการให้เกียรติจากบุคคลอื่น อันมาจากการที่บุคคลอื่นในชุมชนหมู่บ้าน “หยัดได้” หรือเพื่อนบ้านให้ “ความไว้วางใจ” (trusts) ที่สมาชิกในสังคม หมู่บ้านมอบให้กับปัจเจกบุคคล (6) ตำแหน่งแห่งที่ในสังคมหรือชุมชน ทั้งนี้ประเด็นนี้อาจจะเป็นผลของการแบ่งชนชั้นก็ได้ เช่น ในอดีตก่อนสงครามโลก จะพบว่าเป็นศิลปิน ผู้อ่านหนังสือบูต¹⁰² ลูกหลานผู้นำเป็นต้น (7) สภาพ “บ้าน” หรือตัวเรือนที่อยู่อาศัย ที่ผู้ที่มีฐานะดีต้องมี บ้านที่มีความมั่นคง แข็งแรง จนกล่าวกันว่า “หลังคาเบื้องแดง พื้นปูดาน นอกชานไม้เคี่ยม”¹⁰³ (8) การมีน้ำใจไมตรีต่อเพื่อนบ้านเป็นพิเศษหรือมากกว่าปกติ การมีน้ำใจเช่นนี้แสดงออกจากการช่วยเหลือผู้อื่น การขอที่ดิน การแก้ไขปัญหาให้เพื่อนบ้านในยามเดือดร้อนถูกขโมยวัวควาย ดังนั้น จึงสรุปว่าเงื่อนไขปัจจัยเหล่านี้จึงเป็นเกณฑ์ในการแบ่งคน กลุ่มคนออกเป็นระดับของกลุ่มคนและปัจเจกบุคคลในชุมชนหมู่บ้าน ส่งผลให้เกิดกลุ่มคนหรือคนแตกต่างกันไปสะท้อนการสร้างวาทกรรมที่แสดงออกทางภาษาตามบุคลิกลักษณะ ว่ามีดังนี้¹⁰⁴

พอได้	คือ บุคคลที่มีความเข้มแข็งในทรัพย์สินของตนเองมากพอที่จะเจือจางแบ่งปัน มีตำแหน่งแห่งที่ เป็นที่เชื่อเกรงใจ ยอมรับของเพื่อนบ้าน เป็นที่พึ่งพาแก้ไขปัญหาให้เพื่อนบ้านได้ มีสายตระกูล มีพรรคพวกมาก หรือมีความรู้ความสามารถหรือมีศักยภาพสูง หรือ ภัทรบรรณฯ กล่าวว่า คนพอได้ คือ บุคคลที่มีลักษณะ เป็นคนกว้างขวาง เป็นที่รู้จักและนับถือของคนทั่วไป สามารถให้ความช่วยเหลือและปกป้องผู้ที่เดือดร้อนหรือถูกรังแกได้ เช่น ถ้าหากว่าวัวหายหรือควายสาบสูญ ก็สามารถจัดการให้ ¹⁰⁵
ทำพอได้	คือ ไม่มีเหมือน “บุคคลพอได้” แต่พยายามทำตัวเองให้เป็นเจกเช่นคนพอได้
พ้นจันๆ	คือ เป็นบุคคลปกติในชุมชน
ไม่สาไหร	คือ บุคคลที่ไม่ค่อยมีค่า ไม่มีประโยชน์ต่อผู้อื่น ¹⁰⁶ ไม่มีประโยชน์ต่อชุมชน ไม่สามารถปกป้องรักษาทรัพย์สิน ไม่เป็นที่เกรงใจของบุคคลอื่น

ในขณะที่เกณฑ์เหล่านี้ไม่มีความชัดเจนและไม่ได้ใช้อย่างเข้มงวดใดๆ เป็นเพียงเครื่องบ่งบอกสถานภาพอย่างง่าย ๆ ที่ไม่ต้องเคารพและยึดถือปฏิบัติอย่างตายตัว แม้กระทั่งความแตกต่างทางชาติพันธุ์ระหว่างพื้นเมือง กับชาวจีนก็ตาม นับได้ว่าเป็นกระบวนการทางสังคมที่ไม่ได้สร้างพรหมแดนปิดกั้นระหว่างกันอย่างเข้มงวด

¹⁰¹ หมายถึง หมู่พวก

¹⁰² เป็นบุคคลที่นำอ่านหนังสือ หรือนำสวดด้านที่วิหารพระเบ็ญพระด้าน วัดพระมหาธาตุ ในขณะที่วัดในชุมชนจะมีบุคคลที่เก่งทางด้านหนังสือขอมหรือบาลีสวดหนังสือก่อนมีพิธีพระภิกษุ ทั้งนี้เพราะว่ามีคนจำนวนน้อยที่อ่านหนังสือออก และคนส่วนใหญ่ของชุมชนหมู่บ้านอ่านหนังสือไม่ได้

¹⁰³ ภัทรบรรณฯ แทนทอง.2550:3-17 และจากการเก็บข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัยในหลายๆที่ที่นิยามลักษณะบ้านของผู้นำบ้านในอดีต

¹⁰⁴ จากการเก็บข้อมูลการประชุมกลุ่มย่อยนางข้าวหมูที่ 2 วัดลาว ตำบลชะเมา อำเภอบางพางค์ วันที่ 9 มีนาคม 2550, การประชุมกลุ่มย่อยที่โรงเรียนเขาพังไกร หมู่ที่ 1 ตำบลเขาพังไกร อำเภอบัวใหญ่ วันที่ 24 เดือน เมษายน 2549

¹⁰⁵ ใน ภัทรบรรณ.2-13

¹⁰⁶ ภัทรบรรณฯ แทนทอง.2550:3-17

เพราะทุกคนสามารถเปลี่ยนแปลงสภาพได้ตลอดเวลาจึงไม่พบเห็นเกณฑ์ใดๆ ที่ดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบันของพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังนอกจากเกณฑ์การศึกษาเล่าเรียน ซึ่งเป็นเครื่องมือในการบ่งบอกสภาพทางสังคมเศรษฐกิจ

กลุ่ม องค์การทางสังคม

ปรากฏการณ์ในพื้นที่ชุมชนท้องถิ่นอดีตพัฒนาจาก กลุ่มทางทางสังคม และ องค์การทางสังคม หลายลักษณะ

กลุ่มทางทางสังคม มาจากความขาดแคลน ความไม่สมบูรณ์ ความไม่เพียงพอ เช่น สมใจ (2-3 และ 2-14) ตีความว่าเป็นไปเพราะทรัพยากรต่างกัน ไม่เพียงพอ ไพโรจน์ (2-11) ได้บรรยายให้เห็นความขาดแคลน “สมัยก่อนไม่พินไม่มี ต้องไปหาที่ย่านแดง เนินธัมมิง” จึงต้องรวมกลุ่ม นั่นคือ พัฒนขึ้นจากการรวมกลุ่มกันขึ้นจากความเป็นญาติ ชาติเชื้อหรือชาติพันธุ์เดียวกัน (คนบ้านเดียวกัน มีความเชื่อร่วมกัน ใช้ชีวิตภายใต้ค่านิยมระบบและความเชื่อร่วม) เช่น กลุ่มคนจีนในตำบลหัวไทร ตามงานของภัทรวรรณ (2-5) ที่มีกลุ่มคนจีนตั้งอยู่ริมคลองหัวไทร กลุ่มมุสลิมตั้งอยู่ริมทะเล งานสุนทรภรณ์ (2-18) อธิบายถึงชาวจีนจะอยู่อาศัยก็เป็นกลุ่มภายในพื้นที่เดียวกัน ๖ “ชุมชนบ้านท่าจีน”¹⁰⁷ เหตุที่ได้ตั้งชื่อบ้านท่าจีนเพราะ มีคนจีนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากด้วย บริเวณด้านนั้น ที่อยู่ริมน้ำ ซึ่งเป็นปัจจัยอันสำคัญที่ทำให้ชาวจีนได้ตัดสินใจได้ก่อตั้งบ้านเรือนและกลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ อาชีพเปิดร้านทอง เป็นอาชีพหนึ่งที่มีอยู่ในชุมชนแห่งนี้” กลุ่มคนที่หนีภาษี 4 บาทมาจากอำเภออื่น จังหวัดสงขลา พัทลุง มาตั้งเป็นชุมชนต่างๆ หนี 4 บาทหนีทหารจากต่างอำเภอหรือต่างจังหวัด ก็มาจับจองที่ดินทำมาหากิน....”¹⁰⁸ ดำรงชีวิตอยู่ในภูมิศาสตร์เดียวกัน (ใช้บ่อน้ำร่วมกัน , ร่วมกันซักพระ , รวมกันไปหาปลาในเม่นหน้าแล้ง , ตั้งบ้านอยู่ริมคลองใหญ่ , รวมขนทรายเข้าวัด) งานของภัทรวรรณ (3-23) “....เวลาไปตัดไม้ชาวบ้านไปตัดเป็นหมู่คณะโดยใช้เรือพาย เรือถ่อเป็นพาหนะ เริ่มเดินทางตั้งแต่หัวรุ่ง (03.00 น.) คดข้าวห่อ ไปช่วงฤดู “น้ำฟ้า” (น้ำท่วม) คือ เดือน 12 - เดือนอ้าย (พ.ย-ธ.ค.) ไม้ที่ไปตัดได้แก่ไม้เตย ไม้เห็ดในวันแรกเมื่อไปถึงป่าประมาณ 9 หรือ 10 โมงเช้าก็ปลุกทับ (ที่อยู่อาศัยชั่วคราว) โดยใช้ไม้ที่มีอยู่มากคือ ต้นชวน (ลักษณะคล้ายๆ ต้นพ้อ) ชาวบ้านนำต้นชวนไปผ่าซีกเพื่อปูที่พักและมุงหลังคาด้วยใบชวน สำหรับอาหารการกินนั้นชาวบ้านนำหม้อข้าวหม้อแกงไปหุงกินกัน กว่าจะกลับใช้เวลา 2 – 3 คืน การลากไม้ที่ตัดแล้ว มักจะเป็นไม้เตย มาผูกเป็นแพฟองต่อกันมาประมาณ 50-70 ท่อน ลากมาในคลอง” นอกจากนั้นสมใจ (ดูในการตั้งถิ่นฐาน) นอกจากนี้สมใจ 2-3) อธิบายการรวมกลุ่มในภูมิศาสตร์เดียวในลักษณะหย่อมบ้านผ่านความเป็นญาติในแต่ละบ้าน “บ้านบางหมื่นประกอบด้วยหย่อมบ้าน 3 หย่อม คือ บ้านบางหมื่น บ้านบางเหน็บ และบ้านนกนางแอ่น ในอดีตชาวบ้านทั้ง 3 หย่อมบ้านได้อพยพมาจากบ้านบางนกตาย (บ้านบางสบาย) โดยบรรพบุรุษรุ่นแรกที่อยู่พมามีตระกูลดังนี้ คือ กลุ่มตระกูลบุญสิน เพชรเกิด หมวดช่วย เสนา หนูคง ทองแท้ และเขียวรอด สาเหตุที่ได้อพยพมาจากบ้านบางนกตายเนื่องจาก เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2480 เกิดโรคระบาด คือ ไข้ห่า (อหิวาตกโรค) และอีกอย่างคือบ้านบางนกตายเป็นที่ลุ่มน้ำท่วมขัง ทำนาไม่ได้ผล ไม่สะดวกในการพัฒนา จึงได้อพยพมาตระกูลแรกที่อยู่พมามีอยู่บ้านบางหมื่น คือสายของนายเกิด – นางทองคำ ตระกูลที่สอง ที่อยู่พมามีอยู่บ้านบางเหน็บ เป็นตระกูลหมวดช่วย ตระกูลเสนา ตระกูลหนูคง ตระกูลทองแท้ ตระกูลที่สามที่อยู่พมามีอยู่บ้านนกนางแอ่นเป็นสายตระกูลเขียวรอด....การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คน และการตั้งชื่อที่ตั้งของหย่อมบ้านนั้น มีที่มาจากฐานทรัพยากรซึ่งแสดงถึงความผูกพันและการให้ความสำคัญกับทรัพยากรธรรมชาติ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญและความจำเป็นในการพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในอดีต” ไพโรจน์ (2-1) อธิบายถึงกลุ่มที่ตั้งบ้านเป็นหย่อมบ้าน คือ ชุมชนที่ตั้งในพื้นที่เดียวกัน ตั้งอยู่ใกล้กัน ใกล้คลอง มีบ่อน้ำที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันและมีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน เพื่อความอยู่รอด ความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน (ออกเรือในอ่าว+ หนีโรคระบาด¹⁰⁹ + ทำคอกรวม/คอกใหญ่ + คนพอได้+ ท้องที่)

¹⁰⁷ ปัจจุบัน คือ บ้านมะขามเรียง หมู่ที่ 9 ตำบลปากแพรก ในสุนทรภรณ์ . 2-18

¹⁰⁸ รายละเอียดภาษี 4 บาท อ้างและอธิบายไว้แล้วในหัวข้อ “การย้ายถิ่น” และดูใน ภัทรวรรณ แทนทอง.2-8

¹⁰⁹ ดูสมใจ 2-3 อ้างแล้ว

กลุ่มคนในอดีตก่อเกิดบนฐานของความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เช่น งานไฟโรจน์ (2-17) ที่ว่า “การเกิดกลุ่ม และความสามัคคีในหย่อมบ้านมาจากแต่ละหย่อมบ้านจะแก้ไขปัญหาโจรขโมยวัว ควาย โดยการผลัดเวรกันดูแลความปลอดภัยของหย่อมบ้าน สำหรับวัวควายนั่นจะนำมาขังไว้รวมกันและจัดเวรรักษาตลอดทั้งคืน นอกจากนี้ “คนพอได้” พบในงานของ ภัทรวรรณ (3-25) ในฐานะของผู้นำกลุ่มคนที่สร้างชุมชนแถบหัวไทร ที่มีลักษณะพิเศษที่ผู้น้อยยอมรับ ผู้นำสร้างกลุ่มชุมชนบนฐานความไม่ปลอดภัย ป้องกันการขโมยวัวด้วยการจัดทำ “คอกวัวรวม” แล้วทำการผลัดเวรหมุนเวียนกันเฝ้ายาม”

กลุ่มที่เกิดจากผู้นำทางสังคม (พระภิกษุ , คนกว้างขวางหรือคนพอได้) สมใจ(2-14) ได้เสนอว่า “การรวมตัวกันเป็นกลุ่มทางสังคมมีผู้นำกลุ่ม ซึ่งต้องเป็นบุคคลที่เชื่อถือหรือศรัทธาของลูกบ้าน”¹¹⁰ ปี พ.ศ.2484 ที่ หมู่ที่ 4 บ้านบางหมื่น ตำบลบ้านใหม่ มีนายสินาค บุญสิน เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก ซึ่งนายสินาค เป็นบุคคลที่มีกรรมสิทธิ์ครอบครองทรัพยากรมากกว่าบุคคลอื่น และที่สำคัญเป็นคนดี มีคุณธรรม เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่เพื่อนบ้าน มีแนวความคิดที่ดีเชิงสร้างสรรค์ และมีหลักการ ดังนั้นจึงได้รับความเชื่อถือของสมาชิกในชุมชน และยกย่องให้เป็นผู้นำกลุ่ม ผู้นำกลุ่มต้องสร้างความเชื่อและศรัทธาแก่สมาชิก” งานภัทรวรรณ (2-7 และ 2-12) “คนที่เป็หัวหน้าชุมชนและจับจองที่ดินมากที่สุด ได้แก่ กำนันพัว กำนันเขียน จะเป็นผู้นำในการตั้งกลุ่มคนเป็นชุมชน โดยมีผู้น้อยมาขอใช้ที่ดิน นอกจากนี้ “คนพอได้”¹¹¹ พบในงานของภัทรวรรณ (2-13) ในฐานะของผู้นำกลุ่มคนที่สร้างชุมชนแถบหัวไทร บุคคลเหล่านั้นมีลักษณะพิเศษ คือ การเป็นบุคคลที่ผู้น้อยให้การยอมรับ, **เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต** (ขอเชื่อนที่แสงวิมาน¹¹², ขุดถนน คู ทางน้ำ, ทำคันดินกันน้ำเค็ม¹¹³, กลุ่มจัดทำรถไถ, กลุ่มเรือจากบ้านย่านเดียวกัน) กลุ่มทางสังคมจึงเป็นทุนทางสังคมหรือสายรากทางวัฒนธรรมที่สำคัญมากที่พัฒนาคุณภาพชีวิตทางสังคมให้สมบูรณ์ หากพิจารณาในกรอบคิดการเคลื่อนไหวทางสังคมพบว่าเป็นกลุ่มแบบนี้เป็นการเคลื่อนไหวในผ่านความเชื่อทางศาสนาและคุณค่าของระบบนิเวศในพื้นที่

องค์กรทางสังคม แท้จริงแล้วมีการพัฒนาองค์กรทางสังคมมาแต่อดีต นิรนาศ¹¹⁴ ชี้ให้เห็นว่า เป็นการก่อเกิดชุมชนที่มีความเป็นเมืองมากกว่าชนบท โดยเฉพาะ“กลุ่มชาติพันธุ์จีน” รวมกลุ่มในลักษณะสมาคมจีนมาแต่อดีตเป็นกลุ่มองค์กรทางสังคมที่มีบทบาทและเป็นกระบวนการทางสังคมที่พัฒนาเป็นการจัดการเพื่อความมั่นคงและเป็นวิชาชีพด้วย

การอพยพเข้ามาของจีน มาพร้อมกับวัฒนธรรมและการปรับเปลี่ยน มีการรวมกลุ่มกันของชาวจีนหลากหลายเชื้อสาย คนจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ปากพนัง มี 3 เชื้อสาย ประกอบด้วย ไหหลำ ต่จิว และฮกเกี้ยน โดยมีการรวมกลุ่มตั้งเป็นสมาคม เช่น สมาคมไหหลำ สมาคมจีนแห่งประเทศไทย สมาคมจีนไหหลำ ตอนสมัยก่อนสมาคมไหหลำจะรุ่งเรืองมาก เขาส่งเสริมให้เด็กขยันเรียน ส่วนมากเป็นคนจีนไหหลำ เขาจะดีใจที่มีลูกหลานเป็นผู้ชาย ใครได้ลูกผู้ชายต้องจัดงานเลี้ยงใหญ่โต เวลาสมาคมประชุมส่วนมากเขาจะไม่มีการเลี้ยงไม่มีการกินเหล้า เขากินน้ำชา เฮฮาไม่มี สมาคมนี้ช่วงหลังเขาเลิก สมาคมเริ่มหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (2488) สาเหตุการเลิกเกี่ยวกับการอพยพของสมาชิก เหตุผลเพราะการไปตั้งรากฐานที่อื่นที่ทำให้การทำมาหากินดีขึ้น¹¹⁵

นอกจากนี้องค์กรทางสังคมแบบนี้พัฒนาไปสู่ชุมชนหมู่บ้านที่เกิดขึ้นมากในช่วงทศวรรษ 2500 ตามอิทธิพลของรัฐที่เน้นการพัฒนา¹¹⁶ ที่มีการนำเอาระบบแผนแผนการบริหารจัดการแบบใหม่ ประกอบด้วยสมาชิกมาจาก

¹¹⁰ ทั้งนี้อาจเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน พระสงฆ์ หรือผู้เฒ่าผู้แก่ที่นำเชื่อถือ ในสมใจ 2-14

¹¹¹ คนพอได้ คือ บุคคลที่มีลักษณะ เป็นคนกว้างขวางของบ้านลำคลอง เป็นที่รู้จักและนับถือของคนทั่วไป สามารถให้ความช่วยเหลือและปกป้องผู้ที่เดือดร้อนหรือถูกรังแกได้ เช่น ถ้าหากว่าวัวหายหรือควายสาบสูญ ก็มาหานายบัวแก้วจัดการให้ ใน ภัทรวรรณ.2-13

¹¹² นิรนาศ .3-5

¹¹³ นิรนาศ .3-5

¹¹⁴ นิรนาศ .2-22

¹¹⁵ นิรนาศ .2-22

¹¹⁶ สรุปรูขึงเก็บความจากณรงค์ บุญสวยขวัญ.2549

กลุ่มผู้คนที่มีความเห็นร่วมกัน (Issues & Problems base) เป็นกระบวนการทางสังคมที่ประกอบด้วยสมาชิกมาจากหลากหลายพื้นที่หรือปฏิสัมพันธ์ข้ามพื้นที่ที่ย่อมบ้านหรือชุมชนหมู่บ้าน โดยเฉพาะยังพัฒนาเป็นระบบสังคมการเมืองแบบใหม่เช่นยุคการพัฒนาตามแนวพระราชดำริหรือการพัฒนาทางที่รัฐจัดการให้เกิดในชนบทหมู่บ้านก็ยิ่งทำให้มีการเกิดกลุ่มและพัฒนาเป็นองค์กรทางสังคมมากยิ่งขึ้น (ดูตารางที่ 17 จำนวนกลุ่มองค์กรฯ) เพื่อโอกาสทางสังคมที่จะได้รับความสนใจหรือมีตำแหน่งแห่งที่หรือเบียดแย่งชิงพื้นที่ทางสังคมและหวังได้รับผลจากการพัฒนาของรัฐ นอกจากนี้บทบาทของรัฐหรือราชการที่พยายามส่งเสริมกระบวนการกลุ่มในช่วงการพัฒนาตั้งแต่ทศวรรษ 2520 นอกจากนี้เมื่อมีประเด็นปัญหาและ/หรือความต้องการร่วมกันทั้งพื้นที่ลุ่มน้ำ กระบวนการร่วมกลุ่มแบบใหม่ที่มีสมาชิกจากภาคส่วนต่างๆ ทั้งมาจากกลุ่ม องค์กร มาจากพื้นที่ต่างๆที่เป็นปัจเจกบุคคล นับว่าเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่อาจจะอธิบายว่าเป็นขบวนการทางสังคมหรือการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิม (Social movement) และแบบใหม่เข้าด้วยกัน เพียงแต่ในบางกิจกรรมของการรวมกลุ่มองค์กรทางสังคมมีความน่าสนใจ คือเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (New Social movement) ที่ดำเนินการหรือปฏิบัติการอยู่ในชุมชนหมู่บ้านที่เป็นชนบท ประกอบด้วยเกษตรกรมากกว่าคนชั้นกลาง แท้จริงแล้วกลุ่ม องค์กรทางสังคมชาวนาที่เคลื่อนไหวทางสังคมจนเป็นขบวนการทางสังคมเป็นพัฒนาการที่น่าสนใจ

ตารางที่ 17 จำนวนกลุ่มองค์กรทางสังคมในช่วงการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ

ประเภท กลุ่มองค์กร	ปากพង		เชียรใหญ่		หัวไทร		ชะอวด		เฉลิม พระเกียรติ		เมือง	
	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%
เป้าหมาย												
เศรษฐกิจชุมชน	61	46.57	22	32.83	23	46.0	27	45.77	23	74.20	16	35.56
เกษตรกรรม(พืช)	32	24.42	16	23.89	8	16.0	11	18.64	3	9.68	15	33.33
เกษตรกรรม(สัตว์)	28	21.37	14	20.89	11	22.0	11	18.64	5	16.12	8	17.78
สิ่งแวดล้อม	4	3.05	6	8.95	3	3.0	1	1.70	-	-	-	-
หัตถกรรม	2	1.52	5	7.47	2	4.0	1	1.70	-	-	3	6.67
เทคโนโลยีการเกษตรกรรม	3	2.30	4	5.97	3	6.0	8	13.56	-	-	1	2.22
สุขภาพ	1	0.77	-	-	-	-	-	-	-	-	2	4.44
รวม	131	100	67	100	50	100	59	100	31	100	45	100

ที่มา: ปรับปรุงจากสุนทรภรณ์ จันทภาโส.2548

จากตารางสามารถอธิบายได้ว่า รูปธรรมของปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดกลุ่ม องค์กรในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพងในช่วงเวลาการพัฒนาหลังมีโครงการพระราชดำริเป็นกลุ่มองค์กรทางด้านอาชีพหรือรายได้เป็นหลัก สัมพันธ์กับงานของภัทรวรรณ แทนทอง¹¹⁷ ที่รวบรวมข้อมูลในพื้นที่ชายขอบพื้นที่ของอำเภอหัวไทรพบว่ามีกลุ่มเกิดขึ้นมากในช่วงนี้ เช่น ธนาคารหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มการผลิตต่างๆ เช่นกลุ่มทำนา กลุ่มปลูกผัก กลุ่มฉางข้าว จากข้อมูลการศึกษาของสุนทรภรณ์ จันทภาโส¹¹⁸ พบว่าชาวบ้านเข้าร่วมกลุ่มใน 4 ช่วงเวลา คือ ก่อน 2525 , 2526-2535 , 2536-2545 และหลัง 2545 มีการเข้าร่วมสมาชิกกลุ่มองค์กรร้อยละ 6.96 , 23.77 , 40.78 , 24.69 ตามลำดับ จึงสามารถอธิบายว่าจำนวนกลุ่ม และการเป็นสมาชิกกลุ่มองค์กรทางสังคมสัมพันธ์กับช่วงเวลาการพัฒนา กล่าวคือยิ่งเร่งการพัฒนาโดยรัฐ ยิ่งเบียดขับให้ประชาชนรวมกลุ่ม และยังเสริมพลังทางสังคมในการตอบโต้รัฐ ทั้งนี้เป็นเพราะบริบทและพัฒนาการของพื้นที่ลุ่มน้ำ

¹¹⁷ เก็บความจากภัทรวรรณ แทนทอง .2550:5-13 – 5-14

¹¹⁸ สุนทรภรณ์ จันทภาโส.2549:67

ปากพนัง คือประวัติศาสตร์ของการเป็นพื้นที่การผลิตข้าว ประชาชนจึงคำนึงถึงกลุ่มทางการผลิตและอาชีพ เหล่านี้เป็นปฏิบัติการทางสังคมในเชิงการปรับตัวทางสังคมเพื่อความอยู่รอดตามธรรมชาติของประชาชนในแถบนี้หรืออาจจะถือว่าเป็นตัวอย่างของปฏิบัติการประชาสังคมของชาวนาในชนบทที่แตกต่างกับปฏิบัติการประชาสังคมในโลกตะวันตกที่มักเกิดจากคนชั้นกลาง¹¹⁹ ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังจึงเป็นกลุ่มทางสังคมแบบใหม่ที่เคลื่อนไหวเพื่อตอบโต้รัฐทั้งเป็นปฏิกริยาทางบวกกับรัฐ นั่นคือ ไปเสริม สนับสนุนโครงการกิจกรรมการพัฒนาของราชการ ทำแทนรัฐในบทบาทที่รัฐไม่ทำอาจจะปฏิบัติได้หรือรัฐสมยอมให้เกิดขึ้น เช่น กลุ่มองค์กรทางการเงินในชุมชนหมู่บ้านเช่นกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ต่างๆ ที่มีบทบาทและมีพลังในการพัฒนาการของกลุ่มองค์กรมาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2520 แต่ก็มีเคลื่อนไหวในลักษณะต่อต้านรูปแบบที่รัฐส่งเสริมไปจัดตั้ง “ธนาคารหมู่บ้าน” ขึ้นมาดำเนินการแทน¹²⁰ เมื่อ พ.ศ.2534 ถือเป็นปฏิบัติการปรับตัวเชิงตอบโต้รูปแบบที่รัฐส่งเสริม จนธนาคารหมู่บ้านเป็นรูปแบบองค์กรการเงินชุมชนที่เป็นที่นิยมมากสามารถพัฒนา “เครือข่ายธนาคารหมู่บ้านลุ่มน้ำปากพนัง พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ตามแนวพระราชดำริ”

กระนั้นก็ดี รูปธรรมของปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดกลุ่ม องค์กรในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในช่วงเวลาการพัฒนาหลังมีโครงการพระราชดำริ พบว่ากลุ่มองค์กรเกิดใหม่และกลุ่มองค์กรดั้งเดิมเริ่มเพิ่มบทบาทในการจัดตั้งและเคลื่อนไหวในประเด็นวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม¹²¹ เพื่อเคลื่อนไหวในการพัฒนาเริ่มมีบทบาทในรูปแบบของขบวนการทางสังคมที่เคลื่อนไหวเพื่อขอร่วมกำหนดทิศทางการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง ในลักษณะต่างๆ มากขึ้น ศาลเจ้า สมาคมชาวประมงปากพนัง กลุ่มรถไถนา กลุ่มสหกรณ์การเกษตร สมาคมศิษย์เก่าโรงเรียนปากพนัง สมาคม สมาคมนักเขียนลุ่มน้ำ มหาวิทยาลัยศิลปากรพื้นบ้านศรีวิชัย ธนาคารหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มการผลิตต่างๆ กลุ่มเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เครือข่ายเขียนแผนแม่บทชุมชนอำเภอชะอวด เครือข่ายแข่งขันกีฬาลุ่มน้ำ (เช่นการรวมกลุ่มเพื่อฟุตบอลข้าราชการลุ่มน้ำปากพนัง ระหว่าง พ.ศ.2520-2525 , เครือข่ายการแข่งขันวอลเลย์บอลนักเรียน 2530) เป็นการเคลื่อนไหวตอบโต้แสดงให้เห็นว่าประชาชนลุ่มน้ำปากพนังเป็นตัวกระทำหลักที่มีส่วนได้เสีย จนราชการต้องปรับตัวด้วยการจัดตั้งคณะกรรมการที่มีส่วนร่วมจากภาคราชการและประชาชนร่วมกันเพื่อพิจารณาให้เปิดประตูระบายน้ำชั่วคราว ในขณะที่กลุ่มองค์กรทางด้านวัฒนธรรมเป็นขบวนการทางสังคมที่รื้อฟื้นพลัง วิถีดั้งเดิม เช่น การสร้างนักกีฬาลุ่มน้ำ การสร้างขบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนเป็นแหล่งแรกของประเทศ¹²² และพื้นที่ของศิลปินพื้นบ้านขึ้นมาจนราชการหรือรัฐต้องปรับบทบาทให้คุณค่าของพลังทางสังคมที่เริ่มที่นี่

จะว่าไปแล้ว กลุ่ม องค์กรทางสังคม คือกระบวนการปรับตัวของประชาชนในพื้นที่ที่เข้มแข็งนี้ เป็นผลจากการเกิดขึ้นและการคัดสรรของกลุ่มบุคคล แกนนำ ผู้นำทางสังคม สมาชิกที่มีบทบาท (active members) บุคคลเหล่านี้จึงประเด็นที่พินิจพิจารณาว่าเป็นปัจเจกบุคคลที่มีความสำคัญในการรียดพลังทางสังคมที่กระจัดกระจายเข้ามาก่อรูปให้มีพลังเชิงบวกที่สร้างสรรค์ได้ ผู้นำทางสังคมจึงเป็นคุณค่าที่น่าสนใจในการพัฒนา ผู้นำ กลุ่มแกนนำ สมาชิกที่มีบทบาทจะเป็นบุคคลที่มีคุณสมบัติที่ชาวบ้านเรียกว่า **หยัดได้** หรือ **“ความไว้วางใจ” (trusts)** ซึ่งเป็นกระบวนการทางสังคมที่ฝากความหวัง มอบความหวัง และความเชื่อระหว่างปัจเจกบุคคล เป็นสิ่งสำคัญมากในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เป็นระบบคุณค่าของสังคม ที่ส่งผลต่อความเจริญเติบโตและความน่าอยู่หรือสังคมที่เป็นสุข กล่าวคือ ความไว้วางใจ หรือ “หยัดใจ”

¹¹⁹ ดูงานของ Haynes Jefe. 1997 . และข้อค้นพบของณรงค์ บุญสวยขวัญ.2549 , พรใจ ลีทองอินทร์.2547

¹²⁰ ตามการส่งเสริมของนักวิชาการมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

¹²¹ การเกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ที่ตลาดปากพนัง และ หลังการปิด ป.ตร.อุทกวิทยาน้ำประสิทธิ์ จนเกิดปรากฏการณ์น้ำเน่าเสียตามคลอง แม่น้ำสาขา , คารังค์ โยธารักษ์.2550

¹²² พอช. และ NGO อื่นๆเริ่มการทดลองสร้างกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนขึ้นในพื้นที่ตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง แต่หลังจากกระบวนการเริ่มปรากฏชัดเจน จึงเริ่มทดลองขยายผลพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง โดยผู้ใหญ่โกเมศวร์ ทองบุญชู ที่อำเภอชะอวด สร้างเครือข่ายแผนแม่บท ชุมชนครอบคลุมอำเภอชะอวด ก่อนขยายไปพื้นที่อื่นและรัฐนำมาขยายเป็นนโยบายรัฐในระยะหลัง

การย้ายถิ่น

ปรากฏการณ์ที่สำคัญประเด็นหนึ่งในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง คือ การเคลื่อนตัวการย้ายถิ่นมี 2 ลักษณะ กล่าวคือ การย้ายถิ่นเข้ามาของกลุ่ม บัจเจกบุคคล และการย้ายถิ่นออกไปอาศัยที่อื่น

การย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ทั้งนี้จากการที่เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมกับการปลูกข้าวและมีความต้องการข้าวไปยังชุมชนทั้งถิ่นใกล้เคียง ทั้งมาลาญ สิงคโปร์ ทำให้ลุ่มน้ำปากพนังมีความต้องการแรงงานและชาวนาเพิ่มมากขึ้นงานของ นีรนาท (2-3) สุนทรภรณ์ฯ (2-19) งานของภัทรวรรณฯ (3-26) ซึ่งให้เห็นร่วมกันว่าความต้องการแรงงานส่งผลให้ย้ายเข้าของแรงงาน ทั้งคนพื้นเมืองที่อพยพมาอยู่แรกๆมาด้วยเหตุผลต่างๆกันออกไป กล่าวคือ บุคคลและชุมชนแถบหัวไทร เช่น ตำบลแหลม เขียวใหญ่ ตำบลเขาพระบาท ที่ติดกับป่าพรุมักจะย้ายเข้ามาเพราะมีคดีเมื่อหนีข้ามจังหวัด หนีภาษี 4 บาท¹²³ และเพราะที่ทำงานผิดเคื่อง จึงอพยพเข้ามาเพื่อจะหาที่ทำกินใหม่และมาตั้งรกรากเพื่อทำนา ประมาณช่วงการย้ายเข้ามาของคนพื้นเมื่อนั้นจะประมาณ พ.ศ.2435 ส่วนคนจีนมาเป็นบุคคลในกระบวนการค้าข้าว ชาวจีนจึงเป็นกลไกในกระบวนการค้าที่สำคัญมาก งานของนีรนาทฯ งานของสุนทรภรณ์ฯ งานของภัทรวรรณฯ ได้อธิบายตรงกันถึงชาวจีนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานตามชุมชนท้องถิ่นต่างๆทั่วลุ่มน้ำปากพนัง สุนทรภรณ์ฯ (2-19) ได้แสดงให้เห็นตัวอย่าง “ชุมชนท่าจีน” ซึ่งมีการย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานจากแรงจูงใจที่ว่า

เดิมบ้านมะขามเรียง หมู่ที่ 9 ตำบลปากแพรก.... ชุมชนเดิมเรียกว่า “ชุมชนบ้านท่าจีน” เหตุที่ได้ตั้งชื่อบ้านท่าจีนเพราะ มีคนจีนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก.....บ้านท่าจีนนับเป็นจุดแลกเปลี่ยนสินค้าที่สำคัญ ซึ่งอยู่ในบริเวณใกล้ริมคลองปากพนังด้วยกัน สินค้าที่ใช้ในการแลกเปลี่ยน คือ ข้าวแลกกับเสื้อผ้า บุหรี่ สิ่งของเครื่องใช้อื่นๆ.....ชุมชนท่าจีน เป็นชุมชนที่มีความแออัด..... มีตลาด ผู้คนมีทั้งไทย เขก และกลุ่มคนจีนที่สำคัญของตลาดท่าจีน ได้แก่ โก๋ฮาย โก๋ฮี้ โก๋จิง โก๋ซุน โก๋เซง เป็นต้น ต่อมาลูกหลานของโก๋ฮายและคนอื่นๆได้แต่งงานกับคนในท้องถิ่น ต่อมาเป็นตระกูล แซ่ลี้ม

ภัทรวรรณฯ (2-5 และ 3-26) และ สมใจ (2-3) ได้ชี้ให้เห็นถึงการย้ายถิ่นเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนพื้นเมืองจากจังหวัดใกล้เคียงกับลุ่มน้ำปากพนัง คือ จังหวัดสงขลา จังหวัดพัทลุง เพราะความต้องการแรงงานผลิตข้าว และพื้นที่ว่างเปล่าแถบอำเภอหัวไทร เขียวใหญ่ นอกจากนี้การอธิบายของ นีรนาทฯ (2-3) กล่าวถึงการย้ายภายในลุ่มน้ำฯ เพื่อความต้องการทำนา เช่น การย้ายจากชุมชนหนึ่งไปยังชุมชนหนึ่ง จากการสำรวจของผู้วิจัยพบตัวอย่างของการย้ายภายในในลักษณะเช่นนี้มีมากจากการย้ายจากเขาพระบาท เขียวใหญ่ สู่พื้นที่บ้านขึ้นาค บ้านชะเมา นอกจากนี้ สมใจ (2-3) ยังได้ระบุกลุ่มคนที่ย้ายเข้ามาในช่วงนี้ว่าเป็นการย้ายเข้ามาจากหัวไทร เขาพังไกร มาอยู่ที่บริเวณคลองบางไทร บางบุชา ชะเมา มาจับจองพื้นที่สร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยและขยายที่ทำกิน กลายเป็นหย่อมบ้านต่างๆ ในพื้นที่นาข้าวปัจจุบัน

การย้ายถิ่นออกไปอาศัยที่อื่น พบว่ามีอยู่ 4 ระลอก กล่าวคือ ก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (2488) , การย้ายถิ่นครั้งที่สองช่วงหลังวาทภัย 2505 , คลื่นการย้ายถิ่นครั้งที่สาม ทศวรรษ 2520 และคลื่นการย้ายถิ่นหลัง 2531 ตลอดจนถึงในช่วงปัจจุบันหลังการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ อย่างไรก็ตามอนุนินนี้หาได้แบ่งขาดอย่างสิ้นเชิง เพราะการย้ายถิ่นเป็นปรากฏการณ์ต่อเนื่อง และมีปัจจัยเหตุที่ซับซ้อน ปรากฏการณ์ที่เสนอเป็นแบบแผนที่ทำให้ความเข้าใจง่าย โดยสองช่วงแรกจะไม่ซับซ้อน แต่การย้ายสองช่วงท้ายจะซับซ้อนๆเนื่องจากไปๆมาๆระหว่างถิ่นกำเนิดระหว่างมาตุภูมิกับชุมชนที่ย้ายไปอยู่ใหม่

¹²³ ภาษี 4 บาท คือ การเสียภาษีประจำตัวบุคคลเก็บคนละ 4 บาท จากการสัมภาษณ์ของภัทรวรรณฯ พบว่าสมัยก่อนเมื่ออพยพออกจากอำเภอหรือจังหวัดก็กักกันคดีแล้ว หรือการหนีภาษี 4 บาท สมัยนั้นซึ่งก็คือภาษีค่าเช่าที่ดินทำกินเมื่ออพยพออกจากอำเภอ จังหวัดก็กักกันคดีเช่นกัน ภาษี 4 บาท คือ เป็นการทำบัตรประจำตัวเหมือนการทำบัตรประจำตัวประชาชนในปัจจุบัน แต่ต้องเสียภาษีคนละ 4 บาท ถ้าใครไม่เสีย นายจ้างจะทำโทษชุดคลองไซแรง เมื่อก่อนผู้ที่หนีคดีหรือหนีภาษี 4 บาทหรือหนีทหารจากต่างอำเภอหรือต่างจังหวัด ก็มาจับจองที่ดินทำมาหากินหรือ นาวัล นาควาย ใน ภัทรวรรณฯ. 2-2 และ 2-8

คลื่นการย้ายถิ่นก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (2488)¹²⁴ เป็นการย้ายถิ่นของผู้คนที่เกิดในช่วงทศวรรษ 2470 ซึ่งปัจจุบันมีอายุโดยประมาณ 70-80 ปี โดยออกไปช่วงก่อน/หลังสงครามโลกครั้งที่สองเล็กน้อย (ดูตารางที่ 18 การย้ายถิ่น) สำหรับคนชาติพันธุ์จีนจะย้ายไปในถิ่นเมือง เช่น คนจีนจากปากพนัง จากทาบทอง จะไปอยู่ที่ภูเก็ต ส่วนคนไทยจะย้ายไปอยู่ตามป่าต่างๆ เช่น ทุ่งใหญ่ ป่าใหม่ ทุ่งใหญ่ บางชัน ตรัง อ่าวลึก เขาพนม พังงา มาบอำมฤติ ปากหมาก เป็นต้น การย้ายถิ่นของผู้คนที่ต้องการหาพื้นที่ดินในการเพาะปลูก ตัวอย่างเช่นการย้ายถิ่นไปที่นิคมเขาขาว ทุ่งสง หรือย้ายไปอาศัยที่บ้านคลองหย้า หรือบ้านปัญญา หมู่ที่ 6 ตำบลเขาเขน อำเภอปลายพระยา จังหวัดกระบี่ ปัจจุบันมีจำนวน 900 คน หรือประมาณ 900 ครัวเรือน ย้ายมาจากหนองหมอ ตำบลสวนหลวง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ ในยุคนี้และทยอยย้ายตามกันมาเพื่อหาที่ดินใหม่ หรือ “ย้ายหนีนาหาสวน” เพราะ (1) ไม่มีความแน่นอนในการทำนาข้าวซึ่งมักจะประสบภัยธรรมชาติที่สุปรพยาการการทำนาว่า 5 ปี ได้ผลผลิตข้าวเพียง 2 ฤดูการผลิต/หยาบ¹²⁵ เช่นเดียวกับจากการศึกษาของณรงค์ บุญสวยขวัญ¹²⁶ พบว่าเงื่อนไขปัจจัยที่มาจากธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม ฝนแล้ง ชาวบ้านเรียกว่า “นาขัดหยาบ” เกิดตลอดเวลา ไพโรจน์ ชวรงค์ (ชูช่วย) กล่าวว่าประสบการณ์ทำนาว่า “เวลาการทำนาในลุ่มน้ำปากพนัง 5 หยาบ ได้ข้าวเพียง 2 หยาบ ปีไหนเดือนแปดสองหน จะทำนายากมาก” เพราะจะต้องประสบกับปัญหาฝนแล้งหรือไม่ก็น้ำท่วมอยู่ตลอดเวลาที่สะท้อนออกมาเป็นบทร้องเรื่อหรือบทชาน้องหรือเพลงกล่อมเด็กที่บางหว่า ว่า

“... แค้นใจเหอ ไถนาแห้ง
ยั้งไถยั้งแล้ง แดกแห้งเป็นรอยตีนนก
ก้มแลหัวหมกขัดใจ เจยแลคันไถก็ขัดดอก
แดกแห้งเป็นรอยตีนนก ขัดดอกไปทุกสิ่งเหอ...”

การย้าย “หนีนาหาสวน” นี้เป็นการย้ายไปหาที่ดินใหม่เพิ่มขึ้น เพราะที่ดินนาข้าวซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตไม่อาจจะขยายเพิ่มได้ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง มาจากเหตุผลที่ว่าสมาชิกในครัวเรือนเพิ่มขึ้น¹²⁷ ทั้งนี้เพราะโครงสร้างของแรงงานการทำนาในลุ่มน้ำปากพนังเฉลี่ยอยู่ประมาณครัวเรือนละ 2.6 คน จากการถือครองที่นาโดยเฉลี่ยประมาณ 10 ไร่เศษ ในขณะที่ครัวเรือนของชาวนาในช่วงยุคเวลานั้นมีประมาณ 6-8 คน การมีบุตรมากแรงงานเพิ่มขึ้นจึงเป็นการเพิ่มความต้องการที่ดิน ในขณะที่ปริมาณที่ดินนาในพื้นที่ลุ่มน้ำท่วมต่อการขยายพื้นที่แล้ว เพราะพื้นที่ติดทะเล ติดพรุ และมีการถือครองที่นาข้าวแบบรายย่อย การย้ายถิ่นไปตั้งถิ่นฐานหรือทำงานมักจะปฏิบัติการผ่านญาติหรือเพื่อนบ้านที่ย้ายไปทำมาหากินอยู่ก่อนแล้ว จึงไปอยู่อาศัยรวมกันเป็นหมู่พวก (2) เพราะเป็นคนที่มองการณ์ไกล มองอนาคตที่จะแสวงหาแหล่งทำกินให้ลูกหลาน ซึ่งพบว่าบุคคลที่ย้ายไปนี้จะประสบความสำเร็จสูงเกือบทั้งหมดที่ย้ายไป¹²⁸ นอกจากนี้ ในช่วงนี้มีการย้ายถิ่นชั่วคราวไปทำงานที่มีการจ้างงาน การไปตัดไม้จ้าง ถางป่า ผ่าฟัน สำหรับการย้ายของคนเชื้อสายจีนจากชุมชนชาวจีนต่างๆ มักจะมากการย้ายในช่วงหลังสงครามโลกหรือในช่วงเดียวกันนี้ โดยไปอาศัยในชุมชนเมือง เช่น ภูเก็ต นครศรีธรรมราช ปากพนัง ทุ่งสง สำหรับนิรนาท¹²⁹ กล่าวถึงคนจีนว่า ธุรกิจล่มสลาย การอพยพจึงเกิดขึ้น เช่น คำบอกเล่าของการศึกษาภาคสนามที่ว่า... หลังจากโรงสีล้ม แม็กก็อพยพไปจับจองสวนที่ทุ่งสง มีคนมาบอกขายตลาดทุ่งสง แต่ไม่ได้ซื้อ เพราะถ้าซื้อเงินก็จะหมด¹³⁰ซึ่งเธอระบุเกี่ยวกับโรงสีล่มสลายว่า.... การเกิดโรงสีข้าวโดยใช้เครื่องยนต์ดีเซล โรงสีข้าวรูปแบบใหม่นี้ถูกนำมาใช้ทั้งโรงสีขนาดกลาง และขนาดเล็ก ต้นทุนของโรงสีเครื่องยนต์ดีเซลพบว่าจะมีต้นทุนที่ต่ำกว่า

¹²⁴ การประชุมกลุ่มย่อยโรงเรียนเขาพังไกร วันที่ มีนาคม 2549 , การประชุมกลุ่มย่อย นางข้าวหมู่ที่ 2 วัดลาว ตำบลชะเมา อำเภอปากพนัง วันที่ 9 มีนาคม 2550 , การประชุมกลุ่มย่อย สถานีอนามัยบ้านทาบทอง หมู่ที่ 1 ตำบลไสหมา อำเภอเชียรใหญ่ วันที่ 10 เมษายน 2550

¹²⁵ การประชุมกลุ่มย่อยโรงเรียนเขาพังไกร อ่างแล้ว , การประชุมกลุ่มย่อย นางข้าวหมู่ที่ 2 วัดลาว ตำบลชะเมา อำเภอปากพนัง วันที่ 9 มีนาคม 2550 , การประชุมกลุ่มย่อย สถานีอนามัยบ้านทาบทอง ,อ่างแล้ว

¹²⁶ ณรงค์ บุญสวยขวัญ.2544

¹²⁷ ภัทรวรรณ แทนทอง .2550:5-17

¹²⁸ การประชุมกลุ่มย่อย สถานีอนามัยบ้านทาบทอง หมู่ที่ 1 ตำบลไสหมา อำเภอเชียรใหญ่ วันที่ 10 เมษายน 2550

¹²⁹ นิรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ . 4-4

¹³⁰ ป้าหนู ร้านเมืองนัง ใน นิรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์. 4-4

โรงสีไฟที่มีอยู่เดิม โรงสีขนาดเล็ก มีรูปแบบความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลกันมากกว่าโรงสีไฟขนาดใหญ่ ทำให้การแย่งข้าวเปลือกระหว่างโรงสีขนาดใหญ่ และโรงสีขนาดเล็กในยุคนั้น ทำให้ชาวนาหันมาส่งข้าวให้กับโรงสีขนาดเล็กมากกว่าปากพนังจึงเริ่มเข้าสู่ยุคล่มสลายของโรงสีไฟและทยอยปิดกิจการลงเป็นระยะๆ....โดย พ.ศ. 2509 โรงสีโรงสุดท้ายปิดกิจการ¹³¹, สุดท้ายของการย้ายถิ่นเป็นผลพวงมาจากการกระทำระหว่างกันของสมาชิกในชุมชนที่เกิดจากการขัดแย้งกันระหว่างบุคคลต่อบุคคล หรือ ครัวเรือนต่อครัวเรือน เพราะความเป็นสังคมที่รัฐอ่อน กลไกและบทบาทราชการด้อยในการทำกิจกรรมในชุมชนหมู่บ้าน ในขณะที่เป็นพื้นที่ที่อิสระจากรัฐ การเคลื่อนไหวของปัจเจกบุคคล กลุ่มคนที่มีผลลบลต่อสังคมมีจำนวนมาก ก่อให้เกิดการย้ายถิ่นจากความขัดแย้ง เกิดจากการย้ายหนีคดีความ ทั้งนี้เพราะความขัดแย้งที่มีมักจะแสดงออกด้วยการฆ่าระหว่างกัน และมีการ “เสียเงิน” หรือชားเงินเพื่อวิ่งเต้นคดีให้พ้นจากการติดคุกหรือจ่ายเงินให้ทางญาติผู้เสียหายหรือตาย ในที่สุดก็จะย้ายออกจากชุมชนนั้นเพื่อหนีการแก้แค้นที่จะเกิดตามมา

ตารางที่ 18 ช่วงเวลาที่ย้ายออกและสถานที่ย้ายไปตั้งหลักแหล่ง

ช่วงเวลา สาเหตุ	พื้นที่ที่ย้ายไป
2505 - ผลมาจากธรรมชาติที่ผันแปรไป - กระทำระหว่างกันของสมาชิก หรือย้ายหนีสภาพที่ขัดแย้งกัน	ภูเก็ต พังงา กระบี่ บ้านล้อง สตูล สงขลา ตรัง พังใหญ่ สิชล ขนอม ชุมพร
2520 - ผลมาจากธรรมชาติ ที่ผันแปรไป - กระทำระหว่างกันของสมาชิก - ขาดแคลนพื้นที่ดินทำมาหากิน หรือ มีแต่ไม่เพียงพอหรือย้ายหาที่ดินใหม่ ที่สมบูรณ์กว่า - ย้ายเข้าเมืองไปหาแหล่งงาน	ทุ่งสง ฉวาง ภูเก็ต พังงา กระบี่ พัทลุง ชุมพร ประจวบฯ นาทอน
2530 - การย้ายออกเพราะความสำเร็จในชีวิต - ความทันสมัย ของบริการสาธารณะ - ย้ายเข้าเมืองไปหาแหล่งงาน	นครศรีฯ กรุงเทพฯ นครศรีฯ กรุงเทพฯ ภูเก็ต หาดใหญ่ กรุงเทพฯ นครศรีฯ ภูเก็ต

ที่มา : เพิ่มเติมจากณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

คลื่นการย้ายถิ่นครั้งที่สอง ช่วงหลังวาทภัย 2505 งานของนิรนาท¹³² งานของสุนทรภรณ์¹³³ ได้ระบุว่ากลุ่มคนที่ย้ายถิ่นในช่วงนี้เป็นกลุ่มชนชั้นการผลิต และแรงงาน สามารถแบ่งรูปแบบการย้ายถิ่นได้ 2 รูปแบบ คือ หนีนาหาสวน กลุ่มชาวนามีการอพยพย้ายถิ่นในพื้นที่จากอาชีพทำนา มาเป็นแรงงานประมงในช่วงหลัง ปี 2505 หรือการอพยพย้ายถิ่นขึ้นเขา ในลักษณะการหนีนาหาสวนในพื้นที่ป่าสุราษฎร์ธานี ชุมพร รวมถึงพัทลุง ,หนีนาหาเมือง นอกจากการเคลื่อนย้ายแรงงานสู่ภาคเกษตรด้วยกัน ยังมีการเคลื่อนย้ายสู่ภาคอุตสาหกรรม ซึ่งมีอุตสาหกรรมรองรับอยู่ทั้งในพื้นที่ภาคใต้และส่วนกลาง นิรนาทฯ (4-4) ระบุว่า เป็น “กลุ่มชนชั้นธุรกิจและปัญญาชน” หรือ “กลุ่มผู้ได้รับการศึกษาสูง” ในพื้นที่ย้ายออกเพื่อศึกษาและทำงานในส่วนกลาง ส่วนกลุ่มคนจีนที่ทำธุรกิจ ได้ย้ายเข้าสู่เมืองใหม่ที่มี

¹³¹ นิรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินตรานันต์ , 3-11 และ 4-1

¹³² นิรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินตรานันต์ , 4- 4

¹³³ สุนทรภรณ์. 3-4

ช่องทางการค้าที่ดีกว่า ได้แก่เมืองนคร สงขลา หาดใหญ่ และกรุงเทพฯ นอกจากนี้หรินาทยังระบุว่ามีการโยกย้ายแรงงานระหว่างภาคการผลิตจากการทำนาสู่ประมงซึ่งได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วหลังปี 2510 ที่มีการทำประมงด้วยเรือขนาดใหญ่ จึงดูดซับเอาแรงงานจากอาชีพทำนาไปเป็นจำนวนมาก โดยหรินาทยได้ชี้ว่าเป็นการย้ายเพราะเหตุจากภัยธรรมชาติ โดยเฉพาะภัยธรรมชาติหลังวาทภัย พ.ศ. 2505 ที่หรินาทย บรรยายว่า

หลังวาทภัย 2505 กลุ่มชาวนามีการอพยพย้ายถิ่นในพื้นที่จากอาชีพทำนา มาเป็นการอพยพย้ายถิ่นขึ้นเขา หรือ **หนีนาหาสวน** ในพื้นที่ป่าสุราษฎร์ธานี ชุมพร รวมถึงพัทลุง.... พื้นที่แหลม เป็นหนึ่งพื้นที่ที่เกิดการย้ายถิ่นค่อนข้างมากในช่วงหลังพายุ เช่นหมู่ที่ 4 อพยพออกจนหมด โดยเฉพาะชาวมุสลิม นอกจากนี้แรงงานระหว่างภาคการผลิต จากการทำนา สู่ประมงซึ่งได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วหลังปี 2510 ที่มีการทำประมงด้วยเรือขนาดใหญ่¹³⁴ เกิดการย้ายถิ่นมากมาย เช่น ชุมชนชาวคนจีนในตัวเมืองปากพนังเริ่มหมดไปเรื่อย ๆ¹³⁵ หรือ.... “หลังเหตุการณ์วาทภัย ลูกหลานชาวปากพนังก็ไปตั้งรกรากที่อื่นเหลือแต่คนแก่คนเฒ่า เมื่อคนแก่คนเฒ่าตายบ้านก็รกร้างว่างลง ๆ ส่วนหนึ่งของการอพยพที่เกิดขึ้นนี้เกิดจากคนในพื้นที่เมืองที่ธุรกิจดั้งเดิมล่มสลาย ทำให้ไม่สามารถทำมาหากินกับธุรกิจเดิมได้¹³⁶

คลื่นการย้ายถิ่นครั้งที่สาม ช่วงทศวรรษ 2520¹³⁷ เป็นการย้ายถิ่นหรือการอพยพ ของผู้คนที่เกิดในช่วงประมาณทศวรรษ 2500 หรือก่อนเล็กน้อย การย้ายถิ่นระลอกที่สองนี้เป็นการย้ายถิ่นของบุคคลที่เป็นบุตรหลานของผู้ที่ไม่ย้ายถิ่นในช่วงแรกๆ อาจจะมาจากปัจจัยเหตุอย่างน้อย 2 ประการ กล่าวคือ **ประการแรก** คือ เป็นการย้ายเพราะเหตุจากภัยธรรมชาติ เช่น ภัยธรรมชาติหลังน้ำท่วม พ.ศ.2518 งานของหรินาทย ที่บรรยายว่า

ปรากฏการณ์การย้ายถิ่นของคนในพื้นที่แสงวิมาน ต่างจากพื้นที่อื่นในพื้นที่รอบอ่าวเนื่องจาก วัฒนธรรมที่แตกต่างของความเป็นศาสนาอิสลามนิยมสร้างครอบครัวขยายในพื้นที่เดิม จนเริ่มแออัด การย้ายจึงเกิดขึ้น เพื่อหาพื้นที่ทำกินใหม่ “เนื่องจากพื้นที่แสงวิมานเริ่มแออัดก่อนหน้านี้นี้มีชาวบ้าน 500 ครอบครัวขยายไปอยู่กระเปาะ 200 ครอบครัว เพราะอยู่ที่มันแน่น มีพื้นที่ประมาณ 500 กว่าไร่เท่านั้นอยู่ 500 ครอบครัว ต้องขยายไปอยู่ที่แสงวิมานนิคมคลองท่อม ช่วง 2518 – 2521 การเคลื่อนย้ายออกไปทำงานนอกพื้นที่มากขึ้นโดยมีการเคลื่อนย้ายเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ เช่น ห้องเย็นและแปปลาที่มีแนวโน้มพัฒนามากขึ้นเนื่องจากเป็นการเปิดสะพานปลาที่อ่าวปากพนัง ได้ดูดซับเอาแรงงานภาคเกษตรไปถึงร้อยละ 50 นอกจากนี้ ตัวอย่างการย้ายถิ่นของชาวแหลมตะลุมพุก หมู่ 4 เมื่อก่อนมีชาวไทยมุสลิมอาศัยอยู่ประมาณ 100 ครัวเรือน เริ่มอพยพไปอยู่ที่ปากน้ำฝิ่ง อำเภอท่าศาลา ปี พ.ศ.2520 ย้ายไปหมด ¹³⁸

ประการที่สอง คือ คนที่ประสบความสำเร็จจากการศึกษาของการศึกษาตามหลักสูตรการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2503) จากข้อมูลเชิงประจักษ์ (ตาราง การย้ายถิ่น) กรณีตัวอย่างข้อมูลบ้านทาบทอง พบว่ามีการย้ายออกหรือไม่มีตัวในบ้าน 151 คน พบว่าบุคคลที่เกิดในช่วงทศวรรษ 2500 ย้ายออกมากที่สุด เพราะมีข้อมูลการคงเหลืออยู่ปรากฏในบัญชีทะเบียนบ้านน้อยที่สุดเพียง 19 %¹³⁹ และข้อมูลย้ายออกไปในขณะที่คงรายชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านคิดเป็น

¹³⁴ หรินาทย แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินตรานันต์ , 4-1 และ 4-5

¹³⁵ หรินาทย แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินตรานันต์ , 4-1

¹³⁶ หรินาทย แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินตรานันต์ , 4- 4

¹³⁷ สงบ ส่งเมือง.2545:251 , การประชุมกลุ่มย่อยโรงเรียนเขาพังไกร,อ่าวแล้ว , การประชุมกลุ่มย่อย ฉางข้าวหมู่ที่ 2 วัดลาว ตำบลชะเมา อำเภอปากพนัง วันที่ 9 มีนาคม 2550 , การประชุมกลุ่มย่อย สถานีอนามัยบ้านทาบทอง ,อ่าวแล้ว

¹³⁸ หรินาทย แก้วประเสริฐ และ จินตนิย์ จินตรานันต์ , 4-4 และ,4-5

¹³⁹ ส่วนบุคคลที่ย้ายขาดออกไปอย่างสิ้นเชิงไม่มีข้อมูลที่หาได้

42.25 % หรือ 30 คน จากคนกลุ่มนี้มีจำนวน 70 คนที่ปรากฏ ส่วนบุคคลที่มีที่เกิดช่วง พ.ศ.2470-2499 คงเหลืออยู่ 41.03% หรือเกือบครึ่งหนึ่งของบุคคลที่ เหลือคงอยู่ในบ้าน ส่วนบุคคลที่เกิดช่วง พ.ศ.2511-2530 คงเหลืออยู่ 39.68% ตัวเลขเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าบุคคลที่เกิดในช่วงนี้ย้ายออกมากที่สุดเพราะเป็นผลพวงของนโยบายของรัฐบาลที่เปิดโรงเรียนประชาบาลระดับประถมศึกษาปีที่ 5-7 หรือประถมปลายจำนวน 1 โรงเรียนทุกตำบล เช่นโรงเรียนวัดแดง โรงเรียนบ้านบางบูชา โรงเรียนวัดปากแพรก เป็นต้น และเปิดโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นประจำอำเภอทุกอำเภอในพื้นที่ เช่น โรงเรียนหัวไทรบำรุงราษฎร์ โรงเรียนเชียรใหญ่ โรงเรียนชะอวดวิทยาคาร¹⁴⁰ บุคคลที่เรียนหนังสือต่อเนื่อง คือ กระบวนการย้ายถิ่นของระลอกนี้ หลังสำเร็จการศึกษาในระดับต่างๆ ตามอัธยาศัยของแต่ละคนก็เข้าสู่ตำแหน่งงานในภาคเมือง เนื่องจากเมืองต้องการแรงงาน (ทั้งภาคราชการและภาคธุรกิจ) จำนวนมาก บุคคลเหล่านี้จึงเป็นการย้ายถาวรเข้าสู่เมืองเพราะความสำเร็จการศึกษาในระบบ ถือเป็นยุคของบุคคลที่ “ย้ายหนีนาหาเมือง”¹⁴¹ ประกอบกับปัญหาการทำนาอยู่ยากลำบากเนื่องจากผลของระบบนิเวศปลายทศวรรษที่ 2510 มีความผันแปรของสภาพดินฟ้าอากาศ ที่มีความแห้งแล้งต่อเนื่อง บางช่วงเกิดน้ำท่วมใหญ่ เมื่อ พ.ศ.2518 พร้อมกับมีการปรับเทคโนโลยีการผลิตใหม่ เช่น “นาหวานน้ำตม” ที่ต้องใช้เงินทุนซื้อเครื่องมือในการทำนาจึงมีการไปรับจ้างทำสวนเกษตรขนาดใหญ่ ในแถบจังหวัดพังงา และสุราษฎร์ธานี ของกลุ่มคนที่ไม่เรียนหนังสือที่เกิดช่วงหลังสงครามและก่อน พ.ศ.2505¹⁴² นอกจากนี้ยังเป็นการย้ายภายในลุ่มน้ำปากพนังด้วยกันเองอันเป็นพวงของการสร้าง “ถนนเงินผืน” หรือ “ถนนคึกฤทธิ์” ก่อเกิดเป็นโครงข่ายการตัดถนนใหม่แทนการจราจรทางน้ำ¹⁴³ ริมถนนดังกล่าวนี้ถือเป็นความเจริญแห่งใหม่ส่งผลให้มีการย้ายไปตั้งบ้านเรือน นอกจากนี้มีการย้ายถิ่นภายในเนื่องจากไปตั้งบ้านเรือนริมถนนใหม่ที่เป็นเส้นทางหลักในการสัญจรทางบก คือ ทางหลวงแผ่นดินสาย นคร-บ่อล้อ – หัวไทร และทางหลวงแผ่นดินสายริมทะเลปากพนัง – หัวไทร บริเวณชุมชนสองข้างทางหลวงดังกล่าว คือ ชุมชนที่หนาแน่นขึ้น ในขณะที่ชุมชนตามหอย่อมบ้านในกลางนาข้าวเริ่มเล็กลง ในขณะที่บางแห่งถูกทิ้งร้าง

คลื่นการย้ายถิ่นที่สี่ ช่วงหลัง 2531 จนถึงในช่วงปัจจุบัน หลังการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ

ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจข้อมูลทั่วไปและการเก็บข้อมูลเจาะลึก สำหรับการสำรวจข้อมูลเชิงประจักษ์กรณีตัวอย่างจากข้อมูลหอย่อมบ้านหรือชุมชนหมู่บ้าน มีการย้ายออกไปทำงานที่อื่นสูงมาก เช่น กรณีบ้านทาบทอง อำเภอเชียรใหญ่ ย้ายถึง 41.03 % ส่วนกรณีบ้านคลองอาทิตย์ ตำบลเขาพังไกร อำเภอหัวไทร ย้ายถึง 32.8% (ดูตารางที่ 19 การย้ายถิ่นกรณีบ้านทาบทอง และกรณีบ้านคลองอาทิตย์)

¹⁴⁰ จากเดิมมีโรงเรียนชั้นมัธยมศึกษาที่รองรับกุลบุตรกุลธิดาในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเฉพาะโรงเรียนปากพนัง และโรงเรียนสตรีปากพนัง โดยโรงเรียนปากพนังเป็นโรงเรียนที่มา 100 ปีเศษ เพื่อรองรับความต้องการเรียนหนังสือของประชาชน

¹⁴¹ พบในงานของสุนทรภรณ์ 3-4

¹⁴² นอกจากเป็นการย้ายไปขายแรงงานในช่วงนี้ในจังหวัดแถบอันดามันแล้ว กลุ่มคนที่ย้าย ไปทำงานใช้ช่วงว่างและกลไกรัฐอ่อนในช่วงนี้ รวมเป็นกลุ่ม รวมพวกทำการปล้น ขโมยในช่วงนี้จำนวนมาก

¹⁴³ ซึ่งมีถนนสายหลักเพิ่มขึ้น คือ (1) ถนนสายนคร-บ่อล้อ – หัวไทร (2) ถนนสายริมทะเลปากพนัง – หัวไทร (3) ถนนสายปากพนัง – เชียรใหญ่ – บ่อล้อ – ชะอวด – ลำทับ และมีการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำปากพนังสะพานแรกที่บ้านกระเกต ถือเป็นช่วงเวลาเริ่มต้นการคมนาคมทางบกและช่วงสุดท้ายของการสัญจรทางน้ำในพื้นที่แห่งนี้ ดูในณรงค์ บุญสวยขวัญ.2544 ว่าด้วยพัฒนาการพัฒนาราชการ

ตารางที่ 19 การย้ายถิ่น กรณีตัวอย่างข้อมูลบ้านทาบทอง

จังหวัดที่ย้ายไป	จำนวนคนที่อยู่บ้าน	2470-2499	2500-2510	2511-2530	รวม
		151 (คน)	71 (คน)	146 (คน)	(368)
		(41.03%)	(19.29%)	(39.68%)	(100%)
กทม.		7	6	30	43
ภูเก็ต		-	4	10	14
ภายในลุ่มน้ำปากพนัง		1	4	7	12
นครศรีธรรมราช		5	7	15	27
พื้นที่อื่นๆ		17	9	29	55
รวม		30	30	91	151 (ย้ายไป 41.03%)

ที่มา : จากการสำรวจ (ให้ข้อมูลโดยนายจรูญ หนูรัตน์ สำนักงานอนามัยบ้านทาบทอง วันที่ 18 มกราคม 2550)

ตารางที่ 20 การเคลื่อนย้ายถิ่น (กรณีศึกษา หมู่ที่ 10 บ้านคลองอาทิตย์ ตำบลเขาพังไกร)

การอพยพ	การเคลื่อนย้าย		การเคลื่อนย้าย		รวมการเคลื่อนย้าย	
	แรงงานแบบชั่วคราว		แรงงานแบบถาวร		แรงงานทั้งสองประเภท	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
	แรงงาน (คน)		แรงงาน (คน)		แรงงาน (คน)	
ในจังหวัด	2	0.53	1	0.26	3	0.79
ในภาคใต้	30	7.94	19	5.03	49	12.97
ในประเทศ	45	11.90	25	6.61	70	18.51
ต่างประเทศ	1	0.26	-	-	1	0.26
รวมประชากรที่อพยพ	78	20.63	46	12.17	124	32.8
ประชากรทั้งหมู่บ้าน	378	100.00	378	100.00	378	100.00

ที่มา: แผนพัฒนาชุมชนพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริ บ้านบางแค หมู่ที่ 1 ตำบลหัวไทร อำเภอหัวไทร โดยทำการปกครองจังหวัดนครศรีธรรมราช ร่วมกับเครือข่ายมนา อ่างในภัทรวรรณ แทนทอง.2550: 8-9

จากตารางการย้ายถิ่น เป็นการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากบัญชีผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง สส.11 ของบุคคลที่ย้ายเข้าออกก่อนวันที่ 3 มกราคม 2549 บ้านทาบทอง หมู่ที่ 1 ตำบลไสใหญ่ อำเภอเชียรใหญ่ จำนวน 141 ครัวเรือน (เลขหมายประจำบ้าน) มีรายชื่อ 392 คน พบว่าเสียชีวิต 24 คน มีรายชื่อในทะเบียนบ้านพบว่ามีคนย้ายออกหรือไม่มีตัวในบ้าน 145 คน พบว่าย้ายไปหาที่ดินสวน ย้ายไปชุมชนเมือง เช่น ภูเก็ต ไปหางานทำ รับจ้าง รับราชการ ส่วนเฉพาะย้ายไปกรุงเทพมหานครในปลายทศวรรษก่อนนี้และต่อเนื่องทศวรรษ 2530 มีการย้ายไปขายแรงงานมากยิ่งขึ้นโดยไปทำงานเย็บเสื้อผ้าสำเร็จและการทำงานในโรงงานหรือรับจ้างในภาคธุรกิจต่างๆ บางส่วนที่สำเร็จการศึกษาเข้ารับราชการในหน่วยงานต่างๆ

ส่วนข้อมูลทั่วไปมีการย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐาน เช่น บ้านขึ้นาค ตำบลชะเมา พบที่มีการย้ายเข้าตั้งแต่ พ.ศ.2488 มาจากหนองสีขี้วัว เขาพระบาท อำเภอเชียรใหญ่¹⁴⁴ ส่วนตำบลเขาพระบาท อำเภอเชียรใหญ่ ส่วนหนึ่งเป็น

¹⁴⁴ การประชุมกลุ่มย่อยโรงเรียนบ้านขึ้นาค วันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2549.อ้างแล้ว

คนพื้นที่ ส่วนหนึ่งเป็นคนที่ย้ายเข้ามาจากตำบลตะเคียนะ สงขลา ในช่วง 100 ปีที่ผ่านมา¹⁴⁵ และส่วนหนึ่งย้ายมาจากพัทลุง เพราะหนีคดี พร้อม ๆ กับ “หนี 4 บาท” ซึ่งสัมพันธ์กับข้อมูลผู้คนแถบตำบลแหลม ตำบลควนชะลิก ซึ่งย้ายเข้ามาจากสงขลา และพัทลุง¹⁴⁶ ทั้งนี้เพราะว่าการย้ายถิ่นในช่วงศตวรรษหรือ 100 ปีที่ผ่านมาสัมพันธ์กับความมั่นคงด้วย อย่างไรก็ตามก็ยังมีข้อสังเกตว่า **ประการแรก** ในช่วงการพัฒนาจากนาข้าวสู่ทุ่งกุลารด้าในทศวรรษ 2531 เป็นต้นมา มีการย้ายเข้ากลับมาทำมาหากินในพื้นที่ใหม่ของบุคคลสองประเภท คือ การย้ายมาทำนาทุ่งกุลารด้า แล้วย้ายออกไปหลังทุ่งกุลารด้าล้มเหลวอย่างสิ้นเชิงในช่วง พ.ศ.2542 **ประการที่สอง** ช่วงการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ พ.ศ.2545-2547 ช่วง (1) เกิดราคาข้าวสูงมีการย้ายเข้ามาทำนาเพราะราคาข้าวดี , ช่วง (2) เมื่อการดำเนินงานเสร็จตามปฏิทินการปฏิบัติงานโครงสร้างพื้นฐานเสร็จแล้ว มีบุคคลที่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีหมู่บ้านละ 1 คน มาปฏิบัติงานโครงการประเมินผลกองทุนหมู่บ้าน (หมู่บ้านละ 1,000,000 บาท) ตามนโยบายประชานิยมของรัฐบาลพันตำรวจเอก ดร.ทักษิณ ชินวัตร¹⁴⁷ เป็นการกลับมาของผู้ประสบความสำเร็จทางการศึกษามารับใช้บ้านเกิดเมืองนอนเพื่อติดตามประเมินผลการดำเนินงานของคณะกรรมการบริหารกองทุนหมู่บ้าน หลังจากเสร็จสิ้นโครงการนี้พบว่าบัณฑิตเกือบร้อยละ 100 ต้องเดินทางย้ายออกจากบ้านกลับเข้าสู่เมืองเพื่อทำงานในสถานประกอบการอีกครั้ง นอกเหนือจากย้ายเข้าย้ายออก (ดูข้อมูลในตารางที่ 21 แสดงการย้ายเข้าและย้ายออก ฯ)

ตารางที่ 21 แสดงการย้ายเข้าของประชากรในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ตั้งแต่ พ.ศ. 2537-2549

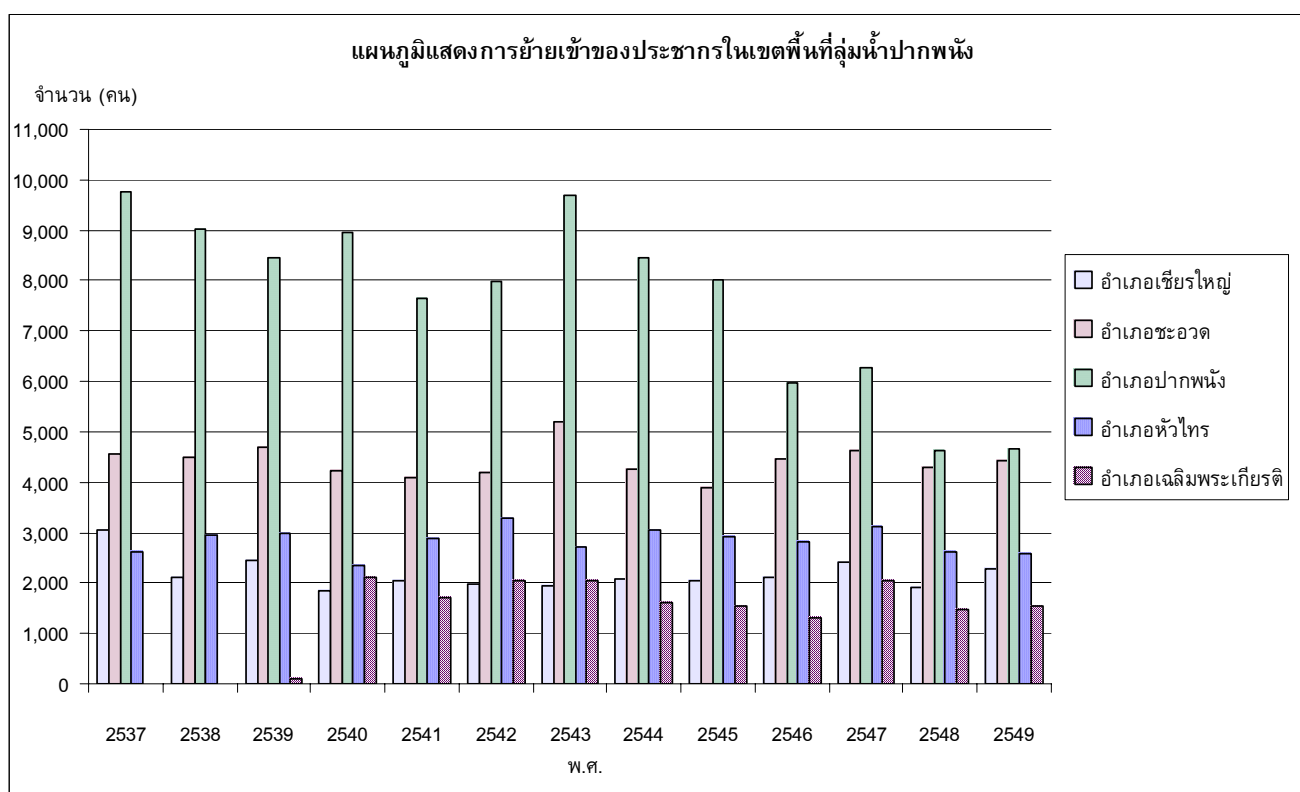
อำเภอ	2537	2538	2539	2540	2541	2542	2543	2544	2545	2546	2547	2548	2549
เชียรใหญ่	3,042	2,097	2,443	1,857	2,036	1,991	1,937	2,075	2,056	2,125	2,429	1,920	2,286
ชะอวด	4,569	4,491	4,708	4,225	4,077	4,177	5,198	4,270	3,882	4,461	4,632	4,304	4,436
ปากพนัง	9,751	9,032	8,439	8,960	7,639	7,991	9,682	8,458	8,020	5,954	6,279	4,641	4,648
หัวไทร	2,607	2,940	2,981	2,357	2,878	3,298	2,704	3,049	2,923	2,827	3,129	2,626	2,599
เฉลิมพระเกียรติ	*	*	97	2,119	1,715	2,030	2,056	1,603	1,535	1,292	2,052	1,485	1,541

หมายเหตุ: * เป็นปีที่อำเภอเฉลิมพระเกียรติยังไม่ได้ก่อตั้ง

¹⁴⁵ ณรงค์ บุญสวยขวัญ.2544

¹⁴⁶ การประชุมกลุ่มย่อยโรงเรียนมัธยมศึกษาเขาพังไกร วันที่ มีนาคม 2549. อ้างแล้ว

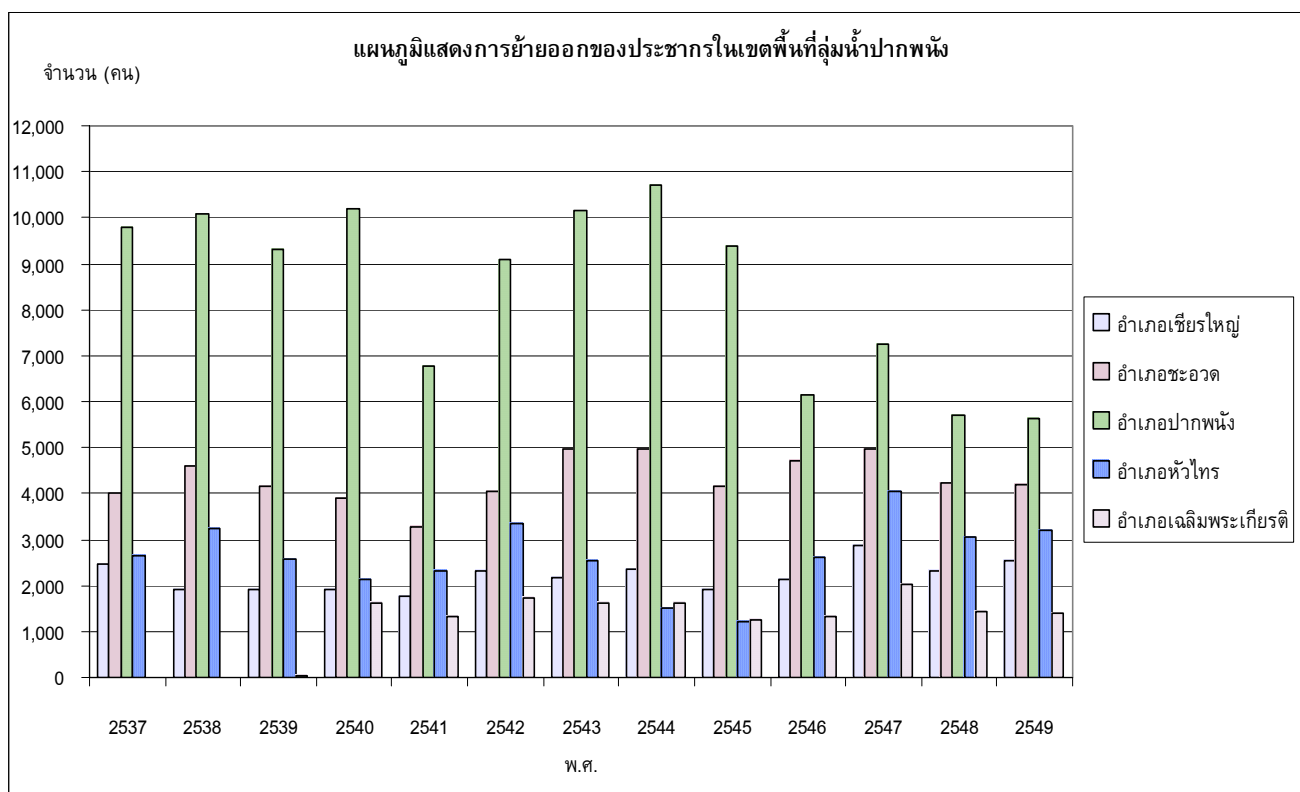
¹⁴⁷ เป็นปรากฏการณ์บัณฑิตคืนถิ่นครั้งสำคัญของประเทศไทย ในช่วงเวลาเดียวกัน แต่หลังจากนั้นก็ย้ายเข้าสู่เมืองระลอกใหม่ยุคทุนนิยมใหม่นี้อีกคราหนึ่ง

ตารางที่ 22 แสดงการย้ายออกของประชากรในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ตั้งแต่ พ.ศ. 2537-2549

อำเภอ	2537	2538	2539	2540	2541	2542	2543	2544	2545	2546	2547	2548	2549
เชียรใหญ่	2,457	1,898	1,907	1,904	1,759	2,333	2,189	2,355	1,918	2,142	2,858	2,305	2,555
ชะอวด	4,003	4,585	4,152	3,886	3,275	4,067	4,980	4,971	4,148	4,698	4,966	4,248	4,180
ปากพนัง	9,804	10,090	9,331	10,207	6,755	9,079	10,169	10,703	9,374	6,141	7,262	5,705	5,644
หัวไทร	2,642	3,224	2,563	2,146	2,317	3,345	2,537	1,493	1,209	2,617	4,052	3,045	3,194
เฉลิมพระเกียรติ	*	*	42	1,607	1,322	1,723	1,620	1,613	1,242	1,317	2,021	1,437	1,403

หมายเหตุ: * เป็นปีที่อำเภอเฉลิมพระเกียรติยังไม่ได้ก่อตั้ง

โดยสรุปได้ว่าปัจจัยเหตุของการย้ายถิ่น ไพโรจน์ นวลนุ่ม.(3-10) เป็นการย้ายเพื่อหาพื้นที่ทำการเกษตร เกิดในช่วงก่อนทศวรรษ 2510 ย้ายเพราะสำเร็จการศึกษา ต้องไปหาอาชีพในเมือง¹⁴⁸ นอกจากนี้สามารถสรุปผ่านการตีความจากงานของนิรันดาฯ (4-4 และ 4-5) พบว่า สาเหตุการย้ายถิ่นในพื้นที่น้ำปากพนัง คือ (1) การเกิดภัยธรรมชาติ ข้าเดิมพื้นที่อย่างต่อเนื่อง เช่น การเกิดพายุในปี 2505 นอกจากความเสียหายที่เกิดกับชีวิตของคนในพื้นที่แหลมแล้ว ความเสียหายโดยการบุกรุกของน้ำเค็มทำให้พื้นที่เกษตรเสียหายไม่สามารถเพาะปลูกได้ จึงต้องเปลี่ยนแปลงอาชีพทำกิน ภัยน้ำท่วม ปี 2518 2531 และการเกิดภัยแล้งปี 2531 - 2532 ทำให้นาข้าวได้รับความเสียหาย (2) การส่งเสริมเทคโนโลยีการทำนาโดยการพึ่งพิงปัจจัยภายนอก ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ไม่สามารถทำนาได้ ส่วนงานของภัทวรรณฯ (4-19 และ 4-20) สรุปเหตุผลการย้ายถิ่นของประชากรในชุมชนอำเภอหัวไทรเกิดจากปัญหาที่สำคัญดังนี้คือ 1) การทำนาไม่ได้ผล 2) ที่ทำกินไม่เพียงพอและผลผลิตไม่พอเลี้ยงครอบครัว 3) ครอบครัวมีบุตรมาก แต่มีที่ทำกินน้อย ก็ทำให้ได้ผลผลิตไม่พอเลี้ยงครอบครัว¹⁴⁹

ความมีน้ำใจ การการช่วยเหลือเกื้อกูล หรือื้ออาทรต่อกัน

ความเป็นสังคมหรือความเป็นชุมชนของกลุ่มน้ำปากพนังยึดโยงกับฐานของทรัพยากรหรือระบบนิเวศย่อยของลุ่มน้ำปากพนัง ที่มีความสมบูรณ์แตกต่างกัน หรืออาจจะตีความว่าไม่สมบูรณ์ในระดับชุมชน จึงต้องมีปฏิสัมพันธ์แบบเครือข่ายทางสังคมข้ามห้วยอมบ้านและภายในห้วยอมบ้าน (ได้กล่าวไว้แล้วในเครือข่ายทางสังคม) เพื่อให้วิถีชีวิตสมบูรณ์และพอเพียง กลุ่ม ห้วยอมบ้านในระบบนิเวศหนึ่งๆสามารถผลผลิตได้ในประเภทหนึ่งจึงขาดแคลนทรัพยากรหรือผลผลิตในบางประเภท ดังนั้น เหตุนี้ต้องแลกเปลี่ยนระหว่างกัน ลักษณะนี้ คือความมีน้ำใจ และื้ออาทรต่อกัน เครือข่าย

¹⁴⁸ ไพโรจน์ นวลนุ่ม.2550:3-10

¹⁴⁹ ภัทวรรณฯ .4-19 และ 4-20

ทางสังคมดั้งเดิม จึงเป็นปรากฏการณ์ของการช่วยเหลือเกื้อกูล รูปแบบ “เกลอ” และ “ตอง” คือตัวอย่างความสัมพันธ์ดังที่กล่าวนี้ สุนทรภรณ์ (2-19) กล่าวว่า

การผูกเกลอผูกตอง เป็นวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยน.....มาตั้งแต่สมัยอดีต ผลผลิตที่ใช้.....แลกเปลี่ยนเครื่องอุปโภคบริโภค เพื่อการใช้ชีวิตตามความจำเป็นขั้นพื้นฐานจึงเกิดขึ้น.. ยายตั้งเหนี่ยว เล่าให้ฟังว่า “สมัยย่า เอาข้าวไปแลกกับครกบด ถ้วยชาม ในตลาดปากพนัง ส่วนเสื้อผ้านั้นจะทอดด้วยฝ้าย ซึ่งทอดด้วยกันเองภายในหมู่บ้าน การแลกเปลี่ยนการผลิตซึ่งกันและกัน โดยมีข้าวสารเป็นปัจจัยหลักนั้นกระทำกันภายในชุมชนเดียวกันและต่างชุมชน เช่น ชาวแหลมตะลุมพุกนำกะปิมาแลกกับข้าว ชาวกลาย ท่าศาลา สิชล นำพริก ยาเส้น มาแลกกับข้าวชาวปากพนัง ชาวบ้านเกาะ (พรหมคีรี , พรหมโลก) นำผลไม้ สะตอ ลูกเนียง หมากพลู มาแลกข้าวชาวลุ่มน้ำปากพนัง ชาวบ้านคีรีวง ลานสกา นำผลไม้ สะตอ ลูกเนียง หมากพลู มาและข้าว ลักษณะของการแลกเปลี่ยนระหว่างข้าวกับเครื่องอุปโภคและบริโภคอื่นๆ มีอยู่ 2 ลักษณะ คือ การแลกเปลี่ยนข้าวเปลือกและแลกเปลี่ยนข้าวเลียง ตามที่ที่สองฝ่ายได้ตกลงกันโดยวาจา เช่น ข้าวเปลือก 1 ปี๊บ แลกเป็นเกลือ 1 ปี๊บ , ข้าวเปลือก 1 ปี๊บ และกับน้ำผึ้ง 1 ปี๊บ , ข้าวเปลือก 1 ปี๊บ แลกกับพลู 2 กำ , ข้าว 25 เลียง แลกกับหมู 1 กิโลกรัม , ข้าวเลียง 100 เลียง แลกกับโองจุน้ำได้ 10 ปี๊บ จำนวน 1 ใบ , ข้าวเลียง 100 เลียง แลกกับกระเบื้องมุงหลังคาได้ 20 แผ่น, ข้าวเลียง 100 เลียง แลกกับกะปิได้ 5 กิโลกรัม เป็นต้น¹⁵⁰

เช่นเดียวกับที่สนใจ (2-14) กล่าวถึงความสัมพันธ์ที่เอื้อกันเองตามฐานทรัพยากรที่ต่างก็มีแตกต่างกันระหว่างพวกนอก กับพวกเหนื่อ ต่างสังคม ต่างกลุ่ม ต่างทรัพยากร แต่เอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน ส่วนไพโรจน์ (2-20) ว่า “ในสมัยก่อนจะมีพรรคพวกเพื่อนฝูงที่มาขอข้าวเปลือกเพื่อใช้ในการบริโภคโดยกลุ่มคนนั้นก็คือ กลุ่มเพื่อนเกลอ หรือญาติพี่น้องที่อยู่ห่างไกลกัน ...ก็จะนำเอาผลไม้ เช่นทุเรียน มะม่วง กระท้อน ทุเรียนกวน และมะม่วงคั้น มาแลกกับข้าว คนที่นำของมาแลกก็จะรู้จักกันก่อนแล้ว ส่วนมากคนที่มาก็จะมาพึ่งพาเรา และเราก็ไปพึ่งพาเขาไปในช่วงเวลาทำงาน ถ้าเราส่งข้าวไป เขาก็จะนำหน่อไม้ สะตอ ลูกเนียง กระท้อน มาช่วยในงาน พอมาช่วยในงานเสร็จเวลากลับก็จะนำข้าวกลับไป...” ซึ่งไพโรจน์ (2-19) กล่าวว่า “ระบบการแลกเปลี่ยนแสดงให้เห็นว่า ข้าวจะเป็นตัวเงินในการแลกเปลี่ยนเพราะการแลกเปลี่ยนในพื้นที่ที่เห็นได้ชัดเจน คือ การแลกเปลี่ยนข้าวกับอาหารทะเลแปรรูป เช่น กะปิ อาหารทะเลแห้ง โดยชาวประมงต้องขนส่งผลผลิตเดินทางมายังพื้นที่นาข้าว เพื่อแลกเปลี่ยนผลผลิตโดยบุคคลที่จะทำการแลกเปลี่ยนด้วยจะเป็นข้าประจำซึ่งรู้จักกันเป็นอย่างดี นอกจากนี้มีแลกเปลี่ยนข้าวกับผลไม้กับ “พวกเหนื่อ” ซึ่งอาศัยอยู่บนพื้นที่ป่าเขาในเขตอำเภอลานสกา อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช ในช่วงผลไม้สุก(ช่วงเดือนกรกฎาคม และเดือนสิงหาคม) ชาวเหนื่อจะใช้เรือบรรทุกผลไม้ล่องลงมาตามแม่น้ำแล้วตัดเข้าคลองย่อยเพื่อนำผลไม้มาแลกกับข้าว ซึ่งส่วนมากจะนำมาแลกกับคนรู้จัก” เช่นนั้น สามารถสรุปว่า “ข้าว คือเครื่องหมายของน้ำใจ” ด้วย

ในขณะเดียวกันในระดับจุลภาคของกลุ่มน้ำ คือชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ที่ดำรงอยู่แบบหย่อมบ้าน ที่สมาชิกมีการช่วยเหลือเกื้อกูล สัมพันธ์กับงานของฉัตรทิพย์ นาถสุภาที่ว่า เป็นชุมชนที่มีน้ำใจ” ปรากฏการณ์หรือกรณีตัวอย่างที่สำแดงให้เห็นถึงความมีน้ำใจจากนักวิจัยทั้ง 5 คน ที่ศึกษานั้นพบแตกต่างกันไป สุนทรภรณ์ ดังนี้

“เป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด ผู้คนส่วนใหญ่จะรู้จักมักคุ้นกัน โดยเฉพาะในช่วงที่งานบุญ งานประจำปี ประชาชนจะมาร่วมกันที่วัด มีการร่วมมือร่วมแรงกันเป็นจำนวนมากและค่อนข้างบ่อย ทำให้ชาวบ้านมีความใกล้ชิดสนิทสนม นอกจากนี้ช่วงที่มีงานบ้าน งานที่เกี่ยวข้องกับศาสนา พบว่า ชาวบ้านมีความตั้งใจ เต็มใจที่จะร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ทุกครั้งที่มีการระดมแรงงานในการทำงานบุญหรืองานบ้านของคนในชุมชน เมื่อมีการออกปากและบอกเชิญด้วยบัตรเชิญ ชาวบ้านก็มักจะพร้อมใจกันไปร่วมงาน ตลอดจนกำลังเงินสนับสนุน¹⁵¹ และ “ความ

¹⁵⁰ สุนทรภรณ์ ,2-19

¹⁵¹ สุนทรภรณ์ ,2-30

เป็นเครือข่าย บุคคลอาวุโสในชุมชนจะได้รับความสำคัญ การยอมรับนับถืออย่างดี เป็นศูนย์รวมในการระดมแรงงานหรือเป็นศูนย์กลางในการประนีประนอม ไกลเกลี้ยให้เกิดความสามัคคี ร่วมแรงร่วมใจกันของคนในชุมชนเพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน ความเป็นเครือข่ายจึงเป็นระบบสังคมที่มีบทบาทในการเชื่อมประสานคนได้เป็นอย่างดี¹⁵²

งานของภัทรวรรณ (3-23) กล่าวว่า

ชุมชนในอดีตเต็มไปด้วยการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ชาวบ้านจะไม่มีการขายปู ปลา ที่หามาได้จากลำคลองหรือท้องนา ไม่มีการขายพืชผักที่ปลูกขึ้นมาหรือหามาจากป่าเขาที่มีอยู่ตามธรรมชาติ สิ่งของที่ยกให้กันฟรีๆ ดังกล่าวเป็นสิ่งที่หาได้ยากในสังคมปัจจุบัน ยิ่งไปกว่านั้นในบางครั้งความมีน้ำใจอย่างสูงส่งในการให้บางสิ่งบางอย่างของผู้คนในอดีตก็เกิดขึ้นจนแทบไม่เชื่อว่าจะเกิดขึ้นได้จริง อย่างเช่น การยกที่ดินให้ผู้อื่น นั่นคือในสมัยก่อนเมื่อมีการจับจองที่ดินก็ทำโดยแผ้วถางและปักซุ่ย¹⁵³ ลุงเที่ยง ศรีสุข เล่าว่า “คนสมัยก่อนไม่ค่อยอยากได้ที่ดินของผู้อื่น เขาไม่แย่งกัน ของใครของมัน เอาแค่เพียงที่ปัก ไปถึงถ้าถามว่าตรงนี้ใครเอาแล้ว หากรู้ว่ามีเจ้าของแล้วเขาไม่ข้องใจ (ไม่ติดใจ) แล้ว คือคนแต่สมัยก่อนเขาไม่แย่งชิงกันเหมือนคนปัจจุบัน ถ้ามีเยอะเขายังยกให้เลย”¹⁵⁴ หรือ “ชาวบ้านจะมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันความสัมพันธ์ของชุมชนจะใกล้ชิดกันมาก ดังนั้นประเพณี ที่สำคัญอย่างหนึ่งของสังคมหัวไทรในอดีตคือประเพณีการลงแขก สำหรับการไปตัดไม้จะไปเป็นกลุ่มละ 5 -10 คน การตัดไม้จะต้องเดินทางไปตามเส้นทางต่างๆ เวลาไปตัดไม้ชาวบ้านไปตัดเป็นหมู่คณะโดยใช้เรือพาย เรือถือเป็นพาหนะ เริ่มเดินทางตั้งแต่หัวรุ่ง (03.00 น.) คัดข้าวห่อ ไปช่วงฤดู “น้ำป่า” เดือน 12 - เดือนอ้าย (พ.ย.-ธ.ค.) ไม้ที่ไปตัดได้แก่ไม้เตย ไม้เหมีด ในวันแรกเมื่อไปถึงป่าประมาณ 9 หรือ 10 โมงเช้าก็ปลูกทับ (ที่อยู่อาศัยชั่วคราว) สำหรับอาหารการกินนั้นชาวบ้านนำหม้อข้าวหม้อแกงไปหุงกินกัน กว่าจะกลับใช้เวลา 2 – 3 คืน การลากไม้ที่ตัดแล้วมักจะเป็นไม้เตย มาผูกเป็นแพฟ่งต่อกันมาประมาณ 50-70 ท่อน ลากมาในคลอง เมื่อล่องแพมามาถึงก็แปรรูปเป็นไม้

ความขัดแย้งและความรุนแรงทางสังคม

พื้นที่ที่รัฐอ่อนเกิดความขัดแย้งทางสังคม (social conflicts) ในชุมชน พัฒนาการสู่การพัฒนาโดยรัฐและระบบตลาดยิ่งพัฒนาสู่ความขัดแย้งทางสังคม กล่าวคือ ในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง จนมาถึงช่วงการพัฒนาสังคมไทยที่ลุ่มน้ำปากพนังประสบวาทภัย (2505) พบเป็นความขัดแย้ง ความรุนแรงทางสังคมโดยเงื่อนไขปัจจัยทางสังคม มีความขัดแย้งระหว่างบุคคลในบ้านหรือชุมชนหมู่บ้านเพราะมีการเปิดโอกาสให้อำนาจอื่น¹⁵⁵ มาสถาปนาและปฏิบัติการแสดงอำนาจขึ้นในชุมชนเล็กๆ มีการปฏิบัติสืบทอดกันมาจนกลายเป็นค่านิยมกลายเป็นวัฒนธรรมเฉพาะพื้นที่ขึ้นมา เช่นมีการตั้งตัวเป็นพื้นที่กลุ่มโจรเพื่อลักขโมยและปฏิบัติการในบ้านและระหว่างบ้าน มีตัวอย่างพื้นที่บางพื้นที่ที่ถูกตีตราจากชุมชนอื่นว่าเป็นพื้นที่โจร เช่น บ้านแหลม¹⁵⁶ บ้านเขาพระบาท¹⁵⁷ บ้านช่องขาด¹⁵⁸ เพียงแต่การเป็น “โจร” ที่

¹⁵² สุนทราภรณ์ ,2-33

¹⁵³ ซึ่งเรียกว่าซุดตุรงมุ่มและมี 4 มุม เมื่อซุดแล้วก็ใช้ไม้ซอนหรือไม้ที่เหลื่อมมาปักที่มุม ต่อมาก็ปลูกต้นไม้ เช่นต้นโนนด ในระยะหลังมีการออกเอกสารสิทธิในครั้งแรกเรียกว่าใบจองซึ่งจะต้องติดต่อกำนัน กำนันจะพาไปติดต่อกันใน ภัทรวรรณ ,3-23

¹⁵⁴ ภัทรวรรณ ,3-23

¹⁵⁵ ในที่นี้ คือ อำนาจทางของบุคคล กลุ่มคน แทนอำนาจของข้าราชการหรืออำนาจของรัฐสังคมเชิงลบ

¹⁵⁶ การประชุมกลุ่มย่อยโรงเรียนมัธยมศึกษาเขาพังไกร วันที่ มีนาคม 2549. อ้างแล้ว

พัฒนาขึ้นสู่การตั้งนามว่า “อ้ายเสือ” คือ การเป็นปฏิบัติการทางวัฒนธรรมอันเนื่องมาจากมีค่านิยมการลักขโมยวัว ควาย ของบุคคลอื่นที่ต้องการแสดงให้เห็นว่ามีอำนาจ หรือเป็นเครื่องมือยกระดับคุณค่าทางสังคมให้มีตำแหน่งแห่งที่ในชุมชน หมู่บ้าน เพื่อไม่ต้องการให้เป็นผู้ถูกระงับ ทั้งนี้เพราะว่าราชการอ่อนแอ ไม่มีกลไก กระบวนการที่จะจัดการจัดระเบียบกับ ปรากฏการณ์ของการลักขโมย ภัทรวรรณ (3-26) กล่าวว่า “ขัดแย้งของชุมชนชาวนาอำเภหั่วไทรเกิดขึ้นน้อยมากหรือไม่ มีก็ว่าได้” แต่กรณีตัวอย่างที่เธอยกขึ้นมา คือความขัดแย้งทางสังคมที่สำคัญมาก เช่น “.... ถ้าหากมีการขัดแย้งกันบ้างก็ เป็นเรื่องเล็ก ๆ ทะเลาะวิวาทเล็ก ๆ น้อย ๆ และแก้ปัญหาโดยการหาบุคคลที่น่าเชื่อถือ ผู้อื่นยำเกรงเคารพนับถือและเป็นคนที่ กว้างขวางในชุมชนเป็นผู้มาประสานและไกล่เกลี่ย ส่วนมากจะเป็นเรื่องทะเลาะวิวาทเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำ มาหากิน เช่น การลักขโมยวัวควาย การขัดแย้งเรื่องที่ดิน และเรื่องชู้สาว สำหรับการลักวัว ลักควาย นั้นมักนำไปฆ่าเป็น อาหารในงานบวช งานแต่งงาน และงานศพทั้งที่เกี่ยวข้องกับตนเอง เพื่อนฝูงตลอดจนผู้ใหญ่ที่ตนนับถือ ความขัดแย้งเกี่ยวกับ เขตที่ดินเป็นกรณีที่มีการรุกรานชัดเจน ความขัดแย้งเรื่องชู้สาวถือว่าเป็นเรื่องใหญ่และถือว่าเป็นเรื่องศักดิ์ศรีเช่น ลูกสาว หนีตามผู้ชาย หรือถูกขูด นอกจากนั้นถ้าหากมีผู้ชายมาเกี่ยวพาราสีหรือพุดจาแสดงที่ทำถึงความรักหรือไม่ก็ตาม เพียงมี การเกี่ยวพาราสี ฝ่ายญาติผู้หญิงก็จะไม่ยอมและจะมีการทำร้ายร่างกาย แต่เป็นการทำร้ายร่างกายเพียงแต่ให้รู้สึกสำนึกกลัว และยำเกรง ไม่ประสงค์จะฆ่าให้ตาย” ส่วนไพโรจน์ (2-17) อธิบายว่า แต่ละหย่อมบ้านคือกลัวโจร ซึ่ง มีเป้าหมายเพื่อ ปล้น หรือลักขโมยทรัพย์สินมีค่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัวหรือควาย ในอดีตหากเป็นช่วงมีข่าวการขโมยทรัพย์สินมีค่าหรือ วัวควาย....” นอกจากนี้ภายในชุมชนหมู่บ้านเองก็เกิดการขัดแย้งกันตามปกติ แต่ความขัดแย้งทั้งสองลักษณะสามารถ จัดการให้ไม่รุนแรงโดย “บุคคลพอได้” ดังที่กล่าวไว้แล้ว ในการประนีประนอม ไพโรจน์ (2-17) ได้อธิบายว่า “....อดีตจะมี ผู้นำเข้ามาทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ซึ่งผู้นำที่จะมาทำหน้าที่นี้ได้จะต้องเป็นผู้ที่สมาชิกในหย่อมบ้านทุก คนเชื่อฟังและเกรงอกเกรงใจ และคำตัดสินของผู้นำจะถือเป็นที่สุด โดยส่วนใหญ่มักเป็นผู้นำตามธรรมชาติ”

ส่วนการขัดแย้ง และความรุนแรงทางสังคมในช่วงหลัง พ.ศ.2530 พบว่าความขัดแย้งทางสังคมเพิ่มขึ้น จากเหตุปัจจัยใหม่ คือ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ โดยกระบวนการผลิตมีความขัดกัน และเป้าหมายขัดแย้งกัน พบมากในช่วง หลัง พ.ศ.2531 เพราะอาชีพนาข้าวกับนาถั่ว แม้หลายครั้งในการการประชุมอาจจะบอกว่าไม่เคยมีเหตุความขัดแย้งที่ ต้องแจ้งความ หรือถึงโรงถึงศาล¹⁵⁹ (ดูการอธิบายในหัวข้อความขัดแย้งด้านทรัพยากร)

จะว่าไปแล้ว ความขัดแย้งทางสังคม มาจากความขัดแย้งจากศักดิ์ศรี สู่อำนาจขัดแย้งเพื่อบำบัด ความต้องการ สู่อำนาจขัดแย้งเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร

ทรัพยากร

การตั้งถิ่นฐาน

การตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง พบว่าเป็นไปตามธรรมชาติกำหนด นิรนาท (2-4) กล่าวถึงการตั้งถิ่นฐาน ที่มีการใช้สายน้ำเป็นหลัก คือ แม่น้ำ หรือคลองใหญ่ คลอง บาง ที่ทางราชการเรียกในปัจจุบันว่าเป็นคลองสาขาของลุ่มน้ำ ปากพนังที่มีกว่า 119 สาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวจีนจะยึดสายน้ำเป็นสำคัญ เพราะอื้อต่อการพาณิชย์ (นิรนาท 2-4 , ภัทรวรรณ.2-5 , 3-17) ซึ่งพบว่าการรวมกลุ่มเป็นชุมชนชาวจีนจะต้องอยู่ทั่วไป ที่เป็นชุมชนบ้านเรือนจำนวนมากที่อยู่ริมน้ำ ซึ่งภัทรวรรณ (3-17) ให้ความเห็นว่าคนจีนจะตั้งถิ่นฐานแล้วสร้างตลาดขึ้นมาเป็นศูนย์กลางการค้าเล็กๆ รับซื้อ ขาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งรับซื้อข้าวจากชาวนาส่งไปยังปากพนัง ซึ่งเป็นตลาดขนาดใหญ่กว่า นิรนาท (2-3) อธิบายว่า สังคมผู้คนลุ่มน้ำปากพนังถูกตีค่า ตีตราว่าเป็น “ชาวนอก” หมายถึง คนที่ตั้งหลักแหล่งทำนาตามที่ราบริมทะเลฝั่ง ตะวันออกของตัวเมือง และกลุ่มชาวประมงในบริเวณดังกล่าวทั้งการประมงน้ำจืดและการประมงน้ำเค็ม ส่วนไพโรจน์ (2-

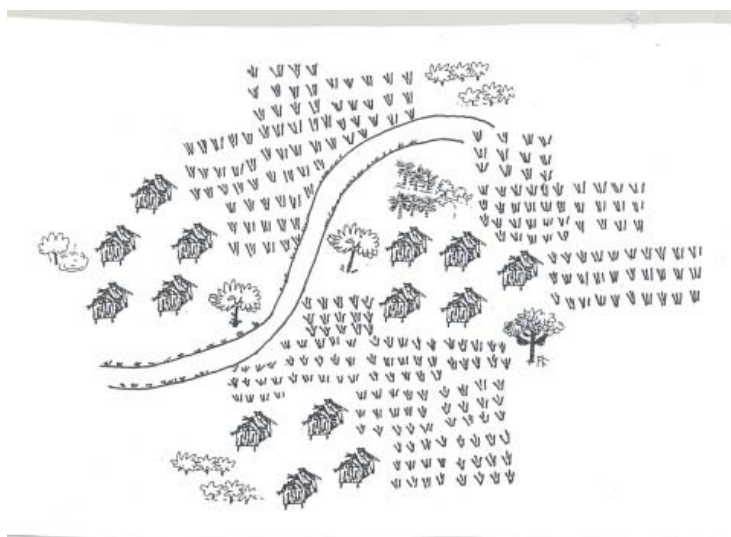
¹⁵⁷ การประชุมกลุ่มย่อยโรงเรียนมัธยมศึกษาเขาพังไกร วันที่ มีนาคม 2549. อ้างแล้ว

¹⁵⁸ การประชุมกลุ่มย่อยโรงเรียนบ้านขึ้นาก วันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2549.อ้างแล้ว

¹⁵⁹ ผู้วิจัยได้เข้าร่วมในการประชุมหลายครั้ง พบว่าประชาชนจำนวนหนึ่งจะกล่าวถึงประเด็นที่ว่าอาชีพการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ กับนาข้าว ไม่เคย เป็นอาชีพที่ขัดแย้งกันเสมอๆ โดยให้เหตุผลว่าไม่มีการแจ้งความ ไม่มีคดีความที่สถานีตำรวจ หรือศาลเลย

1) อธิบายการตั้งถิ่นฐานชุมชนในยุคชีวิตชาวบ้านนา ตั้งอยู่ใกล้นา ใกล้คลอง หันหน้าบ้านลงสู่คลอง ข้างหลังบ้านอาจจะเป็นนา หรือเป็นป่า เช่นเดียวกับงานสุนทรภรณ์ (2-3 และ 2-28) ที่กล่าวเหมือนไพโรจน์ฯ ที่ว่า ตั้งถิ่นฐานใกล้คลอง ที่มีวัดอยู่ด้วยตั้งบ้านเรือนหันหน้าลงคลอง หลังบ้านเป็นนาข้าว ซึ่งสุนทรภรณ์ฯ บอกว่า หย่อมบ้าน มักจะตั้งใกล้แหล่งอื่นๆ ดังที่ว่า “แคบอ แคท่า แคนา แควัด”¹⁶⁰ นั้นหมายถึงการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน ที่อยู่ใกล้กับแหล่งการผลิต แหล่งน้ำ และศูนย์รวมจิตใจ และการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนจีน จะเป็นการตั้งริมน้ำที่สะดวกในการเดินทางไปขาย ซื้อสินค้า สมใจฯ (2-2) กล่าวไว้ว่า “แรกยุคของการตั้งถิ่นฐาน การตั้งถิ่นฐานมักพิจารณาการเข้าถึงในการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลัก นิยมตั้งถิ่นฐาน บ้านเรือนบริเวณริมคลอง มีการก่อสร้างบ้านเรือนรูปแบบลักษณะหย่อมบ้าน (Cluster Settlement) เป็นการตัดสินใจสร้างที่อยู่อาศัยที่อิงกับสภาพทางภูมิศาสตร์ ตามความต้องการใช้ประโยชน์จากสภาพภูมิศาสตร์ และมีพฤติกรรมทางสังคมแบบรวมกลุ่มบ้านเรือนเป็น หย่อมบ้าน คือ ครัวเรือนที่กระจุกตัวรวมกันขนาดเล็ก มีขนาดไม่ใหญ่พอที่จะเป็นหมู่บ้าน และจากกลุ่มเล็ก ก็ได้ขยายกลายเป็นกลุ่มใหญ่มากขึ้นตามอัตราการเพิ่มขึ้นของประชากร การแบ่งหย่อมบ้านจึงสอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์ เช่น พื้นที่มีแหล่งน้ำ นาข้าวล้อมรอบ หรือมีทางสาธารณะ (หมอน) ล้อมรอบ”¹⁶¹

แผนภูมิที่ 9 ลักษณะของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในอดีต

ที่มา : สมใจ พิมล : 2-2

ดังนั้น การตั้งถิ่นฐานของชุมชน คือการตั้ง “หย่อมบ้าน”¹⁶² สำหรับภทวรรณ (2-5) กล่าวถึง การตั้งถิ่นฐานในพรุ เรียกว่า “พังการ”¹⁶³ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ยังคงกล่าวว่าเป็นหย่อมบ้านในพรุ การตั้งถิ่นฐานหย่อมบ้านและพังการก็มีนิเวศเป็นตัวกำหนด คือ สาย “น้ำ” จึงสำคัญมากในการตั้งถิ่นฐานของชุมชน เช่นนี้ทำให้ชุมชนริมน้ำจึงเป็นแหล่งความเจริญ และเป็นเหมือนชุมชนที่ดึงดูดสินค้า คน หรือทรัพยากรมาจากชุมชนรายรอบ สำหรับงานของสมใจฯ ๔ ดีความว่า “การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คน และการตั้งชื่อที่ตั้งของหย่อมบ้านนั้น มีที่มาจากฐานทรัพยากร ซึ่งแสดงถึงความผูกพันและการให้

¹⁶⁰ สุนทรภรณ์ฯ .2-3

¹⁶¹ สมใจฯ .2-2

¹⁶² นิรนาท . 2-5 และ 2-6 , ไพโรจน์ .2-1 , สมใจฯ .2-2 , สุนทรภรณ์ .2-3 และ 2-28 , ภทวรรณ 2-11 ,

¹⁶³ การตั้งชุมชนยุคแรก ๆ ตั้งบริเวณเนินพังการ พังการ คือ หย่อมบ้านที่มีลักษณะราบในปากพรุ น้ำท่วมไม่ ใน ภทวรรณ 2-11 ,

ความสำคัญกับทรัพยากรธรรมชาติ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญและความจำเป็นในการพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในอดีต¹⁶⁴

พื้นที่บริเวณนี้ผู้คนมีอาชีพทำนาเป็นหลัก มาตั้งแต่ช่วงเริ่มของการตั้งถิ่นฐานสัมพันธ์กับลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ จะเห็นเป็นทุ่งนาข้าวกว้างใหญ่ไพศาล เมื่อถึงฤดูกาลน้ำหลากหรือช่วงฤดูฝน มีน้ำท่วมขัง หากมองจากที่สูง มีลักษณะคล้ายกลุ่มทะเลสาบขนาดใหญ่ หลายๆ แห่ง อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน ชาวนาทำนาปลูกข้าวด้วยการหว่านข้าว พบว่ามีต้นข้าวมากมายสุดลูกหูลูกตา บ่งบอกถึงความเจริญของต้นกล้า เมื่อข้าวต้นอ่อนเจริญเติบโตขึ้นจะมองเห็นเป็นลักษณะคล้ายทุ่งหญ้าสีเขียวกว้างใหญ่ไพศาล และเมื่อถึงฤดูกาลที่ข้าวออกรวงและสุกพร้อมที่จะเก็บเกี่ยว จะเห็นเป็นท้องทุ่งสีเหลืองทองกว้างใหญ่ไพศาลที่แทรกด้วย บ้านเรือนชาวนา คลองสาขามากมาย และ ต้นไม้อื่นแซมบ้างประปราย เช่น ต้นลาน ตามคันนา ต้นไม้ตามริมคลอง เช่น ต้นจาก จากภาพดังกล่าวแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองในการทำนาของชุมชนบริเวณนี้¹⁶⁵

อย่างไรก็ตาม ภาพของการตั้งถิ่นฐานดังกล่าวนี้ ได้หมดสภาพไป เมื่อมีการพัฒนาชนบท ความสำคัญของน้ำและทางน้ำหมดไปด้วย น้ำถูกทำให้เป็นปัจจัยการผลิตอย่างเดียว การสัญจรหรือคมนาคมทางน้ำหมดความสำคัญลง ภาพลักษณ์ของสมัยใหม่ จึงเป็นเพียงภาพของอดีตหลังจากรัฐไทยมีนโยบายเงินผันจ้างเกษตรกรขุดถนนในฤดูแล้งตามนโยบายของรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ เมื่อ พ.ศ. 2518 มีการขุดถนนเป็นโครงข่ายเส้นทางทางบกเชื่อมต่อหอยมบ้านต่างๆ และสามารถเชื่อมต่อทางหลวงแผ่นดิน พร้อมๆกับการปรับปรุงถนนให้พัฒนามากขึ้น ทำให้ประชาชนย้ายครัวเรือนจากริมน้ำแฉกเช่นที่กล่าวแล้วมาเป็นบ้านตามแนวถนนโครงข่ายดังกล่าว ด้วยวัสดุใหม่ๆ ในทศวรรษ 2520

วัฒนธรรม ความเชื่อ การสร้างและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมกัน

ความรู้และ/หรือภูมิปัญญาทางด้านทรัพยากรนั้น ในของการจัดการทรัพยากรเพื่อใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพนั้น พบว่าไม่แตกต่างกัน ภัทรวรรณ (3-12) กล่าวถึง ชาวนาได้พยายามปรับการใช้ประโยชน์น้ำเป็นการเฉพาะเพื่อเพาะปลูกของชุมชนหัวไทรมักจะประสบปัญหาขาดแคลนน้ำไว้ทำการเกษตรในฤดูแล้ง และฝนจะตกมากในช่วงเดือน พฤศจิกายน – ธันวาคมของทุกปีน้ำท่วมก็จะท่วมเต็มไปทั่วบริเวณทุ่ง หลังจากนั้นแล้วน้ำก็จะลดแล้วไหลลงคลองจนหมดทันที ดังนั้นช่วงปลายฤดูน้ำท่วมคือ ประมาณเดือน มกราคม - กุมภาพันธ์ ชาวบ้านจึงหาทางแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยการทำ “ทำนบกั้นน้ำ” ไว้ใช้ในฤดูแล้ง เป็นการชักชวนกันทำด้วยความสมัครใจโดยหาดินมาถมกันสายน้ำไว้ ตัวอย่างเช่น บริเวณลำมาบหัวลำภู - ท่าเสา จะมีน้ำขังเฉพาะฤดูน้ำเท่านั้น ชาวบ้านแก้ปัญหาโดยทำนบต่างๆ คือ ทำนบทะเลม้ง ทำนบบ้านท่าเสา ทำนบบ้านหูนบ แท้จริงแล้วในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีวัฒนธรรม ความเชื่อเกี่ยวกับทรัพยากรร่วมกัน เป็นการเฉพาะของพื้นที่แห่งนี้ คือ การ “ขุดสระน้ำ” ของชุมชน มีการสร้างและใช้ทรัพยากรเพื่อเป็นทรัพยากรสาธารณะใช้ร่วมกันในชุมชน ในช่วงหลัง 2440 จะเกิดกระบวนการทางสังคมเพื่อความสมบูรณ์ในการดำรงอยู่ของชุมชนหมู่บ้าน เช่น การสร้างแหล่งเก็บน้ำของชุมชนในรูปแบบ “สระน้ำของชุมชน” งานของภัทรวรรณ (3-7) ได้ชี้ให้เห็นชุมชนสร้างสระน้ำไว้ใช้เช่นเดียวกับงานของสุนทราภรณ์ จันทภาโส¹⁶⁶ ได้กล่าวถึงชุมชนในเขตลุ่มน้ำคลองท่าพระยา ชนابนาค บ้านเพิง ปากแพรก ว่ามีการสร้างสระน้ำใช้เป็นสาธารณะสมบัติ และสร้างกฎเกณฑ์เพื่อเสริมสร้างคุณค่าของสระน้ำให้มีพลังทางศีลธรรมเพื่อให้ผู้คนในอดีตปฏิบัติไปพร้อมๆกับการใช้น้ำ คือ

¹⁶⁴ สมใจ .2-3

¹⁶⁵ สมใจ .2-4

¹⁶⁶ สุนทราภรณ์ จันทภาโส.2550. 2-8 ถึง 2-10

1. **สระโพธิ์** ตั้งอยู่ หมู่ที่ 9 ต.ท่าพญา บริเวณคลองฝั่งตะวันตกของคลองท่าพญา มีขนาดโดยประมาณ กว้าง 20 เมตร ยาว 20 เมตร ลึก 1.5 ถึง 2 เมตร ชุดมานานกว่า 100 ปี เดิมชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากสระแห่งนี้เป็นอย่างมาก¹⁶⁷

2. **สระโหนด** ตั้งอยู่หมู่ที่ 9 ต.ท่าพญา มีขนาด โดยประมาณ 30 เมตร ยาว 30 เมตร ลึกประมาณ 1.5 ถึง 2 เมตร ตามประวัติสมัยโบราณ ที่ได้ชื่อว่า สระโหนด ได้มีชาวบ้านซึ่งได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานที่สระ ซึ่งมีบ้านเรือนอยู่กันเป็นกลุ่ม เดิมทีบริเวณพื้นที่ตรงนี้มีต้นตาลโหนดอยู่รอบ ๆ สระและหลังจากนั้นต่อมา ทางชาวบ้านได้จัดทำพิธีทางศาสนา เพื่อฉลองสระโหนดตลอดมา

3. **สระโค** (สระคลองบางโค) ตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 9 ต.ท่าพญา ตั้งอยู่ในวัดสระ

4. **สระในวัด** ตั้งอยู่หมู่ที่ 9 ต.ท่าพญา อยู่ภายในบริเวณวัดสระ มีขนาด กว้าง 20 เมตร ยาว 20 เมตร ลึก 1.5 ถึง 2 เมตร

5. **สระवास**¹⁶⁸ ตั้งอยู่หมู่ที่ 3 ต.ท่าพญา มีขนาด กว้าง 20 เมตร ยาว 20 เมตร ลึก 1.5-2 เมตร มีการขุดพบ “บ๊อบ” สระवास ตามที่สืบประวัติเล่าต่อกันมาของสระवासลูกนี้ เมื่อสมัยโบราณ คือชาวบ้านไม่ค่อยมีน้ำใช้กัน ก็มีพระสงฆ์เจ้าอาวาสของวัดแจ้ง ได้ตั้งฆ้องร้องป่าวให้ชาวบ้านมาประชุมกันว่าจะขุดสระ เพื่อประชุมตกลงกันเรียบร้อย จึงได้ทำพิธีขุดสระในนี้¹⁶⁹

6. **สระทวด** ตั้งอยู่หมู่ที่ 5 ต.ท่าพญา มีขนาด กว้าง 30 เมตร ยาว 30 เมตร ลึก 1.5-2 เมตร

7. **สระบ้านแสม** ตั้งอยู่หมู่ที่ 8 ต.ท่าพญา มีขนาด กว้าง 30 เมตร ยาว 30 เมตร ลึก 1.5-2 เมตร

8. **สระบ้านถนน** ตั้งอยู่ที่ 4 ต.ท่าพญา มีขนาดโดยประมาณ กว้าง 15 เมตร ยาว 15 เมตร

9. **สระสมภารสังกฤต** ตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 1 บ้างบางแรด ตำบลบ้านเพิง สระสมภารสังกฤตขุดขึ้นมานานแล้วหลายชั่วคน ซึ่งผู้นำในการขุดคาดว่า จะเป็น ตาสังกฤต จึงได้ตั้งชื่อว่าสระสมภารกฤต

10. **สระหลวงแก้ว** ตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 6 ตำบลบ้านเพิง ผู้นำชาวบ้านขุดคือ พระบวชอยู่ที่วัดหอยกัน ชื่อหลวงแก้ว (สุขเมฆ) เป็นผู้นำชาวบ้านขุด เมื่อประมาณ พ.ศ.2485 ขุดเสร็จได้นำชาวบ้านสวดและฉลองสระ

11. **สระยายทองหล่อ** ตั้งอยู่หมู่ที่ 7 บ้านท่าพญา ตำบลบ้านเพิง

12. **สระบ้านตึก** เป็นสระประจำหมู่บ้านหมู่ที่ 2 ต.ปากแพรก อ.ปากพนัง ตั้งอยู่ในที่สาธารณะ เดิมเป็นเส้นทางที่ใช้ลากพระจากวัดขนานนาไปยังวัดปากแพรก มีการขุดมาแล้วประมาณ 100 – 110 ปี

13. **สระบ้านดิน**¹⁷⁰ “สระบ้านดิน” หรือชื่อเดิมเรียกว่า “สระดิน” คนรุ่นหลังๆ เรียกว่า “สระครุฑวน” ซึ่งเป็นครูใหญ่ โรงเรียนวัดขนานนา สระบ้านดิน มีขนาด กว้างยาวโดยรวมประมาณ 500 เมตร

ในอดีตนั้นสาธารณะสมบัติ หลังจากมีการสร้างแล้วเสร็จก็พยายามสร้างกลยุทธ์เพื่อกำกับการใช้สาธารณสมบัติ โดยเฉพาะทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นด้วย เช่น ในการใช้น้ำด้วยสร้างกฎระเบียบ และสร้างนิทาน เรื่องเล่าเพื่อให้เกิดความเชื่อร่วมกันกำกับการใช้น้ำ เช่น มีเพลงกล่อมเด็ก เพลงร้องเรือ การใช้สระน้ำสระยายทองหล่อ ไว้ว่า

“.....ฮาเฮ้อ... ขุดบ่อไว้ท่าพระ ขุดบ่อไว้ท่าฝน ร้อยช่างฟืนหามล ทำให้ปากคนเขานินทา ป่าเถียดนุ้ยคนปากร้อย รักหมายไว้แค่ปากสระ หุ่กเหมือนลากพระ ปากสระยายทองหล่อเฮ้อ...”

หรือสร้างเป็นกฎระเบียบของชุมชนในการใช้ทรัพยากร เช่น สระน้ำ

1. ห้ามอาบน้ำไหลลงในสระ

¹⁶⁷ ในปัจจุบันสระโพธิ์แห่งนี้มีลักษณะเป็นสระที่ค่อนข้างสมบูรณ์ ยังคงใช้ประโยชน์ได้บ้าง เพราะด้วยเหตุว่า ในปัจจุบันมีน้ำประปาใช้ในหมู่บ้าน หรือไม่มีน้ำบาดาลใช้ ทำให้ความสำคัญของสระแห่งนี้ลดความสำคัญลง ใน สุนทรภรณ์ จันทภาโส.2550. 2-8 ถึง 2-10

¹⁶⁸ วาส หมายถึง ที่นั่งปรัวสของพระสงฆ์ ใน สุนทรภรณ์ จันทภาโส.2550. 2-8 ถึง 2-10

¹⁶⁹ เจ้าอาวาสได้จัดทำพิธีกรรมทางศาสนา ได้ใช้สถานที่ของสระลูกนี้เป็นที่ลงโทษของพระภิกษุที่มีความผิดอาบัติทางวินัย ต้องมานั่งกรรมจิตวิญญ์หรือปรัวส ชาวบ้านจึงเรียกกันติดปากและตั้งชื่อว่า “สระवास” ใน สุนทรภรณ์ จันทภาโส.2550. 2-8 ถึง 2-10

¹⁷⁰ คำว่า “บ้านดิน” หมายถึง หมู่บ้านที่อยู่ทางทิศเหนือของวัดขนานนา ใน สุนทรภรณ์ จันทภาโส.2550. 2-8 ถึง 2-10

2. ห้ามลงไปเล่นในสระเด็ดขาด ใครลงไปเล่นจะเป็นกลากเกลื้อนหรือไม่ก็จะคันและเปื่อยตามตัว และจะถือว่าเป็นบาปมากหากใครลงไปเล่นน้ำในสระ
3. ห้ามถอนดอกบัว ใครถอนจะถือว่าเป็นบาป
4. หากต้องการใช้น้ำให้ใช้ภาชนะไปตัก
5. ห้ามจับสัตว์น้ำในสระมากิน¹⁷¹

หรือการสาปแช่งให้กลายเป็นกฎเพื่อการปฏิบัติของสมาชิกในชุมชน เช่น “หากผิดกฎจะเป็นชักลาก เป็นโรคเรื้อน จะเกิดอุบัติเหตุร้ายๆ ในครอบครัว” นอกจากนี้ ก็จะมีการใช้งานประเพณีเป็นการเฉลิมฉลอง เช่น การฉลองสระน้ำ โดยที่ในพื้นที่บ้านเพิง ท่าพญา ปากแพรกจะมีการจัดงานฉลองสระจะจัดในช่วง “ห้วงสา” (ช่วงฤดูเข้าพรรษา) ในเดือน 8 หรือเดือน 9 เท่านั้น

1. นำพระจำนวน 9 รูปขึ้นไป (หากไม่พอก็จะขอพระจากวัดขนานนาก) เข้ามาร่วมด้วย หรือจากวัดปากแพรกเพิ่มเติม
2. มีการสวดมนต์ ทำพิธีกรรมทางศาสนา เมื่อสวดเสร็จก็จะมีการพรหมน้ำมนต์ เพื่อให้พรแก่ชาวบ้านที่มาเข้าร่วม
3. ชาวบ้านที่มากจะนำของมา 2 สิ่ง คือ ปิ่นโตนำมาถวายพระ และธงซึ่งทำด้วยผ้าเป็นรูปสามเหลี่ยมเล็กๆ เพื่อมาผูกติดกับกิ่งไผ่ที่ชาวบ้านจัดเตรียมไว้ โดยให้นอนตะแคงลงก่อน เมื่อชาวบ้านมากจะมาผูกคนละ 1 ผืน เมื่อทุกคนผูกเสร็จก็จะยกกิ่งไผ่นั้นขึ้นแล้วปักไว้แถวๆ ขอบสระหากจะนับจำนวนคนที่มากจะนับจากผืนธง ธง 300 ผืน ก็จะหมายถึงคนมาเข้าร่วม 300 คน
4. การตัดไม้ไผ่จะใช้ไม้ไผ่บ้านทั้งลำ โดยที่กิ่งของไม้ไผ่นั้นไม่มีการเหลาออก แล้วให้ชาวบ้านที่เข้าร่วมร่วมกันผูกธงคนละ 1 ผืน ซึ่งธงนั้นชาวบ้านได้จัดเตรียมมาจากบ้านของตนเอง
5. เมื่อผูกผ้า (ธงเสร็จ) ให้ปักไว้หน้าปะรำพิธี ปักไว้จนชาวล้มลงไปเอง
6. การทำพิธีจะหลีกเลี่ยงไม่ให้ตรงกับวันพระ เพราะในวันพระเจตนาให้พระได้จำพรรษา¹⁷²

นอกจากมีการสร้างสระน้ำเพื่อการใช้แล้วชุมชนจะมีการผลิตจารีตหรือกฎระเบียบของชุมชนสำหรับการใช้สระน้ำให้สมาชิกได้ปฏิบัติ เช่น มีการแบ่งประเภทของสระน้ำออกเป็นสระน้ำเพื่อการอาบ กับ สระน้ำเพื่อการดื่ม แยกออกจากกันอย่างสิ้นเชิง โดยที่มีการใช้จารีตของชุมชนนี้มีความเคร่งครัดมาก และมีความพยายามผลิตซ้ำประเพณีการเฉลิมฉลองสระน้ำของสมาชิกชุมชน เพื่อการแสดงออกให้เห็นถึงความเคารพทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้ยังเป็นการผลิตซ้ำอุดมการณ์ (Ideology reproduction) ของความเป็นชุมชนโดยมีการแสดงให้เห็นถึงการมีและการใช้ทรัพย์สินของชุมชนร่วมกัน “กินน้ำร่วมสระ (บ่อน้ำ) เดียวกัน” และแสดงให้เห็นถึงความเป็นชุมชนเดียวกันผ่านการใช้น้ำจากสระของบ้าน

นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้นำทรัพยากรมาสร้างสาธารณะสมบัติเพื่อใช้ร่วมกันในลักษณะอื่นๆ เช่น หมอนทางเดิน¹⁷³ ขุดถนน การขุดคลอง ที่สำหรับปักวัวควายในฤดูน้ำหลาก เป็นต้น ภัทรวรรณ (3-6) กล่าวถึงการผู้คนได้ช่วยกันสร้างถนน สายหัวไทร – เขาพระบาท (ทรายขาว) การขุดคลอง เช่นสาย ตลาดดอน – เขาพังไกร – หัวไทร ซึ่งต้องช่วยกันขุดเพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกัน นอกจากนี้ ตัวอย่างที่ภัทรวรรณ (3-25) ยกตัวอย่างถึงการรวมกลุ่มทางสังคมขึ้นเป็นกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการที่ชาวนาทุกครัวเรือนเลี้ยงวัวควายไว้ใช้งานและมีการจัดทำ “คอกรวม” โดยใช้ที่สาธารณะของแต่ละหมู่บ้าน สมัยก่อนชาวบ้านเรียกที่สาธารณะว่า “ที่หลวง” จุดประสงค์เพื่อแก้ปัญหาวัวควายไม่มีที่อยู่เวลาน้ำท่วม และเพื่อป้องกันโจรมาขโมยวัวควาย¹⁷⁴

จะว่าไปแล้ว หากพิจารณาในมิติการใช้ทรัพยากรในฐานะของการเป็นทรัพย์สินส่วนร่วมแล้ว พบว่าพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีปรากฏการณ์การสร้างทรัพย์สินส่วนร่วมในลักษณะสระน้ำ และนบกันน้ำ ทางสาธารณะ ได้กลายเป็นทรัพย์สิน

¹⁷¹ สุนทรภรณ์ จันทภาโส (2-8 และ 2-9)

¹⁷² สุนทรภรณ์ จันทภาโส (2-8 และ 2-9)

¹⁷³ ทางสาธารณะ หรือหมอน พบในงานของสมใจ (2-2)

¹⁷⁴ ภัทรวรรณ (3-25)

ร่วมกันของชุมชนที่สมาชิกร่วมกันสร้างขึ้นมาร่วมกันอยู่ทั่วไป เพราะเกือบทุกชุมชนมีสระน้ำประจำบ้าน และนกน้ำน้ำเพื่อการใช้ร่วมกัน เป็นทรัพย์สินของชุมชน ที่เคยมีบทบาท

ทรัพยากรกับความมั่งคั่งและความสมบูรณ์ในลุ่มน้ำปากพนัง

จากการสังเคราะห์พบว่าการแสดงความมั่งคั่ง และความสมบูรณ์ของทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในยุคอดีต ทั้งมิติหรือมุมมองๆ คือ ทรัพยากรกับการตั้งถิ่นฐานหรือตั้งบ้านเรือนและลักษณะการก่อสร้างบ้านเรือน ประเภทของทรัพยากร ปริมาณและคุณภาพของทรัพยากรที่ส่งผลต่อวิถีชีวิต เช่น ภูมิปัญญาในประเด็นกระบวนการจัดการทรัพยากรให้สัมพันธ์กับวิถีของชุมชนท้องถิ่น ความสัมพันธ์ของผู้นระหว่างกลุ่ม การใช้ทรัพยากรที่พอเพียงและเหมาะสมโดยมีกฎระเบียบทางสังคมมองผ่าน ความเชื่อต่างๆ ที่ถือว่าการจัดระเบียบทางสังคมในการใช้ทรัพยากรหรือเป็นการสร้างกุศโลบายการใช้ทรัพยากร ซึ่งเป็นระบบความคิดความเชื่อหรือการคุณค่าของชุมชนต่อทรัพยากรและเป็นการสร้างอุดมการณ์

งานของนิรนาทฯ (2-19) กล่าวถึงความสมบูรณ์และความมั่งคั่งของทรัพยากรในยุคแรกว่า “...อาหารในสมัยก่อนน้ำมันก็ทำมาจากน้ำมะพร้าว โดยการเคี้ยวน้ำมะพร้าวแล้วนำมาหั่นแล้วเอาไปตาก จากนั้นเมื่อแห้ง ก็จะนำมาเคี้ยวก็จะได้น้ำมันไว้ทำอาหาร....ในสมัยรุ่นพ่อรุ่นแม่ถ้าจะทำอาหารนำคั้นเบ็ดโยนลงไปทะเลไม่นานก็ได้ปลามาแกง เมื่อสมัยก่อนปลาเยอะมาก.....เมื่อก่อน.....กุ้ง ปลา มากลงไปเรือกุ้งก็กระโดดแล้ว เมื่อก่อนเมื่อน้ำแห้งลงไปจับปลาดุก ปลา กาด ได้มาเป็นพวง ๆ.....ตอนน้ำขึ้นแมงดาทะเลมาอยู่ใต้ถุน....” หรือ (นิรนาทฯ, 2-21) “....ประมงน้ำเค็มเป็นการประมงที่ไล่ชายฝั่งทะเล ส่วนใหญ่ทำเป็นอาชีพ ตอนที่เราไปประมงอยู่นั้น สัตว์น้ำที่จับได้ก็จะเป็นกุ้ง มีกุ้งหางแดง กุ้งแม่น้ำ ปลากรด แต่แรกได้มาก ปลูกได้ ใต้ปูดำ และการประมงพื้นบ้านซึ่งเป็นการประมงน้ำกร่อยที่นิยมทำกันตามแม่น้ำ ลำคลอง ห้วย หนอง คลอง บึง ส่วนใหญ่ทำเพื่อการบริโภค....เวลาเราทำไม่ต้องออกไปนอกเลหาเอาตรงนี้ ปลามันมาก คนอยู่ที่นั่นถ้าหาปลาไม่ได้ก็อยู่ไม่ได้เพราะปลูกไม่ได้เพราะดินเปรี้ยว ป่าละเมาะสัตว์น้ำป่าชายเลนมีความอุดมสมบูรณ์มาก สามารถที่จะจับด้วยมือเปล่าได้ เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา แหลมทะเลมุกหอยมีขายเลนที่อุดมสมบูรณ์ จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้ กุ้ง หอย ปู และปลา ชุกชุมมาก สามารถจับปลาในสมัยก่อนจะใช้มือจับปลา ส่วนช่วงแรกๆ ในยุคแห่งความอับจนทุกข์เข็ญ พ.ศ.2504 ซึ่งนิรนาทฯ (3-4) กล่าวถึงปรากฏการณ์ที่สามารถอธิบายว่ายังมีความสมบูรณ์และมั่งคั่งของทรัพยากร ว่า “.....ยุคนี้จะเริ่มเปลี่ยนแปลงไปอาจส่งผลต่อการผลิตสินค้าเกษตรกรรม แต่สำหรับการประมงพื้นบ้าน ยุคนี้ยังเป็นยุคที่เริ่มมีความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งสัตว์น้ำ ซึ่งเป็นผลมาจากการลดการสัญจรทางน้ำลง ส่งผลให้น้ำ ลำคลอง เริ่มไม่มีปัจจัยภายนอกมารบกวน ยุคนี้มีพันธุ์ปลาชนิดต่างๆ มากมาย เช่น ปลาช่อน ปลาดุก ปลาหมอ ปลาสลัด ปลาโอ กุ้ง ปลาหมอ ปลากะตัง การจับสัตว์น้ำจะสามารถจับได้ในบริเวณหนองหน้าบ้าน นอกจากนี้ชาวบ้านยังเล่าว่า ในคลองบางหนากมีจะเข้ด้วยแต่ไม่ได้กินคน แต่คลองใหญ่มีจะเข้มาก แต่ก็หมดไปเรื่อย ๆ จนหมดไป ราว 40 ปีที่ผ่านมา สมัยนั้นมีการล่าจะเข้ด้วย แต่จากคำบอกเล่าของชาวบ้านในคลองบางลึก พบว่า ในคลองบางลึกเป็นลำคลองที่ขึ้นชื่อเรื่องมีจะเข้ในคลอง เพราะคลองมันลึก ก็เลยตั้งชื่อเป็นคลองบางลึก เขาก็ไม่รู้เอาจะเข้มาทำอะไร จะเข้จะกินคนด้วย ถ้ามีคนไปทำร้าย ปัจจุบันคลองตันขึ้น จะเข้มันก็น้ำไปอยู่อื่น ในหนองน้ำ พื้นที่รอบอ่าวในอดีตมีปลิงอยู่เป็นจำนวนมาก ในบริเวณ นา คลอง หนองน้ำ ปัจจุบันไม่พบ ชาวบ้านเล่าว่า เมื่อก่อนมีปลิงมาก แต่เมื่อเกิดพายุแฮเรียส ปลิงก็สูญพันธุ์” นอกจากนี้นิรนาทฯ (3-5) กล่าวถึงปรากฏการณ์ของชุมชนท้องถิ่นริมทะเลว่ารอบอ่าวปากพนังในยุคนี้ว่า “ กลุ่มมุสลิมภาคกลางที่ย้ายเข้ามาจับจองที่ดินในแสวงวิมาน พื้นที่ดินใหม่ที่เกิดจากการตื้นเขินของอ่าวปากนคร กลุ่มมุสลิมนี้เข้ามาพร้อม ๆ กับองค์ความรู้ในวิธีการเกษตรแบบภาคกลาง เป็นเกษตรแบบยกร่อง ซึ่งต้องอาศัยการพึ่งพาทรัพยากรน้ำอย่างเป็นระบบ พื้นที่รอบอ่าวจึงเป็นชุมชนใหม่ที่อายุไม่ถึง 100 ปี และมีระบบการจัดการน้ำเข้ามาใช้” นอกจากนี้ลักษณะทรัพยากรส่งผลต่อความสัมพันธ์ของผู้นระหว่างกลุ่ม และการสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยว่า “....เนื่องจากปากพนังเป็นพื้นที่ติดทะเล มีน้ำท่วมถึงในฤดูน้ำหลาก ภูมิปัญญาของการตั้งสร้างบ้านเรือนในสมัยก่อนที่ยกบ้านให้สูง มีใต้ถุนบ้าน บ่ง

บอกถึง ความมีน้ำใจ เครือข่าย การไปมาหาสู่ เยี่ยมเยือน ดังคำบอกเล่าที่ว่า บ้านหลังคาบ้านหย่า ยกใต้ถุนสูง เขาบอกว่า เป็นแบบที่สวยามมีการยกใต้ถุนสูง พอใครไปใครมาก็มานั่งกันเป็นที่พักผ่อนกัน (นิรนาทฯ,3-5)

งานของสมใจฯ (2-4 และ 2-6) คนตั้งถิ่นฐาน ลุงกระจำงเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการตั้งรกราก และการใช้ประโยชน์จำลาคลองว่า “คนที่มาตั้งรกรากนั้น ดูจากความอุดมสมบูรณ์ ตั้งบ้านเรือนอยู่นั้นริมคลองทั้งเพต้องอาศัยคลอง น้ำเป็นหลัก จอดเรือ ต้องใช้เรือเป็นพาหนะ มั่งเดินทางมั่ง หาปลา มั่งต้องมีน้ำแหละ มั่ง” และ “..จากลักษณะทางกายภาพของพื้นที่นั้น จะเห็นเป็นทุ่งนาข้าวกว้างใหญ่ไพศาล เมื่อถึงฤดูกาลน้ำหลากหรือช่วงฤดูฝน มีน้ำท่วมขัง หากมองจากที่สูง มีลักษณะคล้ายกลุ่มทะเลสาบขนาดใหญ่หลายๆแห่ง อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน ชาวนาทำนาปลูกข้าวด้วยการหว่านข้าว มี คลองสาขามากมาย และ ต้นไม้อื่นแซมบ้างประปราย เช่น ต้นลาน ตามคันนา ต้นไม้ตามริมคลอง เช่น ต้นจาก จากภาพดังกล่าวแสดงถึงการเจริญรุ่งเรืองของชุมชนบริเวณนี้ ท้องทุ่งที่กว้างใหญ่ไพศาลนั้นมีลำคลองสาขาย่อยมากมายที่ผูกพันกับชาวบ้านมาช้านาน ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากลำคลองมากมาย ไม่ว่าจะเป็นเส้นทางคมนาคม เส้นทางค้าขาย เดินทางไปทำธุระต่างๆ ตลอดจนการใช้จัดงานบุญต่างๆ คลองสายหลัก ในพื้นที่ได้แก่คลองบางไทร ตั้งอยู่ทางตะวันตกของแม่น้ำปากพนัง ประกอบด้วยคลองสาขา จำนวนมากซึ่งเป็นคลองสาขาที่เป็นแหล่งน้ำหล่อเลี้ยงชุมชนทั้งในการทำเกษตรกรรม วิถีทางสังคมและวัฒนธรรม ริมคลองทั้งสองฝั่งมีต้นจากขึ้นเป็นจำนวนมาก มีจระเข้ มาก มีคำเล่าว่า หากใครถูกจระเข้ลากไปในคลอง ต้องเอามือควักลูกตา แล้วจระเข้มันจะมาส่งที่เดิม..... คลองบางจาก หรือ คลองชะเมา มีท้องคลองเป็นโคลนจากทะเล ไปถึงหมู่บ้านบางจาก ประมาณ 5 กิโลเมตร เป็นน้ำเค็ม จากหมู่บ้านบางจากถึงคลองไม้เสียบ คลองสุขุมเป็นน้ำจืด เนื่องจากเป็นน้ำจืดที่ไหลมาจากคลองชะเมา” นอกจากนี้ (สมใจฯ,2-4) ได้เล่าบรรยากาศพื้นที่ป่าพรุ ซึ่งเป็นพื้นที่ใหญ่อีกพื้นที่หนึ่งในลุ่มน้ำแห่งนี้ว่า “...การไปตัดไม้เพื่อสร้างบ้านเรือนต้องเดินทางโดยใช้เรือ แล้วล่องแพมาตามลำน้ำ เช่น ล่องเรือจากบางไทรไปค้างคืนที่สะพานชะเมา (หัวพานเมา) 1 คืน ตอนเช้าก็ไปหาซื้อเสบียงอาหารที่จะไปเข้าป่า เช่น ข้าวสาร อาหารแห้ง และอุปกรณ์ที่จำเป็นเกี่ยวกับการหาอาหาร เช่น มีด เบ็ด เป็นต้น เมื่อไปถึงป่าก็ไปตั้งทับ (สร้างที่พัก) แล้วก็แยกย้ายกันไปหาไม้ตามที่ต้องการ เช่น ไม้เตย ไม้เคียน ไม้หრაหิน ไม้พังลา ไม้เม็ดซุน เมื่อได้ไม้ตามที่ต้องการแล้วก็ทำเป็นแพล่องมาตามลำน้ำ ซึ่งถือว่าเป็นการเคลื่อนย้ายไม้ซุง ปฏิบัติกันมาตั้งแต่อดีต เมื่อมาถึงบ้านก็เอาไม้เหล่านั้นมาสร้างเป็นบ้านบ้าง ทำไม้พื้นบ้าง ทำเรือบ้าง แล้วแต่ความเหมาะสม การไปป่าไปกันทุกปีเป็นประเพณี ถ้าต้องการไม้ไผ่ ไม้หมาก ก็จะไปคลองเสาธง ไปคลองเมา (คลองชะเมา) ไปย่านแดง ไปปางปี เป็นต้น การแปรรูปไม้เพื่อสร้างบ้าน มักใช้เลื่อยแปรรูปไม้ใช้เลื่อย ชนิดต่างๆ เรียกว่า เลื่อยเฉียง เลื่อยเถื่อ และเลื่อยซี่เนี้ยว

งานของไพโรจน์ฯ (2-19) กล่าวถึงความสมบูรณ์ของทรัพยากรกับการใช้และอาชีพที่เรียบง่าย ของยุควิถีชีวิตบ้านนาและเปรียบเทียบกับสมัยทุนนิยมว่า “สมัยก่อนทำนาอย่างเดียวก็นั่งอยู่ได้แล้ว เพราะสมัยก่อนมันอุดมสมบูรณ์ไปหลายอย่าง ไม่ต้องมีความรู้อะไรมากก็นั่งอยู่ได้ ให้มีแรง วิตน้ำเป็นก็หาปลาได้ ไม่เหมือนสมัยนี้ต้องสังเกตว่าตรงไหนที่มีปลา ตรงไหนไม่มีปลา สมัยก่อนไม่ต้องสังเกตมันมีทุกหลุม ถ้ามีโพงวิดปลาแล้ว ไปวิดมันก็ได้กินเท่านั้นแหละ” ทรัพยากรกับความเชื่อที่ว่า (ไพโรจน์,2-12)ความเชื่อที่ในสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ชาวบ้านในพื้นที่การเกิด เขาพระบาท ทำขนาและเสื่อหิง ในอดีตเชื่อว่าในผืนป่า ผืนพรมีสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ดูแลรักษาอยู่ โดยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ถูกพูดถึง คือ ตาอินแก้ว อินทอง ทวดเจ้ายา ทวดหัวเขา ท้ายเขา ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า เวลาเข้าไปตัดต้นไม้ในป่าหรือป่าพรุจะมีการเอ่ยขออนุญาตสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อน แม้แต่เวลาจะเอาวัวควายไปเลี้ยงในป่าพรุยังเอ่ยขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เฝ้าปกป้องรักษา สำหรับของแค้นส่วนใหญ่ แค้นด้วยใบกระท่อมกับน้ำฝน ในบางพื้นที่อาจจะมียาเส้นและใบจากด้วย ตาพลับ เียดแก้ว ชาวบ้านตำบลเขาพระบาท เล่าว่า “ความศักดิ์สิทธิ์ของ ตาอินแก้ว อินทอง ทวดเจ้ายา เป็นที่ประจักษ์ของชาวบ้านโดยทั่วไป ตาขาว ชาวคชกรรมราช ซึ่งเป็นญาติผู้ใหญ่ของแกล บนนานกับทวดเจ้ายา ตาอินแก้ว ตาอินทอง ในขณะที่ตามจับควายของตัวเองที่หลุดไปและตามจับไม่ได้ว่า ให้จับควายให้ได้แล้วจะแค้นด้วยหัวหมู ไม่นานก็จับได้ พอจับได้เรียบร้อยก็เอาควายไปผูกไว้กับต้นพลับพลา จากนั้นก็หยิบหัวหมู(ชิ้นส่วนของอุปกรณ์สำหรับไถนา) ขึ้นมาแล้วก็บอกว่า “นี่แหละหัวหมูเชียวท่านกินได้ กินหัวหมู” ทันใดนั้นควายของแกลก็พุ่งเข้ามาขวิด ควายขวิดเข้าที่วาน(ก้น) เลือดแกลไหลออกมาไม่หยุด ไม่เท่าไรก็ตาย”

งานของภัทรรณฯ (3-2 และ 3-3) กล่าวว่า “สมัยก่อนทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์ปีก ตลอดจนป่าไม้ชนิดต่างๆ ธรรมชาติมีความอุดมสมบูรณ์ผืนก็ตกตามฤดูกาล ต้นไม้มีหลายพันธุ์ชนิด เช่น ไม้เสม็ด ไม้

เดียว ไม้หว้าหิน ไม้พังกา ไม้แรก กระทอนซี่หมู และยังมีต้นปรี๊ดและต้นกกขึ้นสูง ต้นไม้ในเขตชุมชนหัวไทรบริเวณโซน ป่าพรุ มีไม้เสม็ด ไม้หว้าหิน ไม้เคียนหิน ไม้เตยง ไม้ไทร สัตว์น้ำในสมัยนั้นมีมากมาย สำหรับในป่าพรุนั้นมีน้ำขัง ตลอดทั้งปี มีพันธุ์ปลามากมาย เช่น ปลาตุก ปลาหมอ ปลาช่อน ปลาหลด ปลาหางแดง ปลาโตน ปลากระดี่ ปลาไหล ปลาหลด และปลาเล็กปลาน้อยอีกมากมาย รวมทั้งมีตะพาบน้ำ และเต่า ...ทะเลจะเห็นปลาหมึก ปู ปลาเวียนว่ายอยู่ริมทะเล.... ส่วนสัตว์น้ำจืดจำพวก ปลา ปู กุ้ง และ หอย มีมากมาย แม้แต่การหาด้วยวิธีง่าย ๆ เช่น การทำหลุมวิ่ง.... ในคลองอุดมสมบูรณ์มาก ชาวบ้านบางคนเล่าว่าสามารถจับกุ้งได้ขนาดเท่าข้อมือ สัตว์ปีก จะมีมากในฤดูเก็บเกี่ยวข้าว เช่น นกกระजิบ นกยาง นกน้ำ ชาวนาที่ไปเก็บเกี่ยวข้าวก็จะนำกับ (เครื่องมือตักนก) ไปด้วย วันหนึ่ง ๆ ก็จะได้นกมากมายเก็บไว้เป็นอาหารได้หลายมื้อ สำหรับที่ดอนและบริเวณเขาพังไกร มีสัตว์ปีกได้แก่กนกแร้ง นกยูง นกหว้า และมีสัตว์บกเช่น เสือ กวาง หมูเถื่อน (หมูป่า) สัตว์ป่า มีช้าง เสือ สิงห์ กระทิง กระบือ ค่าง นางอาย ชะมด สำหรับช้างนั้นหากินในป่าพรุ ซึ่งมีทั้งช้างตัวโต และช้างตัวเล็กขนาดความถิก สันนิฐานว่าน่าจะเป็นช้างแคว ช้างจะเดินทางไปมาระหว่างป่าทางด้านทิศตะวันตกของเขาพังไกรซึ่งเป็นป่าที่ทับกับบริเวณพื้นที่ทำนาและป่าปรี๊ด ซึ่งช้างจะข้ามไปมาในพื้นที่บางลากชาย บริเวณส่วนของบางลากชายส่วนนั้นลึกเรียกหอยมบ้านนั้นว่า “บ้านคลองช้างลึก” (อยู่ด้านทิศตะวันออกของบ้านดอน) สัตว์ต่าง ๆ มีความเป็นอยู่อย่างอิสระ จะมีการล่าบ้างก็เป็นประเภทสัตว์เล็ก ๆ เช่น หมูเถื่อน กวาง ส่วนช้างนั้นไม่มีการล่า หากมีการรบกวนทำลายต้นข้าว ชาวบ้านก็จะจุดคบไฟและเผาไล่ไม่ให้สัตว์ไปประทุกเกิดเสียงดัง ซึ่งช้างที่ออกมาทำลายข้าวจะออกมาหลังจากช่วงเย็นถึงกลางคืน และการขับไล่ดังกล่าวช้างจะไม่ได้รับอันตราย และไม่ปรากฏว่าช้างทำร้ายคน ระยะเวลาเมื่อมีผู้คนมากขึ้น สัตว์ป่าก็ค่อยหนีหายไปเรื่อย โดยเฉพาะช้างค่อย ๆ หายไปตามขนาดของป่าทอม ป่าเสม็ด ป่าเคียน ที่อยู่ทางทิศตะวันตกของบ้าน การจับสัตว์ป่ามาเลี้ยงก็มีแต่การจับนกเขามาเลี้ยง สัตว์อื่น ๆ ไม่ปรากฏว่ามีการจับมาเลี้ยงหรือซื้อขาย ส่วนสัตว์น้ำจำพวกปลาชาวบ้านจะไปหาในช่วงหน้าแล้ง เมื่อน้ำแห้ง ปลาติดปลัก ชาวบ้านก็ไปเลือกจับเฉพาะตัวโต ๆ สำหรับจะเข้ก็มีบ้างในลำคลอง แต่ก็ไม่ได้ทำอันตรายอะไร ความเป็นอยู่ของสัตว์ในสมัยก่อนนั้นเป็นการถ่วงดุลกับธรรมชาติ มีฝนตกตามฤดูกาล มีน้ำสมบูรณ์ จากทรัพยากรธรรมชาติที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นว่าตำบลหัวไทร มีทรัพยากรตามธรรมชาติมากมายทีเดียว เปรียบเหมือนอู่ข้าวอู่น้ำของชาวหัวไทร ระบบเชิงนิเวศในนาข้าวสมัยก่อนนั้นมีสภาพดีมาก น้ำในนาเริ่มมีตั้งแต่ฝนเริ่มตกหนักปลายเดือนตุลาคมหรือเดือนพฤศจิกายนเป็นต้นไป ลักษณะน้ำในนาข้าวเป็นน้ำที่สะอาดใส ไม่มีอะไรเจือปน ปราศจากมลพิษ มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยแหล่งอาหารของมนุษย์ เพราะเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำต่าง ๆ มากมาย ส่วน การปรับหรือสร้างนิเวศ จากทรัพยากรนั้น ภัทรวรรณฯ (3-5) กล่าวว่า “คลองแดน” เป็นคลองเดิมไม่ได้ขุดลอก เป็นคลองธรรมชาติ คลองสายนี้เรียกว่า “คลองบางแหง” คลองอีกสายที่อยู่ใกล้ ๆ คือ คลองป่ากระวะ - โพรงเข้ เรียกว่า “คลองน้ำรอบ ” ระหว่างคลองบางแหงกับคลองน้ำรอบเป็นเกาะไผ่เลี้ยงควาย ปัจจุบันนี้ คลองน้ำรอบ มีถนนตัดเลียบใช้เป็นทางสัญจร ของคนในละแวกนี้ ทำให้คนไม่ได้ใช้คลองเป็นทางสัญจร แต่ใช้สำหรับเป็นทางน้ำในการทำกิจกรรม ทำการเกษตร และเป็นทางระบายน้ำไปสู่ทะเลเท่านั้น คลองตลาดดอน - เขาพังไกร - หัวไทร เป็นคลองที่เกิดขึ้นเพราะคนขุด คนที่เริ่มขุดคลอง คือ นายสุข จรุงฯ แล้วไม่ได้ต้องการใช้คลอง แต่ต้องการทำถนนเพื่อใช้เป็นทางสัญจร ไปอำเภอ ... ปัจจุบันนี้ คลองสายนี้ ต้นเงินมาก ใช้เป็นทางระบายน้ำได้เล็กน้อยเพื่อให้ไหลไปลงคลองพระราชดำริแต่ถนน คลองสายหัวไทร - เขาพระบาท (ตำบลทรายขาว) เป็นการเกณฑ์คนมาขุดเพื่อใช้ ต้องการจะให้ เป็นทางระบายจาก เขามาสู่ทะเล แต่ก็ตั้งคันคลองเป็น ถนน จัดชุดในสมัยหลวงอนุสรณ์ ถนนสายนี้จึงเป็นสายแรกสุดของ อำเภอหัวไทร เพื่อใช้เป็นทางเดินไปอำเภอหัวไทร จึงเรียก คลองนี้ว่า “คลองขุด” สมัยนั้นมีเรือยนต์วิ่งในคลองนี้จากหัวไทร ไปถึงวัดหัวค่าย และต่อมาถนนสายนี้ก็ใช้เป็นสายหลักในการเดินทาง ปัจจุบัน ถนนสายนี้เป็นทางหลวงสายสำคัญ ที่ใช้สัญจรจากนครศรีธรรมราช หัวไทร ไปสงขลา และคลองก็ถูกถมไม่เหลือให้เห็นเป็นคลองอยู่เลย กลายเป็นถนน ...คลองสายแพรกเมือง - คลองใหญ่หัวไทร เป็นคลองธรรมชาติ เดิม คลองสายนี้ระบายน้ำลงทะเล เมื่อสมัย นายอำเภอ จำลอง น้ำท่วมใหญ่ จึงเปิดปากคลองให้กว้างเพื่อระบายน้ำ และเมื่อน้ำเค็มขึ้นสูงใช้กระสอบทรายกั้นน้ำเค็มไม่ให้ไหลเข้ามาในน้ำจืด หลังจากนั้นต่อมาหลายปี จึงได้จัดสร้างประตูระบายน้ำ จนมาถึงทุกวันนี้ แต่ในปัจจุบันนี้ พอสร้างคลองพระราชดำริชะอวด หัวไทรไปสุดที่แพรกเมือง และมีการทำประตูระบายน้ำ สายคลองดอน - หัวคลองแหลม - ท่าเคียน คลองสายนี้จากดอน ไปแหลม เป็นการขุดลอกตามสายมาบนำเดิม เพื่อไว้สำหรับการบรรทุกไม้ในฤดูน้ำท่วม แต่จากหัวคลองแหลม

ไปทำเตียน เป็นสายน้ำตามธรรมชาติ แล้วจะเป็นสายมาบไปถึงเหม็ดงาม ซึ่งเป็นที่ตัดไม้ แยกไปพังการทราย ไร่บ้อง พังการขึ้นฟ้า พรุผ้าลาย คลองสายนี้ชาวบ้านแถวตอน ลำคลอง หัวไทร ใช้เรือบรรทุกไม้เหม็ด ใช้ลากไม้ทำแพผูกซุง ปัจจุบัน คลองสายนี้ก็ใช้เป็นเพียงทางระบายน้ำ เพราะมีถนนลาดยาง ถนนลูกรัง ที่ใช้สัญจรแทน

งานของสุนทรภรณ์ (2-11 และ 2-11) ได้แสดงให้เห็นถึงระบบความเชื่อหรือระบบคุณค่าทรัพยากรชุมชนท้องถิ่น และกระบวนการสร้างระบบความเชื่อกำกับทรัพยากรนั้น สุนทรภรณ์ (2-21) กล่าวว่า “... หลังจากนั้นก็จะการขุดสระประมาณ 2-3 วัน หรืออาจจะมากกว่านั้น ซึ่งก็แล้วแต่ขนาดของสระ พอขุดเสร็จเรียบร้อยแล้วก็จะนิมนต์พระมาสวด “คาถาปลาซ่อน” เพื่อเป็นการขอฝนหรืออาจจะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า คาถาขอฝน

นอกจากนี้ “การจัดงานฉลองสระจะจัดในช่วง “หัวสา” (ช่วงฤดูเข้าพรรษา) ในเดือน 8 หรือเดือน 9 เท่านั้น” การสร้างกุศลโอบายการใช้ทรัพยากร ซึ่งเป็นระบบความคิดความเชื่อหรือการคุณค่าของชุมชนต่อทรัพยากรและเป็นการสร้างอุดมการณ์ “หากใครทำผิดกฎตั้งกล่าว จะถูกสาป โดย เจ้าเซ่งว่า “หากผิดกฎจะเป็นซีกลาก เป็นโรคเรื้อน จะเกิดอุบัติเหตุร้ายๆ ในครอบครัว ” (สุนทรภรณ์ (2-10) นอกจากนี้ยังกล่าวถึงปริมาณของทรัพยากร “ในอดีตว่า แต่แรก (ในอดีต) ปลาชุมชุมมาก คนจะใช้วิธีหาปลาในลำคลอง โดยเฉพาะคลองท่าพญาใช้วิธีการผูกสายปอกับมดแดง ปลาก็จะมากินมดแดง โดยวิธีตกกับเจ็ย (อุปกรณ์ที่สานด้วยไม้ไผ่สำหรับซ่อนดักสิ่งต่างๆ) เจ็ยใส่เรือ ปลาจะกระโดดใส่เรือ ซึ่งพอได้กินได้แจกจ่ายเพื่อนบ้าน วิธีการอื่นก็ใช้วิธีการใช้บวกลงปลา โดยเฉพาะปลาตัวใหญ่ๆ เช่น ปลาดุก ปลาช่อน ปลาชะโด ฯลฯ หรือวิธีการที่นิยมใช้อีกวิธีหนึ่งคือ “พายผีหลอก” โดยวิธีการใช้เรือพาย โดยที่เรือจะมีคันซึ่งทำด้วยไม้ไผ่ ทำเป็นซี่เล็กๆ ยาวค่าเรือ (ยาวเท่ากับเรือ) พอเสร็จแล้วที่ซี่ที่ปักเรือทาสีขาวประมาณ 3 แผ่นไม้ที่ปักเรือ เสร็จแล้วนำเรือลงพายในคลองตอนกลางคืน ปลามองเห็นเรือในลักษณะนั้นเป็นเรือสีขาวก็ตกใจกระโดดเข้ามาในเรือเอง ปลาที่จับได้และยังคงมีหลงเหลืออยู่ในขณะนี้ได้แก่ ปลาช่อน ปลาดุก ปลาหมอ ปลาแหง ปลาหลด ปลาโตน เมื่อปิดเขื่อนปลาบางชนิดหมดไปจากคลองเลย เช่น ปลาทิง ปลาโง้งโลง ปลาพรหม ปลาชีขาว ปลาหลาโตน ปลาหนวดยาว” (สุนทรภรณ์ (2-10) หรือ “...ความอุดมสมบูรณ์ของปลาตาม ริมคลองแล้ว การวิดปลาในหนองก็ถือว่าเป็นวิถีของชาวบ้านเรื่องของการทำมาหากิน เดิมชาวบ้านจะวิดปลาในหนองควาย เมื่อวิดเสร็จ หัวปลาเชียด (ตัด) ทั้งเอาแต่ตัวกลับบ้าน การขุดบ่อ ล่อปลา ปลาจะได้จำนวนมากจนต้องลากกับเกวียน เพราะแบกขนไม่พอ....(สุนทรภรณ์ (3-7)

ความขัดแย้ง จาก ทรัพยากร ในลุ่มน้ำปากพนัง

ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ประกอบด้วยสังคมชุมชนที่มีน้ำใจในการใช้ทรัพยากร แบ่งปันระหว่างกัน แต่ในระยะหลัง (ทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา) การพัฒนาเศรษฐกิจที่ราชการและตลาดเน้นการพัฒนาแบบขนาดใหญ่เพื่อป้อนโรงงานหรือตลาดเพียงเป้าหมายเดียว มีปรากฏการณ์ความขัดแย้งทางสังคมเนื่องมาจากการใช้ทรัพยากรที่ต่างกัน งานของภัทรวรรณ แทนทอง บรรยายว่าตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2534 พื้นที่นาบริเวณสองฝั่งคลองหัวไทร ได้รับผลกระทบจากการระบายน้ำในนาทุ่งลงสู่คลองหัวไทร ทำให้น้ำในคลองหัวไทรเป็นน้ำกร่อยและน้ำเค็มตลอดปีไม่สามารถใช้ปลูกข้าวและผักได้ ทำให้พื้นที่นาร้างว่างเปล่า เนื่องจากการเลี้ยงกุ้งกุลาดำรุกล้ำเข้าไปยังบริเวณนาข้าวอย่างรวดเร็ว ผลกระทบ ทำให้เกิดความขัดแย้งเกี่ยวกับน้ำจืด น้ำเค็มระหว่าง ชาวนากับชาวนาทุ่งกุลาดำ น้ำเน่าเสีย สภาพแวดล้อมทรุดโทรม น้ำในคลองหัวไทรเค็มตลอดปี¹⁷⁵ หรือเป็นความขัดแย้งเนื่องจากการบวนการผลิตที่ต่างกัน กล่าว คือ ชาวนา ใช้น้ำจืด ในขณะที่ชาวนาทุ่งต้องการใช้น้ำเค็มและใช้คลองสาธารณะเป็นแหล่งระบายน้ำเค็มจากบ่อกุ้ง นอกจากนั้นการระบายน้ำเค็มสู่แปลงนาข้าวส่งผลให้เกิดเป็นความขัดแย้งทางสังคม (Social conflict) ระหว่างชาวนาข้าว กับ ชาวนาทุ่ง นีรนาคฯ ได้เสนอบรรยากาศความขัดแย้งจากการผลิตกุ้งในพื้นที่รอบอ่าวว่า

ขัดแย้งช่วงชิงทรัพยากร (นาข้าว - นาทุ่ง) การทำนาทุ่งที่ ปราศจาก การควบคุม ดูแล มีการถ่วงเท น้ำเสีย ลงสู่ ลำน้ำธรรมชาติ และที่ดิน ข้างเคียง ทำให้ ชาวนาบางส่วน ไม่สามารถ

¹⁷⁵ สัมภาษณ์กลุ่มย่อย ใน งานของภัทรวรรณ (4-7)

น้ำนำไปใช้ประโยชน์ได้ รวมทั้ง ยังส่งผลกระทบ ให้ที่ดินสองฝั่ง แม่น้ำ ปากพนัง และลำน้ำสาขา มีสภาพเค็ม แพร่กระจายออกไป ชาวนา ทำนาข้าว ไม่ได้ ต้นตาล และปาล์มหัวไร่ปลายนานาจำนวนมากเหี่ยวเฉาและตายไป จนกลายเป็น ความขัดแย้งรุนแรง ระหว่างผู้ทำนาทุ่ง และนาข้าวที่หาข้อยุติ และความสมานฉันท์ของคนในลุ่มน้ำ ได้ยาก ¹⁷⁶

สรุปได้ว่าปรากฏการณ์จากพื้นที่เลี้ยงกุ้งอย่างเคร่งครัดในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังนั้น ก่อให้เกิดปรากฏการณ์ทางสังคมใหม่ ที่เป็นพลวัตความขัดแย้งที่น่าสนใจ ดังที่ ณรงค์ บุญสวยขวัญ (2536) สรุปไว้ว่า (1) เป็นความขัดแย้งที่ไม่ได้คาดหวังให้เกิดหรือไม่ได้คาดการณ์ล่วงหน้า ระหว่างกลุ่มบุคคลกับกลุ่มบุคคล หรือกลุ่มบุคคลกับปัจเจกบุคคล (2) มาจากกระบวนการผลิตบางขั้นตอนของการทำนาทุ่งใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยการผลิตขัดกับเกษตรกรรมข้าวตลอดจนไปทำลายทรัพยากรสิ่งแวดล้อมของชุมชน (3) คู่ขัดแย้งมักจะเกิดกับกลุ่มหรือฝ่ายที่ด้อยโอกาสทางสังคม ไร้สิทธิ์ไร้เสียง กับกลุ่มคนที่ได้รับอภิสิทธิ์ สิทธิพิเศษจากนโยบายรัฐที่เน้นความเติบโตทางเศรษฐกิจ (4) คู่ขัดแย้งมีแนวโน้มไม่ต่อสู้ระหว่างกัน ไม่ทำห็นหรือเป็นปรปักษ์ต่อกันเพื่อหวังชัยชนะ แต่อาจจะมีความสัมพันธ์ต่อกัน เข้ากันได้ (5) รูปแบบการแสดงออกของความขัดแย้งมักจะใช้ออกาสทางกฎหมายหรือระบบการพิจารณาของรัฐ พร้อมกับการเคลื่อนไหวต่อสู้เรียกร้อง ใช้พลังมวลชนชุมนุมประท้วง การเขียนหนังสือร้องเรียนและบัตรสนเท่ห์ที่พรรณนาถึงความทุกข์ยาก ระบุต้นเหตุ บุคคลที่เป็นต้นเหตุ และการขอให้ราชการช่วยเหลือ (6) เป้าหมายการเรียกร้องไปสู่ตัวกลางหรือบุคคลที่สาม ได้แก่ หน่วยงานราชการ ในระดับส่วนกลางและระดับจังหวัด โดยที่หน่วยงานเหล่านั้นจะสั่งให้รายงานข้อมูล รายงานสถานการณ์ และแก้ไขปัญหาด้วยการตั้งคำสั่งขึ้นเป็นคณะกรรมการศึกษาปัญหา ¹⁷⁷ นอกจากนี้จากกระบวนการผลิตที่ต่างกัน ยังพบอีกจากงานของสุนทราภรณ์ฯ (3-5) พบว่ามีความขัดแย้งระหว่างกลุ่มบุคคลพื้นที่ทำนา กับกลุ่มบุคคลพื้นที่ไร่นาสวนผสม “... เพราะก่อนฤดูทำนาชาวบ้านมักจุดไฟเผาซังข้าว เพื่อฆ่าเชื้อราและเผาหน้าดินให้แห้งก่อนไถ เนื่องจากดินบริเวณนี้เป็นดินเหนียว ทำให้ชาวบ้านที่ทำนาไม่สามารถจุดไฟเผาซังข้าวได้ เนื่องจากเกรงว่าจะก่อผลกระทบให้กับคนที่ทำไร่นาสวนผสม การเกิดไร่นาสวนผสมจึงสร้างความขัดแย้งและความรำคาญใจให้กับชาวบ้าน” ¹⁷⁸ สุดท้ายเป็นความขัดแย้งระหว่างชาวนาทุ่ง กับ ราชการ เป็นความขัดแย้งจากนโยบายการใช้ทรัพยากรต่างกัน สุนทราภรณ์ฯ (3-8) พบว่าปี พ.ศ. 2537 - 2538 สิ่งแวดล้อม แม่น้ำลำคลองในพื้นที่ปากแพรก บ้านเพิง และท่าพญาได้รับผลกระทบเสียหายอย่างมาก เพราะเป็นช่วงยิงปูน (การก่อสร้างประตูระบายน้ำ) น้ำในลำคลองกลายเป็นสีปูนขุ่นมัว ปูนที่นำมายิงลงไปใต้น้ำเขาบอกว่าปูนที่มีคุณภาพดีมาจากสหรัฐอเมริกา ทำให้สัตว์น้ำในลำคลองปากพนัง และคลองซอยย่อยในพื้นที่ ตายกันเป็นเบือ (ตายจำนวนมากลอยเต็มลำคลอง) นอกจากนี้ยังมีความขัดแย้งของชาวบ้านระหว่างชุมชนเนื่องจากกา กำหนดการพัฒนาโดยรัฐ เช่น ความขัดแย้งเรื่องการกำหนดเขตน้ำจืด – น้ำเค็ม ¹⁷⁹ ซึ่งทางราชการโดยโครงการการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ต้องการแบ่งแยกน้ำเค็มน้ำจืดอย่างชัดเจนทำให้ระบบน้ำกร่อยซึ่งชาวบ้านริมคลอง แม่น้ำปากพนังเคยใช้ประโยชน์จับปลาหมดหมดสิ้นนิเวศน้ำกร่อย ทำให้กลุ่มชาวบ้านที่เคยได้รับประโยชน์จากน้ำกร่อยเคลื่อนไหวต่อต้านในหลายรูปแบบในระยะทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา ตัวอย่างเช่นปรีชา ช่วยจิตต์ ชาวบ้านบริเวณน้ำกร่อยปากพนังได้เขียนถึงผลกระทบของชาวบ้าน ต่อการสร้างประตูระบายน้ำไว้ในเอกสารประกอบประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง พื้นฟูลุ่มน้ำปากพนังด้วยพลังชุมชน ว่าการทำประตูระบายน้ำมีผลกระทบอย่างน้อย 5 ประการ คือ 1) เมื่อชาวนาทำนาไม่ได้ ก็จำเป็นต้องเลิกเพราะประตูระบายน้ำ 2) เมื่อชาวเลทำประมงไม่ได้ ต้องย้ายถิ่นฐาน ก็เพราะประตูระบายน้ำ 3) ชาวบ่อกุ้ง บ่อปลา เลี้ยงกุ้ง เลี้ยงปลาไม่ได้ ก็เพราะประตูระบายน้ำ 4) ชาวประมงพื้นบ้านจับกุ้ง ปู

¹⁷⁶ นีรนทพ .4-11

¹⁷⁷ ณรงค์ บุญสวยขวัญ . 2536.91-92

¹⁷⁸ สุนทราภรณ์ฯ (3-5)

¹⁷⁹ สุนทราภรณ์ฯ .3-9

ปลา ไม่ได้ จึงต้องเปลี่ยนอาชีพใหม่ก็เพราะประตูประบายน้ำ 5) แม่ค้าเล็ก ทำการค้า เพราะเศรษฐกิจไม่ดี จะย้ายถิ่นฐานก็มาจากประตูประบายน้ำ¹⁸⁰

จะว่าไปแล้วความขัดแย้งทางสังคมเกี่ยวเนื่องจากทรัพยากรนั้น ส่งผลปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีพลังต่อการจัดความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจรัฐกับสังคมผ่านกลุ่ม องค์กรในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังใหม่ในระบอบทศวรรษที่ผ่านมา เช่นเดียวกับส่งผลต่อกิจกรรม โครงการการพัฒนาที่เกิดขึ้นในทศวรรษใหม่ด้วย ในขณะเดียวกันความขัดแย้งดังกล่าว นั้นส่งผลต่อรูปแบบการบริหารจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในลำดับสุดท้ายด้วย ทั้งนี้ เพราะเกิดขบวนการทางสังคมที่มาจากประเด็นของทรัพยากร เกิดเป็นความขัดแย้งระหว่างกลุ่มองค์กรทางสังคมกับราชการเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ได้แก่ คลอง พื้นที่น้ำจืดเพื่อการทำนาข้าว การให้ความหมายต่อคลองหรือแม่น้ำว่าต้องเป็นแหล่งน้ำจืดในขณะที่ชาวบ้านที่เคยได้รับประโยชน์จากการหาปลาในลำคลองต้องการนิเวศน้ำกร่อย ขบวนการทางสังคมนี้เป็นการเชื่อมต่อจากกลุ่ม องค์กรทางสังคมในพื้นที่ ทำกิจกรรมที่ตั้งคำถาม ตั้งประเด็นการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังต่อทางราชการ เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่อธิบายได้ด้วยแนวคิดการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (New Social Movement = NSM) ที่มีนักวิชาการหลายคน เช่น Buechler, Haynes¹⁸¹, Touraine¹⁸² นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการอื่นๆ ได้ใช้แนวคิดนี้อธิบายลักษณะการกระทำร่วมกันของสังคมซึ่ง พบว่าสัมพันธ์กับปรากฏการณ์ คือ ประการแรก เป็นการกระทำในลักษณะของกลุ่มคนในพื้นที่ปากพนัง เช่น โดยใช้พื้นที่การประชุมของราชการ ฝ่ายวิชาการ หรือสร้างเวทีตนเองเป็นเครื่องมือวิพากษ์วิจารณ์และนำเสนอผลแนวทางการพัฒนาที่ควรจะเป็นแก่ราชการและสาธารณชน ประการที่สอง กลยุทธ์ที่สำคัญ คือ การเชื่อมโยงกลุ่มต่างๆ เป็นเครือข่าย (Network) จนเป็นขบวนการทางสังคมและดำเนินกิจกรรมเป็นกระบวนการ และมีการสร้างกลุ่มองค์กรทางสังคมอยู่ตลอดเวลาภายใต้การเปลี่ยนชื่อกลุ่มองค์กร แต่แกนนำเป็นกลุ่มคนเดิมๆ ประการที่สาม การเคลื่อนไหวมักแสดงออกหรือมีรูปแบบที่พยายามสร้างอัตลักษณ์ ใช้การศึกษาวิจัย การชุมนุม การอภิปราย หนังสือแสดงความคิดเห็น การช่วงชิงเป็นตัวแทนในคณะกรรมการ คณะทำงานของราชการ ประการที่ห้า เป้าหมายของการเคลื่อนไหวเป็นการอุทธรณ์หรือร้องทุกข์ในเชิงสาธารณะเพื่อนำเสนอให้เห็นถึงความทุกข์ยาก เช่น ไม่อาจจะจับปลาในนิเวศน้ำกร่อย คื่นธรรมาชาติลุ่มน้ำปากพนัง เหล่านี้คือการเคลื่อนไหวอันเป็นปฏิบัติการของกลุ่มคนในชุมชนท้องถิ่นที่ประสานสัมพันธ์กันแสดงความคิดเห็น แสดงออก จนทำให้ราชการสูญเสียความมั่นใจในการพัฒนาพื้นที่แห่งนี้

¹⁸⁰ ในสุนทรภรณ์ฯ .3-9

¹⁸¹ Buechler. 1995. p. 443-444, Haynes. 1997.p.13-14 เขาได้สังเคราะห์จากงานของ Touraine 1985, Cohen 1985, Meluci, 1985; Escobar and Alvarez 1992.

¹⁸² Touraine ใน Haynes, 1997:13-14 การเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่หรือ NSM เป็นความพยายามแสดงออกหรือเคลื่อนไหวเพื่อคุณค่าในการดำรงชีวิตและประโยชน์สาธารณะมากกว่าจากอุดมการณ์ ร่วมกันเพราะการมีอุดมการณ์ร่วมกันเป็นเงื่อนไขขับเคลื่อนในการกำหนดกลุ่มและการปฏิบัติเป็นการเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อช่วงชิงอำนาจทางการเมืองหรือเพื่อเปลี่ยนแปลงระบบการเมือง (Political Ideology for Political Change) ซึ่งในขณะนี้ไม่ใช่อุดมการณ์ทางการเมือง

ความรู้ ภูมิปัญญา และการพัฒนาด้านความรู้

การพิจารณาองค์ความรู้ และภูมิปัญญาในงานนี้จึงใช้ถึงลักษณะองค์ความรู้ สารัตถะของภูมิปัญญา ประเด็นสุดท้าย คือ การใช้ความรู้ภูมิปัญญา หรือการจัดการความรู้และภูมิปัญญา

ความรู้และภูมิปัญญาลุ่มน้ำปากพ่องกับพัฒนาการของความรู้ภูมิปัญญาทางสังคม

ลุ่มน้ำปากพ่องเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้หรือเป็นสังคมแห่งผู้คนที่มีความรู้ สนใจการศึกษาเล่าเรียนในระบบและนอกระบบจนเป็นค่านิยมที่สำคัญ ความรู้และภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตหรือใช้ประโยชน์จากภายในเป็นการปรับตัวโดยอาศัยธรรมชาติ และระบบความสัมพันธ์กับสังคมอื่นๆ ในส่วนธรรมชาติอันเป็นความรู้นอกระบบนั้น นิรนาท¹⁸³ ได้เสนอตัวอย่างการปรับตัว เช่น การใช้ใบจากเพื่อการมุงหลังคาและฝักันเรือน ภูมิปัญญาในการสร้างความมั่นคงและมั่นคงด้วยการเป็นเครือข่ายทางสังคมเนื่องด้วยความไม่สมบูรณ์ในชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ กระบวนการดำเนินชีวิตจึงปรับตัวด้วยการเป็นเครือข่ายในชุมชนและเครือข่ายระหว่างชุมชนในลุ่มน้ำและชุมชนภายนอก ส่วนความรู้ที่เป็นในระบบการศึกษานั้นสัมพันธ์กับบทบาทรัฐหรือราชการที่พยายามสอดตัวเข้าไปในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพ่องในกิจกรรมต่างๆ อยู่ตลอดเวลา

แท้จริงแล้ว ลุ่มน้ำปากพ่องในส่วนของการความรู้และภูมิปัญญานั้น ถือว่าเป็นพื้นที่ของการปะทะสังสรรค์ระหว่างความรู้รัฐหรือความรู้ที่ราชการส่งลงไปในพื้นที่กับ ความรู้ของชาวบ้านที่พัฒนาขึ้นมาตามบริบทของสภาพแวดล้อมต่างๆ กล่าวสำหรับ องค์ความรู้ของรัฐหรือราชการคือบทบาทในความพยายามสร้างชาติในสมัยรัชกาลที่ 5 ให้มีเหมือนกันทั้งรัฐชาติซึ่งกำลังเกิดขึ้นใหม่ในเวลานั้น งานของนิรนาท¹⁸⁴ กล่าวถึงการที่โรงเรียนปากพ่องในสมัยนั้นกำหนดให้นักเรียนมี “สมุดความดี” เป็นการจัดการความรู้ผ่านกลไกรัฐ คือโรงเรียน และวัด ที่มีประสิทธิภาพในการสอดแนมคิดของการสร้างความเป็นรัฐชาติลงในพื้นที่ต่างๆ รวมถึงลุ่มน้ำแห่งนี้ นั่นคือ เป็นความดีโดยการนิยามของรัฐชาติส่วนกลางที่ส่งไปให้ปฏิบัติในโรงเรียนอันเป็นการครอบงำประชาชนในพื้นที่ห่างไกล เช่นเดียวกับการสร้างโรงเรียน เพื่อสร้างคนให้รับการศึกษาในพื้นที่การค้า หรือในพื้นที่ที่มีการค้าข้าวต้องมีการศึกษาเป็นเครื่องมือ จากคนชาติพันธุ์จีนได้ขยายกลายเป็นค่านิยมการศึกษาของประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพ่อง ซึ่งถือได้ว่าเป็นค่านิยมหลักในสังคมค่านิยมหนึ่งและเป็นพื้นที่ที่ได้รับการยอมรับมากที่สุดพื้นที่หนึ่งในภาคใต้ สัมพันธ์กับงานสังเคราะห์ของสุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์¹⁸⁵ ที่กล่าวถึงการศึกษาแสวงหาความรู้ เพื่อให้ได้เสื่อ¹⁸⁶ ถือว่าเป็นระบบคุณค่าของชาวใต้ โดยเฉพาะในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพ่องยิ่งถือว่าเป็นพื้นที่ที่มีคุณค่าของระบบการศึกษาสูงยิ่ง ผู้คนใฝ่รู้ (สุนทรภรณ์ 2-28 , นิรนาท 2-26) และสามารถทำให้เกิดการเลื่อนชั้นทางสังคมของผู้ที่สำเร็จการศึกษา (ภัทราวรรณ 3-24) มีปรากฏการณ์ที่โดดเด่นมาก ประกอบด้วย

ประการแรก จำนวนศิลปินพื้นบ้าน เช่นหนังตะลุง โนราห์ เพลงบอกมากที่สุดและมีชื่อเสียงมากที่สุดกว่าพื้นที่อื่นในภาคใต้ เป็นถิ่นกำเนิดของหนังตะลุงโด่งดังในภาคใต้ เช่นที่วิมล คำศรี¹⁸⁷ ได้สำรวจคณะศิลปินหนังตะลุงของจังหวัดนครศรีธรรมราชในปัจจุบันจำนวน 70 คณะ ปรากฏว่าเป็นหนังตะลุงที่มีถิ่นฐานในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพ่อง 50 คณะหรือคิดเป็น 71.42% โดยมีสายรากของคณะศิลปินระดับครูหนัง โนรา เช่น หนังตะลุงจันทร์แก้ว บุญขวัญ¹⁸⁸ หนังล้อม สระกำ

¹⁸³ นิรนาท แก้วประเสริฐ , จินตนิย 2-21

¹⁸⁴ นิรนาท แก้วประเสริฐ , จินตนิย 2-29

¹⁸⁵ สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์.2544. (II) หน้า 105

¹⁸⁶ สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์.อ้างแล้ว กล่าวถึงความหมาย คือเสื่อครู เป็นนิติศาสตรบัณฑิต หรือหมายถึงรับปริญญาตนเอง

¹⁸⁷ วิมล คำศรี.2549:39

¹⁸⁸ จากการสัมภาษณ์ของวิมล คำศรี. 2549:40 อธิบายว่าในปี พ.ศ. 2504 ปีเดียว นายหนังตะลุง จันทร์แก้วได้ครอบมือลูกศิษย์ที่วัดท่าลิพง การเกิด อำเภอเชียรใหญ่ นับร้อยคน จึงเป็นสายหนังตะลุงสายใหญ่มากดที่สุดสายหนึ่งในภาคใต้

โนราวันเฒ่า¹⁸⁹ เป็นครูโนรา ซึ่งเป็นครูโนราที่มีศิษย์เป็นวงวานหวานเครื่องอยู่ศิลป์โนราในภาคใต้ในปัจจุบันนี้ ที่โด่งดังควบคู่กับขุนอุปถัมภ์นาราก (พัทลุง) เพลงบอกป่าน ที่มีคุณลักษณะเด่น คือ คนตาบอด ถือว่าเป็นเพลงบอกที่มีชื่อเสียงเลื่องลือลือนามในความมีปรีชาสามารถ ไหวพริบ ปฏิภาณด้วยการตอบโต้กลอนสต่ออย่างเลื่องลือจนกระทั่งปัจจุบัน ศิลปินเหล่านี้ต่างก็มีถิ่นกำเนิดในพื้นที่ลุ่มน้ำแห่งนี้ โดยชีวิตชวานาในพื้นที่แห่งนี้เป็นเหมือนแหล่งบ่มเพาะหล่อหลอมความเป็นศิลปินและจำนวนศิลปิน เช่นเดียวกับในอดีตนั้น ศิลปินพื้นบ้านเหล่านี้ คือกลไกในการจัดการความรู้ชุมชนท้องถิ่น เพราะว่าศิลปินพื้นบ้าน คือ “สื่อพื้นบ้าน” ตามการอธิบายของเชียรชัย อิศรเดช¹⁹⁰ ที่ว่าสื่อพื้นบ้านเป็นสื่อพหุกิจ (multi-function) จากแนวคิดนี้ พบปรากฏการณ์จากงานของไพโรจน์ (2-13) ที่ว่า เพลงบอกได้ทำหน้าที่บันทึก เดินว่าเพลงบอกในช่วงสงครามดั่งตามคร่าวเรือต่างๆในชุมชนท้องถิ่นโดยมีเนื้อหาหลายสาระ หนึ่งในจำนวนเนื้อหาสาระนั้นเป็นการบอกกล่าวว่ามีนั้นๆมีนางสงครามดั่งชื่อใด ประทับบนสัตว์อะไร นี่คือการการทำหน้าที่ในการจัดการความรู้

ประการที่สอง การเป็นถิ่นของพราหมณ์ โดยเป็นพราหมณ์ในราชสำนัก¹⁹¹

ประการที่สาม จำนวนผู้สำเร็จการศึกษาในระบบ เช่น การศึกษาระดับปริญญาตรี แล้วไปดำรงตำแหน่งทางราชการในระดับสูงจำนวนมากและในตำแหน่งสำคัญๆที่มีเกียรติภูมิต่อสังคมโดยทั่วไป ที่โดดเด่นสามารถสรุปบุคคลที่สำเร็จการศึกษา (1) การศึกษาระดับปริญญาตรี - ระดับปริญญาเอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งถือว่าเป็นถิ่นของผู้ที่สำเร็จการศึกษาสูง¹⁹² (2) การศึกษาสูงสามารถดำรงตำแหน่งราชการในระดับสูงของไทยจำนวนมาก เป็นต้นว่า ระดับอธิบดี รองอธิบดี ผู้ว่าราชการจังหวัด ตุลาการ และเป็นข้าราชการระดับสูงในระดับจังหวัดจำนวนมาก ทั้งข้าราชการครู ข้าราชการพลเรือน ข้าราชการอัยการ (ดูรายละเอียดตารางในภาคผนวก) แต่ในระยะหลังทศวรรษ 2530 เป็นต้นมาพบว่าบัณฑิตจากพื้นที่ลุ่มน้ำฯ (รวมถึงพื้นที่อื่นๆ) เข้าสู่ตำแหน่งราชการมีน้อยตามกระบวนการกำหนดการลดอัตรากำลังคนภาครัฐ จึงพบว่าบัณฑิตมุ่งสู่โรงงาน สถานประกอบการหรือภาคบริการมากขึ้น นอกจากนี้ในพื้นที่แห่งนี้มีพัฒนาการของการเป็นแหล่งการศึกษามาแต่อดีต โดยมีข้อมูลจำนวนการตั้งโรงเรียน งานของณรงค์ นุ่นทอง ได้ศึกษาพัฒนาการการศึกษาในมณฑลนครศรีธรรมราชในสมัยปฏิรูปการศึกษาของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง หรือศตวรรษที่ผ่านมาพบว่าจำนวนโรงเรียนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีจำนวนมากที่สุดรองจากพื้นที่เขตอำเภอเมืองนครศรีธรรมราช¹⁹³ จากนั้น ความต้องการศึกษาเล่าเรียนส่งผลให้เกิดโรงเรียนเอกชนมากขึ้น เช่น ข้อมูลจำนวนในช่วงทศวรรษ 2490 จำนวนโรงเรียนโรงเรียนราษฎร์ถูกตั้งขึ้นเพื่อสนองความต้องการการศึกษาเล่าเรียนของเยาวชนในพื้นที่ลุ่มน้ำคลองบ้านกลาง โดยผู้ก่อตั้งเป็นครูที่สอนอยู่ในระดับประถมศึกษาที่อยากสร้างโอกาสด้านการศึกษาได้ร่วมมือกับกลุ่มลูกศิษย์ที่เรียนจบในระดับมัธยมศึกษาที่กลับมาอยู่บ้านและได้ก่อตั้งโรงเรียนขึ้น โดยมีโรงเรียนอยู่หลายแห่ง เท่าที่รู้จักของคนในพื้นที่การเกิด เขาพระบาท เสือหึ่ง และท่าขนาน เช่น 1) โรงเรียนเชียรใหญ่สงเคราะห์ 2) โรงเรียนสระโพธิ์พิทยา 3) โรงเรียนเชียรใหญ่วิทยาคม 4) โรงเรียนบางหัววิทยา 5) โรงเรียนรัตนานุสรณ์ 6) โรงเรียนจิรวิทย์พิทยา 7) โรงเรียนจันทวงศ์สงเคราะห์¹⁹⁴ 8) โรงเรียนนริศานุสรณ์ ส่วนงานของนรินาถ ฯ บอกว่าโรงเรียนเอกชนที่ปากพนังอันเป็นที่นิยมของประชาชน คือโรงเรียนปากพนังวิทยา¹⁹⁵ เป็นแหล่งการศึกษาหรือโรงเรียนที่มีชื่อเสียงเป็นยอมรับของชาวบ้านไม่แพ้โรงเรียนของรัฐ

¹⁸⁹ ที่มีลูกสาวคือหนูวัน หนูวาด เป็นภรรยาโนราเดิม ตรง

¹⁹⁰ หนังสือสื่อพื้นบ้าน เปลี่ยนจากหน้าที่ทางสุนทรียศาสตร์เป็นการทำหน้าที่สื่อสาร ใน กาญจนา แก้วเทพ, เชียรชัย อิศรเดช. 2549 : 123

¹⁹¹ ตระกูลพราหมณ์ในราชสำนัก ประกอบด้วย ตระกูลสุขุมภพ ตระกูลวิริยะบุรณะ ตระกูลวุฒิปราหมณ์ ตระกูลพราหมณ์กุล ตระกูลพรหมชาติตระกูลรังสิพราหมณ์กุล โดยมีสองตระกูลไปจากจังหวัดนครศรีธรรมราช คือ สุขุมภพ ที่มีถิ่นอยู่ที่หนองพิกุลในเขตเทศบาลเมือง ไกลศาลากลางปัจจุบันนี้ ส่วนตระกูลพรหมชาติ เป็น พราหมณ์มีถิ่นที่วัดบ้านใหม่ อำเภอปากพนัง ซึ่งมาจากอินเดีย ต้นตระกูลคือ ขุนพรหมชญา มีคือ ขุนวิเศษเทวเคน มีบุตร คือพราหมณ์แจ้ง มีบุตรที่มีบทบาทในการประกอบพิธีกรรมในปัจจุบัน (ช่วงของกระแสจากตุลาคม เทพ)พราหมณ์สุเมธ จากการสัมภาษณ์นายศักดิ์ศรี พรหมชาติ .มกราคม 2550

¹⁹² ดูในนรินาถ แก้วประเสริฐ , จินตนิย .2550 , ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544

¹⁹³ นรินาถ แก้วประเสริฐ , จินตนิย. (2-27 ถึง 2-29), สรุปจากณรงค์ นุ่นทอง.

¹⁹⁴ ไพโรจน์ นวลนุ่น, 2550:3-1

¹⁹⁵ นรินาถ แก้วประเสริฐ , จินตนิย .2-29

ประการที่สี่ มีบุคคลที่สำเร็จการศึกษาจากการศึกษาของพระภิกษุสงฆ์ ในระดับเปรียญ 9 ประโยค (ดูรายละเอียดตารางในภาคผนวก) เช่นเดียวกันพบว่าในระยะหลังทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา นักบวชหรือการบวชพระภิกษุเพื่อการศึกษาต่อทางเปรียญธรรมมีน้อยลงเช่นเดียวกัน

ประการที่ห้า มีศักยภาพในการพัฒนาอาชีพหรือมีการปรับปรุงอาชีพเสริม เช่น สามารถจัดทำผลิตภัณฑ์ผ่านการคิดสรรผลิตภัณฑ์ OTOP ในระดับ 4 ดาว สูงที่สุดมากกว่าพื้นที่อื่นๆในจังหวัดนครศรีธรรมราช โดยเฉพาะการพัฒนาองค์ความรู้ในช่วงระยะหลังการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ หรือหลัง พ.ศ.2540 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นอิทธิพลของความรู้จากรัฐที่จัดลงไป

ความรู้และภูมิปัญญาลุ่มน้ำปากพนังกับพัฒนาการความรู้ภูมิปัญญาทางเศรษฐกิจ

ความรู้ในประเด็นนี้ เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน ซึ่งพบว่ามีความผันแปรและปรับตัวทั้งความรู้มาจากวิทยาการทางด้านการผลิตแบบใหม่โดยรัฐหรือราชการและกลุ่มคนอื่นๆที่ย้ายเข้ามา ทั้งคนไทย คนจีน พร้อมกับความรู้ของคนในพื้นที่นี้ หรือภูมิปัญญา มีการผสมผสาน พัฒนาการและรวดเร็วมาก เพราะเป็นพื้นที่การผลิตและการค้า ซึ่งพบประเด็นความรู้ และภูมิปัญญา จากการศึกษาของนักวิจัยในพื้นที่ทั้ง 5 เหมือนและแตกต่างกันไป

ไพโรจน์ฯ (2-19) กล่าวถึงภูมิปัญญาที่เป็นกระบวนการจัดการความรู้ที่ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นโดยถ่ายทอดคำบอกเล่าจาก ตา ไสว อินชัย เล่าให้ฟังว่า “เรื่องไถนาพ่อเป็นคนสอน พ่อพ่อหยุดพักเราก็ไปหัดไถไปทีละรอบสองรอบ เรียนรู้จากนั้น พ่อก็ช่วยดู ช่วยบอก ส่วนมากเด็กอยากรู้เอาเอง ชอบไถ ส่วนเรื่องดำนาแม่เป็นคนสอน ต้องใช้ต้นข้าวมากน้อยเท่าใด ต้องหอบกล้อย่างไร เก็บข้าวแม่ก็เป็นคนสอน ดูตัวอย่างจากแม่ ไม่นานก็เก็บเป็น แม่บอกว่าเก็บให้ดีๆอย่าให้ “เตื่อ” เตี่ยวเกาะจะหัก เลี้ยงวัวไม่มีใครสอน ก็สังเกตเอา อาศัยจำเอาจากที่พ่อแม่เคยให้ช่วย” ซึ่งเป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์โดยกระบวนการทางสังคม คือ ครอบครัวและชุมชนเอง เป็นธรรมชาติของภูมิปัญญาที่จัดการกันเอง

ภทรรณ (3-11) กล่าวถึง องค์ความรู้หรือภูมิปัญญาภายในมีโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความรู้ในการเลือกใช้พันธุ์ข้าวพันธุ์เพื่อปลูกในแต่ละฤดูกาล เพราะสมัยก่อนเป็นข้าวพันธุ์พื้นเมือง ทั้งสิ้นเช่น ข้าวลายหมาก ข้าวไข่มด ข้าวกลีบเมฆ ข้าวช่อกุล ข้าวทองดั่ง ข้าวบัวซ้อน ข้าวช่อคอดำ ข้าวช่อไพล ข้างนางฝ้าย ข้างจังหวัด ข้าวเผือกน้ำ ข้าวกาบดำ ข้าวรากแห้ง และข้าวเหนียว เป็นต้น ข้าวพันธุ์พื้นเมืองเหล่านี้แบ่งเป็นข้าวพันธุ์หนักและข้าวพันธุ์เบา

ข้าวพันธุ์หนัก คือ ข้าวที่ต้นสูง สู้และทนทานต่อน้ำ ใช้ระยะเวลานานกว่าในการเก็บเกี่ยวคือประมาณ 5 – 7 เดือน¹⁹⁶ ส่วนข้าวพันธุ์เบา คือ ข้าวที่ต้นเตี้ย ไม่ทนทานต่อน้ำ ใช้ระยะเวลาน้อยกว่าในการเก็บเกี่ยว ใช้เวลาประมาณ 3 – 4 เดือน¹⁹⁷

ชาวนาใช้ภูมิปัญญาในการเลือกปลูกข้าวหนักหรือข้าวเบาจากปัจจัยต่อไปนี้คือ 1) ระยะเวลา ถ้าฝนมาก่อนข้างข้าก็จะเลือกปลูกข้าวเบา 2) โซนพื้นที่ ถ้าเป็นนาลึก (มีน้ำมาก) ก็จะปลูกข้าวหนักเพราะต้นสูงและทนทานต่อน้ำ ถ้าเป็นนาดอน (ที่ตื้น) ก็จะปลูกข้าวเบาเพราะต้นต่ำกว่าและชอบน้ำน้อยกว่า

ความรู้จากการทำนาในช่วงอดีตนั้นถือว่าเป็น “ภูมิปัญญา” ในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพนิเวศหรือสภาพแวดล้อม คือความรู้เฉพาะที่ก่อเกิดขึ้นมาจากภายใน ดังนั้นในการประกอบอาชีพของผู้คนในลุ่มน้ำปากพนัง โดยเฉพาะเรื่องการปลูกข้าวนั้น แตกต่างกันไปตามระบบนิเวศย่อยๆ สุนทราภรณ์ กล่าวถึงการใช้เมล็ดพันธุ์ของพื้นที่น้ำกร่อยว่า มี “พันธุ์ข้าวยาโค” ซึ่งทนทานและสุกพอดีกับน้ำเค็มรุกตัวขึ้นมาในคลองสาขา เช่นเดียวกับไพโรจน์ฯ (2-6)

¹⁹⁶ ข้าวพันธุ์หนักได้แก่ ข้าวจังหวัด ขาวนางขาวเฒ่า ข้าวกาบดำ และข้าวนางฝ้าย ใน ภทรรณ (3-11)

¹⁹⁷ ข้าวพันธุ์เบาได้แก่ ขาวนางหมุย ข้าวเข็มทอง ขาวนางพญา ข้าวไข่มดรีน ข้าวแก่นจันทร์ ข้าวลายดอกหมาก ข้าวลูกกลาย และข้าวช่อจำปา ใน ภทรรณ (3-11)

ชาวนาในยุคชีวิตบ้านนาเรียนรู้ฤดูกาลผลิตจากธรรมชาติ เช่นในช่วง “หว่าน”¹⁹⁸ การมีฝนตกมากน้อยจะก่อให้เกิดการตัดสินใจว่าปลูกข้าวพันธุ์ใด ระหว่างข้าวหนักกับข้าวเบา

กล่าวเฉพาะการทำนาในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง นั้นเป็นภูมิปัญญาจากกระบวนการปรับตัว การไถนาด้วยวัว และขั้นตอนต่างๆของนาปี คือ ไถตะ ไถแปร หว่านข้าว ชั่งน้ำ ทำหญ้า ถอนกล้า ปักดำ เกี่ยวข้าว ตากเลี้ยง หาบข้าวขึ้นลอมข้าว ไฟโรจน์ (2-16) กล่าวว่าขั้นตอนต่างๆเหล่านั้นแยกไม่ออกกับการดำรงชีวิตอื่นๆ กระบวนการทำนาดังแต่ “ต้นข้าว” จนถึง “เรือนข้าว” เป็นกระบวนการที่ร้อยรัดสัมพันธ์ในครัวเรือน ในที่นี้อธิบายได้ว่า กระบวนการเหล่านั้นคือ วิถีชีวิตของชาวนาที่มีการสั่งสม บ่มเพาะความรู้ ภูมิปัญญาเฉพาะถิ่นเฉพาะที่ แล้วถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์เหล่านั้นจากคนแก่รุ่นสู่รุ่นใหม่และมีการเปลี่ยนแปลงกระบวนการทำนาในปัจจุบันจากอดีตเกือบสิ้นเชิง ดังตาราง การเปลี่ยนแปลงการทำนา

ตารางที่ 23 พัฒนาการของกระบวนการเปลี่ยนแปลงการทำนา

การทำนายุคชีวิตชาวบ้านนา ¹⁹⁹	กระบวนการทำนายุคปัจจุบัน ²⁰⁰
1. ไถตะ กับวัว	1 ไถนา (ทำน่าน้ำตม รถไถนาเดินตาม)
2. ไถแปร	2 ไถนา นั่งรถไถ
3. หว่านข้าว	3 บ่มดิน หมักดิน
4. ชั่งน้ำ	4 ตีเทือก (ทำเทือก)
5. ทำหญ้า	5 เอาเมล็ดพันธุ์แช่น้ำ
6. ถอนกล้า	6 บ่มพันธุ์ข้าว ยกขึ้นจากน้ำ
7. ปักดำ	7 หว่านไถเทือก
8. เกี่ยวข้าว	8 สูบ ไขน้ำเข้านา
9. ตากเลี้ยง	9 ใส่ปุ๋ยครั้งที่ 1
10. หาบข้าวขึ้นลอมข้าว	10 ใส่ปุ๋ยหลังข้าวแตกกอ
11. เผาซังข้าว ²⁰¹	11 ใส่ปุ๋ยครั้งที่ 2
	12 เอาน้ำออก ไขน้ำออก
	13 จ้างรถเก็บเกี่ยว
	14 จ้างลากข้าวเป็นกระสอบขึ้นบนถนน
	15 ขายข้าวให้รถที่มาคอยรับซื้อ

จะว่าไปแล้ว พื้นที่ลุ่มน้ำแห่งนี้มีการปรับเปลี่ยนองค์ความรู้อยู่ตลอดเวลาตามเงื่อนไขปัจจัยที่ผันแปรไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการจัดการความรู้ของคนในชุมชนท้องถิ่นที่มาจากกลุ่มคนที่ย้ายเข้ามาถือว่าเป็นความรู้และกระบวนการจัดการความรู้มาจากภายนอก เป็นต้นว่า นิรนาทฯ (3-7) โดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนพื้นที่เพื่อเพาะปลูกต้องนำเอาเข้ามาจากการย้ายเข้าของชาวมุสลิมจังหวัดสมุทรปราการที่มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านแสงวิมานนำเอาการยกร่องที่ดินเพื่อปลูกส้มโอนานกว่า 50 ปี กลายเป็นนวัตกรรมการผลิตที่จัดการถ่ายทอดและเรียนรู้จากกลุ่มคนที่ย้ายเข้ามา เช่นเดียวกับที่นิรนาทฯ (2-18 ถึง 2-19) กล่าวถึงการจัดความความรู้ในการประกอบอาชีพด้วยการปลูกฝ้ายพันธุ์ใหม่มาจากกลุ่มคนจีนที่ย้ายเข้ามาอาศัยในพื้นที่แห่งนี้ ทำให้กระบวนการผลิตฝ้ายแพร่กระจายอย่างรวดเร็ว และปริมาณฝ้ายในพื้นที่แห่งนี้มีปริมาณสูงมากในศตวรรษที่ผ่านมา ดังนั้น ชาติพันธุ์อื่นๆที่ย้ายเข้ามาอาศัยในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังได้นำเอากระบวนการผลิตแบบใหม่เข้ามาในพื้นที่ทำให้เกิดการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้โดยธรรมชาติ นอกจากนี้การที่ชาวจีนที่

¹⁹⁸ หมายถึง ระยะเวลาดำเนินการของฤดูกาลเข้าพรรษา

¹⁹⁹ ไฟโรจน์ (2-16)

²⁰⁰ สังเคราะห์จาก ณรงค์ บุญสวยขวัญ . ยุทธศาสตร์ข้าวภาคใต้ฯ. 2549

²⁰¹ การการสัมมนา

เข้ามาเป็นกลไกหลักในการขยายการค้าข้าวที่ส่งผลต่อการขยายการผลิตข้าวด้วย พัฒนาการของข้าวจึงเป็นบทบาทของ โรงสีแทนการสีข้าวด้วยมือซึ่งเป็นกระบวนการผลิตแบบภูมิปัญญาเดิม ชาวจีนนำเอาเครื่องจักรสีข้าวไอน้ำเครื่องแรกใน ภาคไต้หวันนี้ ต่อมาจำนวนโรงสีจึงเพิ่มมากขึ้น แน่หนว่าเป็นผลต่อการผลิตข้าว แต่ถือว่าเป็นการจัดการความรู้ด้วย คนจีนที่ย้ายเข้ามาและถ่ายทอดประสบการณ์ออกไปสู่พื้นที่ในเวลาต่อมา

“...โรงสีข้าวในพระราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2472 ที่ตั้งอยู่ในลุ่มน้ำปากพนัง ปรากฏอยู่ 6 โรง ได้แก่ 1) โรงสีโฮฮอง 2) โรงสีบันดินหล้า 3) โรงสีเอี้ยะหลี่ 4) โรงสีหมงฮวด 5) โรงสีไท่หน่าง 6) โรงสีลิ้มเล่งหัง²⁰² แต่หากนับโรงสีข้าวที่เป็นโรงสีไฟที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำปาก พนัง ตั้งแต่ พ.ศ. 2477 เป็นต้นมาจนถึงโรงสุดท้ายที่ตั้งในปี พ.ศ. 2510 นับได้ 19 โรง แต่ที่ เข้าอยู่ในอันดับที่อยู่ในบัญชี ของบริษัทข้าวไทยปักษ์ใต้ จำกัด ที่เข้ามาตั้งสำนักงานที่ปาก พนังในปี พ.ศ.2482 นั้น มีเพียง 14 โรง ซึ่งทั้ง 14 โรง ภายหลังถูกเรียกเป็นลำดับเลขที่แทน ยี่ห้อของโรงสี โดยโรงสีไฟในลุ่มน้ำปากพนัง มีรายนามดังนี้ โรงสีไฟเอี่ยมเส็ง (โรงสี 1) โรงสี ไฟเอี้ยะหลี่ (โรงสี 2) โรงสีไฟเอี้ยะเชียง (โรงสี 3) โรงสีหมงฮวด-(ยุคแรก), กิมโจนเส็ง-(ยุค สอง) (โรงสี 4) โรงสีกวงฮั่ว (โรงสี 5) โรงสีฮองเชียงเฮง (โรงสี 6) โรงสีไท่หน่าฟง-(ยุคแรก), โรงสีฮะเซ่งฟง-(ยุคสอง) ,โรงสีหยิกเส็งจั้น-(ยุคสาม) (โรงสี 7) โรงสีเตาเส็ง-(ยุคแรก),โรงสีโฮ ฮอง-(ยุคสอง) ,โรงสีบริษัทกอบกาญจน์ (ยุคสาม) (โรงสี 8) โรงสี ง่วนไถ่ (โรงสี 9) โรงสีไทย พงษ์ (โรงสี 10) โรงสีลิ้มเล่งหัง-(ยุคแรก) ,โรงสีเลียงฮะกงสี-(ยุคสอง) โรงสีสีสระเกษ-(ยุค สาม),โรงสีง่วนหลี่ (ยุคสี่) ,โรงสีไฟวิลัย (ยุคห้า) (โรงสี 11) โรงสีไฟเอี้ยบเส็งฮอง โรงสีไฟแสง ไทย (ยุคสาม) (โรงสี 12) โรงสีลัวนเอ็กเชียง (โรงสี 13) โรงสีสุ่ยห้อง (โรงสี 14)

โดยนิรนาท (2-15) สรุปว่า ชาวจีนมีบทบาทต่อการพัฒนาอาชีพการค้าข้าวถูกจัดการสู่ชุมชนท้องถิ่น

ส่วนการจัดการความรู้ ภูมิปัญญาจากบทบาทรัฐหรือราชการ ในลักษณะต่างๆ ตามยุคสมัย งานของนิรนาทข (2-19) ได้เสนอปรากฏการณ์ที่อธิบายว่าเป็นกระบวนการจัดการความรู้ โดยเฉพาะบทบาทของรัฐที่ส่งเสริมการปลูกมะพร้าว ให้มากขึ้นเพราะซึ่งมีน้อยในช่วงเกือบ 100 ปีที่ผ่านมาหรือ พ.ศ.2456 มีมะพร้าวเพียง 1,014 ไร่ หรือ 30,156 ต้น ด้วยการให้คู่หนุ่มสาวที่จะแต่งงานต้องปลูกมะพร้าว 20 ต้น กล้วย 20 ต้น ให้นายอำเภอเป็นผู้กำกับหรือจัดการให้เป็นตาม นโยบาย หากไม่ปฏิบัติจะแต่งงานไม่ได้

สำหรับต้นทศวรรษที่ 2520 ความรู้ทางการผลิตข้าวแบบใหม่²⁰³ รูปแบบการผลิตจากเดิมเป็น “รูปแบบนา หว่านแห้งนาปี” สู่ “นาหว่านน้ำดำ” สู่ “นาหว่านน้ำดำก่อนน้ำหลาก” และ “นาหว่านน้ำดำหลังน้ำลด” ซึ่งเป็นผล ของความรู้จากราชการที่มีพลังต่อกระบวนการผลิตของชุมชนชาวนาลุ่มน้ำในระยะต่อมา ทั้งนี้เป็นเพราะการส่งเสริม ของข้าราชการ กรมส่งเสริมการเกษตร²⁰⁴ เป็นความรู้การทำนาแบบส่งเสริมโดยรัฐ ที่ดำเนินการส่งเสริมความรู้และ ประสบการณ์โดยการ “สถาปนาเกษตรกรตัวอย่าง” สร้างแปลงนาตัวอย่าง จากนั้นก็ส่งเสริมด้วยการให้ฟรี ตั้งแต่จัดทำ แปลง การหว่าน เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย การดูแลรักษาโรคพืช จนถึงขั้นเก็บเกี่ยว “เกษตรกรตัวอย่าง” จะเป็นเหมือนตัวนำแห่ง การเปลี่ยนแปลงความรู้หรือเป็นกลไกในกระบวนการจัดการความรู้การทำนาแบบแผนใหม่ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง การ คัดสรร“เกษตรกรตัวอย่าง” จึงถูกกระทำอย่างรอบคอบภายใต้เงื่อนไขปัจจัยที่เป็นชาวนาที่มีศักยภาพสูงกว่าปกติ และ จัดการสถาปนาโดยทั่วไปในพื้นที่ที่มีศักยภาพเช่นเดียวกัน²⁰⁵ โอกาสแห่งความสำเร็จจึงเกิดขึ้น แต่จะเป็นปัญหากับการ ผลิตในหมู่ชาวนาปกติและเป็นเพียงความรู้ด้านเดียว คือ ด้านกระบวนการผลิต (supply side) องค์ความรู้จึงเป็นเพียง ประสบการณ์ด้านเดียวในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง และสอดคล้องกับค่านิยมการทำนาจึงเป็นความรู้ที่ได้รับการต้อนรับในการทำ

²⁰² นิรนาทข: 2-15 อ้างจาก ขวลิขิต อังวิทยาธร 2540

²⁰³ ดู ณรงค์ บุญสวยขวัญ.2547

²⁰⁴ จากรูปแบบ นาหว่านแห้งนาปี สู่ นาหว่านน้ำดำ สู่ นาหว่านน้ำดำก่อนน้ำหลาก และ นาหว่านน้ำดำหลังน้ำลด

²⁰⁵ จากการสัมภาษณ์ผู้อำนวยการศูนย์บริการวิชาการและการถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิต (ศูนย์การข้าวที่บ้านหนองนก).2549

นาแบบนี้อย่างรวดเร็วในระยะเวลาประมาณเกือบ 20 ปี เพราะก่อนประมาณ พ.ศ.2540 รูปแบบการทำนาแบบดั้งเดิมหมดไป ภายใต้กระบวนการส่งเสริมที่ราชการจัดกิจกรรมต่างๆ ขึ้น เช่นวิจัยและทดลองเพื่อพัฒนาปรับปรุงพันธุ์ข้าวให้เหมาะสมกับพื้นที่ การส่งเสริมให้มีการทำนาปีละ 2 ครั้ง พยายามรณรงค์ให้ชาวนาใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ตามที่ราชการส่งเสริมเรียกว่า “พันธุ์ส่งเสริม” มีการสร้างแรงจูงใจต่างๆ เพื่อต้องการให้ชาวนาปรับเปลี่ยนแบบแผนการผลิตตามที่ทางการแนะนำ เช่น จัดประกวดพันธุ์ข้าว²⁰⁶ จนเกิดกระบวนการผลิตภายใต้ความรู้เดินทางไปเกือบสิ้นเชิง จนเกิดแรงบันดาลใจเขียนเนื้อหาสะท้อนออกมาเป็นเพลงเพื่อชีวิตสำหรับชาวลุ่มน้ำปากพนังว่า “...เหลือแต่รอยตีนควายและไถเหียนๆ”²⁰⁷ แนนอนว่าองค์ความรู้ละประสบการณ์หรือความรู้การทำนาแบบดั้งเดิมหรือชุดเดิมๆ หมดไป โดยชาวนารุ่นใหม่ที่มีอายุต่ำกว่า 35 ปี หมดโอกาสที่จะใช้ความรู้ชุดนั้น เพราะความรู้ประสบการณ์การทำนาแบบที่ทางราชการส่งเสริมเป็นกระบวนการทำนาที่เน้นข้าวเพื่อการค้าขายเป็นหลักและสะดวกสบายแต่ลงทุนสูง

กระบวนการตอบโต้ของชาวนาออกมาในรูปของการแสวงหาการผลิตแบบใหม่ คือ “เกษตรปลูกผักก๋ร่ง” หมายถึงการนำที่ดินนาข้าวมาปรับเป็นคูเพื่อปลูกพริก โดยมีศูนย์กลางการกระจายองค์ความรู้ที่ตำบลคลองน้อย ผ่านการประชุม อบรรมชาวนา และทำโครงการเสนอไปยังเกษตรอำเภอปากพนัง โดยได้ดำเนินการริเริ่มที่บ้านบางบุชา อำเภอปากพนัง จากการปรับปรุงและพัฒนาของครูโรงเรียนวัดบางบุชา (ประถมศึกษา) นายเฉลิม วรรณงาม²⁰⁸ เป็นกระบวนการพัฒนาองค์ความรู้ขึ้นมาจากประสบการณ์ที่ได้เห็นเพื่อนบ้านที่แสวงหาและต่อยอดความรู้จากการศึกษาทางการเกษตรที่วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช แล้วใช้กระบวนการทางสังคมจัดอบรมถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์กระจายความรู้ไปยังอำเภอต่างๆ ตลอดจนพัฒนาระบบการจำหน่ายการขายผลผลิตที่ตลาดหัวอูด้วยการสร้างกลุ่มการผลิตและการขายควบคู่ขึ้นมาด้วย นับว่าเป็นความรู้การผลิตใหม่ที่มีบทบาทในการปรับปรุงวิถีการผลิตของชาวนาข้าวครั้งใหญ่ครั้งแรกในรอบร้อยปี เพราะ ประการแรก ขยายรูปแบบโดยสังคมชาวเกษตรกรด้วยตนเองไปยังพื้นที่ต่างๆ ทั้งลุ่มน้ำปากพนัง เช่น เกาะเพชร เขาพังไกร บ้านราม เป็นต้น ประการที่สอง ในทศวรรษ 2530 พบว่าทางรัฐ โดยองค์การบริหารส่วนจังหวัดนครศรีธรรมราชและสำนักงานเกษตรจังหวัดนครศรีธรรมราชในขณะนั้นยอมรับเอาประสบการณ์ขององค์ความรู้ความทางการผลิตใหม่นี้เป็นต้นแบบการพัฒนาอาชีพเกษตรกรรมในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง และใน พ.ศ.2537 คณะกรรมการพัฒนาอาชีพด้านเกษตร ตามโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ยอมรับเอาเป็นต้นแบบการผลิตแบบยกร่องไปเปลี่ยนนามว่า “ไร่นาสวนผสม” เพื่อผลักดันให้เป็นนโยบายการพัฒนาแล้วส่งเสริมให้เป็นอาชีพเกษตรควบคู่กับการทำนาข้าว มีแผนงาน รัชสมัยประมาณที่ชัดเจน แล้วขยายผลต้นแบบให้เต็มพื้นที่เพื่อรับชาวนามาชุดที่ดินนาข้าวเป็นไร่นาสวนผสม คราวเรือนละ 3 ไร่ จำนวน 70,000 ไร่ เสร็จในต้นทศวรรษ 2540²⁰⁹ แม้ในสถานการณ์ปัจจุบันการผลิตแบบไร่นาสวนผสมจะล่มเหลว เพราะคงเหลืออยู่ไม่ถึง 30 % ของพื้นที่ที่ส่งเสริมก็ตาม หรือมีก็เผชิญปัญหาการตลาดก็ตาม แต่ก็องค์ความรู้ชุดนี้เป็นพัฒนาขึ้นมาจากภายในชุมชนและใช้กระบวนการทางสังคมในการกระจายความรู้และประสบการณ์ขึ้นมาเอง หากความผิดพลาด คือ ผลของการยกระดับความรู้ประสบการณ์ของชุมชนด้วยกระบวนการบริหารการความรู้เพื่อการพัฒนาของรัฐเอง

ต้นทศวรรษ 2530 ความรู้เกี่ยวกับอาชีพการทำนาถุ้ง เป็นองค์ความรู้ที่นำเข้ามาจากนโยบายส่งเสริมการผลิตถุ้งของรัฐ แม้ว่าจะไม่ส่งเสริมโดยตรงแต่การเอื้อให้เกษตรกรและประชาชนโดยทั่วไปหันมาเลี้ยงถุ้งในพื้นที่ในรูปแบบต่างๆ เช่น อนุญาตให้เจาะถนนเพื่อสอดท่อ PVC การสร้างสถานีส่งเสริมการเพาะเลี้ยงถุ้ง การสร้างสถานีไฟฟ้าย่อยเพื่อเสริมกระแสไฟฟ้าลงสู่แปลงนาถุ้ง ประกอบกับการถ่ายทอดความรู้การเลี้ยงถุ้งจากบริษัทผู้เกษตรกร และมีข้าราชการหันไปประกอบอาชีพเสริมในการเลี้ยงถุ้ง อย่างจริงจัง เหล่านี้ คือกระบวนการส่งเสริมทางอ้อมและเป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้เทคโนโลยีการเลี้ยงถุ้งตามธรรมชาติในสังคม ชาตและ/หรือไม่มีองค์ความรู้ที่สอดคล้องและเทคโนโลยีที่เหมาะสม จึงทำให้ถุ้งกุลาดำล่มเหลวในระยะเวลากว่า 1 ทศวรรษ คงเหลือแต่ซากหรือตัวอย่างของกิจกรรมการผลิตที่

²⁰⁶ สมใจ พิมล.2550:

²⁰⁷ เนื้อหาของเพลง “คันไถเหียน” ของ “ตุ๊ตนาคอน” พื้นเพเป็นคนลุ่มน้ำปากพนัง เขียนเนื้อหาโดยรวมว่า ไม่มีระบบวิถีชีวิตแบบเดิมที่เคยสุข

²⁰⁸ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2544 ,สมใจ พิมล.2550:3-10

²⁰⁹ เก็บความจากณรงค์ บุญสวยขวัญ .2538

ขาดการใช้ความรู้และเทคโนโลยี จะว่าไปแล้ว หากจะกล่าวว่ารัฐไม่ดูแลองค์ความรู้และเทคโนโลยีการผลิตก็จะไม่ตรงความจริง เพราะรัฐพยายามดำเนินการแต่ความยากในการปรับเปลี่ยนการผลิตของเกษตรกรภายใต้ “กำไร” หรือ “เงินสด” เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือนเป็นปัจจัยเร่งเข้า ความรู้และเทคโนโลยีจึงเดินทางเข้าสู่ผู้นำไม่ทันและไม่มีการส่งผ่านความรู้/กระบวนการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับวิถีชุมชนหมู่บ้าน²¹⁰ ต่างกับการผลิตข้าว และไร่นาสวนผสม ที่ความรู้/เทคโนโลยีมีความเหมาะสมกับสถานการณ์และเวลา²¹¹ จึงทำให้กระบวนการผลิตมีประสิทธิภาพเพียงพอในระดับที่ชุมชนหมู่บ้านพอใจ เช่นเดียวกัน ภายหลังมีการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังตามแนวพระราชดำริ (2537) มีการเปลี่ยนแปลงการผลิตอย่างรวดเร็วมากช่วงหนึ่งในประวัติศาสตร์การผลิตลุ่มน้ำฯ แต่องค์ความรู้และเทคโนโลยีเพื่อการผลิตยังต้องศึกษาวิจัยในหน่วยงานต่างๆ²¹² แต่กิจกรรมการผลิตบางประเภทกลับถูกรัฐส่งเสริมอย่างเต็มที่โดยไม่พินิจพิจารณาปัจจัยด้านความรู้ หรือหากมีองค์ความรู้/เทคโนโลยีแต่ถูกนำไปปรับตามค่านิยมของเกษตรกรและกลไกในการเปลี่ยนแปลง เช่น ปาล์มน้ำมัน และไร่นาสวนผสม ในลักษณะ “ฤาษีแปลงสาร” ดังนั้น การเดินทางของความรู้หรือกระบวนการส่งผ่านความรู้หรือกระบวนการถ่ายทอดความรู้/เทคโนโลยีจะเป็นกลไกสำคัญมากอย่างยิ่งในการพินิจเพื่อความเข้าใจและนำไปปฏิบัติทางการผลิตที่ถูกต้อง

นอกจากนี้องค์ความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการตนเองในประเด็นเกี่ยวกับการสร้างกลุ่ม สร้างเครือข่ายทางสังคมในการสร้างสถาบันการเงินของหมู่บ้าน พบว่ามีการจัดสร้างและขยายผล แลกเปลี่ยนความรู้การจัดตั้งธนาคารหมู่บ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง มีการอบรมสมาชิกในบ้านต่างๆอำเภอปากพนัง โดยเฉพาะการปฏิบัติการของ เจริญ สุขราช²¹³ ประธานธนาคารหมู่บ้านบ้านราม ที่จัดตั้งแห่งแรกในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เมื่อ พ.ศ.2534 ได้เก็บเกี่ยวการบริหารจัดการองค์กรการเงินแห่งนี้มาขยายผลโดยการเดินทางให้ความรู้แก่ชุมชนอื่นๆ (ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2530 จนเสียชีวิตในภารกิจนี้) ภายใต้การประสานงานของนายถาวร จุฬเสวัต และนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จนสามารถเป็นต้นหน่อของประสบการณ์องค์กรการเงินและเป็นแหล่งเรียนรู้เพื่อถอดเป็นบทเรียนให้ พอช. เพื่อดำเนินงานงานองค์กรการเงินต่อไปในทศวรรษปัจจุบัน²¹⁴ แม้ว่าจะเป็นความรู้จากการก่อรูปขึ้นมาเองภายใต้กระบวนการทางสังคมที่พึ่งพาตนเองนี้ แต่หาได้มีความรู้ทางการเงินชุดเดียวกัน เพราะความรู้ของธนาคารหมู่บ้านที่เคลื่อนไหวดังกล่าวนั้น คือปฏิบัติการที่ตอบโต้ความรู้องค์กรการเงินของรัฐที่ส่งออกมายังลุ่มน้ำปากพนัง โดยสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดและอำเภอในรูปแบบกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ที่ปฏิบัติการในพื้นที่ลุ่มน้ำฯ เมื่อประมาณ 2524 แต่กลุ่มออมทรัพย์โฉมใหม่ (ไม่เน้นสัจจะ) จึงก่อตัวเกิดเป็นปฏิบัติการตอบโต้ความรู้ ประสบการณ์ต่อความรู้และประสบการณ์ธนาคารหมู่บ้านอีกครั้งในระยะหลังการมีการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ (ต้นทศวรรษ 2540) ทำให้พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นพื้นที่ปฏิบัติการของชุดความรู้ ชุดของประสบการณ์ขององค์กรการเงินชุมชนทั้งสองรูปแบบ ภายใต้การแทรกแซงอย่างสร้างสรรค์จากองค์กรสถาบันภายนอก (หมายถึงแหล่งทุน เช่น สกว. และสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน)

หลังการปิดประตูระบายน้ำ 2542 ความรู้การผลิตข้าวจะเป็นปฏิบัติการซ้ำๆในพื้นที่ลุ่มน้ำฯ อีกครั้งหนึ่ง แม้ว่าหลายครั้งที่มีความพยายามส่งเสริมความรู้ให้เกษตรกรแต่ประสิทธิภาพกลับไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ โดยเฉพาะกระทรวงเกษตรฯ เพราะในปีงบประมาณ 2550 โดยสำนักงานราชการของกระทรวงนี้ที่ส่งเสริมการทำนาเพื่อการค้าในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง 5 จุด ที่องค์กรชาวบ้านที่มีความพร้อมด้วยการบูรณาการหน่วยงานในกระทรวงแห่งนี้ที่อยู่ใน

²¹⁰ เช่นการจัดตั้งสถานีประมงลุ่มน้ำฯ (เป็นหน่วยงานด้านการศึกษาวิจัยและพัฒนาการเลี้ยงกุ้ง) สำนักงานตั้งอยู่ที่ใต้สะพานปากพนัง ตั้งเมื่อ พ.ศ.2538

²¹¹ สถานีทดลองข้าว หรือกรมการข้าว หรือศูนย์บริการวิชาการและเทคโนโลยีถ่ายทอดการผลิตพืช หรือกรมการข้าวปัจจุบัน (เป็นหน่วยงานด้านการศึกษาวิจัยและพัฒนาการปลูกข้าว) ตั้งเมื่อทศวรรษ .2500

²¹² เช่นกรมชลประทาน เริ่มจัดตั้งสถานีทดลองการใช้น้ำ ที่ 8 (บ้านดอนจิก) พ.ศ.2547 เพื่อศึกษาวิจัยว่าพืชเชิงพานิชย์แต่ละประเภทในลุ่มน้ำฯ ว่า มีความต้องการใช้น้ำอย่างไร

²¹³ ณรงค์ บุญสวยขวัญ .2549,อ้างแล้ว

²¹⁴ เช่นในงานของณรงค์ คงมาก. 2547. กรณีตัวอย่างองค์กรเครือข่ายการเงินชาวบ้านเมืองนครศรีธรรมราช. รายงานผลการศึกษาเสนอสถาบัน พัฒนาองค์กรชุมชน . มีนาคม 2547. และงานของเจริญ สุขราช. 2546. การสร้างเครือข่าย. เอกสารถ่ายสำเนา เพื่อประกอบการบรรยาย พิเศษในวิชาการจัดการสังคม ระดับปริญญาตรี. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.

จังหวัด เป้าหมาย 10,000 ไร่ พื้นที่ที่ 1 ดอนตรอ เขียวเขา แม่เจ้าอยู่หัว ท้องลำเจียก , พื้นที่ที่ 2 หูลอง , พื้นที่ที่ 3 ปา ระกา , พื้นที่ที่ 4 บ้านราม , พื้นที่ที่ 5 ท่าเรือ²¹⁵ ทั้งๆที่ก่อนหน้านี้ประมาณ พ.ศ.2547 มีโครงการปรับเปลี่ยนอาชีพ เกษตรกร ลงสู่พื้นที่เพื่อการสำรวจและปรับเปลี่ยนอาชีพชาวนากุ้งกุลาดำในพื้นที่นาข้าว ที่มีบ่อกุ้งร้าง โดยมีอาชีพที่เป็น ตัวเลือกหลัก คือ “การปลูกปาล์มน้ำมัน” ที่ดำเนินงานโดยนายเนวิน ชิดชอบ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและ สหกรณ์ลงมาควบคุม กำกับอย่างใกล้ชิดอย่างไม่เคยมีจารีตของรัฐในการปรับปรุงอาชีพในพื้นที่แห่งนี้มาก่อน ทั้งๆที่ ความรู้ความเข้าใจของเกษตรกรนาข้าวต่อ “การปลูกปาล์มน้ำมัน” มีไม่มากไปกว่าประสบการณ์การทำนากุ้งเมื่อ พ.ศ. 2531²¹⁶ แต่ใช้กลไกการแจกฟรีอัตราไร่ละ 9,446 บาท ลักษณะของความรู้ เพราะเป็นความรู้ใหม่ มีการใช้หลักการและ กระบวนการแบบแผนการผลิตแตกต่างจากพื้นฐานของการทำนาข้าวอย่างสิ้นเชิง

การผสมผสานระหว่างการเรียนรู้และภูมิปัญญา

ปัจเจกบุคคลในพื้นที่แห่งนี้ใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและใช้เป็นเครื่องมือในการ ดำรงชีวิตทางสังคม ได้เป็นอย่างดีมากชุมชนหนึ่งของประเทศไทย จากการเป็นชุมชนเปิด อิสระจากรัฐ ทำให้ประชาชน ในพื้นที่แห่งนี้พึ่งพิงการศึกษา ดังนั้น จึงมีการศึกษาจึงเป็นค่านิยมที่เป็นหลักและสำคัญมานับ 100 ปี การศึกษา ภูมิปัญญา จึงมีลักษณะที่น่าสนใจ คือ

ประการแรก การใช้ความรู้และภูมิปัญญาในการรักษาฐานะ อำนาจ หรือพิทักษ์ไว้ซึ่งทรัพย์สินโดยผสมผสานทั้ง ความรู้แบบวิทยาศาสตร์หรือการศึกษาจากระบบการศึกษา กับภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น เซนที่สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์ กล่าวถึง ว่าภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการรักษาอำนาจ ฐานะ ชีวิตและทรัพย์สิน กล่าวคือ มีการสร้างและจัดการเครือข่ายทางสังคม เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้วยการเป็นเกลอเป็นดอง²¹⁷ ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ของระหว่างบุคคลและกลุ่มคน เป็นต้นว่า เป็นเครือข่ายศิษย์ในสายคณะครูหนึ่งตระกูล เช่น สายหนึ่งตระกูลจันทร์แก้ว บุญขวัญ สายหนึ่งตระกูลล้อม สระกา เช่นเดียวกับที่สารูป ฤทธิ์ชู ได้ศึกษาการสร้างเครือข่ายซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของผู้คนที่บ้านโรงช้าง ตำบลบ้านพร้าว อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง²¹⁸ ทั้งนี้สามารถสรุปได้ว่าใช้ความรู้ท้องถิ่นในท่ามกลางสังคมที่ต้องดูแลจัดการตนเอง มากกว่าการพึ่งพาราชการเพื่อรักษาประโยชน์ทั้งฐานะทางสังคม ด้วยการแต่งงาน เป็นเกลอเป็นดอง (อ้ายเพื่อน อ้ายคอ อ้าย เกลอ หรือเป็นพรรคพวก หรือที่สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์ เรียกว่า มีวงศาตถาญาติมาก หรือ มีย่านมีโยดมาก หรือมีมิตรมาก หรือเป็นคนใหญ่ - เป็นคนยาว²¹⁹ ในการรักษาตำแหน่งแห่งที่และพื้นที่ทางสังคมให้เป็นที่ยอมรับและปลอดภัยจากภัยที่ เกิดจากการกระทำระหว่างกัน ซึ่งมีอยู่มากในภาคใต้และมากเป็นพิเศษแถบลุ่มน้ำปากพนังและพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา นอกจากนี้ในยุคปัจจุบันพบว่าครอบครัวใดที่มีสมาชิกในสายตระกูลหรือในครอบครัวสำเร็จการศึกษาดี อาจจะมี ความสามารถดำรงตำแหน่งข้าราชการหรือไม่ก็ตามแต่ส่งผลให้เกิดการยอมรับในสายตระกูลหรือครอบครัว จนสามารถ หลุดพ้นจากการข่มเหงรังแก ไม่ถูกขโมยทรัพย์สินหรือการเหยียดหยามระหว่างกัน ดังนั้นการศึกษาในระบบก็สามารถ เป็นเครื่องมือในการรักษาฐานะ อำนาจและทรัพย์สินด้วยเช่นเดียวกันภูมิปัญญาในการจัดการเครือข่ายของผู้คนในอดีต

ประการที่สอง เป็นชุมชนหมู่บ้านที่ใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือหรือกลไกในการเลื่อนชั้นทางสังคม ให้ลูกหลาน ของชาวนาและชาวจีนในพื้นที่ใช้เป็นเครื่องมือในการเลื่อนชั้นจากลูกชาวนาสู่ตำแหน่งอื่นๆ หมายถึง การดำรงตำแหน่ง อื่นๆภาคนอกกระบวนเกษตร เช่น ไปดำรงตำแหน่งในหน่วยงานราชการหรือเป็นข้าราชการ ซึ่งพบมากในพื้นที่แห่งนี้ว่า

²¹⁵ รายละเอียดการประชุมคณะทำงานประเมินสถานการณ์ข้าวจังหวัดนครศรีธรรมราช วันที่ 19 มีนาคม 2550 ที่สำนักงานการค้าภายใน จังหวัดนครศรีธรรมราช

²¹⁶ สมใจ พิมพ์.2550:4-16

²¹⁷ ดูรายละเอียดเชิงแนวคิดและปรากฏการณ์เพิ่มเติมในเครือข่าย

²¹⁸ สารูป ฤทธิ์ชู.2544:47-61

²¹⁹ สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์ .2544:137

ผู้คนได้ใช้การศึกษา หรือเป็นเครื่องมือในการเลื่อนชั้นเข้าสู่ชุมชนเมืองในทศวรรษ 2520 ไปเป็นพนักงานในสถานประกอบการของรัฐกิจเอกชนหรือเป็นข้าราชการ

ประการที่สาม การศึกษาที่ส่งผลให้เกิดการปรับตัวของอาชีพหรือพัฒนาความรู้ต่อยอดจากภูมิปัญญาชุมชนที่มีอยู่ในการพัฒนาอาชีพ แต่ถูกนำมาใช้ใหม่โดยลดคุณค่าทางสังคมและคุณค่าในเชิงนามธรรมลงไป ดังนั้น ความรู้จึงเป็นความรู้ทางสากลอันมีฐานของวิทยาศาสตร์มากยิ่งขึ้น ขาดพิธีกรรม และกระบวนการขององค์ความรู้ที่จะเป็นสายใยยึดโยงให้สมาชิกในชุมชนหรือลุ่มน้ำปากพนังให้เกาะเกี่ยวร้อยรัดกันหรือขาดพลังที่จะสร้างสายใยความสัมพันธ์ทางสังคมเพิ่มขึ้นมาเพื่อการปฏิบัติและสืบทอดเชิงประเพณีวัฒนธรรมใหม่ได้ หากจะกล่าวว่าลุ่มน้ำปากพนังมีการพัฒนาจากภูมิปัญญาสู่การพึ่งพาองค์ความรู้จากภายนอกมากยิ่งขึ้นตามกาลเวลาและบริบททางสังคมที่เน้นทางเศรษฐกิจ เป็นกระบวนการปรับเปลี่ยนเพื่อเพิ่มมูลค่าที่ดีแก่ครัวเรือนและชุมชน อย่างไรก็ตาม มีตัวอย่าง ข้อมูลจากการรวบรวมของสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดนครศรีธรรมราช (2549 และนายธีรพันธ์²²⁰) แสดงให้เห็นว่า ลุ่มน้ำปากพนังการพัฒนาอาชีพขึ้นมาจากฐานภูมิปัญญาการผลิตเพื่อตนเอง โดยผสมผสานกับความรู้ที่นำเข้ามาจากภายนอก เช่น มาจากการฝึกอบรมของรัฐหรือราชการ สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ จังหวัด เป็นพื้นที่ที่มีการที่ผลิตภัณฑ์ชุมชนที่สามารถพัฒนาเป็นสินค้า OTOP ในระดับ 4 ดาว ได้มากกว่าพื้นที่อื่นๆของจังหวัดนครศรีธรรมราช แต่หากพินิจพิจารณาแล้วพบว่า เป็นความรู้ใหม่ที่มาจากภายนอก และต่อยอดลงบนฐานของภูมิปัญญาชุมชน เช่น ย่านลิเภา บ้านหมน อำเภอเมือง ผ้าทอ เนินธัมมิง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ ชนมลาหอยบ้านราก อำเภอปากพนัง พริกขี้หนู ตำบลคลองน้อย เป็นต้น

ประการที่สี่ จากการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีตลอดมาตั้งแต่ก่อนทศวรรษ 2500 เป็นโครงสร้างพื้นฐานเพียงแต่หลังจากนี้จะมีมากขึ้นตามความเข้มข้นของนโยบายและทิศทางการพัฒนาประเทศ เช่น เร่งการศึกษาในช่วงทศวรรษ ในทศวรรษ 2510 พัฒนารูปแบบการผลิตข้าวในทศวรรษ 2520 และการพัฒนาคลุ่มองค์กรเพื่อเป็นฐานจัดการของรัฐในบริการสาธารณะด้วยการที่รัฐจัดตั้งกลุ่มคนตามประสงค์ของหน่วยงาน พัฒนาการผลิตแบบใหม่เสริมการทำนาในทศวรรษ 2530 และในช่วงการพัฒนา ตามแนวพระราชดำริ หลัง พ.ศ.2536 เป็นต้นมา ทางราชการได้มีความพยายามใส่องค์ความรู้ลงไปมาก โดยพยายามจัดตั้งหน่วยงานต่างๆ ที่มีการกิจด้านองค์ความรู้และเทคโนโลยีเพื่อพัฒนาอาชีพของประชาชน หรือหากจะกล่าวว่าทิศทางการพัฒนาของรัฐเป็นผลให้เกิดขึ้นส่งความรู้/เทคโนโลยีใหม่ลงไปในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง และยังเร่งปฏิบัติการพัฒนามากขึ้นเท่าใดไรความรู้ใหม่ก็จะลงไปสู่ชุมชนมากขึ้นตามไปด้วย (ดูตารางที่ 24 การจัดตั้งหน่วยงานของรัฐเพื่อการพัฒนาและส่งเสริมความรู้และเทคโนโลยีในพื้นที่ลุ่มน้ำ)

ตารางที่ 24 การจัดตั้งหน่วยงานของรัฐเพื่อการพัฒนาและส่งเสริมความรู้และเทคโนโลยีในพื้นที่ลุ่มน้ำ

พ.ศ.	ชื่อ	ภารกิจ
ทศวรรษ 2500	สถานีทดลองข้าว หรือ กรมการข้าว หรือ ศูนย์บริการวิชาการและเทคโนโลยีถ่ายทอดการผลิตพืช หรือ กรมการข้าว	เป็นหน่วยงานด้านการศึกษาวิจัยและพัฒนาการปลูกข้าว
พ.ศ.2538	สถานีประมงลุ่มน้ำฯ	เป็นหน่วยงานด้านการศึกษาวิจัยและพัฒนาการเลี้ยงกุ้ง
พ.ศ.2547	สถานีทดลองการใช้น้ำ ที่ 8 (บ้านดอนจิก)	ศึกษาวิจัยว่าพืชเชิงพานิชแต่ละประเภทในลุ่มน้ำฯ ว่ามีความต้องการใช้น้ำอย่างไร

ที่มา : จากการสำรวจ

²²⁰ บัญชีสินค้า OTOP และจากการพูดคุยกับนายธีรพันธ์, ข้าราชการสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดนครศรีธรรมราช

จากตารางการจัดตั้งหน่วยงานของรัฐเพื่อการพัฒนาและส่งเสริมความรู้และเทคโนโลยีในพื้นที่ลุ่มน้ำ ช่วงระยะเวลาการจัดตั้งหน่วยงานนั้นมีความหมายในการที่รัฐเอาใจใส่กับพื้นที่ แม้ว่าอาจจะมิมุมมองว่าเป็นการขยายตัวของรัฐลงสู่ชุมชน ที่ถือว่าเป็นการเบียดขับองค์ความรู้และเทคโนโลยีของชุมชนหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน แต่หากรับเอาสถานการณ์ที่องค์ความรู้ เทคโนโลยีไหลไปมาอย่างสูงในบริบทเศรษฐกิจสังคมปัจจุบัน การที่มีหน่วยงานไปจัดตั้งในพื้นที่ลุ่มน้ำก็เป็นความจำเป็น เพราะในบางประเภทบางกิจกรรมการผลิตต้องเคร่งครัดในการใช้ความรู้และเทคโนโลยี หน่วยงานเหล่านี้ต้องมีกลไกในการส่งผ่านความรู้หรือกลยุทธ์ในการถ่ายทอดความรู้ที่เหมาะสมด้วย

นอกจากนี้ในช่วงเริ่มขึ้นทศวรรษที่สองของการพัฒนาตามแนวพระราชดำริก็ยิ่งเร่งการพัฒนาเท่ากับยิ่งเร่งให้มีกระบวนการเรียนรู้หรือการถ่ายทอดเทคโนโลยี (Technology Transfer) ราชการมีการลงทุนและกระบวนการที่ซับซ้อนมากขึ้น เช่น การจัดประชุม สัมมนา การศึกษาดูงาน การฝึกอบรม เป็นต้น ตัวอย่าง จากข้อมูลของโครงการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ มีความพยายามในการส่งองค์ความรู้ด้วยกระบวนการที่กล่าวแล้วใน 3 ปีงบประมาณ (2546-2549) มีถึง 45 ครั้ง (ดูรายละเอียดในภาคผนวก) ซึ่งสามารถสรุปประเภทต่างๆขององค์ความรู้ที่ส่งลงไปในพื้นที่ ดังนี้

ตารางที่ 25 ทางราชการกับความพยายามเอาองค์ความรู้สู่ชุมชนลุ่มน้ำ

กิจกรรม	2546	2547	2548	2549
ด้านส่งเสริมอาชีพ				
ด้านการบริหารจัดการ				
ด้านสิ่งแวดล้อม				
อื่นๆ				

ที่มา : สรุปจากตารางสรุปโครงการการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

จากปรากฏการณ์ในตารางนี้พบว่า ประการแรก เกิดกลุ่มคน ชุมชนหรือขบวนการทางสังคมที่มีกระบวนการทำงานเพื่อปรับตัวในการตอบโต้ราชการหรือรัฐมากขึ้นเช่นเดียวกัน ซึ่งสัมพันธ์กับงานการศึกษาของสงบ สงเมือง²²¹ โดยกระบวนการตอบโต้เป็นการเลือกสรรที่จะพร้อมจะรับหรือปฏิเสธผ่านการคำนึงถึงประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นและสอดคล้องกับแบบแผนของการดำเนินชีวิต หากได้ปรับเปลี่ยนยอมรับกับรัฐหรือแนวทางของราชการที่ส่งเสริม แต่พร้อมที่จะเลือกสรรและปฏิเสธโดยมีรูปแบบเชิงปฏิกริยา

(1) การตอบโต้โดยการดำเนินกิจกรรมตามนโยบายพัฒนาของราชการหรือรัฐ เช่นการที่ประชาชนตอบโต้แบบบวกหรือปฏิเสธสัมพันธ์แบบสร้างสรรค์หรือปฏิเสธสัมพันธ์แบบประสานกับรัฐมีอยู่จำนวนมาก²²² การปรับปรุงการผลิตข้าวจาก “นาปีแบบหวานแห้ง” ปรับกระบวนการสู่ “นาข้าวหวานแบบน้ำตม” ตามการส่งเสริมของกรมส่งเสริมเกษตร เมื่อทศวรรษ 2521 การปรับเปลี่ยนจากการใช้พื้นที่ป่าชาวนาเป็นบ่อเลี้ยงกุ้งกุลาดำแบบธรรมชาติ (2527 ที่อำเภอปากนคร ตำบลท่าไร่ บางจาก คลองน้อย ปากพนังฝั่งตะวันตก) สู่การใช้พื้นที่นาข้าวปรับเป็นนากุ้งกุลาดำแบบพัฒนาเมื่อทศวรรษ 2530 ตามพื้นที่ต่างๆที่น้ำเค็มขึ้นไปถึงทั่วลุ่มน้ำปากพนัง การยอมรับการปรับตัวการเปลี่ยนแปลงอาชีพจากบ่อเลี้ยงกุ้งสู่หาลำไย ตามนโยบายปรับเปลี่ยนอาชีพของเกษตรกรในนโยบายของรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (เนวิน ชิดชอบ) เมื่อ พ.ศ. 2548

²²¹ สงบ สงเมือง.2545:23

²²² เป็นคำที่ ดร.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ แนะนำให้ผู้วิจัยใช้ภาษาในการอธิบายเกี่ยวกับชุมชนเห็นชอบและปฏิบัติตามที่ราชการส่งเสริมสนับสนุน

(2) การตอบโต้ไม่ยอมรับการพัฒนาของราชการหรือรัฐ ประชาชนตอบโต้เชิงลบหรือปฏิสัมพันธ์แบบนิเสธหรือปฏิสัมพันธ์แบบปะทะกับรัฐ ในรูปแบบการท้าทายรัฐ และท้าทายรัฐ²²³ เช่นพบในงานของณรงค์ บุญสวขัญญ ²²⁴ (ดังตารางที่ 26 การเคลื่อนไหวทางสังคม ในภาคผนวก ค.)

ประการที่ห้า การเรียนรู้นำไปสู่การเคลื่อนไหวทางสังคมของประชาชนในชนบทแห่งนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงการพัฒนาตามแนวพระราชดำริเป็นต้นมา ประชาชนพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังนับได้ว่าเป็นชุมชนที่พัฒนาเป็นขบวนการทางสังคมหรือปฏิบัติการประชาสังคมที่มีลักษณะการเคลื่อนไหวทางสังคมเชิงอนุรักษ์²²⁵ ด้วยการยกเอาภูมิปัญญา ความรู้และกระบวนการทางการศึกษาขึ้นมาเป็นเครื่องมือในการเคลื่อนไหวทางสังคม เช่น มหาวิทยาลัยศิลปินพื้นบ้านศรีวิชัย สมาคมนักเขียนลุ่มน้ำปากพนัง ประวัติศาสตร์แม่เจ้าอยู่หัว การจัดทำเครือข่ายแข่งขันกีฬาวอลเลย์บอลลุ่มน้ำปากพนัง การรื้อฟื้นพลังวิถีชุมชนในเครือข่ายอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำปากพนัง การเป็นพื้นที่นำร่องในการจัดทำแผนแม่บทชุมชนของอำเภอชะอวด

ตารางที่ 26 การเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่ม ขบวนการทางสังคม ในการใช้รูปแบบการศึกษา

กลุ่ม / ขบวนการทางสังคม	รูปแบบ / เป้าหมายทางการศึกษา ภูมิปัญญา
ประวัติศาสตร์แม่เจ้าอยู่หัว	การศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์แม่เจ้าอยู่หัว เพื่อรื้อฟื้นพลังประวัติศาสตร์มาสร้างความผูกพันของสมาชิกในชุมชนร่วมกัน
มหาวิทยาลัยศิลปินพื้นบ้านศรีวิชัย	การศึกษา วิจัย ประชุมสัมมนา เพื่อหาพื้นที่ทางสังคมและยกระดับให้กับศิลปินพื้นบ้านในการปฏิกริยาตอบโต้กับรัฐที่ละเลยบทบาทสำคัญของศิลปินพื้นบ้าน ตอบโต้กับบั้นเทิงแบบใหม่ในรูปแบบ ล้อมผ้า สารสนเทศ ราคากฎการากฎ และมอมเมา
สมาคมนักเขียนลุ่มน้ำปากพนัง	ฝึกอบรม ประกวด นิทรรศการ สร้างสรรค์เยาวชน ผลิตซ้ำความเป็นชุมชนนักกลอน ชุมชนศิลปิน

²²³ การทำแทน หมายถึง เป็นการปฏิบัติหรือดำเนินงานในกิจกรรมที่เป็นภารกิจหรือกิจกรรมปกติของหน่วยงานรัฐหรือราชการ มีการลอบบี้หรือ ประสานงานหรือขยายบทบาทหรือบทบาทของภาคประชาสังคมไปทำกิจกรรมของภารกิจที่รัฐเคยปฏิบัติ ในลักษณะนี้รัฐหรือราชการ อาจจะสมยอมหรือหนึ่งเฉย เพราะรัฐได้ประโยชน์จากการปฏิบัติของภาคสังคม หรือเพราะรัฐหมดศักยภาพหรือปฏิบัติได้ไม่ทันตามความ ต้องการ เพียงแต่ไม่เปลี่ยนกฎหมาย นโยบาย , การท้าทาย หรือเผชิญหน้า เป็นการแสดงออกในเชิงสัญลักษณ์ การไม่เห็นด้วยหรือการปฏิเสธ หรือไม่ร่วมมือต่อกฎหมาย นโยบาย การปฏิบัติของรัฐ อาจจะมั่วธรรม เช่น สวมเสื้อ การติดตราหรือแสดงสัญลักษณ์ของการไม่เห็นด้วย, การใช้คำขวัญ การกดดันด้วยรูปแบบต่าง ๆ , เสนอผลการศึกษารุ่นใหม่ หรืออ้างอิงความรู้ใหม่ อาจจะมีการอ้างประเพณี วัฒนธรรม เป็นต้น นอกจากนี้อาจจะเป็นปฏิบัติการท้าทายที่เป็นรูปธรรม เช่น ชุมนุมประท้วง การปิดถนน การนั่งประท้วง การยื่นหนังสือ การไต่ถามข่าวจึงไม่ให้ความร่วมมือ การแสดงความคิดเห็นตรงกันข้ามกับรัฐ ดูณรงค์ บุญสวขัญญ .2549.362-365 ที่ใช้งาน Cohen 1971 เป็นหลัก และเสริมด้วยงานของ Tarrow, 1995; ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2533; ยืน ชาร์ป, 2529 พอใจ ลีทองอิน, 2545) ทั้งนี้เพื่อชี้ให้เห็นถึงการแสดงออกของปฏิบัติตอบโต้จากภาคสังคมกับรัฐ ซึ่งเป็นอารยะขัดขืนด้วย ดังนี้ (1) เป็นการกดดัน (pressure) ต่อผู้มีอำนาจ ผู้บริหารหรือผู้ที่ดำรงตำแหน่งที่มีอำนาจหน้าที่และมีอิทธิพลกระทำการเพื่อประโยชน์ต่อสาธารณะ (2) การเผชิญหน้า (confrontation) กันสองฝ่าย คือผู้ชุมนุมประท้วงกับฝ่ายหรือกลุ่มคนที่มิอำนาจการเมือง ซึ่งมาจากเหตุปัจจัยที่ผู้มีอำนาจไม่ตอบสนองเป้าหมายที่ออกมาในรูปแบบของกฎหมายและ นโยบายที่ไม่เป็นธรรมไม่เหมาะสม เป้าหมายจึงคาดหวังเพื่อให้เปลี่ยนแปลงกฎหมาย นโยบายของรัฐเสียใหม่ (3) การปะทะกับกลไกของรัฐโดยตรงหรืออาจจะมีการบุกรุกสิ่งทีรัฐบาลจัดตั้งขึ้นมา การกระทำแบบนี้จึงเป็นรูปแบบของการต่อต้าน ขัดขวาง (resistance) เป็นการดำเนินการโดยมีวัตถุประสงค์อย่างชัดเจนที่จะสร้างผลสะท้อนหรือส่งผลต่อสภาพของฝ่ายการเมือง เป็นการลดประสิทธิภาพของกฎหมาย ระเบียบที่ไม่เหมาะสมหรือไม่เป็นธรรมหรือตั้งคำถามต่อนโยบาย กระทำจึงมีลักษณะเปิดเผยและตั้งใจหรือมีเจตนาที่แน่วแน่หรือปฏิบัติด้วยมโนธรรมสำนึกที่จะทำการยับยั้งหรือขัดขวางดำเนินงานของหน่วยงานราชการ ขัดขวางหน่วงเหนี่ยวเจ้าหน้าที่ของรัฐ

²²⁴ ณรงค์ บุญสวขัญญ.2549

²²⁵ ณรงค์ บุญสวขัญญ.2549

กลุ่ม / ขบวนการทางสังคม	รูปแบบ / เป้าหมายทางการศึกษา ภูมิปัญญา
เครือข่ายอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำปากพนัง	ชุมนุม ประชุม นิทรรศการ กิจกรรมสาธารณะ ศึกษาวิจัย เพื่อใช้เป็น
เครือข่ายแผนแม่บทชุมชน	ประชุมจัดทำแผน เขียนแผนหมู่บ้านต่าง ๆ สร้างการเรียนรู้ของหมู่บ้านต่าง กำหนดทิศทางหมู่บ้านของตนเองด้วยพลัง ความคิดเห็นของสมาชิกในหมู่บ้าน

ทั้งนี้การใช้ความรู้ทั้งการศึกษาวิจัยของชุมชน โดยกระบวนการศึกษาของ “คนใน” อธิบายพลังและคุณค่า หรือยกระดับวิถีของชุมชนลุ่มน้ำปากพนังให้โดดเด่น ทั้งนี้ทั้งนั้น บทบาทของความรู้นับว่าเป็นเครื่องมือนำไปสู่การสร้างเครือข่ายทางสังคมแบบใหม่ที่มาจากประเด็นความต้องการร่วมกัน

เครือข่าย

เครือข่ายในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังสามารถสังเคราะห์จากการวิจัยของนักวิจัยในโครงการนี้และเสริมกับงานอื่นๆ สรุปรายการปรากฏการณ์เครือข่ายต่างๆ ดังนี้ คือ (1) เครือข่ายทางสังคม (2) เครือข่ายทางเศรษฐกิจ (3) เครือข่ายทางทรัพยากร

เครือข่ายทางสังคม

แม้ว่างานทุกชิ้นไม่ได้ระบุช่วงเวลาก็ตาม แต่พบว่าในช่วงเกือบศตวรรษที่ผ่านมาพบปรากฏการณ์ทางสังคมทั้งที่นักวิจัยแสดงให้เห็นถึงเครือข่ายโดยตรงและบางปรากฏการณ์ที่มีนัยยะแสดงว่าเป็นเครือข่ายทางสังคม เช่น

ไพโรจน์ฯ (2-14, 2-15) อธิบายเชิงแนวคิดเกี่ยวกับ “เป็นเกลอ” ว่าเป็นความสัมพันธ์แนบแน่นเสมอด้วยญาติ และลักษณะของเกลอ คือ

“เป็นเกลอกันส่วนมากมักมีอายุเท่ากัน มีรูปร่างหน้าตาคล้ายกันหรือมีนิสัยคล้ายคลึงกัน แต่ต้องไม่มีความสัมพันธ์กันทางเครือญาติ และส่วนใหญ่จะเป็นเพศเดียวกัน เรียกเพื่อนเกลอว่า “หัวเกลอ” หรืออาจเรียกเพื่อนเกลอที่เป็นเพศชายว่า “ไอ้เกลอ” หรือที่เป็นเพศหญิงว่า “อีเกลอ” เมื่อเป็นเกลอกันแล้ว ทั้งคู่เกลอและญาติของทั้งสองฝ่ายต่างให้ความรักใคร่ผูกพันกันเสมือนญาติคนหนึ่ง...”

ดังนั้น ไพโรจน์(2-15) อธิบายว่าการเป็นเกลอคือระบบความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะเป็นญาติที่สร้างขึ้นมา ที่เรียกว่า “เกลอ” เนื่องมาจากระบบความมั่นคงและความไม่พอเพียง การมีเกลอ ส่งผลต่อความมั่นคง ความพอเพียงและระบบการผลิต ไพโรจน์ (2-15) ระบุว่าบุคคลหนึ่งคนอาจจะมีเกลอ หนึ่งคนหรือสอง สามคนก็ได้ อาจจะเป็นเกลอข้ามพื้นที่หรือต่างพื้นที่ต่างหอย่อมบ้าน เช่นตัวอย่าง

ตาพลับ เอียดแก้ว ชาวบ้านตำบลเขาพระบาท เล่าว่า “มีเกลอ 2 คน อาศัยอยู่ที่บ้านเตาปูน 1 คน และที่ดอนยาง 1 คน มีความผูกพันกันมาก และชอบเที่ยวสนุกสนานตามประสาลูกผู้ชาย เพื่อนเกลอทั้ง 2 คน มีนิสัยแตกต่างกัน คนที่อยู่ที่บ้านมีนิสัยดุ เคยติดคุกมาแล้ว ผลสุดท้ายก็โดนเพื่อนฟันจนตาย อีกคนที่อยู่ดอนยาง ซึ่งมีชื่อว่าม่วง สอบติดตำรวจได้ยศสิบโท แต่ต่อมาก็ยังตัวตาย “

“ตาผ่อง ชูแสง ชาวบ้านตำบลเขาพระบาท เล่าว่า “มีเกลอ 1 คน ชื่อ ต้า อาศัยอยู่หน้าศาลหัวไทร (เกลอเล) โดยเพื่อนของลุงพาไปแนะนำให้รู้จัก คนที่เป็นเพื่อนเกลอกันนั้น มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีการแลกข้าวของกัน ตามที่ตนมีบ้าง มีการไปมาหาสู่กันบ่อย ๆ”

“ยายสวน ชูแสง ชาวบ้านตำบลเขาพระบาท เล่าว่า “มีเกลอ 2 คน ชื่อ ปอง กับ พ่วน คือได้ไปเที่ยวบ้านน้ำสะไภ้ ก็เลยเป็นเกลอและก็มีอายุเท่ากัน และได้พบกันบ่อยครั้ง พ่อแม่ของเกลอก็จะเคารพเหมือนกับพ่อแม่ของเรา หากมีการมีงานก็พาของมาช่วยกัน บางทีถ้าที่บ้านมีงานเพื่อนเกลอจะเอาผลไม้มาช่วยงาน และถ้าที่บ้านเพื่อนเกลอมีงานเราก็จะเอาข้าว และปลาไปช่วย”

แต่สุนทรภรณ์ (2-18) อธิบายว่าการผูกเกลอ จะเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของปัจเจกบุคคลกลุ่มหนึ่ง โดยมีพ่อแม่ของทั้งสองฝ่ายดำเนินการทำร่วมกันเพื่อสร้างสังคมหรือเพื่อคนสำคัญให้ลูกจะได้คบค้า ช่วยเหลือเกื้อกูลกันในอนาคต หรือการปัจเจกบุคคลสองคนมีความสมัครใจหลังจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันจนเกิดขึ้นชอบอภัยสยัมมิตรต่อกัน มาจากการ “ผูกคอ” ไพโรจน์(2-15) ตีความว่า “เป็นวิถีแห่งการแลกเปลี่ยน”²²⁶ ท่ามกลางความไม่สมบูรณ์ของแต่ละชุมชนท้องถิ่น นอกจากนี้ “เกลอ” คือ ระบบความสัมพันธ์ที่มาจากและส่งผลต่อความมั่นคงและปลอดภัย ในการ

²²⁶ ไพโรจน์(2-15) ชี้ว่า หากไปในยุคศตวรรษ 2500 ผู้คนที่เกิดในยุคหลัง พ.ศ. 2500 จะเริ่มหมดความสัมพันธ์แบบเกลอ ต้อง สายญาติ

ดำรงชีวิตท่ามกลางการขาดแคลนหรือไม่มีกลไกรัฐมาคอยปฏิบัติหน้าที่รักษาความปลอดภัย สุนทรภรณ์ฯ (2-18) พบว่ามีเครือข่ายของศิลปินพื้นบ้าน คือ สายครูหนังตะลุง สายครูหมอลำโนรา สายญาติ โหม่ เป็นการสืบทอดความเชื่อ ค่านิยม ความกตัญญูและการสื่อสาร การไหว้ครูหมอลำประจำปี คือ การผลิตซ้ำความเป็นเครือข่ายทางสังคมให้คงอยู่ผ่านนับถือความเป็นครูศิษย์ นอกจากนี้สุนทรภรณ์ฯ (2-18) พบเครือข่ายที่มาจากการเป็น “ดอง” จากการแต่งงานข้ามชาติพันธุ์ระหว่างคนจีน กับคนไทย งานของนิรนาทฯ (2-4) กล่าวถึงเครือข่ายการค้าของกลุ่มชาติพันธุ์จากการจัดตั้งสมาคมจีนแซ่ โดยเฉพาะไหหลำ แต่จิว ฮกเกี้ยน กวางตุ้ง ซึ่งได้จัดตั้งมาตั้งแต่ 100 ปีที่ผ่านมา ส่งผลให้เกิดกระบวนการค้าข้าวผ่านความสัมพันธ์ของบุคคลชาติพันธุ์จีนในตระกูลแซ่เดียวกันที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ชุมชนต่างๆทั่วลุ่มน้ำ สำหรับในชาติพันธุ์จีนนั้นนับว่าเป็นบุคคลที่มีบทบาทในการค้าข้าวในพื้นที่ลุ่มน้ำมากที่สุด สุนทรภรณ์ฯ (2-19) ได้กล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์จีนไหหลำที่ตั้งถิ่นฐานนอกตัวเมืองปากพนัง เช่นที่บ้านชุมชนท่าจีน เป็นศูนย์กลางค้าขายแล้วส่งข้าวไปขายกับชาวจีนที่ปากพนัง ซึ่งสัมพันธ์กับงานของภัทราวรรณฯ (2-13) ที่กล่าวถึงชาวจีนที่ตำบลเขาพังไกร นับว่าเกิดเครือข่ายระหว่างชุมชนที่ปฏิสัมพันธ์ผ่านการค้าและความเป็นชาติพันธุ์เดียวกัน สำหรับเครือข่ายชาติพันธุ์กลุ่มใหม่ช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดขึ้นหลังจากมีมุสลิมอพยพมาจากสมุทรปราการมาตั้งถิ่นฐานแถบริมทะเลในบริเวณบ้านแสงวิมาน ก็สร้างเครือข่ายกับชาวไทยซึ่งเป็นกลุ่มพื้นเมืองในบริเวณแถบนั้น ในการปฏิสัมพันธ์ร่วมกันทั้งการร่วมกันขุดคลองระบายน้ำและกันน้ำเค็ม และการอาชีพต่างๆ นิรนาทฯ (3-7) พรรณาไว้ว่า “เครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างไทยพุทธ และไทยมุสลิม ซึ่งพื้นที่รอบอ่าวเป็นพื้นที่ใหม่ของการเกิดชุมชน ทั้งชุมชนชาวนาที่อพยพมา เมื่อเริ่มมีการขุดคลองร่วมกับชาวไทยมุสลิมที่อพยพมาจากสมุทรปราการ ...แต่สามารถอยู่กินได้ด้วยความสะดวกสบายกัน ประเพณีเป็นไทยพุทธและมุสลิมอยู่ด้วยกัน เป็นแบบละกันมีวัด และมีฮักอยู่กันชุมชนกันปกติ ดมน้ำใช้ด้วยกันได้ ประเพณีของคนมุสลิมในเดือนมกราคม ถึงเดือนธันวาคมมีประเพณีวันปีใหม่ของอิสลามจัดในมัสยิดของหมู่บ้าน คนไทยพุทธเข้าร่วมได้ไม่ปิดกัน เด็กแสงวิมาน ถ้าพบรักกับคนไทยในพื้นที่ก็ไม่มีปัญหา ซึ่งมีบ้างในชุมชนแสงวิมาน อยู่กันอย่างสมานฉันท์

อย่างไรก็ดี งานนิรนาทฯ (2-22) ได้ยืนยันถึงแนวคิดที่ว่า เครือข่าย (แม้ว่าจะจะเป็นลักษณะเครือข่ายข้ามสภาพภูมิศาสตร์ก็ตาม) เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกัน เป็นผลมาจากความขาดแคลนและความมั่นคง ทำให้ทราบถึงบรรยากาศทางสังคม เศรษฐกิจและทรัพยากรของพื้นที่ลุ่มน้ำแห่งนี้ว่าไม่มีความสมบูรณ์ จึงต้องสร้างเครือข่ายทางสังคมเพื่อเติมความสมบูรณ์ของการดำเนินชีวิตเห็น

“..วัฒนธรรมหนึ่งที่มาพร้อมกับชาวจีนและมีการปรับเปลี่ยนในที่สุด คือ วัฒนธรรมการฝังศพ ในพื้นที่เมืองปากพนังมีข้อจำกัดทางด้านพื้นที่ การฝังศพจึงต้องไปฝังศพบนเขา หรือในเมืองนครที่มีฮวงซุ้ยจีนแถวสนามกีฬา.....”²²⁷

นอกจากนี้นิรนาทฯ (2-22) ยังได้กล่าวถึง “เกล่อ” ซึ่งเป็นรูปแบบเครือข่ายระดับปัจเจกบุคคลว่าเกล่อเป็นตัวเชื่อมโยงพลังทางเศรษฐกิจและวิทยาการ....สร้างเกล่อทำให้ชุมชนมีความเกื้อกูลกันได้ ในส่วนของชุมชนหนึ่งที่มีความขาด (แคลน) และยังได้สร้างความเข้มแข็งด้วย

ส่งผลให้กลายเป็นความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายระหว่างวัฒนธรรมและข้ามภูมิศาสตร์เพื่อกระบวนการดำรงชีวิตให้มีความสมบูรณ์ กล่าวคือ เครือข่ายข้ามวัฒนธรรมระหว่างชาวจีนปากพนัง กับชุมชนแถบผู้เขา เช่นที่เขาพระบาท ซึ่งชาวจีนปากพนังนิยมนำเอาศพบรรพชน มาฝังไว้ในสุสานที่ผ่านการอนุญาตของชาวชุมชนท้องถิ่นต่างๆ

สำหรับในช่วงปัจจุบัน หลังการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ เกิดเครือข่ายภายในลุ่มน้ำ ๙ ที่ปฏิบัติงานทางด้านสังคมที่มาจากปัจจัยเหตุของการมีประเด็นร่วมกัน (Issues base) ของกลุ่ม องค์กรเป็นเครือข่ายทางสังคม (ดูตารางที่ 27 ประเด็นการก่อเกิดกลุ่มองค์กรฯ) ระหว่างกลุ่มองค์กร เช่น สมาคมนักเขียนลุ่มน้ำปากพนัง เครือข่ายการแข่งขันวอลเลย์บอลนักเรียนประถมศึกษา แม้ว่าจะเกิดขึ้นมาตั้งแต่ทศวรรษ 2520 แต่มีบทบาทและขยายผลการปฏิบัติการโดยมีโรงเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษาเข้าร่วมในข่ายมากกว่า 4 อำเภอ , เครือข่ายการเขียนประวัติศาสตร์ชุมชน ที่ได้

²²⁷ นิรนาทฯ (2-22)

แม่ข่าย คือ กลุ่มประวัติศาสตร์แม่เจ้าอยู่หัว ที่เริ่มทั้งประวัติศาสตร์และปรับกิจกรรมเป็นพัฒนาเป็นศูนย์เรียนรู้ชุมชน แหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการจัดทำวัตถุมงคล

นอกจากนี้เกิดเครือข่ายทางสังคมภายนอกกลุ่มน้ำ เพราะต้องการดึงงบประมาณ ดึงทรัพยากร แสวงหา ภาพลักษณ์หรือเป็นสร้างภาพลักษณ์ให้กลุ่ม องค์การ เป็นการอ้างอิงอำนาจ (referent power) ชนิดหนึ่ง เครือข่ายทางด้าน สังคมที่มีปฏิสัมพันธ์ภายนอกพื้นที่กลุ่มน้ำขึ้นขึ้นมาเอง มี 3 เครือข่าย แล้วมีองค์กรภายนอกเข้ามาต่อกิจกรรม คือ ๙ กับ องค์การบริหารส่วนจังหวัด และองค์การบริหารส่วนตำบล ตัวอย่างเครือข่ายที่ปฏิสัมพันธ์ภายนอกที่สำคัญ คือ มหาวิทยาลัย ศิลปินพื้นบ้านศรีวิชัย อันเป็นขบวนการทางสังคมรวมกลุ่มศิลปินพื้นบ้านในภาคใต้ทุกแขนงและครอบคลุม 15 จังหวัด มีกิจกรรมดำเนินการในระยะเริ่มต้น

จะว่าไปแล้วเครือข่ายทางสังคมทั้งภายในและภายนอกนี้ มีข้อจำกัดในการปฏิบัติกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง เพราะใน ระยะเวลาจะค่อยๆ ยุติบทบาทหรือลดกิจกรรมลงอย่างรวดเร็ว ในมีการบริหารเครือข่ายที่เข้มแข็ง ขาดระบบการบริหาร จัดการที่ให้อยู่อย่างต่อเนื่อง เช่นการยุติบทบาทลงของสมาคมนักเขียนกลุ่มน้ำฯ มหาวิทยาลัยศิลปินพื้นบ้านฯ หลังจาก พ.ศ.2546 เป็นต้นมา ก็ลดบทบาทลง

ตารางที่ 27 ประเด็นการก่อเกิดกลุ่มองค์กร ขบวนการทางสังคมในกลุ่มน้ำปากพนัง

ประเด็น	กลุ่มองค์กร ขบวนการประชาสังคม
การผลิตหรือการเกษตร ความยุ่งยากการผลิต ราคาผลผลิต	- สมาคมประมงปากพนัง สมาคมโรงสีข้าวและกลุ่มชาวนา ภาคใต้ - ชมรมผู้เลี้ยงกุ้งกุลาดำจังหวัดนครศรีธรรมราช - ชมรมผู้เลี้ยงกุ้งกุลาดำจังหวัดนครศรีธรรมราช
ความร่อยหรอของทรัพยากรธรรมชาติ และ/หรือระบบนิเวศเปลี่ยนแปลงไป	- เครือข่ายการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมกลุ่มน้ำปากพนัง - ชมรมผู้เลี้ยงกุ้งกุลาดำจังหวัดนครศรีธรรมราช
ต้องการมีส่วนร่วมการพัฒนา สร้างอัตลักษณ์กลุ่ม ชุมชน	- กลุ่มเขียนประวัติศาสตร์แม่เจ้าอยู่หัว - สมาคมนักเขียนกลุ่มน้ำปากพนัง - มหาวิทยาลัยศิลปินพื้นบ้านศรีวิชัย
ต้องการสร้างโอกาสให้ชุมชน	- เครือข่ายองค์กรการเงินอำเภอปากพนัง - เครือข่ายการเงินอำเภอหัวไทร ธนาคารหมู่บ้าน
บทบาทของหน่วยงานราชการ ไม่ตอบสนอง	- มหาวิทยาลัยศิลปินพื้นบ้านศรีวิชัย - เครือข่ายการแข่งขันกีฬาบอลเลย์บอล - ชมรมผู้เลี้ยงกุ้งกุลาดำจังหวัดนครศรีธรรมราช

ที่มา : ปรับจากณรงค์ บุญสวยขวัญ .2549:311

เครือข่ายทางเศรษฐกิจ

ในช่วงโบราณจนถึงยุค 2505 จะเกิดการทำให้เครือข่ายทางสังคมภายในชุมชน และเครือข่ายภายนอกชุมชนที่ มักจะมีลักษณะเป็นเครือข่ายข้ามสภาพภูมิศาสตร์ ซึ่งมาจากเงื่อนไขปัจจัยหลักๆ คือ ความมั่นคงของกระบวนการผลิต ความสมบูรณ์ทางการผลิต ก่อให้เกิดเครือข่ายปัจเจกบุคคลภายในและข้ามสภาพภูมิศาสตร์ ทั้งนี้เพื่อการแลกเปลี่ยน ปัจจัยการผลิต เช่น ผักแว่นเลี้ยงวัวในฤดูกาลน้ำหลากช่วงปลายเดือน 9 ในพื้นที่อำเภอลานสกา อำเภอกำแพงแสน²²⁸ (ดู รายละเอียดและการวิเคราะห์ในเครือข่ายด้านทรัพยากร) พื้นที่อำเภอรัตนบุรี และพื้นที่อำเภอชะอวด การมีผลิตที่หา

²²⁸ สมใจ พิมพ์.2550:2-14

ได้ในชุมชนแลกเปลี่ยนระหว่างกันในรูปแบบของข้าวกันผลไม้ ใช้แรงงานช่วยเหลือกัน และนำไปสู่การแต่งงานกัน จนเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่รู้จักกันในนาม “เกอลเฮา เกอลเล” และ ผู้คนที่ตั้งบ้านเรือนริมทะเล (พื้นที่หัวไทร-ปากพนัง) กับผู้คนที่ตั้งบ้านเรือนในหอย่อมบ้านต่างๆในพื้นที่นาข้าว (พื้นที่เชียรใหญ่ หัวไทร ปากพนัง) มีการแลกเปลี่ยนผลิตภัณฑ์จากทะเลกับข้าวสารและช่วยแรงงานระหว่างกัน ในบางรายอาจจะเป็นชายข้ามศาสนาและชาติพันธุ์ เช่น พุทธกับอิสลาม ชาวนาพื้นบ้านกับคนจีนในชุมชนการค้า เป็นต้น และคอยดูแลระหว่างกันจนกลายเป็น “เกอลเล เกอลท่ง” ความสัมพันธ์แบบนี้แม้ว่าจะเป็นเกอลระหว่างปัจเจกบุคคลก็ตาม แต่ได้ผลพวงที่มากกว่าบุคคลสองคนสัมพันธ์กัน เพราะได้บุคคลอื่นๆในตระกูลนั้นมาเป็นความสัมพันธ์แบบบวกอันเป็นผลพวงที่ตามไปด้วย เครือข่ายทางเศรษฐกิจข้ามพื้นที่หรือข้ามชุมชน เช่น การที่คนจีนในชุมชนการค้าสร้างเงื่อนไขโดยใช้วัฒนธรรมเชื่อมด้วยความคาดหวังกับชาวนาในพื้นที่หอย่อมบ้านต่างๆ เพื่อหวังให้ขายข้าวในโรงสี และผู้ค้าขายข้าว กับชาวนาในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ส่วนเครือข่ายภายในชุมชนหรือในพื้นที่หอย่อมบ้านต่างๆ มีกิจกรรม การรวมกลุ่มไปหาผลผลิตทางธรรมชาติมาใช้บริโภคในครัวเรือน เช่น การลงเม²²⁹ หาปลาหน้าแล้งและตัดไม้ ลงพรุหาจุต การออกเลไปหาปลาในอ่าว การไปหาทรายริมทะเล การไปขนทรายในคลอง บ้านรวม การไปเมหาไม้หน้าน้ำหลาก การช่วยพัฒนาถนน คลอง เครือข่ายการใช้ทรัพยากรร่วมกัน เช่น ใช้สระน้ำร่วมกัน การแจวเรือไปตลาดเพื่อพักเป็นระยะๆ จนเกิดเป็นชายความสัมพันธ์²³⁰ งานของสุนทรภรณ์ จันท (2-19) กล่าวถึงการผูกเกอลผูกต้องผ่านการแลกเปลี่ยนสินค้าหรือผลผลิตระหว่างกัน เนื่องจากความไม่สมบูรณ์ของการผลิต

ชาวชุมชนวัฒนธรรมริมสองฝั่งคลองแม่น้ำปากพนัง ใช้ข้าว น้ำตาลจาก น้ำส้มจาก น้ำผึ้งจาก ฝ้ายและอื่นๆ เป็นปัจจัยที่ใช้ในการแลกเปลี่ยนกับผลผลิตอื่นๆ เพื่อใช้เป็นเครื่องอุปโภคบริโภค ...ข้าวซึ่งถือว่าเป็นสิ่งแลกเปลี่ยนที่มีคุณค่ามากที่สุดสำหรับผู้ที่ยอมรับการแลกเปลี่ยนกับหัวมัน กล้วย พริก เกลือ เนื้อหมู ยาเส้น กะปิ ผลไม้ ผักหนะ หมากพลู ใอง่น้ำ หลังกามุงกระเบื้อง ครกบด ถ้วยชาม การแลกเปลี่ยนการผลิตซึ่งกันและกัน โดยมีข้าวสารเป็นปัจจัยหลักนั้นกระทำกันภายในชุมชนเดียวกันและต่างชุมชน

สุนทรภรณ์ ฯ (2-19) ยังกล่าวถึงระบบการเกิดเกอลต้องซึ่งเป็นเครือข่ายต่างพื้นที่สัมพันธ์กับงานของภักทวรรณ ฯ (ดังที่กล่าวไว้ในเครือข่ายทรัพยากร) โดยที่พื้นที่ริมทะเลของพบความสัมพันธ์ที่เกิดเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน เช่น

ชาวแหลมตะลุมพุกนำกะปิมาแลกกับข้าว ชาวกลาย ชาวสิชล นำพริก (ตีปลิ) ยาเส้น ชาวบ้านเกาะ (พรหมโลก) นำผลไม้ สะตอ ลูกเนียง หมากพลู มาแลกข้าว ชาวบ้านคีรีวง ลานสกา นำผลไม้ สะตอ ลูกเนียง หมากพลู มาแลกกับข้าว

ลักษณะของการแลกเปลี่ยนระหว่างข้าวกับเครื่องอุปโภคและบริโภคอื่นๆ มีอยู่ 2 ลักษณะ คือ การแลกเปลี่ยนข้าวเปลือกและแลกเป็นข้าวเลียง ตามที่ที่สองฝ่ายได้ตกลงกันโดยวาจา เช่น ข้าวเปลือก 1 ปี๊บ แลกเป็นเกลือ 1 ปี๊บ, ข้าวเปลือก 1 ปี๊บ แลกกับน้ำผึ้ง 1 ปี๊บ, ข้าวเปลือก 1 ปี๊บ แลกกับพลู 2 กำ, ข้าว 25 เลียง แลกกับหมู 1 กิโลกรัม, ข้าวเลียง 100 เลียง แลกกับใอง่น้ำได้ 10 ปี๊บ จำนวน 1 ใบ, ข้าวเลียง 100 เลียง แลกกับกระเบื้องมุงหลังคาได้ 20 แผ่น, ข้าวเลียง 100 เลียง แลกกับกะปิได้ 5 กิโลกรัม เป็นต้น²³¹

ส่วนผู้ประกอบการกิจการประมงที่ปากพนังมีจำนวนมากขึ้น มีความก้าวหน้ามากขึ้น และต้องการความมั่นคงในการประกอบอาชีพ ก็พยายามจัดตั้งเป็นองค์กรที่เรียกว่า “สมาคมประมงปากพนัง” ความสัมพันธ์แบบนี้มีความหมายและมีคุณค่ายิ่งในสภาวะของเศรษฐกิจแบบพอเพียง และรัฐอ่อนในการบริหารจัดการบริการสาธารณะ เพราะ “เกอล” เป็นความสัมพันธ์ที่กินได้ อิ่มท้อง รวมไปถึงมั่นคงและปลอดภัย เพียงพอกับการสามารถประเมินตนเอง คนในตระกูลได้ว่ามีคุณค่าพอสำหรับให้คนอื่นคบค้าสมาคมได้หรือไม่ เพราะสามารถหาคนในระดับเดียวกันมาคบค้าตามระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ได้ด้วย เมื่อพัฒนาการของระบบเศรษฐกิจสู่การตลาดที่เปิดกลางมากขึ้น มีการพึ่งพาสินค้าจากระบบผลิตของ

²²⁹ เป็นคำที่มีความหมายเหมือนกับ พรุ

²³⁰ สุนทรภรณ์ จันทภาโส. 2550:2-20

²³¹ สุนทรภรณ์ ฯ (2-19)

โรงงานมากขึ้น และรัฐเข้มแข็งขึ้นด้วยการสร้างกลไกในหมู่บ้านหรือพื้นที่มากขึ้นความสัมพันธ์ที่เน้นความมั่นคง และความมั่งคั่งก็ค่อยๆลดบทบาท ลดความสัมพันธ์ลง จึงเป็นรูปแบบที่คงเหลือเพียงจำนวนน้อย

ในช่วงทศวรรษ 2520 และทศวรรษ 2530 มีการเชื่อมเครือข่ายข้ามพื้นที่หรือสภาพภูมิศาสตร์ของปราชญ์ชาวบ้าน หลังจากมีประเด็นร่วมกันและเป็นการสืบสานต่อรูปแบบความสัมพันธ์ของผู้คนในสมัยโบราณ “เกลอเขา เกลอเล” และ “เกลอเล เกลอท่ง” เป็นต้นว่าในรูปแบบของ “เครือข่ายยมนา” ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ.2538²³² แม้ว่าจะกำหนดเป้าหมายไว้สูงส่งมากแต่ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบันรูปแบบของเครือข่ายยมนา คงเป็นเพียงพื้นที่ทางสังคมในการเปิดพื้นที่ให้มีการพบปะหารือของผู้คนต่างสภาพภูมิศาสตร์เท่านั้น และ “เครือข่ายยมนา” เป็นวาทกรรมจากชุมชนที่ให้ความหมายความสัมพันธ์เพื่อยกระดับคุณค่าของพัฒนาการของความสัมพันธ์ชาวบ้านในอดีตมาใช้ในการกระตุ้นพลัง และถูกใช้มาจนถึงปัจจุบัน

สำหรับในช่วงปัจจุบัน หลังการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ (ทศวรรษ 2540) เกิดเครือข่ายภายในลุ่มน้ำฯ (ดูแผนภูมิที่ 10 รูปแบบการเชื่อมเครือข่ายภายในและภายนอกองค์กรการเงินอำเภอหัวไทร) ที่ปฏิบัติงานทางด้านเศรษฐกิจที่มาจากปัจจัยเหตุของการมีประเด็นร่วมกัน (Issues base) ของกลุ่มอาชีพ เครือข่ายทางสังคมระหว่างกลุ่ม ยิ่งประชาชนประสบปัญหาต่างๆ ก็จะเคลื่อนไหวในลักษณะการสร้างเครือข่ายจำนวนมากขึ้น และแตกรูป แปรสภาพ ออกอย่างซับซ้อน เช่น สมาคมโรงสีข้าวและกลุ่มชาวนาภาคใต้ ชมรมผู้เลี้ยงกุ้งกุลาดำจังหวัดนครศรีธรรมราช จึงเป็นลักษณะผสมผสานของการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่ (New Social Movement) และการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) ดังที่กล่าวไว้ในกรอบแนวคิดในบทที่ผ่านมา มีการเชื่อมโยงเครือข่ายระหว่างกลุ่ม องค์กรอาชีพต่างๆ และพื้นที่ต่างๆ ภายในพื้นที่ลุ่มน้ำฯ เพื่อแสดงความคิดเห็นในประเด็นปัญหาทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงที่มีวิกฤตการณ์กุลาดำในปลายทศวรรษ 2530 พบว่ามีกลุ่มประชาชนทั้งในพื้นที่น้ำเค็มและพื้นที่น้ำจืด จนเป็นเครือข่ายทางสังคมรุดต่อราชการในการช่วยเหลือและเสนอความคิดเห็นการแก้ไขปัญหาต่างๆ เครือข่ายทางสังคมแบบใหม่จึงเป็นลักษณะความสัมพันธ์ระดับกลุ่ม องค์กรทางสังคม ไม่ได้เป็นความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคล แจกเช่นที่สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์²³³ กล่าวถึง กล่าวคือเป็นอธิบายความสัมพันธ์แบบ “มีมิตรมีสหาย มีย่านมีโยด มีเกลอ” คือ “เป็นอ้ายเพื่อน” “เป็นอ้ายคอ” และระดับ “เป็นอ้ายเกลอ” แม้ว่าจะเป็นเครือข่ายทางสังคมมาจากกลุ่มเกษตรกร กลุ่มชาวนา โดยการเคลื่อนไหวที่มีจำนวนไม่มาก และมีมูลเหตุทางเศรษฐกิจ แต่ก่อให้เกิดเป็นขบวนการทางสังคมจากการเชื่อมโยงเครือข่ายข้ามพื้นที่ระหว่างกลุ่มชาวบ้าน จึงเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ผสมผสานระหว่างแนวคิดดั้งเดิมและการเคลื่อนไหวแบบใหม่จากประเด็นปัญหาทำให้เกิดการรวมเป็นเครือข่ายทางเศรษฐกิจก็ตาม แต่ความคงอยู่ ความต่อเนื่องของเครือข่ายขึ้นอยู่กับบทบาทการบริหารจัดการขึ้นอยู่กับแกนนำ พฤติกรรมของผู้นำ แกนนำ จึงส่งผลต่อความสำเร็จและความล่มสลายของข่ายทางเศรษฐกิจ

ตัวอย่างการก่อเกิดเครือข่ายองค์กรการเงินชุมชน ธนาคารหมู่บ้าน อำเภอหัวไทร

เดิมชื่อว่า เครือข่ายสหราชอาณาจักรหมู่บ้านอำเภอหัวไทร เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 14 มิถุนายน 2541 โดยรวมตัว กันครั้งแรกของธนาคารหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตอำเภอหัวไทรจำนวน 7 ธนาคาร เนื่องจากนายเจริญ สุขราช และนายชินวัตร สุวรรณเลิศ ต้องการนำเอาเฉพาะธนาคารหมู่บ้านต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง มารวมกลุ่มเป็น “สหราชอาณาจักรหมู่บ้านลุ่มน้ำปากพนัง” ขึ้นตรงกับ SIF 5 ไม่ต้องการขึ้นตรงกับ “สหราชอาณาจักรภาคใต้” ที่มีนายถาวร จุฬเสวัต เป็นผู้นำสหราชอาณาจักรภาคใต้เป็นเครือข่ายใหญ่ที่ได้รับการสนับสนุนโดยตรงเป็นครั้งแรกจาก SIF 5 โดยนำเอาเครือข่ายธนาคารหมู่บ้านลุ่มน้ำปากพนัง พัฒนาเป็นเป็นเครือข่ายธนาคารหมู่บ้านภาคใต้ตามความต้องการของหน่วยงานแหล่งทุน ผ่านแกนนำอย่างนายถาวร จุฬเสวัต นายเจริญ มหาราช จากนั้นจึงมาแยกเป็นเครือข่ายตามรายอำเภอ เช่น เครือข่ายการเงินอำเภอหัวไทร , องค์กรการเงินอำเภอปากพนัง เป็นต้น²³⁴

²³² สมใจ พิมล.2550:4-22

²³³ สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์.2544. (II) หน้า 136-137

²³⁴ ปรับปรุงจากณรงค์ บุญสวยขวัญ .2549:87

เครือข่ายทางทรัพยากร

ในอดีตกว่าห้าทศวรรษมาแล้วนั้น มีเครือข่ายทางสังคมเกิด เนื่องจากการใช้ทรัพยากร เนื่องจากความขาดแคลนหรือความไม่สมบูรณ์ของระบบนิเวศ มักจะทำบนฐานความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและเป็นเครือข่ายของปัจเจกบุคคลที่ปฏิสัมพันธ์กัน คนที่บริหารจัดการเครือข่ายจึงเป็นผู้นำ กลุ่มแกนนำ ที่ประชาชนไว้วางใจ²³⁷ ประเด็นที่น่าสนใจ

ประการแรก การจับจองที่ดินใช้วิธีจับจองด้วยวาจาหรือปากแหวะเขต เกิดกระบวนการทางสังคม กลุ่ม และเครือข่ายขึ้นมา จากงานภัทรวรรณฯ (2-9) พบว่า “... คนที่มีอำนาจ หรือผู้ที่มาอยู่ก่อนจะมีที่ดินมากที่สุด บุคคลที่ได้ที่ดินมากที่สุด คือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือญาติคนดัง ดินมีการจับจองทั่วไปแล้วแต่สภาพพื้นที่แต่ดินที่ชาวบ้านอยากจับจองมากที่สุดคือที่ดินโคกแต่มีน้อย ที่ดินที่จับจองกันมากที่สุดคือ ป่าพรุ ตอนจับจองที่ดินชาวบ้านมักจะไปกันเป็นกลุ่มใหญ่หรือเป็นคณะ หรือไปตามพี่น้องมาจองบริเวณที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นดินแปลงไหนของใคร ขนาดเท่าใดก็มีการปักไม้เป็นเขตหรือขุดรางมุมไว้แล้ว 4 ด้านถือว่ามีการรับรู้ร่วมกันและถือเป็นกติกาของชุมชน ต่อมาทางหน่วยงานของรัฐได้ประกาศให้ไปแจ้งที่บ้านกำนันหรือผู้ใหญ่บ้านเพื่อเสียภาษีบำรุงท้องที่ (คือ ภาษี 4 บาท) และทางอำเภอออกไปเยี่ยมเยียนไปจับจอง หรือใบ ส.ค.1”

ประการที่สอง ส่วนเครือข่ายทางสังคมเนื่องจากความไม่สมบูรณ์และขาดแคลนจากการค้นพบของสมใจ พิมล(2-14) คือเครือข่ายทางสังคมมักเป็นความสัมพันธ์ของสมาชิกที่มีความแตกต่างบนฐานของทรัพยากร²³⁸ นั่นคือความแตกต่างการครอบครองทรัพยากรหรือการมีทรัพยากร ส่งผลให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนทรัพยากรเพื่อดำรงชีวิตระหว่างชุมชนที่ต่างฝ่ายต่างได้รับประโยชน์จากการเป็นฝ่ายความสัมพันธ์ และเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ต่างพื้นที่หรือเครือข่ายข้ามสภาพภูมิศาสตร์ เช่น ชาวนาแถบพื้นที่ชะเมา บางจาก คลองน้อย เอาวัวไปฝากให้ชาวสวน ชาวนาแถบบริเวณริมเทือกเขานครศรีธรรมราช ในบริเวณ อำเภอสิชล อำเภอลำพูน อำเภอท่าศาลา อำเภอเกาะลันตา อำเภอพระพรหม เลี้ยวในฤดูน้ำหลากประมาณเดือนสิบ ถึงเดือนธันวาคม²³⁹ (กันยายน ตุลาคม –มกราคม) เป็น “เครือข่ายเลี้ยงวัวชาวนอก” โดยได้รับประโยชน์เป็นลูกวัวเกิดใหม่หรือการใช้แรงงานวัวไถนาในช่วงเลี้ยง ทั้งนี้เพราะน้ำท่วมลุ่มน้ำปากพนัง หรือเป็น “เครือข่ายเลี้ยงวัวพวกท่ง”²⁴⁰ ที่ชาวไสหมาก เขียวเขา สระใคร อ่าวค่าย บางหว้า ปากเข็ญ ส่งวัวไปให้ชาวนาชาวสวนในแถบทุ่งศรีเมือง และสามตำบล ควนเกย ควนพัง ในอำเภอจุฬาภรณ์ อำเภอร่อนพิบูลย์ อำเภอชะอวด ได้แสดงให้เห็นอย่างสั้นๆ สอดคล้องกับงานของสมใจฯ การแลกเปลี่ยนหาได้จบลงแค่การได้ลูกวัวหรือการแรงงานวัวของชาวบ้านแถบเหนือ ได้ตั้งริมภูเขา และ/หรือเสร็จลงเพียงการได้ฝากให้เลี้ยงวัวของชาวบ้านลุ่มน้ำ แต่ความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายกันขึ้นมามีขึ้นต่อเนื่อง เป็นอำยคอ เป็นเกลอ เป็นโหม่ เป็นพวก แล้วแต่ระดับกิจกรรมความสัมพันธ์ที่แลกเปลี่ยน โดยที่ชาวบ้านริมเขาจะลงไปช่วยแรงงานเก็บเกี่ยวข้าวในหน้าแล้ง หลังจากได้จัดเตรียมผลไม้ทุเรียนกวน สะตอดอง หรือของใช้อื่นๆไปฝากระหว่างกัน แล้วได้ข้าวเปลือกข้าวสารกลับมาบริโภค จากนั้นเองความสัมพันธ์แน่นแฟ้นเพราะนิเวศและทรัพยากรเป็นเงื่อนไขกำหนด สมใจ (2-14) กล่าวว่า

เครือข่ายความสัมพันธ์ที่ต่างทรัพยากร มีวัวเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงที่สำคัญระหว่างเครือข่ายของชุมชนที่มีฐานทรัพยากรที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ต่างฝ่าย ต่างก็ได้ประโยชน์แลกเปลี่ยนกัน ในอดีตวัวถือว่าเป็นแรงงานที่สำคัญในการทำนา วัวจึงเป็นสิ่งสำคัญมากต่อชาวนาในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง วัวเปรียบเสมือนทรัพย์สินที่มีค่า หรืออาจเปรียบเป็นสมาชิกในครัวเรือนก็ได้ ทุกครัวเรือน

²³⁷ ภัทรวรรณ แท่นทอง.2550: อ้างแล้ว ,ณรงค์ บุญสวยขวัญ.2549 อ้างแล้ว ,สมใจ พิมล.2550:อ้างแล้ว

²³⁸ สมใจ พิมล.2550:อ้างแล้ว

²³⁹ จากการเก็บข้อมูลการประชุมกลุ่มย่อยประชาชน ผู้นำ ปราชญ์ชาวบ้าน นางข้าวหมู่ที่ 2 วัดลาว ตำบลชะเมา อำเภอปากพนัง วันที่ 9 มีนาคม 2550 , การประชุมกลุ่มย่อยประชาชน ประชาชน ผู้นำ ปราชญ์ชาวบ้าน สถานีอนามัยบ้านท่าทอง หมู่ที่ 1 ตำบลไสหมาก อำเภอเข็ญใหญ่ วันที่ 10 เมษายน 2550 ,จากการเก็บข้อมูลการประชุมกลุ่มย่อยประชาชน ที่โรงเรียนบ้านขึ้นาค ตำบลชะเมา อำเภอปากพนัง วันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2549 และสมใจ พิมล.2550:อ้างแล้ว

²⁴⁰ “ท่ง” หมายถึง ทุ่งนา

จะต้องมีวัวเป็นของตนเอง ดังนั้นชาวนาจึงดูแลวัวของตัวเองเป็นอย่างดี จากลักษณะพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังนั้นเป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมขัง ประมาณเดือนสิบ (ตุลาคม-พฤศจิกายน) เป็นช่วงที่เสร็จภารกิจจากการทำนา และเป็นฤดูน้ำท่วม น้ำจะท่วมเจิ่งนองไปทั่วพื้นที่ เป็นช่วงที่ข้าวกำลังโตเต็มท้องทุ่ง ไม่มีหญ้าหรือฟางแห้งให้วัวกิน ดังนั้นชาวนาต้องนำวัวหนีน้ำและไปหาอาหารยังสถานที่อื่น เป็นที่สูงและมีอาหารเพียงพอ โดยนำไปฝากไว้กับพวกเหนือ (ชุมชนชาวสวนพื้นที่บริเวณอำเภอลานสกา ฟีปุน สีชล พรหมศิริ เป็นต้น ซึ่งเป็นที่สูงน้ำท่วมไม่ถึง มีหญ้าเพียงพอให้วัวกิน จึงเกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันที่ปฏิบัติกันมาช้านานหลายรุ่น กลายเป็นการสานความสัมพันธ์ที่เอื้อกันเองตามฐานทรัพยากรที่ดินมี พวกนอก(ชาวปากพนัง) อาศัยอยู่ในที่ลุ่มน้ำท่วมถึง มีอาชีพทำนาปลูกข้าว มีวัว ต้องนำวัวไปฝากพวกเหนือที่อาศัยอยู่ที่สูง มีอาชีพทำสวนผลไม้ เมื่อต่างกลุ่ม ต่างสังคม ต่างทรัพยากร ได้มีการแลกเปลี่ยนที่เอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน จึงทำให้ความสัมพันธ์มีความเหนียวแน่น และปฏิบัติกันมาทุกๆปี

เครือข่ายทางด้านทรัพยากรเกี่ยวกับการที่ผู้คนลุ่มน้ำฝากวัวไว้กับชาวเหนือแถบผู้เขาอำเภอท่าศาลานี้สัมพันธ์กับงานของนิรนาท (2-22 และ 3-7) ที่กล่าวถึงเครือข่ายในช่วงที่ 2 ของเธอเกี่ยวกับการนำวัวไปเลี้ยงที่อำเภอท่าศาลา ช่วงเดือน 10 และ เดือน 11 แล้วนำกลับคืนมาลุ่มน้ำช่วงเดือน 3 เช่นเดียวกับ ภัทรวรรณ (3-25) ได้กล่าวถึงปรากฏการณ์ซึ่งมีนัยยะของเครือข่ายทางทรัพยากร เนื่องจากความขาดแคลนหรือความไม่สมบูรณ์ของระบบนิเวศผ่านการเป็น “เกลอ” ที่มีทั้ง “เกลอเขา” และ “เกลอเล”

“เกลอเขา” คือชาวบ้านที่มีที่อยู่อาศัยห่างไกลจากทะเลและมักประกอบประกอบอาชีพทำสวน เช่น ต่าบลเค็ง (อำเภอชะอวด) ต่าบลทรายขาว (อำเภอหัวไทร) ส่วน “เกลอเล” ได้แก่ผู้อาศัยอยู่บริเวณใกล้ๆทะเลทั้งแถบลุ่มน้ำปากพนังและอ่าวไทย และประกอบอาชีพประมง เช่น ชุมชนตำบลหัวไทร ตำบลหน้าสตน ตำบลปากกระวะ ตำบลคลองแดน (อำเภอรโนด สงขลา) และตำบลท่าเซิน (อำเภอรโนด สงขลา) ตัวอย่างของการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชนชาวนาควนชะลิกกับชุมชนชาวเขา กับชุมชนตำบลเค็ง (อำเภอชะอวด) ได้แก่ การแลกข้าวกับ หัวมันเทศหรือมันสำปะหลัง หมาก พลู ผลไม้ กล้วยตาก และน้ำผึ้งรวง ส่วนการแลกเปลี่ยนระหว่างชาวนาตำบลควนชะลิกกับ “เกลอเล” แถวชุมชนตำบลหัวไทรได้แก่ การแลกเลี้ยงข้าวกับปลาเค็ม กะปิ และปลาจิ้งจั้ง (ปลากะตักตัวเล็กๆซึ่งทำเป็นปลาเค็ม) นอกจากนี้ก็มีการแลกเปลี่ยนระหว่างชาวนาอำเภอหัวไทรกับชุมชนสงขลา เช่น มีการแลกข้าวกับกระเบื้องมุงหลังคา (เป็นกระเบื้องรูปร่างสามเหลี่ยม สีแดงและเป็นกระเบื้องดินเผา มาจากเกาะยอ) อังโหล เกลือ “น้ำผึ้งมบ” (คือน้ำตาลโตนดที่แข็ง บรรจุอยู่ในกระบอกไม้ไผ่) และทุเรียนกวน (เกาะยอ)

ภัทรวรรณ (3-25) ได้ตีความว่า เป็นการสร้างเครือข่ายของการแลกเปลี่ยนระบบของต่อของ (Barter System) ดังกล่าวทำให้ชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์และใช้ชีวิตอยู่ได้โดยปกติสุข งานของสุนทรภรณ์ จันท (2-19) กล่าวถึงการผูกเกลอผูกตอง

สุนทรภรณ์ จันทภาโส. (2-22) ได้ให้ข้อมูลต่ออธิบายการเกิดเครือข่ายทางทรัพยากรที่กลุ่มคนในพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำต้องการทรายเพื่อใช้ถมบริเวณลานวัดและก่อสร้าง ต้องเดินทางไปขอทรายในพื้นที่อำเภอท่าศาลา

ออกจากหน้าวัดหอยกัน เพื่อไปขนทรายจากปากน้ำท่าศาลา ปากน้ำคลองกลายจะใช้เรือชนิดหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า “เรือหลุมโพง” ใช้บรรทุกทรายเพื่อที่จะนำทรายเข้ามาใช้ในวัด โดยในการไปกับเรือขนทรายแต่ละครั้งจะใช้คนประมาณ 4 - 5 คน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้ชายทั้งหมดเรือจะออกจากหน้าวัดไปท่าศาลาใช้เวลาในการเดินทางแรมเดือน....

แม้ว่าจะไม่อธิบายให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่มคน จากวัดหอยกันกับผู้คนที่ทำศาลาก็ตาม แต่ความดังนี้มีนัยยะที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มสองกลุ่มที่ขาดขาดแคลนทรัพยากร และการเดินทางไปหาทรัพยากรต้องไปในพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์ระหว่างกันและกัน

ในช่วงถิ่นสงครามโลกครั้งที่ 2 มีการย้ายถิ่นออกไปหาสวนของผู้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เกิดเครือข่ายเนื่องจากความเป็นญาติที่ย้ายออกไปจากลุ่มน้ำ กับภูมิลำเนาเดิมอีกมาก อาจจะสัมพันธ์กันในลักษณะไปสร้างสวนแล้วกลับมาทำนา เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่มบ้านต่าง ๆ ผลของการเป็นข่ายทางสังคมดังที่กล่าวแล้วนั้นเมื่อมีการเคลื่อนไหวของขบวนการพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ในทศวรรษ 2510 รัฐไทยได้ตีตราประชาชนในพื้นที่ป่าและชุมชนบ้านทุ่งศรีเมืองว่าเป็นที่ปฏิบัติการของสมาชิกพรรคฯ ทำให้กลุ่มคนที่ถูกตรวจสอบและติดตามว่าเป็นเครือข่ายของพื้นที่เหล่านี้ว่าเป็นเครือข่ายในขบวนการของพรรคฯ ส่งผลให้ชาวบ้านบางหวั และบ้านหนองไม้แก่น ถูกจับกุมจากรัฐไทย ขึ้นเฮลิคอปเตอร์ไปคุมขังในค่ายทหารที่นครศรีธรรมราช ฐานให้การสนับสนุนปฏิบัติการของพรรคฯ²⁴¹ เครือข่ายตามธรรมชาติที่เกิดตามประเด็นปัญหาและการแก้ไขปัญหาของผู้คนในบริเวณพื้นที่เดียวกันของประชาชนที่อาศัยอยู่ริมทะเลแถบหน้าสตน เกาะเพชร ขนาดนาค บ้านเพิง ท่าพญา ที่ประสบภัยน้ำทะเลซัดเข้ามาที่เรียกว่า “คลื่นหักหาด” หรือ “หัวไห” ทำให้น้ำเค็มไหลเข้าท่วมไร่นาข้าวของประชาชนแถบนั้นอยู่เป็นประจำ เช่นในงานของสุนทรภรณ์ จันทภาโสกล่าวว่า พ.ศ.2512-2515 ชาวนาในพื้นที่ได้ประสบกับปัญหาภัยธรรมชาติ น้ำเค็มท่วมที่นาข้าว ชาวบ้านเรียก “นาข้าวว่า เป็นนาเกลือ” หรือหัวไห้ ซึ่งหมายถึง เหตุการณ์ที่ฝนตกหนักมีลมพัดอย่างแรงมาก ทำให้คลื่นในทะเลสูงมาก น้ำในทะเลไหลเข้าทะเลลึกในพื้นที่ทำนาของชาวบ้านเป็นจำนวนมาก จนไม่สามารถทำนาได้²⁴² เหตุจากทรัพยากรดังที่กล่าวนี้ส่งผลให้ประชาชนที่ตั้งบ้านเรือนในแถบดังกล่าวรวมกลุ่มกันเพื่อขุดคันดินยาวกันน้ำเค็มทุกปี จนกลายเป็นถนนดินเชื่อมต่อและเป็นทางหลวงแผ่นดินในที่สุด

กระนั้นก็ดี ในอดีต มีปฏิสัมพันธ์ภายในบ้านหรือหย่อมบ้านที่มีกอธิบายว่าเป็นเครือข่ายภายใน เช่นงานของภัทรวรรณ แท่นทอง²⁴³ ที่กล่าวให้เห็นว่าเป็นความสัมพันธ์ของคนในหย่อมบ้านที่กันน้ำไว้ใช้ประโยชน์ในหน้าแล้ง ดังนั้น หากให้ความหมายของเครือข่ายภายใน คือ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในบ้านหรือหย่อมบ้านในลักษณะเช่นที่กล่าวมานี้ก็จะพบว่ามีมาก

ปัจจุบันเกิดเครือข่ายในหลากหลายลักษณะ ประการแรก เครือข่ายของคนที่ย้ายถิ่นไปทำมาหากินในชุมชนเมืองซึ่งมีจำนวนมาก ไปตั้งกลุ่มองค์กรและเชื่อมโยงกันภายนอกและเชื่อมโยงกับภายในเพื่อมาทอดผ้าป่าในภูมิลำเนาในลุ่มน้ำย่อย เช่น ชมรมชาวคลองเขียรในกรุงเทพฯ และมีการจัดตั้งเป็นเครือข่าย ประการที่สอง เครือข่ายภายในของกลุ่มคน องค์กรทางสังคมที่ประสบปัญหาและประเด็นร่วมกัน (ดูตารางที่ 26 ประเด็นการก่อเกิดกลุ่มองค์กรฯ) รวมตัวกันเป็นขบวนการทางสังคม เพื่อขอมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง เช่นในงานของณรงค์ บุญสวยขวัญ²⁴⁴ พบว่า **เครือข่ายอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำปากพนัง** ดำเนินการเรียกร้องเชิงประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของข้าราชการ มีการใช้รูปแบบการสร้างองค์ความรู้ใหม่เป็นเครื่องมือในการตอบโต้กับความรู้ของราชการ สัมพันธ์กับงานของณรงค์ บุญสวยขวัญ²⁴⁵ และงานของพรใจ ลีทองอินทร์²⁴⁶ ที่ประชาชนชาวชนบทแสดงการตอบโต้โดยจัดตั้งกลุ่มองค์กร เครือข่ายทางสังคม และใช้การตอบโต้ด้วยความรู้ที่รัฐสร้างขึ้น นั่นคือ ใช้ความรู้ของภาคประชาชนและสร้างชุดองค์ความรู้ด้วยความเดือดร้อนของประชาชนและปรากฏการณ์ทางด้านนิเวศวิทยาขึ้นมาหนึ่ง²⁴⁷ ชุดเป็นกลไกการเคลื่อนไหวตอบโต้รัฐ

อย่างไรก็ตาม ลักษณะการเชื่อมโยงเครือข่ายทรัพยากรภายใต้ระบบนิเวศที่เปลี่ยนแปลงไปจากการดำเนินงานของโครงการพัฒนาในระบอบทศวรรษ 2540 โดยเฉพาะหลังปิดประตูระบายน้ำอุทกวิภาชน์ประสิทธิ์ เมื่อ พ.ศ.2542 พบว่ามีลักษณะเคลื่อนไหวที่เข้มข้นและใช้กระบวนการที่หลากหลาย คือ ²⁴⁸ (1) เป็นการดำเนินการผ่านผู้นำ และกลุ่มบุคคลแกน

²⁴¹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ.2544

²⁴² เหตุการณ์นี้สร้างความเดือดร้อนมากและต่อเนื่อง จนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (นายสุรินทร์ มาศดิตถ์) ยื่นกระทู้ใน พ.ศ.2512 ให้รัฐบาลแก้ไข สามารถดูรายละเอียดได้จากรายละเอียดกระทู้ ที่สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร และในสุนทรภรณ์ จันทภาโส.2550:2-36

²⁴³ ภัทรวรรณ แท่นทอง.2550:3-9

²⁴⁴ ณรงค์ บุญสวยขวัญ.2549:131

²⁴⁵ ณรงค์ บุญสวยขวัญ.2549

²⁴⁶ พรใจ ลีทองอินทร์.2545

²⁴⁷ เสนอข้อเท็จจริง และความคิดเห็น เป็นเอกสารมาจากการวิจัยของชาวบ้าน

²⁴⁸ ปรับปรุงจากณรงค์ บุญสวยขวัญ.2549:131-133

นำเข้าด้วยกัน โดยบุคคลที่เป็นแกนนำจะสร้างกลุ่มองค์กรขึ้นมาเอง ดังนั้นกลุ่มองค์กรจึงมีชื่อเรียกจำนวนมาก แกนนำหรือผู้นำยุคใหม่ที่สำเร็จการศึกษาสูง เช่น ประกาศนียบัตร ปริญญาบัตร แล้วกลับมาอยู่บ้าน บางคนในแกนนำมีกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมในกรณีอื่นๆ²⁴⁹ และไปเชื่อมโยงกับแกนนำเครือข่ายองค์กรประชาชนในพื้นที่บ้านต่างๆ (2) มีการสร้างประเด็นร่วมกันและขยายประเด็นให้เป็นประเด็นสาธารณะร่วมกันของทุกกลุ่ม เช่น ป่าชายเลน เชื้อนหรือ ปตร. การทำประมงแบบทำลายล้าง ซึ่งเป็นประเด็นที่ต้องต่อสู้ร่วมกัน นำไปสู่การร่วมกันเพื่อสร้างพลังในการต่อสู้กับราชการ นายทุน (3) มีการเชื่อมโยงกับองค์กรภายนอก เช่น หน่วยงาน สถาบันทางวิชาการ องค์กรที่ส่งเสริมเกี่ยวกับ “ทุน” เล่นกับสื่อสารมวลชน (4) ลักษณะปฏิสัมพันธ์และวิธีการหรือรูปแบบ คือ ร่วมกันส่งสมาชิกของเข้าร่วมประชุมในเวทีหรือการประชุมสัมมนาทางวิชาการเพื่อให้สมาชิกกลุ่มองค์กรได้แสดงความคิดเห็นจนเกิดเป็นความถี่ของประเด็น, พยายามโน้มน้าวหรือแสวงหาช่องทางให้รัฐหรือราชการตัดสินใจสนับสนุนความต้องการของกลุ่มหรือขบวนการ, เสนอข้อเท็จจริง และความคิดเห็น เป็นเอกสารมาจากการวิจัยของชาวบ้าน

²⁴⁹ อาชีพที่ทำหายกฎหมาย การไปยึดป่าทำรัฐ ที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี และจังหวัดกระบี่ แล้วมาตั้งฐานการต่อสู้ที่ศาลาประตู่หกในช่วงปลายปี 2546

บทที่ 4

การสังเคราะห์ผลการวิจัยตัวชี้วัดทางด้านเศรษฐกิจสังคม¹

จากการสังเคราะห์ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น แล้วพัฒนาไปสู่ตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจและสังคมของนักวิจัยทั้ง 5 ชั้น ที่มี 3 ประเด็นตามกรอบแนวคิดการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คือ ประเด็นแรก ตัวชี้วัดทางด้านเศรษฐกิจ ประกอบด้วย ความรู้ด้านเศรษฐกิจ, วัฒนธรรม ความเชื่อทางเศรษฐกิจ, เครือข่ายทางเศรษฐกิจ ประเด็นที่สอง ตัวชี้วัดทางด้านสังคม ประกอบด้วย ความรู้ด้านสังคม, วัฒนธรรม ความเชื่อทางสังคม, เครือข่ายทางสังคม ประเด็นที่สาม ตัวชี้วัดทางด้านทรัพยากร ประกอบด้วย ความรู้ด้านทรัพยากร, วัฒนธรรม ความเชื่อทางด้านทรัพยากร, เครือข่ายทางด้านทรัพยากร

ตัวชี้วัดทางด้านเศรษฐกิจ

ความรู้ทางเศรษฐกิจ

ชุมชนท้องถิ่นต้องมีทักษะความรู้หลากหลายในการผลิตและใช้ความรู้หลากหลายในปรับตัวด้านอาชีพตามสภาพการเปลี่ยนแปลง ทั้งความรู้ของราชการที่ส่งเสริมที่บทบาทหน่วยงานราชการต้องพิจารณา กลั่นกรอง คัดสรร เลือกสรรและความรู้อันมาจากการปรับประยุกต์จากประสบการณ์ของประชาชนเอง หมายถึง ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการปรับประยุกต์วัฒนธรรมประเพณีให้สอดคล้องกับการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การสร้างเครือข่ายการผลิตเพื่อทดแทนระบบเกลอที่ได้ลดบทบาทลง ตลอดจนถึงทักษะองค์ความรู้ในการเป็นผู้ประกอบการแทนการเป็นเกษตรกรแสวงหาความรู้ จัดการด้านความรู้ และมีการถ่ายทอดความรู้ นำความรู้ไปใช้ในการผลิต, เช่น กระบวนการทำนา, มีความรู้ แสวงหาความรู้และใช้ศักยภาพของความรู้ในการบริหารจัดการการผลิต, ทั้งในรูปแบบการฝึกอบรมทักษะทางอาชีพเกษตรกรรวมในชุมชน การสร้างแหล่งข้อมูลข่าวสาร พัฒนาข้อมูล เช่น กระบวนการทำนาสาร เทคนิคการผลิต เพื่อให้ประชาชนสามารถใช้เป็นเครื่องมือตัดสินใจในการปรับเปลี่ยนอาชีพได้เหมาะสมกับสถานการณ์สภาพแวดล้อมของประชาชนในพื้นที่

แหล่งหรือสถาบันการถ่ายทอดองค์ความรู้ทางการผลิตที่เพียงพอและหลากหลายทั้งกระบวนการการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา เป็นต้นว่า วิชาที่สอนในโรงเรียนซึ่งเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชุมชนเช่น การจัดการไร่นา การจัดการหน่วยการผลิต, บุคคลตัวแบบ หรือชุมชนตัวแบบ หรือหน่วยการผลิตตัวแบบ ที่มีประสบการณ์ที่ยอมรับ

มีความรู้ในการบริหารจัดการหนี้สิน หรือการมีชุดความรู้ประสบการณ์ของชุมชนท้องถิ่นเกี่ยวกับมาตรฐานของการมีรายได้และมีรายจ่ายที่เหมาะสมสถานภาพ และระดับรายได้ของบุคคลครัวเรือน ชุมชนท้องถิ่น พิจารณาจากร้อยละของครัวเรือนที่มีเป็นหนี้ ความสามารถในการปลดภาระหนี้สินในเวลาที่กำหนด, ตลอดจนมีความสามารถในการบริหารค่าใช้จ่ายในครัวเรือนให้เหมาะสมกับ

¹ ผู้วิจัย เคยนำเสนอเพื่อเป็นกรอบในการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เสนอตัวแทนคณะทำงานกองอำนวยการโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริและตัวแทนภาคประชาชน การประชุมปฏิบัติการเพื่อเสนอแนะ และรับฟังแนวคิดเกี่ยวกับกรอบแผนแม่บทพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังวันที่ 20 กันยายน 2550 ห้องประชุมศรีวิชัย ชั้น 5 ศาลากลางจังหวัดนครศรีธรรมราช และในการประชุมคณะทำงานติดตามสถานการณ์ข้าว จังหวัดนครศรีธรรมราช ที่ห้องประชุมสำนักงานการค้าภายในจังหวัดนครศรีธรรมราช ประจําการประชุมเดือนมีนาคม 2551

สถานภาพ ระดับรายได้ของครัวเรือน เช่น ความเพียงพอของรายได้กับค่าใช้จ่าย ความพอเพียงของผลผลิตข้าวกับการบริโภคในแต่ละฤดูกาลตามอัตราส่วนจำนวนผู้บริโภค

วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ค่านิยมทางเศรษฐกิจ

ทุน, แหล่งทุนในชุมชน เช่น กลุ่มองค์กรทางสังคมเกี่ยวกับการเงินในชุมชนท้องถิ่น ความเพียงพอของจำนวนเงินทุนภายในชุมชนท้องถิ่น พัฒนาการของแหล่งทุนเหล่านั้น กระบวนการบริหารจัดการ และขีดความสามารถหรือศักยภาพของแต่ละแหล่งทุนของชุมชน โอกาสและอุปสรรคการเข้าถึงแหล่งทุนชุมชน ตลอดจนระดับความมั่นใจของประชาชนกับแหล่งทุนชุมชน

จำนวนหนี้ อัตราดอกเบี้ยการกู้เงิน สภาพการเป็นหนี้และลักษณะของหนี้สิน และแหล่งหนี้ครัวเรือนที่ใช้เงินทุน ทั้งที่เป็นแหล่งเงินทุนภายในชุมชน กลุ่มองค์กรทางสังคมเกี่ยวกับการเงินในชุมชนท้องถิ่น กับ แหล่งทุนภายนอกชุมชน เช่น สถาบันการเงินของรัฐ

ความสามารถในการปลดภาระหนี้สินในเวลาที่กำหนด ครัวเรือนที่ชำระคืนเงินตามกำหนดของสมาชิกแหล่งทุน ครัวเรือนมีการควบคุมและระมัดระวังการก่อหนี้สินเพิ่ม ความสามารถในการบริหารจัดการหนี้สิน

รายได้และความมั่นคงด้านอาหาร ความมั่นคงด้านรายได้ของครัวเรือน ครัวเรือนมีรายได้หรือมีกำไรของการประกอบอาชีพ ความพอเพียงของผลผลิตข้าวครัวเรือนที่สามารถชะลอการขายผลผลิต เช่น การมียุ้งฉางสำหรับเก็บข้าว ครัวเรือนใช้วัสดุทางเลือกทดแทนปัจจัยการผลิตที่ราคาแพง เช่น ปุ๋ยมูลสัตว์พืช

มีกลุ่มหรือองค์กรทางสังคมและของทางราชการในชุมชนท้องถิ่นทางการผลิต ที่ทำหน้าที่หลักในการผลิตต่อรองราคาปัจจัยการผลิตและผลผลิต โดยมีความต่อเนื่องของกิจกรรม กระบวนการบริหารจัดการกลุ่ม องค์กร

อาชีพและรายได้ ลักษณะของรายได้ของแต่ละครอบครัว หรือชุมชนท้องถิ่นต้องแหล่งรายได้ของครัวเรือนมากกว่า 1 แหล่งรายได้ ทั้งรายได้จากการเกษตรกรรม ภาคนอกเกษตรกรรม รายได้จากการกตัญญูของบุตรหลาน การพิจารณาถึงสัดส่วนของรายได้ของครัวเรือน ชุมชนท้องถิ่น หรืออาชีพเสริม

ความสามารถในการบริหารจัดการรายได้กับการบริโภคให้เหมาะสมกับสถานภาพของครอบครัว สัดส่วนรายจ่ายการซื้อสินค้าผ่อนส่งเกินความจำเป็นต่อรายได้ของครอบครัว ความสามารถในการปลดภาระหนี้สินในเวลาที่กำหนดมีการออมทรัพย์ และใช้แหล่งออมทรัพย์ในชุมชน ตลอดจน จำนวนบัญชีออมทรัพย์ของสถาบันการเงิน

ขีดความสามารถในการผลิตของครัวเรือนหรือชุมชนมีความสามารถปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตหลากหลายทั้งภาคการทำนา นอกภาคการทำนา ภาคนอกเกษตรกรรม เป็นเหมือนแหล่งงานในชุมชน

เป้าหมายการผลิตเพื่อการค้าและการบริโภคในครัวเรือนจำนวนทุนในการประกอบการผลิตเพียงพอ หรือสามารถใช้ทรัพย์สินแปลงเป็นเงินทุน

แรงงานในระบบการผลิต จำนวนที่มีอยู่ในชุมชน การอพยพหรือย้ายแรงงาน ลักษณะแรงงานรับจ้างแรงงานภาคนอกเกษตร รับจ้างแรงงานภาคเกษตรกรรม ลักษณะหรือคุณภาพหรือศักยภาพของแรงงาน เช่น จำนวนหนุ่มสาวในครัวเรือน ในชุมชน และแรงงานสามารถปรับตัวการผลิต หารายได้ได้หลายทาง และมีความสามารถเป็นเกษตรกรและการเป็นผู้ประกอบการ

กระบวนการ กลไก การพัฒนาความรู้การผลิต พัฒนาทักษะฝีมือแรงงานการมีส่วนร่วมในการอบรมทักษะทางอาชีพ

ที่ดินในการผลิต กรรมสิทธิ์ในที่ดิน การเปลี่ยนแปลงการถือครอง การใช้ประโยชน์จากที่ดิน และทรัพยากรในพื้นที่สร้างรายได้

ผสมผสานการใช้วิทยาการหรือเทคโนโลยีการผลิต กับภูมิปัญญาท้องถิ่นเหมาะสมในการผลิต กระบวนการทำนาทุกขั้นตอน กระบวนการผลิตทุกขั้นตอน เช่น ครั้วเรือนใช้วัสดุทางเลือกทดแทนปัจจัยการผลิตที่ราคาแพง เช่น มูลสัตว์และพืช

การตลาด เช่น ข้าวหรือพืชเกษตรอื่นๆขยาย หรือเพิ่มพื้นที่ กระบวนการ กลไกการตลาด จำนวนและตำแหน่งที่ตั้งโรงสีเพื่อการผลิตข้าว และจำนวนโรงสีข้าวมีความสัมพันธ์ในเชิงบวกในกระบวนการความร่วมมือกับหน่วยงานราชการหรือรัฐเข้าส่งเสริมระบบตลาดข้าวในท้องถิ่น ศักยภาพของแต่ละโรงสีในการรับซื้อข้าวได้เต็มที่ในแต่ละฤดูกาล

บทบาทของรัฐที่เข้มแข็งในการส่งเสริม สนับสนุนและควบคุมการผลิต มีกฎระเบียบ กฎเกณฑ์ที่ชัดเจน อันเป็นที่รับรู้ทั่วไป , มีมาตรฐานในการปฏิบัติงานการส่งเสริมสนับสนุนด้านอาชีพ และการผลิต

เครือข่ายทางเศรษฐกิจ

เครือข่ายและการสร้างเครือข่ายการผลิต เครือข่ายการตลาด ทั้งในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังใน จังหวัด ภาคใต้ ภูมิภาค โดยมีกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน และดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง บนฐานการรักษาอัตลักษณ์ของแต่ละกลุ่มในเครือข่ายได้อย่างความเป็นอิสระ

สมาชิกในครั้วเรือนเป็นสมาชิกแหล่งทุนในชุมชน และมีการใช้แหล่งทุนเชื่อมประสานเป็น เครือข่าย โดยเครือข่ายสามารถเสริมสร้างความมั่นคงในการดำเนินกิจกรรมร่วมกันให้เกิดแก่สมาชิก เครือข่าย

มีกลุ่มหรือองค์กรของชุมชนทางการผลิตและผลผลิต ที่เป็นสมาชิกเครือข่าย

ตัวชี้วัดทางด้านทรัพยากร

ความรู้ทางด้านทรัพยากร

ความสามารถในการจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับระบบนิเวศวิทยา สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ โดยมีสัดส่วนของวิชา หรือเนื้อหาในหลักสูตรที่สอนในสถาบันการศึกษาเกี่ยวข้องปรากฏการณ์ทาง ธรรมชาติ หรือระบบนิเวศของชุมชน

มีการสร้างความรู้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การจัดการทรัพยากรน้ำ ความเพียงพอของการมีน้ำใช้ในการทำนา กลไกกระบวนการจัดการความขัดแย้งในการใช้น้ำ เช่น ให้มีกลุ่ม หรือองค์กรชุมชนที่ทำหน้าที่ในการดูแลสิ่งแวดล้อมของชุมชน ผู้ประกอบการบำบัดของเสียก่อน ปล่อยสู่ธรรมชาติ

การมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะดิน การเข้าถึงและการใช้ประโยชน์จากดิน การจัดการที่ดินเพื่อการผลิต เกี่ยวกับ การใช้ปุ๋ยและสารเคมีในการผลิต การสร้างมาตรฐานการใช้ปุ๋ยและสารเคมีในการผลิต ผู้ประกอบการกำหนดระดับการผลิตที่เหมาะสมไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

มีชุดความรู้ ประสบการณ์ของชุมชนในการติดตามสถานการณ์ทางด้าน สิ่งแวดล้อม เช่น ความรู้ในการควบคุมการปล่อยของเสียที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม การลดปัจจัยการผลิตที่ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมต่อสิ่งแวดล้อม

วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยมทางด้านทรัพยากร

ศักยภาพในการบริหารจัดการการผลิตที่ปลอดภัยสารเคมี

มีแหล่งน้ำ หลากหลายรูปแบบ ทั้งแหล่งน้ำดั้งเดิมของชุมชนและแหล่งน้ำที่พัฒนาขึ้นใหม่ที่สามารถรักษาไว้ให้คงอยู่ในสภาพเดิมหรือรักษาสภาพให้พร้อมใช้น้ำ

การถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน โดยพิจารณาที่จำนวนสัดส่วนของครัวเรือน ในการครอบครองที่ดินเหมาะสมกับจำนวนแรงงานของครัวเรือน

ประสิทธิภาพการใช้ประโยชน์ที่ดินสอดคล้องตามลักษณะฤดูกาลและสัมพันธ์กับสภาพหรือคุณลักษณะดิน พร้อมกับการใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูกที่หนุนเสริมให้เกิดการพัฒนาดิน เช่น พืชหมุนเวียน

ลดขั้นตอน กระบวนการผลิตที่ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมต่อสิ่งแวดล้อม เช่น ลดการใช้สารเคมี

การใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ จำนวนครัวเรือนหรือชุมชนท้องถิ่นมีการพัฒนาการใช้วัสดุธรรมชาติทดแทนสารเคมี

ครัวเรือนและชุมชนท้องถิ่นไม่มีความขัดแย้งเกี่ยวกับน้ำหรือความขัดแย้งในการใช้น้ำ หรือหากมีความขัดแย้งในการใช้น้ำก็สามารถใช้กระบวนการทางสังคมในการจัดการความขัดแย้ง

มีการรื้อฟื้นประเพณีวัฒนธรรมเกี่ยวกับทรัพยากร ทั้งดิน น้ำ ป่า ทุ่งนา ขึ้นมาใช้เป็นเครื่องมือในการทำกิจกรรมร่วมกันของชุมชนท้องถิ่นหรือครอบครัว เช่น หมอนทางเดิน ทางพลี สระน้ำ ศาลาริมทาง

กลุ่มหรือองค์กรทางสังคมของชุมชนที่ทำหน้าที่ในการดูแลสิ่งแวดล้อม ของชุมชน โดยการเฉพาะการควบคุมการปล่อยของเสียที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ต่อสิ่งแวดล้อม ผู้ประกอบการกำหนดระดับการผลิตที่เหมาะสมไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และผู้ประกอบการบำบัดของเสียก่อนปล่อยสู่ธรรมชาติ การดูแลการใช้ทรัพยากรสาธารณะอื่นๆ เช่น ป่าพรุ หมอนทางเดิน แหล่งน้ำ

เครือข่ายทางด้านทรัพยากร

มีกลุ่มหรือองค์กรทางสังคมทำหน้าที่ในการดูแลสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีจำนวนเครือข่ายทางสังคมทั้งที่กำกับโดยรัฐและเป็นอิสระจากรัฐ และมีการกระทำการกิจกรรมร่วมกัน

ตัวชี้วัดทางด้านสังคม

ความรู้ทางสังคม

จำนวนการดำรงอยู่ของวัฒนธรรม และประเพณีท้องถิ่น หรือการดำรงอยู่ในรูปแบบอื่นๆ เช่น จำนวนศิลปินพื้นบ้าน และประชาชน ครั้วเรือน กลุ่มองค์กรชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในกิจกรรม ประเพณี และวัฒนธรรมท้องถิ่น

จำนวนชุมชนที่สามารถปรับประยุกต์วัฒนธรรมประเพณีให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม เช่น การสร้างเครือข่ายการผลิตเพื่อทดแทนระบบเกลือที่ได้ลดบทบาทลง

จำนวนกลุ่มองค์กรทางสังคม ทั้งที่เป็นกลุ่มที่มีการจัดการอย่างเป็นทางการหรือจัดการแบบวิทยาศาสตร์ และจัดการตามระบบภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่สามารถพัฒนาไปสู่กลุ่มองค์กรที่มีการพัฒนาแบบทางการหรือการจัดการแบบวิทยาศาสตร์ ตลอดจนถึงจำนวนกลุ่มองค์กรทางสังคมที่ประสบความสำเร็จ อันเป็นที่ยอมรับของชุมชนท้องถิ่น หน่วยงานภายในและภายนอก

ความสามารถในการจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชาวบ้าน ภูมิปัญญาพื้นบ้าน เช่น การจัดการไร่นา ทั้งนี้ในการกำหนดหลักสูตรของโรงเรียน หรือสัดส่วนของวิชาที่สอนในโรงเรียนซึ่งเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชุมชนและจำนวนโรงเรียนที่เชิญปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้นำกลุ่มอาชีพในชุมชนเข้าร่วม

เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามาประชุม เผยแพร่และแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสาร และความรู้ให้ชาวบ้าน มาก หรืออาจจะในรูปแบบอื่นๆ ในการเป็นช่องทาง ให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างข้าราชการกับประชาชน

จำนวนชุมชนที่มีศูนย์ข้อมูลสำหรับเป็นแหล่งให้ข่าวสารความรู้แก่ชาวบ้าน โดยมีจำนวนงบประมาณ ที่หน่วยงานรัฐจัดสรรเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ตามอริยาถัยของชาวบ้าน

ครอบครัว ชุมชนท้องถิ่นปรับกลไก กระบวนการเรียนรู้ ข้อมูลข่าวสาร โดยให้ความสามารถในการเข้าถึงแหล่งความรู้ตามที่สนใจของประชาชน พร้อมๆกับคำนึงในระดับครัวเรือนที่ติดตามข้อมูลข่าวสารอย่างสม่ำเสมอ

จำนวนพื้นที่ทางสังคม กลไกทางสังคมเพื่อการถกแถลง หรือพื้นที่ที่กระบวนเสนอความเห็นที่แตกต่างหรือแก้ไขความขัดแย้ง ทั้งกลุ่มที่ต่อต้านหรือปฏิสัมพันธ์เชิงลบกับราชการและกลุ่มที่สนับสนุนหรือปฏิสัมพันธ์เชิงบวกกับราชการ

วัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยมและความเชื่อทางสังคม

วัฒนธรรม และประเพณีท้องถิ่น ยังมีคุณค่าทางจิตใจที่ประชาชน ชุมชน ตระหนักรู้ ดำรงไว้ และสืบทอดปฏิบัติในชุมชนจำนวนการดำรงอยู่ของวัฒนธรรม และประเพณีท้องถิ่น หรือการดำรงอยู่ในรูปแบบอื่นๆ เช่น จำนวนศิลปินพื้นบ้าน และประชาชน ครั้วเรือน กลุ่มองค์กร ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในกิจกรรมประเพณี และวัฒนธรรมท้องถิ่น

ประชาชน จำนวนชุมชน กลุ่มองค์กรสามารถปรับประยุกต์วัฒนธรรมประเพณีให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม เช่น การสร้างเครือข่ายการผลิตเพื่อทดแทนระบบเกลือที่ได้ลดบทบาทลง

ชุมชนท้องถิ่นสามารถเริ่มให้มีการรวมกลุ่มของอดีตสมาชิกของชุมชนท้องถิ่นที่ย้ายถิ่นไปทำมาหากินในถิ่นอื่น ๆ มาหนุนเสริมการพัฒนาให้เกิดการสร้างสังคมที่ดี

ความสามารถของครัวเรือนในการจัดการศึกษา และโอกาสทางการศึกษาในระบบให้แก่สมาชิกที่สอดคล้องกับศักยภาพและคล้องกับวิถีชีวิตชาวบ้าน สมาชิกในท้องถิ่นที่จบการศึกษาสูงและดำรงอยู่ในชุมชน

หรือมีอาชีพในชุมชนท้องถิ่น โดยพิจารณาสัดส่วนจำนวนผู้ศึกษาระดับภาคบังคับกับอุดมศึกษา การลงทุนเพื่อการศึกษาของสมาชิกในครัวเรือน

แหล่งการศึกษาในระบบมีการพัฒนาศักยภาพ สามารถรองรับหรือให้บริการประชากรผู้ศึกษาเล่าเรียนในเขตพื้นที่บริการของสถานศึกษา ได้อย่างมีสัดส่วนกับผู้ที่ไปรับบริการนอกเขตบริการ

แหล่งการศึกษาเชิงอุปราชญาชาวบ้านหรือผู้นำกลุ่มอาชีพในชุมชนเข้าร่วมในการกำหนดหลักสูตรของโรงเรียน

ชุมชนท้องถิ่นร่วมกับแหล่งการศึกษาสามารถร่วมกำหนดหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียน เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ตามอัตลักษณ์ของชาวบ้าน หรือชุมชนที่สามารถปรับประยุกต์วัฒนธรรมประเพณีให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม ทดแทนระบบเกลอหรือระบบความสัมพันธ์แบบอื่นๆ ที่มีลดบทบาทลง

สถานภาพของครัวเรือนสมบูรณ์ แข็งแรง ที่มีสมาชิกครบทุกวัยดำรง และทุกสถานภาพอยู่อย่างพร้อมเพรียง และมีวัฒนธรรมประเพณีเกี่ยวกับการให้สมาชิกในครอบครัวติดต่อหรือปฏิบัติระหว่างกันเพื่อสร้างสายใยของครอบครัว หรือมีกลไก กระบวนการที่สร้างขึ้นเพื่อการปฏิสัมพันธ์ในครัวเรือน

จำนวนกลุ่มองค์กรทางสังคม ทั้งที่เป็นกลุ่มที่มีการจัดการอย่างเป็นทางการหรือจัดการแบบวิทยาศาสตร์ และจัดการตามระบบภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่สามารถพัฒนาไปสู่กลุ่มองค์กรที่มีการพัฒนาแบบทางการหรือการจัดการแบบวิทยาศาสตร์ ตลอดจนถึงจำนวนกลุ่มองค์กรทางสังคมที่ประสบความสำเร็จ อันเป็นที่ยอมรับของชุมชนท้องถิ่น หน่วยงานภายในและภายนอก

มีโครงการ กิจกรรม ประเพณีที่เสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในระดับเดียวกัน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำชุมชนกับชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่าง อบต.กับ ชุมชน

มีความปลอดภัยในชีวิต ความปลอดภัยในทรัพย์สิน

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีระเบียบ ข้อบัญญัติ แผนงาน โครงการ ชัดเจนการดูแลเกี่ยวกับสุขภาพทุกวัย ทุกระดับ อบรมมุขและยาเสพติด

เครือข่ายทางสังคม วัฒนธรรม

จำนวนเครือข่ายทางสังคมที่ยังคงมีกิจกรรม มีตัวตนเป็นที่ยอมรับของชุมชน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลทางสังคม

สมาชิกในครัวเรือนมีส่วนร่วมเครือข่ายทางสังคม ทั้งที่เป็นสมาชิกในระดับปัจเจกบุคคล และระดับครัวเรือนบทบาทรัฐในการกำกับเครือข่ายชุมชน เครือข่ายชุมชนทั้งภายนอกชุมชนและภายในชุมชน

กลุ่มทางสังคมมีความเข้มแข็ง ดำรงอยู่ในชุมชน สมาชิกในชุมชนท้องถิ่นให้การยอมรับ

กลุ่มทางสังคมมีกิจกรรมต่อเนื่อง มีการติดต่อประสานงานกับกลุ่มอื่น และมีพื้นที่ทางสังคมที่เป็นศูนย์ข้อมูลสำหรับเป็นแหล่งให้ข่าวสารความรู้แก่ชาวบ้าน

บทที่ 5

พลวัตบทบาทรัฐหรือราชการในลุ่มน้ำปากพนัง

ผลการศึกษานี้ว่าด้วย “บทบาทของภาครัฐหรือราชการ” ที่ผันแปรเปลี่ยนแปลงในระลอกหนึ่งศตวรรษในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นการนำเสนอเชิงอธิบายอันเป็นผลจากข้อมูลในบทที่ 1 ทั้งนี้เพราะว่าเงื่อนไขปัจจัยรัฐหรือราชการถือว่ามีความสำคัญที่ก่อให้เกิดผลการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างมากในสังคมชนบทไทย เช่นเดียวกับในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังก็พบกลไกคือราชการมีอิทธิพลต่อพื้นที่ตลอดมา สามารถอธิบายได้ว่ายิ่งเร่งการพัฒนาเท่าไรก็ยิ่งเพิ่มอำนาจ บทบาทของราชการจนกระบวนดำรงชีวิตที่เคยพึ่งตนเองหดหายไปท่ามกลางเร่งการพัฒนา ในที่นี้การพัฒนาของรัฐหรือราชการตามข้อเท็จจริงหรือข้อมูลที่ปรากฏในบทที่ 2 ประการที่สอง กล่าวคือ ช่วงเวลาแรก บทบาทและสาระสำคัญการพัฒนาของรัฐในช่วงร้อยปีที่ผ่านมามีหรือหลังสมัยการสร้างให้ทันสมัยในช่วงหลังพระพุทธรเจ้าหลวง ถึงช่วงที่ใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ ช่วงเวลาที่สอง เป็นการนำเสนอบทบาทรัฐและสาระสำคัญที่ทางราชการที่ดำเนินงานในพื้นที่ลุ่มน้ำ ในช่วงหลังนี้ผู้วิจัยได้ใช้ผลการอธิบายจากงานของณรงค์ บุญสวยขวัญ (2544) ซึ่งดำเนินการวิจัยไว้อย่างดีแล้ว อย่างไรก็ตาม การแบ่งช่วงเวลาที่ใช้แผนพัฒนากับหลังการใช้แผนพัฒนา อาจจะมีข้อบกพร่องที่ว่าเป็นช่วงเวลาที่ยากเกินไป บางครั้งอาจจะถูกวิจารณ์ว่าแผนพัฒนาพัฒนาไม่ได้มีผลต่อชุมชนท้องถิ่นมากนักหรือยังไม่อาจจะเห็นเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอย่างทันทีทันใด

บทบาทของกลไกรัฐหรือข้าราชการในช่วงหลังสมัยพระพุทธรเจ้าหลวง ถึงช่วงการพัฒนายุคใหม่

บทบาทรัฐในช่วงแรกเน้นความมั่นคง การสร้างรัฐชาติ โดยการขยายหรือเพิ่มบทบาทลงในชุมชนท้องถิ่นพื้นที่การจัดสร้างสาธารณูปโภคที่รัฐขาดแคลนสุขุมในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้ชาวเมืองปากพนัง ได้อาศัยเป็นเส้นทางเดินเรือที่สำคัญสู่เมืองนครศรีธรรมราชเพื่อเดินทางบูชาพระบรมธาตุนครศรีธรรมราชตามความเชื่อทางศาสนาจะทำให้ประชาชนที่อาศัยในชุมชนเมืองปากพนังอันเป็นศูนย์กลางของลุ่มน้ำยอมรับบทบาทของรัฐจึงยอมเป็นตัวอย่างโดยส่งผลต่อการยอมรับของประชาชนในชุมชนท้องถิ่นอื่นๆ ให้ยอมรับบทบาทและกลไกรัฐเหมือนตัวแบบคือชาวปากพนังต่อรัฐด้วย การเกณฑ์แรงงานประชาชนผ่านการใช้อำนาจบังคับและสร้างแรงจูงใจ พร้อมกับบทบาทรัฐได้เข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรเริ่มตั้งแต่ทศวรรษ 2440 มีรูปธรรม เป็นต้นว่า การขาดแคลน การเร่งเกณฑ์แรงงานประชาชนสร้างนบกันน้ำเค็ม การหาน้ำจืด¹ การกำหนดให้คู่บ่าวสาวต้องปลูกมะพร้าว โดยมีบทบาทของนายอำเภอเป็นกลไกในการทำให้การปลูกมะพร้าวเกิดขึ้น บทบาทของตัวแทนรัฐในด้านทรัพยากรจะมีมากในขณะที่ประชาชนกำลังสนใจความมั่งคั่ง คือเศรษฐกิจ ทั้งการหาที่ดินปลูกข้าวและกระบวนการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานเพื่อการผลิต คือ ระบบน้ำ ที่ดินและการจัดทำที่ดินเพื่อเป็นพื้นที่สาธารณะ งานของสมใจ พยายามแสดงให้เห็นถึงการเกณฑ์แรงงานโดยรัฐ เพื่อขุดถนน ขุดคลอง เช่น การขุดคลองสุขุม² การขุดคลองใหม่พ่อท่านมุ่ย คลองสุขุม³ ถนนสายเขาพระบาท ดอนแค หัวไทร⁴ เป็นต้น รูปแบบรูปแบบเกณฑ์แรงงานประชาชนและกิจกรรมการช่วยกันจัดทำสาธารณะสมบัติโดยตัวแทนรัฐเป็นกลไกร้อยรัดแรงงานประชาชน คือการ

¹ นีรนทฯ .2-25 ระบุว่า ปากพนังนั้นขาดแคลนน้ำ ในรอบปีหนึ่งจะมีประมาณ 3 เดือน และมีน้ำเค็มปีหนึ่งประมาณ 9 เดือน

² ตามชื่อของพระยาสุขุมณีนันท์ เสนาบดีมณฑลนครศรีธรรมราช

³ สมใจ . 3-3 , นีรนทฯ แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตวานันต์ .2-14

⁴ ภัทรวรรณ.3-6

แสดงให้เห็นบทบาทหรือกลไกของราชการหรือเครื่องชี้พลังอำนาจของราชการในพื้นที่ที่ก่อเกิดกระบวนการสมยอมของประชาชน

นอกจากนี้กระบวนการการสร้างรัฐชาตินั้น ราชการคือกลไกที่พยายาม/ขยายบทบาทให้เพิ่มมากขึ้นด้วยการเพิ่มกิจกรรมในชุมชนท้องถิ่นที่สามารถแสดงให้เห็นถึงขีดความสามารถของอำนาจเชิงบังคับและกระบวนการครอบงำหรือกล่อมเกล่าประชาชนให้สมยอมกับรัฐ เป็นต้นว่า การชำระภาษี 4 บาท⁵ และภาษีอื่นๆ เช่น การค้าข้าวไปคาบสมุทรมลายูกว่า 120,000 เหรียญ⁶ เป็นปรากฏการณ์ที่มีบทบาทอีกประการหนึ่งในการแสดงพลังอำนาจรัฐในพื้นที่ สร้างการยอมรับรัฐแบบใหม่ พร้อมๆกับการได้ภาษีจากการส่งออกข้าว ซึ่งสะท้อนออกมาจากพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ว่ามีจำนวนมาก การได้ภาษีมากสามารถสะท้อนให้เห็นประสิทธิภาพ การที่ประชาชนยอมรับบทบาทรัฐมากขึ้นและความรุ่งเรืองในกระบวนการผลิต เช่นเดียวกับการสร้าง “โรงเรียน” และความพยายามสร้างความหมายคนดีในมิติของความดีที่กำหนดความดีโดยรัฐ ผ่าน “สมุดความดี”⁷ ที่นักเรียนโรงเรียนปากพนังต้องยึดเป็นแบบตรวจสอบพฤติกรรมตอบสนองความดีในความหมายดังที่กล่าวแล้ว กล่าวถึงการสร้างโรงเรียนปากพนังนั้น หากพิจารณาถึงการจัดตั้งของโรงเรียนในจำนวน 5 โรงเรียนภาคใต้ในยุคนั้น ตั้งในพื้นที่ที่มีจำนวนผู้คนจำนวนมากและเป็นศูนย์กลางความเจริญของระบบการค้า เช่นเดียวกับปากพนัง ที่เป็นศูนย์รวมคน การตั้งโรงเรียนจึงเป็นสัญลักษณ์ของรัฐและมีบทบาทในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่พึงประสงค์ให้เป็นแดนเช่นที่รัฐต้องการ เป็นการสอดตัวของรัฐลงสู่ชุมชนพื้นที่พยายามให้เกิดขึ้นอย่างนุ่มนวลอย่างไรก็ตาม แม้ว่าโรงเรียนคือสัญลักษณ์ของรัฐแต่การยอมรับหรือการตอบสนองของประชาชนในกิจกรรมนี้มีอยู่สูงมาก สมาชิกในชุมชนท้องถิ่นทุกระดับไม่สงสัยหรือตั้งคำถามต่อราชการเกี่ยวกับบทบาทหรือกิจกรรมการศึกษา หมายถึงบทบาทของโรงเรียนใดๆเลยตั้งในช่วงอดีตจนถึงปัจจุบัน กลับตรงกันข้ามพบว่ามีความร่วมมือของชุมชนด้วยกันเองริเริ่มสร้างโรงเรียนแทนรัฐ เป็นกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในระดับชุมชนท้องถิ่นที่สมาชิกช่วยกันระดมแรงงาน ทรัพย์คนมาสร้างโรงเรียน งานของภัทรวรรณ แท่นทอง แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านช่วยกันออกแรงงาน ขนข้าว ควายเพื่อหาทุนสร้างโรงเรียนของบ้านก่อนที่รัฐจะเข้าเสริมต่อกระบวนการของประชาชน เช่น โรงเรียนเกาะสุด ชาวบ้านช่วยกันสร้างใน พ.ศ.2486 จากนั้นราชการมาเสริมต่อ ใน พ.ศ.2499⁸ นับว่าเป็นโรงเรียนคือรูปธรรมที่มาจากการริเริ่มโดยสมาชิกในชุมชนเพื่อคนในชุมชน และเป็นโรงเรียนของชุมชนจากการจัดการวัสดุและครูมาสอนนักเรียน แต่ในที่สุดรัฐหรือราชการเข้ามาควบคุมกิจการโรงเรียนชุมชนมาเป็นของรัฐ โดยประชาชนในชุมชนท้องถิ่นสละยอมและยินดีผ่านการสนับสนุนครู และให้ใช้เนื้อหากาเรียนของรัฐ แท้จริงแล้วบทบาทของโรงเรียนหรือการศึกษาเป็นบทบาทของครูที่มีสถานภาพของพระภิกษุโดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีพระภิกษุที่สำเร็จการศึกษาสูงเปรียญ 9 ประโยค และพระภิกษุตามวัดต่างๆ สร้างโรงเรียน บางรูปก็เป็นครูสอนหนังสือด้วย เช่น โรงเรียนวัดบางด้วน ตำบลปากแพรก จัดตั้งเมื่อ พ.ศ.2478 โดยพระคง วงศ์อักษร สอนโดยไม่รับเงินค่าสอน โรงเรียนวัดหอยกัน ตำบลปากแพรก จัดตั้งโดยพระอธิการสมุห์ฉาย⁹ ได้ริเริ่มร่วมกับชุมชนสร้างโรงเรียนเพื่อให้บุตรหลานในชุมชนได้ใช้เป็นสถานที่ศึกษา จากนั้นราชการหรือรัฐจะมายึดโรงเรียนของชุมชนโดยไม่มีการต้านทานใดเป็นกระบวนการสมยอมและชุมชนปรารถนาให้รัฐมาเป็นเจ้าของโรงเรียนแทน ตัวอย่างสำคัญของพระภิกษุที่มีบทบาทสำคัญเป็นเหมือนตัวแทนรัฐในการจัดการศึกษาในมณฑลปักษ์ใต้ เช่น พระรัตนธัชมุนีศรีธรรมราช หรือท่านม่วง เป็นเหมือนครูหรือผู้สร้างระบบการศึกษาของหัวเมืองในมณฑลปักษ์ใต้¹⁰ บทบาทการสร้างรัฐในลักษณะนี้จึงกล่อมเกล่าให้ประชาชนมีบุคลิกภาพหรือพฤติกรรมแดนเช่นที่รัฐพึงประสงค์

⁵ ภัทรวรรณ. 2-2-และ 2-8 และ 2-9

⁶ รายงานสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่4 .ใน สมใจ พิมล (1-9)

⁷ ดูใน นรินาทย .2-29

⁸ ภัทรวรรณ:2-14 ถึง 2-15 , ดูรายละเอียดลักษณะดังกล่าวนี้ได้ในสุนทรภรณ์ .2-28 ถึง 2-29

⁹ สุนทรภรณ์.2-29 ถึง 2-29

¹⁰ ท่านได้มอบหมายจากรัชกาลที่ 5 ให้มาสร้างโรงเรียน ที่นครศรีธรรมราช บริเวณวัดท่าโพธิ์ และ ปากพนัง บริเวณที่วัดเสาธงทอง โรงเรียนในภาคใต้ที่อยู่ในยุคเดียวกัน 5 โรง คือ 1) โรงเรียนมหาวิทยาลัยราชบุรี จังหวัดสงขลา 2) โรงเรียนเบญจมราชูทิศ จังหวัดนครศรีธรรมราช 3) โรงเรียนปากพนังจังหวัดนครศรีธรรมราช 4) โรงเรียน ศรียาภัย จังหวัดชุมพร และ 5) โรงเรียนสวนศรี อำเภอลำสนธิ จังหวัดชุมพร

ส่วนบทบาทรัฐที่แก้ไขปัญหาความขัดแย้ง ความรุนแรง ความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน มีกิจกรรมทางวัฒนธรรมบางประการที่เอื้อต่อการเกิดความรุนแรง เช่น การละเล่นหลุต การชิงเรือพระ การพนัน ยาเสพติด ซึ่งมีจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีความขัดแย้งเกี่ยวกับที่ดิน ชั่วสาว และ ความขัดแย้งเกี่ยวกับการผลิต¹¹ ซึ่งภทวรรณ และ ไพโรจน์ แสดงให้เห็นเป็นพิเศษเกี่ยวกับความขัดแย้งอันเนื่องมาจากปัจจัยการผลิตว่าในหอย่อมบ้าน บ้านต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำมีปัญหาาร่วมกันจนเป็นสภาวะของความหวาดกลัว คือ กลัวโจร ซึ่งปล้นหรือลักขโมยโดยเฉพาะอย่างยิ่งวัวหรือควายที่เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นบ่อยครั้ง ทำให้แต่ละหอย่อมบ้านจะแก้ไขปัญหาโดยการทำคอกรวมวัว แล้วมีการผลัดเวรกันดูแลความปลอดภัย¹² เพราะพื้นที่ชุมชนท้องถิ่นต่างๆ เป็นพื้นที่ที่อิสระและกลไกรัฐมีน้อยพร้อมกับพื้นที่ราบกว้างใหญ่ห่างไกลศูนย์กลางอำนาจรัฐ การแก้ไขปัญหาจากความหวาดกลัวด้วยการรวมกลุ่ม การสร้างเครือข่ายทางสังคมขึ้นมา ทั้งนี้เพราะบทบาทรัฐอ่อนแอในด้านจัดการ “ความมั่นคง” เพียงแต่รัฐก็พยายามสร้างความปลอดภัยให้เกิดขึ้นแก่ประชาชนโดยบทบาทนี้ถูกดำเนินการโดยกลไกรัฐที่มาจากชุมชน คือ กำหนดผู้ใหญ่บ้าน ทำหน้าที่ดูแลความสงบเรียบร้อยและเป็นกลไกที่เป็นตัวแทนราชการ กำหนดผู้ใหญ่บ้านจึงเป็นบุคคลที่รัฐสถาปนาให้เป็นสัญลักษณ์ของรัฐ แล้วมีบทบาทมากขึ้นๆ จากการมอบหมายหน้าที่การงาน

กลไกของรัฐในยุคนี้ คือ “ข้าหลวง”¹³ อย่างไรก็ตาม อาจจะสรุปว่าบทบาทของรัฐหรือราชการ ได้พยายามสร้างอำนาจให้กลไกย่อยๆ คือ “กำหนดผู้ใหญ่บ้าน” มีอำนาจในพื้นที่ชุมชนท้องถิ่นต่างๆ สามารถลงโทษลูกบ้านหรือประชาชนในพื้นที่ปกครองได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การใช้อำนาจบังคับในกรณีที่ประชาชนไม่ให้ความร่วมมือในการเกณฑ์แรงงานในการขุดคลองต่างๆ ตามที่ราชการปรารถนา นักปกครองท้องถิ่นทั้งสองตำแหน่งดังกล่าวนี้สามารถลงโทษลูกบ้านว่าเป็น “อันตพาล”¹⁴ ได้ หรือแจ้งไปยังอำเภอแล้วลงโทษ “ขังลิ้ม” ตรงกันข้ามกลไกรัฐเหล่านี้สร้างแรงจูงใจ ด้วยการใช้อำนาจให้รางวัลแก่ประชาชนที่ให้ความร่วมมือด้วยการยกที่ดินข้างที่ถนน คลอง “เท่ากับความยาวของพื้นที่ถนนที่ขุดได้ยาวไปข้างหลังหรือห่างไปจากคลองถนน” ที่กำหนดไว้ นี่คือการตอบแทนหรือรางวัลที่มาจากบทบาทกำหนด ผู้ใหญ่บ้าน¹⁵ ในกระบวนการทางอำนาจด้านทรัพยากร นีรนาทเปรียบเทียบว่าเป็นการเกณฑ์แรงงานที่ไม่เหมือนการขุดคลองรังสิตที่ทำการจ้างแรงงาน แต่ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นการมอบที่ดินให้เป็นรางวัล

จะว่าไปแล้ว พบว่ากลไกรัฐในกิจการเศรษฐกิจของลุ่มน้ำปากพนัง ที่นับว่ามีพลังมากในการกระตุ้น สร้างความเชื่อมั่นการทำงานซ้ำให้เพิ่มมากขึ้นคือการที่รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสทางชลมารคลุ่มน้ำปากพนัง ที่เมืองปากพนัง วันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2448 เพื่อเปิดโรงสีไค้ชะหีเป็นปฐมฤกษ์¹⁶ ถือว่าเป็นกลไกรัฐในเชิงอุดมการณ์ที่มีพลังในการยึดโยงความเป็นชาวลุ่มน้ำปากพนังในความเป็นคนสยาม อาจจะเป็นการเสริมให้ความเป็นคนจีนในฐานะกลไกกลางในกระบวนการค้าขายซ้ำได้รับการยอมรับจากคนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์มีความใกล้ชิดกับอาชีพที่สำคัญของสังคมลุ่มน้ำปากพนังและยังทำให้กระบวนการทำนาหรืออาชีพทำนาซ้ำมีความโดดเด่นยิ่งขึ้น เพราะหลัง พ.ศ. 2439 พบว่ามีกรขยายพื้นที่ทำนาที่ดินใกล้ปากพนัง พื้นที่การทำนาก่อนเนื่องจากที่เป็นตลาดบริเวณลุ่มน้ำย่อยต่างๆ ที่มีน้ำท่วมขังได้เพื่อทำนามากขึ้นพร้อมๆ กับการย้ายเข้ามาของประชาชนในพื้นที่ชายขอบลุ่มน้ำปากพนัง ทั้งยังเพิ่มความสะดวกในเรื่องการคมนาคมเพื่อการสัญจรทางน้ำ จนการทำนามีความเติบโตสูงสุด แล้วค่อยๆ เข้าสู่ยุคเริ่มต้นล่มสลายของการทำนาในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นอกจากนี้ ยังพบว่าบทบาทรัฐสยามในทางเศรษฐกิจในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง รัฐได้เข้ามาส่งเสริมการลงทุนของเอกชน ทั้งบริษัท โรงน้ำแข็ง โรงงานอาหารสัตว์ ซึ่งเป็นบทบาทรัฐในทางอ้อม ทำให้กิจกรรมเศรษฐกิจมีความเติบโตมากขึ้น แต่ความจริงแล้วบทบาทรัฐในพื้นที่ที่ยังน้อยจน

¹¹ สรุปลจากนีนนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ .2-23 และ 2-24 , ภทวรรณ. 3-26

¹² ไพโรจน์. 2-17 , ภทวรรณ. 3-26

¹³ นีนนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ .2-25

¹⁴ สมใจ .2550: 3-3

¹⁵ นีนนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ . 2- 14 และ 2- 25

¹⁶ เก็บความจากนีนนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ .1-4

นิรนาท ซึ่งได้ว่ากิจกรรมการค้าค่อนข้างอิสระเสรีจากบทบาทรัฐ¹⁷ พ่อค้าส่งออกข้าวและพ่อค้าชาวต่างชาติในคาบสมุทรสยามมาลายุทำกิจกรรมการค้าได้สะดวกเสรี ในขณะที่กระบวนการปฏิรูปที่ส่งผลต่อกิจกรรมทางการค้า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นโยบายที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการผลิต คือ การเก็บภาษีรัชชูปการ ส่งผลต่อการขยายพื้นที่ปลูกข้าว เพราะการเก็บภาษีรัชชูปการจากชายไทย 4 บาท/ปี แทนการเข้าเวรในระบบไพร่เป็นเหตุให้ต้องสะสมเงินตราและขยายการผลิตออกไปในพื้นที่ใหม่โดยเฉพาะในเขตเมืองและพื้นที่ในท้องที่อำเภอหัวไทร เชียงใหญ่ และปากพนัง ผลของภาษีรัชชูปการกระทบต่อการผลิตและโครงสร้างต่าง ๆ คือ ผลผลิตข้าวจากแรงงานของชาวนาผลผลิตข้าวได้ปริมาณข้าวมากขึ้น เพราะอย่างน้อยต้องมีเงินเหลือค่าภาษีให้ได้ปีละ 4 บาท¹⁸, เกิดคลองถนนต่าง ๆ โดยใช้แรงงานของราษฎรและยกที่นาให้ในระยะ 1,600 เมตรของสองฝั่งคลองเป็นค่าตอบแทนแรงงาน นอกจากนี้ นโยบายข้าหลวงเทศาภิบาลในช่วงนั้นส่งเสริมให้ขุดคลองใหม่ บำรุงคลองเก่า รวมถึงสร้างทำนบต่าง ๆ ทำให้เกิดการขยายพื้นที่ปลูกข้าวในบริเวณ 3 อำเภอหลัก คือ ปากพนัง เชียงใหญ่ หัวไทร¹⁹

บทบาทของกลไกรัฐหรือข้าราชการในช่วงการพัฒนานาไหมหรือช่วงการใช้แผนพัฒนา²⁰

การเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาการของรัฐหรือราชการในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังยุคหลังการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจหรือประมาณกลางทศวรรษ 2500 มีการเปลี่ยนแปลงมาก ทั้งนี้อาจจะเกิดจากปัจจัยเงื่อนไขภัยธรรมชาติหรือพายุแฮเรียต เดือนตุลาคม 2505 ไม่มากนักน้อย อย่างไรก็ตาม แม้จะไม่อาจจะชี้ชัดว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงโดยเงื่อนไขปัจจัยใดก็ตามแต่หลังจากนี้มีผลอย่างมาก ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 3 ช่วง โดยเกณฑ์หรือเงื่อนไขสำคัญที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ประการหนึ่ง บทบาทรัฐหรือข้าราชการที่มาจากลักษณะการดำเนินงาน ประการที่สอง ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐหรือข้าราชการที่มีต่อประชาชน ประการที่สาม จัดเน้นการพัฒนาว่าในยุคนั้นเน้นวิธีการพัฒนา (Mean) หรือเป้าหมายการพัฒนา (End) โดยมีการแบ่งยุคย่อยๆ ของช่วงเวลานี้ คือ พ.ศ.2505 - 2510 ยุคการพัฒนาเป็นแบบอุดมการณ์ , ทศวรรษที่ 2510 - 2520 ยุคบทบาทชี้้นำการพัฒนาจากรัฐกลาง หรือ ขยายบทบาทการให้ , ทศวรรษที่ 2520 - 2530 ยุคแสวงหาทางเลือกเพื่อการพัฒนาโดยรัฐ และการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นอุดมการณ์ของวิธีการพัฒนา , ทศวรรษที่ 2530 - 2540 ยุคการพัฒนาตามนาทัศนะและประสบการณ์ที่หลากหลาย , และทศวรรษที่ 2540 - 2549 หรือยุคการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ดังนี้

พ.ศ.2505 - 2510 ยุคการพัฒนาเป็นแบบอุดมการณ์

สาระสำคัญและบทบาทรัฐการพัฒนาให้เป็นอุดมการณ์ของชุมชนท้องถิ่น รัฐพยายามยึดเยียดหรือซึมซับไปสู่ประชาชนในเชิงอุดมการณ์พร้อมๆกับการเริ่มปฏิบัติจริงในระดับมหภาคและโครงสร้างพื้นฐาน ซึ่งพบว่าการพัฒนาไม่ได้เป็นเพียง “คำหรือภาษา” แต่ได้มีการริเริ่มปฏิบัติจริงในระดับชุมชนท้องถิ่น กล่าวคือ การร่วมมือร่วมใจในการพัฒนาถิ่นที่อยู่ของตนเองมีปรากฏไปทั่ว เช่น การเกณฑ์แรงงานเพื่อการขุดถนน คลอง ก็ยังคงมีบทบาทของรัฐแม้ว่าอาจจะเหมือนกับเป็นประชาชนร่วมคิด ร่วมทำและร่วมปฏิบัติ โดยมี ผู้นำในท้องถิ่น อันได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครูและ

¹⁷ นิรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ .2-23

¹⁸ ปี 2452 การส่งออกข้าวจึงได้เพิ่มขึ้นถึง 5 เท่าของปี 2450 ในนิรนาท แก้วประเสริฐ , จินตนิย จินตรานันต์.2-13 และ 2-14

¹⁹ นิรนาท แก้วประเสริฐ และ จินตนิย จินตรานันต์ .2-13 และ 2-14

²⁰ ปรับปรุงจากบทที่ 4 ใน ณรงค์ บุญสวยขวัญ. 2544:192-215

พระภิกษุสงฆ์เป็นผู้ประสานงาน บทบาทรัฐหรือข้าราชการเป็นบทบาทการส่งเสริมอำนาจการหรือประสานงานตามแนวทางการพัฒนาประเทศ

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐหรือข้าราชการที่มีต่อประชาชน มี 2 คือ **ลักษณะแรก** ได้แก่ รูปแบบปฏิสัมพันธ์ทางบวก (Positive Interaction) ความร่วมมือและการแลกเปลี่ยนช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกันมากกว่าใช้การแทรกแซงหรือกล่าวได้ว่ารัฐแทรกแซงตัวในสังคมในท้องถิ่น ด้วยกระบวนการการเกณฑ์แรงงานประชาชน ซึ่งสามารถทำได้ง่ายเพราะในอดีตได้สร้างแรงจูงใจให้ที่ดิน และหากไม่ให้ความร่วมมือจะถูกตีตราจากท่าน ผู้ใหญ่บ้านด้วยข้อหาอันธพาล แต่ในช่วงนี้พบว่าเกณฑ์แรงงานทำได้ง่ายและเปลี่ยนไปเป็นการขอแรงไม่ทำให้ที่ดินเป็นการตอบแทน ทั้งนี้อาจจะมาจาก “ข้าราชการในระดับปฏิบัติการโดยเฉพาะอย่างยิ่งตำรวจ ครู เกษตร หรือพวกอำเภอบางส่วน” เป็นผู้ที่มิมีภูมิสำเนาในท้องถิ่น ผู้นำปากพ่อง ทำให้ความสัมพันธ์ในการปฏิบัติงานร่วมกันสะดวกและใกล้ชิด ไม่มีความรู้สึกว่าคุณค่ากับหรือการควบคุมแต่รู้สึกว่าเป็นอิสระและเป็นกันเอง กรณีตัวอย่างรูปแบบของกิจกรรมการพัฒนาในระดับชาวบ้านปรากฏในรูปของการเกณฑ์แรงงานเพื่อปฏิบัติงานสาธารณะ เช่น ถนน หรือคูน้ำ เป็นต้น โดยท่าน ผู้ใหญ่บ้านและครูหรือโรงเรียนร่วมด้วยเสมอ กระนั้นก็ดีในบางกรณีพบว่าจะต้องอาศัยเงื่อนไขพิเศษ คือ การพัฒนาที่เน้นเป้าหมายใหญ่หรือมาก ๆ เช่น ต้องการขุดถนน หรือ คลองสายใหญ่ ๆ จะต้องอาศัยอำนาจบารมี อันได้แก่ พระผู้ใหญ่ ที่มีชื่อเสียงและเป็นที่เคารพหรือเลื่อมใสศรัทธาจากประชาชนมาช่วยจัดการเกณฑ์แรงงานจึงจะสำเร็จ เช่น เมื่อประมาณ พ.ศ.2510 มีการพัฒนาถนนสายบ้านท้ายทะเล ตำบลเขาพระบาท ถึงตำบลเกาะเกด มีการเกณฑ์แรงงานคนได้ทั้งอำเภอประมาณ 5,000 คนเศษ ช่วยขุดถนนเป็นเวลา 3 วัน 3 คืน โดยให้ผู้ใหญ่บ้านและท่านส่งรายชื่อบุคคลที่ไม่ให้ความร่วมมือกับนายอำเภอใช้อำนาจเหมือนอดีตว่า “อันธพาล” การส่งเสริมให้จัดตั้งกลุ่มชาวบ้าน เป็นต้นว่า ที่พบมากที่สุดได้แก่ กลุ่มชาวนาบ้านหว้า กลุ่มชาวนาเขาพระบาท กลุ่มชาวนาบ้านบางคุระ โดยมีโครงสร้างพิเศษ คือ การให้ครูและท่านผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้นำกลุ่ม และประสบความสำเร็จในระยะแรกๆ สถานภาพของกลุ่มจะระดมสมาชิกในท้องถิ่นนั้นๆ แล้วมีการลงทุนร่วมกันจัดซื้อรถไถนา (รถแทรกเตอร์) คันละ 500-1,000 บาท เพื่อใช้บริการแก่สมาชิกกลุ่ม **ลักษณะที่สอง** เป็นความสัมพันธ์เชิงลบ (Negative Interaction) รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐหรือข้าราชการมีต่อประชาชนมีเครื่องมือสำคัญๆ คือ กฎหมายอันธพาลยาว และการปราบปรามอย่างรุนแรงกับปัญหาทางด้านสวัสดิภาพของประชาชน เช่น การกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์และโจรผู้ร้าย ทั้งที่โจรผู้ร้าย ระดับ “อายเสีย” ที่มีชื่อเสียงมีค่อนข้างน้อยหรือมักจะมีเป็นกลุ่มใหญ่และมีอิทธิพลต่อสวัสดิภาพของประชาชนแต่ที่เน้นการควบคุม ปราบปรามและชวนเชื่อ นอกจากนี้การส่งเสริมให้ประชาชนใช้เทคโนโลยีในการผลิตแบบใหม่ เป็นต้นว่า กรณีการล้อมปราบเสือแสม พรหมสุทธิ บ้านไกรไทย หมู่ที่ 4 ตำบลเขาพระบาท อำเภอเข็รใหญ่ อันถือได้ว่าเป็นหมดยุคเสือ หรือ “อายเสียยุคสุดท้าย” เป็นการแสดงพลังอำนาจของกลไกรัฐให้เป็นที่ประจักษ์กับประชาชนหรือเป็นกิจกรรมความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน ในอีกมิติหนึ่งที่สร้างภาพลักษณ์ในความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชนให้เป็นที่หวาดกลัวเป็นการป้องปรามที่สร้างความเกรงกลัวต่อประชาชน

ทศวรรษที่ 2510 - 2520 ยุคบทบาทชี้้นำการพัฒนาจากรัฐกลาง หรือ ขยายบทบาทการให้

บทบาทรัฐสอดแทรกตัวเข้าสู่ชุมชนหรือท้องถิ่นค่อนข้างมากหรือโครงการการพัฒนาของรัฐเป็นเครื่องมือหรือเป็นสื่อในการแทรกตัวของรัฐเข้าสู่หมู่บ้านผู้นำปากพ่อง ทั้งนี้เพราะว่าการตัดสินใจการดำเนินงานของรัฐเป็นโครงการหรือกิจกรรมขนาดใหญ่มาก เพียงแต่เมื่อโครงการเหล่านั้นเป็นการตัดสินใจในส่วนกลางหรือระดับกรม ผลของโครงการห่างไกลในการเข้ารับบริการ และไม่สอดคล้องกับความต้องการเฉพาะหน้า หรือประชาชนต้องการด้านอาชีพ หรือมีปัญหาเกี่ยวกับการประกอบอาชีพทำนา แต่กลับจัดโครงการในรูปแบบอื่น แม้กระทั่งโครงการชลประทานแต่เป็นระบบชลประทานขนาดใหญ่ที่มีความมุ่งหมายเพื่อเก็บกักน้ำมากกว่าหวังให้ชาวนาดินน้ำเข้าสู่แปลงนาข้าวเพื่อการเพาะปลูกน้ำเป็นปัจจัยการผลิตข้าวแต่อยู่ในแม่น้ำ หรือคลอง แต่มีข้อจำกัดในการใช้เพื่อการเกษตร เป็นลักษณะการพัฒนาที่รัฐเน้น

เป้าหมาย มากกว่าวิธีการพัฒนาที่ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างยุคแรก เช่นเดียวกับเป้าหมายในบางโครงการหรือกิจกรรม การพัฒนาที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการหรือปัญหาที่เป็นจริง ในขณะที่บางกิจกรรมก็เป็นเรื่องใหม่ และบทบาทรัฐด้วยการให้จะเริ่มปรากฏมากในยุคนี้ พร้อมกันนี้ ข้าราชการจะเป็นผู้ที่เข้ามาใหม่ ส่วนมากจะเป็นบุคคลที่ไม่ได้มีภูมิสำเนาในพื้นที่ เพราะมีความรู้สูงกว่าหรือถูกมอบหมายให้เข้ามาปฏิบัติงานใหญ่หรือโครงการใหม่ๆ ที่เกินศักยภาพข้าราชการในพื้นที่

จุดเน้นการพัฒนา ประการแรก ในระยะเวลาดันของช่วงนี้จึงเป็นความพยายามของรัฐใน “การพัฒนาทางด้านโครงสร้างพื้นฐาน” การพัฒนาที่ถูกกำหนดโดยทางราชการหรือเป็นความต้องการของนโยบายระดับมหภาคตามความประสงค์ของทางราชการส่วนกลาง ทั้งนี้ อาจจะมีวัตถุประสงค์หลายประการ แต่ไม่อาจจะแก้ปัญหาความขาดแคลน อันได้แก่ ถนนสายสำคัญ เช่น ทางหลวงแผ่นดินสายนครศรีธรรมราช-หัวไทร เสร็จเมื่อ พ.ศ.2518 เริ่มก่อสร้างถนนสายบ่อล้อ - สะอวด และถนนสายชายทะเลปากพนังฝั่งตะวันตก-เชียรใหญ่ ถนนริมทะเลปากพนัง-หน้าโกฏิ-หัวไทร เป็นต้น เป็นที่น่าสนใจคือ ถนนใหญ่ที่ใช้ได้ดีตลอดปีและบางฤดูกาล แต่ไม่มีถนนเชื่อมโยงโครงข่าย แต่หลัง พ.ศ.2518 ถนนเชื่อมโยงโครงข่ายมีความชัดเจนขึ้น สภาพตำบลชุดถนนตามโครงการเงินผัน ส่วนระบบชลประทานเป็นระบบชลประทานขนาดใหญ่ และขนาดกลาง เช่น โครงการปากพนัง โครงการบ่อคนตี ที่ไม่อาจจะนำน้ำเข้าสู่ข้าวได้ อาจจะเป็นเพราะต้องการเพียงการกักเก็บน้ำมาก ประการที่สอง การพัฒนาด้านอาชีพ ก็เป็นความพยายาม ได้แก่การส่งเสริม การสาธิตและส่งเสริมการทำนาถุง การผลิตข้าวด้วยเทคโนโลยีใหม่ ที่ประกอบด้วยพันธุ์ข้าวใหม่ การทำนาปีละ 2 ครั้ง หรือข้าวนาปรัง ซึ่งราชการได้เร่งรัดตั้งแต่ พ.ศ.2513 ให้ผลผลิตสูงสุดใน พ.ศ.2516-2518 และลดลงใน พ.ศ. 2518 เพราะน้ำจากระบบชลประทานไม่เพียงพอ มีการประกวดพันธุ์ข้าว การจำกัดหนุ่่นา พร้อมกับช่วงท้ายๆ ของยุคนี้ การเกณฑ์แรงงานและวัฒนธรรม “การออกปาก กินวาน” ได้หมดไปพร้อมกับภาระงานเข้ามาแทน เมื่อ ประชาชนในลุ่มน้ำปากพนังต้องปฏิบัติเหมือนกับประชาชนชนบททั่วประเทศในการเข้าร่วมโครงการเงินผัน ประการที่สาม การพัฒนาคุณภาพชีวิต ด้านการศึกษา ได้มีการขยายโอกาสทางการศึกษากว้างขวางขึ้น กล่าวคือ ประมาณ พ.ศ.2514 มีการจัดตั้งโรงเรียนมัธยมระดับอำเภอ เช่น โรงเรียนเชียรใหญ่ โรงเรียนชะอวดวิทยาคาร โรงเรียนหัวไทรบำรุงราษฎร์ จากเดิมมีเฉพาะโรงเรียนปากพนังและโรงเรียนสตรีปากพนัง ส่วนการศึกษาผู้ใหญ่ก็เกิดขึ้นครั้งแรกในจังหวัดนครศรีธรรมราชที่อำเภอหัวไทร อย่างไรก็ตาม การพัฒนาที่เน้นผลผลิต หรือประสิทธิภาพให้มากที่สุด ไม่คำนึงถึงระบบนิเวศวิทยา สิ่งแวดล้อม การเสื่อมโทรมของดิน น้ำ

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน นอกจากการปฏิสัมพันธ์ในรูปแบบกิจกรรมการพัฒนาตามความประสงค์ของรัฐดังกล่าวข้างต้นแล้ว พบว่าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน ในบางรูปแบบที่น่าสนใจมาก ได้แก่ ประการที่หนึ่ง การกวาดล้างประชาชน ที่เลื่อมใสในลัทธิคอมมิวนิสต์ เมื่อประมาณ 2513 ซึ่งมีครั้งใหญ่และเป็นครั้งแรกและครั้งเดียวในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง²¹ ที่บ้านบางหว้าและบ้านหนองไม้แก่น หมู่ที่ 1 ตำบลเชียรเขา อำเภอเชียรใหญ่ ได้ผู้ที่ทางราชการคิดว่าเป็นคอมมิวนิสต์ จำนวน 10 คน ประการที่สอง การตรวจเยี่ยมประชาชน หลังประสบภัยธรรมชาติครั้งสำคัญ เช่น กรณีผู้ว่าราชการจังหวัดนครศรีธรรมราช นายคล้าย จิตพิทักษ์ กับคณะหลังมีอุทกภัย เมื่อวันที่ 19-23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2516 ออกตรวจเยี่ยมประชาชนในเขตลุ่มน้ำปากพนัง อำเภอปากพนัง อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอหัวไทรและอำเภอชะอวด โดยช่วงที่ผ่านทางเรือมาจาก เชียรเขา บางหว้า บางจันทร์ ห้วยใหญ่ หนองเล โรงเรียนบ้านช่องขาด บางตะพง บางไทร บ้านใหม่ เกาะจาก เกาะทวด และบางจาก กลับนครศรีธรรมราช เพื่อเยี่ยมประชาชน บทบาทเฉกเช่นนี้เป็นช่องทางหรือโอกาสให้เพิ่มบทบาทของราชการมากกว่ากระบวนการร่วมคิดการพัฒนาของรัฐกับประชาชน เพราะมีการเกณฑ์แรงงานชาวบ้านมาคอยต้อนรับข้าราชการ มากกว่าจะพบปะประชาชนเพื่อแลกเปลี่ยนแนวความคิดการพัฒนา

²¹ ไม่รวมกระบวนการกวาดล้างในพื้นที่อำเภอชะอวดและอำเภอร่อนพิบูลย์

ทศวรรษที่ 2520 - 2530 ยุคแสวงหาทางเลือกเพื่อการพัฒนาโดยรัฐ และการมีส่วนร่วม ของประชาชนเป็นอุดมการณ์ของวิธีการพัฒนา

บทบาทของรัฐในการพัฒนามีความเข้มแข็งมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทรัฐในส่วนกลาง ยังคงไว้ซึ่งความเด็ดขาดในการตัดสินใจและเป็นเจ้าโครงการหรือกิจกรรมการพัฒนา นั่นคือ การมีบทบาทในวางแผนหรือคิดค้นริเริ่มและอนุมัติโครงการการพัฒนา ส่วนบทบาทของข้าราชการในพื้นที่ โดยเฉพาะข้าราชการหรือหน่วยงานในระดับจังหวัด นครศรีธรรมราช เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่พยายามเพิ่มบทบาทหรือเปลี่ยนจากเดิมที่มีบทบาทน้อยมากหรือสอดคล้องไปในการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมากขึ้น กล่าวคือ มีข้าราชการในระดับพื้นที่ หรือในระดับจังหวัดคิดวางแผน โครงการ กิจกรรม หรือหรือเป็นผู้ที่ได้รับมอบหมายนโยบายการพัฒนาจากทางรัฐส่วนกลาง มีความพยายามคิดโครงการพัฒนาต่างๆ ที่มีขนาดใหญ่ เกี่ยวกับโครงสร้างพื้นฐานออกมา อย่างไรก็ตาม สิ่งที่มีเหมือนกันระหว่างหน่วยงานสองระดับนี้ คือ การคิดตัดสินใจเองโดยประชาชนมีส่วนร่วมน้อยมา เป็นต้นว่า (1) แผนพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง ของจังหวัดนครศรีธรรมราช ได้ขอความร่วมมือไปยังสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เพื่อขอความช่วยเหลือจากต่างประเทศให้ศึกษาวางแผนการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำ จากรัฐบาลออสเตรเลีย โดยได้รับความร่วมมือตกลงให้ความช่วยเหลือแบบให้เปล่าด้วยการให้บริษัท Antara Austral Asia สำรวจข้อมูลทางเศรษฐกิจ สังคมและทางธรณีวิทยาเพื่อหาแหล่งน้ำใต้ดินเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ.2529 (2) สำนักงานชลประทานที่ 11 ได้เสนอโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง มีเป้าหมายพื้นที่ 629,700 ไร่ และได้สร้างอาคารบังคับน้ำเสร็จ 11 แห่ง ขุดลอกคลอง 51 สาย ตั้งงบประมาณ 302,228,700 บาท กล่าวสำหรับ ตัวข้าราชการจะมีลักษณะเป็นวิชาชีพหรือเฉพาะด้าน การคิดเพื่อการพัฒนาจึงมักปรากฏว่า “คิดให้และพัฒนาแบบให้” ยังคงเป็นแนวทางและประเด็นสำคัญ

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน มีข้อค้นพบเบื้องต้นที่น่าสนใจ คือ (1) มีการจัดตั้งบุคคลหรือกลุ่มคนเพื่อเป็นตัวเชื่อมโยงในการพัฒนา รองรับการปฏิบัติงานนโยบายหรือแผนงาน โครงการที่ได้รับการอนุมัติ จะมีการเลือกสรรมาจากผู้นำ อันได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือบุคคลที่มีความสัมพันธ์หรือสนิทสนมกับผู้นำข้าราชการในระดับจังหวัด อำเภอ แล้วอนุมัติ จัดสรร กิจกรรมต่างๆ ถือได้ว่านี่คือ การมีส่วนร่วมการพัฒนาของประชาชน อย่างไรก็ตาม กลไกของชุมชนที่เป็นตัวนำการเปลี่ยนแปลงเพื่อการพัฒนาต่างจากอดีต กล่าวคือ ในยุคนี้จะประกอบด้วย กำนันและผู้ใหญ่บ้าน หรือผู้นำที่ทางราชการจัดตั้ง ส่วนข้าราชการครู พระภิกษุ ที่เคยเป็นหนึ่งในเป็นตัวเชื่อมโยงการพัฒนาและผู้นำการเปลี่ยนแปลงถูกตัดออกบทบาทออกไป (2) “แผนงาน โครงการ เป็นเครื่องมือในการพัฒนา” โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลายเป็นแนวทางใหม่ที่จำกัดอยู่เฉพาะข้าราชการบางกลุ่มหรือบางคนเท่านั้น หรือไม่สามารถหาคุณสมบัติดังกล่าวนี้กับข้าราชการทั่วไป อย่างไรก็ตาม การวางแผน หรือการคิดค้นโครงการจึงจำกัดอยู่ในวงแคบ ขาดการมีส่วนร่วม แต่มีผลผูกพันการพัฒนา ข้าราชการที่รับผิดชอบการคิดโครงการ หรือวางแผนการพัฒนามักจะเป็นบทบาทของข้าราชการส่วนกลาง หรือเป็นผู้ที่ได้รับมอบหมายนโยบายการพัฒนาจากทางรัฐส่วนกลาง (3) การเกณฑ์ประชาชนเข้าร่วมประชุม หรือคัดเลือกประชาชนเพื่อจัดตั้งเป็นบุคคลหลักของแต่ละหน่วยงาน หรือการคัดเลือกเพื่อกำหนดให้บางหมู่บ้านหรือบางชุมชนเป็นเป้าหมายในการพัฒนา ในกิจกรรมต่างๆ เป็นต้นว่า การเป็นสมาชิกลูกเสือชาวบ้าน การเป็นสมาชิกกลุ่มไทยอาสาป้องกันชาติ หรือเป็นหมู่บ้านดีเด่น เป็นต้น

จุดเน้นการพัฒนา ทางราชการมีการเชื่อมโยงโครงการหรือกิจกรรมการพัฒนาต่อเนื่องจากระยะที่ผ่านมา อาจจะเป็นการทำโครงการพัฒนาเชื่อมโยงไปสู่การเกษตรและประชาชนได้รับการบริการมากขึ้น จะพบว่า โครงการหรือกิจกรรม มี 2 ลักษณะ ได้แก่ ประการแรก โครงการด้านโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะเรื่อง น้ำ อันได้แก่ มีทั้งโครงการขนาดใหญ่และขนาดกลาง ได้แก่ โครงการแฟรกกเมือง และโครงการชลประทานขนาดเล็ก ได้ถูกดำเนินการให้ต่อเนื่องพบว่า ในอำเภอปากพนังมี 5 โครงการ อำเภอเชียรใหญ่มี 8 โครงการ และอำเภอหัวไทรมี 13 โครงการ นอกจากนี้ มีการขุดถนนเชื่อมโยงเครือข่ายระหว่างหมู่บ้าน ตำบล มากมี อันเนื่องมาจากโครงการเงินผัน และมีการปรับปรุงถนน นับว่าเป็นการพัฒนาที่ประชาชนได้ใช้ประโยชน์มากโดยตรง หรือแก้ปัญหาหรือตอบสนองประชาชนโดยตรง เป็นต้นว่า การที่

องค์การบริหารส่วนจังหวัดนครศรีธรรมราชได้เปลี่ยนพื้นที่เป้าหมายในการสร้างถนนมาสู่พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2520 ได้แก่ การสร้างถนนสายเชื่อมระหว่างอำเภอปากพนัง กับ อำเภอเชียรใหญ่ เชื่อมต่อกับอำเภอชะอวด ประการที่สอง การส่งเสริมด้านวิทยาการแผนใหม่ในการอาชีพ ด้วยการจัดตั้งโครงการนาร่อง การจัดตั้งกลุ่มพลังมวลชนกลุ่มอาชีพ และบุคคลตัวอย่าง เป็นต้นว่า โครงการนาร่องน้ำดื่ม กลุ่มอมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มธนาคารข้าว มีการสร้างยู้งฉางใน พ.ศ.2526 กองทุนสุขภาพีบาล จากการสนับสนุนขององค์การยูนิเซฟในบางพื้นที่ ทำให้กลุ่มองค์กรที่บริหารจัดการแบบองค์กรแบบใหม่ รูปแบบการทำนาที่เน้นรูปแบบใหม่ๆที่ไปแก้ไขกระบวนการทำนาแบบดั้งเดิมที่ถูกติตราว่าล้าหลังให้ผลผลิตต่อไร่ต่ำ จึงอาจจะกล่าวได้ว่ากระบวนการพัฒนาอาชีพในช่วงนี้เป็นกระบวนการพัฒนาการบริหารกลุ่มองค์กรทางสังคมและรูปแบบการทำนาที่นำเอาความรู้วิทยาการแบบใหม่ภายใต้อิทธิพลของวิทยาศาสตร์ (scientific approach) ลงสู่พื้นที่อย่างมาก ส่วน กิจกรรมการพัฒนา เป็นการเน้นการเสริมสร้างคุณภาพชีวิต โดยเฉพาะการพัฒนาอาชีพนั้น ทางราชการได้พยายามปรับปรุงรูปแบบการเกษตรเพื่อให้สอดคล้องกับวิธีการและเป้าหมายที่เกษตรกรดำเนินงานจนประสบความสำเร็จในแปลงนาข้าวของตนเอง รูปแบบที่ทางราชการคิดขึ้นจึงเป็นการต่อยอดประสบการณ์หรือการเรียนรู้และการพัฒนาของเกษตรกร อันได้แก่ “ไร่นาผสม” จากเดิมที่ชาวบ้านได้ขุดนากร่องหรือ “เกษตรกรร่อง” แต่ยังไม่เป็นรูปแบบที่ชัดเจน บางแปลงก็มีคูน้ำและบางแปลงก็ไม่มีคูน้ำ จึงยังไม่เกิดประโยชน์สูงสุด จากนั้นทางราชการจึงเข้าไปปรับปรุงและดำเนินการ โดยทางราชการแจกปัจจัยการผลิตพร้อมแจกเงิน 500 บาท ต่อแปลง ส่วนในปลายทศวรรษที่ 2530 นี้ทางสำนักงานเกษตรจังหวัดนครศรีธรรมราช ได้เสนอ “โครงการพัฒนาข้าวเพื่อการส่งออก” ที่ประกอบด้วย 4 โครงการหลัก และ 5 โครงการย่อย โดยที่มีการพัฒนาปศุสัตว์ด้วยการจัดตั้งสำนักงานปศุสัตว์อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอหัวไทรและอำเภอปากพนัง รวมถึงการส่งเสริมการประมงในการเลี้ยงกุ้งทะเลและกุ้งก้ามกรามของกรมประมงด้วย ในบางกิจกรรม เช่น การเพาะปลูก และการเลี้ยงกุ้งนั้นเป็นการพัฒนาที่มองจากภายใน กล่าวคือ เป็นการเรียนรู้ร่วมหรือถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างกัน โดยมีเกษตรกรเป็นตัวนำในการพัฒนาอาชีพและภาครัฐหรือราชการพยายามจะพัฒนาต่อเนื่อง ตัวอย่างการพลิกพื้นนาเป็นไร่นาสวนผสม ที่อนวัต พานทอง ข้าราชการกระทรวงเกษตรฯ ศึกษาแล้วสรุปได้ความว่า “การทำไร่นาสวนผสมในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเริ่มต้นที่เกษตรกร” เนื่องจากประชาชนมีความจำเป็นต้องคิดค้น การเรียนรู้ ประกอบกับความล้มเหลวหรือกิจกรรมการพัฒนาของรัฐไม่อาจจะตอบสนองจากภาครัฐ จึงทำการแสวงหาทางเลือกการพัฒนาด้วยตนเอง กิจกรรมการพัฒนาของประชาชนในยุคนี้จึงเกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านการอาชีพ ด้วยการรวมกลุ่มเพื่อปฏิสัมพันธ์กับราชการอย่างเข้มแข็ง²² เป็นกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social movement) ด้วยการรวมกลุ่มชาวบ้านทั้งในหย่อมบ้านเดียวกันและข้ามหย่อมบ้านเพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาคุณภาพชีวิต ในระยะนี้จึงเป็นจุดพลิกผันกระบวนการผลิตในลุ่มน้ำปากพนังค่อนข้างมาก ทั้งในประเด็นกระบวนการกลุ่มทางสังคมและกระบวนการผลิต เช่น การขุดดินในแปลงนาข้าว เป็นร่องหรือ “โคก” เพื่อการปลูกพริก²³ สำหรับการเลี้ยงกุ้งก็เป็นอีกกิจกรรมหนึ่งในการพัฒนาอาชีพอันเป็นผลจากการเรียนรู้ของประชาชนในอ่าวปากนคร สหกรณ์นิคมประมงนครศรีธรรมราช จำกัด ที่ตั้งเมื่อ 20 พฤษภาคม 2517 อันเป็นกลุ่มสหกรณ์การเลี้ยงกุ้ง ซึ่งร่วมกับทางราชการส่งเสริมที่อ่าวปากนคร อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช ประการที่สาม การพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ได้ถูกยกระดับการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นการพัฒนาในระดับประเทศ ด้วยการร่วมมือระหว่างหน่วยงานต่างๆ ในเชิงบูรณาการส่วนราชการในจังหวัด หน่วยงานราชการส่วนกลาง และฝ่ายความมั่นคงเพื่อยกระดับให้เป็นปัญหาและแนวทางการแก้ไขหรือเป็นนโยบายระดับชาติ (Nation Policy) ด้วยการเสนอแนวทางการพัฒนาพิเศษที่นอกเหนือจากการพัฒนาตามระบบราชการปกติ กล่าวคือ จังหวัดนครศรีธรรมราช ร่วมกับกองทัพภาคที่ 4 กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในภาคที่ 4 ได้ระดมความคิดเห็นการ

²² ตัวอย่างกลุ่มชาวบ้านบริเวณตำบลคลองน้อย บ้านบางบุชารวมกลุ่มกันเองและพัฒนาเอง เพื่อการ “ปลูกพริก” ใน พ.ศ.2522 ที่นำ โดย อาจารย์เฉลิม วรรณงาม¹⁹ กลุ่มชาวบ้านเนินหนองหงส์ กับการปลูกพริก “พันธุ์แดงสวาสดี” นำโดยนายสวาสดี เอียดตน²⁰ ช่วง พ.ศ.2524

²³ ในอดีตที่ผ่านมาเกษตรกรในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังไม่เป็นที่นิยมการขุดร่องปลูกพืช

พัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง ด้วยการสร้าง “แผนแม่บทการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง” แม้ว่าจะไม่มีผลในการปฏิบัติตามแผน แต่ก็เป็นการริเริ่มกระบวนการคิดอย่างเป็นระบบในการมองการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังจากอีกแง่มุมหนึ่งของราชการ

ทศวรรษที่ 2531 - 2541 ยุคการพัฒนาตามนานาชาติและ ประสบการณ์ที่หลากหลาย

บทบาทการพัฒนาของรัฐ ยังคงครอบคลุมกิจกรรมด้านส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิต ด้านการพัฒนาอาชีพ เป็นกิจกรรมหลัก ที่ควบคู่กับโครงสร้างพื้นฐาน ประเด็นที่ค้นพบมีดังนี้ 1) รัฐเน้นบทบาทการให้หรือการแจกเป็นหัวใจของการพัฒนา เป็นกิจกรรมที่พบมากและต่อเนื่อง กล่าวคือ การจัดสรรสิ่งของจากทางราชการ ทั้งผลจากการที่เกิดภาวะน้ำท่วมทุก พ.ศ.2531 และกระบวนการพัฒนาตามระบบปกติของราชการ เป็นต้นว่า เข้าโครงการขุดไร่นาสวนผสม การแจกเมล็ดพันธุ์พืช การแจกพันธุ์สัตว์ อาจจะเป็นเหมือนสูตรสำเร็จของการพัฒนา ในทัศนะนี้เป็นการมองจากประชาชน ในบางครั้งไม่ได้ประโยชน์ แต่ต้องรับเกินความต้องการ ไม่จำเป็น อย่างไรก็ตาม การให้หรือการแจก ก็มีได้กระทำที่ขาดกฎเกณฑ์ แต่รัฐได้กำหนดเหมือนกันในทุกหน่วยงาน นั่นคือ การกำหนดให้ประชาชนรวมกลุ่มกันขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่พบว่ามีการจัดตั้งกลุ่มในเขตหมู่บ้านหนึ่งๆ ที่กระทำโดยการเข้าชื้อกันเป็นบัญชี ผ่านกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งไม่ชัดเจนในการตรวจสอบคุณสมบัติของแต่ละคนที่เป็นสมาชิกกลุ่ม อาจจะไม่เหมาะสม เพราะมีการตั้งปัจจัยเกี่ยวกับประเด็นสมาชิกกันมาก เช่น “ คนจนมักจะไม่ได้รับแจก แต่จะได้รับกับคนที่มั่งคั่งมาก ... พวกเขายังคง ..พรรคพวกญาติผู้ใหญ่หรือญาติอุปถ. แทบทั้งสิ้น” นอกจากนี้ บทบาทการให้ก่อให้เกิดวัฒนธรรมในชุมชนเพื่อรอรับบริจาคจากราชการ รววัสดุหรือสิ่งของที่รัฐจัดสรรมา การณ์ดังกล่าวนี้ อาจจะพิจารณาได้ว่าเป็นเหมือนตั้งกลุ่มเพื่อรอรับการให้หรือการแจกจากราชการ ทั้งนี้ เพราะว่าไม่พบว่ากิจกรรมสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกใดๆ เพิ่มเติมขึ้นอีกเลยหลังมีการตั้งกลุ่มในคราวนั้นอีกเลย เพียงแต่กลุ่มบางกลุ่มก็พัฒนากระบวนการกลุ่มก้าวหน้าไปอีกระดับหนึ่งตามสภาพของผู้เฝ้าจับตามองมีบทบาทโดดเด่นข้ามทศวรรษก็มีเป็นตัวอย่าง 2) กระบวนการพัฒนาโดยรัฐหรือราชการยังเป็นเหมือนทศวรรษก่อนๆ กล่าวคือ อาจจะเป็นการเลือกใช้งานกระบวนการหรือบางขั้นตอน แต่ที่ตัดบางกระบวนการบางขั้นตอนออกไป นั่นคือ²⁴ ไม่ค่อยจะพบกระบวนการหรือขั้นตอนการประเมินผล การติดตามผล ซึ่งเป็นขั้นตอนที่สำคัญยิ่งกลับถูกลดบทบาทลงเกือบสิ้นเชิง กระนั้นก็ดี การเขียนแผนงานโครงการ เนื้อหาสาระ คือ กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการให้หรือแจก แต่ค่อนข้างจะขาดการมีส่วนร่วมทางการคิดร่วมกันของประชาชน การวางแผนจึงยังคงเป็นหัวใจในการบริหารและเป็นการคิดแทน 3) การเกณฑ์แรงงาน หรือการระดม จากสมาชิกกลุ่มที่ตั้งไว้ค่อนข้างดีแล้ว ซึ่งมีความใกล้ชิดกับผู้นำหมู่บ้าน กำนัน โดยที่กลุ่มดังกล่าวนี้มีลักษณะวัฒนธรรมองค์กรที่เป็นที่ยอมรับชัดเจน เช่น การมีสัญลักษณ์ มีเสื้อผ้าที่เหมือนกัน การร้องได้สวดยหรือชานาญหรือร้องเพลงได้ จะให้ความร่วมมือกับผู้นำเสมอ เช่น ในการเกณฑ์ไปรื้อรับ หรือไปตั้งขบวนรับการตรวจตรา หรือแสดงพลังความร่วมมือเพรียงของหมู่บ้าน ซึ่งมีการดำเนินการอยู่เสมอ 4) ตั้งกรรมการศึกษาข้อเท็จจริงหรือกรรมการสำรวจข้อมูล เป็นอีกรูปแบบหนึ่งที่พบว่ามีความสำคัญกับการพัฒนาที่เร่งผลผลิต หรือการผลิตที่เปลี่ยนไปจากโครงสร้างการผลิตแบบเดิม ดังนั้น การตั้งกรรมการศึกษาข้อเท็จจริงหรือกรรมการสำรวจข้อมูลจึงเป็นการชะลอการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางสังคม (Social Conflicts) ของฝ่ายราชการ ที่เป็นความขัดแย้งอันมีมูลเหตุมาจากประชาชนกับประชาชน ประชาชนกับรัฐหรือราชการ²⁵ 5) การเมืองระหว่างหน่วยงานราชการ นั่นคือ การขัดกันระหว่างหน่วยงานต่อหน่วยงานหรือข้าราชการด้วยกันเอง ในการปฏิบัติงานในพื้นที่ลุ่มน้ำ ไม่ว่าจะเป็นปัจจัยเหตุมาจากการแย่งงาน หรืองบประมาณ เช่น กรณีกรมปศุสัตว์ที่งบประมาณจะต้องแบ่งอยู่ในแผนงานที่บริหารหรืออยู่ในความรับผิดชอบของกรมส่งเสริมการเกษตร หรือแย่งบทบาทในการได้รับ

²⁴ กระบวนการวางแผน หรือ วงจรการวางแผนหรือการกำหนดนโยบาย (Public Policy) ที่สมบูรณ์ ต้องครบทั้ง 3 ขั้นตอน กล่าวคือ (1) ขั้นตอนการวางแผน (2) ขั้นตอนการปฏิบัติการ และ (3) ขั้นตอนการประเมินผล

²⁵ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความขัดแย้งระหว่างนาข้าว กับนาถั่ว สนใจดูใน ณรงค์ บุญสวยขวัญ. ความขัดแย้งทางสังคมในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจระดับท้องถิ่นในพื้นที่แห่งหนึ่งของอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช. 2536

มอบหมายให้เป็นหน่วยงานปฏิบัติตามโครงการพระราชดำริ เช่น การมอบหมายและการยกเลิกการตัดถนนตามงบประมาณ กปร. ปีงบประมาณ 2537 สายท่าขนาน การเกิด ระหว่างองค์การบริหารส่วนจังหวัด กับสำนักงานเร่งรัดการพัฒนาชนบท 6) นักการเมืองเริ่มตระหนักให้มีการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในเชิงสาธารณะ เช่น จากการสัมภาษณ์นายธานี ศักดิ์เศรษฐ์ ตำแหน่งขณะนั้น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดนครศรีธรรมราช หัวข้อปัญหาการพัฒนาพื้นที่ปากพนัง ตามโครงการศึกษานโยบายสาธารณะทางวิทยุ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2533 ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย 7) ข้าราชการมีจำนวนมากและมีความความชำนาญเฉพาะทางขึ้น มีความหลากหลายในวิชาชีพ โครงการ แผนงานต่างๆ ของแต่ละหน่วยงานมีมากมาย มีความซับซ้อน เป้าหมายทั้งพื้นที่และเป้าหมายบุคคลถูกกำหนดจากภาคราชการ อย่างเต็มที่ จนกระทั่งมีการกำหนดแผนตามแนวพระราชดำริ เป็นการบูรณาการแผนการพัฒนาที่นำไปสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมและพิเศษจากการพัฒนาในระบบปกติ 8) มีกลไก กระบวนการตอบโต้พลังประชาชนจากราชการที่ซับซ้อนขึ้น เช่น การอ้างอิงพระราชอำนาจมีการอ้างอิงพระราชอำนาจเพื่อตอบโต้กลุ่มเกษตรกรที่รวมกลุ่มเสนอแนวคิด แนวทางการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง²⁶ การอ้างอิงผลงาน ข้อมูลทางวิชาการ การเกณฑ์แบบใหม่ในการเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อการปรับเปลี่ยนแปลงความคิด พร้อมทั้งราชการส่วนภูมิภาคเริ่มสูญเสียบทบาทในการพัฒนา บทบาทที่โดดเด่นเริ่มอยู่ที่กรมชลประทานในฐานะหน่วยงานหลักในด้านการก่อสร้าง และกรมส่งเสริมการเกษตรในฐานะหน่วยงานพัฒนาอาชีพ หน่วยงานเหล่านี้เริ่มเป็นองค์กรเชิงลบในสายตาของประชาชนที่ได้รับผลกระทบเชิงลบจากการพัฒนา

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนจากการที่ให้หรือแจก มีมากรูปแบบ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างราชการกับประชาชนมีความสลับซับซ้อนขึ้น จากการที่ราชการให้ที่มากเกินไปจนลดคุณค่าลงไป เช่นเดียวกับการให้ความรู้หรือเทคนิควิธีการผลิตยังอยู่ในระดับต่ำ ทำให้ “การให้” ไม่มีคุณค่าในการพัฒนา จนมีข้าราชการระดับปลัดอำเภอในพื้นที่บางราย กล่าวว่า “ให้มากหมดความศักดิ์สิทธิ์... ยิ่งให้จะยิ่งถูกรังเรียน..” และผลเป็นจริง เมื่อสถานการณ์ยุคพัฒนาปัจจุบันยังมีการร้องเรียน ร้องทุกข์ ขอลความเป็นธรรมจากประชาชนไปยังหน่วยงานต่างๆ มากมาย แต่ในอีกมิติหนึ่ง บทบาทรัฐถือว่ามีความเจริญเติบโตขึ้นในการควบคุมพลังสังคมอย่างเด่นชัด แม้ว่าจะเปิดโอกาสให้พลังทางสังคมเคลื่อนไหวบาง เจก เช่นการร้องเรียน ก็ถือว่าเป็นการสมยอมหรือเป็นกลยุทธ์เทคนิคโดยราชการมากกว่าเป็นพลังอำนาจของประชาชนอย่างแท้จริง

จุดเน้นการพัฒนา ในทศวรรษปัจจุบันในการพัฒนานั้น กิจกรรมด้านการ ส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการพัฒนาอาชีพจะเป็นกิจกรรมหลัก ที่ควบคู่กับโครงสร้างพื้นฐาน ซึ่งทั้งสองกิจกรรมที่เน้นตลอดมากกว่า 2 ทศวรรษ โดยเฉพาะบทบาทรัฐเกี่ยวกับพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านอาชีพ ที่เอื้อต่ออาชีพใหม่ คือ การทำนาทุ่งกุลาดำที่รวดเร็ว รุนแรงในกระบวนการเอื้ออำนวยการต่ออาชีพใหม่นี้ เช่น การเสด็จเยี่ยมโครงการเลี้ยงกุ้งของสมเด็จพระเทพฯ ที่ปากพะว๊ะ หัวไทร การสร้างตลาดกลางกุ้งหรือห้องเย็นที่ปากพนัง สถานีไฟฟ้าย่อยที่อำเภอระโนด สงขลา การอนุมัติการกู้เงินจากสถาบันการเงิน เป็นต้น นอกจากนี้ในระดับปัจเจกบุคคลที่เป็นข้าราชการในหาประโยชน์ในการทำนาทุ่งกุลาดำเป็นอาชีพเสริมด้วย บุคคลของราชการที่ไปประกอบอาชีพเสริมเลี้ยงกุ้งกุลาดำนั้นมีจำนวนมากและถือว่าเป็นบทบาทแฝงเร้นหรือเป็นวาระซ่อนเร้นในการส่งเสริมอาชีพใหม่นี้ให้มีความมั่นใจในทุ่งกุลาดำต่อเกษตรกร นอกจากนี้ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อการผลิตข้าว คือระบบน้ำเพื่อการทำนาที่ทางราชการดำเนินมานานข้ามศตวรรษแล้วนั้นในช่วงนี้ถือว่าประสบความสำเร็จ คือ มีการเริ่มต้นปฏิบัติจริงจัง เพราะหลังจากการที่พระบาทสมเด็จพระอยู่หัวฯ พระราชทานพระดำริการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในวันที่ 4 ธันวาคม 2536 แล้วพบว่ามีการประกาศให้เป็นพื้นที่พัฒนาแบบพิเศษ คือ “โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ” พร้อมทั้งมีการจัดตั้งองค์คณะบุคคลเพื่อบริหารและดำเนินงานอย่างเป็นระบบโดยรัฐบาล ทั้งระดับคณะกรรมการบริหารพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ประกอบด้วยคณะทำงานและมีแผนงานมีงบประมาณและองค์กรที่รับผิดชอบ ความคึกคักจากแผนการพัฒนาพื้นที่แห่งนี้มีชัดเจน

²⁶ มีกลุ่มเกษตรกรถวายฎีกา เพื่อให้ย้ายจุดสร้างประตูระบายน้ำ ของกลุ่มเกษตรกรกว่า 2000 รายชื่อ

หน่วยงานราชการทั้งชลประทานและทหารลงสู่พื้นที่เริ่มต้นปฏิบัติงานตามขั้นตอนของราชการอย่างเป็นรูปธรรม เช่นการขุดที่นาเพื่อจัดทำไร่นาสวนผสมกว่า 70000 ไร่

ทศวรรษที่ 2542 – 2549 ยุคการสร้างแนวการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

บทบาทการพัฒนาของรัฐ (1) ตอบโต้พลังอำนาจของชุมชนหรือสังคม และการขยายฐานอำนาจรัฐให้เข้มแข็งหรือจรรโลงอำนาจรัฐให้ต่อเนื่อง บทบาทที่ปฏิบัติกิจกรรมในช่วงนี้จึงเน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านอาชีพ ประชาชนถึงถูกทำให้สนใจหรือพึงพอใจต่ออาชีพมากกว่ากิจกรรมคุณภาพชีวิตในมิติอื่นๆ การแสวงหาอาชีพใหม่ องค์ความรู้การทำนาแบบใหม่ เหล่านี้คือ กลไก กระบวนการสถาปนาอำนาจรัฐลงในพื้นที่จนมีอาชีพสลับซับซ้อนมากกว่ายุคใดๆ ตลอดจนเปิดโอกาสให้ภาคธุรกิจมาร่วมกิจ เช่นการอบรมปาล์ม ยางพารา โรงสีข้าวกับการกำหนดการตัดสินใจปลูกข้าวในแต่ละฤดูการผลิต เพียงแต่หากมีการปฏิเสชาำนาจรัฐหรือต่อต้านรัฐคือต่อต้านกลไก กระบวนการด้านอาชีพ จึงไม่รุนแรง เช่นปฏิเสชการทำไร่นาสวนผสม ก็คือ การเลิกการทำไร่นาสวนผสม พร้อมกับปรับเปลี่ยนแปลงนาข้าวหรือการเพาะปลูกอื่นๆ ไม่มีใครตั้งคำถามกับบทบาท อำนาจและแนวทางของรัฐที่ผ่านมา เหมือนๆกับความล่มสลายของกึ่งศักดินาที่ไม่มีคำถามหรือปฏิกิริยาจากภาคสังคมแต่ประการใด ส่งผลให้รัฐ อำนาจรัฐไม่ถูกตั้งคำถาม ไม่มีใครตรวจสอบในการใช้ในกิจกรรมต่างๆ โดยไม่ว่าผลที่คาดว่าจะได้รับที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต (2) การมีส่วนร่วมของประชาชน คือเทคนิคหรือกลยุทธ์หรือวาทกรรมการพัฒนาของหน่วยงานและอำนาจรัฐในการพัฒนา โดยการที่ราชการการบริหารจัดการเชิญตัวแทนภาคประชาชนตัวแทนองค์กรชุมชนเพื่อเป็นคณะกรรมการ คณะทำงานในคำสั่งของราชการ ถือว่าเป็นพัฒนาการมีส่วนร่วม เช่นเดียวกับมีการจัดตั้งกลุ่ม ปัจเจบุคคลให้เป็นกลไกของหน่วยงาน หรือเป็นบุคคลหลักของหน่วยงานถือว่าเป็นกลยุทธ์ในการสถาปนาตัวแทนของหน่วยงานในการประชาสัมพันธ์กิจการของราชการในหน่วยงานนั้นๆ เหล่านี้ คือ การมีส่วนร่วมของประชาชน ทั้งๆที่ระบบคิดการพัฒนาเป็นของรัฐอย่างสูงยิ่ง (3) เกิดการเมืองระหว่างองค์กรในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำปากพนัง

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน เป็นไปอย่างซับซ้อนทั้งการตอบโต้พลังอำนาจของชุมชนหรือสังคมและการขยายฐานอำนาจรัฐให้เข้มแข็งหรือจรรโลงอำนาจรัฐให้ต่อเนื่อง มีการใช้นโยบาย การศึกษาหรือข้อมูลเชิงประจักษ์เพื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง ในขณะที่ฝ่ายประชาชนเริ่มแตกแยกกระหว่างกัน โดยฐานการได้รับประโยชน์จากโครงการพัฒนา กลุ่มชาวนาหรือเกษตรกรค่อนข้างถูกให้ความหมายเชิงบวกและเอาใจใส่ ในขณะที่กลุ่มนอกเขตพัฒนา เช่นพื้นที่เขตเทศบาลเมืองปากพนัง และพื้นที่ปากอ่าว และชาวประมงที่ทำมาหากินในลำนํ้าแต่อดิตถูกทำให้เห็นว่าการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ พร้อมๆกับการเคลื่อนไหวในทางวิชาการผ่านการศึกษา ข้อมูล การสร้างเวทีชุมชน เช่นเดียวกับรัฐหรือราชการกล่าวหาในการเปิดเวทีของรัฐต้อนรับรูปแบบการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนที่ได้รับผลเชิงลบ แม้ว่าจะมีการรณรงค์กลางเช่นตัวแทนของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนจะลงมาร่วมแก้ไขปัญหามาจากการพัฒนาแต่ขาดมิติและมาตรการที่แจ่มชัด

จุดเน้นการพัฒนา ไม่แตกต่างจากทศวรรษที่ผ่านมา คือ การพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านอาชีพ เพียงแต่จุดเปลี่ยนผัน คือด้านโครงสร้างพื้นฐานค่อนข้างสมบูรณ์แล้ว โดยเฉพาะเกิดการสร้างประตูระบายน้ำอุทกวิภาณสิทธิ์เสร็จเรียบร้อยใน พ.ศ. 2542 มีการปิดประตูระบายน้ำโดยแยกน้ำจืดน้ำเค็มอย่างชัดเจน จนเกิดนิเวศวิทยาแบบใหม่จากการพัฒนา เกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม กลุ่มองค์กรทางสังคมเพื่อเรียกร้องให้ราชการแก้ไขผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม พร้อมๆกับการปรับรื้อองค์กรรัฐใหม่ มีกระทรวงใหม่ๆ ทำให้เกิดความเข้มข้นของหน่วยงานใหม่ลงสู่พื้นที่เพื่อฟื้นฟูสภาวะสิ่งแวดล้อมอย่างเข้มแข็ง และไม่สัมพันธ์กันแต่ละแผนงานการพัฒนา หน่วยงานราชการเริ่มรุกเข้าพื้นที่แบบใหม่ คือจัดตั้งกลุ่มคนแย่งกลุ่มคน และหนีการอธิบายผลกระทบเชิงลบ ทั้งน้ำเค็ม น้ำท่วม น้ำเน่า และยังเข้าสู่สถานการณ์ที่อาชีพกึ่งกุลาดำยุดิบบทบาทในการเป็นอาชีพใหม่ด้วยวัย 1 รอบ ทำให้ผู้คนที่มีผิดหวังและเป็นหนี้ย่างกะทันหันจากการยุติของกึ่งกุลาดำ เพราะระบบนิเวศไม่เอื้อทำให้การตอบโต้ การแย่งชิงกลุ่มของหน่วยงานรัฐและข้าราชการแหลมคม แต่ละ

หน่วยงานค่อนข้างไม่เป็นเอกภาพในการบูรณาการและมีการปรับปรุงโครงสร้างการบริหารในองค์กรคณะบุคคลต่อพื้นที่แห่งนี้หลายครั้ง ในระยะปลายทศวรรษนี้กลับมีนโยบายพิเศษ คือ รัฐบาลในช่วงนี้ (นายเนวิน ชิดชอบ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรฯ) ได้เสนอนโยบายการปรับเปลี่ยนอาชีพ จากบ่อกุ้งร้างเพื่อเป็นอาชีพอื่นๆ พร้อมทั้งรัฐบาลยอมให้มีปาล์มน้ำมันลงสู่แนวข้าวพื้นที่ชลประทานเพื่อการทำอย่างรุนแรงแทนกระแสดึงกุลาดำ

บทที่ 6

สรุป และเสนอแนะ

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีวัตถุประสงค์การศึกษาวิจัยประกอบด้วย 1). เพื่อสร้างองค์ความรู้ทางสังคม เศรษฐกิจ เพื่อเสริมสร้างการบริหารจัดการ พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง 2). เพื่อเป็นเวทีในการริเริ่มกระบวนการทางสังคมในกระบวนการบริหารจัดการลุ่มน้ำปากพนัง 3). เพื่อสร้างเกณฑ์และเครื่องมือ ในการบริหารจัดการลุ่มน้ำปากพนัง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ลุ่มน้ำย่อยและประตุน้ำอุทกวิทยาประสิทธิ ภายใต้กรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีที่ใช้ในการสังเคราะห์ 3 ประเด็นหลัก คือ สังคม เศรษฐกิจ และทรัพยากร โดยมีประเด็นย่อยๆ เสริมประเด็นหลักที่กล่าวแล้ว ประกอบด้วย ประเด็นย่อยที่หนึ่ง ด้าน วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเด็นย่อยที่สองด้าน เครือข่าย ทางสังคม ประเด็นย่อยที่สามด้าน ภูมิปัญญา ความรู้ใน/และ ของชุมชน โดยมีวิธีวิทยาการศึกษาวิจัย คือ การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารเป็นหลักภายใต้โครงการวิจัยนี้ จำนวน 5 ชิ้นประกอบ โดยมี “นักวิจัยหลัก” ที่ถูกมอบหมายให้ศึกษาอย่างอิสระของแต่ละ “พื้นที่ย่อย 5 พื้นที่” เขียนรายงานวิจัย ขึ้นมา คือ (1) พื้นที่รอบอ่าวปากพนัง โดยอาจารย์ ดร.นิรนาท แก้วประเสริฐ และอาจารย์จินตนิย จิตรานันต์ (2) พื้นที่ริม หนอง-แพรกเมืองและพื้นที่ตำบลควนชะลิก แหลม เขาพังไกร रामแก้ว โดยอาจารย์ ดร.ภัทรวรรณ แทนทอง (3) พื้นที่ นาข้าวในเขตชลประทานหรือพื้นที่นาข้าวบริเวณ ลุ่มน้ำคลองบางไทร คลองเชียรใหญ่ และคลองชะเมา โดย อาจารย์ สมใจ พิมล (4) พื้นที่นาข้าวในท้องที่ตำบลเกาะเกด ตำบลเขาพระบาท ตำบลท่าขนาน ตำบลเสื่อหึ่ง โดยอาจารย์ไพโรจน์ นวลนุ่ม (5) พื้นที่ริมสองฝั่งแม่น้ำปากพนังและพื้นที่นาบริเวณตำบลบ้านเพิง ปากแพรก ท่าพญา โดยอาจารย์สุนทรา ภรณ์ จันทภาโส ซึ่งมี “นักวิจัยพื้นที่” ในพื้นที่ย่อยละ 2-3 คนมาช่วยเสริมกระบวนการศึกษาให้ชัดเจนขึ้น นอกจากนี้ ผู้วิจัยจึงใช้เอกสารอื่น เป็นต้นว่า เอกสารงานราชการ งานวิจัยอื่นๆที่มีจำนวนพอสมควร นอกจากนี้การศึกษาข้อมูลจาก เวทีการอภิปรายกลุ่มย่อยที่จัดขึ้นสัมภาษณ์เจาะลึก การสนทนากลุ่มย่อย การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมและ สังเกตการณ์อย่างไม่เปิดเผย ศึกษาเนื้อหาหรือประเด็นต่างๆตามวัตถุประสงค์หรือโจทย์วิจัยในระยะเวลา 100 ปีที่ผ่านมา หรือประมาณ พ.ศ.2450 – ปัจจุบัน พร้อมกับเชิญผู้ทรงคุณวุฒิมาให้ความรู้ความเข้าใจเพื่อช่วยถ่วงดุลคุณภาพ งานวิจัย ผู้วิจัยใช้วิธีการดำเนินงานด้วยกระบวนการ 2 ขั้นตอน กล่าวคือ ขั้นตอนแรกการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน หมู่บ้านลุ่มน้ำ จากพื้นที่ย่อยทั้งห้าพื้นที่ ขั้นตอนที่สอง นำเอาจุดเด่นจากประวัติศาสตร์ชุมชนกำหนดแนวทางการพัฒนา ในอนาคตผ่านการสร้างการกรอบชีวิตหรือตัวบ่งชี้ใช้ในการบริหารจัดการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

สรุปข้อค้นพบ

ระยะเวลาในการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำปากพนัง

จากการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นของนักวิจัยทั้ง 5 โครงการย่อยนั้นพบว่า มีการแบ่งช่วงเวลาที่ สำคัญๆสามารถนำเสนอเป็นอนุทินระยะ 100 ปีลุ่มน้ำปากพนัง ซึ่งมีปัจจัยเงื่อนไขหรือจุดเปลี่ยนในแต่ละช่วงเวลาหรือมี ช่วงเหตุการณ์ที่สำคัญเป็นจุดเปลี่ยนที่เหมือนและแตกต่างกันตามเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ หรือทางการผลิต บทบาทของ รัฐบาลหรือรัฐหรือราชการ และสุดท้าย คือสภาพดินฟ้าอากาศ โดยนักวิจัยทั้ง 5 คน มีการแบ่งช่วงเวลออกเป็นหลักๆ คือก่อน พ.ศ.2500 กับช่วงหลัง พ.ศ.2500 และรายละเอียดแตกต่างกันไปตามทัศนะและประสบการณ์ของผู้คนในพื้นที่ดัง ตารางที่ 28 ส่วนผู้วิจัยได้ใช้สองช่วงเวลา คือ ก่อนและหลัง พ.ศ.2505 เป็นเวลาในการอธิบายในงานสังเคราะห์นี้

ตารางที่ 28 การแบ่งยุคออกเป็นช่วงการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนลุ่มน้ำปากพนัง

สนใจ	นิรนาทฯ และ จินตนิย	ภทวรณ	สุนทรภณ	โพโรจน์
วิธชมนยุคผกพัน กับรรมชาติ (อดีต- พ.ศ.2500)	ยุคที่ 1 รุ่งเรืองทาง การค้า สมัยรัชกาล ที่ 5 จนถึง 2484	ยุคเกษตรกรรมแบบ ดั้งเดิม (ก่อน พ.ศ. 2500)	วิธชมนชาวลุ่มน้ำปาก พนังยุคก่อน พ.ศ. 2500	1) ยุควิถีบ้าน 2490-2500
วิธชมนยุคเร่งรัด พัฒนา (พ.ศ.2501- 2535)	ยุคที่ 2 ยุคความอับ จน ทุกข์เข็ญและภัย รรมชาติ และใช้ แผนพัฒนา	ยุคเกษตรกรรมแบบ ใช้เทคโนโลยี (หลัง พ.ศ. 2500	วิธชมนชาวลุ่มน้ำ ปากพนังยุคพัฒนา พ.ศ.2501- พ.ศ.2549	2) ยุคเร่งรัด พัฒนา
วิธชมนยุค โครงการพัฒนา พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจาก พระราชดำริ (2536 -ปัจจุบัน)	ยุคที่ 3 ยุคการ พัฒนาเกษตรบน ฐานทรัพยากรและ การเร่งรัดพัฒนา 2505-2542	ยุคนากุ้งและยุค เกษตรกรรมที่ใช้ จากโครงการ พระราชดำริคลองชะ อวด – แพรกเมือง (หลัง พ.ศ. 2530)	-	3) ยุคทุนนิยม
	ยุคที่ 4 ยุคการเปิด ใช้ประทุระบายน้ำ ปี 2542-2550			

ประวัติศาสตร์ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำปากพนัง

วัฒนธรรม ความเชื่อทางเศรษฐกิจ

วัฒนธรรมการผลิตข้าว พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพในการผลิต “ข้าว” เพื่อเป็นอาหารหลักของชาวภาคใต้และพื้นที่ใกล้เคียงมาแต่โบราณ ทั้งนี้เป็นเพราะเหตุปัจจัยทางกายภาพมีสภาพพื้นที่ลุ่มน้ำที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ไพศาล มีแม่น้ำสายหลักและคลองสาขาถึง 119 สาย เป็นทั้งที่ราบลุ่ม ประกอบกับเป็นเส้นทางพัดผ่านของมรสุมจึงก่อให้เกิดความสมบูรณ์ นอกจากนี้ระบบการเมืองการปกครองที่มีความเป็นอิสระจากการกำกับของรัฐบาลน้ำเจ้าพระยาจึงสามารถส่งข้าวขายได้อย่างปราศจากการกำกับ กิจกรรมทางเศรษฐกิจนี้จึงเร่งให้เกิดการย้ายเข้ามาเกิดเป็นชุมชนชาวนา ชุมชนชาวจีนเป็นกลไกค้าขายข้าวผ่านการสร้างโรงสีข้าว และก่อตัวกลายเป็นวัฒนธรรมชาวนา ข้าวเป็นผลให้เกิดวัฒนธรรมการผลิตข้าวในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เกิดเป็นวิถีชีวิตและความเชื่อหรือลักษณะสังคมเฉพาะขึ้นในพื้นที่แห่งนี้ ทั้งก่อให้เกิดคุณลักษณะของปัจเจกบุคคลและสังคม กระบวนการทำนาข้าวเป็นวัฒนธรรมที่มากกว่าอาชีพและอาหาร แต่เป็นทุกสิ่งในการหล่อหลอม บ่มเพาะให้เป็นคนดีของครัวเรือน และสมาชิกของชุมชนท้องถิ่น ความเติบโตของข้าวเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดของปากพนังในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2439 – 2481 โดยในการส่งออกข้าวรุ่งเรืองที่สุดในปี พ.ศ. 2480 จากนั้นก็จะเริ่มหมดบทบาทการค้าข้าว เพราะห้ามส่งออกข้าวหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และเกิดมหาวาตภัยในปี 2505 ทำให้มีผลกระทบต่อการผลิตข้าวและการค้าข้าวให้ชะลอจนถึงปัจจุบัน

ข้าว กับ ความมั่งคั่ง ความสมบูรณ์และการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง การแสดงความมั่งคั่งและความสมบูรณ์ของอาชีพการทำนาในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในยุคอดีตแตกต่างกัน ทั้งมองจากการเก็บรายได้ของรัฐจากการเก็บภาษีขายข้าว การใช้ข้าวเพื่อแลกเปลี่ยน ผลผลิตข้าวต่อปี ข้าวกับการทำบุญ หรือพิธีกรรมทางจิตวิญญาณ ความ

หลากหลายของพันธุ์ข้าว เพียงแต่หลังจากมีโครงการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ พ.ศ.2537 ถึงปัจจุบันนั้น กระบวนการผลิตและเป้าหมายของอาชีพการทำนาข้าวมีเป้าหมายเปลี่ยนแปลงไป ส่วนกระบวนการผลิตและการตลาดพบปัญหา คือ (1) ผลผลิตข้าวต่ำ (2) ราคาข้าวตกต่ำ (3) ขาดแคลนแรงงานการทำนาหรือขาดแคลนชาวนา (4) ต้นทุนการผลิตข้าวสูง (5) ขาดกลไกด้านการซื้อขายข้าว (6) คุณภาพของข้าวต่ำ (7) การเป็นเกษตรกรรายย่อย คือครองที่ดินรายย่อยๆ (8) การปฏิบัติตามนโยบายรัฐเกี่ยวกับโครงการจำนำล่อแหลมจากปัญหาดังที่กล่าวแล้วนี้เองส่งผลให้เกษตรกรหรือประชาชนลุ่มน้ำปากพนังมีหนี้สินสูง จนมีคำพูดว่า “ทำนาปี มีแต่หนี้สิน ทำนาปรังเหลือแต่ชังกับดิน” หรือ “ทำนาปรังมีแต่ชังกับหนี้ ทำนาปีมีแต่หนี้กับชัง”

กึ่งกลางคำ กับ ความรวดเร็วของอาชีพใหม่ นำสู่ความร่ำรวยและหายหนี้ นับว่าเป็นอาชีพที่เติบโตในพื้นที่ลุ่มน้ำเมื่อต้นศตวรรษ 2530 โดยเฉพาะริมทะเลและริมแม่น้ำฯ คลองซอยที่น้ำเค็มรุกเข้าถึงในพื้นที่อำเภopakพนัง อำเภอนิคมพัฒนาและอำเภอนิคมพัฒนาใหญ่ ทำให้เกษตรกรปรับพื้นที่นาข้าวให้เป็นบ่อกึ่งกลางน้ำ ซึ่งครอบคลุมพื้นที่และผู้คนจำนวนมาก แม้ว่าจะรู้จริงเพียงหนึ่งทศวรรษกว่าเท่านั้น นั่นคือเริ่มในช่วง พ.ศ.2531 เติบโตเต็มที่ พ.ศ.2536 ก่อนล้มเลิกทางน้ำ ระบบนิเวศเปลี่ยนไป ที่ดินนาข้าวถูกใช้ผิดประเภท จากนั้นก็เกิดภาวะขาดทุนอย่างหนักเต็มที่รวดเร็ว อาชีพนี้ก็หมดไปทันทีที่เป็นเหมือนความฝันอันหวานไปในระยะสั้นๆ สรุปลักษณะ ความเชื่อ ค่านิยมทางการผลิตของประชาชนลุ่มน้ำปากพนังมีลักษณะการปรับตัวในกระบวนการผลิต สัมพันธ์กับงานของยศ สันตสมบัติ¹ และ พอพันธ์ อูยานนท์² โดยที่การปรับตัวนั้นพบว่าประชาชนลุ่มน้ำปากพนังมีอาชีพและการผลิตทั้งภาคนอกเกษตรและภาคเกษตร โครงสร้างรายได้เปลี่ยนแปลงไปแม้ว่ายังคงเป็นสังคมเกษตรกรรมนาข้าวและยังคงผลิตข้าวแม้ว่าขาดทุน เพราะเป็นเกษตรกรรายย่อยมีที่ดินเป็นของตนเอง จึงมีจิตสำนึกที่จะรักษากระบวนการผลิตข้าว เหมือนที่พอพันธ์ อูยานนท์³ ตีความว่าทุนนิยมเสรีไม่อาจจะทำลายวิถีเศรษฐกิจและการผลิตเพื่อการเกษตรลงได้ สัมพันธ์กับสงบ สงเมือง⁴ ที่ตีความว่าการปรับตัวทางด้านอาชีพของชาวภาคใต้ คือ การการปรับเปลี่ยนแปรรูปกิจกรรมทางเศรษฐกิจแต่การตอบโต้และปฏิกิริยาเชิงวัฒนธรรมที่มีต่อการล่อลวงและการบุกรุกเข้าไปในอาณาบริเวณชุมชนหรือปฏิกิริยาต่อกระแสทุนนิยมที่พยายามล่อลวง ปฏิกิริยาเช่นนี้ไม่ใช่เรื่องใหม่เพราะชุมชนเคยตอบโต้ต่อการล่อลวงเข้ามาของรัฐและคนต่างถิ่นในรูปแบบลักษณะที่หลากหลาย ทั้งนี้สัมพันธ์กับงานของณรงค์ บุญสวขัญญ์⁵ ที่วิเคราะห์ว่าประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังปรับตัวในการผลิตได้อย่างรวดเร็ว ในบางกิจกรรมการผลิตพร้อมที่จะรับหรือร่วมกับรัฐ ทำแทนรัฐและบางกิจกรรมจะเกิดปฏิกิริยาต่อต้านรัฐอย่างชัดเจนหากกิจกรรมนั้นไม่เหมาะสมหรือไม่สัมพันธ์วิถีของชุมชนท้องถิ่น สำหรับการปรับตัวนั้นก็มีลักษณะ (1) มีการปรับตัวทางด้านอาชีพมีมากโดยเฉพาะในช่วงหลัง พ.ศ.2531 เป็นต้นมา พบว่ากระบวนการและรูปแบบการผลิตซับซ้อนเปลี่ยนแปลงไปจากการผลิตแบบเดิม ทั้งภาคเกษตรกรรมและภาคนอกเกษตร ซึ่งขึ้นอยู่กับเงื่อนไขปัจจัย คือ อัตราเร่งรัดในการพัฒนาโดยรัฐ สภาพนิเวศที่ผันแปร จำนวนสมาชิกแรงงานในครัวเรือนที่เพิ่มขึ้น แต่ปัจจัยเกี่ยวกับจำนวนที่ดิน คงที่ไม่ผันแปร แรงงานที่ซบเซาหายไปมาก (2) การปรับตัวเป็นผลหรือสัมพันธ์กับการเรียนรู้ของบุคคล โดยเฉพาะผลการศึกษาของระบบการศึกษาที่ชุมชนหมู่บ้านเลือกที่จะตอบสนอง หรือเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ที่เป็นค่านิยมหลักมาแต่อดีต ดังนั้น การเรียนรู้ไปสู่ศักยภาพในการปรับตัว (3) การเป็นเกษตรกรรายย่อยมีที่ดินเป็นที่ยึดครองขนาดเล็กโดยเฉลี่ยประมาณต่ำกว่า 20 ไร่ มีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนจำนวนมาก ดังนั้น จำนวนการถือครองที่ดินคือเงื่อนไขปัจจัยในการปรับตัวของเกษตรกร เพราะการผลิตข้าวให้ได้กำไรนั้นต้องทำนาเกินกว่า 20 ไร่ หรือกำไรสุทธิจากการทำนาผันแปรไปตามขนาดการถือครองที่ดิน ส่วนการทำนายุคปัจจุบันที่เร่งการผลิตให้ใช้ต้นทุนสูงก็ยิ่งเร่งการขาดทุน ผลจากการขาดทุนและยุ่งยากจึงผลักดันให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนอาชีพการทำนาไปสู่อาชีพอย่างอื่นนอกภาคการทำนาและนอกภาคเกษตร (4) โครงสร้างการผลิตหลักๆหรืออาชีพหลักมีเวลาการก่อเกิดและพัฒนาการในแต่ละยุค

¹ ยศ สันตสมบัติ .2546.

² พอพันธ์ อูยานนท์ .2548

³ พอพันธ์ อูยานนท์ .2548:187

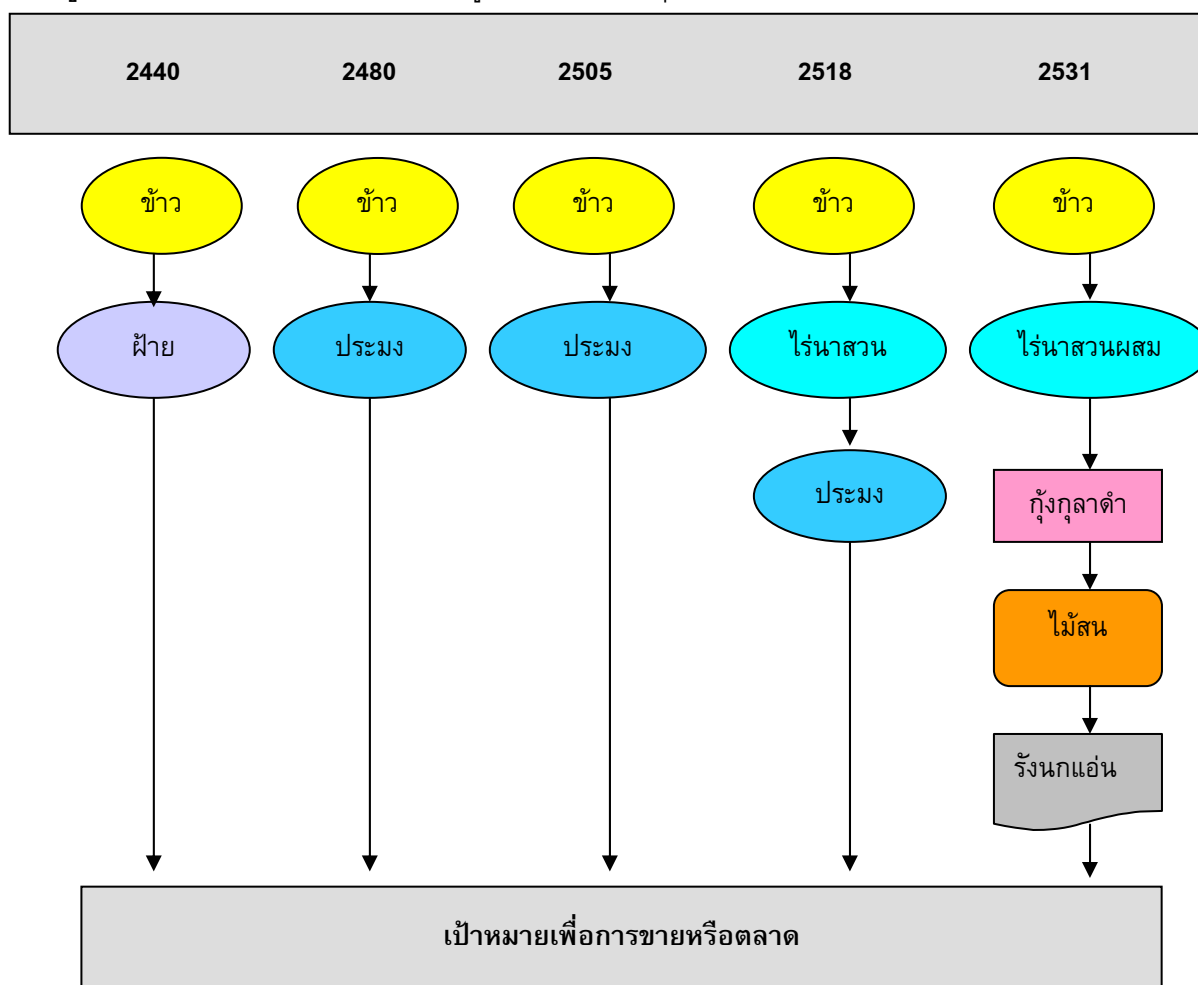
⁴ สงบ สงเมือง . 2548

⁵ ณรงค์ บุญสวขัญญ์ . 2549

สมัยสั้นๆ เช่น อาชีพนาข้าวมีช่วงเวลาอยู่สูงสุดประมาณ 100 ปี ประมาณก่อนรัชกาลที่ 5 ถึงสงครามโลกครั้งที่ 2 อาชีพกัญกุลาดำมีช่วงเวลาการดำรงความเป็นอาชีพอยู่ประมาณ 12 ปี ไร่นาสวนผสมมีช่วงเวลาการดำรงความเป็นอาชีพอยู่ประมาณ 20 ปี โดยที่ข้าวจะมีการปลูกต่อเนื่อง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับราคาข้าว (5) ชุมชนเมืองปากพนังถูกทำให้ลดความสำคัญจากที่เคยเป็นศูนย์กลางการค้าภายในหรือศูนย์กลางอาณานิคมภายในพื้นที่ลุ่มน้ำฯ ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา โดยหลังทศวรรษ 2520 แต่ละชุมชนท้องถิ่นไม่ต้องพึ่งพาปากพนังอีกต่อไป ถือได้ว่าพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีปรากฏการณ์การปรับตัวของชาวชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำปากพนัง จึงสัมพันธ์กับความรู้และภูมิปัญญาของผู้คนในชุมชนท้องถิ่นแห่งนี้ที่ต้องปรับเปลี่ยนตลอดเวลาเพื่อการอยู่รอดและความมั่นคง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงการตั้งแต่ละทศวรรษ 2520 ช่วงหลัง 2531 และในช่วงเวลาทศวรรษ 2540 ตามการพัฒนาแนวพระราชดำริก็ยังเร่งให้เกิดการปรับตัวของเกษตรกรรมทางการผลิตมากยิ่งขึ้น ในการปรับตัวนี้จะทำเป็นขบวนการทางครอบคลุมผู้คน พื้นที่จำนวนมากจึงเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เรียกร้องต่อราชการและการจัดการเพื่อปรับตัวของประชาชนเอง

จะว่าไปแล้วการปรับตัวของผู้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังนั้น เป็นการปรับตัวจากประชาชนหรือ “ไพร่อิสระ” ไปสู่ความเป็น “ประชาชนสยามที่สูญเสียอิสระ” ในกระบวนการและเป้าหมายการผลิตมาจาก 3 ปัจจัยเหตุ ประการแรก เป็นกระบวนการปรับตัวจากระบบการพัฒนาของรัฐ หรือการเมือง เช่น การศึกษา จากโรงเรียนที่ช่วยกันสร้างขึ้นมานำไปสู่การจัดการศึกษาของโรงเรียนที่รัฐยึดครองเบ็ดเสร็จเด็ดขาด, โครงสร้างพื้นฐานเพื่อการผลิต เช่น ถนน น้ำ สะพาน หนองทางเดิน ไปสู่การบริหารจัดการน้ำตามระบบชลประทาน มีประตูระบายน้ำต่างๆ ที่จัดการโดยอำนาจรัฐหรืออำนาจการเมืองผ่านระบบราชการ, ระบบการค้าขายข้าวจากการส่งออกข้าวอย่างอิสระเสรีโดยโรงสีและพ่อค้าชาวจีนไปยังเมืองในภูมิภาค ไปสู่การควบคุมกำกับโดยรัฐไทยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2, กระบวนการผลิตข้าวที่อิสระสัมพันธ์กับความหลากหลายของระบบนิเวศนาข้าวที่แตกต่างกัน มีการเลือกสรรใช้พันธุ์ข้าวหลากหลายไปตามนิเวศย่อยของแต่ละพื้นที่นา ไปสู่การกำกับพันธุ์ข้าวเพื่อเพาะปลูกตามการกำหนดโดยโรงสีข้าว ประการที่สอง การปรับตัวจากระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมตามบริบทของชุมชนท้องถิ่น และบริหารจัดการ การใช้และโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรอย่างอิสระ เท้าเทียมโดยกระบวนการทางสังคม สภาพสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติที่สมบูรณ์ทั้ง ป่าพรุ ป่าจาก ป่าชายเลน ผืนแปร มีกระบวนการใช้ทรัพยากรดังที่กล่าวแล้ว ไปสู่ความผันแปรของธรรมชาติทั้งน้ำแล้ง น้ำเค็ม น้ำเน่า น้ำเปรี้ยว น้ำกร่อย จนขาดแคลนสภาพแวดล้อม เป็นนิเวศที่ถูกจัดการโดยอำนาจรัฐหรือนิเวศที่มี

แผนภูมิที่ 11 เป้าหมายการผลิตและการเพิ่มมูลค่าการผลิตของกลุ่มน้ำปากพนัง

มนุษย์กำกับเพื่อรรถประโยชน์สูงสุด ประการที่สาม วิถีชีวิตประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำในระยาศตวรรษที่ผ่านมา มีเป้าหมายการผลิตเพื่อการค้า บางช่วงส่งออกและการขายในภูมิภาคตลอดมา สัมพันธ์กับงานณรงค์ บุญสวขัณ⁶ จึงมีการปรับตัวจากระบบการค้าในภูมิภาคคาบสมุทรสยามมาลายูและการค้าที่พึ่งพาตลาดภายในประเทศหรือในจังหวัดใกล้เคียง กระบวนการค้าที่เน้นกลไกการตลาดหรือช่องทางการจัดจำหน่ายภายใน เป็นกลไกนอกพื้นที่ และความต้องการของประชาชนในการเพิ่มประโยชน์หรือเพิ่มมูลค่า (values add) จากปัจจัยการผลิตนำไปสู่การปรับตัวของอาชีพใหม่ภายใต้ปัจจัยเดิม นั่นคือ มีการเพิ่มมูลค่าจากที่ราบเพื่อการทำนา ฝ้าย มะพร้าว ไร่นาสวนผสม กุ่มกุลาดำ ไม้สน และปาล์ม ดังแผนภูมิที่ 11 เหล่านี้คือการปรับตัวของประชาชนลุ่มน้ำปากพนังเพื่อเพิ่มมูลค่าของปัจจัยการผลิตจึงมีศักยภาพสูงมาก แต่อาจจะไม่สัมพันธ์กับประสิทธิภาพการผลิต นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตอย่างรวดเร็วในระยาศเวลาสั้นๆ ดังที่กล่าวแล้ว

นอกจากนี้พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นพื้นที่วัฒนธรรมการช่วยเหลือเกื้อกูล ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ดำรงอยู่ในอดีต สัมพันธ์กับงานของฉัตรทิพย์ นาถสุภา ซึ่งพบรูปธรรมในพื้นที่แห่งนี้ทั้งที่เป็นปรากฏการณ์ระหว่างชาวนาในพื้นที่ชุมชนหมู่บ้านหนึ่งๆ ช่วยเหลือกันงานประเพณี การมอบที่ดิน การสร้างเครือข่ายภายใน ภายนอก การลงแขกหรือออกปากแรงงานในกระบวนการผลิต ความช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างชาติพันธุ์ วิถีชีวิตแห่งการเกื้อกูลระหว่างผู้ที่มีกระบวนการผลิตที่แตกต่างกัน เช่น โรงสีกับชาวนาโดยเฉพาะความมีน้ำใจ การช่วยเหลือเกื้อกูลผ่านการแลกเปลี่ยน หรือ ข้าวคือ

⁶ ณรงค์ บุญสวขัณ. 2544

เครื่องหมายของการแสดงออกถึงความมีน้ำใจ ชาวเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงออกในการช่วยเหลือเกื้อกูลของผู้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังผ่านรูปแบบต่างๆ

วัฒนธรรม ความเชื่อ ทางด้านสังคม

พบว่าพื้นที่แห่งนี้มีค่านิยมการเรียนรู้ หรือว่าปากพนัง คือ ถิ่นกำเนิดดอกเตอร์ จากการที่ปากพนังเป็นชุมชนที่ได้รับโอกาสทางการศึกษาในการขยายการศึกษายุคแรกของประเทศไทย การเรียนหนังสือในระบบโรงเรียนทำให้ปากพนังซึ่งเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน วิถีชีวิตผู้คนในลุ่มน้ำปากพนังจึงเกี่ยวข้องกับการศึกษาเล่าเรียน เป็นระบบการศึกษาซึ่งจัดการโดยพระหรือวัดเป็นหลัก ที่รัฐได้ใช้การศึกษากล่อมเกลากุลิกภาพตามแบบคนสยามผ่าน “สมุดความดี” ทั้งนี้เพราะบรรยากาศแห่งการดำรงชีวิตต้องใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือและความเป็นสังคมอิสระเสรี

ส่วน “วัด” เป็นศูนย์กลางของชุมชนและเป็นองค์ประกอบสำคัญของวิถีชีวิตบ้านนา เพราะวัดมีบทบาทในการสร้างสรรค์คนในการสร้างโอกาสในการเลื่อนชั้นในสังคมผ่านกระบวนการเป็นเด็กวัด บทบาทของวัดที่เสริมด้านคุณธรรมจริยธรรมแก่สมาชิก และเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนท้องถิ่นให้สมาชิกร่วมกิจกรรม ซึ่งไม่อาจจะพบได้ในสถานการณ์ปัจจุบัน นอกจากนี้วัดในบทบาทการสร้างสรรคชุมชนหมู่บ้าน เนื่องจากเป็นสถาบันในการสร้างอัตลักษณ์พลักษณ์ของชุมชน วัดจึงเป็นเครื่องบ่งชี้การตั้งถิ่นฐานและวัดร้างก็คือรูปธรรมของการย้ายถิ่นออกจากพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง พร้อมๆ กับพระภิกษุที่มีความเป็นพระเกจิอาจารย์ด้วย

ในขณะที่ความแตกต่างของบุคคลเกี่ยวกับการแบ่งช่วงชั้นคนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ไม่อาจจะใช้เกณฑ์ชนชั้นโดยใช้เศรษฐกิจเป็นตัวกำหนด แต่เป็นการพิจารณาหลวมๆ เป็นเพียงเครื่องบ่งบอกสถานภาพที่ไม่ได้ยึดถือปฏิบัติอย่างตายตัว แต่เป็น “เกณฑ์ที่มองคนเชิงองค์รวม” โดยที่เกณฑ์สำคัญคือ ที่นาหรือปัจจัยการผลิต ฐานของบ้าน ฐานของทรัพยากร ฐานของสายตระกูลหรือพรรคพวก ลีลาการใช้ชีวิตที่มีบุคลิกลักษณะเด่นชัด การยอมรับหรือการให้เกียรติจากบุคคลอื่นหรือเพื่อนบ้านให้ความไว้วางใจ ตำแหน่งแห่งที่ในสังคมหรือชุมชน สภาพ “บ้าน” หรือตัวเรือนที่อยู่อาศัย การมีน้ำใจไมตรีต่อเพื่อนบ้านเป็นพิเศษหรือมากกว่าปกติ ส่งผลให้เกิดกลุ่มคนหรือคนแตกต่างกันไปสะท้อนการสร้างวาทกรรมที่แสดงออกทางภาษาตามบุคลิกลักษณะ ว่ามีดังนี้⁷

พอได้ คือ	บุคคลที่มีความเข้มแข็งในทรัพย์สินของตนเองมากพอที่จะเจือจางแบ่งปันมีตำแหน่งแห่งที่ เป็นที่เชื่อถือ เกรงใจ ยอมรับของเพื่อนบ้าน เป็นที่พึ่งพาแก้ไขปัญหาให้เพื่อนบ้านได้ มีสายตระกูล มีพรรคพวกมาก หรือมีความรู้ความสามารถหรือมีศักยภาพสูง
ทำพอได้ คือ	ไม่มีเหมือน “บุคคลพอได้” แต่พยายามทำตัวเองให้เป็นเฉกเช่นคนพอได้
พั่นนัง คือ	เป็นบุคคลปกติในชุมชน
ไม่สาไหร คือ	บุคคลที่ไม่ค่อยมีค่า ไม่มีประโยชน์ต่อผู้อื่น ⁸ ไม่มีประโยชน์ต่อชุมชน ไม่สามารถปกป้องรักษาทรัพย์สิน ไม่เป็นที่เกรงใจของบุคคลอื่น

กลุ่มทางสังคม ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังถือว่ากลุ่มในอดีตนั้นเป็น ปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวทางสังคมที่สำคัญมาก ที่มีหลายลักษณะ โดยที่ในอดีตมาจากความขาดแคลน ความไม่สมบูรณ์ ความไม่เพียงพอ เป็นต้นว่า เป็นกลุ่มที่เกิดจากความเป็นญาติ ชาติเชื้อหรือชาติพันธุ์เดียวกัน เช่น คนบ้านเดียวกัน มีความเชื่อร่วมกัน ใช้ชีวิตภายใต้

⁷ จากการเก็บข้อมูลการประชุมกลุ่มย่อยนางสาวหนูที่ 2 วัดลาว ตำบลชะเมา อำเภอปากพนัง วันที่ 9 มีนาคม 2550, การประชุมกลุ่มย่อยที่โรงเรียนเขาพังไกร หมู่ที่ 1 ตำบลเขาพังไกร อำเภอหัวไทร วันที่ 24 เดือน เมษายน 2549

⁸ ภัทรวรรณ แทนทอง.2550:3-17

ค่านิยมระบบและความเชื่อร่วม หนีภาษี 4 บาทมาด้วยกัน ดำรงชีวิตอยู่ในภูมิศาสตร์เดียวกัน ร่วมกิจกรรมหลากหลายร่วมกัน เช่น ใช้อุปกรณ์ร่วมกัน ชักพระ+หาปลาในเม คลองใหญ่ ขนทรายเข้าวัด โรคระบาดและหาพื้นที่ทำนา เป็นกลุ่มที่สัมพันธ์กับการเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นหย่อมบ้าน กลุ่มเพื่อความอยู่รอด ความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เช่น ร่วมกันออกเรือในอ่าว หนีโรคระบาด ทำคอกรวม/คอกใหญ่ คนพอได้ ท้องที่ กลุ่มที่เกิดจากผู้นำ เช่น พระภิกษุ คนพอได้ หรือกว้างขวาง เป็นบุคคลที่น่าเชื่อถือหรือเป็นที่ยอมรับศรัทธาของสมาชิก ครอบครองทรัพยากร เป็นคนดี มีคุณธรรม เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เพื่อนบ้าน มีความคิดสร้างสรรค์ และมีหลักการ กลุ่มเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต เช่น ขอเชื่อนที่แสงวิมาน รวมกลุ่มเพื่อขุดถนน คู ทางน้ำ ทำคันดินกันน้ำเค็ม กลุ่มสร้างรถไถนา กลุ่มเรือจากบ้านย่านเดียวกัน เหล่านี้ถือเป็นกลุ่มแบบนี้เป็นารเคลื่อนไหวทางสังคมผ่านเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ ความเชื่อทางศาสนาและคุณค่าของระบบนิเวศในพื้นที่

ส่วนองค์กรทางสังคม เป็นพัฒนาการของกลุ่มในปัจจุบันแต่แตกต่างที่มีระบบบริหารจัดการที่เป็นวิชาชีพมากกว่า แท้จริงแล้วในลุ่มน้ำปากพนังในระยะเกือบศตวรรษที่ผ่านมาพบการก่อเกิดองค์กรทางสังคมโดยเฉพาะสมาคมจีนที่มีบทบาทก่อนแล้ว ส่วนในช่วงทศวรรษ 2500 ที่เน้นการพัฒนาโดยรัฐ พบว่ามีองค์กรทางสังคมเพิ่มจำนวนมากขึ้น ที่มีการนำเอาระเบียบแผนแผนการบริหารจัดการแบบใหม่ ประกอบด้วยสมาชิกมาจากกลุ่มผู้คนที่มีความสัมพันธ์ร่วมกัน (Issues & Problems base) เป็นกระบวนการทางสังคมที่ประกอบด้วยสมาชิกมาจากหลากหลายพื้นที่หรือปฏิสัมพันธ์ข้ามพื้นที่ที่หย่อมบ้านหรือชุมชนหมู่บ้าน โดยเฉพาะยิ่งในยุคการพัฒนาตามแนวพระราชดำริก็ยิ่งทำให้เกิดกลุ่มและพัฒนาเป็นองค์กรทางสังคมมากเช่นเดียวกัน หรือยิ่งเร่งการพัฒนาโดยรัฐ ยิ่งเบียดขับให้ประชาชนรวมกลุ่ม และยิ่งเสริมพลังทางสังคมในกระบวนการสร้างความสัมพันธ์กับอำนาจรัฐขึ้นมาใหม่ เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่อาจจะอธิบายความสัมพันธ์ของปัจเจกบุคคลผ่านกลุ่มทางสังคมเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social movement) ในบางกิจกรรมของการรวมกลุ่มองค์กรเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (New Social movement) ที่ปฏิบัติการอยู่ในชุมชนหมู่บ้านที่เป็นชนบท ประกอบด้วยเกษตรกรมากกว่าคนชั้นกลาง เป็นกระบวนการทางสังคมที่มีสมาชิกจากภาคส่วนต่างๆ มาจากกลุ่ม องค์กร มาจากพื้นที่ต่างๆ ทั้งที่มาจากกลุ่ม องค์กรในพื้นที่ลุ่มน้ำและนอกพื้นที่ลุ่มน้ำ

การย้ายถิ่น ถือว่าเป็นปรากฏการณ์ที่สำคัญอีกประเด็นหนึ่งในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง คือ การเคลื่อนตัวการย้ายถิ่นมี 2 ลักษณะ กล่าวคือ การย้ายถิ่นเข้ามาของกลุ่ม ปัจเจบุคคล และการย้ายถิ่นออกไปอาศัยที่อื่นการย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ในระยะ 100 ปีที่ผ่านมา ตามมีความต้องการข้าวส่งผลให้ย้ายเข้าของแรงงาน ทั้งคนพื้นเมืองที่อพยพเข้ามาในช่วงแรกๆ ประมาณ พ.ศ.2435 ส่วนคนจีนจะย้ายเข้ามาเป็นบุคคลในกระบวนการค้าข้าว นอกจากนี้เป็นการย้ายจากชุมชนหนึ่งไปยังชุมชนหนึ่งด้วย ส่วนการย้ายถิ่นออกไปอาศัยที่อื่น พบว่ามีอยู่ 4 ระลอก กล่าวคือ ก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (2488) ในยุคนี้และทยอยย้ายตามกันมาเพื่อหาที่ดินใหม่หรือย้ายหนีนาหาสวน ส่วนคนจีนเริ่มย้ายออกไปอยู่ในเมืองอื่นๆ เพราะการค้าข้าวเริ่มชะลอตัว, การย้ายถิ่นครั้งที่สองช่วงหลังวาทภัย 2505 มีทั้งย้ายหนีนาหาสวนและหนีนาหาเมือง โดยที่กลุ่มชนชั้นธุรกิจและปัญญาชนหรือกลุ่มผู้ได้รับการศึกษาสูงจะย้ายไปรับราชการในเขตเมือง, คลื่นการย้ายถิ่นครั้งที่สาม ทศวรรษ 2520 มาจากการย้ายเพราะเหตุจากภัยธรรมชาติ และบุคคลที่ประสบความสำเร็จจากการศึกษาของการศึกษา และการย้ายถิ่นหลัง 2531 ตลอดจนถึงในช่วงปัจจุบันหลังการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ เป็นการย้ายที่ไม่เป็นแบบแผน แต่มีผลจากการผลิตเป็นหลัก โดยมีปัจจัยเหตุของการย้ายถิ่น ย้ายเพราะสำเร็จการศึกษา การเกิดภัยธรรมชาติซ้ำเติมพื้นที่อย่างต่อเนื่อง การส่งเสริมเทคโนโลยีการทำนาโดยการพึ่งพิงปัจจัยภายนอก ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ไม่สามารถทำนาไม่ได้ผล ที่ทำกินไม่เพียงพอและผลผลิตไม่พอเลี้ยงครอบครัว ครอบครัวมีบุตรมาก แต่มีที่ทำกินน้อย

ความมีน้ำใจ การช่วยเหลือเกื้อกูล หรืออี้อาทรรต่อกันยึดโยงกับฐานของทรัพยากรหรือระบบนิเวศย่อยของลุ่มน้ำปากพนัง ที่มีความสมบูรณ์และความไม่สมบูรณ์ในระดับชุมชน ส่งผลให้ต้องมีปฏิสัมพันธ์แบบเครือข่ายทางสังคมข้ามหย่อมบ้านและภายในหย่อมบ้าน ต้องแลกเปลี่ยนระหว่างกัน ลักษณะนี้ คือ ความมีน้ำใจ และเอื้ออาทรต่อกัน เกิดเป็นเครือข่ายทางสังคมช่วยเหลือเกื้อกูล โดยเฉพาะรูปแบบ “เกลอ” และ “ตอง

ความขัดแย้งและความรุนแรงทางสังคม ในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึงช่วงการพัฒนาสังคมไทยที่ลุ่มน้ำปากพนังประสบวาทภัย (2505) พบความขัดแย้ง ความรุนแรงทางสังคมเพราะชุมชนหมู่บ้านต่างๆ เปิดโอกาสให้

อำนาจอื่นมาสถาปนาและปฏิบัติการแสดงอำนาจขึ้นในชุมชนเล็ก ๆ มีการปฏิบัติสืบทอดกันมาจนกลายเป็นค่านิยมกลายเป็นวัฒนธรรมเฉพาะพื้นที่ขึ้นมา ทั้งนี้เพราะว่าราชการอ่อนแอ ไม่มีกลไก กระบวนการที่จะจัดการกับลักษณะภายนอกนี้ภายในชุมชนหมู่บ้านเองก็เกิดการขัดแย้งกันตามปกติ แต่ความขัดแย้งทั้งสองลักษณะสามารถจัดการให้ไม่รุนแรงโดย “บุคคลพอได้” ทำหน้าที่ประนีประนอมหรือไกล่เกลี่ยความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ส่วนการขัดแย้งทางสังคมในช่วงหลัง พ.ศ.2530 พบว่าความขัดแย้งทางสังคมเพิ่มขึ้นจากเหตุปัจจัยทางเศรษฐกิจ โดยกระบวนการผลิตมีความขัดแย้งกัน และเป้าหมายขัดแย้งกัน พบมากในช่วงหลัง พ.ศ.2531 เพราะอาชีพนาข้าวกับนาถั่ว

วัฒนธรรม ความเชื่อ ทางด้านทรัพยากร

การตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง พบว่าเป็นไปตามธรรมชาติกำหนด ตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้คลอง ที่มีวัดอยู่ด้วยตั้งบ้านเรือนหันหน้าลงคลอง หลังบ้านเป็นนาข้าว รูปแบบลักษณะหอยมบ้าน การตั้งถิ่นฐานดังกล่าวนี้ ได้หมดสภาพไป เมื่อมีการพัฒนาชนบท ความสำคัญของน้ำและทางน้ำหมดไปด้วย ตามนโยบายเงินผันของรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ เมื่อ พ.ศ. 2518 มีการขุดถนนเป็นโครงข่ายเส้นทางทางบกเชื่อมต่อหอยมบ้านต่าง ๆ

วัฒนธรรม ความเชื่อ การสร้างและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมกันจากการที่ชาวนาได้พยายามปรับการใช้น้ำเพื่อเพาะปลูกของชุมชนหัวไทรมักจะประสบปัญหาขาดแคลนน้ำไว้ทำการเกษตรในฤดูแล้ง ด้วยการทำนบกั้นน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง นอกจากนี้ชุดสระน้ำของชุมชนเพื่อเป็นทรัพย์สินสาธารณะใช้ร่วมกันของชุมชน โดยในช่วงหลัง 2440 จะเกิดกระบวนการทางสังคมเพื่อสร้างแหล่งเก็บน้ำของชุมชนแทบทุกหอยมบ้านพร้อม ๆ กับการสร้างกฎเกณฑ์และจัดงานเฉลิมฉลองสระเพื่อเสริมสร้างคุณค่าของสระน้ำให้มีพลังทางศีลธรรมเพื่อผู้คนในอดีตปฏิบัติไปพร้อม ๆ กับการใช้น้ำ นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้สร้างสาธารณะสมบัติเพื่อใช้ร่วมกัน เช่น หมอนทางเดิน

ทรัพยากร กับ ความมั่งคั่ง และความสมบูรณ์ในลุ่มน้ำปากพนังพบว่าในอดีตนั้นมีความมั่งคั่ง และความสมบูรณ์ของทรัพยากร ทั้งมิติหรือมุมมอง ๆ คือ ทรัพยากรกับการตั้งถิ่นฐานหรือตั้งบ้านเรือนและลักษณะการก่อสร้างบ้านเรือน ประเภทของทรัพยากร ปริมาณและคุณภาพของทรัพยากรที่ส่งผลต่อวิถีชีวิต ภูมิปัญญาในกระบวนการจัดการทรัพยากรให้สัมพันธ์กับวิถีของชุมชนท้องถิ่น ความสัมพันธ์ของผู้คนระหว่างกลุ่ม การใช้ทรัพยากรที่พอเพียงและเหมาะสมโดยมีกฎระเบียบทางสังคมมองผ่าน ความเชื่อต่าง ๆ ที่ถือว่าการจัดระเบียบทางสังคมในการใช้ทรัพยากรหรือเป็นการสร้างกุศโลบายการใช้ทรัพยากร ซึ่งเป็นระบบความคิดความเชื่อหรือการคุณค่าของชุมชนต่อทรัพยากรและเป็นการสร้างอุดมการณ์

ความขัดแย้ง จาก ทรัพยากร ในลุ่มน้ำปากพนังในระยะทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา การพัฒนาเศรษฐกิจที่ราชการและตลาดเน้นการพัฒนาแบบขนาดใหญ่เพื่อป้อนโรงงานหรือตลาดเพียงเป้าหมายเดียว มีปรากฏการณ์ความขัดแย้งทางสังคมเนื่องมาจากการใช้ทรัพยากรที่ต่างกัน หรือเป็นความขัดแย้งเนื่องจากกระบวนการผลิตที่ต่างกัน กล่าวคือ ชาวนาใช้น้ำจืด ในขณะที่ชาวนาถั่วต้องการใช้น้ำเค็มและใช้คลองสาธารณะเป็นแหล่งระบายน้ำเค็มจากบ่อถั่ว นอกจากนั้นการระบายน้ำเค็มสู่แปลงนาข้าว นับว่าเป็นความขัดแย้งทางสังคมระหว่างชาวนาข้าวกับชาวนาถั่ว เป็นที่โต้แย้งมากในช่วงดังกล่าว ปรากฏการณ์ความขัดแย้งทางสังคมน่าสนใจ ดังที่ ณรงค์ บุญสวยขวัญ (2536) สรุปไว้ว่า (1) เป็นความขัดแย้งที่ไม่ได้คาดหวังให้เกิดหรือไม่ได้คาดการณ์ล่วงหน้า (2) กระบวนการผลิตบางขั้นตอนของการทำนาถั่วใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยการผลิตขัดกับเกษตรกรนาข้าว ตลอดจนไปทำลายทรัพย์สินสาธารณะของชุมชน (3) คู่ขัดแย้งมักเกิดกับกลุ่มหรือฝ่ายที่ด้อยโอกาสทางสังคม ไร้สิทธิ์ไร้เสียง กับกลุ่มคนที่ได้รับอภิสิทธิ์ สิทธิพิเศษจากนโยบายรัฐที่เน้นความเติบโตทางเศรษฐกิจ (4) คู่ขัดแย้งมีแนวโน้มไม่ต่อสู้ระหว่างกัน ไม่ทำหันหรือเป็นปรปักษ์ต่อกันเพื่อหวังชัยชนะ (5) รูปแบบการแสดงออกของความขัดแย้งมักจะใช้โอกาสทางกฎหมายหรือระบบการพิจารณาของรัฐพร้อมกับใช้การเคลื่อนไหวต่อสู้เรียกร้อง ใช้พลังมวลชนชุมนุมประท้วง หนังสือร้องเรียนและบัตรสนเท่ห์และการขอให้ราชการช่วยเหลือ (6) เป้าหมายการเรียกร้องไปสู่ตัวกลางหรือบุคคลที่สาม ได้แก่ หน่วยงานราชการ ในระดับส่วนกลาง

และระดับจังหวัด โดยที่หน่วยงานเหล่านั้นจะส่งให้รายงานข้อมูล รายงานสถานการณ์ และแก้ไขปัญหาด้วยการตั้งคำสั่ง คณะกรรมการศึกษาปัญหา⁹ นอกจากนี้พบว่ามีความขัดแย้งระหว่างกลุ่มบุคคลพื้นที่ทำนาของกลุ่มบุคคลพื้นที่ไร่นาสวนผสม และความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านระหว่างชุมชน เนื่องจากกาหนดการพัฒนาโดยรัฐ เช่น เรื่องการกำหนดเขตน้ำจืด – น้ำเค็ม อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งทางสังคมเกี่ยวเนื่องจากทรัพยากรนั้น ส่งผลปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีพลังต่อการจัดความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจรัฐในกระบวนการพัฒนาในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังใหม่ในระบอบเศรษฐกิจที่ผ่านมา เพราะเกิดขบวนการทางสังคมที่มาจากประเด็นปัญหาของทรัพยากรผันแปรไปจากการพัฒนา เกิดเป็นความขัดแย้งระหว่างกลุ่มองค์กรทางสังคมกับราชการเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ขบวนการทางสังคมนี้เป็นการเชื่อมต่อจากกลุ่มองค์กรทางสังคมในพื้นที่ ทำกิจกรรมที่ตั้งคำถาม ตั้งประเด็นการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังต่อทางราชการ แท้จริงแล้วคือปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ ซึ่งสัมพันธ์กับแนวคิดที่มีนักวิชาการหลายคน เช่น Buechler, Haynes¹⁰, Touraine¹¹ คือ (1) เป็นการกระทำของกลุ่มคนในพื้นที่ปากพนัง มากกว่ากระทำของปัจเจกบุคคล (2) มีการใช้กลยุทธ์ที่สำคัญ คือ การเชื่อมโยงกลุ่มต่างๆเป็นเครือข่ายทางสังคมและดำเนินกิจกรรมเป็นกระบวนการต่อเนื่อง และมีการสร้างกลุ่มองค์กรทางสังคมอยู่ตลอดเวลา (3) การเคลื่อนไหวมักแสดงออกหรือมีรูปแบบที่พยายามสร้างอัตลักษณ์ เช่น ใช้เวทีการประชุมของราชการวิพากษ์รัฐ ใช้เวทีของนักวิจัย หรือสร้างเวทีตนเองเพื่อวิพากษ์วิจารณ์ นำเสนอแนวทางการพัฒนาที่ควรจะเป็น สร้างการศึกษาวิจัยเอง การชุมนุม การอภิปราย หนังสือแสดงความคิดเห็น การช่วงชิงเป็นตัวแทนในคณะกรรมการ คณะทำงานของราชการ (4) เป้าหมายของการเคลื่อนไหวเป็นการอุทธรณ์หรือร้องทุกข์ในเชิงสาธารณะเพื่อนำเสนอให้เห็นถึงความทุกข์ยาก

ความรู้ ภูมิปัญญา ลุ่มน้ำปากพนังทางด้านสังคม

ลุ่มน้ำปากพนังเป็นชุมชนหรือเป็นสังคมแห่งผู้คนที่มีความรู้ สนใจการศึกษาเล่าเรียนในระบบและนอกระบบจนเป็นค่านิยมที่สำคัญ ความรู้และภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตหรือใช้ประโยชน์จากการปรับตัวโดยธรรมชาติและระบบความสัมพันธ์อื่น ๆ อันเป็นความรู้นอกระบบ ส่วนความรู้ที่เป็นในระบบการศึกษานั้นสัมพันธ์กับบทบาทรัฐหรือราชการที่พยายามสอดตัวเข้าไปในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในกิจกรรมต่างๆอยู่ตลอดเวลา ถือว่าเป็นพื้นที่ของการปะทะสังสรรค์ระหว่างความรู้รัฐหรือความรู้ที่ราชการส่งลงไปในพื้นที่กับ ความรู้ของชาวบ้านที่พัฒนาขึ้นมาตามบริบทของสภาพแวดล้อมต่างๆ องค์ความรู้ของรัฐหรือราชการคือบทบาทในการสร้างชาติสมัยรัชกาลที่ 5 สร้างโรงเรียนให้ผู้คนได้รับการศึกษาในพื้นที่การค้า หรือในพื้นที่ที่มีการค้าขายต้องมีการศึกษาเป็นเครื่องมือจากคนจีนได้กลายเป็นค่านิยมการศึกษาของประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังถือได้ว่าเป็นค่านิยมหลักและเป็นพื้นที่ที่ได้รับการยอมรับมากที่สุดพื้นที่หนึ่งในภาคใต้ สัมพันธ์กับงานของสุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์¹² ถือว่าเป็นระบบคุณค่าของชาวใต้เกี่ยวกับระบบการศึกษามีปรากฏการณ์ที่โดดเด่นมาก ประกอบด้วย ประการแรก จำนวนศิลปินพื้นบ้าน เช่นหนังตะลุง โนราห์ เพลงบอก มีมากและมีชื่อเสียงมากที่สุดกว่าพื้นที่อื่นในภาคใต้ เป็นถิ่นกำเนิดของหนังตะลุงโด่งดังในภาคใต้ เพลงบอกที่มีชื่อเสียงเลื่องลือลือนามในความมีปริชาสามารถ ไหวพริบปฏิภาณด้วยการตอบโต้กลอนสต่ออย่างเลื่องลือจนกระทั่งปัจจุบัน โดยชีวิตชาวนาในพื้นที่แห่งนี้เป็นเหมือนแหล่งบ่มเพาะหล่อหลอมความเป็นศิลปินและจำนวนศิลปิน ในอดีตนั้นศิลปินพื้นบ้านเหล่านี้ คือกลไกในการจัดการความรู้สู่ชุมชนท้องถิ่น เพราะว่าศิลปินพื้นบ้าน คือ “สื่อพื้นบ้าน” ที่เชิยรชัย อิศรเดช¹³ ที่ว่าสื่อพื้นบ้านเป็นสื่อพหุกิจ (multi-function) ประการที่สอง การเป็นถิ่นของพราหมณ์ โดยเป็นพราหมณ์ในราชสำนัก

⁹ ณรงค์ . 2536.91-92

¹⁰ Buechler. 1995. p. 443-444, Haynes. 1997.p.13-14 เขาได้สังเคราะห์จากงานของ Touraine 1985, Cohen 1985, Meluci, 1985; Escobar and Alvarez 1992.

¹¹ Touraine ใน Haynes, 1997:13-14

¹² สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์.2544. (II) หน้า 105

¹³ หน้าสื่อพื้นบ้าน เปลี่ยนจากหน้าที่ทางสุนทรียศาสตร์เป็นการทำหน้าที่สื่อสาร ใน กาญจนา แก้วเทพ,เชิยรชัย อิศรเดช. 2549 : 123

ประการที่สาม จำนวนผู้สำเร็จการศึกษาในระบบแล้วไปดำรงตำแหน่งราชการในระดับสูงจำนวนมากและในตำแหน่งสำคัญๆที่มีเกียรติภูมิต่อสังคมเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นถิ่นของผู้ที่สำเร็จการศึกษาสูง แต่ในระยะหลังทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา พบว่าบัณฑิตจากพื้นที่ลุ่มน้ำเข้าสู่อำเภอราชการน้อยตามการลดอัตรากำลังคนภาครัฐ จึงพบว่าบัณฑิตมุ่งสู่โรงงาน สถานประกอบการหรือภาคบริการมากขึ้น นอกจากนี้ยังพบว่าพื้นที่นี้เป็นพื้นที่ที่มีการตั้งโรงเรียนในสมัยปฏิรูปการศึกษาของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ซึ่งพบว่าจำนวนโรงเรียนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีจำนวนมากที่สุดรองจากพื้นที่เขตอำเภอเมืองนครศรีธรรมราช และส่งผลให้เกิดโรงเรียนเอกชนมากขึ้นตามความต้องการศึกษาเล่าเรียนด้วย ประการที่สี่ มีบุคคลที่สำเร็จการศึกษาจากการศึกษาของพระภิกษุสงฆ์ในระดับเปรียญ 9 ประโยค เช่นเดียวกันพบว่าในระยะหลังทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา นักบวชหรือการบวชพระภิกษุเพื่อการศึกษาต่อทางเปรียญธรรมมีน้อยลงเช่นเดียวกัน ประการที่ห้า มีศักยภาพในการพัฒนาอาชีพหรือมีการปรับปรุงอาชีพเสริม เช่น สามารถจัดทำผลิตภัณฑ์ผ่านการคัดสรรผลิตภัณฑ์ OTOP ในระดับ 4 ดาว สูงที่สุดมากกว่าพื้นที่อื่นๆในจังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นการพัฒนาองค์ความรู้ในช่วงระยะการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ หลัง พ.ศ.2540 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นอิทธิพลของความรู้จากรัฐที่จัดลงไป

ความรู้ ภูมิปัญญาลุ่มน้ำปากพนัง ทางด้านเศรษฐกิจ

ความรู้ในการทำมาหากิน กล่าวเน้นเฉพาะการทำนาข้าวเท่านั้นเพราะเป็นพืชหลัก พบว่ามีความผันแปรและปรับตัวทั้งความรู้มาจากการถ่ายทอดทางด้านการผลิตแบบใหม่โดยรัฐหรือราชการและกลุ่มคนอื่นๆที่ย้ายเข้ามา ทั้งคนไทย คนจีน พร้อมๆกับความรู้ของคนในพื้นที่นี้ หรือภูมิปัญญามีการผสมผสานและพัฒนาการรวดเร็วมากเพราะเป็นพื้นที่การผลิตและการค้า โดยที่การทำนา คือ กระบวนการจัดการความรู้ที่ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ขั้นตอนการทำนาเป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์โดยกระบวนการทางสังคม คือ ครอบครัวและชุมชนเอง เป็นธรรมชาติของภูมิปัญญาที่จัดการกันเอง การทำนาจึงเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สอดคล้องกับที่สุทริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ กล่าวถึง วิธีการจัดการ วิธีการขึ้นน้ำและการริเริ่มเสริมต่อของผู้คนในท้องถิ่นขึ้นมาจากความรอบรู้ ประสบการณ์ ผวนด้วยญาณทัศนะเป็นรากฐาน¹⁴ เพื่อให้องอาจผ่านการสอนสู่คนรุ่นหลังๆ นอกจากนี้ยังเป็นการปรับตัวเพื่อเลือกสรรสิ่งต่างๆ เช่นการเลือกใช้พันธุ์ข้าวพันธุ์เพื่อปลูกในแต่ละฤดูกาล ข้าวพันธุ์หนักและข้าวพันธุ์เบา ให้เหมาะสมกับพื้นที่นาและการประมาณการน้ำฝน คือ (1) ระยะเวลา ถ้าฝนมาก่อนช่วงข้าวจึงจะเลือกปลูกข้าวเบา (2) พื้นที่นาลึกมีน้ำมากก็จะปลูกข้าวหนักเพราะต้นสูงและทนทานต่อน้ำ ถ้าเป็นนาดอนหรือพื้นที่สูงก็จะปลูกข้าวเบาเพราะต้นต่ำกว่าและชอบน้ำ (3) พื้นที่น้ำกร่อยก็จะปลูกข้าว “พันธุ์ข้าวยาโค” ซึ่งทนทานและสุกพอดีกับน้ำเค็มรุกตัวขึ้นมาในคลองสาขา เหล่านี้สัมพันธ์กับที่ศรีศักร วัลลิโภดม¹⁵ กล่าวว่า ศักยภาพของมนุษย์ในการปรับตัวให้เข้ากับพื้นที่หนึ่งๆ เพื่อที่จะอยู่รอด นี่คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ลุ่มน้ำฯ ส่วนขั้นตอนการทำนานั้นแปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัย แต่ยังมีพัฒนาการทำนาด้วยเทคโนโลยีใหม่ๆ มากๆ พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงขั้นตอนการทำนาให้ซับซ้อนมากขึ้น แท้จริงแล้ว พื้นที่ลุ่มน้ำฯมีการปรับเปลี่ยนองค์ความรู้ตลอดเวลาตามเงื่อนไขปัจจัยที่ผันแปรไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการจัดการความรู้ที่มาจากกลุ่มคนที่ย้ายเข้ามาถือว่าเป็นความรู้และกระบวนการจัดการความรู้ที่มาจากภายนอก เป็นต้นว่า การปรับเปลี่ยนพื้นที่เพื่อเพาะปลูกต้องนำเอาเข้ามาจากการย้ายเข้าของชาวมุสลิมจังหวัดสมุทรปราการที่มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านแสงวิมาน การจัดการความรู้ในการประกอบอาชีพใหม่มาจากกลุ่มคนจีนที่ย้ายเข้ามาอาศัยในพื้นที่แห่งนี้ ทำให้ที่ชาวจีนมีพลังต่อภูมิปัญญาในการพัฒนาอาชีพการค้าข้าวสู่ชุมชนท้องถิ่น นอกจากนั้นการจัดการความรู้ ภูมิปัญญาจากบทบาทรัฐหรือราชการ ในลักษณะต่างๆ ตามยุคสมัย มีตลอดทั้งปลูกมะพร้าว สำหรับต้นทศวรรษที่ 2520 ความรู้ทางการผลิตแบบใหม่ ในรูปแบบ “การผลิตข้าวแบบน้ำตม” เป็นความรู้การทำนาแบบส่งเสริมโดยรัฐผ่าน “เกษตรกรตัวอย่าง” เป็นตัวนำแห่งการเปลี่ยนแปลงหรือเป็นกลไกในกระบวนการจัดการความรู้การทำนาแบบแผนใหม่ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ต้นทศวรรษ 2530 ความรู้เกี่ยวกับอาชีพการทำนาทุก เป็นองค์

¹⁴ สุทริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์.2544:173

¹⁵ ศรีศักร วัลลิโภดม . 2547:42

ความรู้ที่นำเข้ามาจากนโยบายส่งเสริมการผลิตกุ้งของรัฐ ตลอดจนปลายทศวรรษ 2540 นโยบายปลูกปาล์มน้ำมันทดแทนบ่อกุ้งร้างก็เป็นความรู้หรือกระบวนการส่งผ่านความรู้หรือกระบวนการถ่ายทอดความรู้/เทคโนโลยีจากราชการที่ส่งลงไปในพื้นที่ เพียงแต่กระบวนการตอบโต้ของชาวนาด้วยกระบวนการจัดการความรู้ของตนเองออกมาเสมอๆ ในหลากหลายรูปแบบการผลิต เช่น ในรูปของการแสวงหาการผลิตแบบใหม่ คือ “เกษตรปลูกผักก๋อ” หมายถึง การนำที่ดินนาข้าวมาปรับเป็นคูเพื่อปลูกพริกเป็นการใช้กระบวนการทางสังคมจัดอบรมถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์กระจายความรู้การผลิตใหม่ที่มีบทบาทในการปรับปรุงวิธีการผลิตของชาวนาให้ได้รับคุณค่าและมูลค่าเพิ่มขึ้นจากปัจจัยการผลิตเดิม สัมพันธ์กับสีลาภรณ์ บัวสาย ที่กล่าวให้ความเห็นในทศวรรษนี้¹⁶ ส่งผลให้ประชาชนยอมรับเอาและราชการก็ยอมรับเอาไปเป็นต้นแบบการผลิตใหม่เสริมรายได้จากการเพิ่มมูลค่าในนาข้าว ที่เรียกว่า “ไร่นาสวนผสม” ผลของการยกระดับประสบการณ์ของชุมชนด้วยกระบวนการบริหารการจัดการความรู้เพื่อการพัฒนาของรัฐเอง ตลอดจนถึงรูปแบบการบริหารจัดการตนเอง สัมพันธ์กับความหมายภูมิปัญญาที่สุธีวงศ์ กล่าวไว้อีกมิติหนึ่ง คือ การจัดการตนเอง¹⁷ ดังนั้นในประเด็นเกี่ยวกับการสร้างกลุ่ม สร้างเครือข่ายทางสังคมในการสร้างสถาบันการเงินของหมู่บ้าน พบว่ามีการจัดสร้างและขยายผล แลกเปลี่ยนความรู้การจัดตั้งธนาคารหมู่บ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่จัดตั้งแห่งแรกใน พ.ศ.2534 เป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมผ่านมิติการจัดการความรู้ตอบโต้ความรู้การเงินของรัฐที่ส่งออกมายังลุ่มน้ำปากพนังโดยสำนักงานของราชการ

นอกจากนี้ผู้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีทักษะในการผสมผสานระหว่างการเรียนรู้และภูมิปัญญาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและใช้เป็นเครื่องมือในการดำรงชีวิตทางสังคมได้เป็นอย่างดีมากชุมชนหนึ่งของประเทศไทยเพราะจากการเป็นชุมชนเปิด อิสระจากรัฐ จึงต้องมีการใช้ภูมิปัญญาในการดำรงชีวิต เช่น ประการแรก การใช้ความรู้และภูมิปัญญาในการรักษาดิน น้ำ อากาศ หรือพิทักษ์ไว้ซึ่งทรัพย์สินโดยผสมผสานทั้งความรู้แบบวิทยาศาสตร์หรือการศึกษาจากระบบการศึกษา กับภูมิปัญญาท้องถิ่น เจกเช่นที่สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ กล่าวถึงว่าภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการรักษาอำนาจ ฐานะ ชีวิตและทรัพย์สิน กล่าวคือ มีการสร้างและจัดการเครือข่ายทางสังคมเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำคัญด้วยการเป็นเกลอเป็นดองซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์แบบดั้งเดิม ประการที่สอง มีภูมิปัญญาในการปรับใช้ในวิทยาการแผนใหม่ ความรู้ในระบบโรงเรียนเพื่อการการเลื่อนชั้น นั่นคือการเพิ่มคุณค่ามูลค่าจากวิทยาการ ความรู้แผนใหม่ ประการที่สาม การปรับตัวของอาชีพบางครัวเรือนไปสู่การลดทอนภูมิปัญญา ลดคุณค่าภูมิปัญญาและคุณค่าในเชิงนามธรรม ขาดพิธีกรรมและกระบวนการที่จะเป็นสายใยยึดโยงให้สมาชิกในชุมชนได้เกาะเกี่ยวร้อยรัดกัน ประการที่สี่ จากการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังโดยรัฐมีตลอดมาจนทศวรรษ 2500 โดยยิ่งเร่งปฏิบัติการพัฒนามากขึ้นความรู้ใหม่ก็จะลงไปสู่ชุมชนมากขึ้นตามไปด้วย ในช่วงเริ่มขึ้นทศวรรษที่สองของการพัฒนาตามแนวพระราชดำริยิ่งเร่งกระบวนการเรียนรู้หรือการถ่ายทอดเทคโนโลยีด้วยกระบวนการซับซ้อนและเกิดผลที่ไม่คาดหวังมากขึ้น จนมีขบวนการทางสังคมตอบโต้ราชการมากขึ้นเช่นเดียวกัน ซึ่งสัมพันธ์กับงานของสงบ สงเมือง¹⁸ โดยกระบวนการตอบโต้เป็นการเลือกสรรที่พร้อมจะรับและปฏิเสธรัฐหรือสมยอมกับรัฐหรือแนวทางของราชการ แต่พร้อมที่จะปฏิเสธโดยมีรูปแบบเชิงปฏิกริยาท้าทายรัฐตั้งงานของณรงค์ บุญสวยขวัญ¹⁹

ความรู้ ภูมิปัญญา ลุ่มน้ำปากพนังทางด้านทรัพยากร

ทรัพยากรมีปริมาณมากที่สามารถแสดงความมั่งคั่งและความสมบูรณ์ของทรัพยากร ทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำ กุ้ง หอย ปู ปลา สัตว์ปีก ในขณะที่จำนวนประชาชนน้อย และการใช้ทรัพยากรด้วยเทคโนโลยีพื้นบ้าน ดังนั้นทรัพยากรจึงมีทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ เพียงแต่ประเภทของทรัพยากรอาจจะต่างกันเหล่านี้จึงส่งผลต่อวิถีชีวิต เช่นเดียวกับทรัพยากร

¹⁶ สีลาภรณ์ บัวสาย. 2551

¹⁷ สุธีวงศ์ พงษ์ไพบูลย์. 2544:173

¹⁸ สงบ สงเมือง. 2545:23

¹⁹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ . 2549.

ส่งผลต่อการตั้งถิ่นฐานหรือตั้งบ้านเรือนและลักษณะการก่อสร้างบ้านเรือน และสัมพันธ์กับวิถีชีวิต ก่อเกิดการปรับตัวจนเป็นภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรให้สัมพันธ์กับวิถีของชุมชนท้องถิ่น ความสัมพันธ์ของผู้คนระหว่างกลุ่ม เช่นเดียวกับกระบวนการจัดการทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพ เป็นไปด้วยเรียบง่าย เพียงพอ เอื้ออาทรต่อทรัพยากร และแบ่งปันกันและกัน และมีการพยายามสร้าง ดัดแปลงทรัพยากร หรือสร้างขึ้นมาจากด้วยสมาชิกในชุมชนเอง เช่น “ทำนบกั้นน้ำ” การ “ขุดสระน้ำ” การขุดคลอง และใช้ทรัพยากรโดยมีกฎโอบายใช้ระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า ผ่านกฎระเบียบทางสังคม ความเชื่อต่างๆ หรือการสร้างอุดมการณ์ เกี่ยวกับทรัพยากร ที่ถือว่าการจัดระเบียบทางสังคมในการใช้ทรัพยากรให้คุ้มค่า สำหรับปัจจุบันนั้นความสมบูรณ์กลับลดลงอย่างมาก ระบบนิเวศเปลี่ยนแปลงไปทั้งจากธรรมชาติและนโยบายการพัฒนาของรัฐ ก่อเกิดการย้ายถิ่น การปรับตัวเพื่อเพิ่มคุณค่าและมูลค่า มีความความยุ่งยากในกระบวนการผลิตมากขึ้น

เครือข่ายทางสังคม

ในช่วงเกือบศตวรรษที่ผ่านมาปรากฏการณ์ว่าเป็นเครือข่ายทางสังคม เช่น “เป็นเกลอ” เป็นความสัมพันธ์เสมอด้วยญาติ ลักษณะของเกลอ คือระบบความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะเป็นญาติที่สร้างขึ้นมาจากนี้ พบว่ามีรูปแบบเครือข่ายของศิลปินพื้นบ้าน เครือข่ายการค้าของกลุ่มชาติพันธุ์ การจัดตั้งสมาคมจีนแซ่ เครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างไทยพุทธและไทยมุสลิม บริเวณพื้นที่ชุมชนใหม่รอบอ่าว อย่างไรก็ดี เครือข่าย เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกัน เป็นผลมาจากความขาดแคลนและความมั่นคงหรือความไม่มั่นคงและความไม่พอเพียงทางสังคม เศรษฐกิจและทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำ สำหรับในช่วงปัจจุบันยุคการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ เกิดเครือข่ายทางสังคมภายในลุ่มน้ำมาจากปัจจัยเหตุของการมีประเด็นร่วมกันของกลุ่ม องค์กร อาจจะสรุปว่าสังคมลุ่มน้ำปากพนัง เป็นสังคมที่มีความขาดแคลน หรือมีความสมบูรณ์ของทรัพยากรต่างกัน มีความมั่นคงต่ำ และอำนาจรัฐมีน้อย แต่มีอิสระสูง ส่งผลให้เกิดเครือข่ายทางสังคมที่ต้องเกื้อกูลกัน และมีประสบการณ์ในการรวมกลุ่มทางสังคม องค์กรทางสังคมมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน ผันแปรรูปแบบไปตามสภาวะวิสัย

เครือข่ายทางเศรษฐกิจ

ในช่วงโบราณจนถึงยุค 2505 จะเกิดการทำให้เครือข่ายทางสังคมภายในชุมชน และเครือข่ายภายนอกชุมชนที่มักจะมีลักษณะเป็นเครือข่ายข้ามสภาพภูมิศาสตร์ ซึ่งมาจากเงื่อนไขปัจจัยหลักๆ คือ ความมั่นคงของกระบวนการผลิต ความสมบูรณ์ทางการผลิต ก่อให้เกิดเครือข่ายปัจเจกบุคคลภายในและข้ามสภาพภูมิศาสตร์ ทั้งนี้เพื่อการแลกเปลี่ยนปัจจัยการผลิต เช่น ผักกัวเลี้ยงวัวในฤดูกาลน้ำหลากช่วงปลายเดือน 9 จนกลายเป็น “เกลอเล เกลอท่ง” ความสัมพันธ์แบบนี้เป็นเครือข่ายทางเศรษฐกิจข้ามพื้นที่หรือข้ามชุมชน ส่วนเครือข่ายภายในชุมชนหรือในพื้นที่หอยมบ้านต่างๆ มีกิจกรรม การรวมกลุ่มไปหาผลผลิตทางธรรมชาติมาใช้บริโภคในครัวเรือน การเกิดเกลอเลท่งซึ่งเป็นเครือข่ายต่างพื้นที่สัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนระหว่างข้าวกับเครื่องอุปโภคและบริโภคอื่นๆ ในช่วงทศวรรษ 2520 และทศวรรษ 2530 มีการเชื่อมเครือข่ายข้ามพื้นที่หรือสภาพภูมิศาสตร์ของปราชญ์ชาวบ้าน หลังจากมีประเด็นร่วมกัน

สำหรับในช่วงปัจจุบัน หลังการพัฒนาตามแนวพระราชดำริหรือทศวรรษ 2540 เกิดเครือข่ายภายในลุ่มน้ำที่มาจากปัจจัยเหตุของการมีประเด็นร่วมกันของกลุ่มอาชีพ ยิ่งประชาชนประสบปัญหาหลายๆ ก็จะเคลื่อนไหวในลักษณะการสร้างเครือข่ายจำนวนมากขึ้นและแตกรูป แปรสภาพ ออกไปอย่างซับซ้อน จึงเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมที่นับวันจะมีมากขึ้นเพราะไปปฏิสัมพันธ์จนเป็นเครือข่ายทางสังคมภายนอกลุ่มน้ำ ต้องการดึงงบประมาณ ดึงทรัพยากร แสวงหาภาพลักษณ์หรือเป็นสร้างภาพลักษณ์ให้กลุ่ม องค์กร เป็นการอ้างอิงอำนาจ งานของณรงค์ บุญสวัญขวัญ²⁰ อธิบายว่า การ

²⁰ ณรงค์ บุญสวัญขวัญ .2549:309

เกิดขึ้นของขบวนการทางสังคมใหม่ เป็นการปรับตัวของกลุ่มองค์กรที่มีผู้นำใหม่ ๆ เข้ามา พร้อมกับสังคมเปิดเน้นการเชื่อมโยงเครือข่ายกับหน่วยงาน สถาบัน องค์กรภายนอกพื้นที่ลุ่มน้ำกระตั้นประเด็นเพื่อการเคลื่อนไหว ที่ต้องการใช้สมาชิกกลุ่มองค์กรเกิดสิทธิ์ เสียดสิทธิ์ โอกาสจนเป็นขบวนการทางสังคมที่มีขอบข่ายทางเป้าหมายและวิธีการชัดเจนขึ้น

เครือข่ายทางทรัพยากร

ในอดีตกว่าห้าทศวรรษมาแล้วนั้น มีเครือข่ายทางสังคมด้านการใช้ทรัพยากร เนื่องจากการใช้ทรัพยากร การขาดแคลนหรือความไม่สมบูรณ์ของระบบนิเวศ มักจะทำบนฐานความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและเป็นเครือข่ายของปัจเจกบุคคลที่ปฏิสัมพันธ์กัน คนที่บริหารจัดการเครือข่ายจึงเป็นผู้นำ กลุ่มแกนนำ ที่ประชาชนไว้วางใจ²¹ ประเด็นที่น่าสนใจ (1) การจับจองที่ดิน(2) ส่วนเครือข่ายทางสังคมเนื่องจากความไม่สมบูรณ์และขาดแคลน โดยที่เครือข่ายของการแลกเปลี่ยนระบบของต่อของ ดังกล่าวทำให้ชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์และใช้ชีวิตอยู่ได้โดยปกติสุข เครือข่ายทางทรัพยากรที่กลุ่มคนในพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำต้องการทรายเพื่อใช้ถมบริเวณลานวัดและก่อสร้าง มีการย้ายถิ่นออกไปหาสวนของผู้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เกิดเครือข่ายเนื่องจากความเป็นญาติที่ย้ายออกไปจากลุ่มน้ำกับภูมิสำเนา ส่งผลต่อการเคลื่อนไหวของขบวนการพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ในทศวรรษ 2510 สำหรับในปัจจุบันเกิดเครือข่ายในหลากหลายลักษณะ (1) เครือข่ายของคนที่ย้ายถิ่นไปทำมาหากินในชุมชนเมืองไปตั้งกลุ่มองค์กรและเชื่อมโยงกันภายนอกและเชื่อมโยงกับภายในเพื่อมาทอดผ้าป่าในภูมิสำเนา (2) เครือข่ายภายในของกลุ่มคน องค์กรทางสังคมที่ประสบปัญหาและประเด็นร่วมกัน มีการสร้างองค์ความรู้ใหม่เป็นเครื่องมือในการตอบโต้กับความรู้ของราชการ สัมพันธ์กับงานของณรงค์ บุญสวชัญญ์²² และงานพรใจ ลีทองอินทร์²³ ที่ประชาชนแสดงการตอบโต้โดยจัดตั้งกลุ่มองค์กร เครือข่ายทางสังคม ลักษณะการเชื่อมโยงเครือข่ายภายในระบบนิเวศที่เปลี่ยนแปลงไปจากการดำเนินงานของโครงการพัฒนาโดยเฉพาะหลังปิดประตูระบายน้ำอุทกวิภาชนีประสิทธิ์ เมื่อ 2542 มีลักษณะ คือ (1) เป็นการดำเนินการผ่านผู้นำและกลุ่มบุคคลแกนนำเข้าด้วยกัน (2) มีการสร้างประเด็นร่วมกันและขยายประเด็นให้เป็นประเด็นสาธารณะ (3) เชื่อมโยงกับองค์กรภายนอกและเล่นกับสื่อสารมวลชน (4) ลักษณะและวิธีการหรือรูปแบบเข้าร่วมประชุมในเวทีหรือการประชุมสัมมนาทางวิชาการได้แสดงความคิดเห็นจนเกิดเป็นความถี่ของประเด็น, พยายามโน้มน้าวหรือแสวงหาช่องทางให้รัฐหรือราชการตัดสินใจสนับสนุนความต้องการของกลุ่มทางสังคม, เสนอข้อเท็จจริงและความคิดเห็น เป็นเอกสารมาจากการวิจัยของชาวบ้าน

ดังนั้นหากสรุปการมีเครือข่ายทางสังคมพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง สัมพันธ์กับที่ณรงค์ บุญสวชัญญ์ วิเคราะห์ไว้แล้ว และตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติม คือประการแรก ในยุคศตวรรษที่ผ่านมาจนถึงทศวรรษ 2510 นั้นการมีเครือข่ายเป็นกลุ่มญาติสนิทมิตรสหาย หรือวงศ์สาครญาติ มีการเริ่มสร้างขึ้นเองในนามการผูกความสัมพันธ์การเป็น “เป็นอ้ายเพื่อน” “เป็นอ้ายคอก” และ “เป็นอ้ายเกลอ” หมายถึงว่า การเป็นเกลอ คือระดับความเข้มข้นของความสัมพันธ์แล้วจะมีผลสืบเนื่องคือการเชื่อมโยงสู่การเป็นกลุ่มเครือญาติที่สัมพันธ์กันเป็นขบวนการทางสังคม ถือว่าเป็นตัวชี้ถึงความมั่นคงทางสังคม นั่นคือต้องดูแลช่วยเหลือเกื้อกูลทรัพยากรระหว่างกันครอบคลุมทุกมิติของวิถีในสังคม เครือข่ายแบบนี้เริ่มต้นมาจากเหตุผลความมั่นคงปลอดภัยและความมั่งคั่งหรือความสมบูรณ์ของการดำรงชีวิตที่พึ่งตนเองไม่ได้ประการที่สอง เครือข่ายทางสังคมในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังยุคปัจจุบันเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มองค์กรทางสังคม นับว่ามีมากขึ้นโดยในช่วงหลังที่ราชการเข้าไปมีบทบาทในชุมชนหมู่บ้านหลังทศวรรษที่ 2520 พบว่ามีกลไกที่รัฐขับเคลื่อนการพัฒนาหมู่บ้าน คือ การส่งเสริมให้ประชาชนรวมกลุ่มในรูปแบบของกลุ่มอาชีพและกลุ่มออมทรัพย์ ในขณะที่ชาวบ้านรวมกลุ่มกันเองในกระบวนการพัฒนารูปแบบการผลิต จากนั้นหลังทศวรรษ 2531 พบว่าประชาชนใช้ความรู้ประสบการณ์จากราชการปรับกระบวนการรวมกลุ่มเป็นกลุ่ม องค์กรที่มีความเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้นอย่างรวดเร็วตามประเด็นที่กลุ่มตนเองสนใจ เป็นความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายข้ามพื้นที่ และมาจากเหตุของการพัฒนา มากกว่าประเด็นความมั่นคงเฉกเช่นอดีต

²¹ ภัทรวรรณ แท่นทอง.2550: อ้างแล้ว,ณรงค์ บุญสวชัญญ์.2549 อ้างแล้ว,สมใจ พิมล.2550:อ้างแล้ว

²² ณรงค์ บุญสวชัญญ์.2549

²³ พรใจ ลีทองอินทร์.2545

ดังเช่น แผนภูมิที่ 11 ประการที่สาม การเกิดขบวนการทางสังคมในลักษณะเครือข่ายทางสังคม สัมพันธ์กับแนวคิดทางทฤษฎีที่ว่า ยิ่งเร่งการพัฒนาอาชีพของชุมชนก็จะสัมพันธ์กับจำนวนกลุ่มที่เพิ่มขึ้น หรือยิ่งเร่งการพัฒนาเศรษฐกิจยิ่งเร่งให้เกิดกระบวนการร่วมตัวเป็นกลุ่ม การพัฒนาเป็นกลไกสำคัญที่กระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในฐานะผู้มีส่วนได้เสีย กลุ่มองค์กรเหล่านั้นจะเป็นกลไกขับเคลื่อนกิจกรรมทางสังคมให้มีความสัมพันธ์ในเชิงดุลยภาพกับรัฐ พลังและศักยภาพของภาคสังคมที่เกิดจากกระบวนการทางสังคมอันเนื่องมาจากกลุ่มองค์กรทางสังคมในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงอย่างต่อเนื่องจนสามารถเข้าใจได้ว่าเป็นธรรมชาติของผู้คนที่รวมเป็นกลุ่มทางสังคมพยายามจัดการดำเนินชีวิตตนเอง ครัวเรือนและชุมชนด้วยการพึ่งพาศักยภาพของตนเองมาโดยตลอดท่ามกลางสภาพธรรมชาติที่ผันแปร ระบบราชการอ่อนแอพยายามเร่งการพัฒนา ระบบการค้าที่เข้ามาอย่างอิสระเสรีกว่า 100 ปี เหล่านี้เป็นปฏิบัติการบนแนวคิดการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อจัดการตนเองจนเป็นขบวนการทางสังคมในหลายมิติ เป็นต้นว่า มิติจัดการแก้ปัญหาสังคมอันเป็นเรื่องของความปลอดภัยในทรัพย์สิน และมิติการจัดการด้านอาชีพ ลุ่มน้ำปากพนังมีขบวนการของประชาชนที่ก้าวหน้าที่จะพยายามคิดค้นวิธีการประกอบการผลิตเพื่อให้ได้ผลผลิตตลอดมา พบว่ามี “กลุ่มชาวนา” ขบวนการทางสังคมที่ช่วยกันพัฒนาการผลิตในรูปแบบต่าง ตามบ้านต่าง ๆ ด้วยการขุดดินนาข้าวเป็นร่อง หรือยกเป็นโคกปลูกพืช เป็นรูปแบบการผลิตแบบใหม่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว นาม “ไร่นาสวนผสม” หลังการพัฒนาอาชีพในโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ เมื่อ พ.ศ.2537 ก็พบการเคลื่อนไหวทางสังคมในรูปแบบใหม่ที่มีความสัมพันธ์กันแน่นแฟ้นตามประเด็นปัญหาและมีการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย (Social Network) นั่นคือ ผลจากการการที่มีประเด็นปัญหาและความต้องการภายในพื้นที่ภูมิศาสตร์ร่วมกัน (Issue and Problem Base) มีทั้งการสมยอมกับราชการหรือรัฐหรือตลาด ปฏิเสธราชการหรือตลาด พร้อมกับมีกระบวนการ กลไกในการตอบโต้ ปรับตัวอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานการณ์จำกัดของทรัพยากรและโอกาสพบว่าการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อสร้างคุณค่าเพิ่มมูลค่าจากศักยภาพหรือปัจจัยที่มีอยู่อย่างเข้มข้น ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบ การทำนา ไร่สั คอกรวม รวมกลุ่ม เกล่อ การขุดถนน ถนนน้ำ ไร่นาสวนผสม การทำนาทุ้ง ธนาคารหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ ให้เกิดประโยชน์แก่ครัวเรือน ชุมชนท้องถิ่น เหล่านี้คือรูปธรรมของปฏิบัติการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีพลังต่อการพัฒนาครัวเรือน บ้านและลุ่มน้ำปากพนัง ทั้งแสดงออกมาในรูปการต่อสู้เรียกร้อง เสนอแนะ อย่างมีระบบและมีประสิทธิภาพ

พัฒนาการของบทบาทรัฐหรือราชการ ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

พัฒนาการของบทบาทรัฐราชการ ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สามารถแบ่งออกเป็นพัฒนาการบทบาทรัฐในสองช่วงเวลา ช่วงแรก คือ บทบาทรัฐในช่วงก่อน 2505 และช่วงที่สอง คือ พัฒนาการบทบาทรัฐในช่วงการพัฒนา โดยที่ช่วงระยะเวลาพัฒนานั้นได้แบ่งออกเป็น ยุคย่อยๆ สี่ยุค ประกอบด้วยพัฒนาการบทบาทรัฐยุค 2505-2510 การพัฒนาแบบอุดมการณ์, พัฒนาการบทบาทรัฐยุค 2521-2530 การแสวงหาทางเลือกการพัฒนาโดยบทบาทรัฐ การมีส่วนร่วมเป็นอุดมการณ์ใหม่, พัฒนาการบทบาทรัฐยุค 2521-2530 การแสวงหาทางเลือกการพัฒนาโดยบทบาทรัฐ การมีส่วนร่วมเป็นอุดมการณ์ใหม่, พัฒนาการบทบาทรัฐยุค 2531-2542 การพัฒนาตามทัศนะและประสบการณ์ที่หลากหลาย, พัฒนาการบทบาทรัฐยุค 2542-2549 การสร้างแนวการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

พัฒนาการบทบาทรัฐในช่วงก่อน 2505 บทบาทที่พยายามสอดคล้องไปในชุมชนท้องถิ่น การสร้างรัฐลงในพื้นที่โดยมีการอ้างเหตุผลหรือหน้าที่ของรัฐในการคุณภาพชีวิตด้วยการสร้างสัญลักษณ์ของรัฐในรูปแบบต่างๆ อาจจะเป็นกิจกรรม เนื้อหา สิ่งก่อสร้าง ที่พยายามส่งลงไปเพื่อครอบงำความคิดความเชื่อ รูปแบบของ “สมุดความดี” ที่โรงเรียนปากพนังในระยะ 100 ปีที่ผ่านมา คือ ความพยายามของรัฐที่เข้าไปมีบทบาทในการครอบงำสังคม เป็นความพยายามเข้าไปจัดการแทนพลังอำนาจชุมชน ตลอดจนถึงการไปควบคุมกิจการของชุมชนท้องถิ่นมาเป็นของรัฐ เช่น โรงเรียนของชุมชนหรือวัดที่ช่วยกันสร้างขึ้น

พัฒนาการบทบาทรัฐยุค 2505-2510 การพัฒนาแบบอุดมการณ์ เป็นการเริ่มต้นที่รัฐไทยได้ใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทางที่สหรัฐอเมริกาชี้แนะ ในระยะแรกของระดับมหภาค รัฐมีการจัดตั้งองค์การต่างๆ เพื่อรองรับมากกว่าที่จะนำเอา “การพัฒนา” ไปสู่การปฏิบัติจริง ส่วนในระดับจุลภาค หรือการพัฒนาในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังนั้น การพัฒนาเป็นแค่การพูดหรือการรณรงค์ในเชิงแนวคิดหรืออุดมการณ์ของรัฐผ่านผู้นำ อันหมายถึง กำนัน ผู้ใหญ่บ้านและครูประชาบาลมากกว่า อย่างไรก็ตาม กิจกรรมการพัฒนาในพื้นที่ยังคงมีปรากฏอยู่ ได้แก่ การขุดถนน ขุดลอกคูคลอง ซึ่งเป็นการเกณฑ์แรงงานประชาชน ซึ่งให้นักเรียนเข้าร่วมตามแนวการพัฒนาด้วย ส่วนในกิจกรรมขนาดใหญ่มักจะใช้การมีของพระภิกษุเข้ามาช่วยในการเกณฑ์ บทบาทการพัฒนาในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในระยะแรกจึงเกี่ยวข้องกับกลไกทางสังคมและเป็นกลไกของรัฐด้วย

พัฒนาการบทบาทรัฐยุค 2511-2520 การพัฒนาตามการชี้แนะจากรัฐส่วนกลาง หรือบทบาทการให้ เป็นการที่รัฐส่วนกลางเพิ่มหรือขยายบทบาทสู่ชนบท โดยเฉพาะจุดเน้นการพัฒนา คือบทบาทการให้ เป็นการให้โครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ การพัฒนาถูกรัฐเข้าไปแสดงตนเป็นผู้มีบทบาทหลัก ในขณะที่บทบาทกลไกสังคมถูกผลักดันออกมาจากการที่เคยเป็นผู้มีส่วนร่วมในการพัฒนา

พัฒนาการบทบาทรัฐยุค 2521-2530 การแสวงหาทางเลือกการพัฒนาโดยบทบาทรัฐ การมีส่วนร่วมเป็นอุดมการณ์ใหม่ รัฐกุมบทบาทการพัฒนาค่อนข้างเบ็ดเสร็จ โดยเฉพาะกิจกรรมการพัฒนาที่ต่อเนื่องจากยุคที่ผ่านมาด้วยการเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่ต่อเนื่อง เป็นโครงการหรือกิจกรรมการพัฒนาขนาดเล็กที่แทรกตัวเข้าสู่ชุมชนหรือหมู่บ้าน กระบวนการพัฒนาอาชีพและสังคมก็การส่งเสริมการบริหารและการผลิตที่นำเอารูปแบบการทำงานที่นำเอาความรู้วิทยาการใหม่ภายใต้อิทธิพลของวิทยาศาสตร์ ลงสู่พื้นที่เดิมที่ อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นมิติการพัฒนาที่ถูกยกเข้ามาในทำนองคล้ายกับเป็นอุดมการณ์การพัฒนาใหม่ นอกจากนี้ มี การใช้ “แผน” เข้ามาเป็นเครื่องมือพัฒนา ในขณะที่กลไกของรัฐในระดับพื้นที่ หมายถึง จังหวัด อำเภอ และกลุ่มองค์กรของชุมชนท้องถิ่นเริ่มขยายบทบาทในการพัฒนามากขึ้น กลายเป็นบทบาทการพัฒนาที่ทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคหรือพื้นที่ได้เพิ่มบทบาทการพัฒนา ทำให้กลไกสังคมอันมีพระ ครู กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาถูกผลักให้ออกจากการพัฒนามากยิ่งขึ้น

พัฒนาการบทบาทรัฐยุค 2531-2542 การพัฒนาตามทัศนะและประสบการณ์ที่หลากหลาย เน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิต การส่งเสริมและพัฒนาร่วมกันเกี่ยวกับอาชีพต่าง โดยในช่วงหลังวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ.2537 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระราชดำริการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ก็มีการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ

ที่สุดเท่าที่ปรากฏ การพัฒนาโครงการเกี่ยวกับโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ในอดีตยุคที่สอง กลับจำเป็นต้องริเริ่มใหม่ และปรับปรุงอย่างต่อเนื่องและมากมาย การพัฒนาตามแนวทางพิเศษที่รัฐส่วนกลางและภูมิภาคคิดค้นได้ถูกนำไปปฏิบัติอย่างรีบเร่ง เพื่อหวังให้ประชาชนได้รับ กิจกรรม “การให้” ต่างก็ถูกส่งผ่านไปยังประชาชนได้รับการบริการ การพัฒนายิ่งกลายเป็นบทบาทของรัฐยิ่งมากขึ้น กลไกสังคมเกี่ยวกับการพัฒนากลับต่างฝ่ายต่างทำกันอย่างชัดเจน

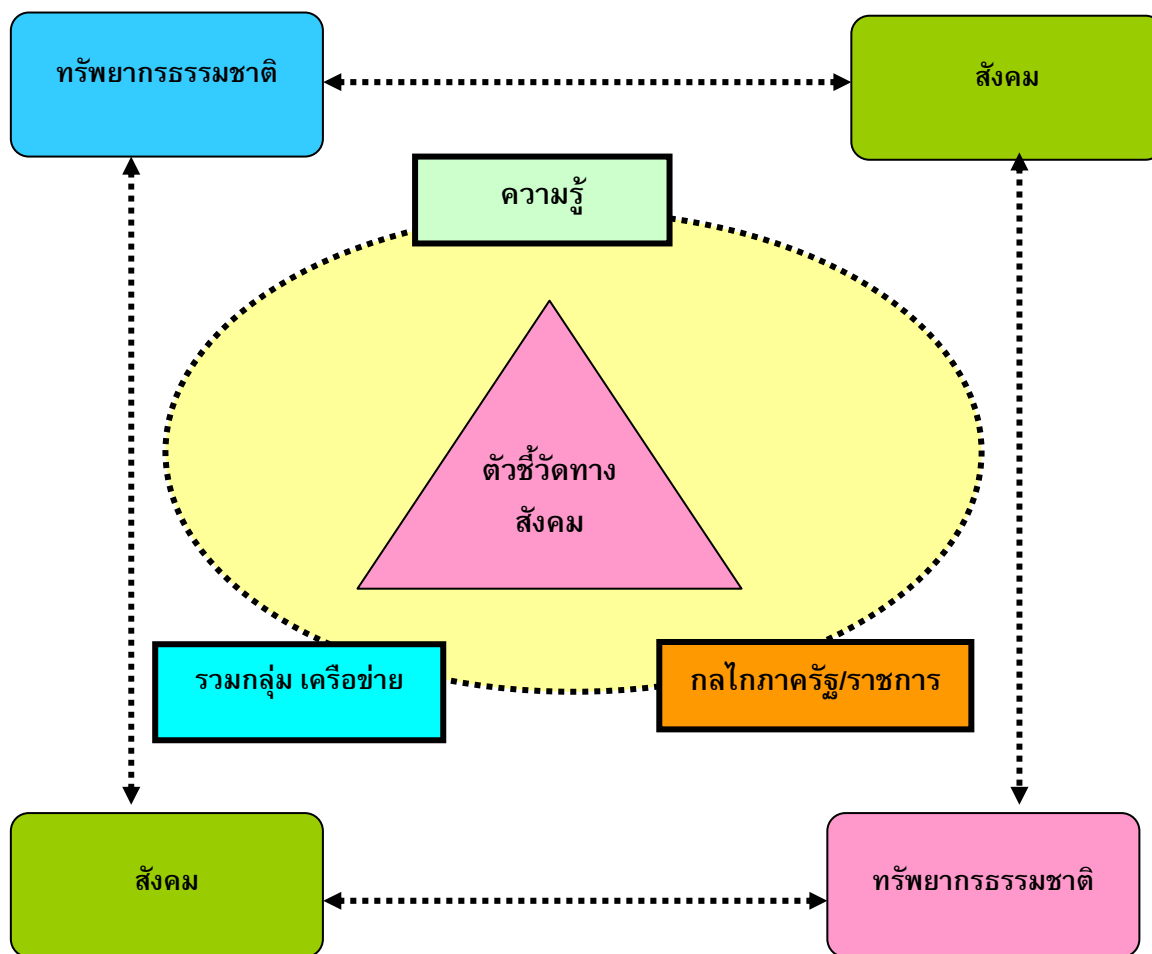
พัฒนาการบทบาทรัฐยุค 2542-2549 ยุคการสร้างแนวการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งโครงสร้างพื้นฐานหรือระบบส่งน้ำเสร็จสมบูรณ์ เริ่มปฏิบัติงานของประจักษ์พยานน้ำอุทกวิทยาสถาบันประสิทธิ์ใน พ.ศ. 2542 มีการนำจิตน้ำเค็มจนเกิดนิเวศวิทยาแบบใหม่จากการพัฒนา พัฒนาการบทบาทรัฐได้ตอบโต้พลังอำนาจของชุมชนหรือสังคม ผ่านการพัฒนาอาชีพจะเป็นกลไก กระบวนการสถาปนาอำนาจรัฐลงในพื้นที่พร้อมกับเปิดโอกาสให้ภาคธุรกิจมาร่วมกิจ โดยภาคสังคมประชาชนจะไม่ตั้งคำถามกับอำนาจรัฐ ไม่มีใครตรวจสอบในการใช้อำนาจในการเน้นกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ แม้ว่าผลที่เกิดขึ้นจะไม่เป็นไปตามที่คาดหวังก็ตาม นอกในช่วง พ.ศ.2547 รัฐบาลได้เสนอนโยบายการปรับเปลี่ยนอาชีพ เพื่อแก้ไขปัญหาบ่อทุ่งกุลารั้วไปเป็นอาชีพอื่นๆ พร้อมๆกับสมยอมให้มีป่าลุ่มน้ำมั่นคงพื้นที่นาข้าวอันเป็นพื้นที่ระบบชลประทานอย่างเสรี สำหรับการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นเพียงเทคนิคหรือกลยุทธ์หรือวาทกรรมการพัฒนาของหน่วยงานและอำนาจรัฐในการพัฒนา โดยการที่ราชการการบริหารจัดการเชิงตัวแทนภาคประชาชน ตัวแทนองค์กรชุมชนเพื่อเป็นคณะกรรมการ คณะทำงานในคำสั่งของราชการ ถือว่าเป็นพัฒนาการมีส่วนร่วม พร้อมๆกับการตอบโต้พลังอำนาจของชุมชนหรือสังคมและการขยายฐานอำนาจรัฐให้เข้มแข็งหรือจรรโลงอำนาจรัฐด้วยการใช้นโยบายการศึกษาหรือข้อมูลเชิงประจักษ์เพื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนาเช่นเดียวกับรัฐหรือราชการกล้าหาญในการเปิดเวทีต้อนรับรูปแบบการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนที่ได้รับผลเชิงลบอย่างเต็มที่พร้อมกับรุกคืบบทบาทสู่ชุมชนท้องถิ่นผ่านการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านอาชีพ

ข้อเสนอแนะเพื่อสร้างตัวชี้วัดหรือตัวบ่งชี้ทางสังคมเศรษฐกิจ

จากการสังเคราะห์ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นนำไปสู่ผลการพัฒนาไปสู่ตัวชี้วัดทางด้านเศรษฐกิจสังคม ดังปรากฏในบทที่ 4 มีประเด็นตามกรอบแนวคิดการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คือ ประเด็นแรก ตัวชี้วัดทางด้านเศรษฐกิจ ประกอบด้วย ความรู้ด้านเศรษฐกิจ,วัฒนธรรม ความเชื่อทางเศรษฐกิจ, เครือข่ายทางเศรษฐกิจ ประเด็นที่สอง ตัวชี้วัดทางด้านสังคม ประกอบด้วย ความรู้ด้านสังคม,วัฒนธรรม ความเชื่อทางสังคม, เครือข่ายทางสังคม ประเด็นที่สาม ตัวชี้วัดทางด้านทรัพยากร ประกอบด้วย ความรู้ด้านทรัพยากร,วัฒนธรรม ความเชื่อทางด้านทรัพยากร, เครือข่ายทางด้านทรัพยากร ในที่นี้ผู้วิจัยจะนำมาปรับเพื่อเสนอแนะเป็นตัวชี้วัดหรือตัวบ่งชี้ทางสังคมเศรษฐกิจ โดยมีแนวคิดว่าจะต้องมีจำนวนไม่มากแต่ต้องเป็นตัวที่พลังหรือมีอำนาจในการอธิบายสูงและสามารถเก็บข้อมูลได้ง่าย แต่แนวคิดเพื่อการเป็นกรอบการศึกษาและใช้เก็บข้อมูลได้ในการดำเนินงานหรือการบริหารจัดการให้เป็นจริงที่จะเกิดขึ้นในอนาคต จึงมีข้อเสนอแนะตัวชี้วัดหรือตัวบ่งชี้เพื่อการบริหารจัดการลุ่มน้ำปากพนัง เป็น 2 ระดับ ดังแผนภูมิที่ 13 ซึ่งตัวชี้วัดเหล่านี้ที่เชื่อมโยงกันได้ กล่าวคือ

1) ตัวชี้วัดกลุ่มเชิงเหตุ คือ ตัวบ่งชี้ที่เป็น “ผลจากการพัฒนา” หรือเป็นกลไกภายในกระบวนการจัดการพัฒนาเป็นตัวบ่งชี้ที่เมื่อดำเนินการแล้วจะได้รับประโยชน์ในทันทีทันใดและเบ็ดเสร็จในตัวของแต่ละตัวบ่งชี้พร้อมๆกับส่งผลตัวอื่นๆด้วย พร้อมกับต้องทำหรือดำเนินการไปพร้อมๆกันหรือปฏิบัติควบคู่กันไป ตามกรอบแนวคิดเพื่อการเป็นกรอบการศึกษาและเก็บข้อมูล (ดังแผนภูมิที่ 13)

แผนภูมิที่ 13 กรอบแนวคิดเพื่อการสร้างตัวชี้วัดทางสังคมเศรษฐกิจพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

ตัวบ่งชี้ด้านความรู้ ภูมิปัญญา

มีลักษณะที่ครอบคลุมประเด็นย่อยๆ ต่อไปนี้

- กระบวนการเรียนรู้
- ความรู้เรื่องการจัดการปัจจัยการผลิต
- ความรู้เรื่องการจัดการการผลิต
- ความรู้เรื่องการจัดการเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม
- มูลค่าการทำนาต่อไป เท้าไรต่อครัวเรือน
- กิจกรรมที่ใช้ความรู้เป็นฐานในการดำเนินงาน หรือปฏิบัติการ

ชุมชนท้องถิ่นต้องมีทักษะความรู้หลากหลายในการผลิตและใช้ความรู้หลากหลายในปรับตัวด้านอาชีพตามสภาพการเปลี่ยนแปลง ทั้งความรู้ของราชการที่ส่งเสริมที่บทบาทหน่วยงานราชการต้องพิจารณา กลั่นกรอง คัดสรร เลือกสรรและความรู้อันมาจากการปรับประยุกต์จากประสบการณ์ของประชาชนเอง หมายถึง ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการปรับประยุกต์วัฒนธรรมประเพณีให้

สอดคล้องกับการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การสร้างเครือข่ายการผลิตเพื่อทดแทนระบบเกลือที่ได้ลดบทบาทลง ตลอดจนถึงทักษะองค์ความรู้ในการเป็นผู้ประกอบการแทนการเป็นเกษตรกร

แสวงหาความรู้ จัดการด้านความรู้ และมีการถ่ายทอดความรู้ นำความรู้ไปใช้ในการผลิต, เช่น กระบวนการทำนา, มีความรู้ แสวงหาความรู้และใช้ศักยภาพของความรู้ในการบริหารจัดการการผลิต, ทั้งในรูปแบบการฝึกอบรมทักษะทางอาชีพเกษตรกรรมในชุมชน การสร้างแหล่งข้อมูลข่าวสาร พัฒนาข้อมูล สารสนเทศเพื่อการผลิต เพื่อให้ประชาชนสามารถใช้เป็นเครื่องมือตัดสินใจในการปรับเปลี่ยน อาชีพได้เหมาะสมกับสถานการณ์สภาพแวดล้อมของประชาชนในพื้นที่

มีความรู้ในการปรับเปลี่ยน ปรับตัว บริหารจัดการปัจจัยการผลิตเพื่อเพิ่มมูลค่าได้ในแต่ละฤดูกาลผลิต หรือสามารถเพิ่มมูลค่าจากปัจจัยการผลิตได้ตามความต้องการในแต่ละหน่วยการผลิต เช่น ใช้ขีดความสามารถในการใช้ที่ดินนาข้าวเพื่อการเพาะปลูกทั้งพืชหลัก พืชเสริม หรือมีความรู้ในการที่จะลดการใช้เทคโนโลยีเพื่อลดต้นทุนที่สูญเปล่า

ด้านการรวมกลุ่ม เครือข่าย

มีลักษณะที่ครอบคลุมประเด็นย่อยๆ ต่อไปนี้

- ลักษณะกลุ่ม เครือข่ายที่สามารถพัฒนาไปสู่องค์กรทางสังคมที่เข้มแข็ง
- เครือข่ายด้าน สังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม
- กลไกวิธีการทำงาน กระบวนการภายในของกลุ่มที่จะสะท้อนเจตยีน
- กลไกที่ปฏิสัมพันธ์กับรัฐอย่างเท่าเทียมและเสริมสร้างประโยชน์แก่ชุมชนท้องถิ่น

จำนวนกลุ่มองค์กรทางสังคม ทั้งที่เป็นกลุ่มที่มีการจัดการอย่างเป็นทางการหรือจัดการแบบวิทยาศาสตร์ และจัดการตามระบบภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่สามารถพัฒนาไปสู่กลุ่มองค์กรที่มีการพัฒนาแบบทางการหรือการจัดการแบบวิทยาศาสตร์ ตลอดจนถึงจำนวนกลุ่มองค์กรทางสังคมที่ประสบความสำเร็จ อันเป็นที่ยอมรับของชุมชนท้องถิ่น หน่วยงานภายในและภายนอก

ทุน, แหล่งทุนของชุมชนท้องถิ่น ในภายใต้แนวคิดสังคมสวัสดิการ เช่น รูปแบบ กลุ่มองค์กรทางสังคมเกี่ยวกับการเงินในชุมชนท้องถิ่น พร้อมกับความเพียงพอของจำนวนเงินทุนภายในชุมชนท้องถิ่นเพื่อการสร้างคุณภาพชีวิต พัฒนาการของแหล่งทุนเหล่านั้น กระบวนการบริหารจัดการ และขีดความสามารถหรือศักยภาพของแต่ละแหล่งทุนของชุมชน โอกาสและอุปสรรคการเข้าถึงแหล่งทุนชุมชน ตลอดจนระดับความมั่นใจของประชาชนกับแหล่งทุนชุมชน

มีกลุ่มหรือองค์กรทางสังคมและของทางราชการในชุมชนท้องถิ่นทางการผลิต ที่ทำหน้าที่หลักในการผลิตต่อรองราคาปัจจัยการผลิตและผลผลิต โดยมีความต่อเนื่องของกิจกรรมกระบวนการบริหารจัดการกลุ่ม องค์กร จนเป็นที่ยอมรับของสมาชิกและประชาชนโดยทั่วไป

มีกลุ่มหรือองค์กรของชุมชนทางการผลิตที่รวมตัวกันเป็นเครือข่ายกลุ่มองค์กรทางสังคมทางการผลิต พร้อมกับขยายเครือข่ายไปสู่กลุ่มองค์กรทางสังคมด้านอื่นๆ เช่น กลุ่มองค์กร เครือข่ายการตลาด กลุ่มองค์กรทางสังคมที่สนใจทางด้านสิ่งแวดล้อม ทั้งในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในจังหวัดภาคใต้ ภูมิภาค ผ่านกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน และดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง บนฐานการรักษาอัตลักษณ์ของแต่ละกลุ่มในเครือข่ายได้อย่างความเป็นอิสระ

กลุ่มองค์กรทางสังคม สถาบันทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนมีความเข้มแข็ง ปฏิบัติหน้าที่เข้มแข็ง และดำรงอยู่ในชุมชน สมาชิกในชุมชนท้องถิ่นให้การยอมรับ ผ่านการรื้อฟื้น มีกิจกรรม ประเพณี วัฒนธรรม ค่านิยมต่างๆโดยมีสมาชิกร่วมปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง มีการติดต่อประสานงานกับกลุ่มองค์กรอื่นๆ จนเป็นเครือข่ายทางสังคม โดยมีพื้นที่ทางสังคม ที่แหล่งปะทะสังสรรค์และเป็นศูนย์ข้อมูลสำหรับเป็นแหล่งให้ข่าวสารความรู้แก่ชาวบ้าน

ด้านกลไกภาครัฐ ระบบราชการ

มีลักษณะที่ครอบคลุมประเด็นย่อยๆ ต่อไปนี้

- ผลที่เกิดขึ้นที่ค่อย ๆ เคลื่อนเข้ามาแล้วสร้างผลที่เป็นปัญหา
- เป้าหมายกลไกรัฐนั้นเป็นไปเพื่อเอื้อการเข้าถึง หรือเป็นไปเพื่อเอื้อ เศรษฐกิจ หรือเป็นไปเพื่อเป้าหมายอื่นๆ
- บทบาทของข้าราชการ หรือรัฐ

เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามาประชุม เผยแพร่และแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสาร และความรู้ให้ชาวบ้านมาก หรืออาจจะมีรูปแบบอื่นๆ ในการเป็นช่องทางให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างข้าราชการกับประชาชน

บทบาทของรัฐที่เข้มแข็ง ในการส่งเสริม สนับสนุนและควบคุมการผลิต มีกฎระเบียบ กฎเกณฑ์ที่ชัดเจน ผ่านกระบวนการร่วมคิดของประชาชน หรือเป็นที่รับรู้ทั่วไป, มีมาตรฐานในการ กำกับการใช้กฎระเบียบเพื่อการปฏิบัติงานการส่งเสริมสนับสนุนด้านอาชีพและการผลิตอย่างเข้มข้น หน่วยงานราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีปรับกลไก กระบวนการนำเสนอข้อมูลข่าวสาร สหเทศการพัฒนา อาชีพ ระบบนิเวศสิ่งแวดล้อม ที่สมบูรณ์ พร้อมทั้งจะให้ประชาชนการเข้าถึงแหล่ง ความรู้ สารสนเทศตามที่สนใจ พร้อมทั้งส่งเสริมให้เกิดค่านิยมในระดับครัวเรือนที่ติดตามข้อมูล ข่าวสาร สารสนเทศเพื่อการผลิตและการดำรงชีวิตที่มีความสุขอย่างสม่ำเสมอ

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีระเบียบ ข้อบัญญัติ แผนงาน โครงการที่ผ่านกระบวนการที่มี มาตรฐานวิชาการและกระบวนการมีส่วนร่วม โดยเฉพาะอย่างยิ่งขั้นตอนการร่วมคิด ที่ถูกรับรองจาก ชุมชนที่ชัดเจนการทั้งมิติการพัฒนาภายในเขตขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เกี่ยวกับอาชีพ และความชัดเจนในมิติการพัฒนาภาคครอบคลุมพื้นที่ทั้งลุ่มน้ำปากพนัง ด้วย กระบวนการประสานแผน นโยบายและงบประมาณอย่างเหมาะสม

บทบาทรัฐหรือราชการมีความสามารถปฏิสัมพันธ์เชิงภาคีหรือบทบาทในการกำกับเครือข่าย กลุ่ม องค์กรทางสังคม เครือข่ายองค์กรทั้งภายนอกชุมชนและภายในชุมชน บทบาทของรัฐหรือ ราชการมีแผนงาน โครงการที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การจัดการ ทรัพยากรน้ำให้ประชาชนสามารถใช้ได้อย่างเพียงพอ เช่น สนับสนุนทรัพยากรที่ เหมาะสมให้แก่กลุ่มเกษตรกรสามารถนำไปใช้ในการทำนา พร้อมกับเสริมสร้างกระบวนการบริหาร กลุ่มองค์กรเกษตรกรและกระบวนการจัดสรรปันการใช้น้ำ ตลอดจนดูแลคุณภาพน้ำให้พร้อมใช้ หรือการ บำบัดของเสียก่อนปล่อยสู่ธรรมชาติ

ราชการร่วมกับประชาชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นพัฒนาแหล่งหรือสถาบัน การถ่ายทอดองค์ความรู้ทางการผลิตที่เพียงพอและหลากหลายทั้งกระบวนการ การเรียนการสอนใน สถาบันการศึกษา เป็นต้นว่า วิชาที่สอนในโรงเรียนซึ่งเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชุมชนเช่น การจัดการ ไร่ นา การจัดการหน่วยการผลิต, บุคคลตัวแบบ หรือชุมชนตัวแบบ หรือหน่วยการผลิตตัวแบบ ที่มี ประสบการณ์ที่ยอมรับ

รัฐหรือหน่วยงานราชการต้องเน้นกิจกรรมการตลาด ส่งเสริมกระบวนการตลาด ช่องทางการ จำหน่ายผลผลิตให้มีจำนวนมาก เพื่อจูงใจกระบวนการผลิตที่มีปริมาณและคุณภาพของผลผลิตที่ เหมาะสม เช่น ข้าวหรือพืชเกษตร อื่นๆขยาย หรือเพิ่มพื้นที่ กระบวนการ กลไกการตลาด จำนวนและ ตำแหน่งที่ตั้งโรงสีเพื่อการผลิตข้าว และจำนวนโรงสีข้าวมีความสัมพันธ์ในเชิงบวกในกระบวนการ ความร่วมมือกับหน่วยงานราชการหรือรัฐเข้าส่งเสริมระบบตลาดข้าวในท้องถิ่น ตลอดจนพัฒนา ศักยภาพของแต่ละโรงสีในการรับซื้อข้าวได้เต็มที่ในแต่ละฤดูกาล

2) ตัวชี้วัดกลุ่มเชิงผลลัพธ์หรือผลผลิต คือ output หรือ outcome หรือเป็นประเด็นที่เป็นผลเกิดขึ้นจากการพัฒนา ในขณะที่เดียวกันก็ถูกใช้เป็นบริบทในกระบวนการบริหารจัดการและการพัฒนาด้วย ตัวชี้วัดเหล่านี้เป็นปลายน้ำหรือปลายเหตุ อาจจะยุ่งยากในกระบวนการจัดการที่ผล ดังนั้น การพัฒนาที่ต้องปรับแก้ หรือเริ่มต้นที่เหตุ ในกลุ่มนี้จึงเป็นเพียงไปบริหารจัดการลดระดับความถี่ ความรุนแรง หรือความเข้มข้น เช่นเดียวกับเป็นการเพิ่มระดับ เพิ่มความเข้มข้น ประกอบด้วย

ด้านทรัพยากรธรรมชาติ

มีลักษณะที่ครอบคลุมประเด็นย่อยๆ ต่อไปนี้

- การเข้าถึงทรัพยากรอย่างเป็นธรรม
- ความสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมมีปริมาณเพียงพอรองรับกับจำนวนประชากร

มีการรื้อฟื้นประเพณีวัฒนธรรมเกี่ยวกับทรัพยากร ทั้งดิน น้ำ ป่า ทุ่งนา ขึ้นมาใช้เป็นเครื่องมือในการทำกิจกรรมร่วมกันของชุมชนท้องถิ่นหรือครอบครัว เช่น หมอน

ทางเดิน ทางพลี สระน้ำ ศาลาริมทาง กลุ่มหรือองค์กรทางสังคมของชุมชนที่ทำหน้าที่ในการดูแลสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยการเฉพาะการควบคุมการปล่อยของเสียที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ผู้ประกอบการกำหนดระดับการผลิตที่เหมาะสมไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และผู้ประกอบการบำบัดของเสียก่อนปล่อยสู่ ธรรมชาติ การดูแลการใช้ทรัพยากรอื่นๆ เช่น ป่าพรุ หมอน ทางเดิน แหล่งน้ำ

มีการสร้างความรู้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การจัดการทรัพยากรน้ำ ความเพียงพอของการมีน้ำใช้ในการทำนา กลไกกระบวนการจัดการความขัดแย้งในการใช้น้ำ ให้มีกลุ่มองค์กรชุมชนที่ทำหน้าที่ในการดูแลสิ่งแวดล้อมของชุมชน ผู้ประกอบการบำบัดของเสียก่อนปล่อยสู่ธรรมชาติ

มีแหล่งน้ำ หลากหลายรูปแบบ ทั้งแหล่งน้ำดั้งเดิมของชุมชนและแหล่งน้ำที่พัฒนาขึ้นใหม่ที่สามารถรักษาไว้ให้คงอยู่ในสภาพเดิมหรือรักษาสภาพให้พร้อมใช้น้ำ

ด้านสังคม

มีลักษณะที่ครอบคลุมประเด็นย่อยๆ ต่อไปนี้

- ความเป็นอยู่ที่ดีด้านสังคมที่มีอยู่
- การโยกย้ายแรงงานออก

จำนวนการดำรงอยู่ของวัฒนธรรม และประเพณีท้องถิ่น หรือการดำรงอยู่ในรูปแบบอื่นๆ เช่น จำนวนศิลปินพื้นบ้าน และประชาชน คราวเรือน กลุ่มองค์กรชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในกิจกรรมประเพณี และวัฒนธรรมท้องถิ่น และมีพื้นที่ในการแสดงตัวตนของประเพณีวัฒนธรรมนั้นๆ ให้เป็นที่ยอมรับ

มีการรวมกลุ่มของอดีตสมาชิกของชุมชนท้องถิ่นที่ย้ายถิ่นไปทำมาหากินในถิ่นอื่นๆ มาใช้กระบวนการทางสังคมและกระบวนการพัฒนาโดยราชการเพื่อหนุนเสริมการสร้างสังคมลุ่มน้ำปากพนังที่ดี ที่เหมาะสม

มีการพัฒนาความรู้ พัฒนาฝีมือแรงงาน จากความรู้ภายในลุ่มน้ำและความรู้จากภายนอก เพื่อเตรียมโอกาสที่ดี ที่ได้เปรียบในการเข้าสู่แรงงานภาคนอกเกษตรกรรมหรือภาคนอกการทำนา

จะว่าไปแล้ว ในกระบวนการบริหารจัดการนั้น จะพิจารณาจากตัวบ่งชี้ใดๆ เพียงด้านเดียวจะสมบูรณ์ได้ยาก เช่นนั้น ต้องดำเนินควบคู่กันไ้ นั่นคือ ความรู้และภูมิปัญญาต้องใช้ในกระบวนการ

ขับเคลื่อนของกลุ่ม องค์กร เครือข่ายทางสังคม ต้องยอมรับกันโดยดุษฎีว่าในสถานการณ์ปัจจุบันนั้น กลุ่มองค์กรและ เครือข่าย คือ เครื่องมือทางสังคมที่มีพลังมากกว่าพลังของปัจเจกบุคคล กลุ่มองค์กร เครือข่ายเป็นที่รวมของความรู้ ประสบการณ์ อารมณ์ ค่านิยมอุดมการณ์ จึงมีการปะทะตอบโต้ คลี่คลายไปตามลำดับ การจัดการ (มรรควิธี) ของกลุ่มองค์กรฯและเนื้อหาสาระการดำเนินงาน (เป้าหมาย) ของกลุ่มองค์กรฯ จำเป็นต้องกระทำพร้อมๆกันไป เพียงแต่ต้องกระทำไปด้วยฐานความรู้ ภูมิปัญญา นั่นคือการเรียนรู้จัดการกลุ่มองค์กร และปรับเปลี่ยนเป้าหมายได้ตลอดเวลา ดังนั้น จำเป็นอย่างยิ่งต้องพัฒนาเครื่องมือทางสังคมประการนี้ให้มีประสิทธิภาพมากกว่าปล่อยให้วิวัฒนาการแล้ว ต้องล้มเลิกในลำดับสุดท้าย โดยที่กลุ่มองค์กร เครือข่ายทางสังคมในการเคลื่อนไหวกิจกรรมใดๆในยุค ใหม่นี้ต้องดำเนินการบนฐานความรู้ ภูมิปัญญา (knowledge base) ทั้งความรู้ของการบริหารจัดการ กลุ่มองค์กรที่ต้องอาศัยทักษะพิเศษอันต่างการบริหารจัดการภาครัฐและภาคธุรกิจ, ความรู้ของสมาชิก หรือคุณลักษณะของสมาชิก, กระบวนการปฏิบัติการของกลุ่มองค์กร เหล่านี้คือความรู้และภูมิปัญญาที่มีอยู่และเรียนรู้ ปรับใช้

ในขณะที่ราชการ หรือรัฐที่จะต้องแสดงบทบาทในกระบวนการพัฒนา ทั้งเป้าหมายและวิธีการพัฒนาต้องอาศัยความรู้และภูมิปัญญาไปด้วย ความล้มเหลวของบทบาทราชการในหลายๆ ตัวอย่างคืออาศัยอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายหรืออำนาจรัฐ แต่ไม่อาศัยความรู้และภูมิปัญญา แต่ความรู้ที่ผ่านกระบวนการคัดสรรจะมีอำนาจอย่างแท้จริงเพราะสามารถพิสูจน์ด้วยการปฏิบัติได้ผลสำเร็จจากบทบาทราชการ กระบวนการของราชการจึงต้องประสานงานให้เกิดความรู้ ภูมิปัญญาและการใช้ความรู้ ภูมิปัญญาที่เหมาะสมในการบริหารจัดการงานสาธารณะที่กว้างใหญ่สลับซับซ้อนแจก เช่นลุ่มน้ำปากพนัง ทั้งการให้คำปรึกษา สนับสนุน

สุดท้ายความรู้และภูมิปัญญา จะต้องมีการหลายขั้นตอน มิได้นิ่งตายตัว และไม่เบ็ดเสร็จเด็ดขาด แต่เป็นกระบวนการปรับเปลี่ยนสร้างใหม่ ปรับรื้อ จรรโลงของดั้งเดิมไว้และหลากหลาย ทั้งอยู่ในรูปของความรู้แบบเบ็ดเสร็จสำเร็จรูปพร้อมนำไปใช้ หรือต้องปรับปรุง ประยุกต์หรือต้องสร้างขึ้นใหม่ ดังนั้น กระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับสภาวะแห่งความรู้ องค์ความรู้ จึงเป็นการเคลื่อนไหวของภาคสังคมและภาคราชการด้วย เช่นนั้น รูปแบบการถอดบทเรียนจากปรากฏการณ์ เรียนรู้จากประวัติศาสตร์ชุมชน ท้องถิ่นลุ่มน้ำปากพนัง การถ่ายทอด มีการต่อเติมเสริมต่อ จึงต้องกระทำอย่างเป็นกระบวนการทุกภาคส่วน ทั้งนี้เพื่อการใช้ความรู้และภูมิปัญญาในการปฏิบัติงาน

บรรณานุกรม

- กาญจนา แก้วเทพ ,เรียรชัย อิศรเดช. **สื่อพื้นบ้านชาววังงานสุขภาพ**. โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2549
- จารุณี สุตะบุตร ,จิระ รัตน์ระรัต, จิรียา บลอคเคนแมน , จารุวรรณ รัตน์สิน. **เรื่องพ่อเล่า**. อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง. 2531.
- จรรยา ทนุรัตน์. **จากการสัมภาษณ์**. วันที่ 18 มกราคม 2550, และการพูดคุยไม่เป็นทางการอีกหลายครั้ง
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **แนวคิดชุมชนกับประวัติศาสตร์ไทย**. ในฉัตรทิพย์ นาถสุภา ,วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธ์ (บรรณาธิการ). **ประวัติศาสตร์ความคิดไทยกับแนวคิดชุมชน**. สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด. 2548.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน: ข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม**. มุลนิธิวิถีทรรศน์ จำกัด. 2544.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **ฤดูใบไม้ผลิที่ไม่ได**. สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด. 2543.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต**. สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด. 2527.
- ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ .**แลได้สี่ศวรรษ: การเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม พัฒนาการทางการเมือง (ในช่วงเวลา 2490-2536)**. รายงานการประชุมวิชาการประจำปี 2536 วันที่ 10-11 ธันวาคม 2536มูลนิธิชัยพัฒนา และมูลนิธิเพื่อการวิจัยพัฒนาประเทศไทย.
- จิรภูมิ เสนาคำ. **ภูมิปัญญาชาวบ้าน : กรอบคิดและการศึกษา**. เอกสารการบรรยายวิชาภูมิปัญญา สาขาวัฒนธรรมศึกษา มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์. 2540.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. **ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมต่างประเทศ : บทสำรวจพัฒนาการ สถานภาพและนัยเชิงความคิดทฤษฎีต่อการพัฒนาประชาธิปไตย**. มหาวิทยาลัยเกริก . 2540.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **หมู่บ้าน ราชการและการพัฒนา**. เอกสารประกอบการสัมมนาสาธารณะกิจเรื่อง สังคมชนบทกับการเมือง จัดโดยมูลนิธิประชากร วันที่ 26-27 เมษายน 2528 ณ โรงแรมสยามเบย์วิว พัทยา จังหวัดชลบุรี 2528
- ชาวลิต อังวิทย์ยาร. **การแลกเปลี่ยนและการค้าข้าวบริเวณชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา**. งานวิจัยภายใต้ชุดโครงการวิจัยโครงสร้างและพลวัตวัฒนธรรมภาคใต้กับการพัฒนา ในโครงการวิจัยภายใต้โครงการเมธีวิจัยอาวุโส ศาสตราจารย์สุวิทย์ พงศ์ไพบุลย์ ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย . 2544.
- เชษฐา ต้นสกุล. **จากการสัมภาษณ์**. วันที่ 24 พฤศจิกายน 2549, และการพูดคุยไม่เป็นทางการอีกหลายครั้ง
- ธิดา สาระยา. **รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กำเนิดและพัฒนาการ**. สำนักพิมพ์เมืองโบราณ. 2537.
- นิรนาท แก้วประเสริฐ และจินตนิย จิตตรานันท์. **กรณีพื้นที่รอบอ่าวปากพนัง**. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ โครงการวิจัยตัวชี้วัดทางภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) . 2550.
- นิรนาท แก้วประเสริฐ และจินตนิย จิตตรานันท์. **ช่องทางการกระจายข้าวของกลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช**. ในณรงค์ บุญสวยขวัญ (บรรณาธิการ). **ยุทธศาสตร์ข้าวภาคใต้ : ยุทธศาสตร์ชาวนากลุ่มน้ำปากพนัง**. โรงพิมพ์ไทม์พริ้นติ้ง. 2549.
- ณรงค์ คงมาก. 2547. **กรณีตัวอย่างองค์กรเครือข่ายการเงินชาวบ้านเมืองนครศรีธรรมราช**. รายงานผลการศึกษาเสนอ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน . มีนาคม 2547.
- ณรงค์ บุญสวยขวัญ. **การจัดการสังคม: หลักการและปรากฏการณ์**. เอกสารประกอบการบรรยายวิชาการจัดการสังคม: หลักการและปรากฏการณ์ (1107-203) สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์. 2547.
- ณรงค์ บุญสวยขวัญ และคณะ. **การศึกษาปัญหาและความต้องการของชาวนา**. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์. ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) . 2547

- ณรงค์ บุญสวยขวัญ. ขบวนการปฏิบัติการประชาสังคมกับการใช้อำนาจรัฐในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช. ดุษฎีนิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต (รัฐศาสตร์) คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง. 2549.
- ณรงค์ บุญสวยขวัญ. ความขัดแย้งทางสังคมในการพัฒนาเศรษฐกิจระดับท้องถิ่น ศึกษาหมู่บ้านแห่งหนึ่งในอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยามหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2536.
- ณรงค์ บุญสวยขวัญ. พัฒนาการทางการเมืองไทย. เอกสารประกอบการบรรยายวิชาพัฒนาการเมืองไทย (1107-102) สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์. 2545.
- ณรงค์ บุญสวยขวัญ. วิถีชีวิตประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในระยะแผนพัฒนาที่ 1 - 8. โครงการวิจัยภายใต้โครงการเมธีวิจัยอาวุโส ศาสตราจารย์สุทริวิทย์ ฟงศ์ไพบุลย์ ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย .2544.
- ณรงค์ บุญสวยขวัญ. เศรษฐกิจและสังคมลุ่มน้ำปากพนัง. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์. สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม.2547.
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. คำประกาศแห่งยุคสมัย. ในณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (บรรณาธิการ). ยุควิกฤติรอบด้าน. วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง. คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2547.
- ดำรง ไยธรักษ์. การเมืองว่าด้วยการจัดการทรัพยากรน้ำลุ่มน้ำปากพนังโดยกลุ่มชุมชน. ร่างดุษฎีนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิตสังคมศาสตร์ (รัฐศาสตร์) มหาวิทยาลัยรามคำแหง.2550.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. เอกสารการบรรยายสรุป เรื่อง มโนทัศน์การดำรงชีพ (Livelihood).วันที่ 26 สิงหาคม 2550 ณ ห้องประชุม 1 อาคารวิชาการ 1 มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
- ประเวศ วะสี. วิกฤตหมู่บ้านไทย. เจริญวิทย์การพิมพ์. 2532.
- พอลดา แก่นแก้ว. ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนปากพนัง พ.ศ. 2439-2525. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2528.
- พระพุทธศาสนาจังหวัดนครศรีธรรมราช ,สำนักงาน .บัญชีวัดในจังหวัดนครศรีธรรมราช .2549.
- ไพศาล นิมสุวรรณ. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมของผู้เลี้ยงกุ้งกุลาดำ: กรณีบ้านปาระวะ อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช. ในวารสารวิชา สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช ปีที่ 17 ฉบับที่ 1 ตุลาคม. 2538.
- ไพโรจน์ นวลนุ่ม.แผนการใช้ที่ดินและทัศนคติของคนรุ่นใหม่ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังต่ออาชีพทำนา. ในณรงค์ บุญสวยขวัญ (บรรณาธิการ). ยุทธศาสตร์ข้าวภาคใต้ :ยุทธศาสตร์ชาวลุ่มน้ำปากพนัง. โรงพิมพ์ไทม์พริ้นติ้ง.2549.
- ไพโรจน์ นวลนุ่ม. กรณีพื้นที่นาข้าวในท้องที่ตำบลเกาะเกด ตำบลเขาพระบาท ตำบลท่าขนานตำบลเสื่อหิง อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช.มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ โครงการวิจัยตัวชี้วัดทางสังคมกับการศึกษาภาวะสังคมเศรษฐกิจเพื่อการบริหารจัดการลุ่มน้ำปากพนัง.ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) .2550.
- พรใจ ลีทองอินทร์.การสถาปนาอำนาจของประชาชนในระดับรากหญ้า. ดุษฎีนิพนธ์การศึกษา-ดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.2547.
- พอฟัน อูยานนท์.ประวัติศาสตร์ร่วมสมัย : ชุมชนชนบทภาคกลาง. ในฉัตรทิพย์ นาถสุภา และวัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธ์ (บรรณาธิการ). ประวัติศาสตร์แนวคิดไทย กับแนวคิดชุมชน. สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.2548.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ ลูกชิ้นสู้: ขบวนการประชาชนรวมสมัย. รายงานวิจัยโครงการวิจัยพลวัตเศรษฐกิจการเมืองไทย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543

- ผู้อำนวยการศูนย์บริการวิชาการและการถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิต, การสัมมนาวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2549, และการพูดคุยไม่เป็นทางการอีกหลายครั้ง
- ภัทวรรณ แทนทอง. กรณีพื้นที่ริมชะอวด – แพรกเมืองและพื้นที่ตำบลควนชะลิก แหลม เขาพังไกร รามแก้ว. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ โครงการวิจัยตัวชี้วัดทางสังคมกับการศึกษาสภาวะสังคม ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) .2550.
- ยศ สันติสมบัติ. พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการทศน์ว่าด้วยชุมชนในโลกที่สาม.โครงการวิจัยเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) .2546.
- เลิศชาย ศิริชัย และคณะ. สิทธิชุมชนท้องถิ่น:กรณีศึกษาปัญหาสิทธิชุมชนท้องถิ่นภาคใต้. ชุดโครงการสิทธิชุมชนไทยในสถานการณ์สากล. สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. 2544
- สงบ ส่งเมือง.เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ในรอบห้าทศวรรษที่ผ่านมา. เอกสารเสนอในการประชุมรายงานความก้าวหน้า โครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย วันที่ 25-26 ตุลาคม 2545 ณ โรงแรมสยามซิตี้ กรุงเทพฯ. โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. 2545.
- สถิตย์ นิยมญาติ. วัฒนธรรมกับความยากจน: การวิจัยทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับความยากจนในชนบทไทย. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาสังคม คณะรัฐศาสตร์ . 2530.
- สนิท มณีดุลย์. วิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรมของชาวลุ่มน้ำปากพนัง. รายงานวิทยุทุนอุดหนุนการวิจัยคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. 2539.
- สีลาภรณ์ บัวสาย. ในการนำเสนอความคิดเห็นและข้อเสนอแนะในการนำเสนอผลการวิจัยชุดโครงการวิจัยและพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง. วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2551 ณ ห้องประชุม 1 อาคารวิจัย มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.2551
- สีลาภรณ์ บัวสาย. พลังท้องถิ่น: บทสังเคราะห์งานวิจัยด้านชุมชน. กรุงเทพมหานคร.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. 2547
- สุนทราภรณ์ จันทภาโส. กลุ่มชาวนากลุ่มน้ำปากพนัง. ใน ณรงค์ บุญสวยขวัญ (บรรณาธิการ).ยุทธศาสตร์ข้าวภาคใต้: ยุทธศาสตร์ชาวลุ่มน้ำปากพนัง. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ ร่วมกับจังหวัดนครศรีธรรมราช สำนักงานการค้ำภายในจังหวัดนครศรีธรรมราช และสมาคมโรงสีข้าวและชาวนาภาคใต้..ภายใต้การสนับสนุนของจังหวัดนครศรีธรรมราช .2549.
- สุนทราภรณ์ จันทภาโส. กรณีพื้นที่ริมสองฝั่งแม่น้ำปากพนังและพื้นที่นาบริเวณตำบลบ้านเพิง ปากแพรกท่าพญา.มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ โครงการวิจัย ตัวชี้วัดทางสังคมกับการศึกษาสภาวะภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) .2550.
- สุทริวงศ์ พงษ์ไพบูลย์.โครงสร้างและพลวัตวัฒนธรรมภาคใต้กับการพัฒนา.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.2544. (II)
- สุทริวงศ์ พงษ์ไพบูลย์.ภูมิปัญญาท้องถิ่น. ใน พินยา ว่องกุล (บรรณาธิการ).วิถีไท ภูมิปัญญาสู่ชุมชนบูรณาการ. เครือข่ายงานวิถีไท.ศรีเมืองการพิมพ์ .2544.
- สุเทพ สุนทรเกสซ์. มานุษยวิทยา กับ ประวัติศาสตร์. สำนักพิมพ์เมืองโบราณ. 2540.
- สุนทรี โคมิน , สนิท สมัครการ. ค่านิยมและระบบค่านิยมไทย: เครื่องมือในการวัดสำรวจ. สถาบันวิจัย สถาบันพัฒนาบริหารศาสตร์.2522.
- เสรี พงศ์พิศ. วิสาหกิจชุมชนไม่ใช่ธุรกิจชุมชน. ในณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และพินยา ว่องกุล (บรรณาธิการ) . วิสาหกิจชุมชน:กลไกเศรษฐกิจฐานราก. วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรกฎาคม 2545

- สมใจ พิมล.กรณีพื้นที่นาข้าวในเขตชลประทาน.มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.โครงการวิจัย ตัวชี้วัดทางสังคมกับการศึกษาสภาวะภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). 2550.
- สมใจ พิมล.ประสิทธิภาพของการผลิตข้าวของเกษตรกรในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง. ในณรงค์ บุญสวยขวัญ (บรรณาธิการ). ยุทธศาสตร์ข้าวภาคใต้ :ยุทธศาสตร์ชาวลุ่มน้ำปากพนัง. โรงพิมพ์ไทม์พรินติ้ง.2549.
- สำนักงานการค้าภายในจังหวัดนครศรีธรรมราช.เอกสารรายงานสถานการณ์การค้าข้าว จังหวัดนครศรีธรรมราช. เอกสารถ่ายเอกสาร.2550
- สำนักงานพาณิชย์จังหวัดนครศรีธรรมราช.ข้อมูลการตลาดจังหวัดนครศรีธรรมราช .2534
- สำนักงานพาณิชย์จังหวัดนครศรีธรรมราช.ข้อมูลการตลาดจังหวัดนครศรีธรรมราช .2544
- ศักดิ์ศรี พรหมชาติ . จากการสัมภาษณ์. 15 มกราคม 2550.
- ศรีศักร วัลลิโภดม . แนวทางการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น. ในเลิศชาย ศิริชัย (บรรณาธิการ) . ภูมิปัญญาท้องถิ่นจากข้อเท็จจริงยกระดับสู่กระบวนการทัศนคติความเข้มแข็งชุมชน. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ . 2547.
- วันชัย วัฒนศัพท์. ความขัดแย้ง:หลักการและเครื่องมือในการแก้ปัญหา. สถาบันพระปกเกล้า. 2547.
- วิมล คำศรี. หนังสือระดับครูคุณครูนครศรีธรรมราช. มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช.2549
- บริรักษ์ ชูสิทธิ์ . หัวหน้าสำนักงานการค้าภายในจังหวัดนครศรีธรรมราช. จากการสัมภาษณ์. วันที่ 3 สิงหาคม 2549, และอีกหลายครั้ง
- อภิญา เวชชัย, ศิริชัย ยอดกมลศาสตร์. สวัสดิการสังคม ฉบับชาวบ้าน:แนวคิด นโยบาย แนวปฏิบัติ. วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2547
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. ระบอบทรัพย์สินในชนบทภาคเหนือของประเทศไทย. ในฉัตรทิพย์ นาถสุภา, วลัยวิภา บุรุษรัตนพันธ์ (บรรณาธิการ). ประวัติศาสตร์ความคิดไทยกับแนวคิดชุมชน. สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด. 2548
- อานันท์ กาญจนพันธ์. ในการนำเสนอความคิดเห็นและข้อเสนอแนะในการนำเสนอผลการวิจัยชุดโครงการวิจัยและพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง . วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2551 ณ ห้องประชุม 1 อาคารวิจัย มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
- อานันท์ กาญจนพันธ์. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนา. ในณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (บรรณาธิการ). ยุควิกฤตรอบด้าน. วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2547
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. ภูมิปัญญาภาคกลาง. ใน พิทยา ว่องกุล (บรรณาธิการ) . วิถีไท ภูมิปัญญาสู่ชุมชนบูรณาการ. เครือข่ายงานวิถีไท.ศรีเมืองการพิมพ์ .2544.
- โอภาส ปัญญาและคณะ. ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรภาคตะวันตก. ในอานันท์ กาญจนพันธ์ (บรรณาธิการ). พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร:สถานการณ์ในประเทศไทย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. 2543.
- Buechler, S. M. 1995. **New social movement theories**. The Sociology Quarterly .36 (3),441-464.
- Etzioni, Amitai. **The spirit of community: The reinvention of American society**. Simon & Shuster.1994.
- Gerlarch , Luther P. **The Structure of Social Movements : Environmental Activism and Its Opponents**. In Jo Freeman , Victoria Johnson (ed) . **Waves of Protest : Social movements Since the Sixties**. Rowman & Littlefield Publishers. 1999.
- Haynes Jefe. **Democracy and Civil Socieity in The Third World : Politics & New Political Movements**. Polity Press. 1997
- Keane, John., **Civil Socieity and the State : New European Perspectives** . verso.1993.
- Mathews, D. **Politics for People**. 2nd . University of Illinois Press.1999.

- Olson , Mancur , Jr. **The Logic of Collective Action : Public Goods and the Theory of Groups.** Harvard University Press. 1965
- Putnam , Robert , D. **Bowling Alone : The collapse and revival of American community.** Simon & Schuster.2000.
- Starkey , P. **Networking for Development.** . London : International Forum for Rural Transport and Development (IFRTD). 1997.

ประวัติผู้วิจัย

ดร.ณรงค์ บุญสวยขวัญ

อาจารย์ สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

ประวัติการศึกษา

สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี โท เอก คณะรัฐศาสตร์ สาขาเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยรามคำแหง
ปริญญาโทสาขาสังคมวิทยา จาก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ประกาศนียบัตรการศึกษา จาก วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช
ประกาศนียบัตร พิเศษครุมัธยม (พม.) จาก กระทรวงศึกษาธิการ

ประสบการณ์การทำงาน

ข้าราชการครูตำแหน่ง อาจารย์ สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช 5 ปี และเป็นครูปฏิบัติการสอน
โรงเรียน สังกัดโรงเรียนประถมศึกษา จังหวัดนครศรีธรรมราช 11 ปี โดยสอนอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังหลายปี
นอกจากนี้ ปฏิบัติหน้าที่วิชาการของกลุ่มโรงเรียน 3 ปี และปฏิบัติหน้าที่การบริหารฝ่ายแผนงานและงบประมาณ
4 ปี พร้อมทั้งได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้แทนครูในคณะกรรมการการประถมศึกษาอำเภอเมือง 4 ปี

ประวัติการวิจัยเชิงบูรณาการ เฉพาะพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

1. หัวหน้าโครงการวิจัย "ยุทธศาสตร์ข้าวภาคใต้ ยุทธศาสตร์ชาวนาลุ่มน้ำปากพนัง" สนับสนุนโดย
จังหวัดนครศรีธรรมราช. 2547
2. นักวิจัยชุดการศึกษา "ลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการของประชาชน เพื่อการวิจัย
และพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง กลุ่มไร่นาสวนผสม และประมงในลำนน้ำ" สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย (สกว.) มกราคม 2547
3. หัวหน้าชุดการศึกษา "ลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการของประชาชนเพื่อการวิจัยและ
พัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง กลุ่มนาข้าว" สนับสนุน โดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) มกราคม
2547
4. ผู้วิจัยเรื่อง สภาวะทางสังคมเศรษฐกิจในพื้นที่รอยต่อน้ำจืดน้ำเค็ม. ในโครงการระบบนิเวศน้ำกร่อย
ระหว่างคั่นกันน้ำเค็ม - น้ำจืด ของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เสนอสำนักงานนโยบายและแผน
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. ธันวาคม 2546
5. หัวหน้าการวิจัยเรื่อง พลวัตชีวิตคนประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากโครงการพัฒนา
ของรัฐในระยะแผนพัฒนาปีที่ 1-8¹ ภายใต้เมธีวิจัยอาวุโสศาสตราจารย์สุธีวงศ์ พงษ์ไพบูลย์ งานวิจัยภายใต้
การสนับสนุนของ สกว. พ.ศ. 2544
6. หัวหน้าโครงการนำร่อง เรื่อง "ชุมชนกับการป้องกันและแก้ไขปัญหาการออกจากโรงเรียนกลางคัน
ของนักเรียน กรณีพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง" สำนักงานคณะกรรมการ การศึกษาแห่งชาติ โดย รศ. ม.ร.ว.อดิ
รพิพัฒน์ มูลนิธิชุมชนเมือง. 2544

¹ รางวัลชมเชยจากการประกวดผลงานวิจัยสาขาศิลปศาสตร์ในงานการแสดงผลงานวิจัยของสถาบันราชภัฏ 41 แห่งทั่วประเทศ งาน "ราชภัฏ
วิจัย ครั้งที่ 2 " วันที่ 6-7 ธันวาคม 2543 ณ สถาบันราชภัฏเพชรบุรีวิทยาเขตลพบุรี

7. นักวิจัยวิจัยเรื่อง “คนเลี้ยงกุ้งกุลาดำความชอกช้าท่ามกลางโลกาภิวัตน์” ในโครงการพัฒนาระบบสวัสดิการคนจนคนด้อยโอกาสในสังคมไทย (Safety Net) หัวหน้าโครงการวิจัย รศ.ดร.ณรงค์ เพชรประเสริฐ ผู้อำนวยการศูนย์เศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย งานวิจัยภายใต้การสนับสนุนของ สกว. พ.ศ.2543-2545

8. นักวิจัยวิจัยเรื่อง “ชาวนายากจนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง”.ตามโครงการพัฒนาระบบสวัสดิการคนจนคนด้อยโอกาสในสังคมไทย (Safety Net) หัวหน้า โครงการวิจัย รศ.ดร.ณรงค์ เพชรประเสริฐ ผู้อำนวยการศูนย์เศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย งานวิจัยภายใต้การสนับสนุนของ สกว. พ.ศ.2543-2545

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.

การประชุมกลุ่มย่อย

วันที่ เดือน พ.ศ.	สถานที่	กลุ่มบุคคล	หมายเหตุ
26 กุมภาพันธ์ 2549	โรงเรียนบ้านชีนาถ ตำบลชะเมา อำเภอกาบัง	การประชุมกลุ่มย่อย ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน	
มีนาคม 2549	โรงเรียนมัธยมศึกษาเขาพังไกร อำเภอกันทรวิชัย	การประชุมกลุ่มย่อยข้าราชการครู ผู้นำชุมชน อดีตข้าราชการ	
9 มีนาคม 2550	ฉางข้าวหมู่ที่ 2 (วัดลาว) ตำบลชะเมา อำเภอกาบัง	จากการเก็บข้อมูลการประชุมกลุ่ม ย่อยประชาชน ผู้นำ ปราชญ์ ชาวบ้าน	
10 เมษายน 2550	สถานีอนามัยบ้านตาบทอง หมู่ที่ 1 ตำบลไสหมาก อำเภอ เข็ญใหญ่	การประชุมกลุ่มย่อยประชาชน ประชาชน ผู้นำ ปราชญ์ชาวบ้าน	

ภาคผนวก ข

การประชุมของหน่วยงานต่าง

วันที่	ชื่อการประชุม	หมายเหตุ
	การประชุมกลุ่มย่อยทุกครั้งทั้งในการเก็บข้อมูลเพื่อศึกษา ปัญหาและความต้องการของชาวนา ,	
2548	การเก็บข้อมูลเพื่อศึกษายุทธศาสตร์ข้าวภาคใต้	
2548 - ปัจจุบัน	ผลการประชุมคณะทำงานติดตามสถานการณ์ข้าวจังหวัด นครศรีธรรมราช	
11 ตุลาคม 2549	การประชุมของสมาคมโรงสีข้าวและกลุ่มชาวนาภาคใต้	โรงสีข้าวเอเซียไรท์

ภาคผนวก ค.

**รูปแบบปฏิบัติการตอบโต้กับรัฐของกลุ่มองค์กรขบวนการประชาชนพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง
ในระยะหลังการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ**

กลุ่ม องค์กร ขบวนการ ประชาสังคม	รูปแบบการ แสดงออกฯ	กิจกรรมที่ดำเนินการ	ภารกิจของ หน่วยงานรัฐ
- เครือข่ายการเงินอำเภอ หัวไทร - ธนาคารหมู่บ้านบ้านราม	- การทำแทน - การทำทนาย หรือเผชิญหน้า	- ใช้ตราสัญลักษณ์พระมหากษัตริย์ - การลอบบี้ - สร้างระบบสวัสดิการเงินชุมชนแทน รัฐหรือสร้างขึ้นมาแข่งขัน	- พัฒนาชุมชน - พัฒนาชุมชน - ประชาสงเคราะห์
- เครือข่ายสิ่งแวดล้อมลุ่ม น้ำปากพนัง - ชมรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม อำเภอปากพนัง	- การทำแทน - การทำทนาย หรือ เผชิญหน้า	- จัดหา ตั้งอาสาสมัครสิ่งแวดล้อม - เสนอให้เปิดเขื่อน (ปตร.อุทกวิทยา ประสิทธิ์) - เตรียมถวายฎีกา ยื่นหนังสือ ประชุม เสวนา เสนอข้อมูลใหม่ ใช้ข้อมูลเชิง ประจักษ์ ให้ความหมายใหม่ นิยาม ใหม่ - เสนอประเด็นใหม่ด้านสิ่งแวดล้อม แจ้งความ ฟ้องร้องศาลปกครอง และ องค์กรอิสระ - การแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ (เสื้อ) - การเสนอบทความทาง สื่อสารมวลชน	สิ่งแวดล้อม - ชลประทาน - ประมง - สนง.ประสานงาน โครงการอัน เนื่องมาจาก พระราชดำริ (กปร.)
- สมาคมชาวประมงปาก พนัง	- การทำแทน - การทำทนาย หรือ เผชิญหน้า	- แต่งตั้งตัวแทนเพื่อเจรจาเอง (เรือถูก ยึด) - สั่งเรือติดอาวุธ และตอบโต้ - ใช้เรือปิดอ่าว - ร่วมในระบบแบ่งปันรายได้	- ต่างประเทศ - ประมง - ต่างประเทศ - ประมง
- กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการ ผลิตบ้านเกาะจาก	- การทำแทน	- สร้างสวัสดิการของชุมชน เช่น การเงิน สงเคราะห์ ร้านค้าชุมชน	- พัฒนาชุมชน - ประชาสงเคราะห์
- กลุ่มประวัติศาสตร์แม่ เจ้าอยู่หัว	- การทำทนาย หรือ เผชิญหน้า	- เขียนประวัติศาสตร์ของชุมชน ตนเอง ขึ้นแข่งกับประวัติศาสตร์รัฐ ไทย	- มหาดไทย (ปกครอง) - ศึกษาธิการ (ศิลปากร)

กลุ่ม องค์กร ขบวนการ ประชาสังคม	รูปแบบการ แสดงออกฯ	กิจกรรมที่ดำเนินการ	ภารกิจของ หน่วยงานรัฐ
- มหาวิทยาลัยชุมชน ศิลปินพื้นบ้านศรีวิชัย	- การทำแทน - การทำท่าย หรือ เผชิญหน้า	- ต่อสู้กับการรุกรทางวัฒนธรรมใหม่ - สร้างหลักสูตรอบรมศิลปิน เยาวชน - จัดการวางแผนเผยแพร่ศิลปินพื้นบ้าน - สร้างตำแหน่ง เพื่อยกสถานภาพ- ศิลปิน ปราชญ์ชาวบ้าน - สร้างความรู้ใหม่ผ่านวิจัยแบบมีส่วนร่วม ขึ้นมาตอบโต้ โดยใช้สร้างวาท กรรม ยึดวัฒนธรรมชุมชน - กีดกันรัฐเป็นเจ้าของวัฒนธรรม - ไม่เอากระทรวงวัฒนธรรม - เสนอรูปแบบจัดงานประเพณีจังหวัด - ไปปลิวใจมดีการให้นายทุนเหมงาน	- ศึกษาธิการ (วัฒนธรรม) - ศึกษาธิการ (วัฒนธรรม) - จังหวัด (ปกครอง)
- สมาคมโรงสีข้าวและกลุ่ม ชาวนาภาคใต้ - ชมรมโรงสีข้าว นครฯ	- การทำแทน	- การลอบบี้ - ร่วมปฏิบัติการรับจำนำข้าว - สร้างยุทธศาสตร์ข้าว	- พาณิชย์ - เกษตร
- ชมรมผู้เลี้ยงกุ้งกุลาดำ จังหวัดนครศรีธรรมราช	- การทำแทน - การทำท่าย หรือ เผชิญหน้า	- ศึกษาและเสนอเทคนิคการเลี้ยงกุ้ง - จัดชุมนุมคัดค้าน คัดค้านผ่านสื่อ - ศึกษาและเสนอข้อมูลใหม่คัดค้าน - จัดการประชุมเสวนา เพื่อข้อเท็จจริง	- เกษตร - พาณิชย์ - ตลาดกลาง
- เครือข่ายการแข่งขันกีฬา วอลเลย์บอลลุ่มน้ำปาก พนัง	- การทำแทน	- จัดการแข่งขันวอลเลย์บอลนักเรียน เอง - การลอบบี้	- ศึกษาธิการ - องค์กรปกครอง ท้องถิ่น
- สมาคมนักเขียนลุ่มน้ำ ปากพนัง	- การทำแทน	- การลอบบี้ - จัดฝึกอบรม สอนการเขียนกลอน - จัดกิจกรรมการแข่งขันประกวด กลอน	- ศึกษาธิการ - วัฒนธรรม

ที่มา: ณรงค์ บุญสวยขวัญ.2549:363

ภาคผนวก ช.
สถิติเกี่ยวกับจำนวนประชากรแยกตามช่วงอายุ

อำเภอ	พ.ศ.	แรกเกิด-17ปี		18ปี-60ปี		มากกว่า60ปี		รวม
		จำนวน(คน)	%	จำนวน(คน)	%	จำนวน(คน)	%	
เขียร์ใหญ่	2537	22,129	31.78	40,882	58.72	6,613	9.50	69,624
	2538	15,494	30.88	29,352	58.49	5,336	10.63	50,182
	2539	12,533	30.82	23,901	58.77	4,236	10.42	40,670
	2540	11,861	29.33	24,225	59.90	4,357	10.77	40,443
	2541	11,576	28.45	24,630	60.53	4,483	11.02	40,689
	2542	11,378	28.08	24,490	60.44	4,650	11.48	40,518
	2543	10,929	27.09	24,461	60.64	4,951	12.27	40,341
	2544	10,101	26.52	23,134	60.74	4,853	12.74	38,088
	2545	9,958	26.04	23,303	60.94	4,978	13.02	38,239
	2546	9,566	25.24	23,158	61.09	5,181	13.67	37,905
	2547	10,486	24.68	25,939	61.05	6,060	14.26	42,485
	2548	10,319	24.42	25,719	60.86	6,220	14.72	42,258
ชะอวด	2537	29,831	38.68	42,884	55.60	4,413	5.72	77,128
	2538	29,166	37.64	43,673	56.36	4,652	6.00	77,491
	2539	29,058	36.45	45,267	56.78	5,405	6.78	79,730
	2540	28,061	35.13	46,196	57.83	5,630	7.05	79,887
	2541	27,787	34.28	47,382	58.45	5,891	7.27	81,060
	2542	27,196	33.31	48,139	58.96	6,315	7.73	81,650
	2543	26,626	31.91	49,418	59.22	7,401	8.87	83,445
	2544	24,645	31.18	47,199	59.72	7,186	9.09	79,030
	2545	24,077	30.39	47,776	60.30	7,376	9.31	79,229
	2546	23,433	29.55	48,131	60.70	7,732	9.75	79,296
	2547	22,966	28.97	48,335	60.96	7,984	10.07	79,285
	2548	22,720	28.58	48,625	61.17	8,153	10.26	79,498
ปากพนัง	2537	30,242	33.39	50,746	56.02	9,594	10.59	90,582
	2538	29,191	32.75	50,085	56.20	9,851	11.05	89,127
	2539	27,820	31.67	49,941	56.84	10,095	11.49	87,856
	2540	27,341	31.03	50,382	57.18	10,384	11.79	88,107
	2541	26,268	29.95	50,798	57.92	10,639	12.13	87,705
	2542	25,085	29.01	50,450	58.35	10,933	12.64	86,468
	2543	24,660	28.43	50,976	58.76	11,116	12.81	86,752
	2544	23,880	27.62	51,195	59.21	11,392	13.17	86,467
	2545	22,945	26.66	51,475	59.81	11,649	13.53	86,069
	2546	22,082	25.85	51,423	60.20	11,921	13.95	85,426
	2547	21,404	25.24	51,430	60.64	11,973	14.12	84,807
	2548	20,652	24.62	51,048	60.85	12,196	14.54	83,896

อำเภอ	พ.ศ.	แรกเกิด-17ปี		18ปี-60ปี		มากกว่า60ปี		รวม
		จำนวน(คน)	%	จำนวน(คน)	%	จำนวน(คน)	%	
หัวไทร	2537	22,972	32.61	39,896	56.63	7,578	10.76	70,446
	2538	22,260	31.85	39,792	56.93	7,839	11.22	69,891
	2539	21,953	31.43	39,704	56.84	8,193	11.73	69,850
	2540	20,775	30.17	39,631	57.56	8,448	12.27	68,854
	2541	14,421	31.07	26,681	57.48	5,312	11.44	46,414
	2542	14,151	30.43	26,875	57.79	5,482	11.79	46,508
	2543	13,929	29.79	27,140	58.05	5,682	12.15	46,751
	2544	18,305	27.72	38,670	58.57	9,051	13.71	66,026
	2545	18,115	27.26	39,017	58.72	9,317	14.02	66,449
	2546	17,512	26.54	38,902	58.95	9,575	14.51	65,989
	2547	16,796	26.42	37,372	58.79	9,405	14.79	63,573
	2548	16,373	25.86	37,280	58.87	9,671	15.27	63,324
เฉลิมพระเกียรติ	2539	10,671	33.60	18,436	58.05	2,653	8.35	31,760
	2540	10,342	32.50	18,724	58.83	2,759	8.67	31,825
	2541	10,098	31.60	19,014	59.50	2,846	8.91	31,958
	2542	9,940	31.01	19,122	59.66	2,988	9.32	32,050
	2543	9,744	30.69	18,990	59.82	3,011	9.48	31,745
	2544	9,399	29.82	18,958	60.16	3,158	10.02	31,515
	2545	9,209	29.19	19,065	60.43	3,276	10.38	31,550
	2546	8,763	28.23	18,905	60.90	3,373	10.87	31,041
	2547	8,636	27.17	19,233	60.51	3,915	12.32	31,784
	2548	8,456	26.60	19,195	60.38	4,139	13.02	31,790
บางจาก	2537	3,741	30.45	7,275	59.21	1,271	10.34	12,287
	2538	3,668	30.11	7,216	59.24	1,296	10.64	12,180
	2539	3,576	30.46	6,888	58.68	1,275	10.86	11,739
	2540	3,481	30.13	6,799	58.85	1,274	11.03	11,554
	2541	3,441	29.47	6,903	59.11	1,334	11.42	11,678
	2542	3,403	29.04	6,943	59.26	1,371	11.70	11,717
	2543	3,300	28.36	6,942	59.65	1,396	12.00	11,638
	2544	2,730	27.60	5,915	59.81	1,245	12.59	9,890
	2545	2,720	27.46	5,923	59.80	1,261	12.73	9,904
	2546	2,626	26.71	5,914	60.15	1,292	13.14	9,832
	2547	2,511	25.77	5,899	60.55	1,332	13.67	9,742
	2548	2,416	25.16	5,806	60.45	1,382	14.39	9,604

อำเภอ	พ.ศ.	แรกเกิด-17ปี		18ปี-60ปี		มากกว่า60ปี		รวม
		จำนวน(คน)	%	จำนวน(คน)	%	จำนวน(คน)	%	
ท่าไร่	2537	3,119	34.49	5,072	56.09	852	9.42	9,043
	2538	2,971	33.83	4,939	56.25	871	9.92	8,781
	2539	2,869	32.96	4,969	57.08	867	9.96	8,705
	2540	2,754	32.06	4,957	57.71	879	10.23	8,590
	2541	2,688	31.12	5,055	58.52	895	10.36	8,638
	2542	2,593	30.20	5,066	59.00	927	10.80	8,586
	2543	2,529	29.46	5,106	59.48	949	11.06	8,584
	2544	1,998	28.90	4,132	59.76	784	11.34	6,914
	2545	1,950	28.17	4,160	60.09	813	11.74	6,923
	2546	1,862	27.06	4,202	61.07	817	11.87	6,881
	2547	1,755	26.10	4,145	61.65	823	12.24	6,723
	2548	1,700	25.44	4,131	61.81	852	12.75	6,683
ท่าเรือ	2537	7,164	30.97	13,900	60.08	2,071	8.95	23,135
	2538	7,048	30.56	13,892	60.24	2,121	9.20	23,061
	2539	7,013	30.16	14,009	60.25	2,229	9.59	23,251
	2540	6,895	29.63	14,058	60.41	2,318	9.96	23,271
	2541	6,771	28.90	14,253	60.83	2,405	10.27	23,429
	2542	6,639	28.22	14,357	61.03	2,530	10.75	23,526
	2543	6,463	27.52	14,404	61.32	2,621	11.16	23,488
	2544	6,299	26.91	14,398	61.51	2,711	11.58	23,408
	2545	6,157	26.34	14,446	61.79	2,775	11.87	23,378
	2546	5,880	25.36	14,393	62.08	2,913	12.56	23,186
	2547	5,621	24.55	14,301	62.45	2,977	13.00	22,899
	2548	5,408	23.81	14,234	62.66	3,074	13.53	22,716

กรมการปกครอง

<http://www.dopa.go.th/hpstat9/people2.htm>

ภาคผนวก ฉ.

บุคคลสำคัญลุ่มน้ำปากพนัง¹

บุคคลสำคัญ หมายถึง บุคคลที่สำเร็จจากระบบการศึกษาและการศึกษานอกระบบ ซึ่งผู้วิจัยใช้เกณฑ์อันเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ในที่นี้ผู้วิจัยแสดงให้เห็นถึงเกณฑ์พิเศษ กล่าวคือ ต้องเป็นเกณฑ์ที่ไม่พบในจำนวนบุคคลทั่วไป หรือมีจำนวนน้อยราย เป็นต้นว่า

บุคคลในสายราชการ ได้แก่ เกณฑ์บุคคลในระดับ

ผู้ว่าราชการจังหวัด รองผู้ว่าราชการจังหวัด

ทหาร ตำรวจ ระดับยศนายพล

อธิบดี รองอธิบดี อธิการบดี รองอธิการบดี

ตุลาการหรือผู้พิพากษา

บุคคลในสายวิชาการ ได้แก่ เกณฑ์บุคคลในระดับ

การศึกษาระดับปริญญาเอก

บุคคลในสายพระภิกษุสงฆ์ ได้แก่ เกณฑ์ในระดับ

พระราชาคณะ

เปรียญธรรม 9 ประโยค

สายศิลปินพื้นบ้าน

สายผู้ว่าราชการจังหวัด รองผู้ว่าราชการจังหวัด

ชื่อ นามสกุล	ตำแหน่ง	ชาติภูมิ
นายประยูร พรหมพันธ์	อดีตผู้ว่าฯจังหวัดสระบุรี	บางตะพุง /ปากพนัง
นายไพบุลย์ บุญแก้วสุข	อดีตผู้ว่าฯจังหวัดปัตตานี	ร่อนพิบูลย์
นายไชยรัตน์ เสถียร	อดีตรองผู้ว่าฯจังหวัดสงขลา , กกต.สงขลา	หัวไทร
นายพีระ บุญจริง	อดีตผู้ว่าฯจังหวัดราชบุรี	การะเกด / เขียวใหญ่
นายสุวิธ รัตนรัต	อดีตผู้ว่าฯจังหวัดยะลา	
นายสมบุรณ์ พรหมพันธ์	อดีตผู้ว่าฯจังหวัดพังงา ,ประธาน กกต.จน.นศ.	บางตะพุง / ปากพนัง
นายสวัสดิ์ แก้วทนต์	อดีตผู้ว่าฯสงขลา นครศรี	ขนหาด / สะอวด
นายวิชม ทองสงค์	อดีตผู้ว่าฯนราธิวาส , ผู้ว่าฯนครศรีธรรมราช	แหลม / หัวไทร
นายสมัชชา โพธิ์ถาวร	อดีตผู้ว่าฯพังงา	นานอก / เขียวใหญ่
นายดำริ	รองผู้ว่าฯสุราษฎร์ธานี	การะเกด / เขียวใหญ่

¹ ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลจากภาคสนามในช่วงเวลาที่ทำการวิจัย และแน่นอนว่าจะไม่ครอบคลุมบุคคลในแต่ละประเภท เพราะบุคคลที่เป็นตัวอย่างของสังคมแห่งการเรียนรู้ในพื้นที่ลุ่มน้ำแห่งนี้มีมากกว่าที่เวลาจะรวบรวมได้ หากผู้ใดสามารถแนะนำข้อมูลเพิ่มเติมหรือพัฒนาต่อไปก็จะขอบคุณในที่นี้อีกครั้งหนึ่ง

สายทหาร ตำรวจ

ชื่อ นามสกุล	ตำแหน่ง	ชาติภูมิ
พล อ. จวน วรรณรัตน์	อดีตแม่ทัพภาคที่ 4	
พล ท. จำเนียร พงศ์ไพโรจน์		
พล อ. ต. ประยูร โกฏกุล		บางจันทร์ / เชียงใหญ่
พล ต.ท.อนันต์ เหมทานนท์		
พล ต.ท.รัชช บัญเพื่อง		เชียงใหญ่
พล ต.ท.ธรรมบุญ ทับเคลียว		
พล ต.ต. สุชาติ กาณจนวิเศษ	นครบาล	โคกคราม/ร่อนพิบูลย์
พล ต. ต.สุดใจ ญาณรัตน์	ผ.กก.จังหวัดนครศรีธรรมราช	/ ปากพนัง
พล ต. ต. สุวิทย์ โอทอง	ผ.กก.จังหวัดสุราษฎร์ธานี	เชียงใหญ่
พล ต.ต.สุคนธ์ วราภรณ์		ปากพนัง
พล ต.วิจิตรพันธ์ เรืองรอง	กองทัพบภาคที่ 4 (ชายพระ จาตุคาม)	หัวป่าขลุ / ปากพนัง

สายอธิบดี รองอธิบดี อธิการบดี รองอธิการบดี

ชื่อ นามสกุล	ตำแหน่ง	ชาติภูมิ
นายธำรง ประกอบบุญ	อดีตอธิบดีกรมประมง	บ้านเนิน
นายศิริ เกวลินสุษดี	อดีตอธิบดีกรมที่ดิน	
นายเมธี ภมรานนท์		
นายจร จุฑารัตนกุล	อดีตอธิบดีกรมการค้าภายใน/ อดีตปลัดกระทรวงพาณิชย์	
นายมงคล บุญวงศ์	เลขาธิการ สวช.	
นายนิคม มุกสิกคามะ	อดีตอธิบดีกรมศิลปากร	ชะอวด
นายทวี กาญจนภา	อดีตรองอธิการบดี กศน.	หนองหมอ
นายจรวร หนูคง	อดีตรองอธิบดีกรมศาสนา	บางไทร
นายอุทัย คุ้มเกลี้ยง	รอง ผอ. องค์การคลังสินค้า	ปากพนัง
นายกำแหง สติรกุล	อดีตรองปลัดทบวงมหาวิทยาลัย	ปากพนัง
นายกำธร สติรกุล	อดีตผู้อำนวยการโรงพิมพ์คุรุสภา	ปากพนัง
นายกำจร สติรกุล	อดีตผู้ว่าราชการนครแห่งประเทศไทย	ปากพนัง
นายจ่าง รัตนรัตน์	อดีตปลัดกระทรวงกระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี	ท่าซอม
นายบรรเทา ฤกษ์ดีกุล	อดีตรองอธิบดีกรมวิชาการ	
นายสด แดงเอียด	อดีตรองอธิบดีกรมศิลปากร/รองปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	
นายแจ้ง สุขเกื้อ	อดีตรองอธิบดีกรมการศาสนา	
นายธีระ วงศ์สมุทร	รองปลัดกระทรวงเกษตรฯ/ อธิบดีกรมชลประทาน	พระหมอ
นายโสภณ ดำนัย	ผอ.สวนสัตว์แห่งประเทศไทย (เขาดิน)	เล้ง
นายปรีชาโกศัยกนนท์ (เลิศไพบูลย์)	รองอธิบดีกรมอัยการ	หัวไทร
นายสุรัช ศศิสุวรรณ	อธิบดีกรมทรัพยากรน้ำ	หัวไทร

สายตุลาการหรือผู้พิพากษา

ชื่อ นามสกุล	ตำแหน่ง	ชาติภูมิ
นายปลื้ม โชติยางกูร		ทรายขาว / หัวไทร
นายรินทร์ สุขเกื้อ	อธิบดีภาค	ตลาดเขียร์เขา / เขียร์ใหญ่
นายสุทิน นนทแก้ว	ผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกา	
นายสมบุญ บุญญาภินันท์	รองผู้พิพากษาศาลฎีกา	
นายกิตติ นิ่งน้อย		ปากพ่องฝั่งตะวันออก/ปากพ่อง
นายนครศรี ทองกลาง		ปากเขียร์/ เขียร์ใหญ่
นายมณฑล (วิรัตน์) เกตุไทย		
นายสมศักดิ์ ขวัญแก้ว		
นายเจริญ เกื้อทิพย์	ศาลอาญาใต้	เขาพังไกร / หัวไทร
นายสมเกียรติ วาตะ	อดีตศาลจังหวัดกาญจนบุรี	ท่าพญา / ปากพ่อง
นายวรวัฒน์ คงวัดใหม่	ศาลจังหวัดชุมพร	ปากเขียร์ / เขียร์ใหญ่
นายอำนาจ เพ็งมาก	ศาลจังหวัดนครศรีธรรมราช	ขนานาค
คุณราณี (...) ศิปปงส์	ศาลจังหวัดชุมพร	หนองนก (ลูกคุณพรณี หนองนก)
นายพงศธร เหมทานนท์	ศาลจังหวัดพัทลุง	หัวไทร (น้อง อ.ศรีพัฒ)
นายลิขิต วิทยาพันธ์		หัวไทร (ลูกโกะเหมียน)
นายวัฒนา วิทยากุล (ตั้ง)	หน. คณะศาลอุทธรณ์ ภาค 4	หัวไทร
นายปรัชญา โกศัยกานนท์(เลิศไพบูลย์)		
นายบรรจบ ถาวรรัตน์	ศาลลำปาง	บางเตย / เขียร์เขา / เขียร์ใหญ่
.....ดีเย็น	ศาลฎีกา	ท่าพญา / ปากพ่อง

สายวิชาการ

ชื่อ นามสกุล	ตำแหน่ง	ชาติภูมิ
ดร.จ่าง รัตนะรัต	อดีตปลัดกระทรวงวิทย์ฯ	ท่าซอม / หัวไทร เสียชีวิต
ดร.สุกรี เจริญสุข	วิทยาลัยดุริยางคศิลป์ ม.มหิดล	เขียร์เขา / เขียร์ใหญ่
ดร.สวงศ์ นิยมญาติ	สหรัฐอเมริกา	เขียร์เขา / เขียร์ใหญ่
ดร.สถิต นิยมญาติ	คณะสังคมวิทยาฯ ธรรมศาสตร์	เขียร์เขา / เขียร์ใหญ่
ดร.โฆษิต อินทรวงศ์	คณะศึกษาศาสตร์ ม.รามคำแหง	บางจาก / ปากพ่อง
ดร.พลสิทธิ์ หนูชูชัย	คณะศึกษาศาสตร์ ม.รามคำแหง	บ้านหัวไทร / หัวไทร
ดร.ดนัย ลิ้มปดน้อย	อดีต คณะทรัพยากรฯ มอ. / จุฬา	วัดลาว / ปากพ่อง (เสียชีวิต)
ดร.อมร เพ็งใหญ่	โรงเรียนวัดพระมหาธาตุ	บางบ่อ/ ปากพ่อง
ดร.กำพล อุดลย์วิทย์		
ดร.ประสาธน์ มีแต่้ม	คณะทรัพยากรธรรมชาติ มอ.	เกาะเพชร / หัวไทร
ดร.จำนง วิบูลย์ศรี		
ดร.สืบพงศ์ ธรรมชาติ	สำนักวิชาศิลปศาสตร์ ม.วลัยลักษณ์	บางกระบือ / ปากพ่อง
ดร.สมพงศ์ ชูมาก	คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์	ปากพ่องฝั่งตะวันตก / ปากพ่อง
ดร.ณวิวรรณ์ เเด่นสุนทร	คณะสถาปัตยกรรม ม.ธรรมศาสตร์	ปากพ่อง ฝั่งตะวันตก / ปากพ่อง

ชื่อ นามสกุล	ตำแหน่ง	ชาติภูมิ
ดร.ณรงค์ เพชรประเสริฐ	คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬา	ชีนา / ปากพนัง
ดร.ณรงค์ บุญสวัญชัย	สำนักวิชาศิลปศาสตร์ ม.วลัยลักษณ์.	เขาพระบาท / เขียวใหญ่
ดร.ทวี คุปกาญจนา	กรมวิชาการเกษตร	หัวไทร
ดร.รัชนี้ สรรเสริญ	ม.บูรพา	เขียวใหญ่
ดร.ประถม อนุรัตน์		
ดร.โสภณ ทองปาน		
ดร.ไสว เลี่ยมแก้ว		บางศาลา / ปากพนัง
ดร.สุกิจ ชัยมุสิกะ	คณะสังคมศาสตร์ ม.มหามกุฏฯ	บางหัว / เขียวใหญ่
ดร.สังคม แซ่เชื่อน	วัดสระเรียง	บางทองคำ / เขียวใหญ่
ดร.กัณตพล หนูทองแก้ว	ม.มร.ศรีธรรมโศกราช	เกาะยาว / หัวไทร
ดร.ประเวศ อินทร์ทองปาน	สังคมศาสตร์ ม.เกษตรศาสตร์	บ้านกลาง / เขียวใหญ่
ดร.ปรีชา หนูสุข	คณะสังคมศาสตร์ ม.ทักษิณ	ขนานนาค / ปากพนัง
ดร. หนูแก้ว (ศึกษามนุษย์)	วิศวกรรม ม.ทจ. ลาดกระบัง	บางหัว / เขียวใหญ่
ดร.ชูสิทธิ์ คงเรือง	คณะเศรษฐศาสตร์ ม.ทักษิณ	สระไคร / เฉลิมพระเกียรติ
ดร.จอมภพ แวศักดิ์	ม.ทักษิณ	หนองนก / เมือง
ดร.ธำรง ประกอบบุญ	อดีตอธิบดีกรมประมง	บ้านเนิน / เขียวใหญ่
ดร.กำแหง สติกุล	อดีตรองปลัดทบวงมหาวิทยาลัย	ปากพนังฝั่งตะวันออก
ดร.อภิชาติ การิกานจน์	สส. นครศรีฯ ประชาธิปัตย์	เคิ่ง / สะอวด
ดร.วารุณี เลิศไพบูลย์	นักธุรกิจน้ำมัน	หัวไทร
ดร.มารวย	สำนักวิชาวิทยาศาสตร์ วลัยลักษณ์	บางจาก / เมือง
นพ.ไกรวุฒิ ก้วนหิน	สธ.ภาค (บางจาก)	หัวไทร
นพ.ล้วน บุซางกูร	ผอ.ศูนย์ป้องกันโรคติดต่อภาคใต้	คตธรรมราช / เขียวใหญ่

สายศิลป์พื้นบ้าน

ชื่อ นามสกุล	ลักษณะเด่น	ชาติภูมิ
นายจันทร์แก้ว บุญขวัญ	เขียวใหญ่	หนองสีขวัญ / เขียวใหญ่
นายสีชุม คงมา	เขียวใหญ่	การะเกด / เขียวใหญ่
หนังประยูรใหญ่		ปากเขียว / เขียวใหญ่
หนังทวีศิลป์ บางตะพง		บางตะพง / ปากพนัง
หนังเอิบน้อย ยอดขุนพล		ปากพนัง
หนังบุญธรรม เทอดเกียรติชาติ		ดอนแค / หัวไทร
หนังประทีน บัวทอง		ห้วยน้ำเย็น / หัวไทร
หนังเคล้าน้อย		การะเกด / เขียวใหญ่
หนังไสว ขวัญใจทุ่งรวงทอง		การะเกด / เขียวใหญ่
หนังครูเสวต		บ้านราม / หัวไทร
หนังลอย พงษ์ประยูร		บ้านหมน / เมือง
หนังปล่อง อ้ายลูกหมี่		สระเพลง / เฉลิมพระเกียรติ
หนังปฐม อ้ายลูกหมี่		สระเพลง / เฉลิมพระเกียรติ

ชื่อ นามสกุล	ลักษณะเด่น	ชาติภูมิ
หนังสือ สกวนศิลป์		ดอนตรอ / เณริมพระเกียรติ
หนังสืออาจารย์วันชัย ชูแก้ว		นานอก / เชียงใหม่
หนังสือประจำ ดชด.		
เพลงบอกสร้อย		สระใคร / เณริมพระเกียรติ
เพลงบอกสุรินทร์		สวนหลวง / เณริมพระเกียรติ
เพลงบอกอาจารย์สมปอง บุญแก้ววรรณ		บ้านนา / เชียงใหม่

สายพระภิกษุ (ระดับพระราชคณะ และเปรียญธรรม 9 ประโยค)

ชื่อ นามสกุล	ตำแหน่งสมณศักดิ์	วัด / ชาติภูมิ
เจ้าคุณม่วง รัตนโช	พระรัตนธัชมุนี	วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร / บ้านเพ็ง
พระมหาจ๊อบ ฐิตธมมมหาเถร สุนทรมาศ	สมเด็จพระวันรัต	วัดโสมนัสมหาวิหาร / ตะเคียน
พระมหากระแบบ ฐิตญาโณ	พระเทพดิลก	วัดบวรนิเวศวิหาร / เกาะจาก
พระมหาจ๊อบ อุคคโสโน	พระธรรมรัตขมมงคล	เจ้าอาวาสวัดเมฆาภิรัตนาราม
พระมหาแบน	พระธรรมวราจารย์	ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร
พระมหาชู อรุโณ	พระธรรมปาสาจารย์	อดีตเจ้าอาวาสวัดพระนคร / ปากเข็ญ
พระมหาเจือ กิตติปัญญา (พลายชุม)	พระศรีปริยัติบดี	วัดแจ้ง / บางกรม
พระมหากิจ โอภาโส	พระธรรมรัตนภาส	เจ้าอาวาสวัดพระมหาธาตุ / เกาะจาก
พระมหาอุบล นนทโก (นนทภักดิ์)	พระเทพวิสุทธิญาณ	ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร /
พระมหาลาภ ธนสาคร (ชูช่วย)	พระศรีวิสุทธิภรณ์	วัดบวรนิเวศวิหาร อำเภอบางแพ
พระมหาสุวิทย์ ภาณุจารี (โมปลอด)	ผศ.สุวิทย์ โมปลอด	ม.มหามกุฏราชวิทยาลัย
พระมหาสุวรรณ วรฐาญ (เพชรนิล)	พระพรหมมณี/รองศาสตราจารย์	คณะมนุษยศาสตร์ งามคำแหง/ปากแพ
พระมหาโน้ม ถิรจิตโต (พูนนวล)	พระธรรมศรีธรรมบัณฑิต	จากอำเภอดำรงวิทย
พระมหาพิน กิตติปาโล (แท่นทอง)	พระเมธีกิตติโยดม	จากอำเภอบางแพ
พระมหาโกเมศ เขมมะโม (สุวรรณชัย)	พระศรีวิสุทธิโสภณ	วัดราชโอรสาราม / จากอำเภอดำรงวิทย
พระมหาพร้อม โกวิท	พระเทพปัญญาสุธี	วัดแจ้ง / เจริญ
พระมหาไส	พระศรีธรรมนาถมุนี	วัดหน้าพระบรมธาตุ/ศึกษาธิการจังหวัด ฝ่ายสงฆ์และอดีตรองเจ้าคณะภาค 18/ บ้านกลาง
พระมหาจรัญ โอภาโส	พระโพธิธรรมธาดา	เจ้าอาวาสวัดท่าโพธิ์
พระมหาบุญสงค์ อดตคุต	พระเทพปัญญากวี	อดีตวัดท่าโพธิ์ /
พระมหาช่วง อธิทัตโต	พระโพธิภาวนาจารย์	
ดร.สุกิจ ชัยมุสิกะ	ม.มหามกุฏราชวิทยาลัย	วัดเขมา
นายจรวร หนูคง	รองอธิบดีกรมการศาสนา	/หัวป่าชล
นายสังคม แซ่เชื่อน	พระสิริธรรมาภรณ์	วัดสระเรียง / บางทองคำ
พระมหาบุญช่วย ปุณฺณ (นาคสรรค์)	พระเปรียญธรรม 9 ประโยค	ร่อนพิบูลย์ (รูปแรกของสำนักเรียน จังหวัดนครศรีธรรมราช วัดแจ้ง)

ภาคผนวก ญ.

ข้อมูลผลงานและการอบรมในระยะ พ.ศ. 2546 - 2549²

ลำดับ	รหัสผลงาน	ชื่อผลงาน	คำอธิบาย	ปีงบประมาณ
1		การส่งเสริมอาชีพ	ให้คำแนะนำส่งเสริมกลุ่มอาชีพสหกรณ์ จำนวน 44 กลุ่ม	2546
2		การปฏิบัติงานโครงการปรับปรุงประสิทธิภาพและประสิทธิผลการเกษตรของสถาบันเกษตรกร	สหกรณ์ที่เข้าร่วมโครงการ 2 สหกรณ์ สมาชิกเข้าร่วมโครงการ 76 คน พื้นที่เพาะปลูก 1,003 ไร่ จำหน่ายเมล็ดพันธุ์ 221 ตัน	2546
3		การแนะนำส่งเสริมสหกรณ์	ให้คำแนะนำส่งเสริมสหกรณ์ในความรับผิดชอบ จำนวน 33 สหกรณ์ สมาชิก 13,431 ครัวเรือน	2547
4		การแนะนำส่งเสริมกลุ่มเกษตรกร	ให้คำแนะนำส่งเสริมกลุ่มเกษตรกรในความรับผิดชอบ จำนวน 86 กลุ่ม สมาชิก 7,306 ครัวเรือน	2547
5		ให้คำแนะนำส่งเสริมกลุ่มอาชีพ	ให้คำแนะนำส่งเสริมกลุ่มอาชีพสหกรณ์ จำนวน 36 กลุ่ม สมาชิก 990 ครัวเรือน	2547
6		การแนะนำส่งเสริมสหกรณ์	ให้คำแนะนำส่งเสริมสหกรณ์ในความรับผิดชอบ จำนวน 32 สหกรณ์	2548
7		การแนะนำส่งเสริมกลุ่มเกษตรกร	ให้คำแนะนำส่งเสริมกลุ่มเกษตรกรในความรับผิดชอบ จำนวน 56 กลุ่ม	2548
8		ให้คำแนะนำส่งเสริมกลุ่มอาชีพ	ให้คำแนะนำส่งเสริมกลุ่มอาชีพสหกรณ์ จำนวน 32 กลุ่ม	2548
9	01	สร้างปะการังเทียมตามแนวชายฝั่งทะเล(2548-2549)	ดำเนินการก่อสร้างแท่งปะการังเทียมขนาด 1.50x1.50x1.50 ม. จำนวน 2,004 แท่ง วางในแนวห่างจากชายฝั่งทะเล 3,000 ม. ในช่วงอำเภอยะลาและอำเภอปากพนังเพื่อแหล่งที่อยู่อาศัยสัตว์น้ำขนาดเล็กในทะเลในปีงบประมาณ 2548	2548
10		มอบเอกสาร ส.ป.ก. 4-01	อ.เฉลิมพระเกียรติ ร่อนพิบูลย์ จำนวน 1,500 ราย 1,920 แปลง 19,883 ไร่ - อ.ชะอวด จำนวน 4,958 ราย 6,891 แปลง 66,154 ไร่ - อ.เชียรใหญ่ จำนวน 923 ราย 1,122 แปลง 9,796 ไร่	2546

² ปรับปรุงจาก <http://202.28.68.15:81/Search/PPNSearchOutputFList.php>

ลำดับ	รหัสผลงาน	ชื่อผลงาน	คำอธิบาย	ปีงบประมาณ
11		โครงการแปลงสินทรัพย์เป็นทุน	ขึ้นทะเบียนแปลงสินทรัพย์เป็นทุน - อ.เฉลิมพระเกียรติ จำนวน 616 ราย 729 แปลง 7,661 ไร่ - อ.ร่อนพิบูลย์ จำนวน 433 ราย 526 แปลง 6,485 ไร่ - อ.ชะอวด จำนวน 3,739 ราย 5,004 แปลง 49,431 ไร่ - อ.เชียรใหญ่ จำนวน 436 ราย 513 แปลง 4,745 ไร่	2546
12		สินเชื่อกองทุน ส.ป.ก.	1. โครงการส่งเสริมการเลี้ยงโคเนื้อพันธุ์พื้นเมือง - อ.ร่อนพิบูลย์ จำนวน 6 ราย ๆ ละ 30,000 บาท เป็นเงิน 180,000 บาท - อ.ชะอวด จำนวน 45 ราย ๆ ละ 30,000 บาท เป็นเงิน 1,350,000 บาท - อ.เชียรใหญ่ จำนวน 17 ราย ๆ ละ 30,000 บาท เป็นเงิน 510,000 บาท 2. โครงการปลูกปาล์มน้ำมัน - อ.ร่อนพิบูลย์ จำนวน 19 ราย ๆ ละ 50,000 บาท เป็นเงิน 950,000 บาท - อ.ชะอวด จำนวน 7 ราย ๆ ละ 50,000 บาท เป็นเงิน 350,000 บาท - อ.เฉลิมพระเกียรติ จำนวน 28 ราย ๆ ละ 50,000 บาท เป็นเงิน 1,400,000 บาท	2546
13		สาริต/ส่งเสริมการทำ/การใช้ปุ๋ยหมักและปุ๋ยอินทรีย์น้ำ	เป็นการสาริตวิธีสาริตผลและส่งเสริมขยายผลให้เกษตรกรนำไปใช้ปรับปรุงดินในไร่นาตนเอง	2547
14		ปรับปรุงพื้นที่นาทุ่ง/นาทุ่งร้าง	เป็นการฟื้นฟูพื้นที่ที่ผ่านการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ เพื่อการปลูกพืช ได้แก่ ไม้ผล ไม้ยืนต้น ข้าว	2545
15		ปรับปรุงและพัฒนาพื้นที่ดินเปรี้ยว	เป็นการฟื้นฟูดินเปรี้ยวจัดโดยใช้วัสดุหินปูนบดปรับปรุงเพื่อการปลูกข้าวและพืชอื่น ๆ	2546
16		การแนะนำส่งเสริมสหกรณ์	ให้คำแนะนำส่งเสริมสหกรณ์ในความรับผิดชอบ จำนวน 33 สหกรณ์ สมาชิก 10,643 คนครัวเรือน	2546
17		การแนะนำส่งเสริมกลุ่มเกษตรกร	ให้คำแนะนำส่งเสริมกลุ่มเกษตรกรในความรับผิดชอบ จำนวน 102 กลุ่ม สมาชิก 10,539 คนครัวเรือน	2546
18		ส่งเสริมการใช้ปุ๋ยพืชสด	เป็นการส่งเสริมและบริการเมล็ดพันธุ์ปุ๋ยพืชสด พร้อมคำแนะนำแก่เกษตรกร เพื่อปรับปรุงดิน	2546

ลำดับ	รหัสผลงาน	ชื่อผลงาน	คำอธิบาย	ปีงบประมาณ
22	01	ผลการศึกษการออกแบบระบบโทรมาตร+คู่มือการใช้งานระบบโทรมาตร	รายงานเล่มที่ 5 รายงานผลการศึกษการออกแบบระบบโทรมาตรและคู่มือการใช้งานและการบำรุงรักษาระบบโทรมาตร ในโครงการศึกษาแนวทางการดำเนินการประตุระบายน้ำอุทกวิชาขประสิทธิ จังหวัตนครศรีธรรมราช	2548
23	02	คู่มือการใช้แบบจำลอง ROM และคู่มือทางทฤษฎีที่ใช้พัฒนาแบบจำลองทางคณิตศาสตร์	รายงานเล่มที่ 3 รายงานผลการศึกษการใช้แบบจำลอง ROM โครงการศึกษาแนวทางการดำเนินการประตุระบายน้ำอุทกวิชาขประสิทธิ กรมชลประทาน ประกอบด้วยคู่มือการใช้แบบจำลอง ROM และคู่มือทางทฤษฎีที่ใช้พัฒนาแบบจำลองทางคณิตศาสตร์	2548
25	007	บัญชีต้นทุน	สอนแนะบัญชีต้นทุนอาชีพ	2549
26	007	โครงการพัฒนาเครือข่าย	โครงการพัฒนาเครือข่ายข้อมูลในการบริหารจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง : โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ	2547
27	001	โครงการบำบัดน้ำเสียในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังด้วยจุลินทรีย์ชีวภาพ	รายละเอียดผลการดำเนินงานโครงการบำบัดน้ำเสียในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังด้วยจุลินทรีย์ชีวภาพ	2549
29	009	ทำบัญชีมีพอใช้ให้พอดู	สอนแนะนักเรียน นักศึกษา จัดทำบัญชีรายรับรายจ่าย	2550
30	1741	สารสำคัญ	การบริหารจัดการน้ำ	2548
33	002	โครงการส่งเสริมผลิตภัณ์ท์ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ	โครงการส่งเสริมผลิตภัณ์ท์ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ปีงบประมาณ 2549	2549
34	08	บทความวิจัย	บทความวิจัยการพัฒนาด้านการเกษตรของพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง	2548
35	001	Check Dam	โครงการ Check Dam หรือ "ฝายต้นน้ำลำธาร" เป็นการสร้างฝาย หรือเขื่อนเล็กๆ ในการเก็บกักน้ำ	2546
36	12	อ.ปากพนัง	ข้อมูล อ.ปากพนัง	2545
37	002	GPP	ผลิตภัณ์ท์มวลรวมของจังหวัตนครศรีธรรมราช ปี 2548 (เพิ่มขึ้น / ลดลง)	2548
38	002	โครงการปลูกปาล์มน้ำมันทดแทนพลังงานแก่เกษตรกรรายย่อย	รายละเอียดผลการดำเนินงานโครงการปลูกปาล์มน้ำมันทดแทนพลังงานแก่เกษตรกรรายย่อย	2549
39	253	การใช้น้ำ	1111	2549
40	250	การทำขนม	วิธีการทำขนม	2547
41	01	ลุ่มน้ำ	โครงการลุ่มน้ำ	2547

ลำดับ	รหัสผลงาน	ชื่อผลงาน	คำอธิบาย	ปีงบประมาณ
42	0001	การจัดการน้ำ	- การส่งน้ำให้พื้นที่เพาะปลูก - การช่วยเหลือภัยแล้ง - บรรเทาอุทกภัย - เครื่องสูบน้ำ	2549
43	555	ลุ่มน้ำปากพนัง	การปลูกไม้ผล	2549
44	123	แผนดำเนินงาน	แผนดำเนินงานปี 2548-2550	2548